

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

ҲАФТАИ ИЛМ

М А В О Д И

**конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати
устодону кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон
шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои
табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф
(солҳои 2020-2040)»**

Ҷилди II

НЕДЕЛЯ НАУКИ

М А Т Е Р И А Л Ы

**общеуниверситетской научно-теоретической конференции
преподавателей и сотрудников Таджикского национального
университета, посвященной «30-летию принятия Конституции
Республики Таджикистан», «Объявлению 2024 года – Годом
правового просвещения» и «Двадцатилетию изучения и
развития естественных, точных и математических наук в
сфере науки и образования (2020-2040 годы)»**

Том II

Душанбе – 2024

ВБД: 001:342.4(575.3)

ТБК: 67.99(2Т)01

М – 12

Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин ва доктори илмҳои химия, профессор Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо.

Котиби масъул:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Шоймардонов С.Қ.

Мураттибон:

Абдуллозода Р.А.
Манижаи Б.

Ҳайати таҳририя:

Ибодова М.К.
Абдуллоева М.П.
Набиева М.Н.

Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» – Ҷилди II. – Душанбе: Чопхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2024. – 425 саҳ.

@ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

@ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

И. БАХШИ ИЛМҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ

ФАКУЛТЕТИ ТАЪРИХ

РОҶЕЪ БА ЧАНД БОЗӢФТИ БОСТОНШИНОСӢ АЗ КАРОН

Шоинбеков Ф.Н. – муаллими калони кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии ДМТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 8-уми октябри соли 2013 аз харобаҳои Карон ва биноҳои ҳафриётшудаи он дидан намуда, чунин қайд намудаанд: «Шаҳри Карон дар қаламрави Мовароуннаҳр ва Хуросон ёдгории беназир мебошад ва омӯзиши он зарур ва саҳифаи нав дар таърихи халқи тоҷик мебошад».

Номи Карон бори аввал дар асари Ибни Хурдодбех «Китоб - ал-масолик ва-л-мамолик» дар асри IX мелодӣ ёд мешавад, ки ба давлати Тоҳириён 4000 дирҳам андоз месупоридааст [3,68]. Шарқшиноси машҳур И.Маркварт Каронро дар Помири Ғарбӣ, В.В.Бартолд ба Дарвозу Рушон ва Бобоҷон Ғафуров [2, 134] бошад, ба ҳудуди Дарвоз нисбат додааст [1, 115], аммо дақиқ дар кучо будани Карон маълум набуд ва онро ҳафриёти солҳои 2012-2014 аз тарафи академик Ю. Якубов маълум сохтанд. Дар Карон аз соли 2012 ҳафриёт оғоз шуда, то имрӯз идома дорад.

Дар баробари дигар ашёҳо бозёфтҳои аз санг сохташуда дар Карон зиёд пайдо мегардад. Дар рафти ҳафриёти дижи Карон маълум гардид, ки ҳамаи хонҳо, кӯчаҳо ва тангкӯчаҳо сангфарш гардидаанд. Ба ғайр аз ин, роҳравҳо, зинаҳо, тоқчаҳо ва суфаҳо низ бо тахтасангҳои тарошидашуда эъмор шудаанд. Ҷолиб он аст, ки дар сангфарш намудани хонаҳо, зинапояхҳо ва роҳравҳо як намуд санг, яъне тахтасанги сиёҳи кӯҳӣ истифода гардидааст. Дар натиҷаи ҳафриёт аз хонаи № 33 хуми калони сангӣ, ки зиёда аз 150 кг вазн дорад, пайдо гардид. Хум хеле ҷолиб ва бо санъати баланд сохта шудааст. Соли 2020 дар даҳлези хонаи № 29, ки соли 2019 кушода шуда буд, бозёфти ҷолиби сангии тағорашакл бо андозаи 50x50 см, ёфт шуд, ки барои тақсими об истифода мешуд. Ашёи мазкур обтақсимкунак буда, он бо хунари баланди сангтарошӣ сохта шудааст. Пахлуҳои санг (бортик) аз 4 тараф 7 см ғафсӣ дошта, баландии умумӣ аз лаб то поён 25 см ва чуқурии дохил 12 см -ро ташкил мекунад. Андозаи дохилии он 39x39 см мебошанд. Аз тарафи чап санг найча дошта, дарозии он аз девори берунӣ то охири найча 7 см, пахноии лабҳои найча аз ду тараф (бортик) 5 см ва пахноии дохилии найча 8 см буда, даромади найча бо санг маҳкам карда шудааст. Аз тарафи рост низ санг ба андозаи 10 см дар рӯ ба рӯи найчаи тарафи чап бурида шудааст. Дари найчаи тарафи рост низ бо санг ва гач пайваست шудааст. Дар санг танҳо найчаи пеш кушода буда, пахноии он 9 см –ро ташкил мекунад. Найчаи пеш хеле ҷолиб



Расми № 1. Хуми сангӣ аз Карон



Расми № 2. Обтақсимкунаки сангӣ аз Карон

тарошида шудааст ва дар дохили он барои баستاني роҳи об ҷойи махсус тарошида шудааст. Санг аз берун фақат то 5 см сайқал дода шудааст ва қисмати боқимондаи он тахминан 15-17 см мумкин дар вақти истифодабарӣ дар замин гӯронда мешуд.

Ин бозёфт аз рӯи таъиноти худ хеле ҷолиб мебошад ва бори аввал дар Карон пайдо гардидааст. Ҳамранги он то имрӯз дар ягон ёдгории Осиёи Миёна пайдо нагардидааст.

Санги ҳавзаки новадор: ин бозёфт аз хонаи № 32, аз дари даромадгоҳи ба хонаи № 34 ёфта шудааст. Андозаи он аз тарфи рост 59 см аз боло 60 см, аз тарафи чап то нова 70 см ва аз пеш аз охири нова то кунҷи тарафи рост 59 см –ро ташкил мекунад. Дарозии нова 20 см буда, паҳноии он аз дохил 6 см ва то охир бориктар шуда, 4 см –ро ташкил мекунад. Чуқурии дохил аз нова то поён 3 см ва аз лаб то дарун 6-7 см чуқур мебошад. Лабҳои он аз 5 то 7 см ғафсӣ дошта, ҳавзаки он 50x59 см андоза дорад. Баландии умумӣ аз берун аз 10 то 17 см



Расми № 3. Санги ҳавзаки новадори сангӣ

буда, аз поён ноҳамвор ва коркард нашудааст. Ин санг ҳам дар дохили замин ва ё фарши хона то ним гӯронида мешуд. Ҳарду бозёфт обтақсимкунак буда, дар дижи Карон тақсимооти обро таъмин менамуданд.

Соли 2019 аз дижи Карон тахтасанги калон пайдо гардид, ки хеле моҳирона тарошида шудааст. Мутаассифона, як бахши он хароб гардида, то замони мо нарасидааст. Тахтасанг аз чор тараф гӯшак дорад. Аз рӯи гӯшакҳо метавон гуфт, ки ин санг болопӯши ҷоҳи захираи озуқаворӣ будааст ва чор гӯшаку андозаи якхелаи тарафҳои он дар болои девори ҷоҳ гузоштани онро нишон медиҳад. Сӯроҳии тахтасанг шояд вазифаи даромадани ҳаворо ба ҷоҳи озуқаворӣ иҷро мекард. Чунин тахтсангҳои коркардшуда дар Карон хеле зиёд дучор мегарданд, ки шакли гирд ва чоркунҷа доранд.

Бояд қайд намуд, ки дар хонаҳои бадахшонӣ бинои алоҳида, бо номи “Zidun” (хона барои нигоҳдории озуқаворӣ) вучуд дорад, ки дар гузашта онро бештар дар болои санг месохтанд, ва дар дохили он ғалладон ва ҷоҳҳои махсус “жив” барои нигоҳдории орд ва дигар озуқаворӣ сохта мешуд. Ҷоҳҳоро аз тахтасангҳо сохта, деворҳои онҳоро андова мекарданд, ки озуқавориро аз муш эмин доранд. Шояд болои онҳо ҳам бо чунин тахтасангҳо пӯшонида мешуд.

Аз бозёфтҳои мазкур маълум мегардад, ки дар Карон сангтарошӣ хеле рушд ёфтааст ва устоҳои сангтарош дараҷаи баланди касбиро доро буданд. Бозёфтҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки хунармандони Карон аз тамоми асбобу анҷоми сангтарошии он давра таъмин будаанд ва шояд дар оянда маҳалли хунармандони сангтароши Карон кушода гардад.



Расми № 4. Тахтасанги гӯшакдор барои болопӯши ҷоҳ

Бояд қайд намуд, ки дар шароити кӯхистон санг яке аз масолеҳи асосии меъморӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳамаи ёдгориҳои меъморӣ Бадахшон санг дар дараҷаи аввал истифода мешуд. Намуд ва сифати деворҳои қалъаҳои Помир, аз қабиле Ямчун,

Қаҳқаҳа, Зулхумор, Деруж, Вамар, Карон ва ғайраҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ободкунандагони ин иншоот, аз ҷумла деворгарон ҳунари баланди касбӣ доштанд ва биноҳои бунёдшудаи онҳо ҳазорсолаҳоро аз сар гузаронда, то замони мо расидаанд. Бо ин вижагиҳо Карон дар Осиёи Миёна ҳамто надорад ва онро метавон ба мисли Мачу Пикчу ба як макони бузурги сайёҳии ҷаҳон табдил дод.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва, 1963, Т.1. с. 115.
2. Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Москва, 1947, Т. 1. с. 134.
3. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран / Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Наили Велихановой- Баку: Элм, 1986. с. 68.

РОҶЕЪ БА ЧАНД БОЗЁФТИ БОСТОНШИНОСӢ АЗ КАРОН

Фишурдаи мазкур ба таҳқиқи чанде аз бозёфтҳои бостоншиносии ёдгории Карон бахшида шудааст. Дар натиҷаи ҳафриёти бостоншиносӣ дар ёдгории Карон бозёфтҳои хеле нодир пайдо гардидаанд, ки бештари онҳо аз санг сохта шудаанд. Бозёфтҳо бо санъати баланд сохта шудаанд ва аз рушди ин намуди ҳунармандӣ дар Карон гувоҳӣ медиҳанд. Чунин бозёфтҳои бостоншиносӣ дар дигар ёдгориҳои Осиёи Миёна то ҳол пайдо нагардидаанд.

Калидвожаҳо: Карон, Дарвоз, Помир, бостоншиносӣ, санг, хона, қалъа, диж, девор, хум, бозёфтҳо, ҳафриёт.

О НЕКОТОРЫХ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ НАХОДКАХ ИЗ КАРОНА

Данная статья посвящена изучению некоторых археологических находок памятника Карона. В результате археологических раскопок в памятнике Карона обнаружены очень уникальные находки, большая часть из которых изготовлены из камней. Находки изготовлены с высоким искусством, что свидетельствует о развитии этого вида мастерства на Кароне. Подобные археологические находки не обнаружены в других памятниках Средней Азии.

Ключевые слова: Карон, Дарваз, Памир, археология, камень, дом, крепость, цитадель, стена, хум, находки, раскопки.

ABOUT SOME ARCHAEOLOGICAL FINDINGS FROM KARON

This article is devoted to the study of some archaeological findings of the Karon sites. As a result of archaeological excavations at the Karon sites, very interesting findings were discovered, most of which were made of stone. The findings are made with high skill and showcases the development of this type of craftsmanship at Karon. Similar archaeological findings have not been found in other archeological sites of Central Asia.

Keywords: Karon, Darvaz, Pamir, archeology, stone, house, fortress, citadel, wall, khum, jars, findings, excavations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоинбеков Фирӯз Нағзибекович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** Shoinbek85@mail.ru **Телефон:** (+992) 501-14-99-91.

Сведения об авторе: *Шоинбеков Фирӯз Нағзибекович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры древней, средневековой истории и археологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** Shoinbek85@mail.ru **Телефон:** (+992) 501-14-99-91.

Information about the author: *Shoinbekov Firuz Naghzbekovich* – Tajik National University, Senior lecturer at the Department of ancient, medieval history and archeology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** Shoinbek85@mail.ru **Phone:** (+992) 501-14-99-91.

НУФУЗИ ФАРҶАНГ ВА ЗАБОНИ ФОРСӢ ДАР ҶИНД (АСРИ XI)

Начотова Н. – докторанти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии ДМТ

Дар нимаи дуюми асри VII мусалмонон аз ду ҷониб, яке аз соҳили Малабар ва дигаре аз роҳи дараи Синд вориди Ҷинд шуданд. Ин ду нуқта ба ҳайси пуле буд, ки дар хоки Ҷинд ба даст оварданд ва забони форсиро бо худ ба ин сарзамин савғот бурданд. Муҳаққиқин муътақиданд, ки мардуми форс-тоҷик ва ҳинду дорой наҷод ва фарҳанги муштараканд. Яке аз рӯкҳои ин фарҳанг забони форсӣ, ки таърихи ин забон дар Ҷинд аз адвори дур маншаъ мегирад ва агар ба ин таърих нигарем, як иртиботи фарҳангии бештарро мебинем. Пас, мебояд ин пайванди фарҳангиро аз замоне, ки Исломи вориди Ҷинд шуд, бишморем. Дар соли 710 милоди Муҳаммадқосими Сақофӣ (712-715) ба унвони як сардори исломӣ вориди Синд шуда буд. Сипоҳиёни ӯ, ки аз ҷониби Ҷаҷҷоҷ ибни Юсуфи Сақофӣ (661-714) маъмури дараи Синд шуданд, забони форсӣ, забони модарии онҳо буд. Асли баромади онҳоро ба навоҳии остони Форс ва бандари Халиҷи Форс нисбат медиҳанд. Ин сарбозон нахустин дастае буданд, ки пас аз Исломи базри забони форсӣ-тоҷикиро дар ҳавзаи Синд коштанд ва онро обёрӣ карданд. Яъқуби Лайси Саффорӣ (840-879), ки ӯро эҳғари забони форсӣ мешуморанд, аз ҷумлаи касоне буд, ки бо кушодани Қобул роҳро барои густариши забони форсӣ ба сӯи Ҷинд ва манотиқи қўхистонии он кушод ва роҳи пешрафти забонро дар ин ҷо ҳамвор кард.

Сомониён (819-999), ки дар адабдӯстӣ ва меҳрварзӣ ба забони дарӣ шухраи офоқ буданд, ҳамон роҳи Яъқубро идома доданд. Онҳо илова бар тарвиҷи фарҳанг ва забони форсӣ дар Мовароуннаҳр, Туркистон ва манотиқи дигар, аз ҷумла дар Қобул ва Ҷинд аз ҳеч кӯшише даст намеёзонданд. Ҳатто ҳар турке, ки бо сабабҳои гуногун ба қаламрави давлати Сомониён ворид мешуд, бо мурури замон забони дарии форсӣ (тоҷикӣ)-ро, ки забони модарии Сомониён ва забони давлатию расмӣ онҳо буд, қабул мекард. Аммо оғози ривоҷи забони форсӣ дар нимҷазираи Ҷинд ба замони Ғазнавиён (961-1186) бозмегардад. Ҷинд аз ибтидо мавриди тавачҷуҳи Албтегин ва ҷонишинони ӯ қарор гирифта буд. Сабуктегин, аввалин ҳукмрони сиёсӣ, ки дар охири қарни X-уми милоди Қобул ва бахшҳои аз Панҷобро тасарруф мекунад ва пас аз ӯ дар замони Султон Маҳмуд (997-1030) ин тасарруфот ба авҷи худ мерасад ва дар замони ҷонишинонаш низ ба шиддат идома меёбад. Бо тасхири Ҷинд тавассути Маҳмуди Ғазнави ва ҳукмронии фармонравоеӣ форсизабон бар ин сарзамин, забони форсӣ низ бо бисоти ҳарчи тамомтар роҳ ёфт ва бо мурури замон ба яке аз забонҳои муҳимми Ҷинд табдил шуд. Ибни Ҳавқал ва Истаҳрӣ чунин мегӯянд: «Мардуми Мултон ва Мансура бо забони арабӣ ва синдӣ ва мардуми Макрон бо забони форсӣ сухан мегуфтанд» [2,3, с.140,151]. Аз асри XI ба баъд, ки заминаи таблиғи дини Исломи дар Ҷинд фароҳам шуд, гурӯҳе аз олимони, донишмандон ва шоирони форс-тоҷик ба ин кишвар мусофират карданд ва он ҷо дар партави оромишу озодӣ ба интишори илм ва таҳқиқ пардохтанд. Зери таъсири фарҳангу фалсафа ва ҳунари Ҷинд китобҳои фароҳам оварданд, ки бо гузашти қарнҳо ҳанӯз тозагӣ ва таровати худро аз даст надодаанд. Аз ҷумлаи онҳо китоби машҳури «Таҳқиқи моли-л-Ҷинд»-и Берунист, ки дар соли 1032 навишта шудааст. Ин китоб натиҷаи сафарҳои Берунӣ ба Ҷинд аст. Берунӣ ин китобро пас аз фарогирии забони санскрит навиштааст. «Ин китоб на танҳо муаррифии фалсафа ва одоб ва суннан ва тамаддуни Ҷинд ба шумор меравад, балки аз нависандаи он ба унвони муаллими таърихнигори Ҷиндустон низ ёд мешавад» [9, с.138].

Дар даврони Ғазнавиён дарбори Султон Маҳмуди Ғазнави ҷойгоҳи олимони, ҳакимони, адибон ва шоирон аз ҳар гурӯҳи наҷоде буд ва бо онҳо боиззату эҳтиром

бархӯрд менамуд. «Ва чандон вақфҳо ва идророт бар аҳли илм ва мухтарифа ва аҳли истехқоқ карда буд, ки онро андоза набуд. Ва шеър дӯст доштӣ ва шуароро бар ҷумлаи уламо фазл ниҳодӣ ва атоҳои эшон зиёдат додӣ» [7, с.69]. Маркази Ғазнавиён шаҳри Ғазна маркази шеърӣ адаб буд, ҳамон тавре ки маълум аст, ҳудуди 400 шоир дар дарбори Ғазнавиён ҳузур доштанд ва таҳмин ҳазор мадраса дар ин шаҳр таъсис ёфта буд. Ҳар кучо ки ҳақим, олим ва адиберо суроғ дошт, ӯро ба Ғазнин даъват мекард. Фирдавсӣ, Унсурӣ Балхӣ, Асҷадӣ, Фарруҳии Систонӣ, Манучехрӣ, Абурайҳони Берунӣ ва Абуалӣ ибни Сино аз ин қабиланд. Онҳо шеърӣ порсии сабки хуросониро ба камол расониданд ва Бунасири Мушкон нависандаи мактуботи дарборӣ сабки нав дар наср падида овард. Аз ин ҷамъ Унсурӣ, Фарруҳ ва Абурайҳони Берунӣ дар баъзе аз лашкаркашиҳои Султон Маҳмуд ҳамроҳи ӯ ба Ҳинд мерафтанд. Ва дар яке аз ҳамин сафарҳо буд, ки Берунӣ китоби арзишманди «Таҳқиқи моли-л-Ҳинд»-ро аз Ҳинд ба Эрон овард. Олимон ва адибони бисёре аз Ҳинд ҳам дар дарбори Ғазнавиён рафтумад доштанд, ки маъруфтарини онҳо Масъуди Саъди Салмон яке аз бузургтарин касидасароёни қарни XII аст. «Қасоиду қитаоти ӯ пурмазмун ва шеъраш аз лиҳози латофату балоғат саҳлу мумтанеъ аст» [9, с.138].

Бо ин ки асолатан ҳиндӣ мебошад, форсиро ба устодии тамом медонад. Забони форсӣ дар замони Ғазнавиён забони адабиёт, шеър, фарҳанг, дониш, забони расмӣ донишмандон, подшоҳон ва дарборӣ сокини Ҳинд шуд, агарчи бисёре аз шоҳони Ҳинд турку муғул ва тотор буданд, шуруъ ба омӯхтани забони форсӣ карданд ва дар кӯтоҳтарин муддат садҳо донишмандон рӯйи қор омаданд, ки имрӯз навиштаҳои онҳо бо забони форсӣ зинатбахши китобхонаҳои ҷаҳон аст. Осоре чун «Шоҳнома», «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа», «Таърихи Байҳақӣ», «Зайн-ул-ахбор», «Таърихи Яминӣ» ва «Таърихи Сиистон» намунаи олий ва аз шоҳкориҳои ин давранд. Ҳофиз дар бораи нуфузи шеър ва адаби форсӣ то ақсои Ҳинд-Бангола, муътақид аст, ки забони форсӣ замон ва маконро дарнавардида, роҳи яқсола дар як шаб ҳамвор кардааст:

Шакаршикан шаванд ҳама тутиёни Ҳинд,
З-ин қанди порсӣ, ки ба Бангола меравад.
Тайи макон бубину замон дар сулуки шеър,
К-ин тифли якшаба раҳи яқсола меравад [12, с. 2839].

Таърих нишон медиҳад, ки мардуми форс-тоҷик ҳатто пеш аз лашкаркашии Султон Маҳмуд ба Ҳинд дар фикри таблиғи Ислоҳ ва забони форсӣ дар ин сарзамин буданд. Ҳамон тавр ки ҳиндуҳо муътақиданд, «Ҳиндро шамшери Султон Маҳмуд форсизабон накард, суханони Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ форсигӯ сохт» [13, с.3]. Аз 110 чилд осори ин орифи бузург, ки ҳама ба форсӣ аст, ҳеч қадом дар Эрон нашр нашудааст, на шеърҳои ва на «Захират-ул-мулк». Мусофирати донишмандоне чун Абумаъшари Хуросонӣ (китобе бо забони форсӣ дар илми нучум навишт), Абумансур Муваффақ ибни Алии Ҳиравӣ ба Ҳинд, ва таълифи осори нодире, чун «Ал-абния фил ҳақоик-ул-адвия» бо забони форсӣ, тарҷумаи китоби «Мучмал-ут-таворих» аз арабӣ ба забони форсӣ аз ҷониби Алии Ҷабалӣ дар соли 1026 (асли ин китоб ба забони санскрит аст) ва дар соли 1034 навиштани китоби «Кашф-ул-маҳҷуб» бо забони форсӣ аз тарафи Абулҳасан Алӣ ибни Исмоили Ҷалолии Ҳуҷвирӣ далели ин иддаост. Ин донишмандон дар басту густариши тамаддун дар Ҳинд ҳиммат гумоштанд ва ин сарзаминро ба яке аз қутбҳои муҳимми тамаддуни форсутоҷик мубаддал сохтанд. Дар дарбори Маҳмуди Ғазнавӣ ва писараш Масъуд забони форсӣ забони расмӣ давлат буд ва аҳкоми халифа дар он ҷо ба форсӣ тарҷума мешуд ва худ Маҳмуд низ дастур меод аснодҳо, ки меҳодад барои Бағдод биғирстанд, ибтидо ба форсӣ тадвин намуда, баъдан ба арабӣ тарҷума кунанд. «Султон гуфт, ба амиралмуъминин нома бояд навишт бад-он чи рафт Бунаср гуфт, ин фароиз аст ва ба Қадархон ҳам биғир навишт... Ва устодам ду нусхат кард ин ду номаро, ҷунонки ӯ кардӣ, яке ба тозӣ сӯйи халифа ва яке ба порсӣ ба Қадархон» [10, с.347].

Инчунин, «Амир гуфт: «Шунудам ва ҷумлаи онро муқаррар гашт, нусхати порсӣ маро деҳ!» Бунаср бад-ӯ боздод ва Амир Масъуд хондан гирифт, аз подшоҳони ин хонадон, разияллоҳу анҳу, надидам қасе порсӣ ҷунон хондӣ навиштӣ, ки вай» [10,

с.347]. Дар замони ин давлатмардони намоён забони форсӣ мавриди тавачҷуҳ ва ҳимоят қарор гирифт ва рӯз ба рӯз густариш ёфт. Тарҷумаи номаву фармонҳои ҳукумат аз лафзи тозӣ ба забони порсӣ боис шуд, ки бештари донишмандону муаррихон ба навиштани осори хеш бо забони форсӣ шуданд. Пас аз Ғазнавиён, Салҷуқиён низ дар девондорӣ ба ҳамин тарз рафтор карданд.

АДАБИЁТ

1. Абунаسر Муҳаммад ибни Абдулҷаббори Утбӣ. Таърихи Яминӣ. Тарҷумаи Абушараф Носеҳ ибни Зафар ибни Саъдулмуншии Ҷарфоджонӣ. –Техрон, 1334.-298 саҳ.
2. Ибни Ҳавқал. Сафарномаи Ибни Ҳавқал Эрон дар «Сурат-ул-арз». Тарҷума ва тавзеҳи Ҷаъфари Шиор. –Техрон: Амири Кабир, 1366. -400 саҳ.
3. Абуисҳоқ Иброҳими Истаҳрӣ. Масолику мамолик (тарҷумаи форсии Масоликул-манолик) Аз қарни II-V ҳичрӣ. Ба кӯшиши Эраҷи Афшор. Зери назари Эҳсон Ёршотир. –Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1340. -334 саҳ.
4. Босворт К.Э. Таърихи Ғазнавиён. Тарҷумаи Ҳасани Анӯша. Ҷ.1-2. –Техрон: Амири Кабир,1378. -523 саҳ.
5. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи салҷуқӣ. Ҷ.1. –Техрон: Фирдавс, 1369. -716 саҳ.
6. Гуломризо Салим. Маҳмуди Ғазнавӣ сароғози воқасгароӣ дар Эрон. –Техрон: Балх, 1383. -211 саҳ.
7. Муҳаммад Алӣ ибни Муҳаммади Шабонқорай. Маҷмаъ-ул-ансоб. Ба тасҳеҳи Мирҳошими Маҳдус. –Техрон: Амири Кабир, 1363. -374 саҳ.
8. Муҳаммад Нозим. Ҳаёт ва авқоти Султон Маҳмуди Ғазнавӣ. Тарҷумаи Абдулғафур Аминӣ. Техрон: Майванд, 1318-1378. -225 саҳ.
9. Муртазо Фалоҳ. Ҷойгоҳи фарҳанг ва забони форсӣ дар шабаҳи қораи Ҳинд.//Фаслномаи мутолиоти милли. №38. Соли даҳум. Ш.2. –Техрон, 1388.
10. Сайфуллоҳи Муллоҷон. «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ Муруре пиромуни сохтори идорию русумоти дарбори Ғазнавиён.-Душанбе: Ирфон,2013.-239 саҳ.
11. Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ.Таҳияи Сайфуллоҳи Муллоҷон. –Душанбе: Бухоро, 2014. -774 саҳ.
12. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. Мураттиб Ҷамшед Шанбезода. –Душанбе: Ирфон, 1983. -666 саҳ.
13. Wikipedia
14. <https://fa.wikipedia.org> > wiki
15. <https://www.farsnews.ir> > news

НУФУЗИ ФАРҲАНГ ВА ЗАБОНИ ФОРСӢ ДАР ҲИНД (АСРИ XI)

Ғазнавиён дар замони ҳукумати худ аз Сабуктегин то Маҳмуд ва ҷонишинони вай борҳо ба сарзамини Ҳинд лашкар кашиданд. Яке аз сабабҳои ин лашкаркашӣ густариши забони форсӣ буд, ки ба таври низомёфта тавассути Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳинд ворид шуд. Нахустин бор ҳамин фармонравоёни турк буданд, ки даст ба қор шуданд ва аз нобудшавии забони форсӣ дифоъ карданд ва таҳаввуле ба вучуд оварданд. Ҳамон тавр ки дар Осиёи Марказӣ забони суғдӣ, хоразмӣ ва забони форсӣ ба таври рӯзафзун ақиб менишаст ва ба вазъи баргаштнопазире мағлуби забони туркӣ мешуданд.

Калидвожаҳо: Ҳинд, забони форсӣ, Ғазнавиён, Султон Маҳмуд, фарҳанг, Синд.

ВЛИЯНИЕ ПЕРСИДСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЯЗЫКА В ИНДИИ (XI ВЕК)

Газневиды за время своего правления от Сабуктагина до Махмуда и его преемников неоднократно совершали походы на землю Индии. Одной из причин этого похода было распространение персидского языка, который организованно проник в Индию через Махмуда Газневи. Впервые именно тюркские правители выступили в защиту уничтожения персидского языка и создали условия для его развития. Так же, как

и в Средней Азии, согдийский, хорезмийский и персидский языки все больше отступали и уступали тюркскому языку.

Ключевые слова: Индия, персидский язык, Газневиды, Султан Махмуд, культура, Синд.

INFLUENCE OF PERSIAN CULTURE AND LANGUAGE IN INDIA (XI CENTURY)

During their reign from Sabuktigin to Mahmud and his successors, the Ghaznavids repeatedly made campaigns on India. One of the reasons for this campaign was the spread of the Persian language, which entered India in an organized manner through Mahmud of Ghaznavi. For the first time, it was the Turks rulers who came out in defense of the destruction of the Persian language and created the conditions for its development. Just as in Central Asia, the Sogdian, Khorezmian and Persian languages increasingly retreated and gave way to the Turkic language.

Keywords: India, Persian language, Gaznevidz, Sultan Makhmud, sulture, Sind.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наҷотова Нигина Баратовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** barotzodanigina@bk.ru **Телефон:** (+992) 918-33-71-78.

Сведения об авторе: *Нажотова Нигина Баратовна* – Таджикский национальный университет, докторант кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** barotzodanigina@bk.ru **Телефон:** (+992) 918-33-71-78.

Information about the author: *Najotova Nigina Baratovna* – Tajik National University, Doctor of the History Department of the Ancient World, Middle Ages, and Archeology **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** barotzodanigina@bk.ru **Phone:** (+992) 918-33-71-78.

РЕПРЕССИИ В ОТНОШЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В СОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА

Неъмонов Б.З. – к.и.н., доцент кафедры историографии и архивоведения ТНУ

Следует отметить, что кадровая политика правительства Таджикистана строилась на основе инструкций и поручений Советского правительства.

В целом, отношение Советского правительства к местным кадрам отличалось недоверием. Центр старался всяческими способами и путями ограничить их влияние в обществе, подрывая их авторитет, шантажируя их социальным происхождением, и в удобный момент изолировать их от народа.

24 марта 1925 г. на заседании Центральной административной комиссии было принято решение о привлечении к наказанию 50 человек, обвиняемых в пособничестве «басмаческом» движению. Среди них были Мулла Махмадкул - председатель Ревкома Султонабадского кента, Мирзо Абдукодир - председатель Ревкома Бальджуванского района, Мулла Бобо Ашурбаев - заместитель председателя Ревкома Каратага и др.[1,1-2]. Дальнейшая судьба этих партийных и государственных деятелей неизвестна. Известно, что партийных и государственных выходцев из среды священнослужителей и бывших чиновников, пользовавшихся среди народных масс авторитетом, советская власть не решалась в 20-х годах подвергнуть репрессиям.

Начало этому политическому мероприятию было заложено Февральским пленумом (1933 г.) ЦК ВКП (б), на котором выступал ее председатель Контрольной комиссии Компартии (б) Таджикистана Комили, который отметил: «внедрение в экономику Ирана и Афганистана западного капитала - можно считать положительным

явлением, т.к. оно способствовало экономическому укреплению этих стран». Этого было достаточно, чтобы в дальнейшем Кадыр Комили был обвинен «иностранным шпионом» и «злостным националистом»[2,42].

По поручению Пленума ЦК КП(б) Таджикистана Бюро и Президиум ЦК обсудили вопрос о Комили, и расценили его выступление на Объединенном февральском Пленуме как «контрреволюционную вылазку буржуазного националиста»[3,279]. В материалах партийного органа отмечалось, что Кадыр Комили как агент империализма и буржуазно-националистической контрреволюции выступал в защиту политики империализма в колониальных и полуколониальных странах Востока, явно отдавая ей предпочтение перед советской системой. Комили опорочивал громадные успехи социалистического строительства в Советском Таджикистане, сплотил вокруг себя антисоветские, националистические элементы буржуазной интеллигенции и буржуазно-кулацкую культуру, отрицая необходимость развития социалистической по содержанию и национальной по форме культуры[4,279].

Руководствуясь указаниями Центрального комитета, руководство Центральной контрольной комиссии Компартии (б) Таджикистана в решении бюро от 11 апреля 1933 г., рассмотрев вопрос о К. Комили, отметило, что выступление К. Комили на совместном февральском пленуме имело антиреволюционный и националистическо-буржуазный характер[5, 5-6]. Ему и припомнили его прошлое, отметив в том числе, что «Комили в прошлом был сыном торговца, этот факт он скрыл от партии, и что ранее он уже получал предупреждение о своей антиреволюционной деятельности». Решением Центральной комиссии Компартии Таджикистана К. Комили был выведен из состава ЦИК Таджикской ССР и как враг партии был освобожден из ее рядов.

Изученные материалы показывают, что на основе клеветнических обвинений руководителей партийных и государственных структур не только освобождали от занимаемых должностей и исключали из рядов партии, но как правило, лишали свободы и приговаривали к смертной казни[6,7]. Так, первые государственные деятели Таджикистана Нусратулло Махсум и Абдурахим Ходжибаев на основе сфабрикованного обвинения в «буржуазном национализме» и других клеветнических обвинений - подготовка террористического акта против партийных и государственных руководителей Советского государства, создание независимого буржуазного государства под защитой одного из капиталистических государств и др. были привлечены к ответственности.

На заседании Политбюро ЦК ВКП (б) от 5 декабря 1933 г. была рассмотрена «враждебная» деятельность Н. Махсума и А. Ходжибаева. В целях расследования недостатков, допущенных Н. Махсумом, А. Ходжибаевым и М. Хусейновым была создана специальная комиссия ЦК ВКП (б) под руководством К. Я. Баумана, в которую были включены Г.И. Брайдо и А. Рахимбаев. ЦК ВКП (б) поручил этой комиссии всесторонне расследовать вопрос, результаты которого предстояло доложить на Пленуме ЦК КП (б) Таджикистан[7,32].

На основе выводов и рекомендаций комиссии 23 – 25 декабря 1933 г. был созван Совместный пленум ЦК и Центральной контрольной комиссии КП (б) Таджикистана, на котором председатель ЦИК республики Нусратулло Махсум и председатель Совета Народных Комиссаров Абдурахим Ходжибаев за допущенные ошибки, особенно: «во многих случаях не были претворены в жизнь политика партии и Советского государства», «не проявили заботу о благосостоянии бедняков и середняков», «проявили антиреволюционную буржуазную деятельность», «нарушали ленинские принципы по национальному вопросу в вопросах подготовки, воспитания и расстановки кадров» и др. были освобождены от занимаемых должностей[8,43].

Необоснованно огульное обвинение, предъявленное видным партийным и государственным деятелям страны, политическое давление исходило, прежде всего, от председателя Средазбюро ЦК ВКП (б) К.Я. Баумана. Выступая на пленуме, он подверг резкой критике деятельность Н. Махсума, А. Ходжибаева и М. Хусейнова, при этом заметил, что в целях укрепления рядов партии и правительства республики необходимо

заменить ее руководство. Кроме того, это он предложил, чтобы Г.И. Брайдо был назначен Первым секретарем ЦК КП (б) Таджикистана, А. Рахимбаев - председателем СНК, Ш. Шохтемур - председателем ЦИК Таджикистана. На основе рекомендаций и решения Пленума Г. Брайдо, А. Рахимбаев и Ш. Шохтемур были назначены на эти высокие должности Таджикской ССР.

В 1933 г. началось преследование и оказание политического давления на видного государственного деятеля Абдукодира Мухиддинова, к которому непосредственное отношение имело центральное правительство. [9,10]. Так, 14 ноября 1933 г. было принято решение ЦК КП (б) Таджикистана «О состоянии партийной организации Сталинабада», в котором были указаны недостатки в работе А. Мухиддинова и его деятельности в составе «антиреволюционной группы Алексеева» и поддержка позиции других таджикских политических деятелей А. Ходжибаева и Н. Махсума. На основе этих обвинений в декабре 1933 г. Мухиддинов был освобожден от должности заместителя Народного комиссара СССР по вопросам обеспечения Средней Азии. Впоследствии во всех материалах, относящихся к личности Мухиддинова, он фигурирует как «предатель» и «враг народа».

На совместном Пленуме ЦК и ЦКК КП (б) Таджикистана от 23 декабря 1933 г. А. Мухиддинова обвинили в том, что «в эмирский период по сравнению с советским временем было больше стимулов для развития хлопководства. Теперь народ держат в голоде, а деньги тратят на мировую революцию» [10,63].

Практическая реализация ошибочной теории как основы борьбы против «врагов народа», «предателей», «буржуазных националистов», «вражеских агентов», «антиреволюционных элементов» в Советском Таджикистане имела самые трагические последствия. Жертвами репрессии и массовых преследований, организованных против руководящих кадров страны в 30-х годах XX века, стали видные партийные, государственные и общественные деятели - Н. Махсум, Ш. Шотемур, А. Ходжибаев, Ч. Имомов, А. Мухиддинов, А. Фозилов, А. Мавлонбеков, С. Абдуллоев, С. Носиров, Р. Бободжонов (Ходжи Рахматулло), А. Алиев, О. Окчурин, Г. Брайдо, Т. Рыскулов, Н. Туракулов, Ф. Ходжаев, Н. Юсуфзай Афгон, Ф. Афзалов и др.

8 июля 1937 г. бывший председатель правительства Таджикской ССР А. Ходжибаев, после освобождения от занимаемой должности (1934 г.) был вызван в Москву и арестован. Военная коллегия Верховного суда ССР 25 января 1938 г. приговорила его к смертной казни. В его обвинительном акте было отмечено, что с 1929 г., он являлся одним из руководителей национально-буржуазной, террористической организации, которая занималась подпольной деятельностью и готовила вооруженное восстание против Советской власти в Таджикистане. Во время его учебы в Институте красной профессуры в 1934-1937 гг. он на собраниях выступал с «резкой критикой против руководства», «демонстрируя грубое политическое поведение».

Н. Махсум вскоре после А. Ходжибаева был арестован. 4 августа 1937 года парторганизация Секретариата Президиума ЦИК СССР утвердила постановление парткома от 1 августа 1937 года об исключении из рядов ВКП(б) Н. Махсума, как разоблаченного врага народа и арестованного органами НКВД. Военная коллегия Верховного суда ССР от 31 октября 1937 в соответствии статьями 48 - 2, 58 - 8, 58 - 11 Уголовного кодекса СССР приговорила Н. Махсума, бывшего председателя ЦИК Таджикской ССР к высшей мере наказания - расстрелу с конфискацией имущества. 25 января 1938 года А. Ходжибаев был осужден Военной коллегией Верховного суда СССР по ст. 58-6, 58-8-11 УК РСФСР и приговорен к расстрелу с конфискацией имущества. [11,27].

Обвинения против двух лучших представителей руководства Таджикистана были выдвинуты еще в 1933 г., которые были завершены только в 1937 г., и тем самым, их настоячивые действия во имя свободы и светлого будущего таджикского народа были восприняты в центре как проявление национализма.

Главная причина обвинения Ш. Шотемура в антисоветской деятельности заключалась в его непримиримой позиции против совершенных ошибок в ходе

строительства нового общества. Этот видный деятель, в марте 1937 г. выступил на заседании ЦК КП Таджикистана с докладом, в котором излагались факты нарушения законов, нарушения прав человека, снижения роли Советов в политической жизни республики, а также необоснованных судебных преследованиях видных партийных и государственных деятелей страны. Следует заметить, что в условиях массовых обвинений некоторых из деятелей партии и правительства как «чуждых элементов», выступать с критикой вышестоящих партийных органов, было оценено как враждебный поступок. Ш. Шохтемур в те непростые времена показал себя как смелый человек, болеющий за судьбу своей страны, и показал пример мужественного поведения и нетерпимости к недостаткам в партийной жизни.

Изученные архивные материалы позволяют прийти к выводу о том, что массовый политический террор, охвативший страну в 30-е годы, коснулся в первую очередь видных государственных и партийных интеллигенции, которые самоотверженно служили делу партии и Советской власти, вносили достойный вклад в дело построения основ социализма.

ЛИТЕРАТУРА

1. ЦГА Республика Таджикистан, Ф.9, оп.1, д.22, л.1-2.
2. Набиев А., Нарзулло Бектош наука и литература таджиков в 20-30-е годы XX века. Душанбе: Ирфон, 2004. С.42.
3. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.26, д.12. л. 279.
4. Там же. л. 279.
5. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.247, д.648. л. 5,6.
6. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.249, д.1265. л. 7.
7. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.249, д.2523. л. 32.
8. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.249, д.1265. л. 43.
9. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.247, д.648. л. 10.
10. Масов Р., Шукуров С. Самопожертвование во имя справедливости и чаяний народа//Уроки самосознания. Кн. 2-я –Душанбе, С.63.
11. ГАНИ Республики Таджикистан. Ф.3, оп.249, д. 2523. л. 27.

ТАЪҚИБУ ФИШОРҶОИ СИЁСИИ ЗИЁИЁНИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ ДАР СОЛҶОИ 20-30-ЮМИ АСРИ ХХ

Дар фишурдаи мазкур доир ба масъалаи ба гирдоби ҷазодихӯи сиёсӣ кашида шудани зиёиёни ҳизбию давлатии Тоҷикистони шуравӣ маълумот дода шуда, дар ин радиф як қатор падидаҳои сиёсии солҳои таъқиботи сталинӣ дар асоси ҳуччатҳои бойгонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар солҳои 20-30-юми асри ХХ қисми зиёди ходимони ҳизбию давлатии Тоҷикистони шуравӣ вазифаҳои эҷодкор бо тухмату бухтони беасос, аз байн бурда шуда буданд.

Калидвожаҳо: таъқибот, фишорҳои сиёсӣ, зиёиёни ҳизбию давлатӣ, ҳуччатҳои бойгонӣ, Ҳизби коммунист, ҷазодихӯи сиёсӣ.

РЕПРЕССИИ В ОТНОШЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ И ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В СОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА

В данной статье автор, на основе анализа и изучения архивных документов, приводит целый ряд сведений, раскрывающих водоворот политических наказаний, применяемых к интеллигенции и государственным деятелем в Советском Таджикистане, в числе которых ряд политических наказаний сталинского режима. В результате необоснованной клеветы, в 20-30 годы XX века была уничтожена большая часть деятелей государственных партии Советского Таджикистана и творческой интеллигенции.

Ключевые слова: репрессия, политическое преследование, творческая интеллигенция, архивные документы, коммунистическая партия, политическое наказание.

PERSECUTION AND POLITICAL PERSECUTION OF INTELLIGENTSIA OF THE OF SOVIET TAJIKISTAN IN THE 20-30 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

In this article, the author, based on the analysis and study of archival documents, provides a number of information revealing the whirlpool of political punishments applied to the of the state party in Soviet Tajikistan, including a number of political punishments of the Stalinist regime. As a result of unjustified slander, in the 20-30 years of the twentieth century, most of the figures of the state party of Soviet Tajikistan and the creative intelligentsia were destroyed.

Keywords: persecution, political persecution, creative intelligentsia, archival documents, Communist party, political punishment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Неъмонов Бехрӯзҷон Зарӣёевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзай илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** nemonov.88@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-38-51-45.

Сведения об авторе: *Неъмонов Бехрузджон Зарӣёевич* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** nemonov.88@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-38-51-45.

Svedeniya ob avtore: *Neyemonov Bekhruzzhon Zariyoevich* – Tajik National University, kandidat istoricheskikh nauk, dotsent kafedry istoriografii i arkhivovedeniya. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** nemonov.88@mail.ru **Phone:** (+992) 918-38-51-45.

ФАРҶАНГИ СУЛҶ ВА ЭЪТИБОРИ ҶАҶОНИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН

Шарипов Ш.Ш. – н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики ДМТ

Соли 1993 бо ҳадафи қатъи ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат, бозгардондани гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ ба макони зист, барқарор сохтани ҳазорҳо манзили харобгашта, пешгирии раванди таназзули иқтисод ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба хотири рушди Тоҷикистон масъалаи ба ҳам овардани нерӯҳои музокироти сулҳи тоҷикон оғоз шуд, ки давраи аввали он дар шаҳри Москва аз 5 то 19 апрели соли 1994 ҷараён гирифт.

Барои тавсеа ва суръат бахшидан ба раванди сулҳу оштии сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон баробари баргузори музокирот дар орогани мулоқоту суҳбатҳо бо роҳбари Иттиҳоди нерӯҳои муҳолифини тоҷик бо иродат эҳтимом варзид. Ин мулоқот дар бештари маврид дар ҳоле ба вуқӯ меомад, ки дар сатҳи музокирот ё машварат ҷонибҳо ба тавофуқ намерасиданд. Бо ибтикори Роҳбари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷонибҳо 17-19 майи соли 1995 дар шаҳри Кобул дигарбора мулоқот барпо карданд, то натиҷае аз ин гуфтушунидҳо ба ҳусни тафохуми тарафҳо дар дарёфти ризоият ва сулҳи кишвар биафзояд. Пайомади ин мулоқот қабули изҳороти муштарак буд, ки эҳтимоли тарафҳоро дар ҳосили матлаб тақвият бахшид. Воҳӯриҳои баъдина дар сатҳи олий 19 июли соли 1995 дар Техрон, 10-11 декабри соли 1996 дар Афғонистон, 19-23 декабри соли 1996 дар Москва, 21-22 феврал дар Машҳад ва 16-18 майи соли 1997 дар шаҳри Бишкек, ки дар маҷмӯъ 8 маротиба доир гардиданд, ниҳоят санади сарнавиштсози миллати тоҷик – Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва ба сурати ниҳой ба имзо расид. 18-уми июли соли 1997 қариб 600 вакилон аз тамоми ҷумҳури дар театри Опера ва балети ба номи С Айни ҷамъ омада «Ҷарақати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон»-ро таъсис доданд. Вакилон яқдилона Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро раиси Ҷарақати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон таъин намуданд.

Таърих ва миллати тоҷик ҳасрати Сарвари давлати худро дар раванди таъмини сулҳ ва ризоияти миллӣ, баҳусус дар ҷараёни баргузори гуфтушунид дар қаламрави Афғонистон, дар мулоқоте, ки 11 декабри соли 1996 баргузор гардид, харгиз фаромӯш нахоҳад кард. Ҷараёни ин мулоқот дар китоби рӯзноманигорони рус Владимир Сухомлинов ва Генадий Шалаев «Роҳ ба сӯи созиш» чунин шарҳ ёфтааст: Эҳтимол вохӯрии аз ҳама пуршиддат ва хатарноку бемисл дар Афғонистон 11 декабри соли 1996 баргузор шуд. Вақте Сайид Абдуллоҳи Нурӣ ба Эмомалӣ Раҳмонов пешниҳод намуд, ки гуфтушунидро дар рустои Хусдеҳи Афғонистон гузаронанд, гӯё иродати Президент Эмомалӣ Раҳмоновро месанҷид. Аз рӯи маслиҳати пешакӣ ҷарҳболи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро бояд дар сарҳад пешвоз гирифта, ҳамзамон тарафи пешвозгиранда онҳоро мебоист ба қароргоҳи Президенти онвақтаи Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ мебарданд. Ва он ҷо бояд сарлашқари машҳури он кишвар Аҳмадшоҳи Масъуд иштирок мекард.

Вале дар сарҳад ҷарҳболи сарвари давлатро касе пешвоз нагирифт. Дасти посбонони Президент иқрор мекарданд, ки ба Душанбе баргарданд. Дар ҳудуди давлати бегона, ки дар он ҷанги шаҳрвадӣ дар авҷ аст, парвоз кардан хатари бузург дорад.

Аммо ин воқеа бар хилофи ҷашмдошт хеле бомуваффақият анҷом ёфт: умеду боварии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов амалан бочуръатии ўро пурра собит гардонид. Эмомалӣ Раҳмонов ва С.А. Нурӣ Протокол дар бораи ба танзим даровардани вазъияти ҷарҳӣ- сиёсӣ дар минтақаҳои ҷангро имзо карданд.

Ман имрӯз гуфта метавонам, ки насли ҳозираи миллати тоҷик ҷарҳанд аввал пешпо хӯрд, имрӯз пирӯз аст, зеро ин насл тавонист васвасаи аҳриманиро, ки дар майнаи халқи мо ҷо гирифта буд, аз худ дур андохта, морони захҳокиро, ки ҷони ҷавони садҳо фарзандони моро қурбон мекарданд, сарқӯб созад». Ақли солим ва хиради дурбин пирӯз шуд. Рӯзи фарҳундае, ки онро дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти дурдаст, дар ҳамаи оилаҳо интизор будем, фаро расид. Таҷрибаи сулҳи миёни тоҷикон яке аз бузургтарин сабақҳои мактаби сиёсатмадорӣ ва давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон аст, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифт. Ин таҷрибаи таърихӣ ба Ватан ва ба макони зист баргардонидани қариб як миллион гуреза ва ташкили ҳамгирӣ иҷтимоӣ онҳо аз тарафи ташкилоту созмонҳои бонуфуз, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ҳамчун модели нодири сулҳофаринӣ эътироф гардид.

Оромиву амният, ки аз баракати Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон тасаллут ёфт, барои бунёди сохтмонҳои азим, равнақи самтҳои мухталифи иқтисодӣ, тавсеаи ҳамкорӣҳои бисёрҷониба бо кишварҳои ҷаҳон пояҳои мустаҳкам гузошт. Ба расмият шинохта шудани Тоҷикистон аз ҷониби беш аз 130 давлати ҷаҳон, ифтиҳои сафоратхонаи ҷандин кишварҳои дунё дар пойтахти Тоҷикистон ва дар мамолики ҷаҳон таъсис ёфтани намоёндагиҳои дипломативу тичоратии давлати мо, раванди ин муносибатҳо вусъат ва суръати бесобиқа бахшид. Сулҳи тоҷикон аз ҷониби сиёсатмадорони барҷастаи ҷаҳони муосир баҳои баланд гирифта, сабақи судманди таърихӣ онро дар амнияти минтақаҳои мухталиф арзишманд гардонид.

Президенти Федератсияи Россия Владимир Путин, сиёсати сулҳофаринӣ Сарвари Тоҷикистонро бо тавачҷуҳ ба моҳияти фарогиру ояндасози он ба андеша гирифта навиштааст: Эмомалӣ Раҳмонов дар байни сиёсатмадорони Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Ва ин бесабаб нест. Тамоми кӯшишҳои Эмомалӣ Раҳмонов аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар Тоҷикистон ҷараёни сулҳу осоиш ҳамоно амиқтар реша меронад ва дар қиёс ба нуқтаҳои, ки вазъиятшон муташанниҷ аст, ин комёби ба худ назир надорад. Он ҷи дар Тоҷикистон ба амал меояд ва руҳ медиҳад, барои бисёр халқҳо ва мамлакатҳо намунаи ибрат аст [1, 33].

Фарҳанги сулҳи Эмомалӣ Раҳмон, ки паёми ваҳдати воқеии тоҷикон, паёми ба орзуву ормонҳои худ расидани халқ буд, ба Президенти Тоҷикистон ва давлати тозаистиклоли он эътироф, эътибор ва эҳтироми ҷаҳонӣ армуғон овард.

Сарчашмаи ин эътирофи ҷаҳониро метавон дар заминаи шинохти моҳият ва ҳадафҳои сиёсати дохиливу хориҷии Эмомалӣ Раҳмон дарёфт намуд, зеро тамоми дастовардҳои мардуми тоҷик дар даврони истиқлол, бавижа таҷрибаи сулҳ самарани ҳамин сиёсати оқилонаи Сарвари давлат маҳсуб мешаванд. Истиқрори сулҳу созгории миллӣ, тантанаи ваҳдат ва ҳамгироии мардуми Тоҷикистон, ки аз хидматҳои таърихӣ Эмомалӣ Раҳмон дар ҷодаи эҳёи миллат ва давлатдорӣ миллист, талошҳои тоҷиконро дар бунёди ҷомеаи демократӣ аз иқтидори азими маънавӣ бархӯрдор намуд. Бо ҳидояти Эмомалӣ Раҳмон ва ҳузури мубораки ӯ рӯзҳои ҷашни Ваҳдати миллӣ мардуми шарифи тоҷик дар ҳар манотиқи кишвар қанори ҳам омада, нишоту шукронаи ваҳдатро ба ҳам қисмат мекунанд. Ин расми нақу ба як оини раиятдорӣ Эмомалӣ Раҳмон табдил ёфта, ки дар миёни мардум пайванду муколамаи ҳамешагиро дар қаринаи хуштарин орзуву ниятҳо вазъ намуд [2, 52].

Истиқболи пурмуҳаббати мардуми ҳама маҳалҳои Тоҷикистон аз ҳузури Президенти мамлакат, ки байни худ ва сарвари худ ҳаргиз садде ё фосилаеро эҳсос накардаанд, далели барҷастаи халқияти фитрату сиёсати Эмомалӣ Раҳмонов аст.

Хулоса, фаъолияти густурдаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷодаи иттиҳоди тоҷикон, ки яке аз аслҳои умдаи ҳадафҳои олии ӯ буд, шахсияти ӯро аз маснади Пешвои ормонии миллӣ то ба ҳадди Пешвои миллати тоҷикон оварда расонид, ки воқеан арзанда аст.

АДАБИЁТ

1. Шарифзода А; Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон поягузори сулҳ ва Ваҳдати миллӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1996-1999) Ҷитоби 2, Душанбе: Ирфон 2011.
2. Шарифзода А; Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳалаи созандагӣ (сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003) Ҷитоби 3, Душанбе: Ирфон 2011.

ФАРҲАНГИ СУЛҲ ВА ЭЪТИБОРИ ҶАҶОНИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОҢ

Дар фишурда хизматҳои арзандаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар барқарор намудани ваҳдати миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Сарчашмаи ин эътирофи ҷаҳониро метавон дар заминаи шинохти моҳият ва ҳадафҳои сиёсати дохиливу хориҷии Эмомалӣ Раҳмон дарёфт намуд.

Қалидвожаҳо: Пешвои миллат, ваҳдати миллӣ, тоҷик, истиқлолият, сиёсат, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

КУЛЬТУРА МИРА И МИРОВАЯ РЕПУТАЦИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В статье обсуждаются заслуги лидера нации Эмомали Рахмона в восстановлении национального единства. Источник этого мирового признания можно найти в признании сути и целей внутренней и внешней политики Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: Национальный лидер, Национальное Единство, Таджикистан, независимость, политика, Республика Таджикистан.

CULTURE OF THE WORLD AND GLOBAL REPUTATION OF THE LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMAN

The article discusses the merits of the leader of the nation Emomali Rahmon in restoring national unity. The source of this world recognition can be found in the recognition of the essence and goals of Emomali Rahmon's domestic and foreign policies.

Keywords: National leader, National Unity, Tajikistan, independence, politics, Republic of Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипов Шомаҳмад Шарифович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 931-90-30-09.

Сведения об авторе: *Шарипов Шомаҳмад Шарипович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 931-90-30-09.

Information about the author: *Sharipov Shomakhmad Sharipovich* – Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik People. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 931-90-30-09.

ТАВСИФИ ТАЪРИХ ВА ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XIII ДАР ОСОРИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД

Шарофуддинов С.С. – н.и.т., дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии ДМТ

Масъалаҳои ҳаёти фарҳангӣ дар асарҳои калонтарини академик В.В. Бартолд «История культурной жизни Туркестана», «История Туркестана», «Туркестан в эпоху монгольского нашествия», «Культура мусулманства», «Мусульманский мир» ва ғайра тасвир ёфтаанд.

Дар аҳди фармонравоии Сомониён шоироне чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941), Абуҳасан Шаҳиди Балхӣ (ваф. 936), Абушақури Балхӣ (таваллуд 915), Абумансури Муҳаммад Дақиқӣ (929 ё 930-977), Кисоии Марвазӣ (953-1049), Робеаи Балхӣ, Абулқосими Фирдавсӣ (934-1020), Абубакр Муҳаммад ибни Алӣ ал-Хусравӣ, Равнақии Бухорой, Шокири Бухорой, Сипехри Бухорой ва дигар шоирони соҳибном ва тавоно бо ашъори ноби ҳеш дар тақомули шаклҳои мутадовили шеъри классикӣ гомҳои судманде бардоштанд.

Адабиёти оламшумули форсӣ - тоҷикӣ дар асрҳои IX-X қомат афрохт ва яке аз дурахшонтарин марҳилаҳои таърихи беш аз ҳазорсолаи ҳудро ба сар бурд. Пайванди забон, адабиёт, ва хувияти миллӣ, дар ҳеч замони дигар ба дараҷаи даврони ҳокимияти Сомониён аз чунин густурдагӣ ва пайомадҳои сарнавиштсози иҷтимоӣ ва таърихӣ бархӯрдор нагардидааст. Дар замоне, ки дар баробари пайрезии рӯкҳои давлати мустақили тоҷикон пояҳои шеър ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бунёд ниҳода мешуд, хунари шоирӣ ва адабӣ қабл аз ҳама арзиши миллӣ пайдо намуд.

Бояд зикр кард, ки осоре, чун «Шоҳнома»-и Абумансури, «Шоҳнома» - и Дақиқӣ, «Синдбанднома», «Калила ва Димна», «Таърихи Табарӣ» ва ғ. ба шаҳодати таърих бо амри Сомониён тахрир шудаанд. [1, с.189-198]

В.В. Бартолд қайд мекунад, ки дар дарбори Салҷуқӣ ва инчунин дар дарбори дигар сулолаҳои шоирони форс (тоҷик) фаъолият мекарданд. Аз шоирони асри XII Анварӣ, ки бисёртар дар бораи султон Санҷар навишта буд ва муаллифи дostonҳои шеърӣ Низомӣ махсуб меёфтанд. Низомӣ дар қатори олимони аврупоӣ дар ҷойи дуҷумба аз Фирдавсӣ меистод. эҷодиёти ӯ на танҳо ба назми форсӣ балки ба шеъри туркӣ низ таъсири бузург дошт.

Ҳамин тариқ академик Бартолд дар осори худ доир ба масъалаи фарҳанги халқи тоҷик чунин қайд менамояд:

-Сомониён, ки тоҷик буданд, бинобар ин назми тоҷикӣ –форсиро ҳимоя ва пуштибонӣ мекарданд;

-дар замони ҳукмронии Сомониён Бухоро, Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Осиёи Миёна аз нав ҳамчун ба марказҳои пешбар мубаддал гардиданд ва дастовардҳои бузургро дар соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла дар соҳаи математика, астрономия ва тиб ноил гардиданд;

-дар ин замон шахрсозӣ ва меъморию рушд меёбад;

-дар замони ҳокимияти сулолаҳои турки Ғазнавиён, Қарахониён ва Салҷуқиён дар фарҳанги минтақа таназзулбӣ ба назар мерасид, аммо ҳамаи истилогарон ба таъсири кавии фарҳанги тоҷикон мубтало гардиданд.

Академик Литвинский Б. А. чунин қайд менамояд: «Бартолд В.В. дар соҳаи таърихи халқҳои тоҷик, ўзбек, қирғиз, туркман таҳкурсии илми ҳозиразамонро гузошт». Аз ҷумла, Бартолд В.В. ним аср пеш аз ин дар «Тоҷикон» – ном очерки худ аввалин бор таърихи халқи тоҷикро баён кардааст

Аҳаммияти қорҳои Бартолд В.В. барои омӯхтани таърихи халқҳои Шарқ, аз ҷумла таърихи фарҳанги халқи тоҷик беҳамто мебошад.

Дар таърихи шарқшиносии ҷаҳонӣ, дигар чунин олимеро пайдо кардан душвор аст, ки асарҳои ба мисли асарҳои Бартолд В.В. аҳаммияти илмии худро то замони мо бо ин дараҷа нигоҳ дошта бошанд. Ва қайд кардан бамаврид аст, ки Умняков И. дар асараш рубоиро аз шоир Абулқосими Лохутӣ, овардааст, ки баъд аз хабари вафоти Бартолд В.В. иншо гардида буд:

«Дар бистари хок хуфта донандаи Шарқ,
Дар илму фунун марди намояндаи Шарқ.
Ў мурд, вале то ба абад зинда бувад.

Номаш ба радифи номи пояндаи Шарқ.» [4, с.133-134]

Бартолд яке аз барҷастатарин муаррихони Шарқ, ба шумор рафта, бо маҳорати баланд ва истеъдоди худ тавонистааст, ки шумораи зиёди асарҳои ниҳоят калонҳаҷму бунёдиро офарад. Аз ёддошти олими барҷаста бармеояд, ки то охири умр вай ҳамчун муаррих-тадқиқотчи Осиёи Миёна боқӣ мондааст. (2,-С.791) В.В.Бартолд аз зумраи тадқиқотчиёне буд ки ба таърихи маданияти халқи тоҷик таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, то охири ҳаёт дар қатори дигар масоили умда, таърихи тоҷикон аз мадди назари ин олими бузургном нафақат дур нашудааст, балки мавқеи қавитарро ишғол намудааст.

«Академик В.В. Бартолд яке аз поягузори назари воқеъбинона ба таърихи пурғановати тоҷикон буда, дар омӯзиши илмии таърихи ин халқи тамаддунофар, нақши ниҳоят бузургу пойдор гузоштааст». [3, с.20].

Бояд зикр кард, ки аз тарафи Бартолд тадқиқи масоили таърихи фарҳанги халқҳои Осиёи Миёна аҳаммияти қалони таърихӣ дорад. Зеро, ки таърихи асримиёнагии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон яке аз давраҳои муҳим ва баҳсталаби илм ба шумор меравад. Масъалаи таърих ва ҳаёти фарҳангии халқҳои Осиёи Миёна дар солҳои минбаъда дар осори як зумра муаррихон ва олимони намоёни шуравӣ тадқиқи ҳаматарафаи худро ёфт.

Дар омӯзиши масъалаи мазкур махсусан муаррихи намоёни тоҷик Б. Ғафуров саҳми арзанда гузоштааст. Асари машҳури вай «Тоҷикон» бисёр паҳлуҳои муҳимми ҳаёти маданияти аҷдодони гузаштаи моро дар бар гирифтааст. Дар ин асар таърих ва фарҳанги халқҳои Осиёи Миёна аз замонҳои қадимтарин ва асри миёна тасвир ёфтааст. Инчунин дар ин самт тадқиқоти С. Айнӣ, Н. Неъматов, А. Ҷалилов ва дигар олимонро низ метавон зикр кард. [5, с.48]

Ёрмуҳаммадов А. дар мақолаи хеш - «Аввалин муҳаққиқони таърихи мардуми мо» чунин зикр менамояд, «академик В.В. Бартолд олими шинохта буда, минбаъд нотавонбинони туркгаро натавонистанд, доир ба будан ва ё набудани тоҷикон рӯирифт шубҳае изҳор кунанд. Бо ҳамин олими бузург сарнавишти моро дар таърих аниқ намуда, ба халқи тоҷик барои инкишофи минбаъда фотиҳаи неке дод». [6, с.56]

Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр менамоянд: «Давраи эҳёи маданияти фарҳанг, рушди илм ва адабиёт ва шукӯҳу иқтидори давлати тоҷикон ба аҳди Сомониён, хусусан шоҳ Исмоили Сомонӣ, марбут аст. Ин давронро метавон марҳилаи дурахшон ва пурифтихори тамаддуни миллӣ ва авҷи камолоти давлатдорӣ, ташаккули шахсиятҳои

барӯманд номид. Неруи ақл, заковат, созандагӣ ва эҷодкорӣ маҳз дар ҳамин даврон ба авҷи аъло расид». [7, с. 19]

Аз ҷониби туркҳо таъсис гардидани давлатҳои Қарахониҳо ва Салҷуқиёро академик Бартолд ҳамчун давраи нав дар рушди ҷамъияти асримиёнагии Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон назар намудааст, ки он дар барқарор гардидани ҳукумронии табақаҳои ҳарбӣ - кучии туркӣ, дар барқарор гадидани сохтори амлокӣ ва дар заиф гардидани дастгоҳи марказонидашудаи давлатӣ зоҳир мегардид. Яке аз кашфиётҳои бузурги илмии Бартолд аз он иборат аст, ки далели дар тули асри XI барҳам хӯрдани табақаи қадимтарини заминдорӣ эронӣ - деҳқононро нишон додааст.

Боби дувуми асари академик В.В. Бартолд «Туркистон дар замони истилои муғулҳо» Осӣи Миёна то асри XII» - номгузорӣ карда шудааст, ки дар он нисбати вазъияти сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии ин кишвар аз замони истилои араб то истилои муғул маълумот додааст [8, 3-10]

Ҳамин тавр, академик В.В. Бартолд қайд мекунад, ки пешрафти илм ва адабиёт, ки дар замони Сомониён оғоз гардида буд, ба мушкилиҳо нигоҳ накарда, дар асрҳои XI-XII низ идома меёбад. Агар пештар пешрафти ҳаёти фарҳангӣ асосан дар пойтахти Сомониён Бухоро ҷараён дошт, пас дар замони ҳокимияти Ғазнавиён он ба шаҳри Ғазна ва пойтахти давлати Салҷуқиён Марв гузашт. [9, с.220]

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. История Туркестана // Сочинения Т.2.часть 1, -С.119-122. Его же. История культурной жизни Туркестана, Л., 1927.- С.21-27. Его же. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. С.Петербург.1900. Его же. Культура мусульманства.V. Монгольское завоевание и его влияние на персидскую культуру.// Соч., М., 1966. –С.189-198.
2. Бартольд В.В. Автобиография. // Соч., т. IX. М., 1977.-С. 791.
3. Пирумшоев Х. Нақши академик В.В. Бартолд дар омӯзиши илмии таърихи халқи тоҷик. // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик. (маҷмӯаи маърузаҳои конфронси байналмилалӣ бахшида ба 140-солагии В.В. Бартолд.) - Душанбе, 2010. - С. 3-20.
4. Шарофуддинов С.С. Ибтидои фаъолияти илмӣ-эҷодии академик В.В. Бартолд // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик. Маҷмуи маърузаҳои Конфронси байналмилалӣ бахшида ба 140 – солагии академик В.В. Бартолд.- Душанбе,2010.-С.130-135.
5. Шарофуддинов С.С. Академик В.В. Бартолд ва илму адабиёти тоҷик дар асрҳои IX-X// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.-Душанбе: «Сино», 2012.-С.47-50.
6. Ёрмухаммадов А. Аввалин муҳаққиқони таърихи мардуми мо.// Маърифати омӯзгор. №4.-Душанбе 2010, - С.56.
7. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби яқум. (Аз Ориён то Сомониён), - Душанбе «Ирфон»,1999. -С.19.
8. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. // Соч.-Т.1.-М.,1963.- С.3-10.
9. Шарофуддинов С.С. Инъикоси масоили фарҳангии халқи тоҷик дар асрҳои IX-XII дар осори академик В.В. Бартолд // Материалы международной научной конференции «Вклад академика В.В. Бартольда в изучение истории и культуры Центральной Азии».-Душанбе: «Дониш», 2021.-С.207-224.

ТАВСИФИ ТАЪРИХ ВА ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XIII ДАР ОСОРИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД

Дар фишурда нақши шарқшиноси барҷастаи рус академик В.В. Бартолд доир ба тавсифи таърихи халқи тоҷик дар асрҳои IX-XIII мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Масъалаҳои ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик дар асарҳои академик В.В. Бартолд «Таджики» (Исторический очерк), «История культурной жизни Туркестана», «История

Туркестана», «Туркестан в эпоху монгольского нашествия», «Культура мусульманства», «Мусульманский мир» ва ғайра тасвири худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: халқи тоҷик, Сомониён, академик В.В. Бартолд, Шарқ, Осиёи Миёна, асрҳои IX-XIII.

ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В IX-XIII ВЕКАХ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА В.В. БАРТОЛЬДА

В статье освещается роль выдающегося русского востоковеда академика В.В. Бартольда в описании истории таджикского народа в IX-XIII веках. Проблема культурной жизни таджикского народа изображены в трудах академика В.В. Бартольда «Таджики» (Исторический очерк), «История культурной жизни Туркестана», «История Туркестана», «Туркестан в эпоху монгольского нашествия», «Культура мусульманства», «Мусульманский мир» и др.

Ключевые слова: таджикский народ, Саманиды, академик В.В. Бартольд, Восток, Средняя Азия, IX-XIII веков.

DESCRIPTION OF THE HISTORY AND CULTURE OF THE TAJIK PEOPLE IN THE IX-XIII CENTURIES IN THE WORKS OF ACADEMICIAN V.V. BARTOLD

Sharofuddinov Sukhrob Salomovich – Candidate of Historical Sciences, docent of the Department of Historiography and Archival Science, Faculty of History, Tajik National University

The article highlights the role of prominent Russian orientalist Academician V.V. Bartold's description of the history of the Tajik people in the IX-XIII centuries. The problem of the cultural life of the Tajik people is depicted in the works of academician V.V. Bartold "Tajiks" (Historical essay), "History of the cultural life of Turkestan", "History of Turkestan", "Turkestan in the era of the Mongol invasion", "Culture of Islam", "Muslim world" and others.

Keywords: Tajik people, Samanids, academician V.V. Bartold, East, Central Asia, IX-XIII centuries.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарофуддинов Сухроб Саломович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, доцент кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** sharofuddinov1982@mail.ru **Телефон:** (+992) 989-15-27-67.

Сведения об авторе: *Шарофуддинов Сухроб Саломович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Email:** sharofuddinov1982@mail.ru **Телефон:** (+992) 989-01-52-76.

Information about the author: *Sharofuddinov Sukhrob Salomovich* – Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, docent of the Department of Historiography and Archival Science, Faculty of History, **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Email:** sharofuddinov1982@mail.ru **Phone:** (+992) 989-15-27-67.

ИССЛЕДОВАНИЯ УЧАСТНИКОВ ИСКАНДЕРКУЛЬСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ О НАРОДНОМ КОСТЮМЕ ТАДЖИКОВ ВЕРХОВЬЕВ ЗЕРАВШАНА

*Гафурова Г.Дж. – ассистент кафедры дизайна одежды и искусства моды ТУТ
Ёдгорова Д.Д – старший преподаватель кафедры дизайна одежды и
искусства моды ТУТ*

Системное изучение образа жизни населения долин в высокогорьях Зеравшана, как и Центральной Азии в целом, было начато после присоединения региона к России во второй половине XIX в.

В «Дневнике Искандеркульской экспедиции» Абдурахмана Мустанджира, помимо географического описания местностей, встречается много сведений этнографического характера, включая земледельческие, скотоводческие и ремесленные занятия, традиционная пища и, что важно для нас, виды производимых тканей и распространенная здесь одежда [7, 241-242]. Так, он писал, что в селениях Мадм, Варзи Минор, Похурд, Шаватк, Шамтуч, Пастигав, Дехавз и др. мужчины занимались ткачеством материй карбос и шимили, а женщины пряли на прялке и крутили шуни (?). Применительно к жителям Шамтуча он пишет, что они на рынках Ура-Тюбе, Джиззаха, Самарканда, Мианкаля и Шахрисабза продавали сушеные плоды деревьев и на вырученные деньги приобретали хлопок, пестрядинную ткань алоча, другие необходимые предметы и продукты. [8, 37-38, 54-56, 58, 64-65, 70, 80].

Во владении Кштут хлопчаткачество встречалось лишь в отдельных селениях. В г. Пенджикенте было около семидесяти торгово-ремесленных лавок, часть из которых специализировалась на производстве хлопчатобумажных тканей карбос и калами (сорт пестряди алоча с широкими полосками двух цветов) [3, 78]. Хлопок для ткачества привозили из Пенджикента, Ура-Тюбе и Самарканда. Очисткой хлопка от семян, трепанием, прядением, а также крахмалением пряжи занимались женщины. Кроме того, торговцы из Пенджикента и Ура-Тюбе весной и, особенно, осенью завозили в Фальгар русские ткани ситец - чит и тик, которые продавали за деньги или обменивали на домашний скот [8, 106-107, 110-111, 124].

Женщины в Матче носили плтаье и халат мунисак, на голову надевали платок уребча, поясная одежда - штаны, сшитые из двух видов тканей: штанины из карбоса, верх - из пестряди алоча. Обувь составляли сапоги чорук и вязаные носки. На ушах носили серьги, богатые женщины - серебряные, бедные - сделанные из раковин. По его словам, местные женщины носовыми серьгами - лати бини не пользовались. Шею украшали ожерельем - муча, которое у богатых женщин состояли из сердоликовых и коралловых бусин. На руках носили браслеты - дастмона, на пальце левой руки - кольцо - чалла. Украшения и лицевое покрывало покупали в Ура-Тюбе и дарили девушкам во время свадьбы. В частности, после совершения ритуала благословения жених дарил невесте нашейное украшение - хафабанд, браслет - дастмона, серьги - гушвора. В ответ невеста дарила жениху вышитый носовой платок - сардаста. Прически девушек состояли из пяти-шести косичек - кокул. Через год после замужества они переходили на прическу в две косы. В Пете (Айнинский район) женщины не закрывали лицо, носили ушные серьги и носовые серьги лати бини. В качестве савана служили три хлопчатобумажной рубахи (из тканей карбос или хоса), которые надевали на покойника [8, 92-93, 96, 100, 106, 119, 136, 141, 145].

По словам А. Д. Гребенкина, в регионе шерстоткачество было более развито, чем текстильная переработка хлопка. Это объяснялось двумя причинами: во-первых, большей потребностью в шерстяных изделиях в условиях гор и, во-вторых, большей доступностью шерсти. Текстильная переработка овечьей шерсти давала обыкновенное сукно для чекменей и штанов, кошмы; козья шерсть шла на паласы - гилем из неокрашенной пряжи, мешковину, переметные сумы - хурджин; из овечьего и козьего пуха получали тонкое сукно для дорогих чекменей, плели шнуры для вздергивания штанов, вязали чулки. Все перечисленные шерстяные изделия частично вывозились для

продажи в Ура-Тюбе и Пенджикент. Хотя сукно для чекменей производили и в равнинных районах Зеравшанского округа, однако и там отдавали предпочтение сукну, произведенными горцами из пуха. Вместе с тем, в продаже, как правило, встречались уже сшитые чекмени, а найти сукно было сложно.

В верховьях Зеравшана занимались выделкой овчины, но качество получаемой кожи, если верить А. Д. Гребенкину, оставляло желать лучшего. В связи с этим, население было вынуждено реализовать шкуры животных в сыром виде. Обувь мастера производили из покупной кожи. Так, обувщики шили сапоги с невысокими голенищами, швом наружу. Подошва делалась из той же кожи. Среди предметов вывоза из горных районов верховьев Зеравшана значились карбос и сукно, однако объемы их вывоза нельзя считать большими. Взамен из равнинных районов Средней Азии сюда завозили калами, полушелковый адрас и шелковую ткань канаус - шойи. Продажу и покупку текстильной и прочей продукции они совершали на базарах в Пенджикенте, Самарканде, Санзарской долине, Ура-Тюбе, Заамине, городах Кокандского ханства (с 1876 г. Ферганская область в составе России), Каратегине, Гиссаре, Душанбе. В частности, матчинцы предпочитали базары в Каратегине и Ура-Тюбе, жители селений Фальгара ездили на базары в Ура-Тюбе, Пенджикент, Заамин, Санзар и Гиссар [2, №№ 24, 27].

В этом регионе, во всяком случае, в горных селениях, женщины не скрывались от мужчин, за исключением духовных лиц. Они свободно вступали в разговор и с мужчинами из других селений. При встрече на улице с духовными лицами, женщина скрывала свое лицо, отворачиваясь к стене и прижимаясь к ней. Они имели черную лицевую занавеску - чашмбанд, но держали ее дома, пользуясь лишь во время поездки в город, например, на базар. Накидка фаранджи не была в употреблении. Женщины закрывали лицо только в присутствии представителей духовенства. На улице при их появлении горянка прижималась к стенке и поворачивала голову в сторону. Девушки и женщины свободно общались с мужчинами, жившими по соседству, а также прибывшими из других селений края [2, № 30].

Изготовлением карбоса на ткацком станке занимались мужчины. А. Гребенкин пишет, что карбос местного производства по качеству превосходила образцы, изготовленные в равнинных районах, он был тоньше и прочнее. Пряжу для нее приготавливали женщины из хлопка, привезенного из Истаравшана (Ура-Тюбе) и Самарканда, причем пользовались не низкокачественным волокном, а хлопком в коробочках, которые сами обрабатывали. Производство карбоса было налажено во всех селениях Верхнего Зеравшана. Только в Оббурдоне на этом ремесле специализировались 20 ткачей. Но и это не удовлетворяло потребности жителей в такой материи. Дефицит покрывала покупка карбоса в Ура-Тюбе и Пенджикенте. Ткачество карбоса было особенно распространено в Матче, где налоги платили такой материей [2, № 24].

Адрас, подобно бекасабу, продавали кусками в 14 м длиной при ширине 26,5 см. В равнинных районах такой кусок продавали по цене 6-7 рублей, в горах он стоил дороже. Для сравнения, кусок хлопчатобумажной алочи можно было приобрести по цене, не превышающей 1 рубль [6, 217, 231].

Женская рубаха по покрою не отличалась от мужской, разница заключалась лишь в том, что у женщин разрез был вертикальным и располагался на груди. Кроме того, женская рубаха была длиннее - до пяток. Вместо стеганого халата, у женщин в качестве одежды, носимой над рубахой и под шерстяной чекменю, применялся не опоясываемый халат мунисак. В качестве отличия от костюма равнинных районов, А. Л. Кун указывает, что в Ягнобе женские халаты были короче и здесь лица не закрывали. Комплекс женской одежды дополняли штаны - изар и сапоги - чорук.

А. Л. Кун добавил, что наиболее состоятельные ягнобцы привозили из соседних базаров лучшие ткани для одежды, а для обуви использовали кожу, выделанную в городах. Однако эти особенности отражались только на качестве материалов, а тип

одежды и обуви оставался тем же. Правда, некоторые вместо чорук носили остроносые сапоги без каблучков [5, № 4].

Таким образом, сведения, приведенные в трудах участников Искандеркульской военно-научной экспедиции, при их систематизации и совместном использовании, позволяют получить общее представление о дореволюционном костюме жителей верховьев Зеравшана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов П. А. Военно-топографический очерк горной страны верховьев р. Зеравшан // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. - Вып. 3. - СПб, 1874. - С. 1-105.
2. Гребенкин А. Д. Заметки о Когистане // Туркестанские ведомости. - 1872. - № 21-25, 27, 30-32.
3. Иброхимов М.Ф. Текстильные промыслы таджикского народа в конце XIX – начале XX в. (монография). – Душанбе: Ирфон, 2013. - 182 с.
4. Иброхимов М.Ф. Традиционное ткачество таджиков: История и технология. - Душанбе: Ирфон, 2006. – 210 с.
5. Искандер-Тюра (А. Кун). Сведения о Ягнаубском народе // Туркестанские ведомости. - 1881. - № 3-4.
6. Костенко Л. Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. – СПб., 1871. - 358 с.
7. Мирзо Муллоахмад. Зерцало человечности (Научные изыскания по Иранистике). - Душанбе, 2016. - 304 с.
8. Мустаджир Абдурахмон. Дневник Искандеркульской экспедиции (тадж.). – Душанбе: Ирфон, 1989. - 176 с.

ТАДҚИҚОТИ ИШТИРОКЧИЁНИ ЭКСПЕДИТСИЯИ ИСКАНДАРКЎЛ ОИД БА ЛИБОСИ ХАЛҚИИ ТОҶИКОНИ БОЛООБИ ЗАРАФШОН

Фишурда ба либоси анъанавии тоҷикони кӯхистон бахшида шудааст, ки он дар давраи пеш аз инқилоб – охири асри XIX – ибтидои асри XX маъмул буд. Барои таҳияи он маълумоти мардумшиносие, ки дар соли 1870 иштирокчиёни экспедицсияи харбӣ-илмӣ рус дар сарғаҳи дарёи Зарафшон сабт карда буданд, истифода шудааст. Маводи дар осори ин олимони (А. Л. Кун, А. Федченко, А. Д. Гребенкин, А. Мустаҷир) мавҷудбуда, арзиши бузургӣ илмӣ дорад, зеро осори онҳо барои ин минтақа аз аввалин тадқиқоти мардумшиносӣ мебошад.

Маълумоте, ки дар асарҳои иштирокчиёни ин экспедицсия оварда шудааст, ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи сару либоси пешазинқилобии сокинони сарғаҳи дарёи Зарафшон тасаввуроти кофӣ ба даст орем.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, болооби Зарафшон, давраи тоинқилобӣ, либоси анъанавӣ, сарчашмаи хаттӣ, хилъат, курта, шалвор, кулоҳ, пойафзол.

ИССЛЕДОВАНИЯ УЧАСТНИКОВ ИСКАНДЕРКУЛЬСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ О НАРОДНОМ КОСТЮМЕ ТАДЖИКОВ ВЕРХОВЬЕВ ЗЕРАВШАНА

Статья посвящена традиционной одежде горных таджиков, распространенной в дореволюционный период - конце XIX - начале XX веков. В качестве источника для ее составления привлечены этнографические сведения, зафиксированные участниками Российской военно-научной экспедиции в верховьях реки Зеравшан в 1870 году. Материал, содержащийся в трудах этих ученых (А. Л. Кун, А. Федченко, А. Д. Гребенкин, А. Мустаджир) имеет большую научную ценность, так как их труды для указанного региона являются одними из первых этнографических исследований.

По заключению авторов статьи, сведения, приведенные в трудах участников указанной экспедиции, при их систематизации и совместном использовании, позволяют получить в достаточной степени представление о дореволюционном костюме жителей верховьев Зеравшана.

Ключевые слова: Таджикистан, верховья Зеравшана, дореволюционный период, традиционная одежда, письменный источник, халат, рубаха, шаровары, головной убор, обувь.

RESEARCH OF PARTICIPANTS OF THE ISKANDERKUL EXPEDITION ABOUT THE NATIVE COSTUME OF THE TAJIKS OF THE UPPER ZERAVSHAN

The article is devoted to the traditional clothing of mountain Tajiks, common in the pre-revolutionary period - the late 19th - early 20th centuries. As a source for its compilation, ethnographic information recorded by participants of the Russian military-scientific expedition to the upper reaches of the Zerafshan River in 1870 was used. The material contained in the works of these scientists (A. L. Kun, A. Fedchenko, A. D. Grebenkin, A. Mustajir) is of great value, since their works for this region are among the first ethnographic studies.

According to the author of the article, the information provided in the works of the participants of this expedition, when systematized and used together, allows us to obtain a sufficient understanding of the pre-revolutionary costume of the inhabitants of the upper reaches of Zerafshan.

Keywords: Tajikistan, upper reaches of Zerafshan, pre-revolutionary period, traditional clothing, written source, robe, shirt, trousers, headdress, shoes.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ғафурова Ганҷина Ҷурабековна* – Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи дизайни либос ва санъати мӯд. **Суроға:** 734061, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Н. Қарабоев, 63/3. **E-mail:** ganga-1988@list.ru

Ёдгорова Давлатбӣ Дониёровна – Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи дизайни либос ва санъати мӯд. **Суроға:** 734061, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Н. Қарабоев, 63/3. **E-mail:** davlatbi_tj@mail.ru

Сведения об авторах: *Гафурова Ганджина Джурабековна* – Технологический университет Таджикистана, ассистент кафедры дизайна одежды и искусства моды. **Адрес:** 734061 г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Н. Карабаева, 63/3. **E-mail:** ganga-1988@list.ru

Ёдгорова Давлатбӣ Дониёровна – Технологический университет Таджикистана, старший преподаватель кафедры дизайна одежды и искусства моды. **Адрес:** 734061, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Н. Карабаева, 63/3. **E-mail:** davlatbi_tj@mail.ru

Information about the authors: *Gafurova Ganjina Jurabekovna* – Technological University of Tajikistan, assistant at the department of clothing design and fashion art. **Address:** 734061, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, N. Karabaev street, 63/3. **E-mail:** ganga-1988@list.ru
Yodgorova Davlatbi Doniyorovna – Technological University of Tajikistan, senior lecturer of the Department of Fashion Design and Art of Fashion. **Address:** 734061, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, N. Karabaev street, 63/3. **E-mail:** davlatbi_tj@mail.ru

ФАКУЛТЕТИ ФАЛСАФА

БАРРАСИИ МАСОИЛИ ИЛМИ МАНТИҚ ДАР «ЭҲСО-УЛ-УЛУМ»-И АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Амондуллоев Б.С. – докторанти кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии ДМТ

Абунасри Форобӣ яке аз қавипанҷатарин мантиқиёни асримиёнагии тоҷик мебошад, ки дар ташаккули илми мантиқ нақши босазо гузоштааст. Ӯ барои дарки дурусти масоили фалсафӣ истифодаи қонуниятҳои мантиқро шарту муҳим меҳисобид. Форобӣ ба илми мантиқ таваҷҷуҳи хос дошта, осори зиёде дар ин маврид таълиф намудааст. Мутаассифона, бисёре аз онҳо то имрӯз нарасидаанд. Як қисмати асарҳои мантиқии ӯро шарҳу тафсирҳои ҳақимони гузашта, махсусан мантиқиёни юнонӣ ташкил менамояд. Илова бар ин, «Форобӣ мантиқро ҳам дар дохили сохтори асарҳои хеш ва ҳам дар рисолаҳои алоҳидаи мантиқӣ ҳамчун илми мустақил баррасӣ намудааст» [5, с. 44], ки яке аз маъруфттарини онҳо китоби «Эҳсо-ул-улум» мебошад.

«Эҳсо-ул-улум» асари энциклопедӣ буда, мутафаккир онро ба панҷ қисм ҷудо мекунад, ки аз илми забон ва риштаҳои он, илми мантиқ ва бахшҳои он, улуми таълимӣ, улуми табииву илоҳӣ ва бахшҳои онҳо ва улуми маданияву бахшҳои он ва илми фикҳу калом иборат мебошад. Қисмати дувуми «Эҳсо-ул-улум» ба илми мантиқ бахшида шудааст. Дар ибтидо Форобӣ зарурати омӯзишу ғоидаи илми мантиқро тавзеҳ дода, алоқамандии мантиқ бо дигар улум, махсусан илми забон, фанни шеърӣ илми аруз ва риёзиёту табиётро баррасӣ менамояд. Мутафаккир илми мантиқро бо илми наҳв муқоиса намуда, мушоракати онҳоро дар истифодаи қонуниятҳои алфоз мебинад. Ӯ алоқамандии илми мантиқ ва илми наҳвро батафсил баррасӣ намуда, ба натиҷае расидааст, ки «...нисбати синоати мантиқ ба ақл ва маъқулот монанди нисбати синоати наҳв аст ба забон ва алфоз. Пас, тамоми қавоидеро, ки илми наҳв, дар мавриди алфоз, ба даст медиҳад, илми мантиқ назоири онҳоро дар маъқулот ба даст медиҳад» [1, с. 52].

Дар раванди муқоисаи мантиқ бо улуми забонӣ мутафаккир алоқамандии онро бо наҳв баррасӣ намуда, ба замми ҳамоҳангии онҳо тафовути ин ду илмро низ мушаххас намуда, қонуниятҳои мантиқро барои тамоми забонҳо муштарак меҳисобад, ки бо мантиқи шаклии муосир мувофиқ мебошад: «...илми наҳв танҳо қавонинеро ба даст медиҳад, ки махсуси алфозу калимоти як қавм аст, вале илми мантиқ қавонини муштаракеро ба даст медиҳад, ки алфоз ва калимоти тамоми ақвомро дар бар мегирад» [1, с. 59-60].

Дар ин мабҳас Форобӣ хотиррасон мекунад, ки баъзеҳо гумони нодуруст доранд, ки лаёқати баланди суханварӣ дар баҳс ё варзидагӣ дар илмҳои таълимӣ, ба мисли ҳандасаву ҳисоб инсонро аз донишҷӯи қонунҳои мантиқ бениёз мекунад, ё ин илмҳо ҳамон вазифаи мантиқро адо мекунанд. Аммо чунин нест, маҳз мантиқ аст, ки ба инсон нерӯе мебахшад, ки ҳар гуфторро бисанҷад ва дурустиву нодурустии онро муайян намояд [2, с. 88]. Аз ин тарзи баёни Форобӣ метавон натиҷагирӣ намуд, ки ӯ мантиқро ҳамчун фалсафа илме меҳисобад, ки бо куллияти саруқор дорад ва муътақид аст, ки «сухани қонунӣ ҳамеша кулӣ ва мутлақ аст» [3, с. 52].

Форобӣ муътақид аст, ки мантиқ чун муҳимтарин василаи равшан намудани мазмуни донишҳои илмист ва тамоми таърифҳои илмӣ бо ёрии мантиқ баррасӣ мешаванд. Ҳамзамон, агар кас дар доираи қонунҳои мантиқ кор гирад, аз иштибоҳ дар амон мемонад. Ба таъкиди Форобӣ: «дар тамоми мавориде, ки бихоҳем дуруст фикр кунем ва дар мавориде, ки бихоҳем хатоӣ дигаронро ислоҳ намоем ва дар мавориде, ки дигарон бихоҳанд хатоӣ моро ислоҳ кунанд, бояд аз илми мантиқ мадад гирифта шавад» [2, с. 84]. Ин андеша хусусияти равишшиносӣ доштани илми мантиқро тасдиқ

мекунад, ки таълифоти машшоӣни баъдӣ бо така ба ин усул сурат гирифта, дар методологияи муосир низ арзишманд мебошад.

Ташаққули донишҳои мантиқӣ дар Машриқзамин хеле барвақттар аз мадориси фалсафии Юнон бошад ҳам, дар таълимоти Форобӣ аслан бо така ба ҳақимони юнонӣ масоили мантиқӣ матраҳ мегардад. Аммо Форобӣ ба нишондоди ҳақимони юнонӣ маҳдуд нагардида, дар масоили зиёде навпардозихо дорад, ки ифодакунандаи нубуғи фикрии ӯянд. Ӯ аз аввалин мутафаккирони олами Ислом аст, ки равиши тадриси илми мантиқро чун илми алоҳида ва муҳим роҳандозӣ намуд ва ғояи ин илмро дарёфти маърифат ва ҳақиқат ҳисобида, онро муҳимтарин василаи дарки фалсафа унвон кард. Мутафаккир равиши омӯзиш ва истифодаи мантиқу талаботи қонуниятҳои умумии тафаккурро низ хуб кор карда баромадааст, ки дар ташаққули ҷаҳонбинии намоёндагони баъдинаи машшоӣяи шарқӣ хусусан ва ҳақимони шарқӣ умуман, муассир аст. Махсусан, дар қисмати мантиқи «Эҳсо-ул-улум» мутафаккир тавонистааст корҳои бунёдие анҷом диҳад ва мафҳумҳои марбут ба фалсафаву мантиқро моҳирона таҳлилу таҳқиқ намуда, мавзӯ ва вазифаҳои ин улумро ба таври муфассал баррасӣ намояд. Ба андешаи ӯ, «синоати мантиқ, ба таври умумӣ, қавонинеро ба даст медиҳад, ки пайравӣ аз онҳо боиси истиқомати хирад мегардад ва дар мавориде, ки мумкин аст дар баъзе аз маъқулот барои одаи иштибоҳе пеш ояд, ӯро ба роҳи дуруст ва ҳақиқат раҳнамун мешавад» [1, с. 51].

Таъсири таълимоти мантиқии Форобӣ ба мантиқӣни минбаъдаи Шарқи мусулмон ниҳоят зиёд аст. Ӯ ҷузъҳои мантиқро аз мақулот, иборот, қиёс, бурҳон, ҷадал, хитоба ва шеър иборат медонад, [7, с. 409-410] ки дар таълимоти мантиқии машшоӣни минбаъдаи шарқӣ бо баъзе тағйироти ҷузъӣ мушоҳида мешавад. Дар қисмати мантиқи «Эҳсо-ул-улум» равиши корбурди ин илмро ба таври зайл нишон медиҳад: «Агар қавонини мантиқро дар ихтиёр дошта бошем ва дар садаи истинботи матлуб ва тасҳеҳи он дар назди худ бароем, дармеёбем, ки ҳангоми тасҳеҳи матлуб набояд инони зехни хешро ҷунун раҳо созем, ки дар умури номаҳдуд сайр кунад ва аз ҳар роҳе, ки пеш меояд ба сӯи мақсуд биравад» [1, с. 53]. Аз ин андешаи Форобӣ метавон натиҷагирӣ намуд, ки барои дарёфти ҳақиқат, ки вазифаи аввалиндараҷаи ақлу ҳадафи аслии илм аст, бояд аз далелҳои мушаххас ва равиши муайяни таҷрибашуда истифода намуд. Ба назари ӯ, донишҳои ҳосилшударо ба мизони ақл санчида, баъд аз онҳо истифода намудан дуруст аст, вагарна муҳаққиқ ба иштибоҳ ва номуайнӣ рӯ ба рӯ мегардад [1, с. 51]. Чунин равиши таҳқиқ на танҳо дар замони мутафаккир арзишманд аст, балки дар равишшиносии муосир низ муҳаққиқон аз он ба таври васеъ истифода менамоянд.

Дар «Эҳсо-ул-улум» масоили мантиқӣ дар асоси меъёрҳои муайяннамудаи Арасту, ки дар асоси қиёс шакл гирифта, баён шудааст. Форобӣ низ ба масъалаи қиёс ва анвои он тавачҷуҳи зиёд намуда, масъалаи қиёсу бурҳонро муфассал баррасӣ намудааст. Ӯ дар «Эҳсо-ул-улум» дар таърифи қавлҳои бурҳонӣ чунин баррасӣ мекунад: «[Қиёс] суҳанонест, ки моро дар мавриди матлубе, ки дар ҷустуҷӯи шинохти он ҳастем, ба илми яқинӣ мерасонад» [1, с. 63]. Мафҳуми «Илми яқинӣ»-ро Форобӣ чунин шарҳ медиҳад: «Он илмест, ки ҳаргиз мумкин нест хилофаш мавҷуд бошад, шубҳае пеш намеояд, ки ӯро (нафареро, ки аз ин илм дуруст истифода мекунад.–А.Б.) ба хато афканад ва яқинашро бо муғолата (иштибоҳ) аз миён бубарад» [1, с. 63].

Баъзе муҳаққиқон таълимоти мантиқии Форобиро ба таври мутлақ шарҳи мантиқи арастуӣ ҳисобидаанд [18, с. 352-376], ки ҳақиқат надорад. Зеро Форобӣ масоили мантиқии мухталифи арастуиро дар осори худ истифода намуда, онҳоро шарҳ дода бошад ҳам, назариёти гуногуни ин соҳаро эҷодкорона инкишоф додааст ва тавонистааст заминаи қавие дар масоили бурҳону қиёс ва дигар қисмҳои мантиқ гузорад. Ҳарчанд мантиқи Форобӣ дар асоси мантиқи Арасту шакл гирифтааст, аммо аз навгонихо ҳолӣ нест. Форобӣ масоили мантиқии мухталифи арастуиро дар осори худ истифода намуда, онҳоро шарҳ дода бошад ҳам, назариёти гуногуни ин соҳаро эҷодкорона инкишоф додааст. Масалан, дар масъалаи қиёс Форобӣ «қазияҳои тасдиқӣ ва инкорӣ, фардӣ ва кулӣ, воқеӣ ва имконӣ, зарурӣ ва тасодуфиро муфассал таҳқиқу

тахлил кардааст. Зиёда аз ин қазияҳои шартиро баррасӣ намудааст, ки дар мантиқи Арасту дучор кардан мумкин нест»[6, с. 282]. Ё дар асоси қазияҳои содаи ҳамлӣ, ки дар таълимоти Арасту низ ҷой дорад, қазияҳои мураккаби шартиро ба вучуд овард, ки дар ҷаҳони ислом комилан нав буд [4, с. 44-45].

Хуллас, «Эҳсо-ул-улум»-и Форобӣ, ки дар ҳавзаҳои гуногуни илмии ҷаҳонӣ дар радифи яке аз арзишмандтарин асарҳо қарор дорад, чун муҳимтарин сарчашмаҳои омӯзиши илми мантиқ ҷойгоҳи хос дошта, дар он масоили гуногуни ин илм, аз қабилӣ ниёзи инсоният ба мантиқ, фоидаҳову тавсифи мавзӯҳои он ба таври умумӣ баррасӣ гардидааст. Дар ин асар Форобӣ бар асоси қонунҳои муайяннамудаи арастуӣ ба масоили мухталифи мантиқӣ ишора намуда, донишҷӯи онҳоро барои донишпазӯхон ниҳоят муҳим меҳисобад. Ҳамзамон Форобӣ донишҷӯи мантиқро шартӣ асосии камоли илмӣ медонад ва мутмаин аст, ки ҳифзу донишҷӯи мантиқ мафҳумҳои асосии ҳеҷ илме касро аз донишҷӯи қавонини мантиқ бениёз намекунад.

АДАБИЁТ

1. Абунаср Ал-Форобӣ. Эҳсо-ул-улум. Мутарҷим: Хусайн Хидев Ҷам. –Техрон, 1381.–119 с.
2. Абунасри Форобӣ. Эҳсо-ул-улум. –Душанбе: Олами дониш, 2023. –151с.
3. Абунаср Ал-Форобӣ. Ал-ҷамъ байна раъйи-л-ҳакимайн (Ҳамоҳангии афкори ду файласуф “Афлотун ва Арасту”). Тарҷумаи Абдулхусайн Машкут ад-Динӣ. –Техрон, 1391. –289 с.
4. Амондуллоев Б. Форобӣ ҳамчун поягузори машшоияи шарқӣ. Паёми ДМТ // 4-2022. –С. 41-52.
5. Сулаймонов Б.С. Назарияи мантиқӣ-маърифатии Абунасри Форобӣ. –Душанбе: Олами дониш, 2023. –208 с.
6. Умар Фаррух. Таърих-ул-фикр-ил-арабӣ ило айёми Ибни Халдун. –Бейрут, 1981. –728 с.
7. Ҳанно ал-Фохурӣ, Халил Ҷар. Таърихи фалсафа дар ҷаҳони исломӣ. Мутарҷим Абдулмуҳаммад Оятӣ.–Техрон, 1386. –816 с.

БАРРАСИИ МАСОИЛИ ИЛМИ МАНТИҚ ДАР «ЭҲСО-УЛ-УЛУМ»-И АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Дар фишурда муаллиф кӯшидааст мақсади таълифи қисмати мантиқи «Эҳсо-ул-улум»-и Абунасри Форобиро тавзеҳ дода, ниёзи инсоният ба ин илмро бозгӯ намояд. Ҳамзамон, андешаҳои Форобиро дар бораи илми мантиқ, ки дар «Эҳсо-ул-улум» ба таври умумӣ баён шудаанд, таҳлилу баррасӣ намояд. Дар ин асар Форобӣ бар асоси қонунҳои муайяннамудаи арастуӣ ба масоили мухталифи мантиқӣ ишора намуда, донишҷӯи онҳоро барои донишпазӯхон ниҳоят муҳим меҳисобад. Форобӣ маърифати комили мантиқро шартӣ асосии камоли илмӣ медонад ва мутмаин аст, ки ҳифзу донишҷӯи мантиқ мафҳумҳои асосии ҳеҷ илме касро аз донишҷӯи қавонини мантиқ бениёз намекунад. Форобӣ бо таълифи «Эҳсо-ул-улум» меҳост маълумоти мухталифе пешорӯйи хонанда гузорад, то ба алоқамандони илм воситаи дастрасӣ ба донишҳои илмӣ бошад, аз ин рӯ, масоили мантиқро низ ба таври фишурда баррасӣ намудааст ва он ба сифати дастури таълимӣ дар ҷодаи илм то ҳол арзишашро тавонистааст нигоҳ дорад.

Калидвожаҳо: Форобӣ, «Эҳсо-ул-улум», мантиқ, қонунҳои мантиқ, мақула, фалсафа, дониш, илм, тафаккур, ақл.

РАССМОТРЕНИЕ ВОПРОСОВ НАУКИ ЛОГИКИ В «ЭХСО-УЛ-УЛУМ» АБУНАСРА ФАРАБИ

В данной статье автор попытался показать цель написания части логики «Эхсо-ул-улум» Абунасра Фараби и рассказать о потребности человечества в этой науке. Одновременно проанализировать и рассмотреть идеи Фараби о науке логике, которые в целом выражены в «Эхсо-ул-улум». В этой работе Фараби намечает обращается к

различным логическим вопросам, на основе законов определенных Аристотелем, и считает их чрезвычайно важными для знания учеными.

Фараби считает знание логики главным условием научного совершенства и уверен, что освоение и знание основных понятий любой науки не освобождает человека от знания законов логики. Фараби с написанием «Эхсо-ул-улум» хотел оставить для читателя краткую информацию, чтобы она стала средством доступа к научным знаниям для тех кто имеет отношение к науке. Таким образом, он кратко обсудил вопросы логики и сумел сохранить ее ценность до сих пор как образовательного руководства в сфере науки.

Ключевые слова: Фараби, «Эхсо-ул-улум», логика, законы логики, статьи, философия, знание, наука, мышление, разум.

CONSIDERATION OF ISSUES IN THE SCIENCE OF LOGIC IN “EHSO-UL-ULUM” ABUNASRI FARABI

In this article, the author tried to show the purpose of writing part of the logic “Ehso-ul-ulum” by Abunasr Farabi and talk about the need of humanity for this science. At the same time, analyze and consider Farabi’s ideas about the science of logic, which are generally expressed in “Ehso-ul-ulum”. In this work, Farabi addresses various logical questions based on the laws defined by Aristotle, and considers them extremely important for the knowledge of scientists.

Farabi considers knowledge of logic to be the main condition for scientific excellence and is confident that mastering and knowing the basic concepts of any science does not free a person from knowledge of the laws of logic. Farabi with the writing “Ehso-ul-ulum” wanted to leave brief information for the reader so that it would become a means of access to scientific knowledge for those related to science. Thus, he briefly discussed the issues of logic and managed to maintain its value to this day as an educational guide in the field of science.

Keywords: Farabi, “Ehso-ul-ulum”, logic, laws of logic, articles, philosophy, knowledge, science, thinking, mind.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** amoni79@mail.ru. **Телефон:** (+992) 935-34-34-60.

Сведения об авторе: *Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат философских наук, дотсент кафедры истории философии и социальной философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** amoni79@mail.ru. **Телефон:** (+992) 935-34-34-60.

Information about the author: *Amondulloev Begmurod Salomatulloevich* – Tajik National University, candidate of philosophical sciences, assistant of the department of history of philosophy and social philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave, 17. **E-mail:** amoni79@mail.ru. **Phone:** (+992) 935-34-34-60.

ФАЛСАФАИ МАФҲУМИ “ХУДӢ” ДАР ОСОРУ ЭҶОДИ М. ИҚБОЛ

Элназаров М.Б. – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоӣ ДМТ

Дар давраи навин дар таърихи афкори мардуми Шарқ, касе ба дараҷаи аллома Муҳаммад Иқбол масъалаи худшиносии фардӣ ва ҷомеавии инсонро матраҳ накардааст. Иқбол на танҳо дар маснавиҳои «Асрори худӣ» ва «Румузи беҳудӣ», балки дар тамоми осораш: «Паёми Машриқ», «Забури Ачам», «Ҷовиднома», «Мусофир»,

«Пас чӣ бояд кард, эй ақвоми Шарқ», “Гулшани рози чадид” ва «Армуғони Ҳичоз» низ масоили зиёди худшиносиро ба миён гузоштааст. Ачибаш ҳам ҳамин аст, ки нахустин маснавии ба забони форсӣ таълиф намудаи вай, яъне «Асрори худӣ», ки дар соли 1915 ба нашр расидааст, маҳз ба таърифи фалсафаи мафҳуми “худӣ” ва худшиносии инсон бахшида шудааст. Бузургии шахсият ва сухани Муҳаммад Иқбол ҳам дар ҳамин зоҳир мешавад, ки каломашро аз ин мавзӯ оғоз кардааст ва асли ҳастӣ, вучуд ва камолоти маънавии инсонро аз шинохти ин ҷавҳари бақо ва зиндагисоз, яъне дарку фаҳми «асрори худӣ» донистааст. Ба ин маънӣ мавзуи инсон ва худшиносии ӯ асоси андеша ва афкори ӯро ташкил медиҳад, то ҷое, ки мегӯяд:

Баҳри инсон чашми ман шабҳо гирифт,
То даридам пардаи асрори зист [5, сах.10; 8, сах.41]

Муҳимтарин ҷанбаи андеша ва афкори фалсафӣ ва умуман бунёди ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии Иқболро мавзуи «худӣ» ташкил медиҳад. Бад ин ҷихат, ки гуфтааст: «Худӣ» яке аз муҳимтарин масоилест, ки бо зиндагии инсон робитаи мустақкам дорад. «Худӣ» на фақат боиси бақои инсон ва ҳар мавҷуде аз ин олам аст, балки асли низоми олам ва тасалсули ҳаёти табиноти вучуд низ бар он инҳисор дорад» [6, сах.21].

Ба ақидаи Иқбол, «худӣ» неруи зиндагиофаре дар ниҳоди ҳар як инсон аст, ки асли вучуди ӯ аст ва ҳаракату амал, шӯру шавқ, ҷӯшу хуруш, ангеа ва тақопӯи ӯро дар роҳи худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ ба миён меорад ва бақои пайкари ҳастӣ низ тавассути ӯст:

Пайкари ҳастӣ зи осори худист,
Ҳарчи мебинӣ зи асрори худист.
Хештанро чун худӣ бедор кард,
Ошкоро олами пиндор кард.
Сад ҷаҳон пӯшида андар зоти ӯ,
Ғайри ӯ пайдост аз исботи ӯ. [5, сах.11; 8, сах.42]

Барои Иқбол ва ба тасвири ӯ ҷаҳони ҳастӣ бо тамоми зуҳуроташ нишонае аз асрори худист. Мутафаккир дар шаклгирии «худӣ» ва тақвияту иртиқои он орзуву ҳадаф, ишқу муҳаббат, қору бори созанда, ҷӯшишу кушиши ҳамешагии инсониро дар роҳи камолот шахсияту фардияти хеш аносири асосӣ меҳисобад. Масалан, дар арҷмандӣ ва арзишмандии орзу мегӯяд:

Зиндагӣ дар ҷустуҷӯ пӯшида аст,
Асли ӯ дар орзу пӯшида аст.
Орзуро дар дили худ зинда дор,
То нагардад мушти хоки ту ғубор.
Орзу ҷони ҷаҳони рангу бўст,
Фитрати ҳар шайъ амини орзуст [5, сах.13; 8, сах.44].

Барои Иқбол маҳз шинохти аркон ва аносири «худӣ» маҳак ва меъёри ҳудогоҳию худшиносӣ маҳсуб мешавад. Ӯ бо зикри ин аносиру аркон меҳаҳад, хувияти инсонӣ ва хештаншиносиро дар ҷомеа зинда созад, қувват бахшад, боло барад. Агар ба таъбири дигар бигӯем, аллома бо василаи сухани зиндагисоз ва мондагори худ ҷомеаи инсониро ба бедории руҳӣ ва маънавӣ даъват менамояд. Барои ӯ талқину шинохти мафҳуми «худӣ» асоси бедории маънавию фикрӣ, ваҳдату иттиҳод, пешрафту тараққиёт, яъне ба ҳудогоҳии комил расидани инсоният аст. Аз ин хотир ин масъала умдатарин ва асоситарин мавзуи эҷод ва афкору андешаи ӯст:

Баргирифтам парда аз рози худӣ,
Во намудам сирри эҷози худӣ [5, сах.10; 8, сах.41].

Худшиносиро Иқбол ҳамчун шинохту маърифати имконоти беинтиҳои инсон пешкаш намудааст. Худшиносӣ, тибқи назари Иқбол дар амалӣ гардидани имконоти нухуфтаи инсон аст, ки бояд аз қувва ба феъл дароянд. Аз ин рӯ масъалаи худшиносӣ маҳз дар робита бо ҷомеа ҳаллу фасл мегардад. Ин ҷунин маъно дорад, ки худшиносӣ тавҷеҳи ҳадафнок ва бошууроное ҳаст, ки барои ба камолот расидан фаъолияти фардро танзим мекунад [2, сах. 61].

Иқбол бо шинохти моҳияти «худӣ» инсонро ба беҳдошти зиндагӣ, таъмину ташаккули рӯзгори моддию маънавӣ, фаъолияти бошууронаву босамар ва ҳадафноки қору эҷод баҳри таъмини сарнавишти худ даъват менамояд:

Бурун аз сина каш такбири худро,
Ба хоки хеш зан иксири худро.

Худиро гиру маҳкам гиру хуш зӣ,

Мадеҳ дар дасти кас тақдири худро[5, саҳ.454; 8, саҳ.273].

Барои Иқбол ба хайси як мутафаккири фарохандеша шинохти «худӣ» сарчашмаи шинохт ва дарку фаҳми илму фан аст. Ӯ мӯътакид аст, ки маҳз дарку фаҳми чавҳари «худӣ» яке аз рукнҳои қиввом (гармония)-и ҳаёту зиндагӣ ва кашфи илму фан аст, ки инсониятро ба саодату хушбахтӣ мерасонад:

Илм аз сомони ҳифзи зиндагист,

Илм аз асбоби тақвими худист.

Илму фан аз пешхезони ҳаёт,

Илму фан аз хоназодони ҳаёт[5, саҳ.14; 8, саҳ.45].

Даъвати Иқбол барои фаҳмиши чавҳари инсонсози «худӣ» ҳам хусусияти фардӣ ва ҳам чамбиятӣ дорад, ки инсонҳо, қавмҳо ва миллатҳо аз он бақо ва абадият меёбанд. Тарҳи масоили худшиносии фард ва дар маҷмуъ, афроди чома дар тамоми осору андешаи ин мутафаккири волосухан намуна(модел)-и беҳтарину пештарини раванди худшиносист. Ҳадафи ниҳоии ӯ ба хайси як андешаманди жарфнигар бедорсозии руҳи истиқомату неруи ҳаёту ҳаракат дар як миллат аст. Миллате, худ бояд хештанро дуруст бишиносад ва сарнавишти хешро таъин кунад:

Худо он миллатеро сарварӣ дод,

Ки тақдираш ба дасти хеш бинвишт,

Ба он миллат сару коре надорад,

Ки деҳқонаш барои дигарон кишт. [5, саҳ.455; 8, саҳ.274].

Ончи аз таҳлилу баррасии мавзуи мазкур аз осору эҷоди М. Иқбол бармеояд он аст, ки аллома аввалин шуда, мафҳуми «худӣ»-ро ба тариқи илмӣ барои фаҳмиши неруи бузурги қудрату тавони инсонӣ дар шинохти хештан ба миён гузоштааст. Гарчанде аз даврони қадим то замони Иқбол рӯйи мавзуи худогоҳию худшиносии инсон дар афқору андешаи фалсафӣ сухан фаровон гуфта шудааст, вале шинохти мафҳуми «худӣ» чун нерӯи созанда, чун чавҳари бақо ва чун унсури бунёди «сохтмони шахсияти инсон» маҳз аз тарафи ӯ мавриди баҳси илмию фалсафӣ ва истифода қарор гирифт. Аллома М. Иқбол бо як равиши хос, бо диди амиқу жарфи фалсафию илмӣ ба таърифу тавсифи мафҳуми «худӣ» пардохтааст, ки муҷибӣ ибрат ва шоистаи тақдир аст. Аҳаммият ва арзиши назария ва таълимоти М. Иқбол оид ба мафҳуми «худӣ» дар ҳама давру замонҳо барои башарият дар роҳи худшиносию худогоҳӣ коргар ва судманд аст.

АДАБИЁТ

1. Зиёзода Идибеки Ғозӣ. Муаммои инсон дар фалсафаи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ.- Душанбе, 1998.
2. Зиёзода Идибеки Ғозӣ. Муҳаммад Иқбол. Зиндагӣ, осор, ҷаҳонбинӣ. – Душанбе : “Андалеб- Р”, 2015.- 520 с.
3. Комил Бекзода. Аз таърихи худшиносии тоҷикон.- Душанбе, 2006-149с
4. Комил Бекзода. Ақидаҳои иҷтимоии Муҳаммад Иқбол. Баррасиҳо аз таърихи фалсафаи форсу тоҷик.-Душанбе, 2002.
5. Куллияти ашъори форсии Мавлоно Иқболи Лоҳурӣ. Бо муқаддима, шарҳи аҳвол ва тафсири комил ба василаи Аҳмади Суруш. - Техрон: Интишороти Саной, 1376. -508 с.
6. Муҳаммад Иқбол. Пайғоми Шарқ (Маҷмуаи шеърҳо) Мурадтиб А. Ғафуров.- Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
7. Мирзохусайни Бадалипур. Муқаддимаи Куръоншиносӣ.- Душанбе: “Эр- граф”, 2013.- 457 с.
8. Мучтабо Минавӣ. Иқболи Лоҳурӣ.-Техрон, 1338.

9. Назри Яздон. Ҳикмати озодагон. – Душанбе, 2009.

ФАЛСАФАИ МАФҲУМИ “ХУДӢ” ДАР ОСОРУ ЭҶОДИ М. ИҚБОЛ

Дар фишурда аҳаммият ва арзиши мафҳуми “худӣ” дар осору эҷоди М. Иқбол чихати худоғоҳию худшиносии инсон мухтасар таҳлилу баррасӣ шудааст. Андеша ва назариёти мутафаккир доир ба шинохти фалсафаи “худӣ” чун неру ва бақои чавҳари инсонӣ, ташаккули шахсият, маърифат, ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣ, ангега ва такони одамӣ барои зиндагонии солим, эҷодкорӣ, таквияту иртиқои орзуву ҳадаф ва ғайра маънидод гардидааст.

Калидвожаҳо: М. Иқбол, “худӣ”, худоғоҳӣ, худшиносӣ, маърифат, ҷаҳонбинӣ, ҷаҳоншиносӣ, ташаккули шахсият, эҷодкорӣ, чавҳар, камолоти маънавӣ, неру, кудрат.

ФИЛОСОФИЯ КОНЦЕПТА «Я» В ТВОРЧЕСТВЕ М. ИҚБОЛА

В статье коротко анализируется значение и ценность концепции «я» в произведениях М. Иқбола с точки зрения самосознания и самопознания человека. Дана интерпретация мысли и теории мыслителя о признании философии концепта «я» как силы и постоянства человеческого бытия, становлении личности, просвещении, мировоззрении и миропонимании, мотивации и импульса человека к здоровой жизни, творчестве, осуществлению мечты и цели.

Ключевые слова: М. Иқбол, «я», самосознание, самопознание, познание, мировоззрение, миропонимание, развитие личности, творчество, субстанция, духовная зрелость, энергия, сила.

THE PHILOSOPHY OF THE CONCEPT "I" IN THE WORK OF M. IQBOL

The article briefly analyzes the meaning and value of "I" in the works of M. Iqbol from the point of view of self-consciousness and self-knowledge of a person. An interpretation of the thought and theory of the thinker about the recognition of the philosophy of "I" as the strength and constancy of human existence, the formation of personality, enlightenment, worldview and understanding of the world, motivation and impulse of a person to a healthy life, creativity, strengthening dreams and goals.

Keywords: M. Iqbal, "I", self-consciousness, self-knowledge, cognition, worldview, worldview, personal development, creativity, substance, spiritual maturity, energy, strength.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Элназаров Мирзохусайн Бадалиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми фалсафа, дотсенти кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултети фалсафа. **Суроға:** 734052, ш. Душанбе Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** badalipur@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-92-77-11.

Сведения об авторе: *Элназаров Мирзохусейн Бадалиевич* – Гаджикский национальный университет, кандидат философских наук, доцент кафедры истории философии и социальной философии философского факультета. **Адрес:** 734052, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** badalipur@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-92-77-11.

Information about the author: *Elnazarov Mirzokhusein Badalievich* – Tajik National University, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of History of philosophy and Social philosophy in philosophical faculty. **Address:** 734052, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave.17. **E-mail.** Ru. badalipur@mail.ru **Phone:** (+992) 935-92-77-11.

НАҚШИ АНЪАНА ВА РЀЙОВАРИҲОИ АРЗИШӢ ДАР РАВАНДИ МОДЕРНИКУНОНИИ ҶОМЕА

Муродова Н.С. – д.и.с., дотсенти кафедраи сиёсатшиносии ДМТ

Масъалаи ҳамгирии анъана ва раванди муосиршавӣ, ки бо мафҳумҳои гуногун инъикос мешавад, дар асл чун раванди таҳкимбахши инкишоф қабул мегардад. Масъалаи мазкур бештар ҳамчун ҳамгирии омилҳои дохилӣ, яъне эндогенӣ ва берунӣ, яъне экзогенӣ фаҳмида мешавад. Кишварҳои муосир дар низоми сиёсии худ арзишҳои ғарбиро истифода намуданд, ки дар даври замонҳои гуногун маҳсули андешаҳои олии намояндагони илму маърифати тамаддуни аврупоӣ буданд. Хосиятҳои умумии қабулгардидаи давлатдорӣ ба мисли истиклолияти давлатӣ, давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи шахрвандӣ, таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва ғайра мебошанд, ки чун арзишҳои умумибашарӣ қабул шудаанд, дар санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии кишварҳои гуногуни олам сабт гардида, чун нишонаҳои муосири давлатдорӣ баромад мекунанд. Бешубҳа, чунин муносибат натиҷаи муборизаҳои сиёсӣ дар роҳи ҷустуҷӯи идоранамоии одилона мебошад. Дар олами муосир дар раванди демократикунони кишварҳо нишондодҳои мазкур, тавре қайд гардид, чун арзишҳои ғарбӣ таҷассум меёбанд. Чунин ҳолати мавҷудаи арзишҳо пеш аз ҳама, бо равандҳои глобаликунони олам, тағйирпазирии муносибатҳои маънавӣ-фарҳангӣ, сохторҳои сиёсӣ-ҳарбӣ, ташаккулёбии институтҳои демократӣ ва ҳамгирии омилҳои берунӣ ва дохилӣ алоқаманд мебошанд. Барои маълум сохтани ҳамгирии омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ моро зарур аст, ки ба таҷрибаи сиёсии кишварҳои Шарқ назар намоем. Дар ин маврид оид ба ҷой доштани «стандартҳои духела» дар низоми идоракунии кишварҳои шарқӣ гуфтан мумкин аст, ки бо омезишҳои омилҳои берунӣ ва дохилӣ амалӣ гашта, яке анъанавӣ дигаре замонавӣ мебошанд.

Ба омилҳои эндогенӣ унсурҳои эҷодӣ, мероси фарҳангӣ ва нишонаҳои ҳаёти халқҳои алоҳида, яъне омилҳои дохилӣ, ки дар дохили кишвари муосиршаванда ҷой доранд ва ба раванди модернизатсия таъсир мекунанд, маҳсубанд. Омилҳои экзогенӣ он аломатҳои мебошанд, ки ба низоми сиёсӣ аз берун ворид гашта, мавқеи худро дар он мустаҳкам намудаанд. Масалан, Покистон ва Бангладеш барои ноил гаштан ба инкишофи муосир аз нишонаҳои анъанавӣ дар раванди созмони низоми сиёсии кишвар даст кашидаанд.

Омилҳои эндогенӣ аслии кишварҳои шарқӣ бо ҷой доштани афкори миллӣ, ҳаракатҳои озодихоҳона, ҳимояи ҳувияти фарҳангӣ, ҷаҳонбинии динӣ ва мафкуравӣ ва ғайра таъсир меёбанд. Истифодаи омилҳои дохилӣ ба мисли анъана, фарҳанг дар кишварҳои шарқӣ боиси зухур ёфтани назарияи эндогенӣ модернизатсия гаштааст. Таълимоти мазкур бо мақсади ҳимоя сохтани арзишҳои фарҳангии кишварҳои ғайриғарбӣ дар раванди модернизатсия аз тарафи муҳаққиқи мисрӣ Абдумалик интишор гардид, ки намунаи алтернативии инкишофро нисбат ба рушди ғарбӣ бунёд кард. Дар асоси тадқиқоти олимони Абдумалик, А.Турен, С.Хантингтон, Ш.Эйзенштадт назарияи инкишоф оид ба нигоҳ доштани анъанаҳои иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва ба инобат нагирифтани намунаҳои ғарбӣ дар раванди муосиршавӣ пайдо гашт. Албатта, арзишҳои ғарбӣ ба низоми сиёсӣ ворид гашта, шаклҳои давлатдориро тағйир медоданд. Лекин арзишҳои ғарбӣ, ба мисли либераликунони «пурра»-и ҳаёти иҷтимоӣ ба раванди тағйирпазирии кишварҳои ғайриғарбӣ ба назар нарасида, танҳо нишонаҳои сиёсии он ба инобат гирифта мешуданд.

Омилҳои дохилӣ бозсозии низоми сиёсии кишварро роҷеъ ба талаботҳои дохилӣ муайян сохтаанд, ки таҳаввулотҳои сиёсиро дар принсипҳои давлатдорӣ, мақоми ҳизбҳои сиёсӣ ва ғайра ба миён оварданд. Махсусан, дар раванди муосиршавии кишварҳои шарқӣ арзишҳои динӣ дар низоми идоранамоии сиёсӣ мақоми маҳсусро соҳиб гаштаанд. Дар мисоли таҳлили ваъзи сиёсии кишварҳо маълум мешавад, ки дар Лубнон ҷойҳо дар парламент ва дастгоҳи давлатӣ дар байни намояндагони ҳабдаҳ иттиҳодияҳои динӣ тақсим гардидаанд. Дар навбати худ, ҳар яке аз онҳо дар раванди

қабули қарори сиёсӣ, дар мачмуъ уҳдадор ҳастанд, ки аз принципҳои баробарии имкониятҳо истифода намуда, манфиатҳои худро ҳимоя созанд.

Ниҳодҳои сиёсӣ, ки чун омилҳои беруна дар Шарқи Наздик ворид шуданд, ҳизбҳои сиёсӣ мебошанд. Ҳизбҳои сиёсӣ хусусияти панарабӣ ва панисломиро соҳиб буда, чун иттиҳодияҳои муташаккили сиёсӣ баромад мекунанд. Мақоми ҳизбҳо дар низоми сиёсии баъзе аз кишварҳо аз муносибати ҳокимияти сиёсӣ вобаста аст. Яъне, ҳизбҳо дар зери парастории моддии сулолаҳои ҳокимиятдор ба вучуд меоянд. Масалан, дар Урдун ва Қувайт сулолаҳои идоракунанда ҳизбҳоро ҷонибдорӣ менамоянд, лекин нақши мақомотҳои қабилавиро дар машваратҳои халқӣ афзалтар медонанд. Дар Ливия дар замони Муаммар Қазофӣ фаъолияти ҳизбҳо ба хоҳири он, ки халқ бояд худ ихтисосзандаи дархостҳо ва талаботҳои худ бошад, манъ гаштанд. Аз ин лиҳоз, гӯё мавҷуд будани ҳизбҳо ба коҳишҳои ваҳдати миллӣ мебаранд. Дар Арабистони Саудӣ, Қувайт, Қатар, Баҳрайн, Яман, Аморати Муттаҳидаи Араб ҳизбҳо вучуд надоранд. Дар ин кишварҳо қонунҳои шариат чун меъёрҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии идоракунанда баромад мекунанд, ки чун омилҳои дохилӣ пазируфта шуданд.

Раванди секуляризатсияи ҳаёти ҷамъиятӣ чун омилҳои экзогенӣ дар таҷрибаи кишварҳои Шарқ баромад хоҳад кард. Лекин таври фаврии ҷорикунии омилҳои беруна дар низоми сиёсӣ бо мафҳуми «инқилоби сафед» таҷассум меёбад. Инқилоби сафед - инқилоби бе хунрезӣ ва аз ҷониби ҳокимияти олий дар Эрон дар давраи ҳукмронии шох Муҳаммад Паҳлавӣ ба амал омада, мақсади бартарафкунии нишонаҳои феодализм ва бунёди низоми сиёсии капиталистиро дошт.

Бояд қайд намуд, ки дар баробари ҷой доштани омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар низоми сиёсии кишварҳои шарқӣ инчунин ҳамгироии онҳо ба амал меояд, ки ҳамбастагиро дар талаботҳои сиёсии он дарҷ менамояд. Масалан, чи тавре ки тадқиқотчи Ш. Ёвкович қайд мекунад: «Нерӯҳои сиёсии идоракунандаи Сурия, Ироқ ва Миср бо назардошти баланд будани дараҷаи динпарастии аҳоли арзишҳои исломӣ ва қонуниятҳои исломро ба сифати аломатҳои ҷудонашавандаи низоми сиёсӣ эълон доштанд. Агарчи ин кишварҳо ҳамчун кишварҳои дунявӣ шинохта шуда буданд ва принципҳои давлатдорӣ онҳо аз рӯйи талаботи ғарбӣ омода гаштааст» [1].

Таври омезишҳои омилҳои берунӣ ва дохилӣ дар таҷрибаи кишварҳои монархии араб ба монанди Арабистони Саудӣ, Қувайт, Қатар, Баҳрайн, Яман ва Аморати Муттаҳидаи Араб хеле ҷолиб аст. Дар кишварҳои мазкур дар асосҳои идеологияи низоми сиёсӣ мавқеи ислом намудор аст, лекин дар таҷрибаи амалӣ мавҷуд будани арзишҳо ва меъёрҳои ғарбӣ мушоҳида мешавад. Дар ин кишварҳо дар ташкили асосҳои сохтори давлатдорӣ ҳосиятҳои пешқадами либералӣ, ба мисли ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳо, муҳайё сохтани ҳаёти арзанда ва имтиёзҳои иҷтимоӣ оварда шудаанд. Дар навбати худ, онҳо чун омилҳои исломӣ низ пазируфта мешаванд, ки кадр ва қимати инсонро унсури муҳимми давлатдорӣ ҳисобида фаъолияти кишварро баҳри таъмини ҳаёти арзандаи мардум ҳидоят месозанд. Сохтори идоракунии муосир, мақомотҳои машваратӣ, ки дар асоси принципҳои таъинотӣ ва интихоботӣ амалӣ шуданд, дар кишварҳои номбурда ҷой доранд. Мавҷуд будани мақомотҳои машваратӣ, агарчи ҳосияти парламенти муосирро зоҳир насозанд ҳам, лекин нишонае аз идоракунии муосир мебошанд. Дар байни монархияҳои арабӣ Марокаш ва Урдун кишварҳои замонавӣ шуморида мешаванд. Новобаста аз ҷой доштани режими авторитарӣ дар ин кишварҳо бо сарқонун мавҷудияти институти парламент, низоми бисёрҳизбӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шахс эълон гаштанд, ки ба сӯйи демократия майл намудани онҳоро собит месозад.

Ба ибораи дигар, агар ҳолати ҳамгироии омилҳои дохилӣ ва беруниро маълум созем, пас бармеояд, ки онҳо алоқамандии анъана ва раванди муосиршавиро ба вучуд меорад. Дар ин ҷо масъалаи ҳамгироии анъана бо раванди муосир ва бархурди мутақобилаи онҳо ба амал меояд, ки яке дигарро мустаҳкам месозад. Маълум мешавад, ки арзишҳои пешқадами сиёсӣ дар омезиш бо анъана сифати навро соҳиб гашта, муосир шуданд. Аз ин ҷо бар меояд, ки модернизатсия танҳо ба воситаи анъана ба амал меояд ва бе он ҳам вучуд надорад. Дар мисоли кишварҳои Европайи Ғарбӣ омилҳои анъанавӣ сабаби ташаккули муносибатҳои навин гардиданд, ки дар ин ҷода

мақоми ахлоқи динӣ назаррас аст. Кишварҳои монархии Европа дар раванди муосиршавӣ ҳамеша бо анъана ҳамқадам буданд. Масалан, ахлоқи протестантӣ сабабгори аслии тағйирпазирии чомеа ва пайдо гаштани андешаҳои оқилонаи илмиву маърифатӣ, ки боиси ташкили муносибатҳои бозоргонӣ, моливу пулӣ гардидааст.

Махсусан мавқеи анъана дар низоми сиёсии кишварҳои шарқӣ назаррас аст. Анъана, фарҳанг ва дин он омилҳои мебошанд, ки чомеаҳои шарқӣ бо онҳо ҳамеша дар ҳамбастагии рушди ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ буданд. Ин бесабаб нест, зеро афкори шарқӣ аз давраҳои пешин дар замимаи ҷаҳонбинии асотирӣ ва диниву ахлоқӣ асос ёфта, бо мурури замон ташаккул ёфт ва мураккаб гашт. Муносибатҳои қавмиву қабилавӣ, мавҷуд набудани нишонаҳои давлати мутамарказ, парокандагии худудӣ ва дар ҳолати ҷангҳо ва зиддиятҳои гуногун ҷой доштани халқиятҳои Шарқ боиси пайдо нагаштани низоми ҳуқуқӣ ва сиёсии мукамал ва оқилона гардидааст. Танҳо анъана ва расму одатҳои авлодӣ, ки аз муносибатҳои ахлоқии ибтидоӣ оғоз ёфта буданд, муносибатҳои баъдинаи инкишофи кишварҳои шарқиро асрҳои зиёд муайян карданд. Бинобар ин, мутафаккирони шарқӣ бештар ба масъалаҳои ахлоқӣ сару кор доштанд ва таълимотҳои бунёд намудаи онҳо танҳо хусусияти ахлоқӣ-сиёсӣ, на балки сиёсиро ҳуқуқиро доштанд. Масалан, таълимоти Конфутсий бештар хусусияти ахлоқиро соҳиб буд [2, с.141].

Кишварҳои шарқӣ, ки имрӯз онҳоро чун кишварҳои муосир эътироф сохтаанд, дар гузашта ба чомеаи анъанавӣ бо ҷой доштани қафомонии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, муносибатҳои авлодӣ-қавмӣ шинохта мешуданд. Лекин омилҳои мазкур сабабгори аслии ташаккулёбии муносибатҳои нави фарҳангӣ гардиданд, ки заминаҳои субъективиро дар таҳаввулоти сиёсиву иҷтимоии чомеа муҳайё сохтанд. Масалан, дар Япония ба ҳадди зарурӣ пухта нарасидани заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии модернизатсия бо фарҳанги рушдёфтаи то буржуазие, ки омили муътадили тағйирпазирии чомеа буд вобаста аст. Фарҳанги мазкур ба ташаккули арзишҳои либералӣ мусоидат намуда, бо он омезиш ёфта шароитро барои муосиршавӣ таъмин сохтааст. Чунин муносибатро кишварҳои мансуб ба тарҳи фишурдаи модернизатсия ба мисли Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур ва Тайван истифода намуданд. Муносибатҳои иқтисодӣ ва ташаккули минбаъдаи он дар замимаи арзишҳои фарҳангиву динӣ ва ахлоқӣ омода гардида барои рушди иқтисодиёт таҷаҷҷо мустаҳкамро фароҳам сохтааст. Арзишҳои динии кишварҳои муосиргашта ба монанди ахлоқи протестантӣ, католикӣ, православӣ, бутпарастӣ ва инчунин исломӣ шароити мутобиқшавии босуръатро дар раванди қабули навоариҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, истеҳсоли, технологӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ ҷорӣ сохтанд. Дар кишварҳои ғайриғарбӣ анъанаи фарҳангӣ чун омили инкишоф ба раванди тағйирпазирии чомеа ва табдилшавии он ба чомеаи муосир таъсири амиқ дорад, ки арзишҳои парокандагаштаи фардиро сарҷамъ намуда шаклҳои миллии ташкили ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро фароҳам меорад. Боз мисоле аз таҷрибаи японӣҳо. Маҳз дараҷаи баланди фаъоли иҷтимоӣ ва мутобиқшавии онҳо ба дигаргуниҳои иқтисодӣ, психологӣ ва технологӣ оид ба мавҷуд будани фарҳанги баланди анъанавӣ далолат мекунад, ки дар ҷодаи меъёрҳои динӣ-ахлоқии синтоизм конфутсиягароӣ ва бутпарастӣ ташаккул ёфтааст. Хоҳиш ва кӯшиши бештар ва пешсаф будан барои мардуми Япония мавқеи онҳоро дар раванди ташаккули таърихи инсоният маълум кард. Дар кишварҳои Европайи Шимолӣ ба раванди омезишбӯии анъана ва муосиршавӣ ахлоқи протестантӣ мусоидат намуда арзишҳои инфиродият, моликият, озодӣ ва рақобатро ба ҳаёти рӯзмарраи мардум ворид кардааст.

Ҷамин тарик, дар олами муосир анъана ва раванди муосиршавӣ ҳамеша дар як саф қарор доранд ва дар ҳамгирой ва алоқамандӣ фаъолият мекунанд. Анъана майлонҳои муосиршавиро ҷонибдорӣ менамояд ва раванди муосиршавӣ бо кумаки анъана рушд меёбад.

АДАБИЁТ

1. Ёвкович Ш. Исламский мир и политическая модернизация. [Электронный ресурс] // PR - библиотека Международного пресс-клуба [сайт]/ - Режим доступа: http://pr-club.com/PR_Lib/tulina_SMI.islam

2. Муродова Н.С. Модернизатсияи сиёсӣ: моҳият, хусусиятҳо ва дурнамо. Душанбе, 2016.
3. Мухаев Р.Т. Политология. //Концепция модернизации как парадигма анализа политических изменений. М., 2011.
4. Теннис Ф. Теоретическая социология. Антология. Часть1. М., 2002.
5. Хантингтон С. Запад уникален, но не универсален. // Мировая экономика и международные отношения. 1997. № 8.

НАҚШИ АНЪАНА ВА РЀЙОВАРИҲОИ АРЗИШӢ ДАР РАВАНДИ МОДЕРНИКУНОНИИ ЧОМЕА

Дар фишурда масъалаи таъсири анъана ба раванди модернизатсионӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллиф, нақши омилҳои эндогенӣ ба ташаккули демократия дар кишварҳои ғайриғарбӣ назаррас аст. Кишварҳои мухталиф дар раванди инкишофи худ бештар ба институтҳои демократӣ ниёз доранд ва истифодаи онро бо дархостҳои чомеа ба роҳ монда, омезиши арзишҳои милливу диниро бо инкишофи муосир ҳамоҳанг месозанд.

Калидвожаҳо: модернизатсия, омилҳои эндогенӣ, демократия, анъана, идоракунии.

РОЛЬ ТРАДИЦИЙ И ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются проблемы влияния традиции на процесс модернизации. По мнению автора, в незападных странах роль эндогенных факторов в становлении демократии значительна. Разные страны в процессе своего развития больше нуждаются в демократических институтах и используют их в соответствии с запросами общества, гармонизируя сочетание национальных и религиозных ценностей с современным развитием.

Ключевые слова: модернизация, эндогенные факторы, демократия, традиция, менеджмент.

THE ROLE OF TRADITIONS AND VALUE ORIENTATIONS IN THE PROCESS OF MODERNIZATION OF SOCIETY

The article examines the problems of the influence of tradition on the process of modernization. According to the author, in non-Western countries the role of endogenous factors in the development of democracy is significant. Different countries in the process of their development are in greater need of democratic institutions and use them in accordance with the needs of society, harmonizing the combination of national and religious values with modern development.

Keywords: modernization, endogenous factors, democracy, tradition, management.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродова Нигина Сулаймоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** munisu71@mail.ru **Телефон:** (+992) 939-41-17-00.

Сведения об авторе: *Муродова Нигина Сулаймонова* – доктор политических наук, доцент кафедры политологии. **Адрес:** 734025 г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. **E-mail:** munisu71@mail.ru **Телефон:** (+992) 939-41-17-00.

Information about author: *Murodova Nigina Sulaymonova* – Tajik National University, Doctor of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Science **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** munisu71@mail.ru **Phone:** (+992) 939-41-17-00.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕКЛАМА И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПИАР (PR) В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Нуралиева М.М. – докторант PhD кафедры политологии ТНУ

Политический пиар (PR) представляет собой стратегическую деятельность, направленную на формирование и поддержание позитивного образа политического лидера, партии или организации в глазах избирателей, а также на управление общественным мнением и восприятием политических событий. Он включает в себя широкий спектр коммуникационных методов, таких как медийные выступления, публичные выступления, интервью, публикации в социальных сетях, организацию мероприятий и пресс-конференций, а также создание и распространение информационных материалов.

Цели политического пиара могут варьироваться от создания положительного имиджа политического деятеля до пропаганды определенной политической программы или идеологии. Он также может использоваться для отрицания или смягчения негативных новостей или обвинений, а также для мобилизации избирателей в период избирательной кампании.

Основные методы политического пиара включают:

Медийные выступления: Политические лидеры активно участвуют в интервью, телевизионных дебатах, радиопередачах и других медийных мероприятиях для распространения своего послания и общения с избирателями.

Социальные сети: Использование платформ социальных сетей для прямого взаимодействия с избирателями, публикации информации о своей деятельности, а также для организации кампаний и мобилизации сторонников.

Мероприятия: Организация публичных мероприятий, митингов, митингов-протестов, встреч с избирателями и других событий, позволяющих политическим лидерам и организациям находиться в фокусе внимания и вести активную пропагандистскую деятельность.

Публичные выступления: Речи, пресс-конференции и другие публичные выступления, нацеленные на формирование определенного образа и передачу ключевых сообщений.

Информационные материалы: Создание и распространение информационных материалов, включая пресс-релизы, статьи, брошюры, видео-ролики и др., с целью влияния на общественное мнение и формирования определенной точки зрения.

Политический пиар играет важную роль в современной политике, поскольку помогает политическим лидерам и организациям контролировать и управлять общественным восприятием и влиять на решения избирателей. Однако, он также является объектом критики и дискуссий в связи с возможным манипулированием общественным мнением и искажением информации.

Взаимосвязь политической рекламы и пиара

Политическая реклама и пиар тесно взаимосвязаны и часто используются вместе для достижения общих целей в избирательном процессе.

Политическая реклама, как специфический вид рекламной деятельности, начала активно развиваться вместе с развитием средств массовой информации и технологий коммуникации. Однако можно выделить несколько важных этапов в истории появления политической рекламы:

Первые формы политической рекламы появились в начале 20 века, когда политические партии и кандидаты начали использовать печатные материалы, такие как газеты и брошюры, для распространения своих идей и программ. С развитием радио и телевидения в середине 20 века политическая реклама стала более распространенной и эффективной. Первые радио- и телевизионные рекламные кампании появились во время президентских выборов в США в 1950-60 годах. С появлением интернета и цифровых технологий в конце 20 века и начале 21 века политическая реклама получила новый импульс. Онлайн-реклама, электронная почта, социальные сети и другие цифровые

платформы стали важными инструментами для политических кампаний. С течением времени политическая реклама стала более изощренной и комплексной. Она включает в себя не только традиционные рекламные материалы, но и различные методы воздействия, аналитику данных и другие современные подходы.

Таким образом, политическая реклама появилась как результат эволюции коммуникационных технологий и средств массовой информации. Она стала неотъемлемой частью политических кампаний и играет важную роль в формировании общественного мнения и мобилизации избирателей.

Вот несколько способов, как могут взаимодействовать политическая реклама и пиар:

Стратегическое планирование: Пиар-стратегия и стратегия политической рекламы могут разрабатываться параллельно и согласовываться друг с другом. Пиар-команда и команда по политической рекламе могут сотрудничать для определения ключевых сообщений, тем и тактик, которые будут использоваться в рекламных материалах и коммуникационных кампаниях.

Использование общих ресурсов: В рамках избирательной кампании может использоваться общий бюджет и ресурсы как для политической рекламы, так и для пиара. Например, средства могут быть выделены на создание рекламных роликов, которые затем будут использоваться как в телевизионной рекламе, так и в интернет-кампаниях, поддерживаемых пиар-мероприятиями.

Синхронизация сообщений: Пиар-команда и команда по политической рекламе должны работать вместе для обеспечения согласованности и единства сообщений и имиджа кандидата или партии. Это может включать разработку ключевых посланий, которые будут использоваться как в рекламе, так и в других формах коммуникации с избирателями.

Анализ эффективности: Обе команды могут проводить анализ эффективности своих действий и рекламных кампаний. Например, пиар-команда может оценивать реакцию общественности на рекламные материалы и использовать эту информацию для корректировки своих стратегий коммуникации.

Мобилизация избирателей: Пиар-команда может сотрудничать с командой по политической рекламе для мобилизации избирателей и стимулирования их участия в выборах. Например, рекламные материалы могут содержать призывы к действию, такие как призывы к голосованию или регистрации в качестве избирателя.

Таким образом, политическая реклама и пиар могут эффективно дополнять друг друга и использоваться в совокупности для достижения успеха в избирательной кампании. Важно, чтобы обе команды работали в тесном сотрудничестве и согласовывали свои действия, чтобы обеспечить единый и эффективный подход к коммуникации с избирателями. В целом, политический пиар играет важную роль в избирательном процессе, помогая политическим кандидатам и партиям добиться успеха на выборах путем формирования образов, управления общественным мнением и мобилизации избирателей. Однако важно учитывать, что эффективность политического пиара может быть ограничена другими факторами, такими как качество кандидата, экономические условия и политические тренды.

Политическая реклама является важным элементом избирательного процесса, поскольку позволяет политическим кандидатам и партиям представить свои идеи, программы и обещания избирателям. Политическая реклама играет ключевую роль в формировании образов кандидатов, передаче их идей и обещаний избирателям, а также мобилизации избирательной базы. Однако важно учитывать, что эффективность политической рекламы может зависеть от множества факторов, включая качество сообщения, креативный подход, целевую аудиторию, доступные ресурсы и общую политическую обстановку.

Манипуляции в политической рекламе представляют собой использование различных техник и приемов для воздействия на общественное мнение и поведение избирателей. Рекламные кампании могут целенаправленно использовать

эмоциональные приемы, чтобы вызвать определенные чувства у зрителей. Например, использование страха, гнева или надежды может мобилизовать избирателей поддержать определенного кандидата или партию. В политической рекламе могут использоваться искажения фактов, утверждения без подтверждения или даже прямая дезинформация для создания определенного образа кандидата или оппонента. Это может включать в себя вырывание фраз из контекста, представление событий в искаженном свете и т. д.

Один из наиболее распространенных видов манипуляции - это направленные на личность атаки на оппонентов. Это может включать в себя оскорбления, клевету, представление оппонента в негативном свете без учета его реальных качеств или политических позиций. Политическая реклама может использовать символы, образы и язык, который ассоциируется с определенными ценностями или идеями, чтобы вызвать определенную реакцию у зрителей. Например, использование национальных флагов, патриотических символов или символов богатства может подчеркнуть определенные качества кандидата или партии. Некоторые манипуляции могут быть скрытыми и неочевидными для зрителей. Например, использование определенных музыкальных фонов, цветовой палитры или ритмов монтажа может подсознательно воздействовать на восприятие рекламы и вызывать определенные ассоциации.

Важно отметить, что манипуляции в политической рекламе могут быть эффективными, но они также могут повлиять на доверие к политическому процессу и привести к негативным последствиям, таким как цинизм избирателей или ухудшение диалога в обществе. Поэтому важно использовать этические нормы и принципы в политической рекламе и обеспечивать прозрачность и достоверность информации.

Политическая реклама и PR могут значительно повлиять на общественное мнение и убеждения избирателей. Эффективная кампания может изменить восприятие кандидата или партии, сделать их более привлекательными для избирателей. С развитием интернета и социальных сетей политическая реклама и PR стали более доступными и широко распространенными. Кандидаты используют различные медийные платформы, такие как телевидение, радио, интернет и социальные сети, чтобы донести свои идеи до широкой аудитории. Политическая реклама и PR сосредоточены на создании и поддержании положительного образа кандидата или партии. Это включает в себя использование специально подобранной лексики, образов, символов и звуков, которые могут вызывать определенные эмоции и ассоциации у избирателей. Политическая реклама и PR играют ключевую роль в избирательных кампаниях, помогая кандидатам привлечь больше сторонников, убедить незаверенных избирателей и мобилизовать своих сторонников для участия в выборах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андросова Л.А. Социальная и политическая реклама: учебное пособие для вузов / Л.А. Андросова. Пенза, 2008.
2. [Анохин М. Г., Ануфриев Е. А., Бережнов А. Г. и др.] // Под ред. М. Н. Марченко. М.: Юристъ, 2003. 681 с
3. Бернейс Э. Пропаганда. изд-во Библос. 1928г.С.23
4. Грейг Дж. Паблик рилейшн на практике. СПб.: Питер, 2007.
5. Егорова-Гантман Е.В., Плешаков К.В., Байбакова В.Б. Политическая
6. реклама. М.: Никколо М, 1999. 240 с.

РЕКЛАМАИ СИЁСӢ ВА ПИАРИ СИЁСӢ ДАР ҶАРАӢНИ ИНТИХОБОТ

Дар фишурда нақши рекламаи сиёсӣ дар раванди маъракаи интихоботӣ баррасӣ шудааст. Рекламаи сиёсӣ роҳи муайяни рушдро тай кардааст. Дар кишварҳои пешрафтаи муосир истилоҳоти илмӣ, аз қабилҳои PR-и сиёсӣ, технологияҳои сиёсӣ, робитаҳои ҷамъиятӣ, таблиғоти сиёсӣ дар раванди интихобот нақши муайян касб кардаанд. Маъруфияти таблиғоти сиёсӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ истисно нест, зеро

корпоратсияҳои трансмилли кайҳо боз принципҳои ин технологияҳо роҳнамоӣ мекунад.

Калидвожаҳо: таблиғи сиёсӣ, PR, маъракаи пешазинтихоботӣ ва интихоботӣ, маъракаи таблиғотӣ, таблиғоти чопӣ, манипулятсия.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕКЛАМА И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПИАР (PR) В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данном тезисе рассматривается роль политической рекламы в процессе избирательной кампании. Политическая реклама прошла определенный путь развития. В современно развитых странах такие научные термины как политический пиар, политические технологии, связи с общественностью, политическая реклама приобрели определенную роль в избирательном процессе. Популярность политической рекламы в мировой политике не исключение, потому что, транснациональные корпорации давно руководствуются принципами данных технологий.

Ключевые слова: политическая реклама, пиар, предвыборная и избирательная кампания, рекламная кампания, печатная реклама, манипуляция.

POLITICAL ADVERTISING AND PUBLIC RELATION IN ELECTORAL PROCESS

This article examines the role of political advertising in the election campaign process. Political advertising has gone through a certain development path. In modernly developed countries, such scientific terms as political PR, political technologies, public relations, political advertising have acquired a certain role in the electoral process. The popularity of political advertising in world politics is no exception, because transnational corporations have long been guided by the principles of these technologies. Each TNC has its own department, the so-called public relations.

Keywords: political advertising, PR, pre-election and election campaign, advertising campaign, print advertising, manipulation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуралиева Мавлуда Муқимовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, PhD докторанти кафедраи сиёсатшиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mavluda_nuraliev@mail.ru **Телефон:** (+992) 928-01-44-40.

Сведения об авторе: *Нуралиева Мавлуда Муқимовна* – Таджикский национальный университет, PhD докторант кафедры политологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mavluda_nuraliev@mail.ru **Телефон:** (+992) 928-01-44-40.

Information about the author: *Nuralieva Mavluda Muqimovna* – Tajik National University, PhD doctorate at Department of Political science. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. **E-mail:** mavluda_nuraliev@mail.ru **Phone:** (+992) 928-01-44-40.

ВАЗИФАҲОИ ДАВЛАТ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Таваллоев М.Т. – н.и.сотсиологӣ, дотсенти кафедраи сотсиологияи ДМТ

Мувофиқи назарияи давлатшиносӣ таҳлили функционалии «давлат» омӯзиши онро ҳамчун падидаи махсуси низоми иҷтимоӣ-сиёсӣ тақозо менамояд. Давлат ҳамчун низоми иҷтимоӣ сиёсӣ фаъолияти худро аз рӯи самтҳои гуногун равона месозад, ки дар алоқамандию вобастагии ногурастанӣ қарор дошта, ягон мақсади умумиро пайгирӣ менамояд. Давлатро аз нигоҳи функционалӣ баррасӣ намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки он (давлат) системаи мураккаб буда, вазифаҳои гуногунро ба анҷом мерасонад ва ин вазифаҳо вобаста ба омилҳои мухталиф, мисли шароитҳои таърихӣ, захираҳо,

сатҳи рушди иқтисодӣ, тасаввуроту арзишҳои одамон, қобилияту қордонии онҳо то дараҷае тағйирпазиранд. Нақши табақаҳои болои ҳукмрон дар муайян намудани стратегияи рушди давлат ва иҷроии вазифаҳои он бағоят бузург буда, амалигардонии стратегия ва вазифаҳо ояндаи давлат ва рушду бақои онро муайян мекунад.

Умуман, барои омӯзиши давлат соҳаи махсуси донишҳои сотсиологӣ – сотсиологияи давлат арзи ҳастӣ дорад. Сотсиологияи давлат соҳаи сотсиологияи сиёсӣ буда, масъалаҳои пайдоиш, рушд, амалнамоеи ҳокимияти давлатӣ, вазифаҳои он ва таъсири онро ба равандҳои иҷтимоие, ки дар ҳаёти сиёсӣ мегузаранд, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳад. Инчунин, шаклҳои давлатро дар алоқамандӣ бо сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, таркиб, сохтор ва вазифаҳои дастгоҳи давлатӣ меомӯзад.

Давлат муҳимтарин институти низоми сиёсӣ мебошад, ки аз ҷаҳлияти муътадилу босамар ва мутобиқшавии он мавҷудияту бақо ва нуфузи миллат дар арсаи ҷаҳонӣ вобастагии амиқ дорад. Мафҳуми «давлат» (Staat, stati, etat, state) дар замони Эҳё (Ренессанс)-и италийӣ пайдо шуда, то асри XIX дар Аврупо паҳн мегардад. Пештар барои ифодаи чунин сохтори ҳукмрон мафҳумҳои «polis, res publica, civitas regnum, imperium, reich» ва ғ. истифода мешуданд. Мафҳуми «давлат» низоми сиёсии ҳокимиятро ифода менамояд, ки дар ҳудуди муайяну муқарраршуда, амал менамояд.

Давлат институтест, ки бо методҳои сиёсӣ, маъмурӣ ва дигар тарзу воситаҳои фаъолияти муштараки аҳолиро дар ҳудуди муайян ташкил намуда ба воситаи муқаррар намудану нигоҳ доштани меъёру қоидаҳои мақбул тартиботи иҷтимоӣ ва ҳамзистии муносиби одамонро таъмин менамояд.

Дар илмҳои ҷамъиятшиносии муосир таърифи ягонаи вазифаҳои давлат пешниҳод нашудааст. Дар маҷмӯъ ду равиши концептуалиро ҷудо намудан мувофиқи мақсад аст:

-вазифаҳои давлат, пеш аз ҳама, вобаста ба таъиноти иҷтимоии он муайян мешаванд, ки дар ҳалли масъалаҳо ва роҳҳои ба мақсад расидан инъикос меёбад (Николаева Л. А., Каск Л. И., Самошенко И. С. ва дигарон);

-мафҳуми вазифаҳои давлат аксаран ё бевосита бо мафҳуми фаъолияти он алоқаманд мегардад (Максименко Н.П., Попков В. Д. ва дигарон).

Вазифаҳои давлат самтҳои баҳамалоқамандии фаъолияти давлат баҳри амалинамоеи талаботҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ аст, ки дар маҷмӯъ моҳияти давлатро инъикос менамояд.

Пашуков А. Л. амалинамоеи вазифаҳои давлатро ба шаклҳои ҳуқуқӣ ва ташкилнамоӣ ҷудо намудааст. Шаклҳои ҳуқуқии амалинамоеи вазифаҳои давлатро моҳиятан чунин арзёбӣ намудааст:

- фаъолияти қонунгузорӣ;
- фаъолияти танзимнамоӣ;
- фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ.

Шаклҳои ташкилнамоии амалинамоеи вазифаҳои давлатро бошад ба таври зайл арзёбӣ намудааст:

- фаъолияти ташкилнамоию танзимнамоӣ;
- фаъолияти ташкилнамоию хоҷагидорӣ;
- фаъолияти ташкилнамоию идеологӣ.[4,с.85]

Дар илми сиёсатшиносии тоҷик низ донишмандони зиёде мафҳуми давлат ва вазифаҳои онро шарҳу тавзеҳ додаанд. Аз ҷумла, устод Муҳаббатов А. вазифаҳои дохилии давлатро чунин гурӯҳбандӣ намудаанд: «сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ташкилотчигӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданияту тарбиявӣ». Инчунин «вазифаи беруна»-и онро низ шарҳ додаанд.[2,с.115-116]

Профессор Зокиров Г.Н. дар “Донишномаи сиёсӣ”-и худ вазифаҳои давлатро чунин арзёбӣ намудаанд: «а) дар ҳаёти дохилӣ – ташкили ҳаёти хоҷагию иқтисодии ҷомеа; ташкили ҳаёти иҷтимоӣ ва танзими он; маданияту тарбиявӣ; таъмини қонунӣ будани ҳокимият; ҳимояи сохти конституционӣ; таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният; муттаҳиднамоеи ҷомеа, арбитражи иҷтимоӣ; ҳифзи муҳити зист; б) дар ҳаёти хориҷӣ – иштирок намудан дар ҳалли масъалаҳои умумиҷаҳонӣ; таъмини амнияти

миллӣ, ҳамкориҳои самаранок бо мамлакатҳои дигар; ҳимояи манфиатҳои давлатӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ ва ғайра» [1, с.292]

Таҳлилу баррасии ин мафҳум аз ҷониби профессор Муҳаммад А.Н. низ хеле илмию мантиқӣ аст. Ӯ менависад: «Нақш ва мавқеи давлат дар системаи сиёсии ҷомеа ба воситаи вазифаҳои асосии он муайян карда мешавад. Вазифаҳои давлат самтҳои асосии фаъолияти онро таҷассум намуда, ҳамзамон моҳияти давлатро ифода менамоянд. Одатан, вазифаҳои дохилӣ ва хориҷии давлатро аз ҳам фарқ менамоянд:

а) Вазифаҳои дохилии давлат:

-таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҷамъиятӣ;

-вазифаҳои хоҷагидорӣ ва ташкилотчиғӣ (коркарди сиёсати иқтисодӣ, танзими муносибатҳои иқтисодӣ, ташаккули бучети давлат, назорати ситонидани андоз ва ғ.);

-вазифаҳои иҷтимоӣ (ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди соҳаи тандурустӣ, таъмини нафақа, ҳалли масъалаҳои экологӣ ва ғ.)

-вазифаҳои тарбиявӣ фарҳангӣ (рушди соҳаҳои илм, маориф, фарҳанг, ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, ташкили истироҳат ва фароғат).

б) Вазифаҳои хориҷии давлат:

-ҳифзи манфиатҳои миллию давлатӣ дар арсаи байналхалқӣ;

-таъмини мудофияи мамлакат;

-рушди ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ бо давлатҳои дигар;

-иштирок дар тақсими байналхалқии меҳнат.

Бояд гуфт, ки вазифаҳои хориҷии давлат идомаи мантиқии вазифаҳои дохилии он мебошанд. Ҳамзамон, омилҳои беруна ва тарзи амалишавии вазифаҳои хориҷии давлат ба вазифаи дохилии он низ таъсир мерасонанд.»[3, с.152-153]

Давлат институти сиёсии асосиест, ки ҷамъиятро муттаҳид менамояд. Салоҳияти олии ҳукмфармоиро мутамарказонида, имконияти идоранамой ва танзими мақсадноки муносибатҳои иҷтимоиро доро мебошад. Мақом ва нақши давлат дар системаи сиёсии ҷамъият ба воситаи вазифаҳои дохилӣ ва берунии он ошкор мегардад.

Аз рӯи таҳқиқот ва таҳлилу баррасии донишмандони соҳаҳои гуногун, вазифаҳои асосии давлатро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

Вазифаҳои дохилии давлат:

Иқтисодӣ – ҳимоя, нигоҳдорӣ ва рушди истехсолот, танзими равандҳои иқтисодӣ ба воситаи сиёсати андозбандӣ ва қарздиҳӣ, устуворгардонии иқтисодиёт, дастгирӣ ва бунёди заминаҳои рушди иқтисодӣ, танзими «инҳисороти табиӣ». Масъалаи ҳадди даҳолати давлат ба соҳаи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои мураккабтарини назария ва амалияи замони муосир ба шумор меравад. Таҷрибаи замони шуравӣ номувофиқ будани танзиму даҳолати сартосариро ба тамоми соҳаҳои иқтисодӣ нишон дода, пурра озод намудани муносибатҳои бозорӣ аз назорату танзими давлатӣ оқибатҳои ногуворро ба миён меорад. Фишангҳои иқтисодӣ (андозҳо, имтиёзҳо, қарзҳо, маблағгузориҳо, низоми назорату тафтишот) бояд ҷузъи таркибии танзими равандҳои иқтисодии давлати муосир гарданд, на ин ки дастгоҳи ҷазодиҳӣ;

Иҷтимоӣ – таъмини аҳоли бо ҷойи кор, машғулият, манзили истиқоматӣ, нигоҳдории саломатӣ, муҳайё сохтани кафолатҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои осебпазири аҳоли (ҷавонон, нафақагирон, бекорон, ятимон, оилаҳои серфарзанд, маъҷубон ва ғайра). Ба воситаи ин вазифаи давлати муосир оқибатҳои манфии ислохотхоро, ки бо гузариш ба низоми бозорӣ сар мезананд, ислоҳ менамояд, то ин ки шиддати иҷтимоиро коҳиш диҳад.

Ҳуқуқӣ – таъмини қонуният ва тартиботи ҷамъиятӣ;

Сиёсӣ – таъмини суботи сиёсӣ, муайян намудани самти сиёсӣ, ки манфиати аксари аҳоли ё ҳукмронии сиёсии синфи моликиятдорро таҷассум менамояд;

Таълимӣ ва фарҳангӣ маънавӣ – вазифаҳои мазкур барои фароҳам овардани шароити ба даст овардани маълумоти умумӣ, миёнаи махсус, инчунин муҳайё сохтани шароит барои қонун намудани талаботҳои фарҳангӣ фароғатии аҳоли равона шудааст;

Экологӣ – ҳифзи муҳити табиӣ.

Вазифаҳои берунии давлат:

-ҳимояи манфиатҳои давлат дар арсаи байналхалқӣ;

-таъмини мудофияи кишвар;

-рушди ҳамкориҳо ва иттиҳодҳо бо дигар давлатҳо.

Хулоса, вазифаҳои давлат дар ҳама давру замон рушду тағйир ёфта, аслан ба вазифаҳои дохилӣ ва берунӣ чудо мешаванд. Дар навбати худ вазифаҳои мазкур бо ҳам алоқамандии ногусастанӣ дошта, яке ба дигаре вобастагии амиқ дорад. Ба вазифаҳои давлат сатҳи рушди иқтисодӣ, фарҳангу таълим, мавқеи ҷуғрофӣ ва геополитикӣ, захираҳои моддию меҳнатӣ, рушди неруи инсонӣ таъсири амиқ гузошта, баъзан ҳамчун сабаб баромад мекунад. Ташаккулёбии ҷамъият бошад дар асоси принсипи «сабаб-аксуламал» сурат мегирад. Он ахбороте, ки аз муҳити беруна ва ё аз қисматҳои система бармеояд ба сифати сабаб баромад мекунад. Аксуламал ин ҷавоб ба таъсири беруниро дохилӣ аст. Барои ҳаллу фасли масъалаҳои бамиёномада давлат (ҷамъият) бояд дорои захираҳои иқтисодӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва неруи инсонӣ бошад. Ба тӯфайли мубодилаи дучонибаю доимии захираҳо, механизми мутобиқшавии ҷамъият ташаккул ёфта, боиси рушду нумуи давлат мегардад.

Имрӯз давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди босубот ва ҳалли мушкилоти шаҳрвандони мамлакат ҳадафҳои стратегии худро муайян намудааст, ки расидан ба он маъноӣ ба сатҳу сифати нав гузаштани муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангиро дорад. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки иқдомҳои наҷиби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон боиси пуриқтидор гаштану ба сатҳи давлатҳои пешрафта расидани кишвари мо мегардад. Барои амалинамоии вазифаҳои мазкур давлат ба воситаҳои муайян (захираҳои ҳокимити давлатӣ) ва мақомоти дахлдор така менамояд, ки дар маҷмуъ сохтори давлатиро ташкил мекунад.

АДАБИЁТ

1. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди I. Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. 520 с.
2. Муҳаббатов А. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2014. – 392 с. .
3. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – 416 с.
4. Пашуков А.Л. Социальная сущность, социальная функция, социальная политика государства. (дисс. на соис. уч. степени кан. юр. наук). М. 2005. – 232 с.

ВАЗИФАҲОИ ДАВЛАТ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Дар фишурдаи мазкур, муаллиф равиши функционалиро барои муайян намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат ба кор бурдааст. Муаллиф ҳангоми таҳлилу баррасии моҳияти иҷтимоии давлат ва вазифаҳои иҷтимоии он аз назари функционализм ба андеша ва назариёти донишмандони маъруфи ватанию хориҷӣ така намудааст. Инчунин, қайд гаштааст, ки барои амалинамоии вазифаҳои мазкур давлат ба воситаҳои муайян (захираҳои ҳокимияти давлатӣ) ва мақомоти дахлдор така менамояд, ки дар маҷмуъ сохтори давлатиро ташкил мекунад.

Калидвожаҳо: функционализм, давлат, вазифа, сохтор, система, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ.

ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье, автор для определения социальных функций государства использует функциональный подход. При анализе и рассмотрении социальной сущности государства и её социальных функций с точки зрения функционализма, автор ссылается на известных отечественных и зарубежных мыслителей. Также, отмечается, что для реализации данных функций государство опирается на определенные средства (ресурсы государственной власти) и надлежащие органы, которые в совокупности составляют государственную структуру.

Ключевые слова: функционализм, государство, функции, структура, система, социальный, экономический, политический.

THE FUNCTION OF THE STATE IN THE MODERN SOCIETY

In this article, the author analyzes and considers the functional approach to determining the social essence of the state. When analyzing and considering the social essence of the state and its social functions from the point of view of functionalism, the author refers to famous domestic and foreign thinkers. It is also noted that in order to implement these functions, the state relies on certain means (state power resources) and appropriate bodies, which together constitute the state structure

Keywords: functionalism, state, functions, structure, system, social, economic, political.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Таваллоев Музаффар Тавакалшоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.сотс., дотсенти кафедраи сотсиология. **Суроға:** 734025, ш Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** muz_tv83@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-99-32-32.

Сведения об авторе: *Таваллоев Музаффар Тавакалшоевич* – Таджикский национальный университет, к.соц.н., доцент кафедры социологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** muz_tv83@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-99-32-32.

Information about the author: *Tavalloev Muzaffar Tavakalshoevich* – Tajik National University, Candidate of social sciences, dotcent of the Department of Sociology **E-mail:** muz_tv83@mail.ru **Address:** 734025. Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 935-99-32-32.

ИНЪИКОСИ ҶАНБАЪҶОИ ПСИХОЛОГИИ ТАҶАММУЛПАЗИРӢ ДАР АҶКОРИ ФАЛСАФИИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚ

Каримиён Қ.М. – муаллими калони кафедраи психологияи ДМТ

Солҳои охир ба масъалаи таҷаммулпазирӣ муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илм таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Ҳарчанд, ки баъзе муаллифон ин ғояро зодаи даврони нав ва воситаи таҳмили либерализми ғарбӣ ба фарҳангҳои суннатӣ медонанд, вале таҳлили осори илмии замони қабл нишон медиҳад, ки он дар ҳама давру замон ва тамаддунҳо дар шакли муайян вучуд дошта, дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаҳои гуногунтаркиба нақш доштааст. Шарқи асримиёнагӣ яке аз марказҳои бузурги омезиши халқиятҳо, фарҳангҳо ва дину оинҳои гуногун дар он замони ба шумор рафта истода, зарурати ғояи таблиғкунандаи ҳамзистии осоиштаи чунин ҷомеаи сертаркибаро хуб дарк намудааст. Аз як ҷониб ин ғоя дар робитаҳои ҷамъиятӣ амалан ҷорӣ буда, аз ҷониби дигар, ҳамчун падидаи иҷтимоӣ аз ҷониби мутафаккиронӣ файласуфон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Доир ба ҷанбаи амалии таҷаммулпазирӣ мардумони Шарқ метавон гуфт, ки он бар пояи оинҳои қадима, аз ҷумла зардуштия ва таҷрибаи давлатдорӣ империяҳои бузурги аҳди қадим ба мисли давлати Ҳахоманишиҳо, ки бо таҷаммулгароии худ машҳур аст, пойдор буда, минбаъд ба шарофати принсипҳои таҷаммулгароёнаи дини Ислом инкишоф ёфтааст. Масалан, дар ҳудуди паҳншавии он дигар динҳо низ ба монанди насроният, яҳудия, зардуштия ва ғайра амали худро идома доданд. Мисоли равшани таҷаммулгароии дини Ислом тули асрҳо зеро ҳукмронии ҳокимони исломӣ амал қардани оинҳои фарҳангии то давраи Ислом бавучудода ба мисли чашни Наврӯз ва мавҷудияти ибодатгоҳҳои қадимаи буддӣ ба мисли ибодатгоҳи Бомӣён ё шаҳри қадимаи Палмиро мебошанд, ки танҳо дар замони мо аз ҷониби исломгароёни

радикалӣ хароб карда шуданд. Бояд қайд намуд, ки ин бори дигар аз моҳияти аслии Ислом дур будани ақидаҳои чунин гурӯҳҳо собит месозад.

Инъикоси масъалаи таҳаммулпазирро дар осори мутафаккирону файласуфони Шарқ дар доираи илми ахлоқ ё масъалаҳои фалсафаи амалӣ сустҷӯ намудан мувофиқтар аст, зеро ин масъала дар ҳар се баҳши он – таҳзиби ахлоқ, ки масъалаҳои табиӣ ё иқтисобӣ будани ахлоқ, қувваҳои ҳаракатдиҳандаи он дар сатҳи шахс, тарбияи фазилатҳои ахлоқӣ ва ислоҳи разилатҳои ахлоқиро матраҳ мекунад, тадбири манзил, ки танзими муносибатҳои байнишахсиро дар гурӯҳҳои хурд, хусусан оила дида мебарояд ва сиёсати мудун, ки ахлоқи ҷомеа ва муносибатҳои ахлоқии аъзоёни онро меомӯзад, баррасӣ карда мешавад.

Дар заминаи омӯзиши осори мутафаккирони асримиёнагии Шарқ ва таҳқиқоти ба ин мавзӯ баҳшидашуда кӯшиш намудем, то баррасии механизмҳои психологӣ рафтори таҳаммулпазирро дар доираи мактабҳои фалсафӣ ва афкори мутафаккирони алоҳидаи Шарқ дар давраи асримиёнагӣ ва давраи нав сустҷӯ намоем.

Дар доираи мактаби фалсафии асҳоби ҳаюло, ки намояндагони он Абубакри Розӣ, Ибни Ровандӣ ва дигарон мебошанд, дар ҳама гуна муносибатҳо ба асос гирифтани ақл ва дониши мантиқӣ, пойбанд набудан ба ақидаҳои шахшудамондаи динӣ ва озодандеширо тарғиб намуда, ҳар гуна тафриқагӯзориҳои иҷтимоӣ ва динию фарҳангиро омилҳои асосии ҷангу низоъ мешумориданд. Нуқтаи назари пайравони ин равияи илмиро ба таҳаммулпазирӣ метавон чун пюрализми ақидавӣ дида баромад.

Ҷонибдорони равияи фалсафии машшоия ба мисли Абунастри Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Мискавайх, Насируддини Тӯсӣ ва дигарон бошанд, андешаҳои Арастуро пайравӣ намуда, ба заминаҳои ботинии рафтори шахс таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Онҳо масъалаи таҳаммулпазирро дар ҷаҳорҷӯбаи фалсафаи амалӣ ва иҷтимоӣ ҳал карда, онро натиҷаи тарбияи ахлоқӣ медонистанд ва муқаррар кардани меъёрҳои ахлоқиро шартҳои муҳими риояи он дар муносибатҳои иҷтимоӣ мешумурданд.

Дар равияи фалсафии калом, ки аз ҷониби Муҳаммад Ғазалӣ, Фаҳриддини Розӣ ва дигарон таълим дода мешуд, ба ҳалли ҳама гуна ҳодисаҳои олам аз мавқеи таълимоти Ислом баромад мекарданд. Баррасии масъалаи таҳаммулпазирро дар фалсафаи калом метавон аз мавқеи озодии ирода дида баромад. Аз ин нуқтаи назар дар фалсафаи калом ду ҷараёни ба ҳам муҳолиф вучуд дошт, ки бо номҳои муътазилия ва ашъария маъруф мебошанд. Намояндагони ашъария аъмоли инсонро падидаи аз ҷониби Офаридгор муайяншуда ва оламро танҳо иҷроқунандаи он медонистанд, намояндагони муътазилия бошанд, баракс одамро дар интиҳоби аъмолаш соҳибирода мешумурданд.

Дар таълимоти мактаби фалсафии исмоилия, аз ҷумла Носири Хусрав, Абуҳотими Розӣ ва дигарон ақл аз ҷониби худост ва он нафсро ба вучуд овардааст. Ахлоқи баду нек ҳама хосси нафсанд. Одам бояд дар така ба илҳомии ботинии худ ва роҳнамоии шахсони баргузидаи Худо, ки барои одамон қонун ва қоидаҳо муқаррар мекунанд, баҳри ҷудо шудан аз олами моддӣ ва бозгашт ба асли хеш кӯшиш кунанд. Аз ин рӯ, аз нуқтаи назари ин мактаби фалсафӣ таҳаммулпазирро чун меъёри рафтор баррасӣ намудан мумкин аст.

Равияи дигари фалсафӣ тасаввуф мебошад, ки моҳияти таълимоти онро мухтасар метавон чунин шарҳ дод: нафс (ба маънои талабот) ҳайвонист, хирад бошад, яздонӣ. Пас шахс барои расидан ба мартабаи инсонии комил бояд кӯшиш намояд, то нафси худро сарқӯб кунад. Албатта, нобуди нафс мавҷудияти ҷисмии инсонро зерӣ суол мегузорад, аз ин рӯ, ҳадди иҷозат ба нафсро дар тасаввуф метавон бо ҳикмати машҳури “Хурдан барои зистан аст, на зистан барои хурдан” баён намуд. Аз нуқтаи назари пайравони ин равия, аз ҷумла Фаридуддин Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ ва дигарон таҳаммулпазирро натиҷаи кашфи асрори ботин ва механизмҳои амиқи худидоранамой (копинг-стратегияҳо) дида баромадан мумкин аст.

Пайравони равияҳои фалсафии маорифпарварӣ ва ҷадидия ба мисли Аҳмади Дониш, Муҳаммад Иқбол, Садриддин Айнӣ ва дигарон, ки дар давраи нав зиндагӣ ва фаъолият карда буданд, асосан таълимоти мутафаккирони замони пешинро инкишоф

додаанд, вале бо назардошти хусусиятҳои замони худ таълимоти онҳо руҳияи ислохотхоҳонаву инқилобӣ дошта, дар назари аввал гӯё ба масъалаи таҳаммулпазирӣ таваҷҷуҳ накардааст. Бо вуҷуди ин, аз мавқеи онҳо ба ин масъала аз мавқеи баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ, инчунин имконпазирии омешиши фарҳангии Шарқу Ғарб назар кардан мумкин аст.

Мутафаккирони Шарқ таҳаммулпазирро ҳамчун талаботи табиӣ инсон, ҳамчун таносуби қувваҳои ботинӣ, ҳамчун шартӣ муҳимми зиндагӣ дар ҷомеа, ҳамчун фазилати ахлоқӣ, ҳамчун омили ҳамзистии осоишта ва ҳамчун хусусияти инсонии комил дида баромада, дар баробари моҳияти иҷтимоиву аҳаммияти таҳаммулпазирӣ дар суботи ҷомеа, механизмҳои ботинӣ-психологӣ он, роҳу воситаҳои тарбияи рафтори таҳаммулпазирона, ба масъалаи муайян кардани сарҳади он низ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ки дар илми имрӯза яке аз самтҳои баҳсноки ин масъала шумурда мешавад. Доир ба ин ҷанбаи мавзӯ ҳарчанд, ки дар афкори баъзе аз мутафаккирон андешаҳои таҳаммулпазирона дар назари аввал пассивона ва ҷабрпарастона намоёнд ҳам, таҳлилҳои амиқтари мазмуни онҳо имкон медиҳад, ки мавқеи ғайри фаъоли онҳо ҳамчун идораи ҳиссиёт ва устуворӣ ба стресс ошкор карда шавад. Масалан, ғазали машҳури Алии Ҳамадонӣ: “Ҳар ки моро хор кард, аз умр бархӯрдор бод” ба назари аввал мавқеи ғайрифаъоли муаллиф ва даъвати тоқат кардан ба ҷабру ситамро ифода мекунад, вале дар ҳолати дигар мутафаккир фармудааст, ки «...ҳар кӣ бар изои халқ сабр мекард, мо имони ӯро имон намешуморидем» ва дар давом ба муқовимати фаъолона нисбати зӯрварӣ даъват карда, инро роҳи пешгирии паҳншавии зӯрварӣ дар ҷомеа донистааст. Ин ягона мисол доир ба ин ҷанбаи мавзӯи таҳаммулпазирӣ нест ва намунаи онро дар осори мутафаккирони зиёди Шарқ дидан мумкинаст. Аз ҷониби онҳо таҳаммул дар шароитҳои тоқатфарсо – на нишонаи заифӣ, балки роҳи тарбияи худ барои идора намудани майлҳои ботинӣ мебошад.

Аксар мутафаккирони Шарқ дар масъалаи сарҳади таҳаммулпазирӣ ба “ҳадди васату эътидол дар миёни ифроту тафрит” таъя карда, нигоҳ доштани андозаро дар таҳаммулпазирӣ нисбати падидаҳои мутафовити иҷтимоиву фарҳангӣ муҳим мешуморанд. Дар шарҳи мутафаккирони асримиёнагии Шарқ ин андеша аз доираи гуногунии наҷодиву миллӣ ва баромади иҷтимоӣ фаротар баромада, тафовути эътиқодӣ низ таҳаммулпазир шуморида мешавад. Исботи ин андеша мисраи “кешҳо з-ин рӯй ҷуз як кеш нест” дар осори Ҷалолиддини Балхӣ, байти Абдулқодири Бедил “Ақоид гарчи бошад мухталифранг, зи сози ваҳдат аст ин ҷумла оҳанг” ва ғайра мебошанд.

Ҳамин тавр, таҳлили сарчашмаҳои дастрас ва таҳқиқоти муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ нишон дод, ки дар афкори фалсафии мутафаккирони Шарқ ҷанбаҳои психологӣ таҳаммулпазирӣ низ инъикос ёфтаанд. Метавон гуфт, ки дар афкори ин мутафаккирон ҳарду ҷанбаи психологӣ таҳаммулпазирӣ, ки дар психологияи муосир ба назар мерасад – ҳам ҷанбаи психофизиологӣ (таҳаммулпазирӣи фрустратсионӣ) ва ҳам ҷанбаи иҷтимоиву психологӣ (таҳаммулпазирӣи коммуникативӣ, эътиқодӣ) баррасӣ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Абубакри М.Г. Таҳлили муқоисавии фалсафаи ахлоқи Абубакри Розӣ ва Насируддини Тӯсӣ: Монография. – Душанбе: нӯшбод 2023. –140с.
2. Алиев М. Т.Андешаҳои тарбиявӣ дар осори Абуҳомид ибни Муҳаммад Муҳаммади Ғазолӣ. Рисолаи номзадӣ. –Душанбе – 2006
3. Давлатов П.Н. Этические взгляды Мир Саида Али Хамадани. Душанбе, 2019. - 156 с.
4. Диноршоев М. Матолиби фалсафаи Ибни Сино. –Душанбе: “Дониш”. 2011. 408 с.
5. Диноршоев М. Плуралистическая философия Абу Бакра Рази. Душанбе, 2013.
6. Дисс. Умедов . с.163
7. Исоев М. Ҳикмати амалии Ибни Мискавайх. – Душанбе, 2003. -176 с.
8. Мухаммедходжаев А. Мироззрение Фариқиддина Аттора. – Душанбе, 1974.

9. Мухаммад А.Н., Идиев Х.У. Андешаҳои иҷтимоиву сиёсии Абубакр Закариёи Розӣ. – Душанбе: “Дониш”, 2016. -50 с.
10. Саркоров Н. Зиндагинома ва эҷодиёти Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёни. – Душанбе: “ЭР- граф”, 2018 - 440 с.
11. Султонов У. Муосирони Абӯалӣ Ибни Сино. –Душанбе: Дониш, 1980. - 126 с.
12. Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 3. - Душанбе: «Дониш», 2021. - 704 с.

ИНЪИКОСИ ҶАНБАЪҲОИ ПСИХОЛОГИИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР АҶКОРИ ФАЛСАФИИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚ

Дар фишурда аҷкори мутафаккирони Шарқ доир ба таҳаммулпазирӣ аз нуқтаи назари психологӣ таҳлил гардидааст. Самтҳои асосии инкишофи ғояи таҳаммулпазирӣ дар равияҳои илмии асримиёнагии Шарқ нишон дода шудаанд. Хулоса карда шудааст, ки дар осори ин мутафаккирон масъалаи таҳаммулпазирӣ ҳам аз ҷанбаи психофизиологӣ ва ҳам иҷтимоиву психологӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ, рушди ғояи таҳаммулпазирӣ, сарҳади таҳаммулпазирӣ, таҳаммулпазирӣ дар Ислому мутафаккирони асримиёнагии Шарқ, равияҳои илмии фалсафӣ, психология.

ОТРАЖЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

В статье анализируются взгляды восточных мыслителей о толерантности с психологической точки зрения. Показаны основные направления развития идей о толерантности в средневековых научных течениях Востока. Сделан вывод, что в работах этих мыслителей проблема толерантности рассматривалась как с психофизиологической, так и с социально-психологической стороны.

Ключевые слова: толерантность, развитие идей толерантности, предел толерантности, толерантность в Исламе, средневековые мыслители Востока, философско-научные направления, психология.

REFLECTION OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TOLERANCE IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF EASTERN THINKERS

The article analyzes the views of Eastern thinkers on tolerance from a psychological point of view. The main directions of development of ideas about tolerance in medieval scientific movements of the East are shown. It is concluded that in the works of these thinkers the problem of tolerance was considered both from the psychophysiological and socio-psychological sides.

Keywords: tolerance, development of ideas of tolerance, limit of tolerance, tolerance in Islam, medieval thinkers of the East, philosophical and scientific directions, psychology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримиён Қутбиддин Мамараҷаб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** qb_1701@list.ru **Телефон:** (+992) 881-88-80-82.

Сведения об авторе: *Каримиён Қутбиддин Мамараҷаб* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры психологии, факультета философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** qb_1701@list.ru **Телефон:** (+992) 881-88-80-82.

Information about the author: *Karimiyon Qutbiddin Mamarazhab* – Tajik National University, senior lecturer at the Department of Psychology, Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave, 17. **E-mail:** qb_1701@list.ru **Phone:** (+992) 881-88-80-82.

КВОТАКУНОНИИ ҶОЙҶОИ ҚОРӢ ДАР САМТИ БО ҚОР ТАЪМИН НАМУДАНИ ХАТМКУНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТИ МАҲДУДДОШТАИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Гулов Р.Б. – ассистенти кафедраи қори иҷтимоии ДМТ

Солҳои охир дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ шумораи шахсони имконияти маҳдуддошта меафзояд, ки ин сабабҳои иҷтимоӣ демографияи худро дорад. Илова бар ин, чунин мушкилот вазъият дар бозори меҳнат барои маъҷубон номусоид гашта истодааст. Тули бист соли охир шумораи шуглмандӣ дар миёни маъҷубон коҳиш ёфтааст. Ба зами ин кишварҳои хориҷӣ барои беҳбуд бахшидан ба масъалаҳои шуглмандии ин табақаи осебпазири ҷомеа ҷораҳои лозимӣ ва меъёрҳои байналмилалиро дар робита ба ҳуқуқи онҳо қабул намудаанд.

Дар замони мавҷудияти Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ, аз ҷумла барқароркунии қобилияти қорӣ пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ҳамчун вазифаи миллӣ гузошта шуда буд. Барнома ва шабакаҳои сохта шуданд, ки омӯзиш ва бозомӯзиро барои он шахсоне, ки қобилияти қорӣ худро дар давраи ҷанг пурра ё қисман гум кардаанд ба роҳ монда шуда буд. Азбаски аксарияти онҳо қобили қор буданд, бо вучуди қобилияти маҳдуди қор, аксар вақт дар ҷустуҷӯи қор мушкилоти зиёд садди роҳи онҳо мешуд. Тамоми системаи дастгирии давлатии маъҷубон, ҳам аз ҷиҳати ҳифзи иҷтимоии онҳо ва ҳам шугли аҳоли мутамарказ буд. Инчунин онҳо ба муассисаҳои махсус ва дигар муассисаҳои таълимӣ дастрасӣ доштанд, барои онҳо ҷойҳои қорӣ таъсис дода шуда буданд ва музди меҳнати онҳо вобаста ба дараҷаи нуқсонҳои саломатӣ ва нафақаи маъҷубӣ (кумакпулӣ) илова карда мешуд.[1]

Воситаи ҷорабинҳое, ки баҳри бо қор таъмин намудани маъҷубон дар айни ҳол ба роҳ монда шудаанд, ин системаи квотаҳо ба шумор меравад. Аввалин шуда, дар ҷаҳон дар охири соли 1923 дар Австрия, Фаронса, Олмон, Италия ва Полша системаи квотаро бо дархости корфармоён барои шахсони имконияти маҳдуддошта қабул карданд. Дар баробари ин бисёре аз кишварҳои дигари Аврупо пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба хоҳири паст кардани сатҳи баланди бекорӣ дар миёни маъҷубон системаи квотаро қабул карданд. Системаи квотаҳои барои шахрвандони маъҷуб дар кишварҳои Осиё аз ҷумла, Чин, Ҳиндустон, Ҷопон, Муғулистон, Филиппин, Шри-Ланка, ва Таиланд; Дар Африқо бошад, дар Эфиопия, Маврикия ва Танзания ва мамлакатҳои араб мисли Қувейт; дар Амриқои Лотинӣ Бразилия паҳн гардидаанд.

Дар Ғарб мафҳуми “квота” барои шугли маъҷубон таърихи тулонӣ дорад. Системаи квота решаҳои амиқи равишҳои сиёсиро ифода карда, ибтидо дар заминаи контексти аврупоӣ таҳия шуда буд ва уҳдадорҳои иҷтимоии барои бо қор қабул намудани маъҷубонро таҷассум менамуд.

Таърихи муносибат ба сиёсати квота ҷуноне ки дар боло гуфтем ба Аврупо таалуқ дорад, гарчанде он аз соли 1960 инҷониб дар Ҷопон маъмул аст. Пайдоиши ин мафҳум аз замони Ҷанги Якуми Ҷаҳон, замоне, ки дар Олмон қоидаҳо ва қонунҳои мусоидат ба ҳамгирии (интегратсияи) сарбозони дар ҷанг захмишуда қабул карда мешуданд, сарчашма мегирад.

Системаҳои квотай ҷойҳои қорӣ дар аксари кишварҳо барои таблиғи шугли маъҷубон истифода мешавад. Тибқи чунин система корфармоён ғоизии муайяни ҷойҳои холии қорро барои маъҷубон аз рӯи қонун ё қарори ҳукумат шумораи муайяни ҳадди аққали қоргаронро таъмин мекунад. Ин квотаҳо дар шакли тавсия (ихтиёрӣ) ё ҳатмӣ мебошад, аммо бидуни санксияҳои иҷроӣ он; ё онҳо метавонанд пардохт (ҷарима) барои риоя накардани онҳо (низомии квотаҳо ва пардохтҳо) ҳамроҳӣ кунанд.

Пешниҳодҳо дар бораи қор қардани ҷойҳои қорӣ барои собиқадорони маъҷуб, системаи квота бори аввал дар сатҳи байналмилалӣ Конфронси соли 1920 муҳокима карда шуданд, ки ҳукумати миллӣ тавсия додаст, ки қонунҳоеро қабул кунанд, ки ҷамъият ва қорфармоёни хусусӣ собиқ сарбозони маъҷубро, ки бар асари ҷанг маъҷуб гаштаанд ба қор гиранд. Комитети қоршиносон дар соли 1923 таҳти сарпарастии

Созмони байналмилалии Меҳнат истифодаи ўҳдадорихои қонунро оид ба мусоидат ба шуғл дастгирӣ намуд ва шумораи муайяни собиқ сарбозони маъюбро ба корфармоён пешниҳод кард.

Давлат ба шахрвандоне, ки ба ҳифзи иҷтимоӣ мӯҳтоҷанд, дар ҳустуҷӯи кор душворӣ мекашанд ва дар бозори меҳнат ба рақобати баробар қодир нестанд, бо роҳи таҳия ва амалӣ намудани барномаҳои мақсадноки мусоидат ба шуғл, ташкил намудани ҷойҳои иловагии корӣ дар ташкилоту муассисаҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон ва (аз он ҷумла ташкилотҳо барои ҷалби меҳнати маъюбон), муқаррар намудани квотаҳо барои ба кор қабул намудани маъюбон ва гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли, расонидани хизмати самтгирии махсус ва дигар чораҳо кафолатҳои иловагиро таъмин менамояд [2].

АДАБИЁТ

1. Алена Неспорова, Консультативный доклад о профессиональной реабилитации и занятости лиц с ограниченными возможностями в Восточной Европе и Центральной Азии // Алена Неспорова, Ольга Кулаева; Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. - Москва : МОТ, 2014. С-68.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли”. [Матн] // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003, №8, мод.467; соли 2005, №12, мод. 650; соли 2007, №7, мод. 687; соли 2008, №12, қисми 2, мод.; Қонуни ҚТ аз 28.06.11с.,№724) Душанбе - 2003. С-10.
3. Employment Quotas, Levies And National Rehabilitation Funds For Persons With Disabilities: Pointers For Policy And Practice Patricia Thornton International Labour Office, // GLADNET Collection Cornell University: 1998 г. С-89.
4. <http://ahia.tj/index.php/tj/2017-01-26-11-44-42/2017-2020> [Текст] // [Маводи электронӣ] (Санаи истифодабарӣ:11.05.2021).

КВОТАКУНОНИИ ҶОЙҶОИ КОРӢ ДАР САМТИ БО КОР ТАЪМИН НАМУДАНИ ХАТМКУНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТИ МАҲДУДДОШТАИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ.

Дар фишурдаи мазкур масъалаҳои квотакунонии ҷойҳои корӣ барои шахсони имконияти маҳуддодшта мавриди омӯзиш қарор шудаанд Муаллиф қайд менамояд, ки тули солҳои охир бо зиёд шудани шумораи нафарони маъюб сатҳи шуғл дар миёни онҳо дар қиёс ба шахсони солим кам шудааст, лекин давлат сатҳи ҳифзи иҷтимоиашро ба ин гурӯҳи иҷтимоӣ беҳтар намуда, кафолатҳо ва дастгириҳоро ба роҳ монда истодааст.

Калидвожаҳо: квотакунонӣ, ҷойҳои корӣ, маъюбон, ҳифзи иҷтимоӣ, гурӯҳи иҷтимоӣ.

КВОТИРОВАНИЕ РАБОЧИХ МЕСТ В НАПРАВЛЕНИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫПУСНИКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ВЫШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В данной статье рассматривается вопрос квотирования рабочих мест для людей с инвалидностью. Автор отмечает, что в последние годы с увеличением числа инвалидов уровень занятости среди них снизился по сравнению со здоровыми людьми, но государство повысило уровень социальной защиты этой социальной группы и предоставляет гарантии и службу поддержки.

Ключевые слова: квоты, рабочие места, инвалиды, социальная защита, социальная группа.

TRIAL QUOTA FOR EMPLOYMENT LIMITED OPPORTUNITIES FOR GRADUATE EMPLOYMENT PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.

This article discusses the issue of job quotas for people with disabilities. The author notes that in recent years, with an increase in the number of disabled people, the level of

employment among them has decreased compared to healthy people, but the state has increased the level of social protection for this social group and provides guarantees and support services

Keywords: quotas, jobs, disabled people, social protection, social group.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Раҳмонали Бобохонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи кори иҷтимоӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** gulovrahmonali8@gmail.com **Телефон:** (+992) 003 77 10 35.

Сведения об авторе: Гулов Раҳмонали Бобохонович – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры социальной работы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **gulovrahmonali8@gmail.com** **Телефон:** (+992) 003 77 10 35.

Information about the author: *Gulov Rahmonali Bobokhonovich* – Tajik National University, Assistant of the Department of Social Work. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **gulovrahmonali8@gmail.com** **Phone:** (+992) 003 77 10 35

ТАШАККУЛИ МАФҲУМИ “КОММУНИКАТСИЯ” ДАР СОҶАИ ДОНИШҶОИ ИҶТИМОӢ ВА ГУМАНИТАРӢ

Сангова С. С. – ассистенти кафедраи кори иҷтимоии ДМТ

Таваччуҳ ба коммуникатсия дар назарияи фалсафа тасодуфӣ нест. Коммуникатсия (алоқа, робита) тавассути низомҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тавлид мешавад ва чузъи ин низомҳо мегардад. Истилоҳи "коммуникатсия", ки дар адабиёти илмӣ дар ибтидои асри XX пайдо шудааст, ба маъноҳои гуногун истифода мешавад: 1) ҳамчун интиқол ва қабули иттилоот оид ба равандҳои оммавии марбут ба муносибатҳо дар сатҳи ҷомеа, иттиҳодия ва гурӯҳ; 2) ҳамчун робитаи байнишахсӣ; 3) ҳамчун воситаи алоқа (алоқаи интиқолӣ) ва усулҳои тақсим ва қабули иттилоот (матбуот, почта, кино, шабакаи телефон, системаҳои радио ва телевизион, интернет) [5.С.91 -116].

Заминаҳои ғоявии ташаккули назарияи коммуникатсияро дидгоҳҳои классикони афкори фалсафӣ ташкил медиҳанд, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихи фалсафа арзи вучуд доштанд. Дар ҷаҳонбинии мифологӣ проблемаи коммуникатсияи одамон ҳамчун як масъалаи мустақил вучуд надошт. Сабаби ин ҳолат дар он буд, ки инсон дар марҳилаҳои аввали пайдоиш ва рушди ҷомеа худро аз табиат ҷудо намекард, худро бо дигарон муқобил намегузошт; ҷомеаи инсонӣ номуташаккил буд ва ҳар як фард ҳамчун чузъи таркибии он баромад мекард. Дар фалсафаи қадим хусусиятҳои мавҷудияти инсон ва муносибатҳои байни одамонро софистҳо, Сукрот, Афлотун, Арасту ва дигарон баррасӣ мекарданд. Маҳз дар афкори софистҳо мо мафҳуми риторикаро ҳамчун санъати суханварӣ дарк мекунем. Илова бар ин, софистҳо ҳангоми омӯзиши нутқи оммавӣ, онро дар заминаи коммуникатсияи оммавӣ баррасӣ кардаанд. Горгиас изҳор дошт, ки ҳақиқати мутлақ вучуд надорад ва ҳама чиз нисбист. Ва танҳо сухан (калима) мутлақ аст, зеро он мустақил аст ва бо ҳастӣ иртибот надорад. Сухан (калима) дар мустақилияти онтологӣ худ ҳамаҷониба аст, кушода ва барои ҳама чиз омода аст. Аз нигоҳи файласуф, ҳар як сухан, сарфи назар аз рост ё дурӯғ, ҳақиқат ё иштибоҳ будани худ, баёнгар ва талқинкунандаи ин ё он эътиқод ва боварӣ мебошад [1.С.113].

Барои Сукрот инсон, пеш аз ҳама, як мавҷуди ахлоқӣ аст. Сифатҳои ахлоқӣ барои ҳамаи одамон маъмуланд. Маҳз онҳо инсонро некӯкор ва кодир ба зиндагӣ дар ҷомеа мекунанд. Барои субот бахшидан ба мақоми худ дар ҷаҳон, инсон бояд худро ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ донад. Ду усул барои пешбурди раванди маърифат кӯмак мекунанд: диалектика, ки дар шакли муқоламе гузаронида мешавад ва

усули киноя, ки он барои дарк намудани моҳияти мусоҳиб имкон медиҳад. Афлотун риторикаро танқид мекунад, онро навъе санъати тамаллуку хушомадгӯй ва тақаллуби ҳақиқат медонад. Афлотун риторикаро чунин шахсе мешуморад, ки аслан ҷоҳил аст, вале худро дар назди мардум нисбат ба рақиби воқеан ҳам олиму фозили худ донотару эътимодноктар вонамуд карда, бо эҳсосоти онҳо бозӣ мекунад ва онҳоро ба худ ҷалб менамояд [3.С. 217]. Инҳо аввалин равишҳо барои баррасии технологияи таъсир буданд, ки асоси онро санъати суханварию суханпардозӣ ташкил меод. Афлотун муътақид буд, ки омӯзиши ҳақиқат ва парвариши дониш вазифаҳои фалсафа аст ва вазифаи риторика бовар кунонидан ё аниқтараш, дарёфт кардани васила ва усулҳои муассири боваркунонӣ аст. Барои Арасту бошад, риторика на танҳо методологияи боваркунонӣ, балки санъати таҳлил ва муайян кардани равандҳои мебошад, ки боиси тасхири ақлҳо мегарданд. Расман риторика ба мантиқ ва алалхусус ба диалектика наздик аст. Файласуф намудҳои гуногуни нутқ - назм ва насрро баррасӣ мекунад. Ситсерон риторикаро нисбат ба пешгузаштагони худ васеътар мефаҳмид. Мавзуи риторика, ба андешаи ӯ, ҳам ҳамчун сохтори нутқ дар мавзӯи муайян дар ҳама гуна соҳаи дониш ва маҳорат ва ҳам ҳамчун санъати интиқоли дониши худ тавассути сухан фаҳмида мешавад [4.С. 80-90.].

Назариҳои коммуникатсияи оммавӣ бар он исро мекунад, ки ба ҳамаи шахрвандон ҳуқуқи баробар дар дастрасӣ ба васоити коммуникатсияи омма ва ҳуқуқи интиқоли канали алоқа барои гирифтани ҳама гуна иттилоот дода шавад. Варианти ин мафҳум ин «моделҳои имкониятҳои баробар» мебошад, ки имкониятҳо ва ҳуқуқҳои баробари дар ВАО баён кардани ҳар гуна нуқтаи назар, ҳар гуна нуқтаи назари гайристандартӣ, баҳсталаб ва ҳатто баҳснокро пешбинӣ мекунад [6. С. 100-112].

Самти фарҳангшиносии коммуникатсия вазифаи омӯзиши маҷмӯи падидаҳои мухталиф дар фазои иттилоотии ҷаҳонро барои дастгирии вазифаҳои фарҳангӣ ва маърифатии воситаҳои интиқолии коммуникатсия ва баланд бардоштани нақши онҳо дар ҳифзи арзишҳои забонӣ ва адабӣ дар гуногунии фарҳангҳои миллӣ ба миён меорад. Мафҳуми плюрализми фарҳангӣ зарурати нигоҳ доштани гуногунии фарҳангҳои этниқиро бар хилофи "мустамликадорӣ фарҳангӣ" асоснок мекунад. Намояндагони назариҳои нонкоммуникатсионӣ имкониятҳои ВАО-ро ноумедона арзёбӣ мекунанд, ВАО-и муосирро барои фирефтани шури одамон, ба оммаи гайрифаъол табдил додани онҳо, барои радди изҳори ирода ва навсозӣ дар равандҳои иртиботӣ маҳкум мекунанд [7.С. 339-340].

Аммо, новобаста аз он, ки натиҷаҳои таҳқиқоти намояндагони илми психологӣ ва сотсиологӣ чӣ қадар муҳиманд, мо ҳанӯз ҳам нокифоя будани онҳоро дар эҷоди назариҳои умумии коммуникатсияи иҷтимоӣ, сустии робитаҳои интегралӣ байни онҳо таъкид менамоем. Аслан, бинобар набудани методологияи умумӣ дар омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи мушкилоти коммуникатсияи иҷтимоӣ, натиҷаи дигарро интизор шудан душвор аст.

Дар навбати аввал, маҳз таҳлили фалсафии моҳияти коммуникатсияи иҷтимоӣ, функцияҳои он, генезис ва бисёр параметрҳои дигари ин падидаи мураккаби иҷтимоӣ лозим аст. Таҳлили ташаккули мафҳуми "коммуникатсия" дар фалсафа ва дониши иҷтимоӣ ва гуманитарӣ ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо равишҳо ва нуқтаи назарҳо, назарияҳо, балки тамоюли муайяни рушди ин назарияҳо, ки дар хоҳиши фаҳмидани омилҳои пайдоиши коммуникатсия, ошкор кардани мундариҷа ва шаклҳои инфиродии он, фаҳмидани робитаи он бо амалияи иҷтимоӣ, ҳамкориҳои одамон ифода ёфтаанд, низ таҳқиқ ва баррасӣ карда шаванд. Тавҷам ва ҳамонгсозии ин равишҳо имкон медиҳад, ки мундариҷа, сохтор ва вазифаҳои коммуникатсияи иҷтимоӣ, ҷанбаҳои гуногуни он боз ҳам бештар ва пурратар таҳқиқ ва тавсиф карда шаванд [8. С. 57-61].

Хулоса мафҳуми "коммуникатсия" дар фалсафа ва дониши иҷтимоӣ ва гуманитарӣ ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо равишҳо ва нуқтаи назарҳо, назарияҳо, балки тамоюли муайяни рушди ин назарияҳо, ки дар хоҳиши фаҳмидани омилҳои пайдоиши коммуникатсия, ошкор кардани мундариҷа ва шаклҳои инфиродии он, фаҳмидани робитаи он бо амалияи иҷтимоӣ, ҳамкориҳои одамон ифода ёфтаанд, низ

тахқиқ ва баррасӣ карда шаванд. Ҳамоҳангсозии ин равишҳо имкон медиҳад, ки мундариҷа, сохтор ва вазифаҳои коммуникатсия иҷтимоӣ, ҷанбаҳои гуногуни он боз ҳам бештар ва пурратар таҳқиқ ва тавсиф карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Гегель. Философия права- М.: Мысль, 1990. - С.113.
2. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане//Соч. в 6 т. Т.6. - С.9.
3. Конечкая В.П. Социология коммуникации. - М., 1997. - С. 217.
4. Луман Н. Общество как социальная система. - М., 2004. -С. 80-90.
5. Основы теории коммуникации.- М., 2003. - С. 91 -116.
6. Прилюк Ю.Д. Проблема общения в историческом материализме. - Киев, 1985.- С. 100-112.
7. Рубинштейн СЛ. Проблемы общей психологии. - М., 1973. - С. 339-340.
8. Шарко Ф.И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации // Социологические исследования. - № 8. - 2001. - С. 57-61.

ТАШАККУЛИ МАФҲУМИ “КОММУНИКАТСИЯ” ДАР СОҶАИ ДОНИШҶОИ ИҶТИМОӢ ВА ГУМАНИТАРӢ

Тавачҷух ба коммуникатсия дар назарияи фалсафа тасодуфӣ нест. Коммуникатсия (алоқа, робита) тавассути низомҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тавлид мешавад ва ҷузъи ин низомҳо мегардад. Истилоҳи "коммуникатсия", ки дар адабиёти илмӣ дар ибтидои асри ХХ пайдо шудааст, ба маъноҳои гуногун истифода мешавад: 1) ҳамчун интиқол ва қабули иттилоот оид ба равандҳои оммавии марбут ба муносибатҳо дар сатҳи ҷомеа, иттиҳодия ва гурӯҳ; 2) ҳамчун робитаи байнишахсӣ; 3) ҳамчун воситаи алоқа (алоқаи интиқоли) ва усулҳои тақсим ва қабули иттилоот (матбуот, почта, кино, шабакаи телефон, системаҳои радио ва телевизион, интернет).

Заминаҳои ғоявии ташаккули назарияи коммуникатсияро дидгоҳҳои классикони афкори фалсафӣ ташкил медиҳанд, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихи фалсафа арзи вучуд доштанд.

Калидвожаҳо: коммуникатсия, ҷомеа, ҷомеаи иттилоотӣ, шуур, маърифат, психология, ВАО, коммуникатсияи иҷтимоӣ, интернет, ҳақиқат, ҳақиқати мутлақ.

РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЯ «КОММУНИКАЦИЯ» В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Внимание к коммуникации в философской теории не случайно. Коммуникация (коммуникация, связь) производится социальными и культурными системами и становится частью этих систем. Термин «коммуникация», появившийся в научной литературе в начале ХХ века, употребляется в разных значениях: 1) как передача и получение информации о массовых процессах, связанных с отношениями на уровне общества; ассоциации и групп; 2) как межличностные отношения; 3) как средство связи (передаточная связь) и способы распространения и приёма информации (печать, почта, кино, телефонная сеть, системы радио и телевидения, интернет).

Теоретические основы формирования теории коммуникации формируются взглядами классиков философской мысли, возникшими на разных этапах истории философии.

Ключевые слова: коммуникация, общество, информационное общество, сознание, просвещение, психология, СМИ, социальная коммуникация, интернет, истина, абсолютная истина.

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF “COMMUNICATION” IN THE FIELD OF SOCIAL KNOWLEDGE AND HUMANITIES

The attention to communication in philosophical theory is not accidental. Communication (communication, connection) is produced by social and cultural systems and

becomes part of these systems. The term “communication”, which appeared in the scientific literature at the beginning of the 20th century, is used in different meanings: 1) as the transmission and receipt of information about mass processes associated with relations at the societal level; associations and groups; 2) as interpersonal relationships; 3) as a means of communication (transmission communication) and methods of distributing and receiving information (print, mail, cinema, telephone network, radio and television systems, the Internet).

The theoretical foundations for the formation of the theory of communication are formed by the views of the classics of philosophical thought, which arose at different stages of the history of philosophy.

Keywords: communication, society, information society, consciousness, education, psychology, mass media, social communication, Internet, truth, absolute truth.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сангова Садбарг Сатторовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи кори иҷтимоӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** sadbargsangoval@gmail.com
Телефон: (+992) 900 96 21 81

Сведения об авторе: *Сангова Садбарг Сатторовна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры социальной работы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** sadbargsangoval@gmail.com
Телефон: (+992) 900 96 21 81.

Information about the author: *Sangova Sadbarg Sattorovna* – Tajik National University, Assistant of the Department of Social Work. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** sadbargsangoval@gmail.com **Phone:** (+992) 900 96 21 81.

ШАБАКАИ ИНТЕРНЕТ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ МУОСИРИ ИНКИШОФИ ҶОМЕАИ ҶАҶОНӢ

Одинаев У. Ф. – унвонҷӯйи кафедраи сиёсатшиносӣ ДМТ

Бояд кайд намуд, ки ҳаҷми иттилооти ҷамъиятӣ ва сиёсии дар интернет ҷойгиршуда аз ҳаҷми ҳамин гуна иттилоот дар фазои анъанавии ВАО ба таври қобили мулоҳиза зиёд аст ва захираҳои интернетӣ рақибӣ чиддӣ ВАО-и анъанавӣ буда, ба корбарон имкони бештари дарёфти дастрасиро пешкаш мекунад.

Ҳадаф. Равшан аст, ки аксари васоити ахбори омма аз ҷониби аудиторияи муайяни мақсадноки корбарони худ роҳнамоӣ мешавад, ки он шакл ва мундариҷаи мундариҷаи паҳши онҳоро муайян мекунад. Ҳамзамон, чунин ҳадафгирӣ дар ВАО-и анъанавӣ ба таври қатъӣ муқаррар карда шудааст, ки имкон намедихад, ки бо дигар аудиторияҳои мақсаднок, ки ба формати як ВАО дохил намешаванд, ҳамкориҳои муассир ташкил карда шавад. Ҳамин тариқ, як наشريҳои минтақавӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ мақсаднок дар вилояти Тамбов ба эҳтимоли зиёд таваҷҷуҳи сокинони Сахалин хоҳад буд ва паҳши телевизионии Канали 1 барои аудиторияи либералӣ, ки дар ин ҳолат ба канали «Дожд» бартарӣ медиҳад, ҷолиб нахоҳад буд. Вобаста ба ВАО-и федералӣ, ки меъёри асосии онҳо хусусияти оммавии тамошобинони телевизион, шунавандагони радио, хонандагон аст, онҳо маҷбуранд, ки мундариҷаи универсалиро барои фарогирии ҳадди аксар тамошобинон, амалан бидуни ҳадаф пешниҳод кунанд.

Баръакси ВАО-и анъанавӣ, захираҳои интернетӣ қобилияти ба корбарон пешниҳод кардани иттилооти гуногунро доранд, ки дорои хусусиятҳои гуногун мебошанд ва мундариҷаи мақсадноктаринро пешкаш мекунад, ки барои корбари мушаххас ҷолибтаранд.

Захираҳои универсалии федералӣ имкон медиҳанд, ки хусусиятҳои гуногуни корбарон, аз мансубияти ҳудудӣ то хусусиятҳои рафтор дар шабака, бо истифода аз технологияҳои мувофиқи ҳадафҳои ҳудудӣ ва рафторӣ дар кори худ ба назар гирифта шаванд.

Мо метавонем чунин захираҳои федералӣ, аз қабилӣ Яндекс, Mail.ru, Rambler ва дигаронро мисол орем, ки маълумоти дар саҳифаҳои онҳо пешниҳодшуда, ба ҳадди аксар ба қаламраве, ки корбари онлайн дар он ҷо ҷойгир аст, алоқаманд аст. Шароити обу ҳаво, роҳбандӣ, рӯйдодҳои ҷорӣ ва фаъолиятҳои, ки дар саҳифаҳои асосии ин гуна захираҳои интернетӣ намоиш дода мешаванд, вобаста ба ҷойгиршавии корбар фарқ мекунад.

Илова бар ин, захираҳои муосири интернетӣ “рафтор”-и корбари интернетро дар шабака бо истифода аз маълумоте, ки дар бораи фаъолияти интернетии ӯ ба даст овардаанд, барои наشري мундариҷаи фардӣ таҳлил мекунад.

Дар натиҷа, самаранокии таъсири иттилоот ба корбари ниҳой эҳтимолан зиёд мешавад, зеро вай мундариҷаи нолозимро қабул намекунад ва ҷараёни иттилоот дар фазои шабака ба ҳадди аксар ба манфиатҳо ва афзалиятҳои корбари мушаххас равона карда мешавад ва ин имкон медиҳад, ки ба ҳар як истифодабарандаи ниҳойи захираҳои интернетии иттилоотӣ, аз ҷумла дар доираи идоракунии сиёсӣ самараноктар таъсир расонанд.

Бесабаб нест, ки сомонаи глобалии ҷустуҷӯии Google имрӯз алгоритми натиҷаҳои ҷустуҷӯии фардӣ бо дарназардошти хусусиятҳои ҳудудӣ ва рафтори ҳар як корбари интернетро барои баланд бардоштани самаранокии натиҷаҳои ҷустуҷӯ барои корбари ниҳойи хидматҳои худ амалӣ мекунад.

Инчунин, дар фазои интернетӣ технологияҳои эҷоди «архитектураи интиҳоб» фаъолон истифода мешаванд, ки бо озодии зоҳирии интиҳоби манбаъҳои иттилоот, масирҳои корбаронро аз як сайт ба сайт муайян мекунад, истинодҳои гуногун ва гузариш ба захираҳои заруриро пешниҳод мекунад, тасаввуротро, ки корбар аз сайтҳои боздидкардааш ҳосил мекунад, мустақилона интиҳоб мекунад.

Дарвоқеъ, аксарияти корбарони интернет худро дар муҳити пӯшида қарор медиҳанд ва танҳо ба он захираҳое, ки ба ташаббускорони таъсири коммуникатсия ғоидаоваранд, бе дарк кардани доираи маҳдуди чунин манбаъҳои интернетӣ дидан мекунад.

Механизмҳои пайгирӣ, таҳлил ва идоракунии рафтори корбарон дар шабака имкон медиҳанд, ки дастрасӣ ба захираҳое, ки идеологияи алтернативӣ доранд, ба таври муассир маҳдуд карда шаванд;

Хусусияти мултимедиявӣ (чандрасонаӣ) доштан. ВАО-и анъанавӣ маҳдудиятҳои назаррас доранд. Аён аст, ки матбуоти ҷопӣ аз имкони наشري мундариҷаи аудио ва видео маҳрум буда, дар фаъолияти радиостансияҳо истифодаи маводи видеоӣ вучуд надорад.

Дар навбати худ, шабакаҳои телевизионӣ ҳамчун манбаи маълумтарин ва оммавии иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки шумораи бештари форматҳои медиавӣ (видео, аудио, акс, матн) истифода шаванд, аммо дар доираи як намоиши телевизионӣ истифода бурдани форматҳои муосири ВАО, масалан, истинодҳои гиперматн, ғайриимкон аст.

Дар мавриди захираҳои интернетӣ бошад, дар доираи фаъолияти онҳо метавон шумораи хеле зиёди форматҳои медиаро истифода бурд.

Мундариҷаи захираҳои интернетӣ метавонад қариб ҳамаи форматҳои ВАО-и имрӯзаро дар бар гирад.

Дар ҷанбаи татбиқ ин маънои онро дорад, ки субъектҳои идоракунии сиёсӣ имкон доранд, ки тавассути истифодаи намудҳои гуногуни мундариҷа ва муттаҳид кардани онҳо ба натиҷаҳои максималӣ таъсир расонанд.

Бо дарназардошти тамоюли рушди шуури клипӣ дар байни оммаи васеи аҳоли, ки дар кори худ форматҳои визуалӣ, сода ва қулайро фаъолон истифода мебаранд, имконнопазирӣ ва аксаран қобилияти коркард ва таҳлили микдори зиёди матн,

захираҳои мултимедиявӣ, расонидани ғоя ва маъноӣ зарурӣ ба корбарон аз нигоҳи бароҳатӣ, истеъмоли иттилоот аз ҷониби корбарони оммавӣ ҷолибтар мегардад.

Бесабаб нест, ки имрӯз чунин захираҳо ба монанди видеохостинги YouTube, хидмати фотоблогинги иҷтимоии Instagram, хидмати видеои кӯтоҳи Сoub, инчунин хидматҳои гуногуни мубодилаи аксҳо ва видеоҳо хеле маъмул гаштаанд. Ҳар як шабакаи иҷтимоии муваффақ ё платформаи блогнависӣ имрӯз ба корбарон имкон медиҳад, ки маводи мухталифи чандрасонаӣ, аз ҷумла форматҳои акс, видео ва аудио ро нашр кунанд.

Аксари ВАО-и анъанавӣ чунин имкониятҳои ғании чандрасонаӣ надоранд, ки бисёре аз соҳибони ВАО-и анъанавиро ба эҷоди ВАО-и конвергентӣ водор мекунад;

Хусусияти экстемпоралӣ. Воситаҳои ахбори оммаи анъанавӣ бо хусусияти пайдарпайии ҷойгиркунии маводи иттилоотӣ маҳдудиятҳои ҷиддӣ доранд, ки дар натиҷа истеъмолкунандаи иттилоот ба шабакаи пахши як шабакаи телевизионӣ ё радиостансияи муайян пайваст мешавад. Дар сурати аз байн рафтани барномаи иттилоотӣ, блоки хабарӣ, барномаи ҷамъиятию сиёсӣ, ки ба тамошобин ё шунавандаи радио тавачҷуҳ доранд, барои такрори тамошо ё шунидани онҳо талаб карда мешавад. То ин дам маълумоте, ки аллакай дар эфир пахш мешавад, воқеан барои истеъмолкунандагоне, ки барои гирифтани он вақт надоштанд, дастнорас аст. Ин махсусан дар сурати набудани такрори як барнома дар блоки хабарӣ муҳим мегардад.

Дар баробари ин, аксари захираҳои интернетӣ барои дастрасии ғаврии ҳама гуна маводи иттилоотӣ дар ҳар вақти муносиб, аз ҷумла мусоҳибаҳои онлайнӣ, гузоришҳо, блокҳои хабарӣ, пахши мустақими гузашта ва ғайра, новобаста аз он ки ин мундариҷа кай аз рӯйи хронологӣ пахш шудааст, имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Дар натиҷа, пайвастагии муваққатии истеъмолкунандагони иттилоот ба шабакаи мушаххаси пахши барномаҳо аз байн меравад ва новобаста аз вақти пахш, корбари шабака дар вақти дилхоҳ ба маводи мавриди тавачҷуҳи худро дастраскунад, ки ин иқтидори муҳтавои иҷтимоию сиёсии таблиғи дар фазои шабакавӣ ҷойгиршударо ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Дастрасии номаҳдуди он ва тамошои он барои муддати тулонӣ имконпазир аст, ба фарқ аз ҳамон як хабари телевизионӣ, ки муҳлати пахши он дар шабака ба таври қатъӣ муайян карда шуда, танҳо дар рӯзи пахш муҳим аст ва имкони пахши такрорӣ он маҳдуд аст.

Мавҷудияти захираҳои интернетии моликияти экстемпоралӣ имкон медиҳад, ки аҳаммияти иттилооти интишоршуда муддати зиёд нигоҳ дошта шавад ва барои корбари оммавии захираҳои интернетӣ имконияти дидани мундариҷаи он дар вақти муносиб таъмин карда шавад, ки ин, албатта, сатҳи бароҳатии истифодаи онро зиёд мекунад.

Самаранокӣ. Фаъолияти ВАО-и анъанавӣ бо чунин як параметри муҳим, ба монанди мунтазамӣ муайян карда мешавад. Ва маҳз мунтазамии пахши хабарҳо, нашри тозаи нашрияҳои ҷопӣ, пахши барномаҳои ҷамъиятию сиёсӣ бо шарҳу эзоҳҳои рӯзмарра ва ғайра дар фазои расонаӣ аст, ки самаранокии воситаҳои ахбори оммавиरो асосан муайян мекунад.

Равшан аст, ки бисёр иттилоот оиди воқеаҳои муҳим дар аксар маврид дар саҳифаҳои рӯзномаҳо назар ба шабакаҳои интернетӣ дертар интишор мешаванд. Вазъияти маҷаллаҳои ҳафтанома ва ҳатто бештар аз он, моҳона боз ҳам печидатар аст – то замони нашри шумораи навбатӣ, қисми зиёди иттилоот метавонад аҳаммияти худро гум кунад ва муҳаррирон маҷбур мешаванд, ки форматҳои нашрияро тарҳрезӣ кунанд. Яъне, ВАО-и анъанавӣ имконияти инъикоси саривақтии воқеаҳои ҷамъиятию сиёсиро надоранд, хабарҳои дар онҳо дарҷшаванда дар аксар мавридҳо танҳо ба таҳлили постфакум нигаронида шудаанд.

Пахшҳои хабарӣ (ба истисноӣ барномаҳои ғавқулудда) инчунин дар суръати инъикоси рӯйдодҳои ҷорӣ маҳдудият доранд.

Ҳамзамон, захираҳои интернетӣ дар инъикоси рӯйдодҳои дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлат ва ҷомеа ба амалномада иқтидори баландтар доранд.

Наворҳои навигарии интернетӣ, порталҳои хабарӣ, нашриҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, форумҳо, блогҳо қодиранд ҳама гуна рӯйдодҳои ҷориро дар вақти воқеӣ ё бо таъхирӣ камтарин инъикос кунанд.

Тавре ки таҷрибаи муосир нишон медиҳад, вақте ки нашриҳои навбатии хабарӣ тавассути телевизион ё радио пахш мешавад ё шумораи навбатии рӯзнома дар интернет пайдо мешавад, воқеаҳои руҳдода аллақай дар платформаҳои иттилоотии дахлдор ғайраро муҳокима карда мешаванд. Аз ин рӯ, блокҳои хабарии ВАО-и анъанавӣ аз ҷониби аксарияти корбарони интернет ҳамчун кӯҳна қабул карда мешаванд.

Дар сурати инъикоси ҳодиса ё раванди динамикӣ инкишофёбанда, ВАО-и анъанавӣ, чун қоида, барои воқуниши ғайрӣ ба тағйироти ҷорӣ, ки нашриҳои онлайн бомуваффақият аз он истифода мебаранд, вақт надоранд.

Имконияти таъсир расонидан ба аудиторияи оммавӣ дар вақти воқеӣ имкон медиҳад, ки ба корбарони интернет дар формати проактивӣ таъсир расонида, муносибати онҳо ба рӯйдодҳои муҳимми иҷтимоӣ ва сиёсӣ нисбат ба аксари расонаҳои анъанавӣ хеле пештар ташаккул дода шавад.

Интерактивӣ будан (доштани чунин низоми ташкилӣ, ки дар он мубодилаи иттилоотии байни унсурҳои низом барои дастрасӣ ба ҳадаф мусоидат мекунанд) яке аз хусусиятҳои асосии захираҳои интернетӣ мебошад, ки имкон медиҳад ҳамкориҳои муассир бо истифодабарандагон ташкил карда шавад.

Албатта, ВАО-и анъанавӣ барои ташкили ҳамкориҳо бо аудиторияи худ дар шакли зангҳои мустақим ба студия, SMS ва овоздиҳии телефонӣ, мактубҳо ба муҳаррир имкониятҳои зиёде доранд.

Бо вучуди ин, дар муқоиса бо имкониятҳои ташкили ҳамкориҳои интерактивӣ бо истифодабарандагон, ки захираҳои интернетӣ пешниҳод мекунанд, ин форматҳои анъанавӣ ба таври назаррас маҳдуданд.

Имкониятҳои интерактивии захираҳои интернетӣ имкон медиҳанд, ки таъсири ҷалб дар раванди иртибот ба вучуд ояд, яъне принципҳои ҷалб дар равандҳо ба технологияҳои консепсияи қувваи нарм асос ёфтаанд, ки яке аз назариячиёни он Жан Шарп мутахассиси америкой оид ба усулҳои муборизаи берунӣ ба муқобили режимҳои авторитарӣ буд.

Имкониятҳои интерактивии захираҳои интернетӣ яке аз омилҳои мебошад, ки ба имкони истифодаи технологияҳои қудрати нарм дар равандҳои идоракунии сиёсӣ таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр./Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/shmatko-vvedenie-v-socioanaliz-pera-burde> (дата обращения 30.04.2014)
2. Блумер, Г. Общество как символическая интеракция // Современная зарубежная социальная психология: тексты / Под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. - М.: Изд-во МГУ, 1984. - С. 173-179.
3. Видеоролик "Yes We Can",: <http://www.YouTube.com/watch?v=jjXyqcx-mYY>; видеоролик «Obama and McCain - Dance Off!»: www.youtube.com/watch?v=wzyT9-9IUyE
4. Володенков С.В. Управление современными политическими кампаниями. М.: Издательство Московского университета, 2012 г. -С. 242.
5. Горшкова В. Проблема идентификации субъекта и объекта в сети Интернет // Законодательство и экономика. 2005. № 5. - С. 53-56
6. Засурский Я.И. От электронного общества к мобильному // Информационное общество. 2008. № 5/6. -С. 34-36
7. Каас М. Политическая наука и Интернет // Полит. наука. 2002. № 1. -С. 145-147.

ШАБАКАИ ИНТЕРНЕТ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РАВАНДИ МУОСИРИ ИНКИШОФИ ЧОМЕАИ ЧАҲОНӢ

Дар фишурдаи мазкур шабакаи интернет ва таъсири он ба раванди муосири инкишофи чомеаи ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳаҷми иттилооти ҷамъиятӣ ва сиёсии дар интернет ҷойгиршуда аз ҳаҷми ҳамин гуна иттилоот дар фазои анъанавии ВАО ба таври қобили мулоҳиза зиёд аст ва захираҳои интернетӣ рақибӣ ҷиддии ВАО-и анъанавӣ буда, ба қорбарон имкони бештари дарёфти дастрасиро пешкаш мекунад. Инчунин, муаллиф ба он ишора менамояд, ки имкониятҳои сафарбаркунии самараноки омма дар фазои интернет на танҳо бо хусусияти уфуқии муоширати байни аъзоёни ҷомеаҳои шабакавӣ, балки бо самаранокии ин намуди алоқа ва хусусияти ҳамаҷонибаи онҳо аз ҳисоби пайдоиши дастгоҳҳои муосири мобилӣ, низ вобаста аст, ки имкон медиҳад ҳамкориҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар ҳар вақт ва ҳар макон амалӣ гардад.

Калидвожаҳо: шабакаи интернет, раванди муосири инкишофи чомеаи ҷаҳонӣ, ҳаҷми иттилооти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, фазои анъанавии ВАО, фазои интернет, муоширати байни аъзоёни ҷомеаҳои шабакавӣ.

СЕТЬ ИНТЕРНЕТ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННЫЙ ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ОБЩЕСТВА

В данном тезисе подвергнута рассмотрению сеть Интернет и ее влияние на современный процесс развития мирового общества. Автор отмечает, что объем общественно-политической информации, размещаемой в Интернете, значительно превышает объем такой информации в традиционном медиапространстве, а интернет-ресурсы являются серьезным конкурентом традиционных СМИ, предлагая пользователям больше возможностей для поиска и доступа. Также автор указывает, что возможности эффективной массовой мобилизации в Интернет-пространстве зависят не только от горизонтального характера общения между членами сетевых сообществ, но и от эффективности этого вида коммуникации и их комплексного характера за счет появления современных мобильных устройств, что позволяет осуществлять информационно-коммуникационное взаимодействие в любое время и в любом месте.

Ключевые слова: Интернет, современный процесс развития мирового сообщества, объем общественно-политической информации, традиционное медиапространство, интернет-пространство, общение между членами сетевых сообществ.

THE INTERNET AND ITS INFLUENCE ON THE MODERN PROCESS OF DEVELOPMENT OF WORLD SOCIETY

This thesis examines the Internet and its influence on the modern process of development of world society. The author notes that the volume of socio-political information posted on the Internet significantly exceeds the volume of such information in the traditional media space, and Internet resources are a serious competitor to traditional media, offering users more opportunities for search and access. The author also points out that the possibilities of effective mass mobilization in the Internet space depend not only on the horizontal nature of communication between members of online communities, but also on the effectiveness of this type of communication and their complex nature due to the emergence of modern mobile devices, which allows for information and communication interaction anytime and anywhere.

Keywords: Internet, modern process of development of the world community, volume of socio-political information, traditional media space, Internet space, communication between members of online communities.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаев Убайдулло Фуломалиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 909-32-52-52.

Сведения об авторе: *Одинаев Убайдулло Гуломалиевич* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры политологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 909-32-52-52.

Information about the author: *Odinaev Ubaydullo Gulomalievich* – Tajik National University, applicant for the Department of Political Science. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 909-32-52-52.

САҲМИ АКАДЕМИК Д.И. ФЕЛДШТЕЙН ДАР БУНЁД ВА РУШДИ ХАДАМОТИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Искандарова М.Р. – унвонҷуи кафедраи психологияи ДМТ

Давид Иосифич Фелдштейн педагог ва психологи барҷаста, намояндаи дурахшони мактаби психологӣ, ташкилотчии фаъоли таҳқиқоти психологӣ ва педагогӣ маҳсуб рафта, 30 ноябри соли 1929 дар Воронеж ба дунё омадааст.

Олими шинохта ва машхури илми психология дар рушди психологияи илмию амалии Тоҷикистони Шуравӣ нақш ва саҳми арзандаро гузоштааст. Боиси хушбахтист, ки олими машхур - Д.И. Фелдштейн гарчанде зодаи Руссия бошад ҳам, аммо хатмкунандаи яке аз мактабҳои олии Тоҷикистон мебошад. Бо иборайи дигар, ӯ факултети таърихи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанберо (ҳоло Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) хатм намудааст [8].

Осори илмӣ ва қору фаъолиятҳои маҳз дар соҳаи педагогика ва психология ва ё бо иборайи дигар маҳз ба соҳаи психологияи педагогӣ бахшида шудааст. Дар ин росто, натиҷаҳои фаъолияти илмӣ шастсолааш дар асар ва мақолаҳои илмӣ ҷамъоварӣ шудаанд, ки дар Руссия ва берун аз он (ИМА, Канада, Чопон, Португалия, Фаронса, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон ва ғ.) то ба имрӯз ба таври васеъ истифода мегардад.

Дар замони роҳбарии ӯ, ҷанбаҳои психологии таълиму тарбия, эҳтироми хонандагон пеш аз ҳама ҳамчун шахсият ва рушди шахсияти хонандагон тавассути назарияҳои олимони соҳаи психологияи педагогиро роҳандозӣ намуд, дар раванди таълим онҳоро вориди он сохт ва ҳамаи ин боиси он гардид, ки мактабе, ки Д.И. Фелдштейн директоры буд, ба яке аз беҳтарин муассисаҳои таълимии Тоҷикистон табдил ёфт. Тасодуфӣ нест, ки маҳз ба Д.И. Фелдштейн мактаб - интернат-кӯдакони аз таваллуд то 18 - соларо бовар намуданд. Д.И. Фелдштейн барои кӯдакони мактаб-интернат шароити хубро фароҳам оварда буд, ки онҳо худро шахсияти ба ҷомеа зарур ҳисобанд. Ҳадамоти психологиро дар мактаб-интернат тарзе татбиқ намуд, ки тарбиятгирандагони онҳо пеш аз ҳама худро ҳамчун шахсият эътироф мекарданд ва ҳамзамон, дар онҳо ҳисси даркор будан ба ҷомеа пайдо шуда буд. Яъне, агар ба мактаб-интернатҳои дигар назар мекардем, пас маълум мегардад, ки аксарияти тарбиятгирандагони онҳо худро ҳамчун кӯдаки нолозима барои ҷомеа ҳис мекарданд ва таассуротҳои манфиро (стресс, апатия, депрессия) азсар мегузарониданд.

Ҳадамоти психологи на танҳо қорро бо қудакон, балки бо калонсолон низ ҷорӣ намуд, ки натиҷаи хубро ҳосил намуд. Масалан, аллақай калонсолон кӯшиш мекарданд, ки онҳо оилаи аз даст додашонро ҳис накунанд.

Ҳадамоти таъсисдодаи Д.И. Фелдштейн ва ё бо иборайи дигар, ҷорӣ намудани донишҳои психологи дар самти педагогӣ хусусан ҷиҳати таълиму тарбияи душвортарбияҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ хуб пазири гардида, бо ордени “Байрақи Сурхи Мехнат” қадрдонӣ карда шуд [11]. Баъдан, мактаби махсуси ҷумҳуриявии наврасони душвортарбияро роҳбарӣ менамояд.

Д.И. Фелдштейн дар пешрафти ин муассиса низ нақши басо назаррас дорад. Ба ӯ муяссар гардид, ки барои кӯдаконе, ки дар оғози зиндагӣ ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ гаштаанд, як хонаи воқеиро бунёд намояд. Омӯзгорон кӯшиш мекарданд, ки дар онҳо шавқу ҳавасро нисбат ба ҳунарҳо гуногун, дӯст доштани китобу санъат бедор намоянд.

Бесабаб нест, ки наврасон баъд аз рафтанишон аз мактаб интернат муаллимашонро фаромӯш намекарданд ва ҳамеша аз ҳолу аҳволаш хабардор буданд. Тачрибаи корӣ дар мактаб интернат самараи илмӣ овард.

Масъалаҳои таълиму тарбияи душвортарбияҳоро аз нигоҳи илмӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад ва натиҷаи бадастомадаро ҳамчун рисолаи докторӣ пешниҳод менамояд ва бомуваффақият онро дифоъ мекунад. Зеро дар ҳама давру замон масъалаи таълиму тарбияи душвортарбияҳо яке аз масъалаҳои меҳварии системаи маориф ва дар маҷмуъ давлату ҳукуматро ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Быкова Н. Давид Фельдштейн: «Наблюдательный совет поможет доносить проблемы РАО до правительства» // Наука и технологии России : электронное издание. — 2007, 3 апреля.
2. Кондаков И. Фельдштейн Давид Иосифович // Психологический словарь. — 2000.
3. Латифзода С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологии хабули номзадҳо ба кор дар маҳомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо.-Душанбе, 2015.-187с.
4. Латифзода, С. З. Исторические концепции изучения проблем определения профессионально-психологической пригодности / С. З. Латифзода, З. Салмон // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - 2017. - № 1(33). - С. 112-117.
5. Расулов С.Х. Рушди психология дар асри 20 ва дурнамои он дар асри 21 (бо назардошти психологияи ватанӣ) // Паёми пажухишгоҳи рушди маориф, 2021, №4(36). -С.10-15.
6. Расулов С.Х., Каримов К. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ) /Мураттибон: С.Х. Расулов, К. Каримов [Матн]. - Душанбе, 2014. -С. 156-165.
7. Солехбоев В.Х, Атохонов Р. Илми психология дар Тоҷикистон // Мактаби совети, №1, 1973. -С.18-19.
8. Таърихи таъсисёбии факултети психология [электронный ресурс] https://www.tgpu.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=567&Itemid=130&lang=tj (дата обращения: 09.02.2024).
9. Факултети психология ва тахсилоти томактабӣ [электронный ресурс] <https://www.hgu.tj/faculty/tomaktabi.html> (дата обращения: 21.02.2024).
10. Фельдштейн Давид Иосифович. Бурятский государственный университет. Дата обращения: 26 февраля 2013. Архивировано из оригинала 31 октября 2012 года.
11. Фельдштейн Давид Иосифович. Действительные члены (академики) РАО. Российская академия образования. Дата обращения: 26 февраля 2013. Архивировано из оригинала 21 апреля 2014 года.
12. Юнусова Н.М. Краткая история становления и развития психологии в Таджикистане в контексте подготовки профессиональных специалистов в вузе // Вестник Таджикского национального университета, 20129, №6. - С.224

САҲМИ АКАДЕМИК Д.И. ФЕЛДШТЕЙН ДАР БУНЁД ВА РУШДИ ХАДАМОТИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Олими шинохта ва машҳури илми психология Д.И. Фелдштейн дар рушди психологияи илмию амалии Тоҷикистони Шуравӣ нақш ва саҳми арзандаро гузоштааст. Боиси хушбахтист, ки академик Д.И. Фелдштейн гарчанде зодаи Руссия бошад ҳам, аммо хатмкунандаи яке аз мактабҳои олиии Тоҷикистон мебошад. Бо иборати дигар, ӯ факултети таърихи Донишқадаи омӯзгории шаҳри Душанберо (ҳоло Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни) хатм намудааст [8].

Осори илмӣ ва қору фаъолияташ маҳз дар соҳаи педагогика ва психология ва ё бо иборати дигар маҳз ба соҳаи психологияи педагогӣ бахшида шудааст. Дар ин росто, натиҷаҳои фаъолияти илмии шастсолааш дар асар ва мақолаҳои илмӣ ҷамъоварӣ шудаанд, ки дар Руссия ва берун аз он (ИМА, Канада, Ҷопон, Португалия, Фаронса,

Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Ғ.) то ба имрӯз ба таври васеъ истифода мегардад.

Калидвожаҳо: психологияи педагогӣ, рушди шахсият, кӯдак, системаи маориф, ҳадамоти психологӣ, донишҳои психологӣ, стресс, депрессия, апатия, кӯдакони душвортарбия, муассисаҳои махсус.

ВКЛАД АКАДЕМИКА Д.И. ФЕЛЬДШТЕЙНА О СОЗДАНИИ И РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Известный и знаменитый учёный-психолог Д.И. Фельдштейн внес значительный вклад в развитие научной и практической психологии в Советском Таджикистане. К счастью, академик Д.И. Фельдштейн уроженец России, он является выпускником одной из высших школ Таджикистана. Иными словами, он окончил исторический факультет Душанбинского педагогического института (ныне Таджикский государственный Педагогический Университет им. С. Айны).

Его научные труды посвящены области педагогики и психологии, или иными словами, в области педагогической психологии. В связи с этим результаты его шестидесятилетней научной деятельности собраны в научных трудах и статьях, которые широко используются в России и за рубежом (США, Канада, Япония, Португалия, Франция, Таджикистан, Узбекистан, Казахстан и др.).

Ключевые слова: педагогическая психология, развитие личности, ребенок, система образования, психологическая служба, психологические знания, стресс, депрессия, апатия, дети с трудным воспитанием, специальные учреждения.

CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN D.I. FELDSTEIN ON THE CREATION AND DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN TAJIKISTAN

The famous and famous psychologist D.I. Feldstein made a significant contribution to the development of scientific and practical psychology in Soviet Tajikistan. Fortunately, Academician D.I. Feldshtein is a native of Russia, he is a graduate of one of the higher schools in Tajikistan. In other words, he graduated from the history department of the Dushanbe Pedagogical Institute (now the Tajik State Pedagogical University named after S. Aina).

His scientific works are devoted to the field of pedagogy and psychology, or in other words, in the field of educational psychology. In this regard, the results of his sixty years of scientific activity are collected in scientific works and articles that are widely used in Russia and abroad (USA, Canada, Japan, Portugal, France, Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan, etc.).

Keywords: educational psychology, personality development, child, education system, psychological service, psychological knowledge, stress, depression, apathy, children with difficult upbringings, special institutions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандарова Манижа Раҳматуловна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи психология **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** manizh15@mail.ru **Телефон:** (+992) 501-60-98-50.

Сведения об авторе: *Искандарова Манижа Раҳматуловна* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры психологии. **Адрес:** 734025, г Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** manizh15@mail.ru **Телефон:** (+992) 501-60-98-50.

Information about the author: *Iskandarova Manizha Rakhmatuloevna* – Tajik National University, applicant for the Department of Psychology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** manizh15@mail.ru **Phone:** (+992) 501-60-98-50.

МАФҲУМИ ХУЛҚИ НЕКУ АЗ НАЗАРИ ИМОМ ҒАЗОЛӢ

Насриддинов Ҳ.Н. – унвонҷӯи кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии ДМТ

Абуҳомид Имом Муҳаммади Ғазолӣ яке аз бузургтарин шахсиятҳои каломӣ, фалсафӣ ва илмӣ дар таърихи улуми исломӣ ва тамаддуни фарҳанги форсу тоҷик шинохта шудааст. Аҳли тазкира ва муаррихони адаб дар борааш хеле суҳанони ҷолиб гуфта, бузургии Ғазолиро ба сифати “Хуччат-ул-ислом” васф намудаанд. Аз ҷумла, яке аз муфасссирони шинохта ва донишманди барҷастаи исломӣ Ҷалолуддини Суҷутӣ аз мақому манзалати ӯ чунин мегӯяд: «Агар чунин мебуд, ки Худованди мутаол паёмбаре баъд аз Муҳаммад (с) барангезад, бе шак, он паёмбар Ғазолӣ мебуд» [5, с. 211].

Бояд гуфт, ки Ғазолӣ осори зиёде таълиф намуда, ки миёни онҳо “Кимӣи саодат” ва “Эҳё-ул-улум-ид-дин” мақоми бузургеро касб кардаанд. Омӯзиш ва таҳлилу баррсии осори Ғазолӣ нишон медиҳад, ки ӯ аз дигар донишмандон нисбат ба масъалаи ахлоку ифрон тавачҷуҳи зиёд дорад. Дар маҷмуъ, аз навиштаҳои Ғазолӣ бармеояд, ки вай барои хулқи неку ҷойгоҳ ва манзалати волоеро қоиладар аст.

Қобили зикр қаст, ки масъалаи маънавиёти шахс ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ ҳамеша мавриди баҳсу мунозира қарор гирифта, моро водор месозад, ки онро дар ҷараёни таълиму тарбия бо мақсаду мароми асосии ҷамъият муносиб созем. Ғазолӣ дар осори худ дар баробари паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ба ҳалли муҳимтарин проблемаҳои ахлоқтарбияи инсон, даст зада, сифатҳои неки инсонӣ, аз қобили фурутанӣ, инсондӯстӣ, покдилию покнатӣ, ростқавлию покқичдонӣ, шикастанафсӣ, хирадмандӣ, химматбаландӣ, фаъолиятнокӣ, далерӣ, хушёрӣ, самимият, меҳнатдӯстӣ ва адолатро васф намудааст. Ӯ бо мисолҳои мушаххас сифатҳои манфии инсонӣ, ба монанди ғайбат, суҳанчинӣ, ҳаромхӯрӣ, дуздӣ, ҳасаду кина, қаҳру ғазаб, ҳасисӣ, мутақаббирӣ, коҳилӣ, буздиӣ, судпарастӣ, танбалӣ, бетоқатӣ, вичдонфурушӣ, бадмастӣ, сиёҳдилӣ ва беадолатиро маҳкум намуда, барои ифшои моҳияти онҳо аз ҳадису оятҳои Қуръони шариф далелу бурҳон овардааст [2, с. 65].

Дар мавриди мафҳуми вожаи хулқ ва ё ахлоқ фарҳангшиногон донишмандон фикру мулоҳизаҳои ҷолиб изҳор доштаанд. Чунончи, ахлоқ-ҷамъи хулқ (бар вазни куфл) ва хулуқ (бар вазни уфук) мебошад, Роғибӣ Исфаҳонӣ дар “Муфрадот” ин ду калимаро дар асл аз як реша мешуморад, хулқ ба маънии ҳайат ва шакл аст, ки инсон бо ҷашм мебинад ва хулуқ ба маънои қувва, саҷоъ ва сифоти дарунӣ аст, ки бо ҷашми дил дида мешавад, бинобар ин, метавон гуфт: “Ахлоқ маҷмуаи сифоти руҳӣ ва ботини инсон аст”.

Ғазолӣ ҳақиқати хулқи некуро чунин баён мекунад: “Бидон, ки одамиро аз ду ҷиз офаридаанд: яке ҷасад, ки ба ҷашми сар битавон дид ва дигаре рӯҳ, ки ҷуз ба ҷашми дил наметавон ба он роҳ ёфт. Ҳар яке аз ин дуру некуӣ ва зиштӣ аст. Якero ҳусни халқ гӯянд ва дигарero ҳусни хулқ. Ҳусни хулқ иборат аз сурати ботин аст, чунонки ҳусни халқ иборат аз сурати зоҳир аст.

Ва ҳамон тавр ки сурати зоҳир неку набошад, магар он ки ҷашм неку буваду бас, ё даҳон неку буваду бас, ё то он гоҳ, ки бинию ҷашм ва даҳон ҷумла неку набувад ва андархӯри якдигар набувад, ҳамчунин сурати ботин неку набувад ва он гаҳ, ки ҷаҳор қувват андар вай неку набувад: қуввати илм; қуввати ҳашм; қуввати шаҳват ва қуввати адл миёни ин ҳар се”. Албатта, Ғазолӣ сифатҳои мусбат ва манфии ахлоқи шахсро шабеҳ ба ду лашкаре медонад, ки яке боиси саодатмандӣ ва дигаре сабаби ба ҳалокат расидани инсон мегарданд. “Бидон, ки дили одамиро бо ҳар яке аз ин лашкаре, ки даруни вай аст, алоқае аст. Вайро аз ҳар яке хулқе ва сифате падидор ояд. Баъзе аз он ахлоқи бад бошад, ки вайро ҳалок кунад; баъзе аз он (ахлоқи) неку бошад, ки вайро ба саодат бирасонад” [3, с. 22].

Ғазолӣ миёни мардум коридани тухми низоъ, барқандани пайванди меҳру муҳаббат миёни дӯстонро аз ҷумлаи амалҳои разила мешуморад. Ӯ таъкид менамояд, ки ашхоси суҳанчин, гапбоф, фитначӯ, иғвогар, хабаркашро дар ин ҷаҳон бетарафию

шармандагӣ, дар ҷаҳони боқӣ оташи тезу тунд ва сӯзон интизор аст, зеро дар ҳабар аст, ки: “наммом (суханчин) ворида биҳишт намешавад”.

Ҳамчунин, ба андешаи Ғазолӣ, сифоти нақс ва ахлоқи нописандида назири хашм, бухл, ҳасад, кибр, уҷбу риё ва нифоқро ҳалоккунандаҳо (муҳликот) меноманд ва онҳоро дар қолаби 10 китоб дар рубъи савуми «Эҳё-ул-улум-ид-дин» шарҳ медиҳад тариқаи орогани дил ва ахлоқи писандида чун сабр, шукр, муҳаббат, ризо, раҷову таваккал низ таҳти унвони “мунҷиёт” дар 10 китоб шарҳ дода шудааст. Аз ин рӯ, вай танҳо ба баррасӣ дар маншаи уюби нафсонӣ басанда накарда, балки ба чораҷӯӣ аз рафъи бемориҳои ахлоқӣ низ пардохта ва муътақид аст ҳамоно тавр ки ҳадаф аз муҷоҳада бо нафс, яъне ҳамоно ҷиҳоди акбар, ки тариқаи суфия аст аз байн бурдани шаҳавоти нафсонӣ нест, балки таъдили онҳост, дар тарбият ва адаб низ суҳан аз тағйир нест, балки суҳбат аз ислоҳ аст ва таъмини адолат ва ҳақ ҳам, ки ҳадафи дин аст, бидуни тарбияти динӣ мумкин нест.

Аз назари Ғазолӣ, хулқи наку саодатест, ки се сабаб дорад: яке асли фитрат, ки он ато ва фазли илоҳӣ аст ва баъзе афрод дар асри фитрат некухулқ, масалан сахӣ, мутаवезеъ халқ мешаванд. Дуюм ин ки инсон ирода кунад ва худро мукаллиф намояд, ки афъоли неку анҷом диҳад ва дар ин кор ба қадри муморасат ва исрор биварзад, то ин хулқи одат ва малакаи ӯ гардад ва такаллуфи комил зоил ва ахлоқи наку ҷузъи таъби вай шавад. Ба илова, самараи вай он аст, ки сифати хайр даруни дил мешавад ва сирри ин алоқа миёни дилу тан аст [2, с. 75]. Сеюм, ҳамсуҳбатӣ бо касоне, ки ахлоқи афъоли неку доранд низ, ба зарурат сабаби хулқи наку дар инсон мешавад, ҳарчанд худ аз он беҳабар бошад. Ҳар кас, ки ба кори наку одат кунад, ахлоқи наку дар ӯ падидор мешавад ва сирри ин ки шариат кори наку фармуда ҳамин аст, ки мақсуд аз ин гардидани дил аз сурати зишт ба сурати некуст [2, с. 11]. Ҳар кас ки ин се насибаш гардад, ба дараҷаи камоли ахлоқӣ мерасад ва ҳар ки аз ин ҳар се маҳрум монад, дар шақовати комил аст. Иддае ҳам байни ӯ мебошанд, ки дараҷоти муҳталиф аз саодат ва шақоватро баргирифтаанд [2, с. 13]. Ҳақ таоло чунин тақдир карда, ки иддае кирдор ва рафторашон сабаби саодатмандӣ ва иддае дигар сабаби шақоватмандӣ гардида, одами худ наметавонад ҳештанро бишиносад ва ба иродаи худ хушбахт ва саодатманд бошад, магар ба фазли Илоҳӣ. Бар мабнои фикри исломӣ Ғазолӣ низ таъкид мекунад, ки намунаи комили ахлоқ аз бадви хилқат то ҳатмӣ дар вучуди шахси Паёмбар (с) ва дараҷаи камоли нубуввати эшон мутаҳаққиқ шудаанд.

Паёмбарон роҳи саодат ва шақоватро ба мардум ошкор сохтанд. Ба ин тартиб мебинем, ки ахлоқ дар Ғазолӣ фарди машҳур аст, вале ӯ ахлоқро ва танҳо ғояти камоли фардӣ намедонанд, зеро камоли хулқ он аст, ки инони ҳешро ба дасти шаръ диҳад ва фармонбардорӣ аз шаръ бар вай осон шавад ва дар ботин ҳеҷ мунозиат ва гаронӣ бо шаръ намонад. Дар ин бора дар “Кимйи саодат” ки онро “Ба ҳақиқат кимйи саодати абадӣ” медонад ва ояти шарифа (сураи “Нисо” ояти 65) истинод мекунад. Пас, эҳёи ҳақиқии Ислом ба маънои эҳёи ахлоқи ҷамъе мусалмонон аз тариқи таҳаввул дар ахлоқи фардии онон аст. Дар китоби дигари худ “Ал-Мунқизу мин-аз-залол” низ мегӯяд: “Акнун муштоқи ислоҳи худ ва дигаронам, пас, аз Худованд меҳоҳам ибтидои маро ислоҳ кунад ва сипас маро василае барои ислоҳи дигарон қарор диҳад, маро ҳидоят ва сипас барои ҳидояти дигарон кунад” [1, с. 43].

Бояд гуфт, ки Ғазолӣ суҳани дурӯғ, шаҳодати дурӯғ, савганди дурӯғ ва ваъдаҳилофиро аз ҷумлаи разилатҳои забон ва зидди ахлоқи неку мешуморад, ки онҳо аз хислатҳои инсонии асилу бофаросат нестанд. Ваъдаҳилофӣ ва шаҳодати дурӯғ шаъну шарафи мардро паст зада, ӯро аз имон, боварӣ ва эҳтироми мардум маҳрум месозад. Расули Аллоҳ (с) пас аз ду гуноҳи вазнинтар-бисёрхудой ва беэҳтиромӣ нисбати волидон, шаҳодати дурӯғро номбар намудааст. Аз ӯ (с) пурсиданд: “Муъмин зино кунад”. Гуфт: “Бошад, ки кунад”. Гуфтанд: “Дурӯғ гӯяд?”. Гуфт: “На” ва ин оят бархонд: “Дурӯғ касоне гӯянд, ки имон надоранд” [4, с. 81].

Ғазолӣ хӯйро кирдор, қувват ва маърифат намедонад, зеро хулқ “ҳайати нафс ва сурати ботинаи он” аст, балки хӯйи хуш сифати сайиди паёмбарон ва фозилтарин аъмоли сиддиқон ва самараи ӯ аъмоли муттақиён ва риёзати мутааббидон аст [4, с. 103].

Дар ибтидои китоби “Риёзати нафс” дар баёни фазилати хушхӯйӣ ва накӯхиши бадхӯйӣ, фармоиши Ҳақ таоло бар Паёмбарро зикр мекунад, ки фармуд: (сураи “Қалам” ояти 2) ва меафзояд, ки хӯйи Паёмбар хӯйи Қуръон будааст. Ва дар идома қавли Паёмбарро, ки фармуд: “Маро фиристодаанд, то хӯйҳои некро тамои гардонам” нақл мекунад. Дар ҳамон чо “чисти дин”, “имон” ва “амали фозилтар” сухан аз хушхӯйӣ ва кушодарӯйӣ ба баён оварда ва ривоёту ақволи мухталиферо баракот ва самароти хӯйи хуш нақл кардааст [4, с. 107-111]. Вале ба чистӣ ва ҳақиқати хӯйи хуш напардохта ва фақат самарои онро баён кардааст ва ба нақл аз ҳазрати Алӣ (р) онро дар се чиз доништааст: парҳез аз муҳаррамот, чустани ҳалол ва фарох доштани нафақа бар аёл. Суоле, ки матраҳ мешавад, ин аст, ки бо ин тафосир оё аз назари Ғазолӣ ахлоқ дар инсон ғаризӣ аст ё иктисобӣ? Аз иборате, ки дар зайл меояд, посухи Ғазолӣ фаҳмида мешавад:

Ғазолӣ дар мавриди тарбияи ахлоқи тифл мегӯяд: “Кӯдак дар назди падару модараш амонат аст, қалбаш поку гавҳараш нафис ва содаву холи аз ҳар нақше сурате ва пазирои ҳар нақш ва ба ҳар сӯ, ки ўро ноил кунанд, мутамоил шавад. Агар ўро ба аъмоли хайр одат диҳанд, ба он хислат рушд ёбад ва дар дунёву охираат хушбахт шавад ва падару модару ҳар муаллиме, ки ўро таълим меода, дар савоби ў шарик бошанд; ва агар ўро ба корҳои зишт одат диҳанд ва чун баҳоим вогузорандаш, ба шақоват ва ҳалокат афтад ва гуноҳ бар гардани сарпараст ва валии ў афтад” [4, с. 62]. Валӣ, дар айни ҳол, хусни хулқ, ки эътидол байни қувваи ақл ва камоли ҳикмат ва эътидоли қувваи ғазабу шаҳват ва итоати онҳо аз ақлу шаръ мебошад, танҳо бо тартиб ба даст намеояд, балки ба ду вачҳ ҳосил мегардад: яке ба ҷуди илоҳӣ ва камоли фитрӣ ва дигаре ба иктисоби ин сифот ба мучоҳадату риёзат, яъне ба водоштани нафс бар корҳое, ки муқтазои он хулқ матлуб аст.

Бо ҳамин тартиб, метавон гуфт, ки Имом Ғазолӣ яке аз шахсиятҳои барҷаста вассофи хулқи неку ва тарғибгари рафтору кирдори ҳамандаи инсонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ғазолӣ, Абуҳомид Муҳаммад. Ал-Мунқиз мин аз-залал. – Бейрут, 1993.
2. Ғазолӣ, Абуҳомид Муҳаммад. Кимиёи саодат / Таҳияи Дӯстмуҳаммади Дӯст ва Қудратбек Элчибеков. – Душанбе, 2015.
3. Ғазолӣ, Абуҳомид Муҳаммад. Кимиёи саодат. Ҷ. 1. – Техрон, 1375.
4. Ғазолӣ, Абуҳомид Муҳаммад. Кимиёи саодат. Ҷ. 2. – Техрон, 1375.
5. Суютӣ, Ҷалолуддин. Буғят-ул-вуод. – Қоҳира, 1964.

МАФҲУМИ ХУЛҚИ НЕКУ АЗ НАЗАРИ ИМОМ ҒАЗОЛӢ

Ғазолӣ дар осораш ба тарбияи ахлоқӣ аҳамияти махсус дода, ахлоқ ва адло бо нури хирад дар ҳамбастагӣ мебинад. Инсон бояд ҳамеша дар талоши он бошад, ки роҳи худро бо нури хирад равшан созад. Тарғиби хулқи неку дар осори Ғазолӣ мавқеи хосса дорад.

Калидвожаҳо: ахлоқ, сифат, наку, инсон, чамъият, ситоиши хирад, сабр.

ПОНЯТИЕ «ДОБРЫЙ ПРАВ» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИМАМА ГАЗАЛИ

Газали уделяет особое внимание нравственному воспитанию и рассматривает мораль и справедливость в свете мудрости. Человек всегда должен стремиться освещать свой путь светом мудрости. Хороший нрав играет большую роль в произведениях Газали и воспитывает в читателе качества идеального человека.

Ключевые слова: нравственность, качество, добродетель, человек, общество, восхваление мудрости, терпение.

THE MORALITY OF GOOD CONDUCT FROM THE POINT OF VIEW OF IMAM GHAZALI

Ghazali places special emphasis on moral education and views morality and justice in the light of wisdom. A person should always strive to illuminate his path with the light of

wisdom. Good character plays a big role in the works of Ghazali and develops in the reader the qualities of an ideal person.

Keywords: morality, quality, virtue, man, society, praise of wisdom, patience

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насриддинов Хукмиддин Начмиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 907-07-32-88.

Сведения об авторе: *Насриддинов Хукмиддин Нажмиддинович* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедрой истории философии и социальной философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 907-07-32-88.

Information about the author: *Nasriddinov Hukmiddin Najmiddin* – Tajik National University, title of the Department of History of Philosophy and Social. **Phone:** (+992) 907-07-32-88.

ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

АЛОМАТҲОИ СУБЪЕКТИВИИ РОҲЗАНИ

Миралиев Н.А. – унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи ДМТ

Санаи 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон истиқлолияти давлатиро ба даст овард. Бори аввал дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол ҳамчун Қонуни асосии давлат қабул шуда бо назардошти дастовардҳои нави ҷомеа низ ислоҳоти конститутсионӣ анҷом дода, марҳилаи нав дар таърихи Тоҷикистон оғоз гардид. Тибқи муқаррароти моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд». Бояд қайд кард, ки дар доираи баланд гардидани нақши шахс дар ҳаёти ҷамъиятӣ мақомоти давлатӣ вазифадор мегарданд, ки баҳри пешгирии поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон аз воситаҳои пешбинӣ гардидаи қонуни ҷиноятӣ истифода намоянд.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиклол ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошанд. Таъмин намудани амнияти шахс, ҳуқуқ ва озодии он, аз таҳдиди бо ҷинояткорӣ алоқамандбуда яке аз мақсадҳои сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ аст.

Бояд зикр кард, ки дар асоси меъёрҳои моддаи 32 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба моликият яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд маҳсуб ёфта, ҳамчунин, дар санадҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ инъикос гардидааст. Мутобиқи моддаи мазкур, ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад. Ҳеч кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Дар баробари ин, муқаррароти зикршуда тақвияти худро дар қисми 1 моддаи 17 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар пайдо намудааст, ки тибқи он ҳар як инсон ҳақ дорад амволро чи шахсан ва чи якҷоя бо дигарон ихтиёрдорӣ намоянд. Бо назардошти муқаррароти мазкури Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи моликият аз ҷумлаи вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, дар қисми 1 моддаи 2 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам шуда, боби 26 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷиноятҳо ба муқобили моликият» номгузорӣ гардидааст.

Роҳзанӣ дар фасли XI Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт» ҷойгир шудааст. Бинобар ин, ба сифати объекти ҳелии он муносибатҳо дар соҳаи иқтисодиёт баромад менамоянд. Вале, вобаста ба объекти ҳелии ҷиноятҳои дар фасли XI Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт» муқарраршуда дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ андешаҳои гуногун баён шудаанд. Масалан, ҳамчун гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки фаъолияти муътадили иқтисодиётро ҳамчун системаи том таъмин менамоянд, муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи иқтисодиёт, дар назар дошта мешаванд, ки онҳо ба истехсолот, мубодилот, тақсимот ва истеъмоли неъматҳои моддию ғайримоддӣ равона карда шудаанд.

Дар ҳолати содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок шахс дар шуури худ объекти ҷиноят ва хусусияти ҳаракати содиршавандаро фаро мегирад.

Муносибати интеллектуалии субъект метавонад нисбат ба ҳолатҳои мухталиф яхела набошад. Ин чунин маъно дорад, ки баъзе ҳолатҳои воқеии ҷиноятӣ содиршудаистода метавонанд аз тарафи шахс ба таври дахлдор, вале дигар ҳолатҳо бошанд, таҳминӣ дарк гарданд; баъзе ҳолатҳо дар тафаккур дуруст ва мутаносиб дигар ҳолатҳо бошанд ба таври иштибоҳ (нодуруст) инъикос ёбанд.

Шахс дар аксар мавридҳо имконият дорад, ҳолатҳои алоҳидаро дарк ва пешбинӣ намоянд, вале онро қабул накунад ки ин ҳолати муайяни рӯхиро нишон медиҳад.

Имконияти истифоданашуда дар ҳолати мазкур гувоҳӣ медиҳад, ки субъект доир ба ин ё он ҳолат дорои тасаввуроти объективӣ буд ва ҳамчунин барои дарки он ягон монеае вучуд надошт. Дарк накардани ин ё он ҳолат дар чунин вазъ-ин низ ҳолати муайяни руҳиест, ки аз хусусиятҳои шахсият вобастагӣ дорад.

Мухтавои иродавии гунохро қонунгузор дар меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муайян менамояд. Мавзуи муносибати иродавии субъект ҳамон ҳолатҳои воқеие мебошад, ки мавзуи муносибати интеллектуалиро ташкил медиҳад. Ирода тарафи амалии шуур (идрок) аст, ки ғайриҷиноятӣ амалии инсонро ба танзим мебарорад. Яъне, содир кардан ва ё накардани ин ё он кирдори аз иродаи шахс вобаста аст. Танзими иродавии рафтор - ин самтбахшии бошууронаи неруи ақлӣ ва ҷисмонӣ барои ноил шудан ба мақсад ё боздоштани ғайриҷиноятӣ он мебошад. Ҳаракат ё беҳаракатии шахс бояд иродавӣ бошад ва он воситаи ноил шудан ба мақсад ба ҳисоб меравад. Дар баъзе ҳолатҳо сабаби содир намудани ҷиноят - кӯшиши сусти иродавӣ мебошад, ки субъект зоҳир намудааст.

Ҳангоме, ки дар кирдори содиршуда ирода нақши ғайриҷиноятӣ иҷро намекунад (фаромӯш кардааст, гум намудааст) инсон барои он ҷавобгар аст, ки имкониятҳои худро барои пешгирии оқибатҳои зарарнок истифода набурд. Ин низ муносибати шахсро нисбат ба манфиатҳои шахсият, ҷомеа тавсиф менамояд ва аз ин рӯ муқаррар кардани имкониятҳои воқеӣ барои муайян намудани мавҷудияти ирода аҳаммияти муҳим дорад.

Дар асоси қайдҳои боло тарафи субъективии роҳзаниро баррасӣ менамоем. Тарафи субъективии роҳзанӣ дар шакли қасди бевосита тавсиф меёбад, яъне, шахс дарк менамояд, ки амволи ғайрро бо расонидани зарари ҷисмонӣ, ғайриқонунӣ тасарруф намуда истодааст, ки ба он ӯ ягон ҳуқуқ надорад, пешбинӣ мекунад, ки бо ин амалҳои ба молик ҳатман зиёни моддӣ ва ҷисмонӣ мерасонад ва хоҳони он аст, ки чунин амалҳо ҳам содир намояд ва ҳам оқибатҳои зиёноварро ба вучуд орад.

Ба ғайр аз аломатҳои ҳатмии тарафи субъективии ҷиноят, ки аз гуноҳи шахс иборат аст, инчунин аломатҳои факултативии тарафи субъективии ҷиноят мавҷуд аст. Ин аломатҳои факултативӣ иборатанд аз: ангеҳи ҷиноят ва мақсади ҷиноят.

Мақсад – расонидани зарар ба молу мулк мебошад.

Моддаи 22 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар мекунад. Дар асоси моддаи мазкур танҳо шахси воқеии муқаллаф ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс расидааст.

Ба шартҳои умумии дар ин модда зикргашта ягон шартӣ дигарро илова кардан, онро тағйир додан ё мадди назар намудан мумкин нест. Ба ибораи дигар, моддаи 22 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро васеъ ё маҳдуд тафсир додан раво нест.

Барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс бояд ҳамаи шартҳои дар моддаи 22 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикршуда ҷой дошта бошанд. Агар яке аз шартҳо набошад, пас шахс барои кирдори содиркардааш ҷавобгар нест, мисол ҷиноятро шахси то ба синни дар КҶ пешбинишуда нарасида ё шахси номуқаллаф содир менамояд.

Дар як моддаи КҶ ҳам овардани шартҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки ба субъекти ҷиноят дахл доранд, аҳаммияти қалонӣ дорад. Тавассути он мақомоти татбиқи ҳуқуқ имконият пайдо мекунанд ки кӯшиши муқаррар намудани ҳамаи ин шартҳо ба харҷ диҳанд. Пешбинӣ шудани шартҳои умумии ҷавобгарӣ аз принциби қонуният (моддаи 4 КҶ) ва аломатҳои мафҳуми ҷиноят (моддаи 17 КҶ) бармеояд. Азбаски ҷиноят кирдори бо КҶ пешбинишуда мебошад, муайян гардидани шартҳои ҷавобгарӣ барои он зарур ва муҳим аст.

Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо шахси воқеӣ кашида мешавад. Шахси ҳуқуқӣ (ташкilotҳои ғайриҷиноятӣ корхонаҳои истеҳсоли ҷамъиятҳои саҳҳомӣ хоҷагӣ ширкатӣ ва дигарон) ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Ҳамчунин, амали хатарнок ва зараровари ҳайвонот низ мутобиқи КҶ ҷиноят нест.

Дар зери мафҳуми «шахси воқеӣ» - инсонӣ дар ҳаёт буда фаҳмида мешавад. Аз рӯи қоидаи умумӣ қобилияти ҳуқуқдорӣ (аломати асосии субъекти ҳуқуқ) дар ҳамаи

соҳаҳои ҳуқуқ (аз он ҷумла дар ҳуқуқи ҷиноӣ) аз лаҳзаи таваллуди одам пайдо шуда, бо вафот кардани ӯ қатъ мегардад. Шахси воқеӣ одамро дар назар дорад, ки ҳолати муайяни ҳуқуқи дорад. Аз ин рӯ, мафҳуми шахси воқеӣ умумӣ буда, се категорияи одамро дар назар дорад: шахрвандони давлат, шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешахрвандӣ.

Шахси воқеӣ он вақт ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки агар мукаллаф бошад. Шахси мукаллаф гуфта, одамеро дар назардоранд, ки хангоми содирнамудани ҷиноят дорои солимии руҳӣ ва ақлӣ буда, хавфнокии кирдорашро дарк намуда онро идора карда метавонад. Солимии руҳӣ ва ақлӣ онро мефаҳмонад, ки шахси ҷиноят содиркарда дорои ягон бемории доимии руҳӣ нест, парешонии муваққатии руҳӣ низ надорад, ақли расоро соҳиб аст. Агар ин нишонаҳо набошанд, яъне агар шахс руҳан ва ақлона носолим бошад, пас ҷавобгарии ҷиноятӣ имконнопазир мегардад.

Мукаллафӣ ҳам аз принципи адолат ва ҳам табиати биологии одам бармеояд. Аз як тараф, ҷавобгар кардани шахси номукаллаф, ки моҳияти ҳаракаташро тамоман намефаҳмад амали беадолатона аст. Аз тарафи дигар одам чун мавҷудоти биологӣ дорои нуқсонҳои руҳиву ақлӣ буда кирдорҳояш мумкин аст новобаста аз хоҳиши ӯ пайдо шаванд (масалан чунин нуқсонҳо меросианд ё дар лаҳзаи таваллуд пайдо шудаанд ва ғ.). Мукаллафӣ танҳо дар қонуни ҷиноятӣ истифода намешавад, Масалан ашхоси дорои бемории руҳӣ субъекти муносибатҳои ҳуқуқии граждани нестанд. Аммо истилоҳоти «мукаллаф» ва «номукаллаф» нисбати чунин ашхос танҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ истифода мешаванд.

Шахси воқеӣ ва мукаллаф барои ҷинояти содиршуда ба шарт ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки агар ба синну соли муайян расида бошад. Ин талабот аз қоидаи умумии субъекти ҳуқуқ бармеояд. Барои он ки шахс субъекти ҳуқуқ эътироф шавад, ӯ бояд дар баробари қобилияти ҳуқуқдорӣ боз қобилияти амалкунӣ низ дошта бошад. Қобилияти амалкунӣ аз синну соли инсон вобаста аст.

Зери мафҳуми субъекти ҷиноят шахси мукаллафи ба синну соли муқаррарнамудаи қонун расидааст, ки кирдори барои ҷамъият хавфнокро содир намудааст, фаҳмида мешавад.

Субъекти ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои ду нишона мебошад:

-нишонаи умумӣ шахси мукаллафи ба синну соли муқаррарнамуда расида;

-нишонаи махсус-нишонаи мазкур дар меъёрҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешбинӣ гардидааст (ҷинс, шахрвандӣ, вазъи мансабӣ ва ғайра).

Нишонаи умумии субъекти ҷиноят дар моддаҳои 23 ва 24 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон яъне синну сол ва мукаллафӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар асоси талаботи қисми 1 моддаи 23 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе кашида мешавад, ки дар вақти содирнамудани ҷиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст.

Нишонаи махсуси субъекти ҷиноят дар банди “б” қисми 2 моддаи 253 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст. Тибқи муқаррароти ин банд содирнамудани расонидани зарари молумулкӣ бо роҳи фиреб ё суистифодаи боварӣ бо истифодаи мақоми хизмати мебошад. субъекти банди мазкур шахси мансабдор мебошад. Дар эзоҳи моддаи 314 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, се намуди шахси мансабдор пешбинӣ шудааст: шахси мансабдор, шахсоне, ки мансаби давлатии ҚТ ишғол мекунанд ва хизматчиёни давлатӣ.

Дар асоси муқаррароти эзоҳҳои моддаи 314 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти мафҳуми шахси мансабдор дар моддаҳои ҳамин Кодекс шахсе дар назар дошта шудааст, ки ба таври доимӣ, муваққатӣ ё бо вақолати махсус вазифаи намояндаи ҳокимиятро ба ҷо меоварад ё вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ, маъмурию хоҷагидориро дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, инчунин, дар Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қўшунҳо ва ҷузъу томҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳад.

Хизматчиёни давлатӣ, хизматчиёни мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ки ба шумули шахсони мансабдор дохил намешаванд, мутобиқи моддаҳои ҳамин боб дар ҳолатҳои махсуси пешбиниамудаи моддаҳои дахлдор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Агар муқаррароти мазкурро таҳлил намоем, пас маълум мегардад, ки дар номгӯи ҷиноятҳои, ки барои содир намудани онҳо шахс аз 14 - солагӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, моддаи 249 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (роҳзанӣ) пешбинӣ гардидааст.

Бинобар ин субъекти роҳзанӣ шахси мукаллафӣ ба синни 14 солагӣ расида мебошад.

Сабаби муайян намудани чунин синну соли пасти ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои дар боло номбаршуда аз инҳо иборат аст:

- 1) моҳияти иҷтимоии чунин кирдорҳо аз тарафи ноболиғон аз ҳамин синну сол хуб дарк карда мешавад;
- 2) чунин кирдорҳо хусусияти баланди хавфнокии ҷамъиятӣ доранд;
- 3) ин ҷиноятҳо дар байни ноболиғон васеъ паҳн шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 137 с.
2. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ–ҳуқуқи ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/index_tj.fwx (санаи муроҷиат: 30.04.2022).
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, таҳти №574 [Захираи электронӣ]. –Речаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 01.02.2023).
4. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Общая часть/ Под ред. Ю.И.Скуратова и В.М.Лебедева. Москва 1996 сах. 37
5. Рузевич О.Р., Андрюхин С.В. Преступления против собственности: проблема определения объекта / О.Р. Рузевич, С.В. Андрюхин // Вестник Владимирского юридического института. – 2013. – №2 (27). – С. 117.
6. Сафаров А.И., Саидов Ш.Н. Кудратов Н.А. Ҷиноятҳо дар соҳаи ғаъолияти иқтисодӣ. – Душанбе, 2015.
7. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Мух.мас. Ҳ.Ҳ.Шарипов. Душанбе 2006 С. 62
8. Уголовное право. Том 2. Особенная часть /Отв.ред.И.А.Подройкина, Е.В.Серегина, С.И.Улезько. Москва 2013 сах. 267
9. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокиров З.Х., Зиёбоева М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). – Душанбе, 2020.

АЛОМАТҲОИ СУБЪЕКТИВИИ РОҲЗАНИЙ

Фишурда ба баррасии масоили муайян намудани аломатҳои субъективи роҳзанӣ, ки ҷавобгарӣ барои он дар моддаи 249 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, бахшида мешавад. Субъект ва тарафи субъективи ҷиноят аломати ҳатмии таркиби дилхоҳ ҷиноят ба ҳисоб меравад. Дуруст муайян намудани ин унсурҳои ҷиноят заминаи заруриро барои дуруст бандубаст намудани ҷиноят фароҳам меоварад.

Калидвожаҳо: Кодекси ҷиноятӣ, таркиби ҷиноят, субъекти ҷиноят, тарафи субъективи ҷиноят, роҳзанӣ, ҳучум, зӯрварӣ, ҳаёт ва саломатӣ, моликият.

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ РАЗБОЯ

Статья посвящена проблемным вопросам субъективных признаков разбоя, уголовная ответственность за который установлен в статье 249 Уголовного кодекса Республики Таджикистан. субъект и субъективная сторона преступления является

обязательным признаком любого состава преступления. Правильное установление этих признаков преступления является необходимой предпосылкой для правильной квалификации преступлений.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, состав преступления, субъект преступления, субъективная сторона преступления, разбой, нападение, жизнь и здоровье, собственность.

SUBJECTIVE SIGNS OF ROBBERY

The article is devoted to problematic issues about the subjective signs of robbery, the criminal liability of which is established in Article 249 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. The subject and subjective side of the crime is a mandatory feature of any crime. Correct identification of these signs of a crime is a necessary prerequisite for the correct classification of crimes.

Keywords: Criminal Code, Corpus delicti, subject of the crime, the subjective side of the crime, robbery, attack, life and health, own.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Миралиев Некрӯз Абдусаломович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсия. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** nekruz-miraliev@mail.ru **Телефон:** (+992) 984-97-77-77.

Сведения об авторе: *Миралиев Некруз Абдусаломович* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры уголовного права и противодействия коррупции. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** nekruz-miraliev@mail.ru **Телефон:** (+992) 984-97-77-77.

Information about the author: *Miraliev Nekruz Abdusalomovich* – Tajik National University, applicant for the Department of Criminal Law and Anti-Corruption. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** nekruz-miraliev@mail.ru **Phone:** (+992) 984-97-77-77

ХУСУСИЯТҶОИ МУОМИЛОТИ АШӢИ ҒАЙРИМАНҚУЛИ ДАР ОЯНДА БУНӢДШАВАНДА

Шерзода Б.С. – ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи ДМТ

Солҳои охир дар амалияи мамлакат масъалаҳои муомилоти ашӢи ғайриманқули дар оянда сохташаванда паҳн гардид ва дар ин самт мураккабҳои муайян ба вучуд омад. Хосатан бинобар сабаби ҳангоми анҷом додани муомилот дар шакли ҷисмонӣ мавҷуд набудани ашӢи ғайриманқул, бақайдгирии давлатии он имконнопазир аст ва дар ин замина ҳуқуқи манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи мадания, баҳусус бадастоварандаи ашӢи ғайриманқули дар оянда сохташаванда поймол мегардад.

Ба таври умум масъалаҳои вобаста ба шартномаи соҳтмони ҳиссагии молу мулки ғайриманқул дар боби 60 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] танзим гардид, аммо то ҳол мушкилоти муайян дар ин самт ҷой доранд. Бинобар асосҳои зикршуда, ба таври алоҳида ва муфассал таҳлил намудани речаи ҳуқуқи маданияи ашӢи ғайриманқули дар оянда сохташаванда мақсаднок аст.

Дар маҷмуъ, хусусиятҳои зерини муомилоти ашӢи ғайриманқули дар оянда сохташавандаро ҷудо кардан мумкин аст:

1) ҳангоми анҷом додани муомилот ашӢ дар шакли ҷисмонӣ вучуд надорад ва ё дар Феҳристи ягонаи давлатии молу мулки ғайриманқул ба қайд гирифта нашудааст ва дар оянда (баъди анҷом додани муомилот) ба вучуд омада, ҳуқуқҳо ба он ба қайди давлатӣ гирифта мешавад;

2) ҳангоми анҷом додани муомилот ғайриимкон будани дар сатҳи дахлдор ба таври хосса муайян кардани он;

3) бақайдгирии давлатӣ баъди сохта шудани ашё анҷом дода мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим ин ба таври хосса муайян намудани ашёи ғайриманкули дар оянда сохташаванда махсуб меёбад. Дар асоси қисми 1, моддаи 268 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «ашё объекти ҳуқуқҳои ашё мебошад. Ашёи бо нишонаи навъ муайяншаванда дар сурати фардикунонӣ объекти ҳуқуқҳои ашё мешавад». Тибқи қоидаи умумӣ ҳангоми анҷом додани муомилот бо ашёи ғайриманкул мавзуи шартнома бояд ба таври мушаххас муайян карда шавад.

Ба таври умумӣ муайян кардани ашёи ғайриманкул ҳамчун мавзуи шартнома метавонад боиси бастанашуда эътироф гардидани шартнома ё рад гардидани бақайдгирии давлатии шартнома гардад. Ҳамзамон, дар шароити муосир муайян будани мавзуи муомилоти ашёи ғайриманкул мувофиқ ба моҳияти аҳди анҷомдодашаванда мебошад, зеро агар мавзуи шартнома мушаххас набошад, мақсади тарафҳо номуайян боқӣ мемонад, дар ҳоле аҳд ин амали ҳуқуқии мақсаднок мебошад.

Дар робита ба ин, қисми 1, моддаи 610 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, ки «дар шартномаи хариду фурӯши молу мулки ғайриманкул бояд иттилое қайд шавад, ки имконият диҳад ба таври дақиқ молу мулки ғайриманкули ба харидор тибқи шартнома супоридашаванда муайян гардад, аз ҷумла иттилое, ки тарзи чойгиршавии молу мулки ғайриманкулро дар қитъаи замини дахлдор ё дар таркиби дигар молу мулки ғайриманкул муқаррар намояд».

Дар сатҳи пурра имкони мушаххас намудани маълумот оид ба ашёи ғайриманкули дар оянда сохташаванда ғайриимкон аст, зеро ҳангоми анҷом додани муомилот ашё дар шакли ҷисмонӣ вучуд надорад. Бинобар ин, дар амалия ҳангоми бастанани шартномаҳо нисбат ба ашёи ғайриманкули дар оянда сохташаванда танҳо маҳалли чойгиршавии бинои бисёрхонагӣ, ошёна ва микдори майдони истиқоматӣ муайян карда мешавад.

Тарафҳои шартномаи хариду фурӯши ашёи ғайриманкули дар оянда сохташаванда метавонанд фардикунонии мавзуи шартномаро бо нишон додани маълумоте, ки барои муайян кардани молу мулки ғайриманкул тибқи шартнома ба харидор дода шуданаш имкон медиҳад, анҷом диҳанд (масалан, маҳалли чойгиршавии ашёи ғайриманкули сохташаванда, масоҳати тахминии он, дигар хусусиятҳои ашёи ғайриманкул, ки дар ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ мустаҳкам шудаанд).

Агар дар матни шартномаи хариду фурӯши ашёи ғайриманкул барои фардикунонии ашёи фурӯхташуда маълумоти кофӣ мавҷуд набошад, вале он дар санади супоридан ва қабули аз ҷониби тарафҳо барои иҷрои шартномаи мазкур тартибдодашуда вучуд дошта бошад, пас ин гуна шартномаро бастанашуда эътироф кардан нодуруст аст. Вобаста ба ҳолати зикршуда, рад кардани аз ҷониби мақоми ваколатдор рад намудани бақайдгирии давлатии гузаштани ҳуқуқи моликият дуруст намебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2024).

ХУСУСИЯТҲОИ МУОМИЛОТИ АШЁИ ҒАЙРИМАНКУЛИ ДАР ОЯНДА БУНЁДШАВАНДА

Ашёи ғайриманкули дар ояндаи сохташаванда дар шароити муосири Тоҷикистон ба таври васеъ дар муомилоти маданӣ қарор доранд. Дар фарқият аз муомилоти молу мулки ғайриманкули дар шакли ҷисмонӣ вучуддошта, муомилоти ашёи ғайриманкули дар оянда сохташаванда дорои хусусиятҳои хосса мебошад.

Калидвожаҳо: ашё, ашёи ғайриманқул, муомилот, ашёи ғайриманқули дар оянда сохташаванда, сохтмони ҳиссагии молу мулки ғайриманқул, мавзуи шартнома.

ОСОБЕННОСТИ СДЕЛКИ С НЕДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ, СОЗДАВОЕМЫМ В БУДУЩЕМ

Недвижимость, строящаяся в будущем, в современных условиях Таджикистана широко находится в гражданском обороте. В отличие от сделок с недвижимым имуществом, находящимся в физической форме, сделки с недвижимым имуществом, которое будет построено в будущем, имеют определенные особенности.

Ключевые слова: вещь, недвижимая вещь, сделка, будущая недвижимость, долевое строительство недвижимости, предмет договора.

CHARACTERISTICS OF THE TRANSACTION REAL ESTATE CREATED IN THE FUTURE

Real estate under construction in the future is widely in cultural circulation in the modern conditions of Tajikistan. Unlike transactions with real estate in physical form, transactions with real estate that will be built in the future have certain features.

Keywords: thing, immovable thing, transaction, real estate under construction in the future, shared construction of real estate, the subject of the contract.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шерзода Бурҳоналӣ Сабзали* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки 17. **E-mail:** sherzoda.b.1999@gmail.com **Телефон:** (+992) 939-04-13-63.

Сведения об авторе: *Шерзода Бурхонали Сабзали* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры гражданского права. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. **E-mail:** sherzoda.b.1999@gmail.com **Телефон:** (+992) 939-04-13-63.

Information about the authors: *Sherzoda Burhonali Sabzali* – Tajik National University, Assistant at the Department of Civil Law. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** sherzoda.b.1999@gmail.com **Phone:** (+992) 939-04-13-63.

ПАРДОХТИ РЕНТАВӢ ҲАМЧУН ШАРТИ МУҲИММИ ШАРТНОМАИ ТАЪМИНОТИ ЯКУМРА БА САРОБОНИ

Амонзода Б. – унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи мадания ДМТ

Дар банди 1 моддаи 661 Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918[1] уҳдадорӣ асоси пардохткунандаи рента ба таври васеъ ҳамчун таъминот бо саробонӣ баён карда шудааст. Уҳдадорӣ зикршуда метавонад таъмини эҳтиёҷоти гирандаи рента ба манзил, хӯрок ва либосро дар бар гирад ва агар вазъи саломатии шахрванд талаб кунад, инчунин нигоҳубини онҳоро дар бар гирад. Илова бар ин, дар шартнома пардохти рентаи хизматрасониҳои расмӣ аз ҷониби пардохткунанда пешбинӣ шуда метавонад. Ин номгӯй намунавӣ аст ва бояд дар шартнома мушаххас карда шавад. Қонунгузор вобаста ба вазъият ба ихтиёри тарафҳо вобаста намудааст, ки уҳдадорӣ пардохткунанда дар шартнома мушаххас карда шавад. Тарафҳо ҳуқуқ доранд дар бораи ба шартнома дохил кардани шартҳои дигар ё баръакс, баъзе шартҳои дар Қонун зикршударо истисно кунанд.

Ҳамин тавр, тибқи қоидаи умумӣ, иҷрои уҳдадорӣ оид ба таъминоти якумра бо саробонӣ бояд дар шакли таъмини эҳтиёҷоти ҳаррӯзаи ҳаёти гирандаи рента сурат

гирад. Ин хусусияти шартномаи баррасишаванда мебошад. Бо вучуди ин, таъминот, новобаста аз он ки дар кадом шакл пешниҳод карда мешавад, бояд дар шартнома ба миқдори муайяни пул, ки ба арзиши ҳаҷми умумии таъминот баробар аст, ифода карда шавад. Ҳангоми муайян кардани ҳаҷми умумии таъминот бо вобастагӣ бояд на танҳо хароҷоти воқеан бадастомада барои хариди ашё ва маҳсулоти зарурӣ ба назар гирифта шавад, балки хизматрасониҳои ба қабулкунанда расонидашуда, иҷрои корҳои муайян ва ғайра баҳо дода шаванд. Ва банди 3 моддаи 663 КМ ҚТ нишон медиҳад: арзиши ҳаҷми умумии таъминот дар як моҳ наметавонад аз бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо камтар бошад. Аз сатҳи зикршуда, тарафҳо ҳуқуқ надоранд арзиши таъминотро муайян кунанд. Агар дар шартнома пардохти рентавии камтар нишон дода шуда бошад, он ба таври худкор ба бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар карда мешавад. Сабаби муқаррар кардани сатҳи ҳадди ақали таъминот дар он аст, ки барои гирандаи рента, таъминоти якумра манбаи асосии мавҷудият мегардад. Чунин танзими императивӣ ба он равона карда шудааст, ки таъминоти якумра барои тарафҳо аҳамияти воқеии иқтисодӣ дошта бошад ва ба мубодилаи арзишҳои ночиз байни онҳо табдил наёбад. Аён аст, ки ҳаҷми камтари таъминот ҳадафҳои шартномаро таъмин намекунад, онро ё ба қалбаки табдил медиҳад, ки созишномаи дигарро (масалан, ҳадия) ё шартномаи маҳдудкунанда барои қабулкунанда ҳисобида мешавад.

Пайваст кардани андозаи таъминот ба ҳадди ақали нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки давра ба давра зиёд карда мешавад, шакли махсуси индексатсия мебошад. Мақсади истифодаи чунин пайвастшавӣ аз он иборат аст, ки новобаста аз тағйирёбии сомони ба уҳдадорӣ устуворӣ дода шавад. Афзоиши ҳадди ақали нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо тартиби муқарраршуда боиси афзоиши мутаносиби андозаи таъминот дар шартнома мегардад. Ин қоида бо созишномаи тарафҳо тағйир ё бекор шуда наметавонад.

Аммо бояд ҳангоми муайян кардани андозаи таъминоти якумра аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян карда шавад. Чунин муносибати қонунгузор шубҳаҳои қиддиро ба бор меорад. Маълум аст, ки нишондиҳанда барои ҳисобҳо кам аст, гарчанде ки вақтҳои охир кӯшишҳо барои зиёд кардани он сурат мегиранд. Масалан, тибқи моддаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024” ва дурномаи нишондиҳандаҳои Бучети давлатӣ барои солҳои 2025-2026”[2] аз 1 январи соли 2024 нишондиҳанда барои ҳисобҳо чихати ҳисобкунии андоз, боч, пардохтҳои дигари ҳатмӣ, муҷозоти ҷаримаӣ, пардохтҳои иҷтимоӣ, инчунин барои ҳисобкунии ин ё он бузургҳои арзишии ҳадди ниҳой (поёнӣ ё болоӣ), ки мутобики қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд, ба андозаи 72 сомони муқаррар карда шавад.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз афзоиши таваррум, андозаи маблағи таъминот бо саробонӣ хеле паст аст.

Ҳамин тариқ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки пардохтҳои рентавӣ аз арзиши молу мулки тибқи шартнома додашуда вобастаанд. Агар шартнома байни шахсони воқеӣ ва бидуни истифодаи хизматҳои миёнарави касбӣ баста шавад, пас чунин вобастагӣ ба андозаи камтар мушоҳида мешавад. Дар чунин шартномаҳо аксар вақт ҳадди ақали пардохт ё каме бештар аз ҳадди ақали пешбининамудаи қонун муқаррар карда мешавад.

АДАБИЁТ

2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18.02.2024).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024” ва дурномаи нишондиҳандаҳои Бучети давлатӣ барои солҳои 2025-2026” // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 18.02.2024).

ПАРДОХТИ РЕНТАВӢ ҲАМЧУН ШАРТИ МУҲИММИ ШАРТНОМАИ ТАЪМИНОТИ ЯКУМРА БА САРОБОНӢ

Дар шартномаи таъминоти якумра ба саробонӣ дар баробари ба ҳуқуқи моликияти пардохткунандаи рента пешниҳод намудани молу мулки ғайриманқул, пардохти рентавӣ низ шарти муҳим махсуб мешавад. Дар фишурда шакл ва тартиби пардохти рентавӣ дар шартномаи таъминоти якумра ба саробонӣ таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: шартнома, шартномаи рента, шартномаи таъминоти якумра ба саробонӣ, шарти муҳимми шартнома, пардохти рентавӣ, гирандаи рента, пардохткунандаи рента.

ВЫПЛАТА РЕНТЫ КАК СУЩЕСТВЕННОЕ УСЛОВИЕ ДОГОВОРА ПОЖИЗНЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ С ИЖДИВЕНИЕМ

В договоре пожизненного содержания с иждивением наряду с предоставлением недвижимого имущества на право собственности плательщика ренты важным условием также является выплата ренты. В статье анализируются форма и порядок выплаты аннуитета по договору пожизненного содержания иждивенцев.

Ключевые слова: договор, договор ренты, договор пожизненного содержания на иждивение, существенное условие договора, выплата ренты, получатель ренты, плательщик ренты.

PAYMENT OF RENT AS AN ESSENTIAL CONDITION OF THE CONTRACT OF LIFELONG MAINTENANCE ON A DEPENDENT

In the contract of lifelong maintenance with a dependent, along with the provision of real estate to the right of ownership of the rent payer, an important condition is also the payment of rent. The article analyzes the form and procedure of annuity payment under the contract of lifelong maintenance of dependents.

Keywords: contract, rent agreement, contract of lifelong maintenance for dependents, essential condition of the contract, payment of rent, recipient of rent, payer of rent.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амонзода Баҳодур* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маданӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 900-93-33-33.

Сведения об авторе: *Амонзода Баҳодур* – Таджикский Национальный университет, соискатель кафедры гражданского права. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 900-93-33-33.

Information about the authors: *Amonzoda Bahodur* – Tajik National University, applicant for the Department of Civil Law. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 900-93-33-33.

ҲИФЗИ ИШОРАҶОИ ҶУҒРОФӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ

Раҷабзода П.А. – докторанти PhD-и кафедраи ҳуқуқи маданияи ДМТ

Дар раванди ҷаҳонишавӣ талаботҳои истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулот зиёд мегарданд, бо вучуди ин ишораи макони ҷуғрофии пайдоиши мол яке аз хусусиятҳои муҳимтарини сифат мебошад. Зимнан, ҳифзи ба таври зарурӣ таъминшудаи чунин нишонаҳо ҳам барои истехсолкунанда ва ҳам барои истеъмолкунанда хело муҳим арзёбӣ мегардад.

Ба сифати истилоҳи ягона барои ишораҳои ҷуғрофӣ дар адабиёти илмӣ, нашрияҳо, шартномаҳои байналмилалӣ ва қонунҳои миллии бисёре аз давлатҳо

мафхуми «Ишораи чуғрофӣ» истифода бурда мешавад. Вале, новобаста аз ин бо шарҳи гуногуни он дар аксар ҳолатҳо вохӯрдан мумкин аст.

Айни замон, истилоҳи «Ишораи чуғрофӣ» асосан дар молҳое истифода мешавад, ки дорои хусусиятҳои муайян буда, дар сатҳи назаррас бо пайдоши чуғрофии онҳо вобаста аст ва ба сифати объекти ҳуқуқи моликияти зехнӣ қабул карда мешавад. Дар шартномаҳои байналмилалӣ шартҳои ягона барои чунин номгузорӣ муайян карда нашудааст.

Ишораи чуғрофӣ ҳамчун воситаи фардикунонии молҳо дар якҷанд шартномаҳои байналмилалӣ зикр шудаанд, ки заминаи ибтидоии он Конвенсияи Париж «Оид ба ҳифзи моликияти саноатӣ» мебошад.

Дар баробари ин, на ҳама муаллифони шарҳдиҳандаи истилоҳи ишораи чуғрофӣ чунин мавқеъро доранд, ки Конвенсияи Париж «Оид ба ҳифзи моликияти саноатӣ» ҳифзи ишораҳои чуғрофиро пешбинӣ мекунад. Конвенсияи мазкур ду истилоҳи дигарро пешбинӣ мекунад - «нишони пайдоиш» ва «номи маҳалли»-и мол, ки байни мафҳумҳои «нишони пайдоиш», «нишонаҳои чуғрофӣ» ва «номи истехсоли мол» фарқияти норавшанро ба вучуд меорад.

Созишнома оид ба ҷанбаҳои тичоратии ҳуқуқ ба моликияти зехнӣ аз 15 апрели соли 1994, қисмати пурраеро дар бар мегирад, ки ба ишораҳои чуғрофӣ, аз ҷумла таърифи онҳо, хусусиятҳои аломатҳои чуғрофӣ нисбат ба шароб ва спиртҳо бахшида шудаанд [1].

Тибқи Созишномаи Минск аз 28 майи соли 2021 «Оид ба ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчии ИДМ доир ба огоҳкунӣ ва пешгирии истифодабарии тамғаҳои молӣ ва ишораҳои чуғрофии бардурӯғ» моҳияти ишораи чуғрофӣ, нишонаест, ки ҳуқуқ ба он мутобиқи қонунгузориҳои давлатҳои иштирокчии Созишномаи мазкур ба вучуд омадааст ва он молро, ки аз ҳудуди давлатҳои иштирокчии Созишнома, минтақа ё маҳалли ҷойгиршавии ин ҳудудҳо бармеояд, муайян мекунад, агар сифат, обрӯ ва ё хусусиятҳои дигари мол бештар ба пайдоиши чуғрофии он вобаста бошад. Ишораҳои чуғрофӣ метавонанд ҳамчун номи ҷойи пайдоиши мол мувофиқи қонунҳои давлатҳои иштирокчиёни Созишномаи мазкур ҳифз карда шаванд [1].

Созишномаи дигаре, ки номи ишораи чуғрофӣ дар он ишора шудааст, Созишномаи Лиссабон «Оид ба ҳифзи номи маҳаллӣ истехсоли мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо» аз соли 1958 мебошад. Дар Созишномаи мазкур пешбинӣ гардидааст, ки номи маҳаллӣ истехсол ҳамчун номи чуғрофии кишвар, минтақа ё маҳал фаҳмида мешавад, ки барои муайян кардани маҳсулоти аз он ҷо тавлидшуда истифода мешавад, ки сифат ва хосиятҳои онро танҳо ё асосан бо муҳити чуғрофӣ, аз ҷумла омилҳои табиӣ ва этнографӣ муайян мекунад. [3].

Соли 2015 Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номҳои маҳаллӣ истехсоли мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо аз соли 1958 қабул карда шуд, ки имкон медиҳад дар доираи Созишномаи мазкур на танҳо бақайдгирии байналмилалӣ номи маҳаллӣ истехсоли мол, инчунин ишораҳои чуғрофӣ ба қайд гирифта шаванд, ки яке аз қадами муҳим дар самти муттаҳидсозии низомҳои гуногуни ҳифзи ишораҳои чуғрофӣ ва номҳои маҳаллӣ истехсоли мол мебошад [3].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар маҷмуъ ин воситаҳои фардикунонӣ ишораҳои чуғрофӣ ва номҳои маҳаллӣ истехсоли молро дар бар мегиранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз ва ҳимояи ишораҳои чуғрофӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои чуғрофӣ» аз 5 марти соли 2007, №236 амалӣ карда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Конвенсияи Париж «Оид ба ҳифзи моликияти саноатӣ», Созишнома оид ба ҷанбаҳои тичоратии ҳуқуқ ба моликияти зехнӣ аз 15 апрели соли 1994 ва Созишномаи Минск аз 28 майи соли 2021 «Оид ба ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчии ИДМ доир ба огоҳкунӣ ва пешгирии истифодабарии тамғаҳои молӣ ва ишораҳои чуғрофии бардурӯғ» мебошад.

Вале, ин ҷониб аъзои Созишномаи Лиссабон «Оид ба ҳифзи номи маҳалли истехсоли мол ва бақайдгирии байналмилалии онҳо» аз соли 1958, ва Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номҳои маҳалли истехсоли мол ва бақайдгирии байналмилалии онҳо аз 20 майи соли 2015 намебошад [4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди мавҷудияти заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, муносибатҳо оид ба истифодабарии самараноки ишораҳои ҷуғрофӣ ба таври зарурӣ, ки ба талаботҳои бозори минтақавӣ, байналмилалӣ ва иқтисодӣ ҷовобгӯ бошад, роҳандозӣ нагардидааст.

Мушкилоти ҷиддӣ, ин ноқомили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аниқтараш танзими ноқомили қонунгузори мавҷуда мебошад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои ҷуғрофӣ» зери мафҳуми ишораҳои ҷуғрофӣ - ишораи ҷойи пайдоиши мол ва номи ҷойи пайдоиши молро пешбинӣ намудааст, ки ду объекти дорои хусусиятҳои гуногун маъноро фаҳмидан мумкин аст [5].

Номи ҷойи пайдоиши мол - номи кишвар, маҳалли аҳолинишин, маҳал ва ё дигар объекти ҷуғрофӣ буда, барои ишоракунӣ пайдоиши мол аз он ҷо истифода бурда мешавад, ки хусусиятҳои хоси он танҳо ва ё асосан бо шароитҳои табиӣ барои ин объекти ҷуғрофӣ хос ва ё дигар омилҳои ба шароитҳои табиӣ ва ин омилҳо мувофиқ, муайян карда мешавад. Номи ҷойи пайдоиши мол мумкин аст номи таърихӣ объекти ҷуғрофӣ бошад.

Ишораи пайдоиши мол - аломатест, ки бевосита ва ё бавосита ба ҷойи пайдоиши ҳақиқӣ ва ё истехсоли мол ишора мекунад. Ишораи пайдоиши мол мумкин аст дар шакли номи объекти ҷуғрофӣ ва ё тасвир пешниҳод карда шавад.

Аз мафҳумҳои мазкур бармеояд, ки қонуни мазкур ҷанбаҳои соҳаро бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ фаро нагирифтааст, танҳо механизми ҳифзи номи ҷойи пайдоиши молро бо таври умумӣ пешбинӣ намудааст ва имконияти бақайдгирии ишораи ҷуғрофиро таъмин накардааст. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ишораи ҷуғрофӣ ва ҷойи пайдоиши мол танзими гуногунҷинсаи ҳуқуқӣ онҳоро талаб менамояд.

Дар баробари ин, дар қонуни мазкур талабот барои пешгирӣ кардани бархӯрди эҳтимоли байни ишораҳои ҷуғрофӣ ва дигар ҳуқуқҳои моликияти зехнӣ махсусан тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ ва навъҳои растанӣ ё номҳои зоти ҳайвонот муқаррар нагардидааст.

Инчунин қонуни мазкур барои назорат бо мақсади таъмини нигоҳдории хосиятҳои махсуси моле, ки нисбат ба онҳо ишораи ҷуғрофӣ ба қайд гирифта шудааст, аз ҷумла додани хулоса дар бораи аз байн рафтани шароити хоси ин объекти ҷуғрофӣ ва имконнопазирии истехсоли моле, ки нисбат ба онҳо ишораи ҷуғрофӣ ба қайд гирифта шудааст, муқаррар накардааст.

Мақсад аз танзими ҳуқуқӣ ишораҳои ҷуғрофӣ дар бартараф намудани истифодаи аломатҳои гуногун, ки ҷамъиятро нисбат ба баромади аслии мол гумроҳ мекунад, иборат мебошад.

Танзими ҳуқуқӣ муносибатҳо оид ба объекти мазкури ҳуқуқи моликияти зехнӣро айни замон ба сатҳи назаррас самаранок эътироф намудан номумкин аст. Чунки дар байни истехсолкунандагони ватанӣ завқмандии зарурӣ барои ба даст овардани ҳифзи ҳуқуқӣ ишораҳои ҷуғрофӣ ва амалигардонии ҳуқуқҳо ба онҳо мавҷуд нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан таҷрибаи судӣ ва маъмурӣ оид ба масъалаҳои химояи ин объекти моликияти зехнӣ мавҷуд нест. Ҳамзамон, масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқӣ ишораҳои ҷуғрофӣ дар қорҳои олимони ва мутахассисони соҳа хело кам таҷассум ёфтаанд, ба истиснои якчанд мақолаи ба тафсири ишораҳои ҷуғрофӣ, ки муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар гирифтаанд.

Албатта, дар ин раванд натиҷаҳои илмӣ ба нашр расидаи Тоҳиров Ином Ғафурович ва Мусоев Ҳодиро, ки маҳз мушкилоти вобастаи ишораҳои ҷуғрофиро, ки аз набудани санади танзимкунанда ва кам маълумот доштани соҳибкоронро оид ба объекти мазкур иборат буд, ёдовар шудан хело зарур аст.

Бо гузашти давраи таҳлилнамудаи Тоҳиров Ином Ғафурович ва Мусоев Ҳодиро дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон санади танзимкунанда қабул гардида, аммо мушкilotҳои ҷиддӣ, махсусан вобаста ба муносибатҳои дохилии бозорӣ ва ҷаҳонишавӣ, ки талаботҳои худро барои истеҳсолкунандагон ҳам дар дохил ва ҳам дар бозорҳои ҷаҳонӣ бо шаклҳо ва сатҳҳои нав ба нав пеш мегузоранд ба миён омадаанд, ки зарурати такмили қонунгузорию ба таври ҷиддӣ талаб намуда истодааст.

Тавре таҳлилҳо ва таҷриба нишон медиҳад мушкilotи дигар дар он аст, ки соҳибкорон ва молистеҳсолкунандагони кишвар ва ҳамзамон ҳуқуқшиносон вобаста ба моҳият, аҳаммиятноки ва ҳамзамон, иқтисодии ин объекти моликияти зехнӣ дар рушди истеҳсолот, муаррифии молу маҳсулоти ватанӣ ва ҳифз ва ҳимояи қонунии соҳибҳуқуқон маълумоти кофӣ надоранд.

Тибқи таҳлилҳои оморӣ дар кишвар шуруъ аз даврони истиқлолият 11 номи маҳалли истеҳсоли мол дар феҳристи давлатӣ сабт гардидаанд, ки ин далолат аз ноустувор будани низоми ҳуқуқи соҳа ва надоштани маълумоти кофии масъулин дар ин самтро нишон медиҳад.

Ҳол он ки фарҳанги нодири хунароҳои мардумӣ ва маҳсулотҳои махсуси табиӣ шаҳру навоҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро гирифтааст. Ҳар як чашмаи мусаффо ва оби зеризаминӣ хосияти худро дошта, аз маҳалле пайдо мешаванд, ки бо номи он маҳал номгузори карда шудаанд. Дар баробари ин, дар кишварамон маҳсулотҳои кишоварзии зиёде ҳастанд, ки дар маҳал ё минтақаи муайяне парвариш, коркард ва истеҳсол карда мешаванд. Чунин маҳсулотҳо минтақаи муайяни ҷуғрофии худро доранд ва номи мол бевосита ба маҳалли ҷуғрофии он ишора мекунад, ки аз он ҷо баромадааст. Ба монанди онҳо оби “Шоҳамбарӣ” (ҷойи пайдоиши он минтақаи Шоҳамбарии ноҳияи Ҳисор), куртаи чакани Кӯлобӣ, ҷӯрӯбҳои Помири (ҷойи пайдоиши он минтақаи Бадахшони Помир), зардолуи хушкардашудаи “Аштак” ва лимони Бохтарӣ ба ҳисоб мераванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки раванд ё худ тартиби ҳифзу ҳимоя ва ҳамзамон ихтиёрдорӣ (ҳуқуқи истисноӣ) ҳуқуқ ба ишораи ҷуғрофӣ аз ҳифзи ҳуқуқи дигар объектҳои моликияти зехнӣ фарқ мекунад. Таъмини ҳифзи ҳуқуқи ба объектҳои моликияти зехнӣ инфиродист, аммо дар ҳолати ишораи ҷуғрофӣ бошад соҳибҳуқуқи коллективӣ ҷой дорад. Гирифтани чунин ҳифз барои маҳалли истеҳсоли мол (кишвар, вилоят, шаҳр, ноҳия) аҳаммияти калони иқтисодӣ ва ғайраи калон дорад.

Таҷрибаи Фаронса нишон медиҳад, ки молҳои дорои ишораҳои ҷуғрофӣ метавонанд ба иқтисоди кишвар ғайраи зиёд оваранд. Масалан, дар Фаронса фуруши вино назар ба фуруши он дар дигар мамлакатҳо 230 фоиз ва фуруши панир 158-203 фоиз афзудааст.

Ёдовар шудан зарур аст, ки бо вучуди мавҷудияти сифати хос дар маҳсулоти ватанӣ, махсусан маҳсулотҳои кишоварзӣ аз қабилӣ хушкмеваҳо, лиму ва дигар маҳсулотҳо бо ворид кардани онҳо ба гурӯҳи маҳсулоти ҳамчун ишораи ҷуғрофӣ (ишораи ҷойи пайдоиши мол ва номи ҷойи пайдоиши мол) арзёбишаванда мавқеи худро пайдо хоҳанд кард. Дар мисол вохӯрдани хушкмеваи ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ дар борҷомаи бо ишораҳои «Дар Тоҷикистон истеҳсол шудааст» ё «Қандаки Исфара (барои зардолуи хушк)» эътибор ва маъруфияти онҳоро таъмин намуда, бо ин мавқеи истеҳсолкунандаи ватанӣро хуб мегардонад[7].

АДАБИЁТ

1. Созишномаи Минск аз 28 майи соли 2021 «Оид ба ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ доир ба огоҳкунӣ ва пешгирии истифодабарии тамғаҳои молӣ ва ишораҳои ҷуғрофӣ бардурӯғ»
2. Созишномаи Лиссабон «Оид ба ҳифзи номи маҳаллӣ истеҳсоли мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо» аз соли 1958
3. Санади Женевагии Созишномаи Лиссабон оид ба ҳифзи номҳои маҳалли истеҳсоли мол ва бақайдгирии байналмилалӣ онҳо аз соли 1958
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ишораҳои ҷуғрофӣ» аз 5 март соли 2007, №236

ҲИФЗИ ИШОРАҶОИ ҶУГРОФӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ

Дар фишурдаи мазкур ҷанбаҳои асосии танзими ҳуқуқи «номи маҳалли истеҳсоли мол» ва «ишораи ҷуғрофӣ» баррасӣ шудааст. Муаллиф масъалаҳои мавҷудаи марбут ба ин самтро таҳлил намуда, зарурияти ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самтро мӯян намудааст.

Калидвожаҳо: ишораҳои ҷуғрофӣ, номи маҳалли истеҳсоли мол, моликияти зеҳнӣ, хизматрасонӣ ва мол.

ЗАЩИТА ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАНИЙ КАК ОБЪЕКТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье рассматриваются основные аспекты правового регулирования «наименования места происхождения товара» и «географического указания». Автор проанализировал существующие проблемы, связанные с данным направлением, и определил необходимость внесения изменений и дополнений в соответствующие нормативные правовые акты Республики Таджикистан в этом направлении.

Ключевые слова: географические указания, наименование места происхождения товара, интеллектуальная собственность, услуги, товары.

PROTECTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS AS INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

The article discusses the main aspects of the legal regulation of “name of appellation of origin” and “geographical indication”. The author analyzed existing issues related to this area and identified the need to make changes and additions to the legislative acts of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Geographical indication, appellation of origin, intellectual property, services and goods.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабзода Парвиз Абдурахим* – Донишгоҳи милли Тоҷикистон, докторанти доктори фалсафа PhD-и кафедраи ҳуқуқи маданӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** parviz.info@gmail.com **Телефон:** (+992) 935-22-24-24.

Сведения об авторе: *Раджабзода Парвиз Абдурахим* – Национальный университет Таджикистана, аспирант кафедры культурного права. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** parviz.info@gmail.com **Телефон:** (+992) 935-22-24-24.

Information about the author: *Rajabzoda Parviz Abdurahim* – National University of Tajikistan, Ph.D. student of the Department of Cultural Law. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** parviz.info@gmail.com **Phone:** (+992) 935-22-24-24.

ФАКУЛТЕТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

МАФҲУМ ВА МУНДАРИҶАИ ДИПЛОМАТИЯИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Анварӣ С. – н.и.т., муаллими калони кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии ДМТ

Имрӯз дар доираи назария ва амалияи дипломатия мафҳуми “Дипломатияи соҳавӣ” ба таври васеъ истифода мегардад. Мафҳуми “Дипломатияи соҳавӣ” ба хотири таҳқиқ, омӯзиш ва истифодаи соҳаҳои гуногун дар дипломатияи муосир меошад. Ҷанбаи амалии ин истилоҳро метавон дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2015 пайдо намуд, ки дар ин санади расмии давлатӣ чор (ё шаш) соҳаи дипломатӣ аз қабili дипломатияи иқтисодӣ (1), дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об (2), дипломатияи фарҳангиву (3) башардӯстона (4) ва дипломатияи иттилоотӣ (5) ба таври алоҳида ва дипломатияи рақамӣ (6) ба таври муштарақ чудо карда шудааст. Ин ҳолат бар он далолат менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба аз усул ва фишангҳои соҳаҳои гуногуни дипломатӣ истифода менамояд ва дар соҳаҳои зикршуда манфиатҳои миллӣ дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҳифз ва пешбарӣ мегарданд.

Ҷанбаи назариявии “дипломатияи соҳавӣ” ин пешбурди таҳқиқотҳои илмии донишмандон ва коршиносон доир ба соҳаҳои дипломатие мебошанд, ки дар санадҳои расмии муайянкунандаи афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабili дипломатияи ҳарбӣ, дипломатияи мардумӣ, дипломатияи парлумонӣ, дипломатияи пешгирикунанда, дипломатияи шаҳрӣ [1, С. 49-62] ва ғайра дарҷ нагардидаанд. Вале соҳаҳои мазкур дар як қатор санадҳои давлатӣ ва байналмилалӣ зикр шудаанд ва дар робитаҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ аз усулу фишангҳои онҳо истифода мегардад.

Дар ин миён, мафҳуми дипломатияи энергетикӣ низ дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври алоҳида дарҷ нашудааст. Новобаста аз ин, дипломатияи энергетикиро аз қатори афзалиятҳои сиёсати хориҷии давлат берун кардан ғайри имкон аст, чунки ин соҳа мустақиман ба дипломатияи иқтисодӣ (харид ва фурӯши сарватҳои энергетикӣ) ва дипломатияи об (рушди гидроэнергетика)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон иртибот дорад.

Аз ин рӯ, ҷанбаҳои гуногуни соҳаи дипломатияи энергетикӣ (energy diplomacy) [6, 119–125] дар илми муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатия вобаста ба таҷрибаи давлатӣ ва байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Ҳоло дар таҷрибаи дипломатии давлатҳои ҷаҳон дидан мумкин аст, ки дар робитаҳои дучониба ва бисёрҷониба роҳҳои муштараки таъмини амнияти энергетикӣ, татбиқи лоиҳаҳои минтақавии энергетикӣ, интиқоли сарватҳои энергетикӣ аз як нуқта ба нуқтаи дигар, бунёди иншоотҳои энергетикӣ, табодули таҷриба дар самти истифодаи самараноки энергетика, истифодаи технологияи энергияи сабз ба сифати афзалияти ҳамкориҳои судманд, ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди соҳаи энергетикӣ истифода мегарданд. Маҳз ба ин хотир, ҷой додани дипломатияи энергетикӣ ба қатори афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ зарур мебошад.

Мафҳуми дипломатияи энергетикӣ дар илми ватанӣ таърихи тӯлонӣ надорад ва метавон гуфт, ки ба ин масъала дар доираи илмӣ асосан пас аз эълони ҳадафҳои стратегии кишвар аз тарафи Пешвои миллат, махсусан ҳадафи расидан ба истиклолияти энергетикӣ тавачҷуҳ бештар гардид.

Дар кишварҳои Ғарб бошад масъалаи сиёсати байналмилалии энергетикӣ ва дипломатияи энергетикӣ асосан пас аз бӯҳрони энергетикӣ соли 1973 зухур намуда, ҳоло дар доираҳои илмӣ ғарбӣ ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии он таҳқиқ гардида, сиёсатмадорон дар муносибатҳои байнидавлатӣ аз усулҳои он истифода менамоянд.

Дар умум, шарҳи мухтассари мафҳуми дипломатияи энергетикӣ дар илм чунин баён шудааст: “дипломатияи энергетикӣ ҳамчун фаъолияти амалӣ ва муштараки мақомотҳои сиёсати хориҷӣ, сиёсати иқтисоди хориҷӣ ва ширкатҳои ватанӣ соҳаи энергетикӣ доир ба роҳандозӣ ва татбиқи сиёсати энергетикӣ хориҷӣ, ки ба самти хифзи манфиатҳои миллӣ дар соҳаи истехсол, интиқол ва истеъмоли сарватҳои энергетикӣ равона шудааст ба ҳисоб меравад” [5].

Дипломатияи энергетикӣ вобаста ба махсусиятҳои ҳеш – иштирокчиён (давлатҳои тавлидкунанда, воридкунанда ва интиқолдиҳанда), ҳадафҳо (аз ҷумла гузариш ба энергияи сабз), дастгоҳи татбиқии он (ҷалби сармоя, техника ва мутахассисони хориҷӣ барои татбиқи лоиҳаҳои соҳа) – аз дигар соҳаҳои дипломатӣ фарқунанда мебошад.

Аз як тараф, дипломатияи энергетикӣ аз доираи дарки дипломатияи анъанавии давлатӣ берун мебарояд. Бозингарони соҳаи энергетика хеле зиёд ва гуногун мебошанд. Аз тарафи дигар, дипломатияи энергетикӣ танҳо қисме аз абзорҳои дастгоҳи фаъолияти сиёсати хориҷии давлатро дар муносибатҳои байналмилалӣ ташкил менамояд.

Аз ин рӯ, дар татбиқи ҳадафҳои дипломатияи энергетикӣ на танҳо мансабдорони давлатӣ, ба хусус дипломатҳо, балки намояндагони дигари сиёсии давлат, ба мисли роҳбарият ва намояндагони ширкатҳои фаромиллӣ, доираи тичорӣи ватанӣ, бонкҳои ҷаҳонӣ, созмонҳои экологӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ иштирок менамоянд [2, 19–20].

Дар охир метавон қайд намуд, ки дар ҷаҳорҷӯбаи дипломатияи энергетикӣ панҷ маҷмуи ҳамкориҳои манфиатборро миёни иштирокдорони раванди муносибатҳои мутақобила дар соҳаи энергетика ҷудо намуд:

-ҳамкорӣ миёни давлатҳои воридкунанда (истеъмолкунанда) – и сарватҳои энергетикӣ;

-ҳамкорӣ миёни давлатҳои дорой (тавлидкунандаи) сарватҳои энергетикӣ;

-ҳамкорӣ миёни давлатҳо дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣи энергетикӣ;

-ҳамкорӣ миёни давлатҳои истехсолкунанда ва истеъмолкунандаи сарватҳои энергетикӣ;

-ҳамкорӣ миёни давлатҳои содиркунанда, воридкунанда ва интиқолкунанда (транзити) – и сарватҳои энергетикӣ.

АДАБИЁТ

1. Анвари, С. Дипломатияи шаҳрӣ: таҳаввули мафҳум ва таҷриба дар замони муосир / С. Анвари // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №2(82). – С. 49-62.
2. Глинская И.Ю. Политические механизмы формирования позитивного имиджа России. - Дис. ... д-ра полит. наук. - М., 2010. - С. 19–20.
3. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, таҳти №332. [Манбаи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> (санаи мурочиат: 21.01.2024).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи энергетика аз 29 ноябри соли 2000 № 33. [Манбаи электронӣ] URL: <https://majmilli.tj/қонуни-Ҷумҳурии Тоҷикистон-дар-бораи-36> (санаи мурочиат: 21.01.2024)
5. Энергетическая дипломатия России [Электронный ресурс] URL: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dipecon.nsf/466c59993f439bf843256a0c003fb8c4/8bc9fec539eaca72c32570bd002c1684> (дата обращения: 28.01.2024)
6. Downie, Ch. (4 March 2019). Australian energy diplomacy. / Ch. Downie // Australian Journal of International Affairs. – 73 (2). – P. 119–125.

МАФҲУМ ВА МУНДАРИҶАИ ДИПЛОМАТИЯИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар фишурдаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои мубрами дипломатияи муосир бахшида шуда, дар он муаллиф кушиш намудааст, ки яке аз соҳаҳои дипломатиро мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Бе шубҳа имрӯз дипломатияи энергетикӣ ба қатори

афзалиятҳои сиёсати хориҷии тамоми давлатҳо ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Ин омил аз афзоиши нақши сарватҳои энергетикӣ дар муносибатҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, маҳз дипломатияи энергетикӣ метавонад бо истифода аз усулҳои сулҳона робитаҳои байнидавлатӣ ва байналмилалиро дар соҳаи энегетика таъмин намояд.

Калидвожаҳо: дипломатия, дипломатияи энергетикӣ, энергияи сабз, энергияи тавлидшаванда, сарватҳои энергетикӣ, гидроэнергетика.

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Данная статья посвящена одной из актуальных тем современной дипломатии, в которой автор попытался исследовать одно из дипломатических направлений. Несомненно, сегодня энергетическая дипломатия входит в число приоритетов внешней политики всех стран мира, в том числе и Таджикистана. Этот фактор обусловлен растущей ролью энергетических ресурсов в региональных и глобальных отношениях. Поэтому именно энергетическая дипломатия способна путем мирных методов обеспечить межгосударственные и международные отношения в сфере энергетики.

Ключевые слова: дипломатия, энергетическая дипломатия, зеленая энергетика, возобновляемая энергия, энергетические ресурсы, гидроэнергетика.

CONCEPT AND CONTENT OF ENERGY DIPLOMACY IN MODERN TIMES

This article is devoted to one of the actual topics of modern diplomacy, in which the author tried to explore one of the diplomatic spheres. Undoubtedly, today energy diplomacy is among the foreign policy priorities of all countries of the world, including Tajikistan. This factor is due to the growing role of energy resources in regional and global relations. Therefore, it is energy diplomacy that is capable of ensuring interstate and international relations in the energy sector through peaceful methods.

Keywords: diplomacy, energy diplomacy, green energy, renewable energy, energy resources, hydro-energy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Анварӣ Сафарӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, **E-mail:** anvari.safar@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-97-31-81.

Сведения об авторе: *Анварӣ Сафарӣ* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан **E-mail:** anvari.safar@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-97-31-81.

Information about the author: *Anvari Safari* – Tajik National University, c.h.s., teacher of the department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** anvari.safar@mail.ru **Phone:** (+992) 918-97-31-81.

СОВРЕМЕННАЯ ИНДЕОЛОГИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИССЛЕДОВАТЕЛИ, НАПРАВЛЕНИЯ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Олимов М.А. – д.и.н., руководитель Центра региональных и сравнительных исследований при ТНУ, профессор кафедры регионоведения зарубежных стран ТНУ

История взаимоотношений предков таджиков и народов Индии уходит во времена Вед и Авесты. На протяжении тысячелетий они контактировали в рамках

соседних или общих государств. С началом XI века, с походов Махмуда Газневида начались века взаимодействия в рамках Делийского султаната и Империи Великих Моголов. Гурриды, которые сменили Газневидов, были таджикской династией [18,145]. В период их правления язык фарси-дари в версии фарси Маверраннахр (вилояти), становится государственным языком мусульманских государств на территории Индостана. Вплоть до XIX века он был языком культуры и науки, лингва франка, объединявшим народы Индии. По замечанию К.Э. Босворта, хотя на троне индийского государства сидели иногда тюрк, иногда афганец или индус, но их государственное устройство всегда было персидским [22,131;1,103]. Сотни источников, написанных на языке фарси-дари в Делийском султанате и Империи Великих Моголов, содержат обширные знания о географии, природе полуострова Индостан, истории, религиях, культуре, языках, литературах, обычаях и традициях населявших его народов. Именно эти книги стали источниковедческой основой советской индологии в XX веке. Неудивительно, что из-за многовековых связей Таджикистан стал играть особую роль во взаимоотношениях СССР и Индии. Соответственно в советский период именно индология стала одним из ведущих направлений таджикского востоковедения. Ее фундаментальной базой был пласт фарсиязычной истории, литературы, науки, культуры, который является общим историческим наследием народов Индии и Средней Азии. Это же обстоятельство стало источником споров о том, что должна изучать таджикская индология. Лингвисты и филологи, специалисты по языкам хинди и урду считали, что индология должна изучать явления культуры на хинди, урду, других языках индийского субконтинента. Другие ученые, особенно историки, утверждали, что изучение произведений на фарси-дари-таджикском языке, созданных на территории Индостана, - это также прерогатива индологов. Обе эти позиции существуют до сих пор. Их борьба отражается и в работах таджикских индологов, и в организации индологических исследований.

В советский период приоритетным направлением таджикской индологии было изучение фарсиязычной литературы Индии. Устод Садриддин Айни и академик Абдулгани Мирзоев вели глубокие исследования в этом направлении, особенно в области изучения индийского стиля («сабки хинди»). После них в этой области работали такие известные ученые как Мухаммадвафо Бакаев, Абдуллоджон Гаффаров, Лола Саломатшоева, Амрияздон Алимардонов, Шарафджон Пулодова, Сайфиддин Акрамов, Бобобек Рахими и др.

Исследования литературы на фарси и урду преимущественно концентрировались в Секторе Индии и Пакистана Института востоковедения АН Таджикской ССР. Это научное подразделение существовало со дня основания Института в 1971 г. (с 1958 г. и до 1971 г. это был Отдел востоковедения). К середине 70-х гг. XX века после окончания восточных факультетов Ленинградского и Ташкентского университетов в таджикскую индологию пришли Мумтоз Усманов, Иброхим Нуров, Хабибулло Раджабов и Акбар Усманов. Они расширили индологическую тематику в направлениях языкознания и литературы хинди. Впоследствии эти же ученые организовали отделение хинди и урду на восточном факультете Таджикского Государственного (ныне Национального) университета, которое функционирует по настоящее время.

Суверенизация Таджикистана сопровождалась тяжелыми потрясениями, что не могло не отразиться на науке. Институт востоковедения был упразднен, а на базе Отдела рукописей был создан Институт письменного наследия. Несмотря на трудные условия, минимальное финансирование или отсутствие такового индологические исследования в Таджикистане продолжали развиваться в рамках парадигмы, заложенной в СССР. В этом направлении работали таджикские ученые с мировым именем, такие, как директор Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша АН РТ Б.И. Искандаров, академики А.М.Мухтаров, Н.Н.Негматов, д-р Шарафджон Пулодова. Так, в 1993 году Б.И.Искандаров опубликовал книгу «Средняя Азия и Индия: торговые, культурные и политические связи (краткий очерк)»[9]. Монография посвящена связям народов Центральной Азии и Индии с

древнейших времен до Делийского султаната. Н.Н.Негматов изучал связи предков таджиков с населением индийского субконтинента [12] начиная с 3-го тысячелетия до н.э. Ш. Пулодова опубликовала книги «Дорогой дружбы»(1991г.) и «Персоязычные газели Мирзо Галиба» (2003 г.), посвященные истории литературы на персидском и урду языках в Индии [13]. Вышел ряд публикаций таджикских лингвистов о языках хинди и урду, печатались популяризаторские статьи об Индии.

В начале 2000-х гг. Таджикистан стал оправляться от шоков 90-х гг. Наука также начала восстанавливаться, но она столкнулась с необходимостью решать абсолютно новые задачи. Таджикистан стал суверенным государством, которое должно было сформировать национальную идентичность, определить направления своей внешней политики, разработать доктрину безопасности, осуществить политические и экономические реформы. Для всего этого была необходима научная и экспертная поддержка. Поэтому после ряда реорганизаций был восстановлен Институт востоковедения и письменного наследия АН РТ. В 2006 г. в этом Институте был вновь образован Отдел Индии и Пакистана. В то время появился ряд работ, которые отразили процесс формирования дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, в том числе отношения с Индией. Большим подспорьем для исследователей стал выпуск сборников документов первого десятилетия независимого существования Таджикистана под редакцией Д.Назриева и И.Сатторова [11]. Представленные в хронологическом порядке документы показывают, как формировалось правительство, МИД, другие организации, которые осуществляли связи с внешним миром, в том числе и с Индией.

Работы З. Саидова (Саидзода) [16] дают представление о межгосударственных отношениях Таджикистана с зарубежными странами в двустороннем и многостороннем форматах. Целый ряд публикаций документирует роль основателя мира и национальгого согласи, лидера нации и президента Эмомали Рахмона в формировании внешней политики Таджикистана (А.Шарифзода, С. Фаттоев, С.Шамсиддинов, Н. Салимов, А.Гафуров). В книге Т. Назарова и А. Сатторзода [10] отражена суть и правовые основы современной таджикской дипломатии и основы в период его становления как независимого государства.. В двухтомнике бывшего министра иностранных дел Х. Зарифи [7] проанализирована международная политика Таджикистана, его взаимоотношения с отдельными странами, включая Индию. В книге под редакцией С.Мухриддина (Аслова С.) содержится краткое изложение истории 25 лет внешней политики сотрудничество со странами мира Республики Таджикистан [21].

Таджикские исследователи не только документировали и осмыслили происходившее у них на глазах становление внешней политики Таджикистана на индийском направлении, но и искали ее исторические предпосылки и закономерности. Например, интересная статья Абдукаххора Саидова [15,192-198] посвящена исследованию истории дипломатических отношений Бухарского эмирата и Индии в XVII веке.

Интерес к изучению таджикско-индийских связей также можно объяснить продолжающимся поиском идентичности. Таковы работы проф. М. Бобохонова [1] об истории миграций таджиков, в том числе и на Индостан, роль таджиков в истории Индии и Пакистана. Интересная работа о взаимосвязях таджикской литературы и литератур Индии в контексте поиска таджикской идентичности принадлежит исследователю литературы на урду проф. З.А.Гаффоровой (Худжандский Госуниверситет) [4]. Представляется, что исследования в этом направлении получат дальнейшее развитие и в будущем.

Рост и усложнение международных связей Таджикистана в условиях стремительно меняющейся международной обстановки стимулировали развитие новых направлений индологии в РТ. В нулевые годы появился ряд статей о внешней политике Индии, развивались исследования в сфере безопасности. В это время научные и исследовательские организации Таджикистана устанавливают контакты с индийскими исследовательскими институтами, в частности с Университетом имени Дж.Неру, Делийским университетом, Кашмирским университетом Сринагара, Институтом

Маулана Абул Калам Азад, различными академическими фондами и др. Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан установил связи с Институтом изучения и анализа вопросов обороны Индии [19,72-72].

По мере укрепления двустороннего сотрудничества между Таджикистаном и Индией в различных направлениях стало появляться все больше публикаций, посвященных взаимоотношениям Таджикистана и Индии в целом и в отдельных аспектах. Новым поколением исследователей изданы несколько книг о развитии политических, торгово-экономических и культурных связей Таджикистана и Индии в период независимости, защищены одна докторская и три кандидатские диссертации по таджикско-индийским политическим, торгово-экономическим и культурным связям - Турсуновым М.(ТНУ), Маджиди У.(РТСУ) и Суфиевым С.(Кулябский университет).

К 25-летию установления отношений Таджикистана и Индии была выпущена книга «Индия-Таджикистан: 25 лет дружбы» - сборник статей, в которых рассматривались различные аспекты таджикско-индийских отношений в различные исторические периоды [8]. Хотя работ таджикских экономистов об Индии явно недостаточно, все же появляются работы об опыте Индии в экономике, безопасности, миграции, фармацевтике и медицине, сельском хозяйстве, IT технологиях. Иногда эти работы связаны с помощью от Индии, но не только. Специалисты в РТ, которые готовят доклады, отчеты, рекомендации, включают успешные примеры из индийского опыта в свои работы. Появились и совершенно новые направления индологических исследований, такие, как работы о гендере и гендерных исследованиях в Индии З.Рахматуллоевой. [14]. И все же, по-прежнему, в настоящее время наиболее значительные работы публикуют источниковеды, историки, лингвисты и литературоведы. Таджикские ученые – индологи (проф. Х.Раджабов и его школа) написали ряд учебников и учебных пособий по изучению языков хинди и урду, составили словари и разговорники на этих языках. Молодые преподаватели, которые работают на кафедре индийской филологии Факультета языков Азии и Европы ТНУ, изучают различные аспекты лингвистики на хинди и урду, работают в сфере сравнительного языкознания, изучают творчество современных индийских писателей и поэтов. А.Ш. Ёров изучил роль территорий, населенных таджиками, в системе экономико-торговых взаимоотношений, включая экономические и торговые связи Бухарского эмирата с Индией[6].

Следует особо отметить успехи таджикского бедилеведения и в целом литературоведения. Так, исследователь Бобобек Рахими (Б.Рахимов) выпустил несколько фундаментальных работ о творчестве Абдулкадира Бедили (1644-1711) [2;3]. Монография О.Саидджаъфарова [17] рассказывает о политической жизни и состоянии литературы Индии в XVI-XVII веках. Кроме изучения огромного индийского литературного наследия на фарси продолжается изучение историографии на индийском фарси (форсии Хинд). Молодой историк Саиджалол Хусейнов недавно подготовил очень интересную историографическую работу об “Истории Фаришты” (“Тарихи Фаришта”) Мухаммад Касима Хиндушаха Астарабади и успешно защитил ее в Таджикском национальном университете[20].

В заключение следует отметить, что резкое ускорение мировых процессов, геополитическая конкуренция заставляют расширять страноведческие, в том числе индологические исследования в Таджикистане, развивать их в новых направлениях, в том числе открывая новые перспективы для сотрудничества. И все же таджикская индология питается собственным неисчерпаемым источником интереса к Индии – любовью к Хисраву Дехлеви, Хасану Дехлави, Бедилю, Икбалу, к звездам фарсиязычной культуры мусульманской Индии, которые равно светят и Таджикистану, и Индии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаханов, М., История таджиков мира (таджики и их ирреденты и диаспоры). Часть первая (на тадж. языке). – Душанбе: 2011. – С. 456.

2. Бедил, Мирзо Абдулқодир, Руқаот. Таҳия ва муқаддимаву тавзеҳоти Бобобек Раҳимов / Письма. Подготовка, введение и комментарий Бобобека Рахими, Душанбе, 2020, С. 312
3. Бобобек Рахими, Тавсифи осори Бедил, \Описание наследие Бедила, Душанбе, 2018, С. 208
4. Гаффорова, З. А., Масъалаҳои ҳиндшиносӣ ва равобити адабӣ (маҷмӯаи мақолот), (Вопросы индологии и литературные связи (сборник статей) (на тадж. языке). – Худжанд: изд.: “Рахим Джалил”, 2011. – С. 516
5. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Т. I. (под общей редакцией Х. Зарифи). – Душанбе: 2009. – С. 296
6. Ёров, А.Ш. Бухарский эмират на мировом рынке (на тадж.яз.) – Душанбе: 2015; Он же.: Центральная Азия в новой системе международных отношений. изд.: Министерства образования и науки РТ.(на тадж.яз.) – Душанбе: 2016. – С.138
7. Зарифи, Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана. – Душанбе: 2010.– С.352
8. Индия и Таджикистан: 25 лет дружбы. (праздничные лекции: 2017-2018) (на тадж. яз.)- (Ҳиндустон -Тоҷикистон: 25 соли дӯстӣ. (Лексияҳои ҷашнӣ: 2017-2018).- \ Душанбе: Эр-Граф, 2018.- С. 244.
9. Искандаров Б.И., Средняя Азия и Индия: торговые, культурные и политические связи (краткий очерк), Душанбе, «Дониш», 1993, С. 160
10. Назаров, Т., Сатторзода А., Современная таджикская дипломатия (на тадж. языке). – Душанбе: 2006. – С. 224
11. Назриев, Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости. (хроника событий). В трех томах. -Душанбе: 2002, 2005, 2006.
12. Негматов Н. Таджикский феномен: теория и история. Душанбе: Оли Сомон, 1997, С.313.
13. Пулодова Ш., Бо роҳи дӯстӣ (“Дорогой дружбы”), (на тадж. яз.)- Душанбе: 1991; Она же: Персоязычные газели Мирзо Галиба («Газалиёти форсии Мирзо Голиб»),(на тадж. яз.) - Душанбе: 2003 и др.
14. Раҳматуллоева З. Индийская девушка стала борцом за свободу// Чумхурият, 2005, 25 янв. (на тадж. яз.).

ҲИНДШИНОСИИ МУОСИР ДАР ТОҶИКИСТОН: МУҲАҚҚИҚОН, САМТҲО ВА ИМКОНИЯТҲО

Дар фишурдаи мазкур баррасии таҳқиқоти ҳиндшиносӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол баҳшида шудааст. Дикқати асосӣ ба хусусияти ҳиндшиносии тоҷик равона шудааст, пеш аз ҳама омӯзиши он қабати таърих, адабиёт, илм, санъат ва фарҳанг, ки дар даврони давлатҳои мусулмонии асримиёнагии Ҳиндустон ташаккул ёфтааст ва мероси муштаракӣ таърихӣ халқҳои Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ мебошад. Агар дар давраи Шуравӣ дар ҳиндшиносии тоҷик дарку фаҳмиши адабиёти форсизабон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи адабиёти тоҷикию форсӣ бошад, пас дар Чумхурии Тоҷикистони соҳибхитӣ ҳиндшиносӣ бо вазифаҳои нави марбут ба эҷоди давлати миллӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, ташаккули сиёсати хориҷӣ дар шароити босуръати раванҷҳои ҷаҳонӣ ва тағиротҳои геополитикӣ рӯ меоварад.

Калидвожаҳо: ҳиндшиносӣ, таърих ва адабиёти форсӣ, сабки ҳиндӣ, кишвари Ҳинд, ҳиндшиносии шуравӣ, Тоҷикистон, Ҳиндустон.

СОВРЕМЕННАЯ ИНДОЛОГИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИССЛЕДОВАТЕЛИ, НАПРАВЛЕНИЯ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена обзору индологических исследований в Таджикистане после обретения независимости. Основное внимание уделяется специфике индологии в Таджикистане, которая заключается в преимущественном изучении того пласта истории, литературы, науки, искусства и культуры, который сформировался в эпоху средневековых мусульманских государств Индии, и который в равной степени является историческим наследием народов Индии и Средней Азии. Если в советский период в

таджикской индологии наибольшее внимание уделялось фарсиязычной литературе Индии как неотъемлемой части таджикско-персидской литературы, то в суверенном Таджикистане индологи решают новые задачи, связанные с нациестроительством, экономическими реформами, формированием внешней политики в условиях резкого ускорения мировых процессов и геополитических изменений.

Ключевые слова: индология, история и литература на фарси, индийский стиль, Индостан, советская индология, Таджикистан, Индия

MODERN INDOLOGY IN TAJIKISTAN: RESEARCHERS, DIRECTIONS, PERSPECTIVES

The article is devoted to the review of Indological studies in Tajikistan after independence. The main attention is paid to the specificity of indology in Tajikistan, which consists in the predominant study of that layer of history, literature, science, art and culture, which was formed in the epoch of medieval Muslim states of India, and which is equally the historical heritage of the peoples of India and Central Asia. If in the Soviet period in Tajik indology the greatest attention was paid to the Farsi language literature of India as an integral part of the Tajik-Persian literature, then in sovereign Tajikistan indologists solve new tasks related to nation-building, economic reforms, formation of foreign policy in the conditions of sharp acceleration of world processes and geopolitical changes.

Keywords: indology, history and literature in Farsi, Indian style, Hinduston, Soviet indology, Tajikistan, India.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Олимов Музаффар Абдувакқосович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** muzaffarolimov@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-72-82-25.

Сведения об авторе: *Олимов Музаффар Абдувакқосович* – Таджикский национальный университет, доктор исторических наук. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** muzaffarolimov@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-72-82-25.

Information about the author: *Olimov Muzaffar Abduvakkosovich* – Tajik National University, Dr. in History. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** muzaffarolimov@mail.ru **Mob. Phone:** (+992) 907-72-82-25.

ДУРНАМОИ МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ҚАРИНАИ ШИДДАТИ РАҚОБАТҶОИ МУОСИР

Пайвандов Х.Б. – н.и.т., муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналхалқии ДМТ

Вақтҳои охир вазъи ҷаҳон торафт мураккабу бухронӣ гардида, раванди азнавтасимкунии дунё, яроқнокшавии бошитоб, марҳалаи нави «чанги сард», таҳдиду хатарҳои муосир – терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, ҷинойтҳои киберӣ ва дигар ҷинойткорихои муташаккили фаромилӣ торафт шиддат гирифта истодааст. Яъне вақтҳои охир инсоният ба марҳалаи ниҳоят ҳассосу хатарноке ворид шудааст, ки таърих чунин давраро ёд надорад. Ин нуқта дар баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон ба муносибати Рӯзи Артиши миллии ироа гардида буд, ки инъикосдиҳандаи вазъи назму низоми муосири байналхалқӣ арзёбӣ мегардад.

Дар воқеъ, дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои муосир яке аз мавзӯҳо ва масъалаҳои мубрами илми муносибатҳои байналхалқии муосир доништа мешавад. Зеро, воқеияти ду даҳа ва ибтидои даҳаи сеюми асри XXI баёнгари он аст, ки рушди муносибатҳои байналмилалӣ ҳамонро дар давраи гузариш қарор дошта, низоми ҷаҳонии бисёрқутбӣ дар ҳоли ташаккул мебошад. Дар

манзари геополитикии ҷаҳони муосир, дигаргуниҳои амиқи сиёсату иқтисодӣ сурат гирифта, боиси тағйироти муассир дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ мегарданд.

Низоми муносибатҳои байналхалқии муосирро бештар ду тамоюли минтақавӣ ва ҷаҳонӣ бо номи ҷаҳонишавӣ ва рақобати геополитикӣ думболагирӣ менамоянд, ки натавоно боиси зуҳури мушкилоти глобалӣ ва хатарҳои ғайрианъанавӣ гаштааст, балки дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ ва ҷиғунагии назму низоми ҷаҳонӣ маҳз аз ҳамин тамоюлҳои зикршуда вобастагӣ ва алоқамандӣ дорад.

Дар воқеъ, вусъати рӯзафзуни раванди ҷаҳонишавӣ аз муҳимтарин хусусиятҳои замони муосир дониста мешавад. Ин раванд дар баробари мусоидат ба муносибатҳои наздики халқу кишварҳо ва ташаккули низоми фарогири равоҷоти сиёсату иқтисодӣ ва илмиву фарҳангӣ миёни онҳо, ҳамзамон метавонад пайомадҳои номатлубро, аз қабилӣ амиқтар шудани фарқи байни кишварҳои пешрафта ва ақибмонда, шиддати фишор ба арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқҳо ва ғайра ба дунбол дошта бошад. Илова бар ин, таҳти таъсири бевоситаи раванди ҷаҳонишавӣ мушкилот ва таҳдиду ҷолишҳои замони муосир низ хусусияти глобалӣ касб карда, ба омилҳои нигаронкунандаи ҷомеаи инсонӣ табдил ёфтаанд.

Ибтидои даҳаи сеюми асри XXI бо ташаннуҷи рақобатҳо ва муборизаҳои геополитикӣ тавсиф мегардад, ки вазъи амнияти минтақа ва ҷаҳонро ноором карда, таъсири худро ба нархҳои молу маҳсулоти ҷаҳонӣ ва вазъи иҷтимоии башар расонидааст. Дар ин вазъият ва қарина, пеш аз ҳама кишварҳои қудратманди ҷаҳонӣ саҳму таъсир дошта, бо мақсади пиёдаسازیи манфиатҳои геополитикии худ аз баҳри амният, устуворӣ, арзишҳои башардӯстӣ ва риояи бечуну ҷароғи бандҳои Оинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид мегузаранд. Имрӯз мо шоҳиди нишонаҳои ҷанги нави сард гаштем, ки амалҳои инъикоскунандаи онро дар ҷанги Украина бараъло мушоҳида мегардад. Яъне, ҷаҳон ва тартиботи ҷаҳонӣ дар меҳвари геополитика ва ҷаҳонишавӣ давр зада, ояндаи муносибатҳои байналхалқӣ ва дурнамои тартиботи ҷаҳонӣ маҳз аз ин тамоюлҳо вобаста мебошад.

Дар маҷмӯъ, дар қаринаи шиддати рақобатҳои геополитикӣ ва муборизаҳои идеологӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сардории Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сиёсати дуруст ва воқеъбинонаро пеш гирифта, бо тамоми кишварҳои дуру наздик олам муносибатҳои ҳасана ва ояндадорро тақвият медиҳанд. Зеро, раванди муносибатҳои байналхалқӣ нишон дод, бинобар мавқеъгирии нодурусти хориҷӣ кишварҳо ба майдони рақобати абарқудратҳо табдил ёфта, дурнамои мавҷудияти худро зери хатар мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. - М., 1999 г.
2. Zbigniew Kazimierz Brzeziński. The Choice: Global Domination or Global Leadership. New York: Basic Books, 2004.
3. Zbigniew Kazimierz Brzeziński. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books, 1997.
4. Henry Kissinger. World Order. New York: Penguin Press. September 9, 2014. 432 pp.
5. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics (New York: Public Affairs Group, 2004). (издано на рус. — Джозеф Най Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. — М.: Тренд, 2006. — 397с.)
6. Самиев Х.Д. Гуфторҳо оиди равоҷоти байналмилал, Душанбе, 2017. С. 220.
7. Шарипов А.Н. Масоили мубрами Шарқи муосир. – Д.: 2017. 156 с., Шарипов А.Н. Асосҳои дипломатия. Китоби дарсӣ (ҳаммуаллиф). – Д.: Эр-граф. 2012, 268с
8. Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Манбаи электронӣ) URL: <http://prezident.tj/all>
9. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тасдиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январӣ соли 2015, №332

ДУРНАМОИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ҚАРИНАИ ШИДДАТИ РАҚОБАТҲОИ МУОСИР

Дар фишурдаи мазкур масъалаи дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои муосир бо дарназардошти омилҳои ҳарбӣ, геополитикӣ ва ҷаҳонишавӣ баррасӣ шудааст. Омӯзиши мавзуи мазкур инъикоскунандаи вазъи назму низоми муосири байналхалқӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, шиддат ёфтани рақобат ҷиҳати дастбӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва захираҳои стратегӣ, вусъати терроризми байналмилалӣ, низоҳои дохилидавлатӣ ва минтақавӣ, ташаннуҷи вазъи сиёсӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон мебошанд ва аз тарафи дигар, маҳз ҳамин омилҳо дурнамои муносибатҳои байналхалқиро боз ҳам мураккаб ва пурпечуб менамоянд. Дар умум бошад, ду омил бо номи ҷаҳонишавӣ ва геополитика муайянкунандаи дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои муосир арзбӣ мегардад, ки дар шакли мақолаи илмӣ васеътар ва амиқтар мавриди барасӣ ва таҳлил қарор гирифта аст.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, геополитикӣ, терроризм, милитаризатсия, дипломатияи иқтисодӣ, шиддати рақобатҳо, созмонҳои байналхалқӣ, Оинномаи СММ, НАТО, гегемония, иқтисоди ҷаҳон, стратегия, дипломатия, сиёсат, тамоюлҳо.

ПЕРСПЕКТИВЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ НАПРЯЖЕННОЙ СОВРЕМЕННОЙ КОНКУРЕНЦИИ

В статье рассматривается вопрос перспектив международных отношений в условиях интенсивности современной конкуренции с учетом военных, геополитических и глобализационных факторов. Исследование данной темы отражает состояние современного международного порядка и системы, процесс глобализации, усиление конкуренции за доступ к глобальным рынкам и стратегическим ресурсам, расширение международного терроризма, внутригосударственные и региональные конфликты, напряженность в политической ситуации в различных регионах мира, а с другой стороны, эти факторы делают перспективу международных отношений еще более сложной и запутанной.

В целом считается, что два фактора, называемые глобализацией и геополитикой, определяют перспективы международных отношений в контексте интенсивности современной конкуренции, которые обсуждались и анализировались более широко и глубоко в форме научной статьи.

Ключевые слова: глобализация, геополитика, терроризм, миллитализация, экономическая дипломатия, интенсивность конкуренции, международные организации, Устав ООН, НАТО, гегемония, мировая экономика, стратегия, дипломатия, политика, тенденции.

THE PERSPECTIVE OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF INTENSE MODERN COMPETITION

The article discusses the issue of the perspective of international relations in the context of the intensity of modern competition, taking into account the military, geopolitical and globalization factors. The study of this topic reflects the state of the modern international order and system, the process of globalization, the intensification of competition for access to global markets and strategic resources, the expansion of international terrorism, intra-state and regional conflicts, the tension in the political situation in different regions of the world, and on the other hand, these factors make the perspective of international relations even more complex and confusing. In general, two factors, called globalization and geopolitics, are considered to determine the outlook of international relations in the context of the intensity of modern competition, which have been discussed and analyzed more widely and deeply in the form of a scientific article.

Keywords: globalization, geopolitics, terrorism, millitization, economic diplomacy, intensity of competition, international organizations, UN Charter, NATO, hegemony, world economy, strategy, diplomacy, politics, trends.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Пайвандов Хайриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, **Email:** khayriddinjon@mail.ru **Телефон:** (+992) 985-56-25-30.

Сведения об авторе: *Пайвандов Хайриддин* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, **Email:** khayriddinjon@mail.ru **Телефон:** (+992) 985-56-25-30.

Intelligence about the author: *Payandov Khayriddin* – Tajik National University, Senior Lecturer at the Department of International Relations. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, **Email:** khayriddinjon@mail.ru **Phone:** (+992) 985-56-25-30.

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОТ СОВЕТСКОГО НАСЛЕДИЯ К СОВРЕМЕННЫМ ИНТЕГРАЦИОННЫМ ПРОЦЕССАМ

Салимов Ф.Н. –к.и.н., доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, ТНУ

В современном мире, где глобализационные процессы и международные взаимодействия оказывают значительное влияние на политические, экономические и культурные аспекты жизни обществ, вопросы региональной идентичности приобретают особую актуальность. Центральная Азия, как регион с богатым историческим наследием и уникальными культурными традициями, представляет собой интересный объект для изучения эволюции региональной идентичности.

На протяжении десятилетий, особенно в период советской власти, Центральная Азия переживала интенсивные процессы централизации и стандартизации, которые оставили неизгладимый след на культурном и социальном ландшафте региона. Советское наследие во многом определило контуры региональной идентичности, однако распад Советского Союза и последующие геополитические изменения открыли новую страницу в истории Центральной Азии, ставшие катализатором трансформации идентичностных процессов.

После распада Советского Союза Центральная Азия столкнулась с необходимостью переосмысления своей идентичности в новых геополитических и экономических условиях. В этот период начинаются активные поиски национальной идентичности, что приводит к возрождению традиций, языков и культурных особенностей. Однако процесс формирования новой региональной идентичности оказывается сложным и многогранным, поскольку на него влияют не только внутренние факторы, но и глобализация, международные интеграционные процессы и изменения в мировой политике.

Современные интеграционные процессы в Центральной Азии, вносят новые элементы в региональную идентичность. Они способствуют укреплению экономических, политических и культурных связей между странами региона, одновременно стимулируя диалог и взаимопонимание.

Цель данной статьи заключается в анализе трансформации региональной идентичности в Центральной Азии на протяжении последних десятилетий, с акцентом на влияние советского наследия и современных интеграционных процессов. Исследование стремится выявить ключевые факторы, формирующие современную региональную идентичность, и оценить их влияние на взаимоотношения между странами региона, а также на их позиционирование на международной арене.

Ключевые подходы к исследованию эволюции региональной идентичности.

Исследование опирается на теории социальной идентичности, регионализма и постколониализма для анализа процессов формирования и трансформации региональной идентичности в Центральной Азии. Применение концепции гибридной идентичности позволяет понять сложность и многоуровневость региональной идентичности в условиях глобализации и международной интеграции.

Для сбора данных используется анализ научной литературы, включая монографии, статьи в научных журналах, доклады исследовательских центров, посвященных истории и современному развитию Центральной Азии, региональной идентичности, советскому наследию и интеграционным процессам. Изучение официальных документов, деклараций и соглашений между странами Центральной Азии и международными организациями, а также анализ медийных материалов, включая новостные статьи, отчеты и интервью, позволяет оценить общественное мнение и дискурс вокруг вопросов региональной идентичности.

Методы анализа данных включают качественный анализ текстовых данных с использованием методов контент-анализа и дискурс-анализа для выявления ключевых тем и нарративов, связанных с региональной идентичностью. Сравнительный анализ позволяет выявить сходства и различия в подходах к формированию региональной идентичности в разных странах Центральной Азии. Исторический анализ способствует пониманию эволюции региональной идентичности с советского периода до настоящего времени.

В целом, методология исследования предполагает комплексный подход к анализу трансформации региональной идентичности в Центральной Азии, сочетая теоретические знания с эмпирическими данными и обеспечивая глубокое понимание изучаемых процессов.

От советской эры к новой реальности: динамика региональной идентичности в Центральной Азии.

Советский период оказал значительное влияние на формирование идентичности региона, включая установление границ между республиками, развитие национальных языков и культур, а также создание единой экономической и политической системы. Эти факторы способствовали формированию общего советского идентитета, который одновременно сосуществовал с национальными идентичностями.

Основные факторы, влияющие на трансформацию региональной идентичности в постсоветский период, включают возрождение национализма, усиление государственного суверенитета, экономические трансформации и глобализационные процессы. В результате этих изменений происходит переосмысление советского наследия, а также поиск новых форм идентичности, отражающих современные реалии и амбиции стран региона.

Примеры современных интеграционных процессов в Центральной Азии, такие как создание Евразийского экономического союза и Шанхайской организации сотрудничества и др. демонстрируют стремление к региональной кооперации и взаимодействию. Эти процессы способствуют формированию новой региональной идентичности, основанной на экономическом сотрудничестве, политическом диалоге и культурном обмене. Однако степень их влияния на региональную идентичность различается в зависимости от политических, экономических и социокультурных особенностей каждой страны Центральной Азии.

В целом, исследование показывает, что трансформация региональной идентичности в Центральной Азии является многоаспектным и динамичным процессом, в котором переплетаются историческое наследие, современные вызовы и будущие перспективы регионального развития.

Между прошлым и будущим: факторы и вызовы формирования региональной идентичности.

Советский период характеризуется централизованным управлением, идеологической однородностью и стремлением к созданию общесоюзной идентичности, в то время как постсоветский период ознаменован разнообразием политических

режимов, экономическими трансформациями и возрождением национальных идентичностей. В результате этих изменений происходит переосмысление советского наследия и поиск новых форм региональной идентичности, отражающих современные реалии и амбиции стран региона.

Взаимосвязь между политическими, экономическими и культурными факторами играет ключевую роль в процессе трансформации идентичности в Центральной Азии. Политические изменения, такие как усиление государственного суверенитета и демократические реформы, напрямую влияют на формирование идентичности. Экономические факторы, включая рыночные реформы и интеграционные процессы, способствуют экономическому взаимодействию и культурному обмену между странами региона. Культурные аспекты, такие как возрождение национальных традиций и языков, играют важную роль в укреплении национальной и региональной идентичности.

Роль международных и региональных организаций в интеграционных процессах Центральной Азии также заслуживает особого внимания. Организации, такие как Евразийский экономический союз, Шанхайская организация сотрудничества и Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, способствуют укреплению экономического сотрудничества, политического диалога и культурного обмена между странами региона. Эти интеграционные процессы могут способствовать формированию новой региональной идентичности, основанной на сотрудничестве и взаимопонимании.

Трансформация региональной идентичности в Центральной Азии является сложным и многогранным процессом, в котором переплетаются историческое наследие, современные вызовы и будущие перспективы регионального развития. Взаимодействие политических, экономических и культурных факторов, а также роль международных и региональных организаций в интеграционных процессах играют ключевую роль в формировании новой региональной идентичности Центральной Азии.

Заключение

Исследование данной темы позволило сделать ряд важных выводов о динамике идентичности в регионе. Анализ показал, что советский период оказал значительное влияние на формирование региональной идентичности, однако постсоветские трансформации привели к поиску новых форм идентичности, отражающих современные реалии и амбиции стран региона. Взаимодействие политических, экономических и культурных факторов играет ключевую роль в процессе трансформации идентичности, а современные интеграционные процессы способствуют формированию новой региональной идентичности, основанной на сотрудничестве и взаимопонимании.

Перспективы развития региональной идентичности в Центральной Азии в контексте глобализации и интеграционных процессов представляются многообещающими. Глобализация и региональная интеграция могут способствовать укреплению экономических, политических и культурных связей между странами региона, что, в свою очередь, будет способствовать формированию более интегрированной и устойчивой региональной идентичности. Однако этот процесс также может столкнуться с вызовами, связанными с национальными интересами, внешнеполитическими факторами и глобальными тенденциями.

В заключение, данное исследование предлагает основу для дальнейших исследований региональной идентичности в Центральной Азии. Будущие исследования могут сосредоточиться на анализе конкретных аспектов идентичности, таких как язык, религия или историческое наследие, а также изучении влияния глобальных процессов и внешних акторов на формирование региональной идентичности. Кроме того, важным направлением будущих исследований может стать анализ взаимодействия между национальной и региональной идентичностью в условиях глобализации и региональной интеграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байдаров Э. Барьеры и мосты формирования региональной идентичности Центральной Азии // <https://cabar.asia/ru/barery-i-mosty-formirovaniya-regionalnoj-identichnosti-tsentralnoj-azii> (дата обращения: 12.03.2024)
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска = The Grand Chessboard: американское превосходство и его геостратегические императивы: пер. с англ. / З. Бжезинский. – Москва: Междунар. отношения, 2010. – 254 с. – ISBN 978-5-7133-1375-3.
3. Внешнеэкономические связи постсоветских стран в контексте евразийской интеграции // Отв. ред. Л.Б. Вардомский, А.Г. Пылин. – М.: ИЭ РАН, 2014.
4. Дадабаева З.А., Кузьмина Е.М. Процессы регионализации в Центральной Азии: проблемы и противоречия: Научный доклад. – М.: Институт экономики РАН, 2014. – 55 с.
5. Евразийские интеграционные проекты в восприятии постсоветских стран и Китая // Под ред. Е.М. Кузьминой. – М.: ИЭ РАН, 2013.
6. Интеграционный и дезинтеграционный потенциал идентичности в истории и современности / под ред. О.А. Харусь. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2023. – 272 с.
7. Кузьмина Е.М. Внешние экономические интересы как фактор экономического развития Центральной Азии // Научный доклад. — М.: ИЭ РАН, 2013.
8. Курбанов, Н. Этнокультурная идентичность в современной социокультурной ситуации. Автореферат диссертации на соис.уч. степ.канд.наук. ВАК РФ 24.00.01. 2012.
9. Ларюэль М. Внешняя политика и идентичность в Центральной Азии. 8 Январь — апрель 2013 Pro et Contra. -С.6-20 // https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_58_6-20.pdf (дата обращения: 6.03.2024)
10. Омаров М. Интеграция стран Центральной Азии на основе региональной идентичности//Вестник Череповецкого государственного университета 2012. № 4. Т. 1. -С.29-32.
11. Политическая география и геополитика: история идей : библиографический указатель / Научная библиотека им. И.Г. Тюлина МГИМО МИД России. – М., 2022. – 104 с.
12. Пять государств и/или один регион? Национально-региональный дуализм в Центральной Азии// http://www.fes-centralasia.org/files/assets/Regionale%20Projekte/CAPG/пять%20государств_new.pdf (дата обращения: 9.03.2024)
13. Регионализация в Центральной Азии. Стратегия Казахстана// https://www.researchgate.net/publication/332604966_Centralnoaziatskij_regionalizm_v_kontekste_globalizacii_i_regionalizacii/link/5cbffee8a6fdcc1d49aa4416/download (дата обращения: 10.03.2024)
14. Салимов Ф.Н. Стратегическое сотрудничество Республики Таджикистан и Республики Узбекистан и его влияние на развитие государств// Вестник Таджикского национального университета. 2023. № 10. -С. 5-14. УДК:930.13 (575.1).
15. Салимов Ф.Н. Участия Республики Таджикистан в международных организациях//Вестник Таджикского Национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2020. No8. –С.315-326. УДК:331.91(575.3)
16. Центральная Азия. Геополитика и экономика региона / Ин-т стратег. оценок и анализа ; под общ. ред. В.А. Гусейнова. – Москва : Красная звезда, 2010. – 290 с. – ISBN 978-5-94691-398-0.
17. Центральноазиатское LEGO: кто конструирует регион/ Под редакцией д.п.н. С.Кушкumbaева. Алматы, 2016. – 44 с.
18. Чукубаев Е.С., Кыдырбекова Б.С. Регионализм и регионализация Центральной Азии// <https://articlekz.com/article/7827> (дата обращения: 10.03.2024)

ТАБДИЛИ ХУВИЯТИ МИНТАҚАВӢ ДАР ОСИӢИ МАРКАЗӢ: АЗ МЕРОСИ ШУРАВӢ БА РАВАНДӢХОИ МУОСИРИ ӢАМГИРОӢ

Фишурда тахлили динамикаи хувияти минтақавӢ дар Осии МарказӢ дар заминаи дигаргуниҳои таърихӢ, сиёсӢ ва фарҳангӢ бахшида шудааст. Таваҷҷуҳи асосӢ ба таъсири мероси ШуравӢ дар ташаккули хувияти минтақавӢ, инчунин ба омӯзиши равандҳои табдили хувият дар давраи пасошӯравӢ дода мешавад. Таҳқиқот ба мафҳумҳои назариявии хувияти иҷтимоӢ, минтақагароӢ ва пасазистеъморӢ барои тахлили равандҳои мураккаби ташаккул ва табдили хувият дар минтақа таъя мекунад. Тахлили адабиёти илмӢ, асноди расмӢ ва маводи ВАО имкон медиҳад, ки омилҳои асосии таъсиргуздор ба рушди хувияти минтақавӢ, аз ҷумла ҷанбаҳои сиёсӢ, иқтисодӢ ва фарҳангӢ муайян карда шавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки давраи ШуравӢ дар ташаккули хувияти минтақавӢ дар Осии МарказӢ таъсири назаррас доштааст, аммо дигаргуниҳои пасошӯравӢ боиси ҷустуҷӯи шаклҳои нави хувият гардид, ки воқеият ва талаботи (амбитсия) муосири кишварҳои минтақаро инъикос мекунанд. Равандҳои муосири ҷамғироӢ, аз қабилӣ таъсиси Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва Созмони ҷамғорӣи Шанхай, Мулоқотҳои машваратии сарони давлатҳо ба ташаккули хувияти нави минтақавӢ дар асоси ҷамғорӣ ва ҷамғидарфаҳмӢ мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: хувияти минтақавӢ, Осии МарказӢ, мероси шуравӢ, дигаргуниҳои пасошӯравӢ, равандҳои ҷамғироӢ, хувияти иҷтимоӢ, минтақагароӢ, пасазистеъморӢ, ҷаҳонишавӢ, хувияти миллӢ.

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОТ СОВЕТСКОГО НАСЛЕДИЯ К СОВРЕМЕННЫМ ИНТЕГРАЦИОННЫМ ПРОЦЕССАМ

Статья посвящена анализу динамики региональной идентичности в Центральной Азии в контексте исторических, политических и культурных изменений. Основное внимание уделяется влиянию советского наследия на формирование региональной идентичности, а также изучению процессов трансформации идентичности в постсоветский период.

Исследование опирается на теоретические концепции социальной идентичности, регионализма и постколониализма для анализа сложных процессов формирования и трансформации идентичности в регионе. Анализ научной литературы, официальных документов и материалов медиа, позволяет выявить ключевые факторы, влияющие на развитие региональной идентичности, включая политические, экономические и культурные аспекты.

Результаты исследования показывают, что советский период оказал значительное влияние на формирование региональной идентичности в Центральной Азии, однако постсоветские трансформации привели к поиску новых форм идентичности, отражающих современные реалии и амбиции стран региона. Современные интеграционные процессы, такие как создание Евразийского экономического союза и Шанхайской организации сотрудничества, Консультативные встречи глав государств способствуют формированию новой региональной идентичности, основанной на сотрудничестве и взаимопонимании.

Ключевые слова: региональная идентичность, Центральная Азия, советское наследие, постсоветские трансформации, интеграционные процессы, социальная идентичность, регионализм, постколониализм, глобализация, национальная идентичность.

TRANSFORMATION OF REGIONAL IDENTITY IN CENTRAL ASIA: FROM THE SOVIET HERITAGE TO MODERN INTEGRATION PROCESSES

The article is devoted to the analysis of the dynamics of regional identity in Central Asia in the context of historical, political and cultural changes. The main attention is paid to the influence of the Soviet legacy on the formation of regional identity, as well as to the study

of the processes of identity transformation in the post-Soviet period. The study draws on theoretical concepts of social identity, regionalism and postcolonialism to analyze the complex processes of identity formation and transformation in the region. Analysis of scientific literature, official documents and media materials allows us to identify key factors influencing the development of regional identity, including political, economic and cultural aspects. The results of the study show that the Soviet period had a significant influence on the formation of regional identity in Central Asia, however, post-Soviet transformations led to the search for new forms of identity that reflect modern realities and ambitions of the countries of the region. Modern integration processes, such as the creation of the Eurasian Economic Union and the Shanghai Cooperation Organization, Consultative meetings of heads of state contribute to the formation of a new regional identity based on cooperation and mutual understanding.

Keywords: regional identity, Central Asia, Soviet legacy, post-Soviet transformations, integration processes, social identity, regionalism, postcolonialism, globalization, national identity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салимов Фаррух Насимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** farrukh.n.salimov@gmail.com **Телефон:** (+992) 918-61-48-86.

Сведения об авторе: *Салимов Фаррух Насимович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки. 17. **E-mail:** farrukh.n.salimov@gmail.com **Телефон:** (+992) 918-61-48-86.

Information about the author: *Salimov Farrukh Nasimovich* – Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** farrukh.n.salimov@gmail.com **Phone:** (+992) 918-61-48-86.

ДВУСТОРОННЕЕ И МНОГОСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ

*Гафурзода Ф.Дж. – ассистент кафедры дипломатии и внешней
политики Республики Таджикистан ТНУ*

В современных условиях глобализации и усиления международного сотрудничества, гуманитарное взаимодействие между государствами приобретает особую актуальность. Это сотрудничество, охватывающее образование, культуру, науку, здравоохранение и другие социально значимые сферы, способствует не только укреплению мира и стабильности, но и развитию взаимопонимания и доверия между народами. Республика Таджикистан, занимающая стратегическое положение в Центральной Азии, играет ключевую роль в развитии гуманитарных связей в регионе, активно участвуя как в двусторонних, так и в многосторонних форматах сотрудничества.

Актуальность исследования данной темы обусловлена необходимостью глубокого анализа существующих практик и перспектив развития гуманитарного взаимодействия между странами Центральной Азии. В условиях постоянно меняющегося международного ландшафта, такой анализ позволяет выявить новые возможности для укрепления региональной интеграции и сотрудничества.

Целью данной статьи является всесторонний анализ двусторонних и многосторонних аспектов гуманитарного сотрудничества Республики Таджикистан со странами Центральной Азии. Особое внимание уделяется идентификации ключевых направлений сотрудничества, оценке их текущего состояния и эффективности, а также определению перспектив и возможностей для дальнейшего развития.

В рамках статьи предполагается использовать комплексный подход, включающий анализ научной литературы, нормативно-правовых актов, официальных документов и статистических данных. Такой подход позволит обеспечить глубокое понимание темы и сформулировать обоснованные выводы и рекомендации.

Теоретические аспекты гуманитарного сотрудничества

Определение и сущность гуманитарного сотрудничества

Гуманитарное сотрудничество представляет собой многогранный процесс, ориентированный на решение глобальных гуманитарных задач и проблем, таких как борьба с бедностью, обеспечение доступа к образованию и здравоохранению, защита прав человека и поддержка в условиях чрезвычайных ситуаций. Это сотрудничество основывается на принципах гуманизма, взаимопомощи и солидарности, целями которого являются улучшение условий жизни людей, развитие человеческого потенциала и укрепление мира и безопасности на международном уровне.

Важной характеристикой гуманитарного сотрудничества является его способность преодолевать границы и культурные барьеры, объединяя усилия государств, международных организаций, неправительственных организаций и частного сектора в достижении общечеловеческих целей. Оно включает в себя не только предоставление экстренной помощи в ответ на природные катастрофы и конфликты, но и реализацию долгосрочных программ и проектов, направленных на развитие образования, науки, культуры и здравоохранения.

Принципы и формы гуманитарного сотрудничества на международном уровне.

Гуманитарное сотрудничество на международном уровне регулируется рядом основополагающих принципов, среди которых выделяются универсальность, нейтралитет, непредвзятость и независимость. Эти принципы служат гарантией того, что помощь и поддержка оказываются на основе нужд и приоритетов получателей, без дискриминации и вмешательства во внутренние дела государств.

Существует несколько форм гуманитарного сотрудничества, включая:

Двустороннее сотрудничество, при котором помощь оказывается напрямую между двумя государствами.

Многостороннее сотрудничество, в рамках которого страны взаимодействуют через международные организации, такие как ООН, ЮНЕСКО, ВОЗ, для реализации глобальных гуманитарных программ и проектов.

Международные гуманитарные миссии, направленные на оказание экстренной помощи в зонах бедствий и конфликтов.

Развитие и поддержка международных программ и проектов в области образования, культуры, науки и здравоохранения, направленных на долгосрочное развитие и укрепление человеческого потенциала.

Роль гуманитарного сотрудничества в укреплении международных отношений.

Гуманитарное сотрудничество играет ключевую роль в укреплении международных отношений, способствуя развитию взаимопонимания, доверия и сотрудничества между государствами и народами. Оно стимулирует обмен знаниями, опытом и лучшими практиками, способствует формированию общих ценностей и интересов, а также укрепляет международное сотрудничество в решении глобальных проблем и вызовов, таких как борьба с бедностью, изменение климата, защита окружающей среды и предотвращение конфликтов.

Кроме того, активное участие государств в международном гуманитарном сотрудничестве повышает их престиж и влияние на международной арене, способствуя формированию положительного имиджа и укреплению международного статуса. Это также вносит вклад в миростроительство и предотвращение конфликтов, поскольку

совместные усилия в области образования, культуры и здравоохранения могут снижать напряженность и создавать условия для диалога и мирного разрешения споров.

Современное состояние и основные направления гуманитарного сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии.

Образование и наука как приоритетные направления сотрудничества.

Образование и наука являются ключевыми аспектами гуманитарного сотрудничества между Таджикистаном и странами Центральной Азии, отражая общую стратегию развития человеческого капитала и интеграции региональных научных сообществ. В последние годы наблюдается значительное укрепление сотрудничества в этих сферах, что проявляется в росте числа совместных образовательных программ, научных конференций и исследовательских проектов.

Таджикистан активно участвует в программе академических обменов с ведущими университетами Центральной Азии (Пример, Проект COMPASS (Комплексное повышение потенциала в Восточном соседстве и Центральной Азии: интеграция исследований, эффективное управление и устойчивые сообщества), что способствует повышению квалификации преподавательского состава и обогащению учебных программ. Кроме того, сотрудничество в научной сфере включает в себя совместные исследования в области экологии, водных ресурсов, сейсмологии и аграрных наук, что особенно актуально для региона с общими природными и климатическими условиями.

Культурные и спортивные обмены

Культурные и спортивные обмены играют важную роль в укреплении дружественных отношений и взаимопонимания между народами Таджикистана и стран Центральной Азии. Регулярно проводимые культурные фестивали, выставки, концерты и театральные постановки способствуют сохранению и распространению общего культурного наследия региона. Важным аспектом культурного сотрудничества является также обмен опытом в области сохранения исторических памятников и музейного дела.

Спортивные обмены включают в себя проведение совместных соревнований, турниров и спортивных мероприятий, которые способствуют популяризации здорового образа жизни и развитию спорта в регионе. Такие мероприятия не только укрепляют дружеские связи между странами, но и открывают новые возможности для молодых спортсменов.

Сотрудничество в области здравоохранения и экстренных ситуаций

Сотрудничество в области здравоохранения между Таджикистаном и странами Центральной Азии направлено на повышение качества медицинских услуг, обмен опытом и знаниями в области профилактики и лечения заболеваний, а также на разработку совместных программ по борьбе с инфекционными заболеваниями. Важным аспектом является сотрудничество в подготовке медицинских кадров и проведении совместных научно-исследовательских проектов.

Сотрудничество в области реагирования на экстренные ситуации включает в себя обмен информацией и опытом в области предотвращения и ликвидации последствий природных катастроф, таких как землетрясения, наводнения и оползни. Страны региона активно работают над созданием совместных механизмов реагирования на чрезвычайные ситуации, что позволяет повысить эффективность спасательных операций и минимизировать потери.

Проблемы и перспективы развития гуманитарного сотрудничества

Анализ проблем и вызовов, стоящих перед гуманитарным сотрудничеством в регионе

Гуманитарное сотрудничество между Таджикистаном и странами Центральной Азии сталкивается с рядом проблем и вызовов, которые требуют комплексного подхода к их решению. Одной из основных проблем является недостаточное финансирование гуманитарных проектов и программ, что ограничивает их масштаб и эффективность. Кроме того, существуют сложности с координацией действий между различными участниками гуманитарного сотрудничества, включая государственные органы,

международные и региональные организации, неправительственные организации и частный сектор.

Вызовом для гуманитарного сотрудничества является также необходимость адаптации к быстро меняющимся глобальным условиям, включая технологические изменения, изменение климата и экологические проблемы. Эти факторы требуют от стран региона гибкости в подходах к сотрудничеству и способности к инновациям в области образования, науки, культуры и здравоохранения.

Итоги исследования

В ходе данного исследования были рассмотрены ключевые аспекты гуманитарного сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии, включая исторические предпосылки, современное состояние и основные направления взаимодействия, а также проблемы и перспективы развития сотрудничества в области образования, науки, культуры, спорта и здравоохранения. Была подчеркнута роль государственной политики и межгосударственных отношений в укреплении и развитии гуманитарных связей, а также важность участия международных и региональных организаций в поддержке и координации сотрудничества.

Выводы по основным направлениям и перспективам гуманитарного сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии

Гуманитарное сотрудничество между Таджикистаном и странами Центральной Азии демонстрирует значительный потенциал для развития и углубления взаимодействия в ряде ключевых сфер. Особое значение имеют образование и наука как фундамент для развития человеческого капитала и интеграции научных сообществ региона. Культурные и спортивные обмены способствуют укреплению взаимопонимания и дружбы между народами, в то время как сотрудничество в области здравоохранения и реагирования на экстренные ситуации повышает уровень безопасности и благополучия населения.

Рекомендации для укрепления и развития гуманитарного сотрудничества в регионе

Увеличение финансирования гуманитарных проектов и программ с целью расширения их масштаба и повышения эффективности.

Улучшение координации между различными участниками гуманитарного сотрудничества для обеспечения согласованности действий и оптимизации ресурсов.

Адаптация к глобальным изменениям путем внедрения инноваций и использования новых технологий в области образования, науки, культуры и здравоохранения.

Развитие межгосударственного диалога и укрепление международных отношений как основы для гуманитарного сотрудничества.

Активное участие международных и региональных организаций в поддержке и координации гуманитарного сотрудничества, включая предоставление финансовой, технической и экспертной поддержки.

Таким образом, гуманитарное сотрудничество между Таджикистаном и странами Центральной Азии обладает всеми необходимыми предпосылками для дальнейшего развития и углубления. Реализация предложенных рекомендаций позволит укрепить и расширить гуманитарные связи в регионе, способствуя устойчивому развитию, повышению благосостояния населения и укреплению мира и стабильности в Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Проект COMPASS (Комплексное повышение потенциала в Восточном соседстве и Центральной Азии: интеграция исследований, эффективное управление и устойчивые сообщества) // <https://tnu.tj/index.php/ru/compass/> (дата обращения: 10.03.2024)

2. Мирзоев Х.Т., Мирзоев Н.М. Культурно-гуманитарное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской народной республики // Вестник педагогического университета. №5 (88), 2020.-с. 226-230
3. Алимов Б.Х. Культурно-гуманитарное сотрудничество Республики Таджикистан и Российской Федерации в современных условиях // Казанский федеральный университет, Казань, 2023. -С.18-23. УДК: 341.232.7(575.3)+(470)
4. Шарапов О.М. Вклад культурно-гуманитарного сотрудничества Таджикистана и России в развитие межгосударственных отношений, Российско-Таджикский (славянский) университет. №6, 2023. -С.312-318. УДК: 327:331.556.4 (575.3:470)
5. Соатова К.А. Фаъолияти гуногунсамтаи агентии туркӣ оид ба ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ (ТИКА) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо, Душанбе. №3 (11), 2022. -С. 109-116
6. Вербицкая Т.В. Международные соглашения и национальные правовые акты государств Центральной Азии: ожидание и реальность сотрудничества с Россией в гуманитарной сфере // Уральский федеральный университет, Екатеринбург, Россия. Том: 3, 2020.-С.82-90
7. Большаков А. Взаимоотношения Киргизии с республиками постсоветской Центральной Азии // Казанский государственный университет. №6. 2010.-С.80-85
8. Хошимов Ф.Дж. Культурно-гуманитарное сотрудничество Таджикистана и России // Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде. 2022. – С. 125-131. УДК: 327.3/5

ҲАМКОРИҲОИ ДУҶОНИБА ВА БИСЁРҶОНИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР СОҲАИ ГУМАНИТАРӢ

Дар фишурдаи мазкур аҳамият ва хусусияти гуногунҷанбаи ҳамкориҳои башардӯстонаи Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ таъкид шуда, нақши он дар таҳкими робитаҳои байналмилалӣ, рушди маориф, илм, фарҳанг, варзиш ва тандурустӣ таъкид шудааст. Муаллиф заминаҳои таърихӣ ҳамкориро аз давраи Иттиҳоди Шуравӣ сар карда, то бо ташаббусу лоиҳаҳои замонавӣ таҳлили амиқ анҷом додааст.

Дар мақола ба таҳлили мушкилот ва холишҳои ҳамкориҳои башардӯстона дар минтақа, аз ҷумла маблағгузорию нокифоя, мушкилоти ҳамоҳангсозии амалҳои байни субъектҳои гуногун ва зарурати мутобиқшавӣ ба тағйироти ҷаҳонӣ тавачҷуҳи хоса дода шудааст. Муаллиф аҳамияти сиёсати давлатӣ ва равобити байнидавлатиро дар рушди ҳамкориҳои башардӯстона ва нақши Созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар дастгирӣ ва ҳамоҳангсозии он таъкид кардааст. Дар мақола дурнамои рушди ҳамкориҳои башардӯстона ва тавсияҳо оид ба таҳким ва рушди он дар минтақа оварда шудааст. Муаллиф аҳамияти афзоиши маблағгузорӣ, беҳтар кардани ҳамоҳангсозӣ, мутобиқ шудан ба шароити нав, рушди муколамаи байнидавлатӣ ва иштироки фаъолонаи Созмонҳои байналмилалиро таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: ҳамкориҳои башардӯстона, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, маориф, илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муносибатҳои байнидавлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ, заминаи таърихӣ, рушд.

ДВУСТОРОННЕНЕ И МНОГОСТОРОННЕНЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ

Статья освещает важность и многоаспектность гуманитарного сотрудничества между Таджикистаном и странами Центральной Азии, подчеркивая его роль в укреплении международных отношений, развитии образования, науки, культуры, спорта и здравоохранения. Автор проводит глубокий анализ исторических предпосылок сотрудничества, начиная с периода Советского Союза и заканчивая современными инициативами и проектами.

В статье особое внимание уделяется анализу проблем и вызовов, с которыми сталкивается гуманитарное сотрудничество в регионе, включая недостаточное финансирование, сложности с координацией действий между различными участниками и необходимость адаптации к глобальным изменениям. Авторы подчеркивают значимость государственной политики и межгосударственных отношений в развитии гуманитарного сотрудничества, а также роль международных и региональных организаций в его поддержке и координации.

В статье представлены перспективы развития гуманитарного сотрудничества и рекомендации для его укрепления и развития в регионе. Авторы выделяют важность увеличения финансирования, улучшения координации, адаптации к новым условиям, развития межгосударственного диалога и активного участия международных организаций.

Ключевые слова: гуманитарное сотрудничество, Таджикистан, Центральная Азия, образование, наука, культура, спорт, здравоохранение, межгосударственные отношения, международные организации, исторический контекст, развитие.

BILATERAL AND MULTILATERAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA IN THE HUMANITARIAN FIELD

The article highlights the importance and multifaceted nature of humanitarian cooperation between Tajikistan and the countries of Central Asia, emphasizing its role in strengthening international relations, developing education, science, culture, sports and healthcare. The author conducts an in-depth analysis of the historical prerequisites for cooperation, starting from the period of the Soviet Union and ending with modern initiatives and projects. The article pays special attention to the analysis of the problems and challenges facing humanitarian cooperation in the region, including insufficient funding, difficulties in coordinating actions between various actors and the need to adapt to global changes. The author emphasizes the importance of state policy and interstate relations in the development of humanitarian cooperation, as well as the role of international and regional organizations in its support and coordination. The article presents prospects for the development of humanitarian cooperation and recommendations for its strengthening and development in the region. The author emphasizes the importance of increasing funding, improving coordination, adapting to new conditions, developing interstate dialogue and the active participation of international organizations.

Keywords: humanitarian cooperation, Tajikistan, Central Asia, education, science, culture, sports, healthcare, interstate relations, international organizations, historical context, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гаффорзода Фатона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** fatona_5796@mail.ru **Телефон:** (+992) 888-87-88-76.

Сведения об авторе: *Гаффорзода Фатона* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** fatona_5796@mail.ru **Телефон:** (+992) 888-87-88-76.

Information about the author: *Gaforzoda Fatona* – Tajik National University, assistant at the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** fatona_5796@mail.ru **Phone:** (+992) 888-87-88-76.

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҶИ ФАЛСАФА

ЗАМИНАҶОИ ТАШАККУЛИ ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА

*Остонакулов Т.Ш. – муаллими калони кафедраи
умумидонишгоҳии фалсафаи ДМТ*

Метавонем изҳор намуд, ки бо омадани Русия ба Осиеи Миёна таърихи пайдоиши плюрализми сиёсӣ оғоз ёфт ва дар асл ҳузури Русия рушди минбаъдаи онро ҳавасманд кард. Аммо, бояд дар назар дошт, ки ин раванд дар қисматҳои гуногуни қаламрави Осиеи Марказӣ яқсон набуд. Ҳамзамон, яке аз ин қисмҳо ба империяи Русия (генерал-губернатори Туркистон) ҳамроҳ карда шуд ва мутаносибан ба забони муосир ба яке аз "долонҳои ислоҳот" ворид шуд, ки дар солҳои 60-уми асри XIX дар Русия оғоз ёфт.

Таҳлили равандҳои сиёсӣ, ки дар маҷмӯъ дар Осиеи Миёна дар нимаи дуюми асри XIX ба амал омада буданд, имкон медиҳад, ки як қатор омилҳо ба ташаккули плюрализми сиёсӣ мусоидат кунанд.

Яке аз омилҳо, ки дар ташаккули плюрализми сиёсӣ нақши намоён дошт, чунин ҷараёни хосси афкори ҷамъиятии халқҳои Осиеи Миёна, ба монанди маорифпарварии тоҷик буд. Хусусияти маорифпарварии тоҷик дар он аст, ки он таҳти таъсири бевоситаи афкори прогрессивии иҷтимоӣ сиёсии Русия ташаккул ёфтааст, ки бо ворид шудан ба ин минтақа Русия на танҳо кӯшиш мекард, ки манфиатҳои геополитикии худро тавассути сӯроҳ кардани тиреза ба Осиеи Миёна амалӣ созад, балки мушкилоти деринаи кушодани дари ҷаҳони мутамаддинро барои халқҳои Осиеи Марказӣ ҳал кунад. Ташаккули ҷараёни маорифпарварии тоҷик натиҷаи мантиқии талаботи ҷомеа барои амалӣ намудани пешрафти мутамаддин ба оянда буд, ки он ба ташаккули раванди минбаъдаи сиёсӣ дар ин минтақа мусоидат намуд.

Омили дигаре, ки дар ташаккули плюрализми сиёсӣ нақши назаррас дошт, чунин падидаи беназир ва баҳсбарангези афкори иҷтимоӣ сиёсии халқҳои Осиеи Миёна, ба монанди ҷадидизм (аз араб. "ҷадид" – нав), ки ҳаракати фарҳангӣ-ислоҳотӣ ва иҷтимоӣ сиёсии мусулмонони Волга, Қрим ва Осиеи Миёна дар охири асрҳои XIX ва аввали асрҳои XX мебошад. Пажӯҳишгари тоҷик ҷадидизм Н. Ғафоров сарчашмаҳои онро таҳлил намуда, менависад: "Манбаи асосии идеологии ташаккули ҷадидизм дар Осиеи Миёна ҷараёни маорифпарварии А. Дониш ва пайравони ӯ буданд, Ҷадидизми тоторӣ бошад, ки баъдан дар солҳои 80-уми асри XIX дар қаламрави Қрим ва Волга ба вучуд омадааст, ҷопи даврии мусулмони Русия ва кишварҳои Шарқ, бахусус рӯзномаи "Тарҷумон" буд, ки солҳои 1883-1914 аз ҷониби И.Гаспринский нашр шудааст. Ҷадидизм дар Туркистон, Бухоро ва Хива бо ҳосият ва шакли рушд фарқ карда, тарҳи гуногуни ташкилии марбут ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии халқҳои ин минтақаҳо ба даст овард".

Пас аз забт кардани Осиеи Миёна аз ҷониби Русия дар нимаи дуюми асри XIX, инқилоби дуюми даврии ҳаёти халқҳои ин минтақа инқилоби буржуазӣ-демократии феввали соли 1917 дар Петроград буд, ки ба ҳокимияти автократӣ хотима бахшид ва барои дигаргуниҳои куллии минбаъда шароит фароҳам овард. Инқилоби Буржуазии Феврал дар Русия ихтилофи сиёсиро дар Туркистон дар Бухорои амирӣ низ паҳн кард, ки дар он сарфи назар аз кӯшиши мақомот барои ҷилавгирӣ аз рӯҳияи инқилобӣ, фаъолияти созмонҳои ҷадид, ки ба сохторҳои муттаҳиди ҳизбии ҷавонбухороӣҳо табдил ёфтанд, афзоиш пайдо намуд. Ҷараёни мазкур барои онҳо ҳамчун равандҳои демократӣ дар Русия ба меъёри ҳақиқии тарҳҳои минбаъдаи онҳо табдил ёфтанд.

Ҳангоми арзёбии нақш ва мавқеи ҷадидҳо дар равандҳои сиёсӣ дар ибтидои асри XX, бояд қайд кард, ки хизмати онҳо аз он иборат аст, ки онҳо ҳамчун шахсиятҳои дорой тафаккури интиқодӣ дар асоси шароити мушаххасе, ки дар он онҳо бояд фаъолияти худро анҷом медоданд, кӯшиш карданд, ки зарурати объективии азнавсозии

хаёти иҷтимоии ҷомеаи Осиёи Марказиро дар асоси камолоти ақлоният, ахлоқ, озодӣ ва баробарӣ амалӣ созанд. Бо ин кор, онҳо ба раванди афзоюндаи рушди ғояҳои плюрализми сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ саҳми арзанда гузоштанд. Бо ишора ба ин ҳолат А. Ҷумаев, ба хулосае меояд, ки ҷадидҳои Осиёи Марказӣ ташхиси интиқодии худро дар бораи вазъи ҷомеаи мусалмонон, давлат ва дин дар Осиёи Марказӣ дар ибтидои асри XX гузошта, сабабҳои ақибмонии ҷаҳони исломро аз тамаддуни Аврупо муайян кардаанд". Аммо, бояд қайд кард, ки андешаҳои онҳо дар бораи роҳҳо ва роҳҳои рафъи вазъи мавҷуда гуногун буданд.

Ҳамин тариқ, бо пирӯзии Инқилоби Феврал ва баъд Октябр дар Русия алтернативаи сиёсӣ ба идоракунии пешинаи ҳаёт ба вучуд омад ва Осиёи Миёна роҳи рушди демократиро интихоб кард, ки имкони иштирок дар равандҳои иҷтимоии оммаи васеъро фароҳам овард. Ихтилофоте, ки ҷомеаи Осиёи Марказиро дар ин давра фаро гирифта, унитаризми даврони пешинро паси сар кард, гуногунсатҳии манфиатҳои табақаҳои мухталифи аҳолиро инъикос мекард. Таърихи пас аз октябри Русияи Шуравӣ, яъне пас аз ғалабаи инқилоби сотсиалистии Октябр, дар тули панҷ моҳ зери аломати гуногунандешии сотсиалистӣ гузашт, ки дар гуногунандешӣ зоҳир шуд, ки дар фаъолияти ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ, ки инқилоби Октябрро дастгирӣ мекарданд, инъикос ефт. Хусусияти гуногунандешии сотсиалистӣ аз он иборат буд, ки ба мавҷудияти бисёрҳизбӣ иҷозат дода, ҳамзамон, ҳизбҳои буржуазиро, ки дар системаи сиёсии Шӯравӣ дар робита бо фаъолияти контрреволюсионии худ ҷой надоштанд, аз он хориҷ кард, гарчанде ки онҳо барои муддате дар фазои нави сиёсӣ бозигарони баробарҳуқуқи сиёсӣ буданд.

Хусусияти плюрализми сиёсӣ он замон аз он иборат буд, ки он дар шакли мубоҳисаҳо дар дохили ҳизби ҳоким сурат мегирифт ва ҳатто дар шароити тасдиқи системаи як ҳизбӣ тобиши сиёсӣ мепӯшид, зеро ҳамаи мубоҳисаҳое, ки мунтазам бо шиддати ғавқулодда сар мезаданд, ба ин ё он тарз ба фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ дахл доштанд.

Дар соли 1953, пас аз марги Сталин, бо фарорасии "обшавии хрущёвӣ", ки марҳилаи навро дар таҳаввулоти тафаккури озод боз кард, дар кишвар барои эҳёи анъанаҳои муваққатан гумшудаи зуҳури плюрализми афкор имконият фароҳам омад. Аммо, ин раванд дар аввал ба муқовимати яқрави қувваҳои боздоранда дучор омад, ки ханӯз ба қадри кофӣ тавоно буданд, вале дар ниҳоят ба суръатбахшии он мусоидат намуданд. Ба ҳар ҳол, бо ислоҳоти М.С. Горбачев ин раванд бо истилоҳ ба "қабристонии ояндаи ИҶШС", анҷом пазируфт.

АДАБИЁТ

1. Гафаров, Н.У. Джадидизм в Средней Азии в конце XIX в. – начале XX в. [Текст]: автореф. дис... д-ра. историч. наук / Н.У. Гафаров. – Душанбе, 2014. – С. 30.
2. Джумаев, А. Скажите, а Ленин ещё вернётся? [Текст] /А. Джумаев /Журнал «Дружба народов». - №10. – 2017. - С. 213-214.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА

Дар фишурдаи мазкур таҳлили равандҳои сиёсӣ, ки дар Осиёи Миёна дар нимаи дууми асри XIX ба амал омада буданд, бештар тавачҷухро ҷалб менамояд. Он имкон медиҳад, ки омилҳо ва сабабҳои ташаккули плюрализми сиёсӣ дар минтақа бозкушои гардад. Ҳамин тариқ сабабҳо ва омилҳои гуногуни ташаккули плюрализми сиёсиро дар Осиёи Миёна ёдрас шудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: плюрализми сиёсӣ, ҷадидизм, давлатӣ, концепсия, гурӯҳ, сиёсат, ҳукумат, ҷамъият, раванди сиёсӣ.

ОСНОВАНИЯ ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПЛЮРАЛИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье большое внимание привлекает анализ политических процессов, происходивших в Средней Азии во второй половине XIX века. Это позволяет заново

открыть факторы и причины формирования политического плюрализма в регионе. Таким образом, можно назвать различные причины и факторы формирования политического плюрализма в Центральной Азии.

Ключевые слова: политический плюрализм, модернизм, государство, концепция, группа, политика, власть, общество, политический процесс.

BASES FOR ESTABLISHING POLITICAL PLURALISM IN CENTRAL ASIA

In this article, more attention is paid to the analysis of the political processes that took place in Central Asia in the second half of the 19th century. In this article, more attention is paid to the analysis of the political processes that took place in Central Asia in the second half of the 19th century. This allows us to rediscover the factors and reasons for the formation of political pluralism in the region. Thus, we can name various reasons and factors for the formation of political pluralism in Central Asia.

Keywords: political pluralism, modernism, state, concept, group, politics, power, society, political process.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Остонакулов Тоҷиддин Шукурович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии фалсафа. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 917-23-23-43.

Сведения об авторе: *Остонакулов Тоджиддин Шукурович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 917-23-23-43.

Information about authors: *Ostonakulov Tojiddin Shukurovich* – Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 917-23-23-43.

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҲИ ПЕДАГОГИКА

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ БАРОИ АРЗӢБИИ САТҲИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ МУТАХАССИСОНИ ОЯНДА

*Мирализода А.М. – д.и.п., профессор, мудири кафедраи
умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ*

Масъалаҳои ташаккули сатҳи муносиби салоҳият дар байни мутахассисони оянда, ки дар системаи таҳсилоти олии касбӣ омода мешаванд, солҳои охир дар сатҳҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтанд [2, 3, 8]. Ин самти такмили системаи таълими касбест, ки он дар марҳилаи ҳозираи рушди он бо як қатор сабабҳо вобаста аст. Муҳимтарини онҳо эҳтиёҷи ҷомеа ба мутахассисоне мебошад, ки донишҳои нави дар давраи омӯзиш гирифтаашро дар фаъолияти касбии худ татбиқ карда тавонанд. Таҳлили нашрияҳои сершумор оид ба ин мавзӯ гувоҳӣ медиҳад, ки проблемаи мазкур қариб ба тамоми ҷанбаҳои инкишофи фаъолияти таълимӣ дахл дорад [1, 5-7, 9, 10]. Масъалаи мазкур бо вусъати амалияи истифодаи технологияи муосири педагоги (ТМП) аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар ин мақола, мо танҳо ба равишҳо, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои асосии баҳодиҳии дастовардҳои мутахассисони оянда ба сатҳи зарурии салоҳияти касбӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунем. Азбаски, танҳо он чизеро, ки омӯхта шудааст ё ҳадди ақал дар барномаи корӣ нишон дода шудааст, арзёбӣ ва назорат кардан мумкин аст, пас дар бораи рушди салоҳиятҳои муайяни касбӣ сухан рондан лозим аст, ки ин салоҳиятҳо дар кучо ва чӣ гуна ташаккул меёбанд, муттаҳид карда мешаванд ва назорат карда мешавад. Ба ибораи дигар, ин масъалаҳо бояд аз дидгоҳи равиши систематикӣ ҳал шаванд [4]. Равишҳо, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои асосии баланд бардоштани сатҳи салоҳияти касбии мутахассисони оянда дар доираи (ТМП) ташаккул ёфта, аз ин рӯ, ҳадафи худ муаррифии сохтори маҷмуи муайяни вазифаҳои ченшаванда, воситаҳои таълим ва як қатор аз дигар нишондиҳандаҳо. Дар баробари ин, ҳадафи асосии таҳия ва фаъолияти ТМП аз он иборат аст, ки ба мутахассисони оянда имкони кафолатноки ба даст овардани миқдори зарурии донишҳои мувофиқ ба сатҳи муайяни салоҳияти касбии онҳо дар шароити оmodасозии онҳо дар доираи системаи таҳсилоти олии касбӣ бошад. Бо вучуди ин, дар тули вақт, вазъ дар бозори таъминкунандагони ин ҷузъҳо ё дар бозори истеъмолчи моли ширкат ё қурби асъор ва ғайра метавонад тағйир ёбад. Дар ҳар сурат, зарур аст, ки вазъиятро арзёбӣ кунед ва вариантҳоро барои дарёфти роҳҳои ҳалли мувофиқ омода кунед, яъне вазифаро тартиб диҳед ва ба таври одӣ гӯем, маълумоти нопурраро илова кунед. Хулоса, натиҷаҳои, ки дар рафти таҳқиқот ба даст овардаем, ба мо имкон доданд, ки хулосаҳои зеринро ба даст орем:

1. Муайян намудани масъалаи арзёбии натиҷаҳо дар системаи таҳсилоти олии касбӣ бояд ҳамаҷониба бошад ва бешубҳа баҳодиҳии он чизеро, ки дар рафти тайёр кардани сатҳи салоҳияти касбии мутахассисони оянда ба даст оварда шудааст, дар бар гирад.

2. Масъалаҳои муқаррар кардан, муттаҳид намудан ва мониторинги натиҷаҳо дар системаи таҳсилоти олии касбӣ як масъалаи ягона буда, бояд танҳо аз нуқтаи назари системавӣ, махсусан бо назардошти истифодаи онҳо барои баланд бардоштани сатҳи салоҳияти касбии мутахассисони оянда баррасӣ ва ҳал карда шаванд.

3. Баҳодиҳии бевоситаи сатҳи бадастомадаи салоҳияти касбии мутахассисони оянда бояд дар асоси тартиби ҳамаҷониба, ки ба ҳуди раванди таҳсилоти олии касбӣ мувофиқ бошад, ташаккул дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Андреев А.Л. Парадигмаи салоҳиятнокӣ дар таълим: таҷрибаи таҳлили фалсафӣ ва методологӣ // Педагогика, 2005. – № 4.

2. Болотов В.А., Сериков В.В. Модели салоҳият: аз идея то барномаи таълимӣ // Педагогика, 2003. – № 10.
3. Воронов М.В. Ташаккул ва назорати салоҳияти донишҷӯён дар самтҳои гуманитарии таълим. Сифати таҳсилоти донишгоҳӣ ва меъёрҳои баҳодиҳии он: Маводҳои илмии СГА. М.: Нашриёти ДДХ, 2007.
4. Зимняя И.А. Салоҳиятҳои асосӣ ҳамчун асоси натиҷавӣ-мақсадноки равиши салоҳият дар таълим. – М.: Маркази илмии проблемаҳои сифати тайёр кардани мутахассисон, 2004.
5. Ильина Н.А., Дмитриев И.В., Корнеева Т.Б. Салоҳиятҳои таълимӣ дар таълими фосилавӣ // Маҷаллаи интернетии «Эйдос». – 2005 [Манбаи электронӣ]. (Санаи мурочиат) <http://www.eidos.ru/journal/2005/.html>.
6. Садовская Е.А. Салоҳияти касбии омӯзгорон-тадқиқотчиёни ояндаи донишгоҳҳо: Дастурҳои методӣ барои дарсҳои амалӣ аз ҷанми «Педагогикаи мактаби оӣ». – Оренбург: РИК ГОУ ОСУ, 2004.
7. Фурсенко А.А. Дар бораи татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки миллӣ дар соҳаи маориф // Алма матер (Бюллетени мактаби оӣ), 2006. – № 1. — С.21-25.
8. Хуторской А.В. Салоҳиятҳои асосӣ ҳамчун ҷузъи парадигмаи шахсият нигаронидашудаи таълим // Маорифи халқ, 2003. – № 2.
9. Ялолов Ф. Г. Равиши фаъолият-салоҳият ба таълими амалия нигаронидашуда // Маҷаллаи интернетии «Эйдос». – 2007 [Манбаи электронӣ]. (Санаи мурочиат) <http://www.eidos.ru/journal/2007/.htm>

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ БАРОИ АРЗӢБИИ САТӢИ САЛОӢИЯТИ МУТАХАССИСОНИ ОЯНДА

Фишурда ба проблемаи истифодаи технологияи муосири педагогӣ барои арзёбии салоҳияти мутахассисони оянда бахшида шудааст. Солҳои охир дар сатҳҳои гуногун масъалаҳои ташаккули сатҳи муносиби салоҳият дар байни мутахассисони оянда, ки дар системаи таҳсилоти олии касбӣ омода мешаванд мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Муаллифи мақола қайд менамояд, ки эҳтиёҷи ҷомеа дар замони муосир ба мутахассисоне мебошад, ки донишҳои нави дар давраи омӯзиш гирифтаашро дар фаъолияти касбии худ татбиқ карда тавонанд. Проблемаи мазкур қариб ба тамоми ҷанбаҳои инкишофи фаъолияти таълимӣ дахл дорад. Ба ақидаи муаллиф яке аз ҷузъҳои механизми таълими салоҳиятнокӣ истифодаи васеи воситаҳои махсуси таълимӣ хоҳад буд, ки таҷдиди оқилонаи ҳолатҳои ҳангоми ҳалли масъалаҳои касбӣ ба миён меоянд. Чунин воситаҳо, умуман, қайҳо боз маълуманд - ин бозихо ва тренингҳои гуногун мебошанд. Аммо аз онҳо то ҳол дар процссси таълим ниҳоят нокифоя истифода бурда мешавад. Татбиқи амалии онҳо харҷи хеле зиёдро талаб мекунад ва омода намудани онҳо ба усулҳои равиши фаромарзӣ асос ёфтааст, ки зарурати мураббӣни соҳибхтисосро ба миён меорад. Мо мутмаинем, ки муайян намудани масъалаи арзёбии натиҷаҳо дар системаи таҳсилоти олии касбӣ бояд ҳамачониба бошад ва бешубҳа баҳодиҳии он чизеро, ки дар рафти тайёр кардани сатҳи салоҳияти касбии мутахассисони оянда ба даст оварда шудааст дар бар гирад.

Калидвожаҳо: ташаккул, муносибат, салоҳият, мутахассис, система, оянда, таҳсилоти олии касбӣ, самт, такмил, таълими касбӣ, рушд, сабабҳо, ҷомеа, фаъолият.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОЦЕНКИ УРОВНЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Тезис посвящен проблеме использования современных педагогических технологий, оценке компетентности будущих специалистов. В последние годы на различных уровнях обсуждаются вопросы формирования соответствующего уровня компетентности у будущих специалистов, обучающихся в системе высшего профессионального образования.

Автор тезиса отмечает, что потребность общества в современное время заключается в специалистах, способных применить в своей профессиональной

деятельности новые знания, полученные в период обучения. Эта проблема касается практически всех сторон развития учебной деятельности.

По нашему мнению, одной из составляющих механизмов формирования компетенций станет широкое использование специальных образовательных средств, которые позволят рационально воспроизводить ситуации, возникающие при решении профессиональных задач. Такие инструменты, вообще известны давно – это различные игры и тренинги. Однако они пока недостаточно используются в образовательном процессе. Их практическая реализация требует больших денег, а их подготовка основана на методах трансграничного подхода, что требует наличия квалифицированных тренеров.

Автор убежден, что определение вопроса оценки результатов в системе высшего профессионального образования должно быть комплексным и обязательно включать оценку достигнутого в ходе обучения уровня профессиональной компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: становление, взаимоотношения, компетентность, специалист, система, будущее, высшее профессиональное образование, направление, совершенствование, профессиональное образование, развитие, причины, общество, деятельность

THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES TO ASSESS THE LEVEL OF COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

The article is devoted to the problem of using modern pedagogical technologies, assessing the competence of future specialists. In recent years, issues of forming an appropriate level of competence for future specialists studying in the system of higher professional education have been discussed at various levels. The author of the article notes that the need of society in modern times is for specialists who are able to apply in their professional activities the new knowledge gained during the training period. This problem concerns almost all aspects of the development of educational activities. According to the author, one of the components of the mechanisms of competence formation will be the widespread use of special educational tools that will allow us to rationally reproduce situations that arise when solving professional tasks. Such tools have been known for a long time – these are various games and trainings. However, they are not yet being used enough in the educational process. Their practical implementation requires a lot of money, and their training is based on methods of a cross-border approach, which requires the availability of qualified trainers. The author is convinced that the definition of the issue of evaluating results in the system of higher professional education should be comprehensive and necessarily include an assessment of the level of professional competence of future specialists achieved during training.

Keywords: formation, relationships, competence, specialist, system, future, higher professional education, direction, improvement, professional education, development, causes, society, activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирализода Абдусалом Мустафо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **Телефон:** (+992) 918-82-23-40.

Сведения об авторе: *Мирализода Абдусалом Мустафо* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17, **Телефон:** (+992) 918-82-23-40.

Information about the authors: *Miralizoda Abdusalom Mustaf*o – Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 918-82-23-40.

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФИЛУ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Назирӣ Л. – н.и.п., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ

Эълomiaи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 августи соли 1990 дар Иҷлосияи дуюми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, (даъвати 12) қабул гардид ва он аввалин санади ҳуқуқиест, ки дар Тоҷикистон ҳанӯз дар ҳайати ИҶШС буда, ба тавсиб расидааст. Дар моддаи аввали Эълomia таърифи истиқлоли давлатӣ чунин шарҳ дода шудааст: "ягонагӣ ва ҳукмравои ҳокимияти давлатӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибхитиёрии он дар муносибати хориҷӣ", ки он моҳиятан ифодакунандаи давлати озоду мустақил буда, ҳамзамон аввалин қадами устувор ба сӯйи кишвари мустақил ва соҳибистиклоли Тоҷикистон гузошт. Тибқи Эълomiaи мазкур Тоҷикистон ҳуқуқи мустақилона муайян намудани сиёсати молия, истифодаи сарватҳои миллӣ, замин ва дигар имтиёзҳои муҳимро гирифт. Бори нахуст дар Тоҷикистон андешаи таҷзияи ҳокимият ба шохҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ баён гардид.

Рӯ додани табaddулоти давлатӣ дар пойтахти ИҶШС - шаҳри Москва ва шикасти давлати абарқудрат боиси пасопеш ба даст даровардани истиқлоли давлатии ҷумҳуриҳои ҳамонвақтаи ҳайати ИҶШС гардид.

Дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9- сентябри соли 1991 изҳорот "Дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" қабул гардид ва тавассути он Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шуд ва он дар сатҳи меъёри конституционӣ, яъне аз 9-уми сентябри соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар хусуси даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон" истиқлоли Тоҷикистон расмӣ гардонид шуд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кайд менамоянд: "Истиқлолият шиносномаи ҳастии давлати комилҳуқуқ ва соҳибхитиёри тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист, ки низоми давлатдорӣ, сиёсати дохилию хориҷӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии хешро мустақилона пеш мебарад".

Маҳз, Эълomiaи Истиқлолият ва Истиқлоли давлатӣ (09.09.1991) ба қабули Конститутсияи давлати мустақили Тоҷикистон замина ва шароити ҳуқуқиро фароҳам овард. Ба ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон муяссар гашт, ки нахуст Конститутсияи кишварро бо раъйдихии умумихалқӣ (06.11.1994) қабул намуда, ҳамчун сарқонуни асосӣ дар заминаи он садҳо қонуну санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолият дар соҳаҳои мухталифи ҷомеа қабул карда шуд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи баёналмилалӣ, аз шумори конститутсияҳои дунё, ки дар он арзишҳои умумибашарӣ ва гуногунандешии сиёсӣ сабт шудааст. Вобаста ба ин назар, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: "Табиист, ки давлати тозабунёди тоҷикон, агар он аз қатори давлатҳои мутараққӣ ва мутамаддин ҷой гирифтани бошад, бояд аз арзишҳои умумибашарӣ пуштибонӣ кунад. Гуногунандешии сиёсӣ аз ҷумлаи чунин арзишҳост, ки онро мо қабул дорем".

Соҳти давлати Тоҷикистон дар моддаи 1 -уми Конститутсия оварда шудааст, ки тибқи он Тоҷикистон давлати соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Соҳибхитиёрии Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки давлат дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, қонуният ва дигар рӯҳҳои, аз ҷумла дар сиёсати хориҷӣ роҳи ба худ хоси тараққиётро интихоб менамояд.

Шакли демократияи хоси Тоҷикистон имкон медиҳад, шаҳрвандон тавассути иштироки бавосита ва бевосита дар амали гардонидани ҳокимият тавассути иштирок дар интихобот, раъйпурсӣ бо аъзогӣ дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ассосиатсияҳо, маҳфилҳо доранд.

Давлати ҳуқуқбунёд маънои онро дорад, ки фаъолияти давлату мақомотҳо ва сокинону шаҳрвандону давлат тобеи ҳуқуқ мебошанд. Дар 33 соли Истиқлоли давлатӣ бояд кайд намуд, ки ягон соҳаи ҳаёти ҷомеа ва давлат нест, ки бо қонунҳои санадҳои

меъёрӣ фаъолияти онҳо танзим нашуда бошад. Масалан, қабул гардидани як қатор сандаҳои танзимкунандаи соҳаи маориф ба рушд ва пешравии он, инчунин ҷавобгӯ гаштан ба меъёрҳои байналмилалӣ мусоидат намуд. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" (1994, 22 июли соли 2013, № 1004)", "Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ" (22.04.2003, №21), "Оид ба таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ", (19.05.2009), "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" (02.08.2011, №762), "Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ" (08.08.2015, №1224), Концепсияи рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи миллии таҳсилоти Тоҷикистон, Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 марти соли 2006, №94), Концепсияи таҳсилоти муттасил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (25 январи соли 2017, №28), Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (30 октябри соли 2010, №560), Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 (27 ноябри соли 2019, №599) ва якқатор санадҳои дигари муҳимми давлатӣ қабул ва мавриди амал қарор дода шудааст. Ин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба раванди таълиму тарбия, сифат ва саранокӣ таълим, омодагии касбии мутахассисон нақши муҳим дорад.

Вобаста ба санадҳои ҳуқуқии соҳа Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон махсус қайд намуд. Концепсия фарогири 18 рукни асосии тарбияи насли наврас буда, тавассути муассисаҳои таълимӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот амалӣ карда мешавад. Яке аз рукнҳои муҳимми концепсия тарбияи ҳуқуқӣ мебошад, ки он ба дарки ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои шаҳрвандон дар назди давлат ва ҷомеа равона карда шудааст. Таркиби тарбияи аз конститутсия асос гирифта, ба шаҳрвандон, хусусан хонандагону донишҷӯён ҳуқуқи зиндагӣ, ҳуқуқи таҳсил ва таълиму тарбия, ҳуқуқи озодии сухан, ҳуқуқи иштирок дар интихобот ва райъпурсӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва истифода аз дастовардҳои фарҳангӣ, ҳуқуқи истироҳат, ҳуқуқи хифзи саломатӣ, ҳуқуқи ташкили оила, ҳуқуқи ақидаи шахсӣ, ҳуқуқи эътиқод ва дигар ҳуқуқҳоро медахад. Вазифаи тарбияи ҳуқуқӣ донишҷӯи ҳуқуқ ва вазифаҳои муқарраршуда ва риояи он мебошад. Мақсади ниҳоии тарбияи ҳуқуқӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад.

Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии наврасону ҷавонон аҳамияти хоса дошта, ки имконияти рушди ҷанбаҳои зехнӣ -ҳуқуқӣ ва маънӣ ояндаи ҷомеаро таъмин менамояд. Фарҳанг ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон аз Конститутсияи кишвар манша гирифта, дар доираи санадҳои дигари муҳимми ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (28.12.2023) қайд намуданд: "Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки заминаи эъморӣ давлати мустақили миллӣ ва пешравии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишварро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад.

Амали намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки соли 2024 ба ифтихори ин санаи бисёр муҳимми таърихӣ «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад".

Эълон шудани соли 2024 ҳамчун "Соли маърифати ҳуқуқӣ" шаҳрвандони кишвари азизамон, хусусан наврасону ҷавонро муаззаф менамояд, ки донишу маърифат ва малақаҳои ҳуқуқии худро баланд бардошта, ҷиҳати расидан ба зиндагии шоиста ва рушди озоду бемайлони худ талош варзанд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 6 ноябри соли 1994 дар раёспурсии умумихалқӣ қабул карда шудааст. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёспурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд;
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе, 28.12.2023;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд.» Душанбе, 2 августи соли 2011. №762;
4. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 марти соли 2006, №94);
5. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 (27 ноябри соли 2019, №599)

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФИЛУ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конституцияи кишвар давлати соҳибистиклол, демократӣ, дунявӣ ва ягона буда, ҳуқуқу озодиҳои шахрванд, хусусан насли наврасу ҷавон барои гирифтани таҳсил ва истифода аз ҳуқуқҳои дигари худ, аз ҷумла ҳуқуқи озодии суҳан, ҳуқуқи иштирок дар интихобот ва раёспурсӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва истифода аз дастовардҳои фарҳангӣ, ҳуқуқи истироҳат, ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқи ташкили оила, ҳуқуқи ақидаи шахсӣ, ҳуқуқи эътиқод ва дигар ҳуқуқҳои меҳад. Вазифаи тарбияи ҳуқуқӣ донишҷӯи ҳуқуқ ва вазифаҳои муқарраршуда ва риояи он мебошад. Мақсади ниҳоеи тарбияи ҳуқуқӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шахрвандон мебошад, ки соли 2024 "Соли маърифати ҳуқуқӣ" эълон карда шудааст.

Қалидвожаҳо: эълонии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Истиклоли давлатӣ, Конституция, давлати ҳуқуқбунёд, маърифати ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ.

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ГАРАНТ ПРАВО ОСНОВНЫХ СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Согласно Конституции страны, Республика Таджикистан является независимым, демократическим, светским и единым государством. В культурной жизни и использовании достижений культуры обеспечивается право на отдых, право на охрану здоровья, право на создание семьи, право на личное мнение, право на веру и другие права. Задача правового просвещения – знать установленные права и обязанности и соблюдать их.

Конечной целью правового просвещения является формирование правовой культуры граждан, в том числе молодежи и 2024 год объявлен «Годом правового просвещения».

Ключевые слова: Декларация независимости Республики Таджикистан, Государственная независимость, Конституция, правовое государство, правовое просвещение, правовое воспитание.

CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IS THE GUARANTEE AND LEGAL FUNDAMENTAL FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN

According to the Constitution of the country, the Republic of Tajikistan is an independent, democratic, secular and united state. In cultural life and the use of cultural achievements, the right to rest, the right to health care, the right to create a family, the right to personal opinion, the right to faith and other rights are ensured. The task of legal education is to know the established rights and obligations and comply with them. The ultimate goal of legal education is the formation of the legal culture of citizens, including young people, and 2024 has been declared the "Year of Legal Education".

Keywords: Declaration of Independence of the Republic of Tajikistan, State independence, Constitution, rule of law, legal education, legal education.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назирӣ Латофат* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 554-44-00-29.

Сведения об авторе: *Назири Латофат* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 554-44-00-29.

Information about the author: *Naziri Latofat* – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor of the university-wide Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 554-44-00-29.

МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ДОНИШЧӢӢН ДАР МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Ахмедова М.С. – н.и.п., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи бунёди давлати демократию ҳуқуқбунёдро пеш гирифта шудааст. Инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он арзиши олӣ мебошанд. Ҳамзамон, тибқи Конститутсия мазмуну қонунҳо ва ҷаъолияти тамоми мақомоти давлатиро таъмин, эътироф, риоя ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташкил медиҳад. Дар раванди ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд нақши муҳим дорад. Шахсе ҳуқуқҳои худро истифода карда метавонад инчунин уҳдадорҳои худро иҷро менамояд, ки маърифати баланди ҳуқуқӣ дошта бошанд. Бидуни сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ қоҳиш додани сатҳи ҳуқуқвайронкунӣ, таъмини низому тартибот, ташаккули фарди комили ватандӯст ва бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд ғайри имкон аст. Аз ин рӯ, давлат ва ҳуқумати мамлакат таҳти сиёсати маърифатпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии донишчӯён диққати асосӣ дода, пайваста тадбирҳои созандаро анҷом медиҳанд.

Тоҷикистон давлатест, ки бар пояи ҳуқуқ бунёд гардида, дар назди донишчӯён вазифаҳои нав мегузорад, ки онҳо бояд дорои маърифати баланди ҳуқуқӣ бошанд. Мақом ва нақши ҳуқуқ дар ҳаёти донишчӯӣ муосир беш аз пеш муҳим мегардад. Донишҷӯи ҳуқуқ ва уҳдадорҳои худ, инчунин меъёрҳои ҳуқуқӣ ба донишчӯён имкон медиҳад, ки на танҳо дар бораи як ҳатти рафтори меъёрӣ қарор қабул кунанд, бо институтҳои ҷомеаи муосир самараноктар ҳамкорӣ кунанд, инчунин худро аз амалҳои ғайриқонунии дигарон муҳофизат намоянд.

Дар суҳанронии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш дар ноҳияи Данғара санаи 1-уми сентябри соли 2023 ба ҷавонон ба донишчӯёну хонандагон муроҷиат намуда, таъкид карданд, ки: “Давлат ва Ҳуқумати Тоҷикистон дар сиёсати пешгирифтаи худ наврасону ҷавонон ва хонандагону донишчӯёнро созандагони фардои Ватан мешуморад ва ман ҳамчун Роҳбари давлат ба шумо – ҷавонони шарафманди кишвар эътимоди комил дорам. Шумо ҷавонону наврасон, дар навбати аввал, хонанда ва донишчӯ, яъне ҷӯяндаи дониш ҳастед, ки вазифаи аввалиндараҷаатон хондан ва аз худ кардани донишҳои замонавӣ, забонҳои хориҷӣ, техникаву технологияҳо ва мутобиқ шудан ба талаботи замони муосир мебошад. Ҷавоне, ки соҳиби донишу маърифат ва касбу ҳунар аст, ҳеҷ гоҳ ба роҳи хато намеравад, хору зор намешавад, дар ҳар ҷое, ки бошад, ҷойи қор меёбад ва

зиндагии бобаракат мебинад, зеро дунёи маънавии ўро ақлу хирад, донишу маърифат ва саъю талош пурбор гардонандааст.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки техникаву технология ва зеҳни сунъӣ нақши рӯзафзундоранд, фаҳмидани ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ муҳим аст. Донишҷӯёне, ки техникаву технологияҳо ва зеҳни сунъиро меомӯзанд, метавонанд дар мансабҳои касбии худ ба мушкилоти гуногуни ҳуқуқӣ дучор шаванд. Масалан, онҳо метавонанд бо масъалаҳои ҳуқуқи муаллиф, ахлоқи истифодаи зеҳни сунъӣ, ҷанбаҳои ҳуқуқии амнияти киберӣ ва ғайра дучор шаванд.

Омӯзиши фанҳои ҳуқуқӣ ба донишҷӯён кумак мекунад, ки ин масъалаҳоро дарк кунанд ва донишҳои базавии худро мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ истифода карда тавонанд. Онҳо метавонанд дарк намоянд, ки дар фаъолияти касбии хеш чӣ гуна ҳуқуқ ва уҳдадорихо доранд, инчунин чӣ гуна маҳдудиятҳо ва масъулиятҳо доранд.

Илова бар ин, дониши ҷанбаҳои ҳуқуқӣ метавонад ба донишҷӯён дар таҳия ва татбиқи технологияҳои нав ва зеҳни сунъӣ бо назардошти талаботи қонунӣ ва стандартҳои ахлоқӣ кумак расонад. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки донишҷӯёни риштаи технология ва зеҳни сунъӣ фанҳои ҳуқуқшиносиро омӯзанд, то донишу малакаҳои заруриро дар соҳаи ҳуқуқ ба даст оранд, ки дар фаъолияти касбии онҳо ба онҳо кумак кунанд.

Дар заминаи таъкиди Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудан зарур аст, ки донишҷӯӣ дорои сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ қодир аст донишманд гардад, мутахассиси касби худ шавад, ватандӯсти асил бошад ва баҳри ояндаи давлат ва Ватан саҳмгузори намояд. Донишҷӯе, ки дорои сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ мебошад, самаранокии низоми ҳуқуқии муосирро мусбат арзёбӣ мекунад. Дар баробари ин, онҳо зарурати васеъ ва амиқтар кардани донишҳои ҳуқуқии худро эҳсос мекунад ва аҳамияти таълими ҳуқуқиро дар донишгоҳҳо эътироф мекунад. Масалан муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” аз 19 майи соли 2009, № 531 ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мутааллиқ ба ҳолати ҳуқуқии донишҷӯён бояд пурра ба донишҷӯён фаҳмонида шавад.

Дар асоси моддаи 1 ин Қонун донишҷӯ - шахсе, ки тибқи тартиби муқарраршуда ба муассисаи таҳсилоти олии касбӣ қабул гардидааст ва дар шӯъбаҳои рӯзона, шабона, ғоибона ё бо мақсади дарёфти дараҷаи муайяни таҳсилот ва ихтисос ба тариқи экстернат таҳсил мекунад. Ба донишҷӯӣ муассисаи таҳсилоти олии касбӣ шаҳодатномаи донишҷӯ ва дафтарчаи имтиҳонотии намунаи муқарраргардида дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бордовская Н.В. Антология гуманной педагогики. Москва, 2001.
2. Волохова Е.А., Юкина И.В. Дидактика. Ростов-но-Дону «Феникс», 2004.
3. Коджаспирова Г.М. Педагогика. Москва, 2010.
4. Лутфуллоев М. Педагогикаи башар. Душанбе, 2008.
5. Лутфуллоев М. Дарс. Душанбе «Ирфон», 1995.
6. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология. Душанбе «Ирфон», 2007.
7. Ф.Шарифзода., М.Миралиев. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. Душанбе «Ирфон», 2012. Саҳ 339-346

МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ДОНИШҶҮЁН ДАР МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳуқуқ доранд, аз китобхонаҳои давлатӣ ройгон истифода баранд ва ҳамчунин ройгон вориди осорхонаҳои давлатӣ шаванд. Барои донишҷӯёни шӯъбаҳои рӯзона ва шабона дар як соли таҳсил на камтар аз ду маротиба таътил муқаррар карда мешавад. Донишҷӯӣ эҳтиҷманди манзил дар хобгоҳ (ба шарте ки муассисаи таҳсилоти олии касбӣ фонди дахлдори манзил дошта бошад) бо ҷойи хоб таъмин карда мешавад. Донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии

касбӣ барои комёбиҳо дар таҳсил ва иштироки фаъолона дар корҳои илмӣ таҳқиқотӣ мутобиқи Оинномаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо мукофотҳои маънавӣ ва ӯ моддӣ сарфароз гардонида мешаванд.

Калидвожаҳо: донишҷӯён, ҳуқуқ, маърифат, таълим, тарбия, таҳсилот, таҳқиқот, қонун, модда, муассиса, Ҷумҳурии Тоҷикистон, технология.

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Студенты высших учебных заведений имеют право на бесплатное пользование государственными библиотеками, а также на бесплатный вход в государственные музеи. Для студентов дневного и заочного отделений отпуск устанавливается не реже двух раз в учебный год. Студенту, нуждающемуся в жилье в общежитии (при условии, что в высшем учебном заведении есть соответствующий жилищный фонд), будет предоставлено место для прописки. Студенты учреждений высшего профессионального образования за успехи в учебе и активное участие в научно-исследовательской работе награждаются моральными или материальными наградами в соответствии с уставом учреждения высшего профессионального образования.

Ключевые слова: студенты, право, образование, обучение, воспитание, исследования, закон, статья, учреждение, Республика Таджикистан, технология.

LEGAL EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Students of higher educational institutions have the right to free use of state libraries, as well as free admission to state museums. For students of day and night departments, leave is established at least twice a school year. A student in need of accommodation in a dormitory (provided that the higher education institution has the appropriate housing stock) will be provided with a place to sleep. Students of higher professional education institutions are awarded moral or material awards for academic success and active participation in research work in accordance with the charter of the institution of higher professional education.

Keywords: students, education, education, upbringing, education, research, law, article, institution, Republic of Tajikistan, technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ахмедова Мушараф Сангинбоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илми педагогӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 985-90-33-77.

Сведения об авторе: *Ахмедова Мушараф Сангинбоевна* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 985-90-33-77.

Information about the author: *Akhmedova Musharaf Sanginboevna* – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor of the university-wide Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 985-90-33-77.

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

*Тошзода С.Х. – к.п.н., доцент общеуниверситетской
кафедры педагогики ТНУ*

На сегодняшний день, тесное сотрудничество Республики Таджикистан со многими странами мира, выход на мировую арену и повышение имиджа государства во всех сферах жизнедеятельности народа, послужили тому, что русский язык стал более

востребован. Владение языком международного общения является непременным залогом успеха в карьере любого человека и средством формирования и развития профессиональных качеств и компетенций будущих специалистов.

В современном вузе студенты осваивают свою будущую профессиональную деятельность, учатся выражать свои потребности и соответствовать требованиям современного рынка труда. Происходит формирование умений, способствующие логически и критически мыслить, решать профессиональные задачи.

Обобщением и анализом способов деятельности, направленных на формирование таких умений занимались В.В. Давыдов, В.В. Краевский, А.Н. Шукин и другие [2, 4]. Нами обнаружено, что многие образовательные стандарты и программы были созданы без учета ментальности и национальных потребностей другого народа, а сам компетентностный подход выстроен через мотивацию саморазвития личности.

Известно, что будущий специалист не нуждается в обычной передаче знаний, он жаждет овладеть творческим, проектно-конструктивным и духовно-личностным опытом. При компетентностном подходе к образованию существуют возможности создания необходимых условий «для роста и развития потенциала личности, подготовки выпускника самостоятельно принимать решения и продуктивно действовать как в личной жизни, так и профессиональной деятельности» [3].

Современный специалист - это, прежде всего, гармонично развитая личность, способная к профессиональной деятельности. Поэтому образование в вузах Таджикистана нацелено на развитие интеллектуального и нравственного потенциала студентов, на языковую и профессиональную подготовку выпускников.

Формирование профессиональных компетенций происходит в конкретных педагогических условиях. Весьма актуальным для системы ВПО является «проблема определения и научного обоснования организационно-педагогических условий формирования профессионализма выпускников вузов, который основан на их профессионально-коммуникативной компетентности» [3].

Л.С. Выготский писал, что необходимо «заранее создавать условия, необходимые для развития соответствующих психических качеств, хотя они еще «не созрели» для самостоятельного функционирования» [1]. Поэтому, для эффективного формирования языковой профессионально-коммуникативной компетентности будущих специалистов необходимо определить организационно-педагогические условия, способствующие оптимальной реализации данного процесса и позволяющие повысить качество их профессиональной подготовки.

Одним из инновационных направлений отечественной педагогики профессионального образования является совершенствование технологий развития коммуникативной культуры личности. Основная задача современного профессионального образования - подготовка конкурентоспособной личности к профессиональной деятельности. Именно конкурентоспособность является сегодня таким показателем, которая характеризует уровень профессиональной, социальной и личностной компетентности будущих специалистов. Чтобы быть востребованным в профессиональной деятельности, современному специалисту должны быть присущи такие качества как креативность, интеллигентность, активность, социальная зрелость и конкурентоспособность, наличие высокой коммуникативной культуры.

На протяжении последних десятилетий проблема коммуникативной культуры остаётся актуальной и занимает позицию на стыке социальной психологии и гуманистической педагогики. Именно наличие высокой коммуникативной культуры у специалиста определяет успешность его профессиональной деятельности, ибо для осуществления межличностного коммуникативного взаимодействия необходимо обладать навыками владения средствами общения, приёмами психологического воздействия, палитрой воспитательных средств, приёмов, методов и форм.

Некоторые российские ученые утверждают, что именно коммуникативная культура является важным условием успешности специалиста социально-культурной

сферы. Коммуникативную культуру эффективно осуществлять средствами проектного обучения.

В современном мире более востребованными становятся квалифицированные специалисты, следовательно, сегодня пристальное внимание уделяется профессиональному образованию. Сложившаяся ситуация требует от будущих специалистов самообразования, высокой профессиональной подготовки и квалификации, предоставляющие им право найти работу в престижных учреждениях страны. Педагогическая практика показывает, что в вузах проводится недостаточно систематизированная работа по направлению развития коммуникативной культуры, что соответственно, вызывает затруднения в коммуникативной деятельности студентов. Особая роль отводится в этом направлении усовершенствованию процесса преподавания русского языка, на занятиях которых и происходит формирование языковой компетенции.

Современный специалист должен стремиться к постоянному развитию своих личностных качеств, обогащению своего духовного мира, повышению профессионализма, он должен целенаправленно уметь использовать свои природные возможности, развивать свою общую и коммуникативную культуру. Современный специалист, как часть системы «человек-человек», должен обладать высокой коммуникативной культурой, комплексом коммуникативных знаний, умений и способностей. Следует помнить, что объектом труда любого специалиста является человеческая индивидуальность во всей своей неповторимости, соответственно достаточно развитый уровень коммуникативной культуры позволит ему успешно осуществлять процесс профессиональной деятельности.

Концепция содержания обучения предполагает формирование коммуникативной компетенции студентов. Профессионально важным качеством личности будущего специалиста является коммуникативная культура, формирующаяся в языковой среде, насыщенной национально-этническими особенностями. Перечислим компоненты, важные для формирования коммуникативной культуры будущего специалиста: усовершенствованная система коммуникативных норм и правил, благоприятные условия для развития индивидуальных особенностей и коммуникативных способностей. Успешность профессиональной деятельности определяет достаточный уровень коммуникативной компетентности как индивидуальной характеристики личности.

Профессионально-коммуникативная компетентность представляет собой комплекс педагогических знаний, умений и навыков. Следует помнить, что специалист постоянно находится в процессе общения, активен в системе «человек - человек», следовательно, ему должны быть присущи развитые коммуникативные качества, являющиеся также частью социальной компетентности. Современный специалист должен уметь грамотно решать проблемные задачи, свободно адаптироваться в социуме. Соответственно, сформированность коммуникативной компетентности специалиста должна быть на достаточном уровне для успешного осуществления профессиональной деятельности.

Процесс модернизации обучения и воспитания направлен сегодня на получение такого образования, которое можно пронести через всю жизнь, то есть на формирование компетенций, необходимых личности в профессиональной деятельности. Приоритетным в данном направлении зарекомендовал себя именно компетентностный подход в образовании, специфика которого заключается не в предоставлении готовых теоретических знаний, а создании проблемных ситуаций, в процессе решения которых формируются необходимые умения и навыки. Процесс обучения должен носить исследовательский или практико-преобразовательный характер и стать предметом для самостоятельного усвоения.

«Компетенция» и «компетентность» являются базовыми понятиями компетентностного подхода. Компетентность, по мнению Дж. Бергоуна, это «способность и готовность к выполнению задания, включает знания, умения, понимание и волю» [5, с. 19].

Внедрение компетентного подхода в сферу образования Республики Таджикистан происходит в направлении общемировых тенденций и свидетельствует о том, что для подготовки востребованного специалиста традиционная трансляция ЗУН уже на сегодня недостаточна. Современный конкурентоспособный специалист должен вступить в реальную профессиональную деятельность духовно развитой и креативной личностью, с накопленным проектно-конструктивным опытом. Это возможно только при внедрении в процесс обучения и воспитания компетентного подхода, позволяющего переориентировать образовательный процесс с трансляции определённой совокупности знаний, умений и навыков на создание благоприятных условий для развития индивидуальных природных способностей личности и качественной подготовке будущих специалистов к профессиональной деятельности. В профессиональной сфере и повседневной жизни такие специалисты могут самостоятельно принимать решения и действовать продуктивно.

Попытаемся сформулировать собственное понятие компетентности, под которым понимаем такую многогранную характеристику личности, которая обеспечивает ей овладение социальной реальностью, практическими умениями лавирования в двуязычной среде и выстраивания своего поведения в зависимости от ситуации, не отклоняясь от общепринятых норм и стандартов.

Это возможно при активном внедрении в образовательную среду инновационных и коммуникационных технологий. Только при наличии у выпускника вуза достаточно сформированных социальных и профессиональных коммуникативных навыков возможно решение задачи развития профессиональной коммуникативной компетентности. К нашему сожалению, грань данного аспекта подготовки в системе высшего образования расплывчата и сводится лишь к предметной подготовке студентов.

Традиционные методы обучения не всегда могут дать желаемый результат. Вследствие чего, снижается мотивация студентов к изучению языка. В процесс профессиональной подготовки студентов необходимо внедрять компетентный подход, благодаря которому повысится качество усвоения студентами русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1996. - 254 с.
2. Краевский В.В. О культурологическом и компетентном подходах к формированию содержания образования // Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» (26 августа - 10 сентября 2002 г.).
3. Тошзода С. Значение коммуникативной культуры в становлении профессиональной компетентности студентов // Вестник Таджикского национального университета. - 2019. - Ч. 2. - №10. - С. 301-307 (на тадж. языке).
4. Щукин А.Н. Размышления о развитии современной методики преподавания русского языка как иностранного в контексте нового образовательного стандарта / А.Н. Щукин // Русский язык как иностранный: прошлое, настоящее, будущее: сборник научно-методических статей. - М.: Форум, 2015. - С. 296-302.
5. Burgoyne J. (1988a) Competency Approaches to Management Development / J. Burgoyne. University of Lancaster: Centre for the Study of Management Learning, p. 28.

ФАРҲАНГИ ИРТИБОТӢ ҚИСМАТИ ҶУДОИНОПАЗИРИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ДОНИШҚУЁН

Дар фишурда мушкилоти ташаккули фарҳанги иртиботӣ баррасӣ мешавад, ки дар якҷоягии психологияи иҷтимоӣ ва педагогикаи гуманистӣ мавқеъро ишғол мекунад. Мавҷудияти фарҳанги баланди иртиботӣ дар байни мутахассис муваффақияти фаъолияти касбии ӯро муайян мекунад. Ҳамзамон, ташаккули сифатҳои касбии инсон муҳимтар аст, аз ин рӯ мутахассиси муосир бояд озодона дар муоширати байни

фарҳангҳо иштирок карда, на танҳо дар фаъолияти касбӣ, балки дар фаъолияти иҷтимоӣ низ талабот дошта бошад.

Калидвожаҳо: муошират, ташаккул, фарҳанги иртиботӣ, фаъолияти касбӣ, педагогикаи гуманистӣ.

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассмотрена проблема формирования коммуникативной культуры, которая занимает позицию на стыке социальной психологии и гуманистической педагогики. Наличие высокой коммуникативной культуры у специалиста определяет успешность его профессиональной деятельности. При этом не менее важно формирование профессиональных качеств личности, ибо современный специалист должен уметь свободно выступать участником межкультурной коммуникации и быть востребованным не только в профессиональной деятельности, но и в социуме.

Ключевые слова: общение, формирование, коммуникативная культура, профессиональная деятельность, гуманистическая педагогика.

COMMUNICATION CULTURE AS AN INTEGRAL COMPONENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

In article the problem of formation of communicative culture which takes a position on a joint of social psychology and humanistic pedagogics is considered. Presence of high communicative culture at the expert defines success of his professional activity. At the same time formation of professional qualities of the personality because the modern expert has to be able to act freely as the participant of cross-cultural communication is not less important and to be demanded not only in professional activity, but also in society.

Keywords: communication, formation, communication culture, professional activity, humanistic pedagogy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тошзода Савриддини Ҳомид* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзод илмҳои педагогӣ, дотенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** toshzoda@inbox.ru **Телефон:** (+992) 903-21-21-27.

Сведения об авторе: *Тошзода Савриддини Хомид* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** toshzoda@inbox.ru **Телефон:** (+992) 903-21-21-27.

Information about the author: *Toshzoda Savriddini Khomid* – Tajik National University, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the university department of pedagogy. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** toshzoda@inbox.ru **Phone:** (+992) 903-21-21-27.

НАҚШИ ЗАН – МОДАР ДАР «ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН»

Авғонова И. – муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ

Ибтидои қарни XX дар шаҳрҳои калонтарини сарзамини Осиёи Миёна ҳаракати пешқадами ҷаҳидия ба вучуд омад, ки ходимони он бо тамоми ҳастӣ дар роҳи пешрафту беҳбудии ҷомеа, рушду нумӯи кишвар, ривочи илму фарҳанг, равнақи мактабу маориф, таҳаввули бедории фикрии мардум ва камолоти маънавии халқу миллат қорномаҳои ибратбахш анҷом меоданд.

Намояндагони илму фарҳанги тоҷик аз ғафлат начот ёфтани ва ба шоҳроҳи тамаддуни умумибашарӣ дохил шуданро, пеш аз ҳама, дар ислоҳи мактабу маориф, ташкил намудани таълиму тадрис ва навиштани китобҳои дарсӣ медиданд.

Устод Айни ҳамчун яке аз пешоҳангон ва ғаёлолони ҷабҳаи маорифу фарҳанг аз таҷрибаи дар мактабҳои Абдурраҳмони Саъидӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва Абдуқодири Шакурӣ андӯхтааш истифода карда барои толибилмони мактабҳои нав се китоби дарсӣ навиштааст. Онҳо «Тартил-ул-Қуръон» (1909), «Заруриёти диния» (1914) ва «Таҳзиб-ус-сибён» (1910; 1917) мебошанд, ки ҳар кадом аз нигоҳи илмиву усулӣ, забону тарзи нигоҳиш ва фарогирии маводи таълимиву тарбиявӣ гуногуну ҷолибанд. Гарчанде ки «Таҳзиб-ус-сибён» пас аз ду китоби аввал интишор ёфтааст, муҳаққикон онро ҳамчун нахустин китоби мукаммали синфҳои ибтидоии мактабҳои усули нав эътироф кардаанд.

«Таҳзиб-ус-сибён» аввалин бор соли 1910 дар матбааи «Новое дело» ба таъби расидааст. Нашри дуюми он ба соли 1917 рост меояд. С. Айни дар бораи моҳияту камбудихоии ин китоби дарсӣ баъдан чунин гуфтааст: «Дуруст аст, ки бо хоҳиши он замон дар ин китоб ҷизҳои динӣ ҳам буд, аммо ҳарчӣ бошад ҳам, як ҷизи нав буд» ().

Нашри якуми асар аз 41 боб ва нашри дуюмаш аз 43 боб иборат аст. Дар нашри якуми «Таҳзиб-ус-сибён» бобҳои зерин ҷой дода шудаанд: «Бачаи тарбиятдида», «Бачаи боодоб», «Падар ва модар», «Устоз – муаллим», «Мактаб», «Аҳмадҷони соҳибмарҳамат», «Ҳикоят дар қоидаи мактаб», «Маснави дар васфи мактаб», «Мактаб бояд чӣ гуна бошад?», «Қисме аз эътиқод», «Бачаи росткор», «Ҳикояти Тош», «Одами боақл ва соҳиби бахти баланд», «Одами бадбахт», «Ҳикояти Араббек ва бародаронаш», «Чорбоғи Араббек», «Бачаи боақл», «Бачаи бохуш», «Ҳикояти муаллим ва шогирд», «Санасоли қамарӣ», «Идҳо», «Ғасли шамсӣ», «Ғасли баҳор», «Ғасли тобистон», «Ғасли тирамоҳ», «Ғасли зимистон», «Имтиҳон», «Ҳикояти заки», «Зиндагӣ», «Хоб», «Маишати зиндагӣ», «Гӯсфанд», «Гов», «Асп», «Хар», «Зиёфат», «Нон», «Палав», «Манту», «Соири таомҳо» ва қасидаи арабии «Қасидаи Ҳойия».

Садриддин Айни дар нашри дуюм қиссаи «Хонадони хушбахт», шеърҳои «Заминро бояд нафурӯшед», «Мактаб», «Боз мактаб», «Саҳаргоҳон» ва «Қасидаи форсӣ»-ро низ дохил кард.

Мо ин ҷо муҳтасаран нақши зан – модарро дар қиссаи «Хонадони хушбахт» дида мебароем. Қиссаи мазкур дар жанри номаи насрӣ навишта шудааст, яъне тавассути мактубҳои ду ва якчандтарафаи иншо гардидааст.

Ин қисса (мукотиботи Муҳаммадфарид ва падару модар, бародарону хоҳаронаш ва ҷавоби онҳо) на танҳо дорои мавзӯ ва мазмуну ғояи тарбиявӣ ахлоқӣ мебошад, балки ҷаҳонбинӣ ва ақидаи сиёсӣ синфӣ ва иҷтимоии С.Айни, аз ҷумла муносибати ўро оид ба мақоми зан дар ҷамъият дар бар гирифтааст. С.Айни оид ба зиндагӣ, муомилаву муносибат таълиму тарбияи хонадони Муҳаммадҷосуфу завҷаи ў ва фарзандонаш ба воситаи мукотиботи тарафайн маълумоти фаровон медиҳад. Он мактубҳо хусусияти тарбиявӣ ахлоқӣ ва дидактикӣ дошта, мазмунашон ба бобҳои дигари асар марбут аст. Устод Айни дар «Хонадони хушбахт» на танҳо қонуниятҳои жанри адабии эпистолярӣ (нома)-ро риоя намудааст, балки ба «Гулистон» ва «Бӯс-тон»-и Саъдӣ низ така кардааст.

Устод Айни аз номи қаҳрамонони ин асар гуфтори ҳикматбореро меорад, ки онҳо пуртаъсир буда, дар дили кучаки тарбиятгирандагон оташаки меҳру муҳаббатро ба инсон ва китобу донишомӯзӣ таҷассум мекунанд. Чунончӣ, ў менигорад: «Волидайнӣ меҳрубон! Дар ин 8 моҳ, ки аз суҳбат ва хидмати Шумо дур афтадам, медонам, ки Шуморо чи қадар пазмон шуда бошам, ҳар шаб ба ҷойи хобам ҳаёли Шумо дар назарам меояд. Чунон оташи муҳаббати Шумо ба дилам аланга мезанад, ки бетоқат мешавам. Фақат чизе, ки сабаби тасалли аст, ба ҷой овардани насихатҳои Шумо аст. Аз хоки поятон ба шавқи тамом мебӯсам. Боқӣ салому эҳтироми аз хизмати Шумо дурафтада, Фарид»

Аз мазмуну муҳтавои ин мактуб бармеояд, ки дӯстдории Муҳаммадфарид нисбати хонадонаш хеле самимона ва беинтиҳо буда, вафодориву меҳру муҳаббаташро нисбати волидайнаш ва ба хусус аҳли хонаводааш, ки чор бародару ду хоҳар мебошад,

иброз намудааст. Муҳаммадфарид аз чиҳати синну сол гарчи хурд бошад ҳам, аммо тарбияи хонаводагياجш, ўро, ки дар роҳи илм тарбия намуда буданд, омӯхтани донишро сармашки кори худ гардондааст. Ў дар назди ҳамдарсонаш пешқадам ва дар назди мударрис обрӯю эътибори хосаро доро аст.

Мактубҳои навиштаи аҳли хонадони Муҳаммадҷусуф ба якдигарӣ пур аз ғояҳои инсонпарварона ва меҳру садоқат мебошанд.

Баъд аз мутолиаи мактубҳои аҳли оилаи Муҳаммадҷусуф ба хулосае омадан мумкин аст, ки онҳо ҳама баодобу покахлоқ буда, ҳурмату эҳтироми якдигарро доимо дар кучое, ки бошанд, ба ҷо меоранд.

Ҳамаи ин меҳру муҳаббат, некхислатӣ, покахлоқӣ, нармдилию ғамхори мардум будан, аз оила, аз тарбияи дуруст, ки аз хурдӣ оғоз мегардад, аз хушахлоқию дуруст ба роҳ мондани низоми таълиму тарбияи зан – модар оғоз меёбад. Хонадон ҳамон вақт хушбахт ҳисобида мешавад, ки зани порсою бовичдону босавод дошта бошад.

Модар, чӣ хел оҳанги ҳаловатбахш, зебо ва дилнишин. Бо талаффуз ё шунидани ин сухан рӯҳи шахс болида мешавад. Шоири бузург Лоиқ Шералӣ мефармояд:

Замину осмони ман, туй, модар, туй модар,
Ҷаҳони бекарони ман, туй модар, туй модар.
Ягона меҳрубони ман, туй модар, туй модар,
Ҷароғи дудмони ман, туй модар, туй модар.
Суруди аввалини ман, суруди охиринаи ман,
Суруди ҷовидони ман, туй модар, туй модар.

Маънои модар тавлидкунанда бо шири поку сафедаи худ, кӯдакро ба воя расонанда тарбияи хуб ва таълими аъло додан аст. Меҳри модар меҳри Ватан аст. Модар як маротиба ба дунё омада фарзандони азизашро ба воя мерасонад. Модар доимо ҳамроҳи мо нест, лекин тарбият, насихатҳои ӯ доимо бояд дар гӯшу дили мо бошад. Модар ҳамеша бо фарзандаш ҳамраҳӣ аст.

Мақсади устод Айни низ ҳамин буд, ки сафи чунин занон – модарон зиёд бошад хонадони мардуми тоҷик хушбахт бошанд.

Зан – модари қиссаи «Хонадони хушбахт», аз ҷумлаи чунин занҳое буданд, ки адаби хушу дониши фаровон, гуфтори ҷозибу донишмандонааш на танҳо меҳру муҳаббати фарзандонашро ба ӯ меафзоянд, балки меҳру тавачҷуҳи атрофиёро низ бедор месозад. Чунин зан дар ҳама ҷо намунаи ибрат ва сазовори иззату иқром шуда метавонад.

Ба устод Айни муяссар шудааст, ки ба мактубҳои ҷудогона дар қиссаи «Хонадони хушбахт»-и «Таҳзиб-ус-сибён» рамзи умумият диҳад.

Махсусан мактуби модар, ки вай бо илму фазилат шудани фарзанди худро орзуманд аст, муҳаббати модарии худро ба манфиати халқу Ватан вобаста мекунад. Модари ҳақиқӣ мисли рӯдҳое мебошад ки замири фарзандҳояшро сарсабз мекунад ва дар он тухми хайру шафоат нуру нафосат мекорад. Модари ҳақиқӣ шудан осон нест, он хунарест оливу начиб. Бузургон мутаффакирон, шоиру нависандагони чи гузаштаву имрӯза, дар васфи зан – модар навишта ва гуфтаҳои зиёде доранд. Дар он гуфтаҳо меҳрубонӣ, нозукӣ, ширинсухании зан – модарро васф кардаанд. Онро мисли замину осмон, офтобу моҳтоб ягона мешуморанд, вале на ҳар кас модари ҳақиқӣ шуда метавонаду сазовори номи пуршарафи модарӣ мегардад, балки он кас аст, ки ботинан эътиқод дорад, ки модар ҳаст, бояд бошад ва дигар хел буда наметавонад. Ин эътиқод фақат бо қурбонӣҳое исбот мешавад, ки модар бо хунари худ иҷро мекунад ва он ҳамеша меҳнати ҳалолу софдилона, ахлоқи ҳамида, садоқат ба идеяҳои олии инсонӣ доштаро талаб мекунад. Модар тамоми қувва, дониш, маҳорату истеъдод, гармии дилу меҳри инсонии худро ба тарбияи хуби фарзандонаш мебахшад.

Дар «Таҳзиб-ус-сибён» муносибати гарму ҷӯшони аъзои оила, меҳру муҳаббати волидону фарзандон ба воситаи мактубнависиҳои онҳо хеле самимона мушоҳида мешавад. Маҳз ба воситаи ҳамин мактубҳо устод Айни бори нахуст образҳои шахсони воқеии зиндагиро ба вучуд меоварад, ки онҳо ҳиссиёти амиқи инсонӣ доранду бо забони софу муқаррарӣ суханронӣ намуда, ҳама ба меҳнат ва маълумотгирӣ

машгуланд. Аз ҳама ҷолиб он аст, ки дар асар модар ва хоҳарони Муҳаммадфарид чун образи занҳои маълумотнок тасвир ёфта, аз орзуҳои неки устод Айни доир ба баробарҳуқуқии занон бо мардон дар саводнокию маданиятноки дарак медиҳанд. Илова бар ин, мактуби модар ба фарзандон, танҳо дар хусуси зани саводнок нест, балки он мафҳуми васеъ ва чуқурро дар бар гирифта аз маданияти педагогии модар ва оила огоҳӣ медиҳад. Чунончи: «Нури чашми ман, чӣ қадар пазмон шуданамро ва ба чӣ дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонӣ! Бо вучуди ин ҳама иштиёқмандӣ ва фироқи ту сабр мекунам, яъне розӣ мешавам, ки дар шаҳр бошӣ. Дар таҳсили калон кӯшиш кунӣ».

Дар ҳақиқат, ин даъвати оличанобонаи модар дар ҳамон замони кухна – замони камҳуқуқиву камфаъолияти занон, зан чун модари бомаърифату фарҳангӣ тасвир ёфтааст. Нависанда дар «Таҳзиб-ус-сибён» модарро идеали асосӣ шуморида саҳми зан – модарро дар таракқиёти ҷомеаи пеш аз инқилобӣ дидан меҳост.

Устод Айни дар «Таҳзиб-ус-сибён» нақши иҷтимоӣ доштани модарро дар ҷомеа низ нишон додааст.

Дар ҳолате ки аксарияти модарон аз нодонию чаҳолат ба таҳсил дар мактабҳои усули ҷадидия муқобил меистоданд ва фарҳангу маданияти халқу ватанро дуруст намефаҳмиданд, модари Муҳаммадфарид дар мактубаш ҳамчун зани бомаърифат, маорифпарвар ва ватандӯст тасвир шуда, ки ҳамчун симои идеалӣ таҷассум гардидааст.

Чунончӣ, модар ба писараш муроҷиат карда менависад: «Нури дидаи ман! Аз ту як хошиш дорам, ки ин аст; дар роҳи хондан саъй кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он чӣ қадре ки метавонӣ, дар ватан ба аҳли ҷомеаи худ ва ҳаммилати худ хидмат намой! Ба ман ҳамин бас аст, ки дар дунё як ходими миллати донишманд ёдгор гузорам».

Навиштани чунин ҷумлаҳо аз забони модаре, ки моҳҳои дароз фарзандашро надидаасту чашминтизор аст ва шояд рӯз мешуморид, ки кай фарзандаш меояд, лекин талаби фарзандаш, ки таътиро беҳуда нагузаронаду дар назди устодаш дарс омӯзад, розӣ аст боз интизори кашад.

Устод Айни дар қиссаи «Хонадони хушбахт» орзую ормони худро нисбати зан – модар ва мавқеи ӯ дар ҷамъият, бузургию шаъну шухрату шахомати ӯ ва ранҷу машаққати модарро дар тарбияи фарзанд бо эҳсосоти баланду самимона тасвир кардааст. Ӯ меҳодад дар ҷомеа сафи чунин оилаҳо зиёд бошанд ва ахлоқи наку зиёд шавад, нақши маънавии зан – модар чашмраси ҷомеа бошад.

Ба ин тариқ, устод Айни дар қиссаи «Хонадони хушбахт» симои барҷастаи зан – модари идеалиро офаридааст, ки барои имрӯзу ояндаи ҷомеа аз ҳар ҷиҳат намунаи ибрат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуманнонов А., Сайфуллоев А., Мирзозода Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди I. – Душанбе: Дониш, 1984. – 253 с.
2. Айни С. Куллиёт. Ҷилди 8. (Ба чоп тайёркунандагон: С.М.Айни, Х.Айни, К.Айни). – Душанбе: Ирфон, 1981. – 492 с.
3. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро (Баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мурааттиб: Р.Ҷошим). – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
4. Айни С. Таҳзибу-с-сибён (Ба чоп тайёркунанда: С.Табаров). – Душанбе: Адиб, 1994. – 48 с.
5. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
6. Брагинский И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садрриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
7. Икромӣ Ҷ. Устоди ман, мактаби ман, худи ман. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 120 с.
8. Маҳмадаминов А. Фурузонгари нури маърифат // Тоҷикистони советӣ. – 1987. – 23 июл. – №169. – С.3.

ЧЕХРАИ ЗАН – МОДАР ДАР «ТАХЗИБ-У-ССИБЁН»

Дар фишурда накш ва мақоми устод Айни дар адабиёти ҷадида, саъю кӯшиш ва муборизаи ин маорифпарвари бузург дар роҳи бедории фикрии ҷомеа ва бомаърифат гардонидани мардум, арзиши осори адабӣ ва педагогии нависанда, алаҳхусус китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён» дар асоси муҳокима ва далелу асноди муътамад мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Натиҷагирӣ ҷолиб ин аст, ки дар қиссаи «Хонадони хушбахт» бо маҳорати баланд офарида шудани симои модари идеалӣ, тарбияи фарзанд ва камолоти аълокию маънавии ӯ аз ҷониби устод Айни таъкид гардидааст.

Калидвожаҳо: мактабу маориф, устод Айни, «Таҳзиб-ус-сибён», «Хонадони хушбахт», Муҳаммадфарид, симои зан-модар, модари идеалӣ.

ОБРАЗ ЖЕНЩИН-МАТЕРИ В «ТАХЗИБУ-С-СИБЁНЕ»

В статье рассматриваются роль и место С.Айни в современной литературе, усилия и борьба этого великого просветителя на пути интеллектуального пробуждения общества и просвещения народа, значение литературно-педагогического творчества писателя, особенно учебник "Тахзибу-с-сибян" основана на обсуждениях и доказательствах. Обсуждены достоверные документы. Интересный результат: в рассказе «Счастливая семья» образ идеальной матери, воспитание ее ребенка и ее духовная зрелость подчеркнуты С Айни.

Ключевые слова: образование, учитель, Айни, «Тахзибу-с-сибян», «Счастливая семья», Муҳаммадфарид, образ женщины-матери, идеальная мать.

THE FACE OF A MOTHER WOMAN IN “TAKHZIBU-S-SIBYON”

The article discusses the role and status of Ustad Aini in modern literature, the efforts and struggle of this great educator on the path of intellectual awakening of society and enlightenment of the people, the significance of the literary and pedagogical creativity of the writer, especially the textbook “Tahzibu-s-Sibyan” is based on discussions and evidence. Reliable documents were discussed. An interesting result: in the story “Happy Families,” the image of an ideal mother, the upbringing of her child and her spiritual maturity are emphasized by Master Aini.

Keywords: education, teacher Aini, “Tahzibu-s-sibyan”, “Happy families”, Muhammadfarid, image of a woman-mother, ideal mother.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Авғонова Иzzатмо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллимаи калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 807-30-30-10.

Сведения об авторе: *Авғонова Иzzатмо* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры педагогики университета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 807-30-30-10.

Information about the author: *Avgonova Izzatmo* – Tajik National University, senior lecturer at the department of pedagogy at the university. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 807-30-30-10.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КОММУНИКАТИВИИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ (АНГЛИСӢ)

Бобохонова Ӣ.З. – унвончӢйи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ

Салоҳияти коммуникативӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ нақши муҳим дорад. Дар рафти омӯзиши забони англисӣ на танҳо салоҳияти забони донишчӢён, балки салоҳияти касбӣ ва коммуникативӣ низ инкишоф меёбад. Ташаккули салоҳиятҳои забонӣ бояд ҳадафнок мувофиқи донишҳои азхудкардаи донишчӢён

ташкил карда шавад. Салоҳияти коммуникативӣ ва ташаккули сифатҳои мусбии эҷодии донишҷӯён ба фаъолияти нутқиву зехнӣ ва истифодаи забон ҳамчун воситаи муошират вобастагӣ дорад.

Агар ташаккули салоҳиятҳои коммуникативиро дар мисоли омӯзиши забони англисӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ намоем, маълум мешавад, ки барои азхуд намудани салоҳиятҳои забонӣ ба назар гирифтани фонетика, лексика, калимасозӣ, грамматика ва ғайра муҳим мебошад. Ҷиҳати бо забони англисӣ озод ва раво ҳарф задан, донишҷӯён бояд бо зинаҳои номбурда пурра ошно шуда, муносибатҳои байни онҳоро омӯзад ва нақши онҳоро дар раванди муошират дарк намояд. Маҳз татбиқи алоқаҳои системавии сатҳи забонӣ дар ташаккули салоҳияти коммуникативии донишҷӯёни ихтисоси ғайризабонӣ мусоидат мекунад.

Донишҷӯ бояд ба ҷуз ташаккули қобилияти навиштан ва талаффуз кардани калимаҳо дар забони англисӣ, боз калимаву ибораҳоро дуруст талаффуз ва навишта тавонад.

Бояд гуфт, ки забони англисӣ аз забони модарии донишҷӯён вобаста ба система, сохтори забонӣ ва вижагиҳои ҳиссаҳои нутқ куллан фарқ мекунад. Принсипи асосии таълими он якҷоя омӯхтани сохти луғавӣ, категорияҳои грамматикӣ, қонунҳои фонетикӣ мебошад, ки нисбат ба забони модарии донишҷӯён хусусиятҳои хос доранд.

Бо назардошти мақсадҳои таълими забони англисӣ, принсипи асосии методиро метавон, ҳамчун қонуни самти коммуникативии таълим номид, яъне дар раванди таълим бояд донишҷӯ ба инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, инчунин ба рушди қобилияту малақаҳои нутқӣ ба мисли муоширати табиӣ аҳаммият диҳад, яъне концепсияи мукаммали омӯзиши забонро бояд риоя намояд.

Чунин концепсияро метавон омилҳои худинкишофёбанда ва худтанзимкунанда номид.

Дар таълими забонҳои хориҷӣ (англисӣ) нутқи шифоҳӣ нақши муҳимро мебозад. Барои он ки донишҷӯён барои гирифтани иттилооти зарурӣ, азхудкунии донишҳои нав ва таҷрибаомӯзии касбӣ ҳаёти имкон дошта бошанд, зарур аст, ки дар ташаккули шунавоӣ ва гуфтори донишҷӯён аз мафҳумҳои асосии зарурӣ ба таври васеъ истифода шавад. Ҷиҳати расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки донишҷӯён мунтазам филмҳои хунариро ба забони англисӣ тамошо кунанд, ҳамчунин ба раванди таълим калимаю матнҳо ва дигар маводи лозими аз китобу дастурҳои дарсӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо маълумоту мақолаҳоро истифода намоянд.

Ташаккули шавқу ҳавас, истеъдод ва қобилияти аз худ кардани забони хориҷӣ (англисӣ) ҳамзамон тавассути ба роҳ мондани корҳои мустақилона мувофиқи мақсад мебошад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки донишҷӯ барои азхуд кардани донишҳои забонӣ омӯзиши забони англисиро мустақилона ба роҳ монад. Дар натиҷа малақаву маҳорати таълимии донишҷӯ рушд ёфта, барои омӯзиши амиқи забони англисӣ майлу рағбаташ меафзояд, ҳамзамон дар натиҷаи фаъолияти эҷодкорӣ ҳисси қаноатмандӣ, худомӯзӣ ва ҳисси масъулиятшиносӣ дар онҳо ташаккул меёбад.

Дар ҷаҳони муосир омӯзиши забони англисӣ ба ташаккули сифатҳои фардии аз лиҳози касбӣ низ мусоидат мекунад. Ба сифатҳои муҳими касбӣ малақаҳои нутқӣ ва забонӣ, қобилияти муошират, таҳаммулпазирӣ, ташаккули завқу рағбат дар раванди забонмӯзӣ ва ғ. дохил мешаванд.

Дар шароити муосир ҳар як муассисаи таҳсилоти олии касбии кишварро зарур аст, ки дар тайёр намудани мутахассисони салоҳиятнок (забонӣ ва касбӣ) масъул бошанд ва тамоюли касбии ҷавонро ба самти забонмӯзӣ ва ташаккули салоҳиятҳои муайян равона намоянд.

Вобаста ба рушди салоҳиятҳои коммуникативӣ ва тамоюли касбии ҷавонон, якҷатор олимони, ба монанди А. Вербитский, А.Б. Каганов, Н.В. Кузмина, Ю.А. Кустов, А.К. Марков ва дигарон дар таҳқиқоти ҳеш роҷеъ ба тақомули моҳият ва принсипи самти касбӣ қайдҳои ҷолиб намудаанд.

Аз ҷумла, Ю.А. Кустов (1) қайд мекунад, ки «муносибати ҷавонон ба интиҳоби касб дар ҳалли масъалаи мавқеи шахс дар ҷамъият аҳаммияти фавқуллода дорад, зеро

чавонон танҳо бо меҳнати худ дар ҳаёти ҷамъият аз рӯи ин ё он ихтисос сахм мегузоранд».

Ҳангоми интиҳоби касби мувофиқ дар донишҷӯён эҳтиром ва ифтихор аз касби интиҳобкарда ва самти дурусти касбӣ пайдо мешавад, ки он аҳаммияти калон дорад. Ҳадафи асосии ҳаётии чавонон интиҳоби ихтисос ва худташаққули мебошад. Агар чавон касби дӯстдоштаи хешро биомӯзад, пас ӯ мақсаднок ва қавиירוда мегардад ва аз ҷараёни дастовардояш ҳаловат мебарад. Масалан, донишҷӯи донишгоҳ, ки қобилияти амалии забони англисӣ дорад, метавонад онҳоро дар такмили касбиаш истифода намояд. Аммо агар интиҳоби касби оянда нодуруст сурат гирад, пас чавон ноумед ва норозӣ мешавад ва ҷиҳати ноил шудан ба натиҷаҳои мусбат талош намекунад.

Аммо, агар насли наврас бешуурона касби хештанро интиҳоб намояд, маъмулан ноумед мегардад ва дар ин росто ба рушди ҷомеа сахми зарурӣ намегузорад. Аз ин рӯ, ҳангоми интиҳоби касб ба мутахассисони оянда мувофиқи салоҳият бояд роҳнамоӣ кард.

Самти касбӣ дар мундариҷаи таълими касбӣ тавассути роҳандозӣ намудани алоқаи он бо ихтисоси оянда татбиқ мешавад. Самти касбӣ робитаи дохилии фанҳои таълимии умумӣ ва махсусро амалӣ хоҳад кард.

Барои бо забони англисӣ озод ҳарф задан зарур аст, ки маводи таълимӣ дуруст интиҳоб карда шуда, раванди таълим тавре ба роҳ монда шавад, ки донишҷӯён дар суҳбат бо забони хориҷӣ ҳарчи бештар лексика ва ибораҳои навро истифода баранд, то ки суҳбат дар мавзӯи интиҳобшуда барояшон гуворо бошад. Матнҳо на танҳо мубрам ва дорой аҳаммияти хосса бошад, балки маълумоте дошта бошанд, ки тавачҷуҳи чавонро ҷалб намояд. Ҳангоми хондани матнҳо ба забони англисӣ, иҷрои машқҳо, азхудкунии маводи грамматикӣ захираи лексикографии хонандагон ғайр мегардад. Ғанигардонии захираи луғавии донишҷӯ яке аз муҳимтарин падидаҳои ташаккули мунтазами нутқи забони хориҷӣ мебошад.

Амалиёти нутқӣ, ҳамчун система қисми ногусаста ва ҷудонопазири фаъолияти умумӣ ҳисобида мешавад. Барои таълими забони англисӣ ва муошират бо он, таълими системанокӣ ҳама навъҳои фаъолияти нутқӣ муҳим аст. Системанокӣ дар муносибати таълим таҳлили мундариҷа, сохтор ва муносибати мутақобилаи коммуникативӣ, интерактивӣ ва ояндадори байни шариконро ба назар мегирад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон ба ҷуз аз луғатҳое, ки пештар дар мактабҳои миёна меомӯхтанд, лексикаи ҳадди аққали забони англисӣ зиёд карда шуд. Дар баробари азхудкунии калимаю ибораҳои нав, инчунин ташаккул ва такмил додани малакаи истифодаи калимаҳои хориҷӣ дар муошират, дар як вақт омӯзиши грамматикаи забони англисӣ низ роҳандозӣ шуда, донишҷӯён адабиёти хориҷӣ, имло ва фонетикаро меомӯзанд.

Технологияи таълими забони англисӣ дар донишгоҳҳо қабл аз ҳама, шинос намудани донишҷӯён бо калимаҳои нави хориҷӣ, мазмун ва муҳтаво, талаффуз ва имлои онҳо, инчунин ташаккул додани қобилияту салоҳиятҳои фаҳмиши нутқӣ ҳангоми кироат, малакаи бо мақсад ва бо мавқеъ истифода намудани калимаҳо ва ибораҳои хориҷӣ дар муоширати амалӣ мебошад. Чунин сифату қобилиятҳои истифодаи самаранокӣ забониро танҳо ба туфайли такмили захираи луғавӣ ноил шудан мумкин аст.

Дар раванди омӯзиши забони англисӣ маводи таълимӣ бояд фаҳмо, дорой маълумоти зарурӣ, ба самти касбӣ равона бошад ва донишҷӯро ба инкишофи фаъолияти нутқӣ ҳавасманд гардонад. Омӯзгорони забони англисии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши донишҷӯён аз усулу технологияҳои муосири таълим истифода намуда, шавқу рағбат ва тамоюли чавонро ба забонмӯзӣ ва фарҳанги суҳанронӣ бедор мекунанд.

Барои он ки донишҷӯёни донишгоҳҳои ғайризабонии кишвар имкони ғайр гардонидани захираи луғавӣ дошта бошанд, омӯзгорон кӯшиш ба харҷ диҳанд, ба онҳо тарзи кор бо луғатро омӯзонанд, зеро он барои ташаккули нутқи забони хориҷӣ маводи муҳимми созанда мебошад. Масалан, луғати англисӣ-тоҷикӣ А. Мамадназаров, ки

таваҷҷуҳи муҳимро тақозо менамояд. Омӯзиши забони англисӣ ва салоҳиятҳои забонию коммуникативӣ дар ташаккули сифатҳои касбии донишҷӯён аҳамияти калон дошта, барои мавқеъгирии ҷавон дар ҷомеаҳои гуногун созгор мегардад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки захираи луғавии донишҷӯён ганӣ гардонида шавад. Интиҳоби дурусти воҳидҳои луғавии забони англисӣ ва аз худ намудани онҳо аз ҷониби донишҷӯён яке аз вазифаҳои муҳим ва душвори таълими забони англисӣ ба ҳисоб меравад. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон ба ин масъала таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: салоҳият, салоҳияти коммуникативӣ, салоҳияти касбӣ, методикаи таълими забонӣ.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ (АНГЛИЙСКИЙ)

Развитие коммуникативных и профессиональных навыков студентов в современных условиях стало важной оценкой, а изучение иностранных языков (английского) требует значительного внимания на всех уровнях образования. Изучение английского языка и лингвистических и коммуникативных навыков имеет большое значение в формировании профессиональных качеств студентов и соответствует положению молодых людей в различных обществах. Для достижения этих целей необходимо обогащать словарный запас учащихся. Правильный подбор словарных единиц английского языка и их усвоение учащимися является одной из важнейших и сложных задач обучения английскому языку. Особое внимание этому вопросу уделяется в учреждениях высшего профессионального образования Таджикистана.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, профессиональная компетентность, методика преподавания языка.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES (ENGLISH)

The development of students' communication and professional skills in modern conditions has become an important assessment, and the study of foreign languages (English) requires significant attention at all levels of education. The study of English and linguistic and communication skills is of great importance in shaping the professional qualities of students and corresponds to the situation of young people in various societies. To achieve these goals, it is necessary to enrich students' vocabulary. The correct selection of English vocabulary units and their assimilation by students is one of the most important and complex tasks of teaching English. Particular attention is paid to this issue in institutions of higher professional education in Tajikistan.

Keywords: competence, communicative competence, professional competence, language teaching methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобохонова Ҳалима Зиёратшоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 908-48-38-69.

Сведения об авторе: *Бобохонова Халима Зиёратшоевна* – Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 908-48-38-69.

Information about the author: *Bobokhonova Halima Ziyoratshoevna* – Tajik National University, applicant of the University-wide Department of Pedagogy **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 908-48-38-69.

ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ИСТИФОДАИ ТАҲТАҶОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Зокиров А. Р. – унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи ДМТ

Дар низоми маорифи кишвар бо пайдо гардидани технологияҳои навини таълимӣ тағйиротҳои ҷиддиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо тавассути технологияҳои иттилоотӣ роҳандозӣ карда шудаанд. Аз ин рӯ, ҳар як иштирокчии раванди таълимро зарур аст, то аз навгониҳои технологияҳои муосир дар фаъолияти илмӣ-педагогии худ самаранок истифода намуда тавонад.

Истифодаи технологияҳои навини иттилоотӣ дар низоми таълим суръати интиқоли дониш ва ҷамъоварии таҷрибаи илмӣ, касбӣ ва технологияю иҷтимоии омӯзгорон ва хонандагонро зиёд менамояд. Технологияҳои иттилоотрасони муосир сифати омӯзиш ва малакаҳои эҷодиро баланд бардошта, ба хонанда имкон медиҳанд, то ба ҳама тағйиротҳои навини дар низоми таҳсилот бавучудода мутобиқ шавад, зеро ки дар муассисаҳои муосири таълимии давлатҳои мутараққии олам ба масъалаи омӯзиш ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот диққати аввалиндараҷа дода мешавад.

Имрӯз он пешравиҳои назаррасеро, ки дар муассисаҳои таълимии муосири дунё дида мешаванд, бе татбиқи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардани онҳо ғайриимкон аст, чунки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ (ГИК) дар раванди таълим, ба як падидаи хеле маъмул табдил ёфта, он ба як ҷузъи муҳимми таълимӣ мубаддал гардидааст. Компютер бошад, як ҷузъи асосии ёрирасони таълимӣ ҳисобида шуда, он ҳамчун дастгоҳи ҳамакора барои пешниҳоди маводҳои таълимӣ (дар шаклҳои гуногун) истифода мешавад.

Дар низоми таҳсилот усулҳои гуногуни зиёдеро ҷиҳати такмил додани раванди донишомӯзии хонандагон ба роҳ мемонанд, ки яке аз онҳо истифодаи таҳтаҳои интерактивӣ мебошад. Дар тамоми муассисаҳои таълимии саросари олам, ки онҳо ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд, аз таҳтаҳои интерактивӣ истифода мебаранд. Таҳтаҳои интерактивиро дар ҳама гуна шаклҳои таълим новобаста аз намуди фанни таълимӣ истифода намудан, аз манфиат холӣ нест.[2]

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки истифодаи таҳтаҳои интерактивӣ якҷанд маротиба имконияти сарфа намудани вақтро ба истифодабаранда медиҳанд. Самаранок истифода намудани онҳо дар раванди таълим аз манфиат холӣ набуда, аз омӯзгор маҳорати баланди истифодабариро талаб мекунад. Имкониятҳои асосии таҳтаҳои интерактивӣ дар раванди таълим инҳоянд:

-таҳияи замимаҳо, қайд намудани иттилоотҳо ва ба тасвирҳои дар экран пешниҳодшуда ҷойгир намудани матнҳо;

-речаи намоиш додани вебсаҳифаҳо ва ташкил намудани корҳои якҷояи гурӯҳӣ;

-ба роҳ мондани конференсҳои таълимӣ ва илмӣ-амалӣ бо имкониятҳои махсусгардонидашудаи таҳрири;

-идоракунии системаи амалиёти компютер ва назорати фаъолияти кории нармафзорҳои он;

-кор бо парвандаҳо, ҷадвалҳо ва тасвирҳои гуногунсохт;

-захира намудани маводҳои тавассути таҳтаи интерактивӣ коркардашуда ва тавассути ҷопгар хориҷ намудани онҳо;

-бо истифода аз саҳфакалиди вертуалӣ, ки дар нармафзори таҳта ҷойгир аст, танзим, таҳрир ва муайян намудани сохтори санадҳои матнӣ дар парвандаҳои коркардашаванда;

-ворид намудани тағйироту иловаҳо ба ҳама гуна парвандаҳо, қайдҳо ва тасвирҳои дар экран нишондодашуда;

-дар компютер тавассути парвандаи махсус нигоҳ доштани ҳамаи қайдҳо, замимаҳо ва он маводҳое, ки омӯзгор дар давоми дарс истифода намудааст. Инчунин

такмил додани маводҳои таълимӣ барои намоиши минбаъда дар раванди дигар машғулиятҳои дарсӣ тавассути интернет;

-бо истифода аз речаи интиқолдиҳӣ (бо истифода аз шабакаи интернет, технологияҳои беноқили фосилавӣ ва ғайра) омӯзгори фаннӣ метавонад қайдҳои дар раванди дарс истифоданамудаашро ба ҳар як маҳассил интиқол диҳад;

-ба намоиш гузоштан ва муаррифӣ намудани вазифаҳои иҷронамудаи хонандагон (бо таври гурӯҳӣ ва ё инфироӣ);

-ба намоиш гузоштани видеосабтҳои таълимӣ;

-эҷод намудани тасвирҳои таълимӣ, диаграммаҳо ва харитаҳо бидуни истифодаи муши компютер;

бо имкониятҳои нармафзори махсус идора намудани тасвири мониторҳои (дар раванди машғулиятҳои таълимии лабораторӣ) хонандагон дар экрани тахтаи интерактивӣ ва ғайра.

Аз таҳлили боло бармеояд, ки тахтаҳои интерактивӣ дорои имкониятҳои васеи корӣ буда, бо истифода аз онҳо дар раванди таълим тағйиротҳои навро ба вуҷуд овардан мумкин аст, зеро ки тахтаҳои интерактивӣ самаранокии муаррифӣ намудани маводҳои таълимиро зиёд мекунад. Тавре қайд намудем, мушкилоти бештар дар истифода намудани тахтаи интерактивӣ надонистани методҳои дуруст истифодабарии онҳо мебошад, ки ин мушкилӣ бояд ҳалли худро ёбад. Аксари мушкилоте, ки омӯзгорон хангоми истифодаи тахтаи электронӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ин набудани фазои кофии иттилоотӣ ва малакаи тарҳрезӣ ва корбарӣ надоштан мебошанд. Бинобар ин, муҳимтарин вазифаи омӯзгорони имрӯза на танҳо технологияҳои нави иттилоотиро аз худ кардан мебошад, балки онҳо методикаи дуруст истифода намудани онҳоро дар раванди машғулиятҳои таълимӣ бояд донад [1].

АДАБИЁТ

1. Бабина, Н.Ф. Технология: методика обучения и воспитания: учебное пособие для студентов 2–4 курсов физико-математического факультета, профиль «Технология», магистрантов 2-го года обучения по программе «Профессиональное образование»: в 2-х частях: ч II / Н.Ф. Бабина. – М-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 328 с.
2. Саидов, И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омили рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Бахши технологияи таълим. – Душанбе, 2021. – №1(33). – С. 60-64.
3. Саидов, И.М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ / Саидов И., Саидҷаҳфаров А.И. //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 220-227.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ИСТИФОДАИ ТАХТАҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар фишурда масъалаи истифодаи босамари тахтаҳои интерактивӣ дар раванди таълим бахшида шудааст. Тахтаҳои интерактивӣ як воситаи ёрирасони муосир дар раванди таълим буда, бо истифодаи босамари онҳо имконият фароҳам меояд, то раванди машғулиятҳои таълимиро ҷолиб ва малакҳои эҷодии хонандагонро зиёд намоем.

Калидвожаҳо: салоҳият, технология, омӯзгор, малака, таҷриба, метод, самранокӣ, дониш, омӯзиш, тахтаи интерактивӣ, раванди таълим, хонанда.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена рассмотрению проблем эффективного использования интерактивной доски в образовательном процессе.

Интерактивные доски являются современным вспомогательным инструментом в учебном процессе, при эффективном использовании которых можно сделать процесс учебной деятельности интересным и повысить творческие способности учащихся.

Ключевые слова: компетентность, технология, преподаватель, умение, опыт, метод, эффективность, знания, обучение, интерактивная доска, учебный процесс, студент.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING AN INTERACTIVE WHITEBOARD IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to considering the problems of effective use of an interactive whiteboard in the educational process. Interactive whiteboards are a modern auxiliary tool in the educational process, the effective use of which can make the learning process interesting and increase the creative abilities of students.

Keywords: competence, technology, teacher, skill, experience, method, efficiency, knowledge, training, interactive whiteboard, educational process, student.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зокиров Амонатулло Рамазонович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** ruzokirov01121@mail.ru **Телефон:** (+992) 909-98-46-44.

Сведения об авторе: *Зокиров Амонатулло Рамазонович* – Таджикский национальный университет, соискатель **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** ruzokirov01121@mail.ru **Телефон:** (+992) 909-98-46-44.

Information about author: *Zokirov Amonatullo Ramazonovich* – Tajik National University, applicant **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** ruzokirov01121@mail.ru **Phone:** (+992) 909-98-46-44.

ПРАВО РОДИТЕЛЕЙ НА ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ

Давлатова Ш.Н. – к.п.н., заведующий отделом Научной библиотеки ТНУ

Проблема воспитания детей в современной таджикской семье в последнее время приобретает всё большую социально-педагогическую актуальность. Данной проблеме посвящено много исследований в социальной педагогике и психологии. В условиях сегодняшнего общества, для которого характерна социальная направленность на гуманистическую общественную жизнь, особую актуальность приобретают проблемы воспитания подрастающего поколения, его творческий потенциал, умение ориентироваться в огромном потоке информации и оперативно перерабатывать её, исходя из собственных потребностей и возможностей в современных сложившихся социально – экономических условиях.

Социальная сущность семейного воспитания имеет свои положительные стороны, которые никогда не заменятся общественным воспитанием. Активность ребенка, его мировоззрение формируются именно в семье.

В своем Послании в декабре 2019 года Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон особое внимание уделил проблемам образования.

Следует отметить, что важным событием явилось принятие в стране Закона Республики Таджикистан от 2 августа 2011г. «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». Настоящий Закон повышает ответственность родителей за воспитание детей, их обучение в духе гуманизма, патриотизма, уважения к национальным, общечеловеческим и культурным ценностям. В Законе также описываются вопросы защиты прав и интересов детей.

Педагогическая культура родителей и их образование являются важным вопросом в педагогике и андрагогике, так как уровень образованности родителей, их жизненные планы, идеалы, опыт социального общения имеют решающее значение в формировании моральных и физических качеств растущего организма.

Социальные отношения создали объективные предпосылки для правильного воспитания детей в семье. Многие родители понимают цели и задачи воспитания, чувствуют ответственность за подготовку детей к жизни в обществе. Вместе с тем есть родители, которые не в состоянии справиться со своими обязанностями вследствие невысокого уровня общеобразовательной и педагогической культуры, безответственного отношения к семье, к будущему детей. Такие родители нуждаются в помощи школы, в целенаправленном руководстве семейным воспитанием. Педагогическое руководство - это не только просвещение родителей, но и формирование у них воспитательных умений и навыков, вооружение способами педагогической деятельности, оказание помощи в налаживании нормальных нравственных отношений в семье.

Управленческая культура родителей по исправлению поведения детей представляет собой способ и метод творческой самореализации личностей родителей в разнообразных видах управленческой деятельности, направленной на усвоение, передачу и создание ценностей и технологий в управлении детьми. В таком случае, компонентами управленческой культуры являются: аксиологический, технологический и личностно-творческий.

Аксиологический компонент управленческой культуры родителей сформирован совокупностью управленческо-педагогических ценностей, имеющих значение и смысл в руководстве и управлении детьми в семье. В процессе управленческой деятельности родители усваивают новые теории и концепции управления, овладевают умениями и навыками и в зависимости от степени их приложения в практической деятельности они оцениваются ими как более или менее значимые. Имеющие в настоящий момент большую значимость для эффективного управления знания, идеи, концепции выступают в качестве управленческо-педагогических ценностей.

Национальная концепция образования Республики Таджикистан подчеркивает особую роль родителей в решении задач воспитания. Права и обязанности родителей определены в Конституции Республики Таджикистан, в Семейном Кодексе Республики Таджикистан, в Законе «Об образовании» и в Законе «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». Успешное решение задач воспитания возможно только при объединении усилий семьи и других социальных институтов. Общеобразовательные учреждения по-прежнему остаются одним из важнейших социальных институтов, обеспечивающих воспитательный процесс и реальное взаимодействие детей, родителей и социума.

Вместе с тем изучение опыта по рассматриваемой проблеме позволило выявить недостатки в воспитании и образовании родителей: слабая теоретическая и практическая подготовленность некоторых учителей, руководителей учебных заведений к работе с родителями. Родители не знают и не понимают требований современной школы. Неумение педагогов работать с родителями является тормозом процесса быстрой адаптации детей к окружающей среде.

Наши дети – наследники нашего достояния, плод нашей жизни. Необходимым условием полного и всестороннего развития детей является полноценная семья. Только в семьях дети получают первые интерпретации относительно таких понятий, как правда, стойкость, выносливость и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». Постановление ММ МОРТ от 11 мая 2018 года, №536 (Принят Постановлением МН МОРТ от 21 февраля 2018 года, №1005).

2. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» (в редакции Закона РТ от 15.03.2016г.№1294, от 17.05.2018г.№1532, от 04.04.2019г.№1594).
3. Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.).
4. Концепция перехода на новую систему общеобразовательного образования в Республике Таджикистан.(В редакции Постановления Правительства Республики Таджикистан от 10.02.2016 г. №66).
5. Концепция развития профессионального образования в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 10.02.2016г. №66.
6. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 10.02.2016г.№66 (Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 мая 2010 года № 207).
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. 26 декабря 2019 года.
8. Семейный Кодекс Республики Таджикистан (в редакции Закона РТ от 29.04.2006г.№183, от 20.03.2008г.№382, от 21.07.2010г.№613, от 25.03.2011г.№710, от 26.12.2011г. №791, от 19.03.2013г.№952, от 23.11.2015г.№1239, от 15.03.2016г.№1290, от 14.11.2016г.№1365, от 24.02.2017г.№1395)
9. Эмомали Рахмон. Стойкие лица. (Чехраҳои мондагор). Душанбе. Эр-граф. 2016.- С.58.
10. Эмомали Рахмон. Сфера образования- стратегическое направление государственной политики //Народная газета, 2006. 28 декабря.-С.6.

ҲУҚУҚИ ВОЛИДАӢН БАРОИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Мушкили роҳбарии педагогии тарбияи оилавӣ дар он аст, ки ҳар як оила ҷаҳони хосса ва хусусии беназир дорад ва ворид шудан ба ин ҷаҳон такти баланди педагогӣ, равиши нозуки психологӣ, маҳорати касбиро талаб мекунад. Дар тадқиқоти психологӣ-педагогӣ таъкид карда мешавад, ки ба рушди тасаввуроти кӯдакон мушоҳидаи онҳо низ таъсир мерасонанд. Омӯзгор бояд дар бораи муносибатҳои ҳаррӯзаии оила бо аъзои оила ғамхорӣ кунад. Ҷанҷолҳои зуд-зуд ва ҷанҷолҳои оилавӣ ба тарбияи кӯдак таъсир мерасонанд.

Калидвожаҳо: педагог, тарбия, оила, кӯдак, волидайн, таъсир, таълим, психологӣ, ғамхор, маҳорат, касб, омӯзгор.

ПРАВО РОДИТЕЛЕЙ НА ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ

Сложность педагогического руководства семейным воспитанием заключается в том, что каждая семья – это особый, частный неповторимый мир, и проникновение в этот мир требует высокого педагогического такта, тонкого психологического подхода, большой гибкости, профессионального мастерства.

В психолого-педагогических исследованиях акцентируется, что на развитие воображения детей влияют не только отдельные предложения, но и наблюдение за ним. Педагог должен заботиться о повседневных взаимоотношениях в семье членами семьи. Частые семейные скандалы и ссоры влияют на воспитание ребенка.

Ключевые слова: педагог, воспитание, семья, ребенок, родители, влияние, образование, психологический, забота, умение, профессия, учитель.

THE RIGHT OF PARENTS TO EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN

The complexity of the pedagogical guidance of family education lies in the fact that each family is a special, private, unique world, and penetration into this world requires high pedagogical tact, a subtle psychological approach, great flexibility, and professional skill. In psychological and pedagogical research, it is emphasized that the development of children's

imagination is influenced not only by individual sentences, but also by observing it. The teacher must take care of the daily relationships in the family by family members. Frequent family scandals and quarrels affect the upbringing of a child.

Keywords: teacher, upbringing, family, child, parents, influence, education, psychological, caring, skill, profession, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатова Шарбону Назирмадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми педагогӣ, мудири шуъбаи адабиёти бадеии китобхонаи илмӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** sharbonud@mail.ru **Телефон:** (+992) 904-52-69-04.

Сведения об авторе: *Давлатова Шарбону Назирмадовна* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, заведующий отделом художественной литературы **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** sharbonud@mail.ru **Телефон:** (+992) 904-52-69-04.

Information about the author: *Davlatova Sharbonu Nazirmadovna* – Tajik National University, candidate. of pedagogical sciences, head of the department of Independent writers **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave, 17. **E-mail:** sharbonud@mail.ru **Phone:** (+992) 904-52-69-04.

II. БАХШИ ИЛМҶОИ ФИЛОЛОГӢ

ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИЯ

ОИД БА ЗАБОН ДАР НИЗОМИ КОМЈУТИНГИ ИЧТИМОӢ

Мухторов З.М. – д.и.ф., профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ

Робита ва вобастагии афзояндаи инсон аз воситаҳои гуногуни технологӣ ва махсусан технологияи иттилоотӣ ва истифодаи он ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа ба таври ногузир таъсиргузор гардидааст, ки таҳқиқу пажӯҳиш ва таълиму омӯзиши забон низ дар ин росто истисно нест. Ҳам омӯзгорон ва ҳам муҳассилин чи дар макотиби таҳсилоти умумӣ ва чи дар макотиби олий мунтазам аз таҷҳизоти гуногуни технологӣ ва иттилоотӣ, дастгоҳҳои рақамӣ ва нармафзорҳои гуногун дар раванди тадрису таълим ва таҳқиқу пажӯҳиш ба таври самаранок истифода мебаранд. Ин низоми технологияи иттилоотӣ барои касби камол ва дарёфти иттилооти наву зарур ва ҳамчунин, рушди малакаҳои зеҳнӣ иҷтимоии насли нав ва толибилмони даврони муосир имконияти беҳтаринро дастрас намуда истодааст.

Зикри ин нукта муҳим аст, ки технологияи иттилоотӣ ҳамакнун дар раванди муҳобирот ва ҳифзу интиқоли иттилоот дигаргунии куллиро ба миён оварда, ба таъбире имтидоди фазо ва замонро аз миён бардоштааст.

Машғулияту ҳамоишҳои онлайнӣ, бидуни шак, бартариҳои ба худ хоссеро дорад, ки бо моделҳои дигари муошарату муҳобирот онро муқоиса кардан пазируфтани нест. Дар баробари ин, почтаҳои электронӣ, нармафзорҳои ҳамоишӣ чун TEAMS, ZOOM ва гузашта аз ин, сомонаҳои маъмули шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабилҳои Facebook, LinkedIn ва шабеҳи инҳо ба таълиму таҳқиқ ва омӯзишҳои гуногун ҳам барои муҳассилу толибилмон ва ҳам барои муҳаққиқону омӯзгорон роҳҳои гуногун ва имкониятҳои густардари дастрас менамояд. Дар умум, шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун восита ва муҳити басо фароҳам ва созгор барои омӯзишу мубодилаи афкори андеша ва ҳамчунин, имконияти рушди малакаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва муҳобироту муошират барои омӯзандагони забон шароити хуб фароҳам меорад. Малакаҳои кор дар фазои маҷозиву рақамӣ ва кор бо иттилооти гуногунрасонаӣ, муошират бо забони мавриди ҳадаф, малакаҳои ҳамкорӣ ва рушди маҳорати гуфтор ва нигориш беҳтару бештар такмил ёбанд [Ниг: 1; 3; 5; 6].

Дар ин маврид асосҳои назариявии истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ дар омӯзиши забон ва инчунин, масъалаи истифодаи самаранок ва оқилонаи имконоти шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун фазо ва муҳити воситаи омӯзиши забон дар синф дар даврони муосир аз масъалаҳои баҳснок ва қобили таҳқиқу омӯзиш ба шумор меравад. Вобаста ба ин масъалаҳои баҳснок низ мавҷуданд, ки муҳити маҷозӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ метавонад аз назари манфӣ низ таъсиргузор бошад ва ин бештар ба малакаҳои ҷисмониву иҷтимоии муҳассилин, ки дар фазои воқеӣ рушд мекунад, шояд мушоҳида карда мешавад. Дар баробари ин, бахотиргирии иттилоот, дар хотир ниғаҳ доштан ва бахотирорӣ он метавонад барои оянда аз масъалаҳои нигаронкунанда ба шумор равад, зеро нохудоғона муҳассилин медонанд, ки тамоми иттилоот дар фазои маҷозӣ вучуд дорад ва зарур нест, ки онро ҳамеша дар хотираамон ниғаҳдорӣ намоем ва агар чунин аст, таъсири ин муаммо ба забон ва омӯзиши он низ бетаъсир нахоҳад буд. Ин нукта мусаллам аст, ки шароити хуб зарурат ва масъулиятро метавонад коҳиш диҳад. Мушкилӣ ва монеаҳо талош ва кӯшишро таҳрик медиҳанд ва боиси фаъолияти бештар мешаванд. Бинобар ин, фаъолият ва кӯшиши инсонҳо аз зарурат ва мушкилиҳои пешорӯйи эшон ба миён меоянду таҳрик мегиранд.

Вобаста ба рушду таҳаввули соҳаи маориф ва таълиму тадриси насли наврас, ки таваҷҷуҳи онҳо ба технологияи компютерӣ ва иттилоотӣ басо устувор ва қобили исрор аст, дар низоми муосири технологияи иттилоотӣ роҳи воситаҳо ва методу заминаҳои педагогиву дидактикӣ ба таври рӯзафзун рӯйи кор омада истодааст.

Дар самти ҳамбастагии забон, компютеринги иҷтимоӣ ва раванди таълиму тадрис ва таҳқиқу омӯзиши забон усулҳои наву муштаракфаъол аз тарафи муҳаққиқон коркард шудааст ва аллакай аз рӯйи ин барномаҳои рақамӣ иттилоотӣ раванди омӯзиш ба роҳ монда шудааст. Бинобар ин, дар доираи ҳамбастагии риштаҳои зикршуда, яъне забон, технологияи иттилоотӣ, раванди таълим ва маориф бахши нав ва басо муҳимму асаргузор бо номи CALL (Computer assisted Language Learning – Омӯзиши компютермехвари забон: ОКМЗ) мавриди корбурду истифода қарор гирифтааст [Ниг.: 1; 2; 3; 4; 6].

Дар раванди тадрису таълим ва омӯзишу таҳқиқи забон ва забоншиносӣ технологияи иттилоотиву компютерӣ ва, ҳамчунин, риштаҳои дигари ба он марбут аз қабili компютеринги иҷтимоӣ имкониятҳои басо фароҳу мусоидро фароҳам овардааст. Дар ин росто гуфтан мумкин аст, ки дар омӯзишу таълими забон аз тамоми имконоти технологияи иттилоотӣ ба таври самаранок истифода мешавад. Имкониятҳои технологияи компютериро ба ду самт мансуб доништан мумкин аст, ки дар он самтҳо омӯзишу таълим ва таҳқиқи забон муваффақона сурат мегирад:

1. Имкониятҳои фазои маҷозӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар онҳо низ раванди таҳқиқу тадриси забон татбиқ мешавад ва ҳамчунин, аз он фазо, ҳамошиҳо ва шабакаҳо забон ва забоншиносӣ самаранок истифода мебарад.

2. Имкониятҳои нармафзорӣ ва сахтафзорӣ барои ҳифз, коркард, интиқолу мубодила ва арзёбӣ муқоисаи маводҳои забонӣ.

Агар ба самти аввал тавачҷух намоем, фазои муштаракфаъол ва гуногуновозу гуногуншарик, қорҳои зиёди назаррасро дар самти таҳқиқу тадрис ва омӯзиши забон метавонем роҳандозӣ намоем.

Дар баробари ин, мафҳумҳои нав дар низоми омӯзиши компютермехвари забон мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки ин омӯзиш забони дуюм (L2 – Second Language), шабакаҳои иҷтимоӣ (Social Network – SN) ва ҳамчунин, ҳамбастагии ин ду мафҳум дар қолаби L2SN. Албатта дар шакли ҳамгиро истифода шудани ин мафҳумҳо, яъне забони дуюм ва омӯзиши он тавассути компютер ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба назар басо ҷолиб ва муҳим менамояд.

Албатта, шабакаҳои иҷтимоӣ як ҷанбаи васоити ахбори иҷтимоӣ мебошад, ки тамаркузи васеътари эҷоди иттилоот ва интиқоли иттилоот, омӯзиш ва мубодилаи иттилоотро ба ширкаткунандагон дорад. Аз ин лиҳоз, истифода аз равишҳои компютеринги иҷтимоӣ андозаи иттилоот, фазои фарогири он, ширкаткунандагон, арзишмандӣ ва муҳиммияти иттилоот, суръати густаришу мубодилаи он, вижагиҳои мубодила ва ҳифзи он ва дигар масоили ҳисобу шуморбандии иттилоот ҳамчун маводи забон мушаххас карда мешавад ва бо таъҷаб ба ин натиҷагирӣ сифати таълиму омӯзиши забон ва, ҳамчунин, забони дуюм (забони хориҷӣ) арзёбӣ мегадад.

Мавриди зикр аст, ки дар ҳамаи шабакаҳо ва ҳамошишӯву фазоҳои муошарати маҷозӣ имкони дастрасу фарогир ва фароҳу самарбахши тадрису омӯзиши забонро ҳадафмандона созмон додану роҳандозӣ қардан имконпазир аст ва аз ин лиҳоз, муҳаққиқон ин шабакаву ҳамошишӯи иттилоотиву муҳобироти маҷозиро ба даставу гурӯҳҳои махсус ҷудо кардаанд, ки маъмулан ба таври зайл аст: (1) шабакаҳои иҷтимоӣ (Facebook, LinkedIn); (2) сомонаҳои раҳнамо (Delicious, StumbleUpon); (3) сомонаҳои ахбори иҷтимоӣ (Digg, Reddit); (4) мубодилаи ВАО (Instagram, YouTube, Flickr); (5) микроблогҳо (Twitter); (6) блогнависиҳо, шарҳу тавзеҳот ва форумҳо. Маъруфияти гунаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҷанд соли охир ба таври назаррас афзоиш ёфта, муошарати иҷтимоии онлайн метавонад ба хоҳиши пайвастан ва ҳамкориву муошарати одамони гуногун ва шиносӣ бо одамони нав, мубодилаи афкор дар мавзӯҳои гуногун, дар тамос мондан бо дӯстон ва ҳамкорон, мубодилаи намудҳои гуногуни иттилоот бо ҳамандешону алоқамандон ба таври муқоиса ношудани мусоидат намояд [Ниг.: 1; 3; 4; 6].

Вобаста ба самти дуюм, ки имкониятҳои нармафзорӣ ва сахтафзорӣ барои ҳифз, коркард, интиқолу мубодила ва арзёбӣ муқоисаи маводҳои забонӣ муаррифӣ мешавад, ҳамчунин, имкониятҳои фаровон вучуд дорад. Дар ин асно танҳо аз

нармафзори тарҷумони техникаи компютер ва таҳриргар ва тасхеҳгари электронӣ, пайкараҳо, луғатҳои электронӣ, барномаҳои шинохту баргардони матн ба форматҳои гуногун, транскрипсияҳои матнҳои гуногун, шинохти забони гуфтугӯ, ҷустуҷӯи овозӣ ва навишторӣ дар сомонаҳо ва фазои маҷозӣ, коркарди омории матн, шинохти матн ва баёни овозии матн аз амсоли он нармафзорҳои мебошанд, ки дар раванди таълим ва тадриси забон аз ин ҳама фаровон баҳрабардорӣ мешавад.

Яке аз самтҳои басо муҳим ва қобили беш аз ҳарвақтаи пажӯҳиш ҳамакун коркарди забони табиӣ (Natural language processing) дар низоми компютеринги иҷтимоӣ доништа мешавад, ки дар ин самт таҳқиқоти ҷолиб роҳандозӣ шудааст. Коркарди забони табиӣ (КЗТ) ба як бахши илми информатика дар ҳамбастагӣ бо забон буда, дақиқан ба бахши зеҳни сунъӣ дахл дорад, ки ба имконияти аз тарафи компютерҳо фаҳмидани матн ва калимаҳову ибора ва дигар ифодаҳои забон ва нутқ, гуфтугӯро бо ҳамон тарзе, ки одамон мефаҳманд, муаррифӣ менамояд.

КЗТ чун як самти забоншиносии компютерӣ моделсозии ба қоидаҳо ва алгоритмҳо асосёфтаи забони инсониро бо методу равишҳои омӯӣ, омӯзиши мошинсозӣ ва моделҳои омӯзиши технологияи иттилоотӣ муттаҳид мекунад. Дар яқоягӣ чунин технологияҳо ба компютерҳо имкон медиҳад, ки забони инсониро дар шакли матн ё маълумоти овозӣ коркард кунанд ва маънои пурраи онро бо назардошти мақсаду маром ва ҳатто эҳсоси идрокоти сухангӯ ё нависанда пурра дарк карда тавонанд.

КЗТ чунин низоми махсуси технологияи муосири иттилоотӣ аст, ки барномаҳои компютериро бо роҳи нармафзорҳои вижа идора мекунад, ки матнро аз як забон ба забони дигар тарҷума мекунад, ба фармонҳои гуфтугӯӣ ҷавоб медиҳанд ва ҳаҷми бузурги матнро ҳисобу тасниф ва ташхис намуда, иттилооти омории онро ҷамъбасту ироа мекунад. Дар шароити муосир дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ иҷтисодӣ ва саноативу иқтисодӣ имконияти хубе вучуд дорад, ки шумо аз дастовардҳои КЗТ дар шакли системаҳои GPS-и овозӣ, ёварони рақамӣ, нармафзори баргардони нутқ ба матн ва, баръакс, чатботҳои хидматрасонии муштариён ва дигар барномаҳои гуногуни иҷроияи компютерӣ истифода мебаред.

Бо ҳамин тартиб, дар даврони муосир ва барои минбаъдаҳо низ ҳамбастагии забон ва технологияи иттилоотӣ аз самтҳои муҳими илм ва, дар умум, ҳаёти иҷтимоӣ ба шумор рафта, дар ин самт ковишҳову пажӯҳишҳо ва дарёфту кушоишҳои ҷолибу муфид барои инсон ва ҷомеа дар пеш аст.

АДАБИЁТ

1. Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications. Subhasish Dasgupta. George Washington University, USA. Published in the United States of America by Information Science Reference (an imprint of IGI Global). 2409 p-s.//Web site: <http://www.igi-global.com/reference>.
2. Stefania Manca. Computer-Mediated Communication Learning Environments: The Social Dimension// Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications. Research collection. - New York. – P-s: 38 – 44.
3. Abhijit Roy. Online Communities and Social Networking // Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications. Research collection. - New York. – P-s: 45 – 54.
4. Elena Revilla, José Sánchez-Alarcos. IT and the Social Construction of Knowledge // Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications. Research collection. - New York. – P-s: 55 – 63.
5. Eleni Berki. Mikko Jakala Cyber-Identities and Social Life in Cyberspace // Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications. Research collection. - New York. – P-s: 92 – 104.
6. Rolland, C. and Proix, C. A natural language approach for requirements engineering // International conference on advanced information systems engineering, pages 257–277. Ryan, K. (1993). The role of natural language in requirements engineering //

ОИД БА ЗАБОН ДАР НИЗОМИ КОМПЮТИНГИ ИЧТИМОЙ

Дар фишурда сухан дар бораи имкониятҳои технологияи иттилоотӣ ва компютиинги иҷтимоӣ дар омӯзишу рушди забон дар шароити муосир меравад. Дар ин росто самтҳои асосии тадрису пажӯҳиши забон дар низоми технологияи иттилоотӣ ва компютиинги иҷтимоӣ тавсиф ва баррасӣ мегардад. Дар раванди тадрису таълим ва омӯзишу таҳқиқи забон ва забоншиносӣ технологияи иттилоотиву компютерӣ ва ҳамчунин, риштаҳои дигари ба он марбут, аз қабали компютиинги иҷтимоӣ, имкониятҳои басо фароҳу мусоидро фароҳам овардааст. Дар ин росто дар омӯзишу таълими забон аз тамоми имконоти технологияи иттилоотӣ ба таври самаранок истифода мешавад. Имкониятҳои технологияи компютериро ба ду самт мансуб дониш мумкин аст, ки дар он самтҳо омӯзишу таълим ва таҳқиқи забон муваффақона сурат мегардад: аввалан имкониятҳои фазои маҷозӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ, сониян, имкониятҳои нармафзорӣ ва сахтафзорӣ.

Калидвожаҳо: забон, забонмӯзӣ, технологияи иттилоотӣ, компютиинги иҷтимоӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ.

О ЯЗЫКЕ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО КОМПЬЮТИНГА

В статье речь идет о возможностях информационных технологий и особенностях социального компьютеринга в изучении и развитии языка в современных условиях. В связи с этим рассматриваются основные направления изучения языка и обучение языку в системе информационных технологий. Отмечается, что в процессе изучения и исследования языка информационные и компьютерные технологии, а также другие смежные дисциплины как социальный компьютеринг предоставляют очень широкие и благоприятные возможности. В этом смысле можно сказать, что в некоторых странах достаточно эффективно используются возможности информационных технологий в изучении и преподавании языка. В целом возможности информационных технологий можно отнести к двум основным направлениям, в которых успешно осуществляется изучение, преподавание и исследование языка: во-первых, возможности виртуального пространства и социальных сетей, во-вторых, возможности программного и аппаратного обеспечения.

Ключевые слова: язык, изучение языка, информационная технология, социальный компьютеринг, социальные сети.

THE LANGUAGE IN SOCIAL COMPUTING SYSTEMS

The article discusses the possibilities of information technology and social computing in language learning and the development of language in modern conditions. In the learning and research process of language and linguistics, information and computer technology, as well as other related disciplines, such as social computing, have provided very wide and favorable opportunities. In this sense, it can be said that all the possibilities of information technology are effectively used in language learning and teaching. The possibilities of computer technology can be attributed to two areas, in which the study and research of the language is successfully carried out: at first possibilities of the virtual space and social networks, the second software and hardware capabilities.

Keywords: language, language learning, information technology, social computing, social networks.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мухторов Зайнидин Мухторович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mukhtorov67@gmail.com **Телефон:** (+992) 907-80-18-22.

Сведения об авторе: *Мухторов Зайнидин Мухторович* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mukhtorov67@gmail.com **Телефон:** (+992) 907-80-18-22.

Information about the author: *Mukhtorov Zainidin Mukhtorovich* – Tajik National University, doctor of Philology, Professor of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** mukhtorov67@gmail.com **Phone:** (+992) 907-80-18-22.

ТАСНИФОТИ МАЪНОИИ ВОМВОЖАҲОИ НАСРИ РИВОЯТӢ (аз матни «Самаки айёр»)

Камолзода Х. – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ, чун ҳар забони дигар, аз вожағони асли ва вомвожа ё худ вожағони иқтибосӣ аз забонҳои дигар иборат аст. Теъдоди вомвожаҳо вобаста ба услубҳои забон дар осори хаттии классикӣ гуногун аст. Аз осори классикии гаронарзише, ки то мо расидааст, асарҳои мансуб ба насри ривоятӣ аз нигоҳи услуби таълиф фарқкунандаанд. “Азбаски ин гуна осор барои мардум таҳия мегардид, дар китобат аз сабки содаи баён, яъне вижагиҳои забони зинда кор мегирифтанд” [4, 233]. Ҳадаф аз интихоби услуби мазкур дар он аст, ки шунавандагони ин қиссаҳо ва хонандагони ин гуна осор бештар мардуми одӣ будаанд ва чунин қиссаҳо дар ибтидо шифоҳӣ дар махфилҳо аз ҷониби ровиён нақл мегардидааст. Яке аз равишҳои истифодаи забон дар ин вазъ, албатта, корбурди вожағони асили ҳамафаҳм ва то ҳадди имкон парҳез аз истифодаи вожағони бегона аст.

Вожағони таркиби луғавии забон аз нигоҳи ифодаи маъно гурӯҳҳои гуногунро ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки гурӯҳи асосии вомвожаҳои қиссаи “Самаки айёр”-ро вожағони арабӣ ташкил медиҳанд. Бо вучуди он ки “Самаки айёр” аз нигоҳи равиши таҳия ба насри ривоятӣ мансуб аст ва дар он, тавре ишора гардид, бо забони асл сухан гуфтан маъмул буд, ногузир дар мавридҳои зарурӣ вожаҳои арабие, ки аллакай дар забони тоҷикӣ мустаъмал буданд, корбаст шудаанд. Албатта, таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, ин, пеш аз ҳама, ба паҳншавии дини ислом дар Хуросону Мовароуннаҳр пайванди ногусастанӣ дорад. Дар баробари пайомадҳои манфӣ забони арабӣ дар рушду такомули забони тоҷикӣ ва ғановатманд гардидани таркиби луғавии ин забон нақши муассире дорад.

Бо дарназардошти он ки вомвожаҳои арабӣ дар қиссаи “Самаки айёр” нисбат ба вожағони иқтибосии забонҳои дигар бамаротиб бештар аст, маҳз ҳамин гурӯҳ ин ҷо мавриди пажӯҳиш қарор гирифт. Вожаҳои арабии иқтибосиро дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар асари мавриди пажӯҳиш низ, аз нигоҳи ифодаи маъно ба гурӯҳҳои зиёд ҷудо кардан имконпазир аст, зеро ин гуна вожаҳо дар тамоми соҳаҳои зиндагӣ корбурди фаъол доранд. Маводеро, ки аз қиссаи “Самаки айёр” ба даст омад, ба гурӯҳҳои зерини маъноӣ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Вожағони ифодагари мафҳуми динӣ. Дар асри VII баъди ҳуҷуми арабҳо ва ҷорӣ карда гардидани дини ислом дар қисматҳои Эрон, яъне Мовароуннаҳру Хуросон, таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз ҳисоби вожағони забони арабӣ хеле ғанӣ гардид. Аз сабаби он ки забони арабӣ маҳз бо сабаби паҳн гардидани дини ислом дар минтақаҳои дигар таъсири нуфуз пайдо кард, ба забонҳои он минтақаҳо пеш аз ҳама вожағони динӣ аз забони арабӣ дохил гардиданд. Дар забони тоҷикӣ ҳам дар байни вожағони иқтибосии арабӣ вожағони ифодакунандаи мафҳуми динӣ ба таркиби луғавии забон аввалтар аз ҳама ва бисёртар аз ҳама роҳ ёфтанд.

Дар қиссаи “Самаки айёр” як гурӯҳи калони вожағони иқтибосии арабиро вожағони ифодакунандаи мафҳуми динӣ ташкил медиҳанд. Дар асар, пеш аз ҳама, номи Худоро бо забони арабӣ дидан мумкин аст ва он дар шакли “Ҳақтаоло” зиёд истифода

шудааст. Дар фарҳангномаҳо вожаи “Ҳақ” ҳамчун яке аз номҳои Худо шарҳ дода шудааст. Вожаи “таоло”, ки маънои “баланд шуд”-ро дорад, пас номи Худо меояд: Ҳақ таоло тақдир кард, ки ҳам дар он шаб бор гирифт ва ҳар ду аз он беҳабар (Самаки айёр, қ.1, с.21). Баъзан вожаи “таоло” пас аз номи Худо, ки ба забони тоҷикӣ оварда шудааст, меояд, ба монанди “Эзид таоло”: ... Эзид таоло ўро фарзанде диҳад (Самаки айёр, қ.1, с.17).

Як гурӯҳ вожагонро номҳои ташкил медиҳанд, аз нигоҳи дини ислом ба ҳаёти ондунӣ марбут аст, ба монанди “хур”, “Ризвон”: Магар хурӣ, туро аз бихишт Ризвон ба тамошо фиристодааст...? (Самаки айёр, қ.1, с.28).

Гурӯҳи дигари вожагон ба амалҳои динӣ ишора мекунанд, ба монанди “дуо”, “сано”, “ибодат”, “хайрот”, “садақа” ва монанди ин. Аз ин вожагони арабӣ “садақа” дар маҷмӯъ “пул ё чизе, ки ба муҳтоҷон ва бенавоён чун хайрот дода мешавад; хайрот” [11, 194] аст. Дар байни мардум одат шудааст, ки ин вожаи “садақа”-ро барои ёрии вобаста ба дин истифода мекунанд, аз ин рӯ онро ба қатори вожагони динӣ дохил кардан мумкин аст. Бояд гуфт, дар баробари вожагони мазкур, ки оммафаҳманд, дар асар вожаҳои камистеъмоли арабӣ низ қорбурд доранд, амсоли “таъвиз” – “дуоҳои бар коғаз навиште, ки аҳли хурофот барои дафъи бало ё захми чашм ба бозу ё гардан мебанданд, тӯмор, бозубанд” [11, 332]: Ҳама таъвизҳои ба анбари ашҳаб карда, чунон ки бӯйи ў ба ҷаҳон мерафт (Самаки айёр, қ.1, с.28).

2. Вожагони ифодагари номи унвону вазифа ва мансаб. Дар қисси “Самаки айёр” ин гурӯҳи вожагон зиёд истифода гардидаанд. Онҳоро ба якҷанд зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин, ба монанди вожагони ифодагари вазифаҳои дарборӣ ва ҷамъиятӣ. Аз ҷумлаи онҳо вожаи “умаро” аст (шакли ҷамъи вожаи “амир”), мебошад. Дар матнҳои классикӣ калимаи “амир” ҳам ба маънои шоҳ ва ҳам ба маънои ҳоким истифода мешавад, аммо дар “Самаки айёр” дар шакли “умаро” ба маънои ҳокимони дараҷаи поёнтар аз подшоҳ, яъне ҳукмронони вилоятҳои кишвар қорбаст шудааст: Дар ҳафта ду навбат боргоҳ сохтӣ ва умарои давлат ҳозир кардӣ (Самаки айёр, қ.1, с.22). Ҳамчунин, дар асар вожаҳои зерини иқтибосӣ, ки ба унвону вазифа ва мансаб ишора мекунанд, ба назар мерасанд: “вазир” (мансабдори олимақоме, ки баъд аз подшоҳ мавқеи якумро ишғол мекард ва мутасаддии кулли қорҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакат ҳисоб мешуд [11, 221]; “ҳоким” (фармондеҳ, фармонфармо, касе ки аз тарафи ҳукумат мутасаддии идораи шаҳр ё вилояте бошад [11, 751]; “қозӣ” (мансабдори шаръие, ки кашмакашҳои оммавӣ ва оилавиرو аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад [10, 696]; “ҳочиб” (дарбон, пардадор [11, 5120 ва ғайра).

3. Вожагони ифодагари касбу қор. Як гурӯҳи вожагони иқтибосии арабӣ дар “Самаки айёр” ба касбу қори шахс ишора мекунанд. Микдори ин гуна вожагон дар асар зиёд аст. Намунаҳо: “муначҷим”, ки бо “начм”, яъне ситора, ҳамреша аст ва ба маънои “ситорашинос, ки аз рӯйи вазъияти ситораҳо пешгӯйӣ мекунад, донандаи илми нуҷум, астролог” [10, 836] омадааст: Муначҷимон толеъ биғирифтанд (Самаки айёр, қ.1, с.23); “ҷарроҳ” - “муолиҷакунандаи қароҳатҳо, пизишке, ки бо усули ҷарроҳӣ ба бемор шифо бахшад” [11, 585]: Марде буд ҷарроҳ, номи вай Заранд буд (Самаки айёр, қ.1, с.92); “қассоб - “он ки гову гӯсфанд ва ғ. барои гӯшт мекушад, гӯштфурӯш” [28, 673]: аз аҳволи Тармашаю ду бародарони қассоб ва начоти эшон биғуфт (Самаки айёр, қ.1, с.294); “машшота” - “зане, ки мӯйи арӯсонро оро медиҳад; ороишгар, шоназан” [10, 784]: Машшотагон даст аз руҳсори ў бозғирифтанд (Самаки айёр, қ.1, с.21); “ҳаҷҷом” - “1. табибе, ки хун мегирад. 2. ҷарроҳ” [11, 502]: Марди ҳаҷҷом ин нақм надонад буридан (Самаки айёр, қ.1, с.95), бояд гуфт, ки дар “Самаки айёр” вожаи “ҳаҷҷом” чун муродифи вожаи “ҷарроҳ” истифода шудааст; “наббош” - “кафандузд”: Аз ҳар гуна сухан меғуфтанд ва Маҳрӯяи наббош омада буду он ҳодисаҳо мешунид (Самаки айёр, қ.1, с.94); “расул” - фиристода, хабаррасон (дар асар ба маънои динии “пайғамбар” истифода нашудааст): Шоҳ Саморикро хабар карданд, ки расуле аз ҷониби Ҳалаб хоҳад расидан (Самаки айёр, қ.1, с.19).

4. Вожагони ифодагари номи ҷирмҳои осмонӣ. Вожагони иқтибосии арабиие, ки ҷирмҳои осмониро ифода мекунанд, дар асар зиёд нестанд ва аз инҳо иборатанд:

“кавкаб”, ки муродифи арабии вожаи “ситора” аст ва дар асар дар муқобили калимаи “ситора” корбурди камтар дорад: Мунаҷҷимон ҳисоб карданду ранҷ бурданд ва дар гардиши фалаку аҳкоми ситорагон дар иттисоли ҳар кавкабе ... (Самаки айёр, қ.1, с.34); “бадр” - “моҳи пурра, моҳи тамоми, моҳи чордахрӯза” [10, 116]: Эй бадри мунир, дастурӣ бошад, ки як шурбат об бозхурам, ки саҳт ташнаам Самаки айёр, қ.1, с.29); “фалак” - “осмон, сипехр” [11, 382]: дар толеи ман нигоҳ кунӣ аз ҳисоби фалак ва таъсири ситорагон, то моро ҳеҷ фарзанд хоҳад буд, то дили ман бад-он ором гирад (Самаки айёр, қ.1, с.18).

5. Вожагони ифодагари номи хӯрокворӣ ва навъҳои он. Ба ин гурӯҳ вожагони зерин дохил мешаванд: “таом”: Чун хон биниҳоданду таом бихӯрданд... (Самаки айёр, қ.1, с.145); “улуфа” – “хӯрокворӣ, ғизо” [11, 367]: Дарҳол улуфа ва хироч оварданд (Самаки айёр, қ.1, с.20); “чулоб” - “шарбати қанд, ки бо гулоб омехтаанд ва хосияти доруӣ дорад” [11, 607]: Ва қадаҳи чулоб рост кард. (Самаки айёр, қ.1, с.20); “шурбат” - “чуръа” ва ё “қатра”: Эй бадри мунир, дастурӣ бошад, ки як шурбат об бозхурам, ки саҳт ташнаам (Самаки айёр, қ.1, с.29); “ҳалво”: Набояд, ки ҳалво турш шуда бошад (Самаки айёр, қ.1, с.80); “мокул” – хӯрданӣ, ғизо: Эй паҳлавон, моро мокуле ба қор ояд (Самаки айёр, қ.1, с.119); “асал”: Эй Самак, он ҳама орду асалу равған дарег бошад, ки дар он чашм раҳо кардем (Самаки айёр, қ.1, с.143).

6. Вожагони ифодагари номи матоъ ва сарулибос. Чунин вожагон дар асар чандон зиёд нестанд. Ба ин гурӯҳ вожагони зерин дохил мешаванд: қабо – “як навъ либоси рӯпӯши дарози пешкушодаи мардона; чома, либос” [10, 650], микнаа – “чодирӣ занон, сарандоз, саргирак” [28, 800], ҳарир – “1. абрешим, парниён. 2. порчаи абрешими нафис” [11, 496], қасаб – “навъе матои нафис, ки аз катони мулоим ё аз абрешим бофта мешуд, беқасаб” [11, 671], судра – “синапӯш, синабандак” [11, 268]. Намунаҳо: Ҳама бо қабҳои атлас, бо камарҳои зар ва бо қулоҳҳои муфаррақ (Самаки айёр, қ.1, с.279). ...даст дар бари қабо қарду ҳарире сапед берун овард ва нома дар миёни ҳарир печида (Самаки айёр, қ.1, с.280).

7. Вожагони ифодагари номи ашёи рӯзгор ва зарфҳо. Ба ин гурӯҳ вожагони зерин дохил мешаванд: сандуқ, қадаҳ, табақ, суроҳӣ, натъ – “суфраи чармин; фарши чармин” [10, 900], суқроқ (қадаҳи бузург), ва ғайра. Мисол: ...ӯро аз сандуқ бадар оварданд (Самаки айёр, қ.1, с.140). ... натъ ва гирдболиш низ афқанда (Самаки айёр, қ.1, с.27). қадаҳ ба дасти шоҳ дод (Самаки айёр, қ.1, с.20). ... табақҳои заррину симин овард (20). Хуршедшоҳ пеш рафт ва он суқроқ баргирифт дардам гирифт (Самаки айёр, қ.1, с.29). Ва нуқлдонҳои заррину симин ва суроҳии заррини латиф ниҳода (Самаки айёр, қ.1, с.49).

8. Вожагони ифодагари номи узвҳои бадан. Гурӯҳи дигари маъноии вожаҳои иқтибосии арабии асар номи узвҳои бадани инсонро ифода мекунанд. Ин гуна вожагон низ дар асар чандон зиёд нестанд. Дар асар як ҷумлае пайдо шуд, ки зоҳири духтар бо сарулибосаш дар он тасвир шудааст ва дар ин ҷумла вожагони зиёди ифодакунандаи номи узвҳои бадан зикр шудааст. Аз ин вожагон якҷандтоаш вожаи иқтибосии арабист:

Духтаре дид чун садҳазор ниғор, бо саре гирду пешонии паҳн, зулф чун каманду абрувон чун камони чочӣ, ду чашм чун ду наргис, миҷаҳо чун тири Ораш ва бинӣ чун теғу даҳоне чун нимаи динор ва оразе чун сим, руҳе чун гул, занаҳдоне чун гӯйе гирди чоҳе ва гардане кӯтоҳ ва сад ғабғаб бар ғабғаб зери занаҳ афтода ва сина чун тахтаи симу ду пистон чун ду нор ва соиде кӯтоҳу панҷае хурд ва пушти даст ҳазор ҷол дарафтода ва ангуштони даст сиёҳ қарда ва дар ҳар ангуште чуфти ангуштарӣ. (Самаки айёр, қ.1, с.26).

Вожагони арабии ин матн, ки номи узвҳои бадан ҳастанд, инҳоянд: ораз (рӯй, чеҳра), ғабғаб (гӯшти барҷастаи зери манаҳ), соид (банди даст то оринҷ), соқ (аз сари бучул то сари зонуи одам).

9. Вожагони ифодакунандаи манзилу макон. Якҷанд вожаи иқтибосии арабӣ дар асар номи манзилу маконро ифода менамоянд, ба монанди ҳуҷра (хона хурд), ҳаҷла (хонаи ороставу муҷаҳҳаз барои арӯсу домод), матбах (ошхона), раҳба (қорвонсарой, меҳмонхон), хайма (чодир, хиргоҳ). Мисол:

Ва дар хучраи занон бифармуд, то ташти заррин бинҳоданд (Самаки айёр, ч.1, с.23). Марзбоншоҳ бо Ҳомони вазир ва Шервони вазир ба ҳаҷла омаданд... (Самаки айёр, ч.1, с.22). Бирав ва ҳар чи дар матбах аст, баргиру биёвар (Самаки айёр, ч.1, с.119). ...ӯро аз раҳба пешӣ Марзбоншоҳ бурданд (Самаки айёр, ч.1, с.23). Чун ба хайма даромад, ҳамон як тан дид (Самаки айёр, ч.1, с.27).

Бояд гуфт, ки дар қиссаи “Самаки айёр” гоҳе барои ифодаи як маъно ҳам вожаи тоҷикӣ ва ҳам муродифи арабии он истифода шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки истифодаи вожаҳои иқтибосии арабӣ гоҳе бо сабаби вучуд надоштани гунаи тоҷикии он дар забони тоҷикӣ бо амри зарурат сурат гирифта бошад, гоҳи дигар бо ҳадафи услубӣ онҳоро қорбурд намудаанд. Мавҷудияти ҳам гунаи тоҷикӣ ва ҳам гунаи арабии баъзе вожаҳо дар ҳудуди як ҷумла, ки баҳри гурез аз такрори барзиёд сурат гирифтааст, далели ин гуфта буда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991. - 128 с.
2. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. – Душанбе : Дониш, 1987. – 236 с.
3. Камолзода Х. Забони адабии гуфторӣ ва насри ривоятӣ//Забон – ҳастии миллат. – Душанбе, 2021. –С. 63-70.
4. Камолзода Х. Мавқеи иқтибосот дар насри ривоятӣ//Забон – рукни тоат. №14. – Душанбе, 2023. –С. 231-237.
5. Камолзода Х. Вижагиҳои қорбурди вожаҳои иқтибосии арабӣ дар насри ривоятӣ//Забон – ҳастии миллат. –Душанбе, 2023. –С. 229-235.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷилди 1. –Душанбе, 2012. – 568 с.
7. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. I. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
8. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М., 1975. – 206с.
9. Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1.– Душанбе, 2016. – 492 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ, 1969. – 947 с.
12. Самаки айёр. Китоби 1. – Душанбе, 2007. – 882 с.

ТАСНИФОТИ МАЪНОИИ ВОМВОЖАҲОИ НАСРИ РИВОЯТӢ

Дар фишурда вожаҳои иқтибосии арабии қиссаи “Самаки айёр” (Ҷ.1) баррасӣ ва нигоҳи ифодаи маъно гуруҳбандӣ гардидааст. Вожаҳои иқтибосии арабӣ дар асари мазкур қорбурди зиёд дорад ва гуруҳҳои зиёди маъноиро фаро мегирад. Ин ҳолат шаҳодати густариши вожаҳои арабӣ дар забони гуфтории тоҷикӣ дар баробари забони адабии меъёрӣ аст.

Калидвожаҳо: насри ривоятӣ, вожа, вомвожа, вомвожаҳои арабӣ, гуруҳи маъноӣ.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ПРОЗЫ (на примере «Самаки Айяр»)

В статье рассматриваются и классифицируются по смыслу арабские заимствованные слова из рассказа «Самаки Айяр» (т. 1). Наблюдается что в этом произведении часто используются арабские заимствованные слова, охватывающие множество смысловых групп. Данное явление свидетельствует о том, что арабские заимствованные слова сотни лет назад широко использовались в разговорном таджикском языке наряду с нормативным литературным языком.

Ключевые слова: повествовательная проза, слово, заимствованная лексика, заимствованная лексика, арабские заимствованные слова, семантические группы.

SEMANTIC CLASSIFICATION OF LOANWORDS OF NARRATIVE PROSE (using the example of “Samaki Ayyar”)

The article briefly discusses and classifies Arabic loanwords from the story of “Samaki Ayyar” (vol. 1) according to their meaning. It is observed that in this story Arabic loanwords

are often used, covering many semantic groups. This phenomenon indicates that Arabic loanwords hundreds of years ago were widely used in spoken Tajik along with the standard literary language.

Keywords: narrative prose, word, borrowed vocabulary, Arabic loanwords, semantic groups.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Камолзода Хуршед Махмадисоқ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент, мудири кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** khkamolov@gmail.com **Телефон:** (+992) 907-72-47-06.

Сведения об авторе: *Камолзода Хуршед Махмадисоқ* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** khkamolov@gmail.com **Телефон:** (+992) 907-72-47-06.

Information about the author: *Kamolzoda Khurshed Mahmadi Sok* – Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor. Head of the Department of History of Language and Tipology **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** khkamolov@gmail.com **Phone:** (+992) 907-72-47-06.

МЕТОДҲОИ ТАСНИФОТИ МАЪНОӢ

Гулназарзода Ж. – д.и.ф., профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ

Тарз ва усуле, ки тавассути он ин ё он хусусияти объекти таҳқиқ омӯхта мешавад, метод ном дорад. Метод худ усули бофтаи тафаккури инсон аст. Он чун қоидаву қонунӣ ва муносибат дар ашъ ва ҳақиқати реалӣ мавҷуд нест. Дар дунёи илм метод ҳамчун истилоҳ роҳест дар шинохт ва баррасии падида дар илми алоҳида. Дар маъношиносӣ низ ҳар як метод доираи истифодаи худро дорад ва ҳамчун воситаи кушоиши хусусиятҳои муайяни маъноии воҳидҳои забон ва дарёфти моҳияти падидаҳои маъноӣ мебошад.

Методҳои хос ва асосӣ дар маъношиносӣ лингвистӣ дар асоси сарчашма ва баҳогузори маводи забонӣ амалӣ мегарданд. Яке аз онҳо методи интроспексия ё худмушоҳидавӣ мебошад. Дар ин навъи метод пажӯҳишгар дар асоси мурочиат ва таъя танҳо ба дарку фаҳмиш ва дониши вобаста ба забони барои таҳқиқ амал мекунад. Муҳаққиқ хангоми баррасӣ фарзияро худ пешниҳод мекунад ва фақат дар ин замина маводи забониро баҳогузорӣ менамояд. Бартарияти ин метод дар он аст, ки муҳаққиқ медонад, фарзияи пешниҳоднамудаи он метавонад маводи дуруст ё нодурусти забониро ба вучуд биёрад ва муҳим он аст, ки дар ин маврид бо ёрии усули худмушоҳида ифодаи забонии дуруст ва ҳам нодуруст падида меояд.

Ин навъи метод роҳи аз ҳама кӯтоҳи санҷиши ин ё он фарзияи илмӣ аст, аммо норасоӣ дорад. Хусусияти фардӣ (субъективӣ) дорад. Муҳаққиқ фақат ба дарку фаҳмиши худ таъя намуда, метавонад аз нуқтаи назари дигар барандагони забон натиҷаи нодуруст ба даст биёрад, ки ин се сабаб дорад. Якум, идиолекти (гуфтор, забони фардӣ) муҳаққиқ махусан дар ҷанбаи барои муҳаққиқ созгор аз дигар идиолектҳо фарқ дорад, дуҷум дарки забонӣ дар шароити ғайритабӣ ва сохта, берун аз муоширати воқеӣ хеле заиф аст. Ва билохира дарки забонии фардӣ мувозӣ ва доимӣ нест, он метавонад тағйир ёбад.

Маҳдудияти асосии методи худмушоҳида (интроспексия) мавҷуд набудани дарк ва фаҳмиши табиӣ забонӣ аст, яъне ин методро муҳаққиқи маъношинос фақат дар мавриди таҳқиқи забони модарӣ метавонад рӯйи кор оварад, дар дигар маврид наметавонад истифода барад, махсусан дар таҳқиқоти сахроӣ, хангоме ки забоншинос забонро бевосита дар миёни соҳибони забони барои вай бегона меомӯзад.

Ин метод бо методҳое, ки дар асоси дарку фаҳмиши умум ба кор меравад, муқобил меистад. Яке аз онҳо методи мушоҳида, яъне тақиқи матнҳои навишторӣ ва гуфторӣ дар раванди муҳобироти воқеӣ ва методҳои таҷрибавӣ (экспериментӣ) чун пурсишномавӣ (анкетавӣ), суҳбат ва омӯри мебошанд.

Маводи забонии радшаваанда (маводи забоние, ки ҳамчун маводи нодурусти забонӣ баҳогузурӣ мешавад), ҳамчунин дар санҷиши фарзияи илмии забоншиносӣ муфид аст ва тавлид ва истифодаи он дар таҳқиқ ё ташҳиси лингвистӣ ҳамчун метод ҳам қабул шудааст. Дар ин маврид муҳаққиқ имконият дорад, калимаро дар матнҳои гуногун истифода барад ва имконияти маъноии онро нишон диҳад ва ҳамзамон ифодаҳои дуруст ва нодуруст падида меоянд ва бо ёрии ин усул муҳаққиқ метавонад навъ ё типҳои матнҳоеро ки калимаи интиҳобшуда бо он матнҳо дар мутобиқат буда наметавонад ва ҳамзамон он ҷузъҳои маъноии калимаро, ки ба матнҳои интиҳобшуда ворид шудани калима халал мерасонанд ва дар муқобили худ калима меистанд, ҷудо кунад ва дар ин раванд таносуби дурусти маъноӣ муайян мегардад.

Методи аз ҳама бартаридошта дар забоншиносии пайкаравӣ (корпусӣ) ин ташҳиси пайкаравии (корпусии) маводи забонист, ки тамоми шароитро барои муҳаққиқ ва санҷиш фароҳам меорад. Ин метод аз рӯи принсипи «маъноӣ воҳиди забон – истеъмоли он» амал мекунад. Ин метод дар заминаи забоншиносии пайкаравӣ (корпусӣ) падида омад. Муҳаққиқ тавассути пайкараи (корпуси) забон метавонад маводи дилхоҳи худро дастрас намуда, ташҳис намояд, зеро барои муҳаққиқ интиҳоб васеъ аст ва аз сабаби он ки дар пайкара (корпус) маълумот хеле зиёд аст, муҳаққиқ аввал бояд меъёр муайян кунад ва муътақид бошад, ки бо маълумоти коркардшуда таҳқиқ мегузаронад, то ба ҳатоғиву норасоӣҳо роҳ надиҳад.

Аз рӯи меъёри пайдоиши маводи забонӣ методҳо ба дохилӣ ва берунӣ ҷудо мешаванд. Дар истифодаи методи мушоҳидаи дохилӣ муҳаққиқ фақат ба дарку фаҳмиши (интуитсия) худ дар муҳити лабораторӣ таҳқиқот мегузаронад ва таҷрибавӣ (эксперименталӣ) маҳсуб меёбад, аммо бо истифода аз методҳои берунӣ муҳаққиқ метавонад муҳобироти воқеӣ ё натиҷаи онро мушоҳида кунад.

Аммо дар санҷиши пайкаравӣ (корпусӣ) матн бояд саҳеҳ мушаххас ва вобаста ба ҷанбаи таҳқиқ ба инобатгирифташуда бошад ва ҳамзамон далели дурустии нутқ низ ба назар гирифта шавад.

Ба ғайр аз ин методҳои бо назардошти заминаю асосҳои гуногун дар семантика мавриди истифода қарор мегиранд.

Дигар методи маълумтарин дар маъношиносӣ усули таснифотӣ (таксономия) мебошад. Ин метод маҷмуи меъёрҳои таснифоти воҳидҳои лингвистӣ мебошад. Дар ин гуна таснифот як гурӯҳи муайян аз рӯи маъно ба зергурӯҳҳо ҷудо мешавад ва дар ин таснифоти мундариҷавӣ ҳар як объект фақат ба як зергурӯҳ ворид шуда метавонад. Дар ин усул категория ва аломат асоси интиҳоби маъно ба ҳисоб меравад ва ҳар як объект дорои як маъност, яъне маъноӣ як категория бо категорияи дигар мувофиқат намекунад. Категоризатсия раванди ба зергурӯҳи муайян ворид кардани объект мебошад.

Дар маъношиносӣ ду тарзи ин метод: таснифоти воҳидҳои забон бо ёрии категорияҳои маъноӣ ва таснифот аз рӯи ин ё он хусусияти шаклӣ ё аломатӣ дар асоси таҳлили маъноӣ мавҷуд аст.

Бояд зикр кард, ки маъноӣ воҳидҳои забон дар асоси айният доштан бо дигар воҳидҳои забони аз рӯи маъно ба ҳам наздик муайян мегардад. Умумият ва монандии маъноӣ асоси муқоисаи ин воҳидҳо мегардад. Дар натиҷаи корбурди ин усул ҷузъҳои маъноӣ муайян мегарданд ва хусусияти тафриқавии объектҳои таққосшаванда ба инобат гирифта мешавад. Ҳангоми равшан намудан ва муайян кардани ҷузъҳои тафриқавии маъноӣ усул ва тарзи дигари семантикӣ – усули таҳлили ҷузъӣ ба кор меравад.

Усули таҳлили ҷузъӣ имкон медиҳад, ки маъноҳои воҳидҳои забониро ҳар қадар амиқтар омӯхта васеъ муайян созем ва, албатта, мутобиқ ба ҳолати дар система ё сохторбуда низомандӣ ва алоқамандии маъноии онҳоро кушоем. Мақсади усули

тахлили чузъй муайянкунии воҳидҳои маъноӣ дар доираи маъноӣ луғавии воҳидҳо, барқароркунии дохили воҳидҳо, хусусият ва сохтори онҳо мебошад. «Тахлили чузъй дар навишти луғат мавқеи асосӣ дорад, ягон назарияи маъно бе тахлили чузъй ҳаллу фасли худро намеёбад» [Апресян 1974, с.113].

Дар тахлили чузъии маъно моҳият, ҷавҳар ва аломат, хусусият ва сифати як порай ҳақиқати воқеӣ, ки бо калима ё гунаи луғавӣ-маъноӣ ифода шудааст, пайдо мешавад. Рӯ овардан ба хусусияти таҳаввули воқеият аз диди мундариҷаи калима дар рафти таҳлил сабаб дорад, дар номгузорӣ ин ё он хусусияти воқеият мавҷуд аст.

Абӯалӣ Сино гуфтааст: «Ҳар маҳмул мавзуеро далолат мекунад. Вале маҳмул бояд, ки камоли ҳақиқати мавзуеро ҷунон ки ҳаст, далолат кунад. Аз далолати маҳмул ҳеч чизе аз муқаввимоти мавзуё дур наместонад, балки зотро аз роҳи мутобиқат ифода мекунад. Агар зот зоти чузъҳои ҳақиқӣ бошад, пас ин далолат «далолаткунанда ба моҳият» ё «далолаткунанда ба чиз» ном бурда мешавад. Агар маҳмул лафзи муфрад бошад, пас он исми чиз аст. Агар вай лафзи муфрад набуда, балки қавл бошад, пас он ҳадди чиз аст» [Сино 1992, с.28].

Таҳаввули воқеият метавонад дорои хусусияти зиёд бошад ва забон барои ифодаи ин хусусияти гуногун дар асоси ҳуди ҳамин вижагӣ маъноҳои калимаҳои ба худ мувофиқро интиҳоб мекунад. Дар раванде, ки тавассути умумикунони аломатҳои маъноӣ сурат мегирад, аломатҳои хусусиятҳои барои ин ё он забон асосибуда метавонанд барои пайдоиши маъноҳои дигар замина гарданд. Калимаҳо дар як сохтори маъноӣ дар заминаи он хусусиятҳо, ки ҳамаи калимаҳои интиҳобшуда онро дороанд, муттаҳид кунонида мешаванд. Ҳамин раванд ё усул мундариҷаи маъноро муайян мекунад. Ҳангоми тахлили чузъӣ, пеш аз ҳама, маъно (семе)-ро интиҳоб менамоянд, ки як гурӯҳи муайяни калимаҳо ибораҳо аз рӯи мундариҷаи маъноияшон (сармаъно-архисема) муттаҳид мекунад.

Тафсир ё шарҳи калима яке аз методҳои осон ва таъриҳии таснифи маъно аст. Бояд гуфт, ки ин тарзи омӯзиши маъно дар гузашта хеле маъмул буд, ҳарчанд ки роҳи равиши нисбатан дигаре дошт.

Тафсир ба маъноӣ васеаш ҳамагуна тасаввуроти маъноӣ оид ба калима мебошад. Маҳз тафсир сабаб мешавад, ки дониши одамон ифода шавад, барои дастраси умум гардидани захираи маъноӣ заминаи бунёди гузорад.

Навӣи дигари маълумоти тафсири шарҳ, шарҳнависӣ ё шарҳнигорӣ мебошад. Шарҳнависӣ таъриҳи қадима дорад. Ҷунончи: «Дар гузашта чандин авомили маърифати каломӣ бадеъ роиҷ буд, ки то андозае талаботи маънавии мардумро қонеъ менамуд, аз қабилӣ маснавиҳонӣ, шохномагонӣ, гулистонгонӣ ва ё тарзи дигари маърифати каломӣ ҳунари, ки аз номи эҷодкорон шухрат дорад. Дар иртибот бо масоили фавқуззикр дар ҳавзаҳои гуногуни адабӣ-фарҳангӣ таълифи фарҳангу луғоти тафсири, шарҳнигорӣ, шуруҳоти мукаммалу талхисҳо ва ғайра хосса баъд аз асри XV хеле рушд карда...» [Солеҳов, Ҳайдаров 2015, с.25-26].

Усули дигар ва нисбатан нав ҳангоми таснифоти муносибатҳои маъноӣ низоманд дар забон усули тезаурусӣ (ганҷвожагӣ-Г.Ж.) мебошад. М. А. Кронгауз қайд мекунад: «Хусусияти асосии тезаурусҳо иттиҳоди калимаҳо дар мувофиқат бо иттиҳоди муайяни мафҳумҳо мебошад. Тезаурусҳо имкон медиҳанд, ки аз мафҳум ба каломе, ки мафҳуми додашударо ифода мекунад, гузарем ва онҳо ҳамеша нишондиҳандаҳои алифбой доранд ва имкон медиҳанд, ки ҷустуҷӯ ба қафо, яъне аз калом ба мафҳум амалӣ шавад» [Кронгауз 2005, с.131].

Усул ё методи дигар муназзам (дистрибутивӣ) мебошад. Маъноӣ истилоҳи дистрибутивӣ танзим намудан аст ва вазифаи ниҳонии ин усул нишон додани мутобиқат ва ба танзим омадани воҳидҳои забон бо ҳам дар матн ва нутқ мебошад [ниг.: Лингвистический энциклопедический словарь 1990, с.130].

Мафҳуми дистрибутивӣ ҳамчун маҷмуи ҳамнишинӣ метавонад ба сифати нишондиҳандаи сермаъноӣ калима дар муносибати синтагматикии забон бошад: ҳар қадар ҳамнишинии луғавӣ васеъ ва зиёд бошад, калима ҳамон қадар сермаъност, ҳамон қадар маъноӣ зиёдро тавлид мекунад Ҷунончи, профессор Х. Мачидов дар мавриди

маънои калимаи «баланд» ва ҳамнишинии он 8 мавридро меорад [ниг.:Мачидов 2007, с.170] ва менигорад: «Он (ҳамнишинӣ – Г.Ж.) ҳадду ҳудуд ва қонуниятҳои хос дорад. Дар доираи ин қонуниятҳо, баҳусус, ҳамбастагии ҳосиятҳои сермаъноӣ ва синонимияи калимаҳо мақоми маҳсус дорад. Ҳар андоза ки калима бештар сермаъно бошад ва муродифҳои бештарро дар бар гирад, ҳамон андоза доираи ҳамнишиниҳои васеъ мешавад» [Мачидов 2007, с.170].

Хулоса, дар таҳқиқи омӯзиши мушаххас муҳаққиқ метавонад тарз ва усулҳои мухталиф, аз ҷумла, якдигарро пурраву мукамалкунандаи маъноиро мавриди истифода қарор диҳад, зеро ин тарзи методологӣ нисбатан самарабахш маҳсуб меёбад. Дар маҷмӯъ, ҳангоми истифодаи дурусти ин тарзу усулҳо дар маъношиносӣ метавон ҷунин натиҷаро ба даст овард:

1. Низоми дохили маънои калима дар натиҷаи муқоисаи калима бо як қатор калимаҳои ба ин калима монанд ва сарақардани хусусиятҳои фарқкунандаи ин вожаҳо, ки ба як низоми ҷузъӣ мансубанд, муайян мегардад.

2. Ҳангоми баррасии маънои аслии калимаи сермаъно бо маъноҳои иловагӣ, муайян мегардад, ки дар маънои иловагӣ на танҳо хусусиятҳои умумӣ, балки ягон ҷузъи маънои асосӣ метавонад таҷассум ёбад.

3. Маънои калимаи интиҳобшуда бо маънои калимаҳои шомили як гурӯҳи луғавӣ-маъноӣ, ки он калима низ ба гурӯҳ ворид шудааст, муқоиса мешавад.

4. Маънои ҳар як воҳиди луғат (калима ё гунаи луғавӣ-маъноӣ) аз маҷмӯи маъноҳо иборат аст.

5. Таркиби луғавии забон аз гурӯҳи берабту бенизми воҳидҳои луғавӣ иборат набуда, балки низоми муайян ва маҷмӯи аломатҳои он, ки бо ҳам алоқаманд ва бо ҳам мувофиқ кунонида шудаанд.

6. Тавассути муайян сохтани аломатҳо ва муносибати маъноии байни онҳо таркиби луғавии забон ташаккул ва инкишоф меёбад.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ.4. (Муқаддима, тавзеҳот ва аз арабӣ тарҷумаи Сулаймонов). – Душанбе, 1992. – 318
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М., 1974. – 380
3. Апресян, Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова (лексикографический аспект) // Русский язык. Проблема грамматической семантики и оценочные факторы в языке. М.: Наука, 1992. – 45-64.
4. Кронгауз М.А. Семантика. – М., 2005. – 352с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 241
7. Солеҳов М., Ҳайдаров Ф. «Гулистон»-и Саъдӣ (бо шарҳи вожаҳо ва таъбири тоҷиқҳои он). – Душанбе, 2015. – 416.

МЕТОДҲОИ ТАСНИФОТИ МАЪНОӢ

Дар фишурда методҳои таснифоти маъноӣ баррасӣ шудааст. Зикр мегардад, ки методҳои хос ва асосӣ дар маъношиносӣ лингвистӣ дар асоси сарчашма ва баҳогузори маводи забонӣ амалӣ мегарданд. Ҳамзамон доир ба хусусият, мавриди истифода ва хусну қубҳи методҳои таснифоти маъноӣ чун методи интроспексия ё худмушоҳидавӣ, маводи забонии радшаванда, методи ташҳиси пайкаравии маводи забонӣ, таснифотӣ, усули таҳлили ҷузъӣ, тафсир, шарҳнигорӣ, ганҷвожа, методи муназзам суҳан меравад.

Калидвожаҳо: забон, метод, таснифоти маъноӣ, маъношиносӣ, маъно, маводи забонӣ, ташҳис, таҷриба, баҳогузори.

МЕТОДЫ СЕМАНТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ

В статье рассматриваются методы семантической классификации. Отмечается, что в лингвистической семасиологии специальные и основные методы реализуются на основе источников и оценки языкового материала. В то же время, по характеру использования и разнообразия методов семантической классификации, как метод интроспекции или самонаблюдения, речь идет об отрицательном языковом материале, о корпусном анализе языкового материала, о классификационном методе частичного анализа, об интерпретации комментариев, о тезаурусе и о систематическом (распределительном) методах.

Ключевые слова: язык, метод, семантическая классификация, семасиология, семантика, языковой материал, анализ, практика, оценивание.

METHODS OF SEMANTIC CLASSIFICATION

The article discusses methods of semantic classification. It is noted that in linguistic semasiology, special and basic methods based on sources and assessment of linguistic material are implemented. At the same time, by the nature of the use and variety of semantic classification methods, as a method of introspection or self-observation, this means exactly what it says about negative linguistic material, corpus analysis of linguistic material, the classification (taxonomy) method of partial analysis (component analysis), interpretation of commentary, about the thesaurus and systematic (distributive) methods.

Keywords: language, method, semantic classification, semasiology, semantics, language material, analysis, practice, assessment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулназарзода Жило Бурӣ* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** ddzt@ddzt.tj. **Телефон:** (+992) 37-232-50-00.

Сведения об авторе: *Гулназарзода Жило Бури* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор, ректор. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева 17/6. **E-mail:** ddzt@ddzt.tj. **Телефон:** (+992) 37-232-50-00.

Information about the author: *Gulnazarzoda Zhilo Buri* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. **Address:** 734019, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, 17/6 Muhammadiev str. **E-mail:** ddzt@ddzt.tj. **Phone:** (+992) 370232-50-00.

ШИНОХТ ВА ТАСНИФИ КАТЕГОРИЯИ СИҶА ДАР ФЕЪЛҶО

Шарифзода Ф. – д.и.ф., профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ

Феъл ҳамчун воҳиди гуфтор ҳанӯз дар асрҳои миёна аз ҷониби донишмандони улуми фалсафа, балоғату суханварӣ, тарассулу иншо шинохта мешуд. Дар китоби «Эҳсоъ-ул-улум» таснифи илмҳои роиҷи замон омадааст, ки дар фасли аввали он илми лисон ҷой дода шудааст. Ба андешаи Форобӣ, лафз аз сода ва мураккаб иборат буда, лафзи сода исм, феъл ва адот ва лафзи мураккаб ҷумла аст. Ба андешаи Ибни Сино, калима (феъл) лафзи муфрадест, ки ба маънӣ ва замони он ва ба ягон мавзӯи номуайян далолат кунад. «Ва мар кунишро наҳвиён «феъл» хонанд ва мантиқиён «калима» хонанд» (1, 179). Муаллифи асари «Дуррат-ут-тоҷ...» файласуфи асри XIII Қутбиддини Шерозӣ мегӯяд, ки феъл мутазаммин ё мусталзими ҷаҳор чиз бувад: маънӣ ва маҳалли он маъниро ва худуси маъниро дар он маҳал ва замони муини худусро. Бинобар қавли Қутбиддини Шерозӣ, «калима (феъл) ё ҳақиқӣ аст, агар далолат бар ҳақиқат ва нисбат ба

мавзуъ кунад ва вучудӣ, агар накунад чун афъоли ноқиса, чи эшон далолат бар ҳадс надоранд ва онро барои равобит истеъмом кунанд» (13, 21).

Шинохт ва таърифи сиғаҳои феълӣ дар ҳама дастурҳо яқсон аст, яъне “муносибати амал ба воқеият” ё “мусаллам ва номусаллам будан ё амре, будан ва набудани амал” аст ва онро вачҳ гӯянд” (14, 53).

Тафовути бештар дар таснифи сиғаҳои феъл дар дастуру грамматикаҳо ба назар мерасад. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҷаҳор сиға – ҳабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, амрӣ, эҳтимоли ҷой дорад. Дар яке аз аввалин грамматикаҳои форсӣ ба забони русӣ бар замми ҷаҳор сиға сиғае бо номи “неопределенное” (масдар) омадааст.

Дар дар дастурҳои форсӣ вучуҳи (сиға) феълӣ 6-тоанд: 1) вачҳи ахборӣ – кореро ба тариқи ҳабаре баён кунад; 2) вачҳи илтизомӣ – кореро ба тариқи шаку дудилӣ ва орзуву хоҳиш баён мекунад: шояд биравам, мехоҳам биравам, гумон мекунам; 3) вачҳи шартӣ – кореро ба таври шарт баён намояд; 4) вачҳи амрӣ – кор ба таври амру хоҳиш баён мешавад; 5) вачҳи васфӣ – феъл ба сурати сифат дар маънии феъл бошад, феъли васфӣ бо фоил мутобиқа намекунад ва ҳамеша муфрад бошад ва бо исми мафъул баён гардад: Устод омада, ба дарс шуруъ кард. Юсуф бархоста, ба манзил рафт; вачҳи масдарӣ феълест, ки ба сурати исм даромада бошад: бояд рафтан, гашояд гуфтан (8,200).

Дар дастури забони дарӣ низ шаш вачҳи феълӣ омадааст: вачҳи шартӣ, вачҳи масдарӣ, вачҳи васфӣ, вачҳи ахборӣ, вачҳи илтизомӣ, вачҳи амрӣ (11;12).

Ба андешаи забоншинос Ваҳиддиён Комёр дар забони форсии муосир се вачҳи асли вучуд дорад: ахборӣ, илтизомӣ, амрӣ (14). Дар грамматикаи муосири забони русӣ ҳам се сиға – “изъявительное – реальные; сослагательное, повелительное - ирреальные” дарҷ гардидааст (4).

Дар мавриди гунаи сиғаҳои феъл дар асри IX-X буда фикрҳои мухталиф ҷой доранд. Профессор М.Н.Қосимова ба мавҷудияти ҷаҳор сиғаи феъл ишора мекунад, ки инҳоянд: сиғаи ҳабарӣ, сиғаи шартӣ, сиғаи дуой(оптатив), сиғаи амрӣ (5). Донишманди эронӣ Хонларӣ шаш вачҳи (сиғаи) феълро дар забони ин марҳила нишон медиҳад ва ба мисолҳо онро асоснок мекунад:

Вачҳи ҳабарӣ: Ман Худованди шумоам;

Вачҳи илтизомӣ: Хостан форсиро пок ва холис кунанд;

Вачҳи шартӣ: Агар аз хонаи ту берун овардандӣ, ҳам акнун сарат баргирамӣ;

Вачҳи амрӣ: Доварро пеши мо фирист!;

Таманной: Наёрадо берун шуморо аз бихишт;

Хаёли ё тасвири: Гӯё ки он сабук море будӣ (7,244).

Дар забони авестой ва форсии бостон панҷ сиға муайян шудааст: “панҷ гунаи маъноҳои модалӣ дошта: индикатив, инъюнктив, конъюнктив, оптатив, императив” (7). Дар забони форсии миёна ҷаҳор сиға мавҷуд буд: индикатив, конъюнктив, оптатив и императив.

Дар аввалин китоби сарфу наҳви тоҷикӣ нух вучуҳи феълӣ омадааст: ахборӣ, иншой, шартӣ, амрӣ, илтизомӣ, вучубӣ, иқтидорӣ, масдарӣ, васфӣ (2,49).

Ба назари мо, сиғаҳои феъл дар забонҳои форсиву тоҷикиву дарӣ таҳқиқи амиқу дақиқро тақозо мекунад, зеро ҳангоми шинохти онҳо ҳам воситаҳои грамматикӣ ва ифодаи маъноии онҳоро мебояд дар назар гирифт. Дар забоншиносии ғарбӣ сиғаҳои феълро ба ду гурӯҳ дастабандӣ мекунанд: реалӣ (сиғаи ҳабарӣ) ва ирреалӣ (сиғаҳои, ки воқеъ шудани амал дар онҳо зери гумону эҳтимолу аст).

Аз омӯзишу баррасии афкори забоншиносии гузашта, дастурҳои суннатӣ ва муосири форсиву тоҷикиву дарӣ ба чунин натиҷа расидем, ки тафовути бештар дар шинохту таснифи сиғаҳои (вачҳ) феъл дар дастурҳои ҳар се забон ба назар мерасад: дар забони тоҷикӣ 4 сиға, дар китоби С.Ализода 9 сиға, дар баъзе дастурҳои форсӣ 7 вачҳ (Дарстури 5 устод) ва дар дигар 3 вачҳ (В.Комёр), дар дастури забони дарӣ 6 сиға мушаххас шудааст. Аз ин рӯ барои ҳамгуну яқсон кардани ин таснифот мебояд дастурҳои суннатии гузашта ва имрӯза, паҷуҳишҳои нав дар атрофи феълҳо

анҷомшударо бо намунаи муътамади мисолу шавоҳид аз забони адабии классикиву муосир овард.

АДАБИЁТ

1. Абуали ибни Сино. Осор. Ҷ.1.- Душанбе:Дониш,2005.- 852 с.
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ.- Душанбе,2006.-79 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.Ҷ.П. – Душанбе: Дониш, 1986. –372с.
4. Грамматика современного русского литературного языка./под ред. Н.Ю.Шведовой.- М.:Наука,1970.-767с.
5. Қосимова М.Н.Таърихи забони адабии тоҷик.-Душанбе,2003.-490с.Хоҷа Ҳасани Нисорӣ.
6. Чаҳор гулзор.-Душанбе:Шарқи озод,1998.-103 с.

تاريخ زبان فارسی. ج. 1. - تهران: رامین، 1377-414 ص؛ ج. 2. - تهران: رامین، 1377-408 ص؛ ج. 3. - خانلری پ. دستور زبان

8فارسی.(پنج استاد).- تهران:ناھید، 1378-311ص.
9. سعیدی م. دستور زبان معاصر دری.-کابل، 1391-209ص.

صنیع م.سیری در دستور زبان فارسی.نخستین دستورنویسان 10.

11. غزنوی م. دستور زبان دری.- کابل، 1380-135ص.

12. فرخاری ا. دستور زبان دری.- کابل، 1388-284ص

13. قتب الدین الشیرازی. ذرة التاج لغزة الدباج. ج 1- تهران، 1320- 323

14. وحیدیان کامیار. دستور زبان فارسی.-تهران، 1385-130 ص.

ШИНОХТ ВА ТАСНИФИ КАТЕГОРИЯИ СИҒА ДАР ФЕЪЛҶО

Дар фишурда сухан аз боби шинохти яке аз категорияҳои феъл – сиға ва таснифоти он меравад. Таҳқиқи дастурҳои суннатӣ ва муосири Тоҷикистону Эрону Афғонистон нишон дод, ки таърифи категорияи мазкур як хел буда, аммо дар таснифоти ин категория ихтилофоти зиёде ҷой доранд, ки боиси ноҳамгуниҳо дар дастурҳои мавриди назар шудааст.

Калидвожа: дастури забон, сиғаҳои феъл, дарӣ, форсӣ, тоҷикӣ.

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ КАТЕГОРИИ НАКЛОНЕНИЯ ГЛАГОЛА

В данной статье речь идет о понятии и классификации одной из категорий глагола – наклонения. Исследование традиционных и современных руководств по грамматике Таджикистана, Ирана, Афганистана выявило, что наклонения в данных грамматиках интерпретировано одинаково, но прослеживаются явные различия между классификациями наклонений.

Ключевые слова: грамматика, наклонения глагола, парси, дари, таджикский.

COGNITION AND CLASSIFICATION OF THE MOOD CATEGORY (SIGA) IN VERB

This article deals with the cognition and classification of one of the verb categories – mood. A study of traditional and modern grammar manuals in Tajikistan, Iran, and Afghanistan revealed that moods in these grammars are interpreted in the same way, but there are clear differences between of its classifications.

Keywords: grammar manual , moods of verb, Dari, Persian, Tajik.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифзода Фарангис Худой* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи таърихи забон ва пипология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** farangis70@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-62-46-54.

Сведения об авторе: *Шарифзода Фарангис Худой* – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, г.

Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** farangis70@mail.ru
Телефон: (+992) 918-62-46-54.

Information about the author: *Sharifzoda Farangis Khudoi* – Tajik National University, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** farangis70@mail.ru **Phone:** (+992) 918-62-46-54.

ИБОРАҶОИ МАҶОЗӢ ДАР ҶАЗАЛИӢТИ АБДУРАҶМОНИ ҶОМӢ АЗ НИҶОҶИ ТАРЗИ АЛОҶА

Назарова Э. – унвонҷӯи кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ибораҳо бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд, ки онҳоро маъмулан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: бо ёрии алоқаи изофӣ, бо ёрии алоқаи вобастагӣ ва бо ёрии алоқаи ҳамроҳӣ. Навъи алоқа ва вобастаҳои грамматикӣ ифодаи он дар ҳамаи ҳелҳои ибора як хел ва баробар нест. Ҷунончи, алоқаи изофӣ асосан мансуби ибораҳои исмӣ ва алоқаи пешояндиву пасояндӣ бештар мансуби ибораҳои феълӣ мебошанд. Зарф бо ҷузъи асосӣ, одатан, дар алоқаи ҳамроҳӣ воқеъ мегардад.

АЛОҚАИ ИЗОФӢ: Дар ин алоқа калимаи тобеъкунанда, яъне ҷузъи асосӣ, ба гайр аз калимаҳои ҳамаи, тамоми, тӯдаи, кулли... бандеки изофиро қабул карда, калимаи ҷузъи тобеъро ба худ вобаста мекунад. Дар ин алоқа ҷузъи асосӣ ҳамеша пеш аз ҷузъи тобеъ ҷой мегирад:

Гарна бо зулфат расонад силсила пашминапӯш,
Тору пуди хирқааш бошад ҳама зуннорҳо [48].

То лаъли шакарҳои ту шуд қимати қоили ту,
Дар ҳар сар аз савдои ту шурест дар бозорҳо [49].

Якчанд дар назораи рӯят гузашту нест,
Ҷуз оби дида ҳосили ман з-он назораҳо [50].

Ибораҳои изофӣ дар ҷазалиёти Ҷомӣ хеле зиёд буда, аз ҷиҳати сохт ду хел – содаю мураккаб мебошанд.

Ибораҳои изофии сода:

Чархи кабуд ҳар шабу рахшон ситораҳо,
Дудест з-оташи ману дар вай шарораҳо [50].

Лоғар танам зи гиря пур аз қатраҳои хун
Борик риштаест дар ӯ лаълпораҳо [50].

Якчанд дар назораи рӯят гузашту нест,
Ҷуз оби дида ҳосили ман з-он назораҳо [50].

Бояд қайд намуд, ки аз шумораи ибораҳои изофии сода дар ҷазалиёти Абдураҳмони Ҷомӣ ниҳоят зиёд аст. Агар гӯем, ки асоси ҷазалиёти шоирро ибораҳои изофӣ ташкил додааст, хато намекунем.

2. Ибораҳои изофии мураккаб: Ибораҳои сохти мураккаб низ дар ҷазалиёти шоир кам нестанд ва хеле зебо ва моҳирона истифода шудаанд.

Кардаст Ҷомӣ аз гуҳари васфи лаъли ту
Дар гӯши шоҳидони сухан гӯшвораҳо [50].

Ҷӣ гӯям васфи он шоҳид, ки то бошад, ҷаҳон бошад,
Ҳадисаш нақли маҷлисҳо ҷамолаш шамъи маҳфилҳо [51].

То лаъли шакарҳои ту шуд қимати колои ту,
Дар ҳар сар аз савдои ту шурест дар бозорҳо [49].

Дар байти аввал ибори гуҳари васфи лаъли ту ва гӯши шохидони сухан, дар байти дуввум васфи он шохид, дар байти сеюм лаъли шакарҳои ту ва қимати колои ту ибораҳои изофии мураккаб мебошанд. Чунин тарзи ибораорӣ дар ғазалиёти шоир хеле зиёд ба чашм мерасад.

АЛОҚАИ ВОБАСТАГӢ. Дар ин навъи алоқа ҷузъи тобеъ пешоянду пасоянд қабул карда пешмавқеъ мешавад, он дар ҷумла пурқунанда ва ё ҳол шуда меояд. Пешоянду пасояндҳо ҳамеша дар таркиби ҷузъи тобеъ ҷой мегиранд. Шоир дар ғазалҳои худ ибораҳои вобастагиро хеле бамаврид истифода намуда, тасвири ўро ниҳоят муъҷаз ва зебо инъикос кардааст. Чунончӣ:

Бе ту ба чаман рехтам аз дида бисе хун,
Ин аст сабаб сурхиву беда табариро [61].

Хӯрдаме шабҳо ба хоб аз лаъли ту ҷоми тараб,
Бурд тороҷи ғамат ҳам хобу ҳам хурди маро [64].

Ба ҳар манзил бутони дилгусил будӣ, намедонам,
Аз ин фархунда манзилҳо чаро бастанд маҳмилҳо? [53]

Мешавад борони ашқам жола бар кишти умед,
Хосият ин аст дур аз ту дами сарди маро [64].

То лаъли шакарҳои ту шуд қимати колои ту,
Дар ҳар сар аз савдои ту шурест дар бозорҳо [49].

Чу зери хок дар ин киштзор ҷой кунем,
Гиёҳи меҳри ту рӯяд зи донаи дили мо [73].

Дар байти охир санъати ибораорӣ Ҷомӣ хеле олий омадааст, ки дар як байт шоир тавонистааст се ибори пешояндӣ ва дорои се ҷонишинро истифода намояд.

Ғар бихандем, макун айб, ки чун гунча бувад,
Пардапӯши дили оғӯшта ба хун хандаи мо [76].

Дар байти зер шоир ибори изофӣ ва ибори вобастагиро якҷоя дар таркиби ибори тафсилӣ овардааст.

Дил сода аз нақши тараб, по суда аз роҳи талаб,
Бо давлати дардат хушам, з-ин содагиву судагӣ [483].

Бояд қайд кард, ки дар байти боло ибораҳои вобастагии дил сода аз нақши тараб, по суда аз роҳи талаб аз ҷиҳати сохт мураккаб мебошад.

ИБОРАҲО БО АЛОҚАИ ҲАМРОҲӢ. Дар ин намуди ибораҳо бошад, ҷузъи тобеъ пешмавқеъ буда, он бо ҷузъи асосӣ ҳамроҳ меояд ва мафҳумро ифода мекунад: оҳиста-оҳиста рафтани хеле бисёр, ду-се нафар бача, ин хона, тез омадан, сероб будан, сухани воло гуфтан.

Надонам к-аз кадомин парда зад ҳодӣ наво, к-имшаб
Зи гулбонги ҳадӣ сайри дигар доранд маҳмилҳо [52].

Шароби лаъл бошад қути ҷонҳо қуввати дилҳо,
«Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо» [52].

Дар байти дуҷум Ҷомӣ аз ғазали Ҳофиз:
Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо

Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо.

Илҳом гирифта, ибори арабии ҳамроҳиро истифода намудааст. Аз ин тасвир маънии шеър мисли ширу шакар ба ҳам омезиш ёфта, санъати татаббуи Ҷомӣ хеле олий баромадааст.

Ё дар мисоли дигар:

Зи боғи лутфи ту бинем тоза гулбарге,
Ҷамоли гунчадахонону гулъузoronро [62].

Бояд тазаккур дод, ки агар ибораи ҳамроҳии тоза гулбарге-ро ба ибораи изофӣ баргардонем, гулбарги тозае мешавад, ки маънии ибора аз ин тағйир намеёбад.

Гарна бо зулфат расонад силсила пашминапӯш,
Тору пуди хирқааш бошад ҳама зуннорҳо [48].

Дар байти аввал дар ибораи силсила пашминапӯш сифати мураккабро низ ба маврид истифода бурдааст. Дар байти зерин ибораи ҳамроҳии ҳама зуннорҳо-ро ба ибораи изофӣ баргардонем, маънии ибора пурра дигар мешавад: ҳама зуннорҳо-зуннорҳои ҳама.

Дар ғазалиёти Ҷомӣ аксари ибораҳои ҳамроҳӣ бо сифат ва пасванди –тарин омадаанд. Чунончи:

Гарчӣ дар майкадаи ишқ ҳазорон роҳ аст,
Ҳаст наздиктарин роҳ роҳи факру фано [47].

Ва ё дар абёти зерин басо ибороти муассир ва баландмазмунро шоир ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ сохта, бамаврид истифода бурдааст, ки чома мушқин, муанбар кокул аз ин навъи ибораҳо аст:

Дар либоси хату коғаз гуфтаи Ҷомӣ бувад.
Наварӯсе чома мушқин кардаву чодар сафед [228].

Дорад он сарви гуландом муанбар кокул,
Ҳар чӣ дорад бутон, як сару бар сар кокул [336].

Бояд қайд кард, ки Ҷомӣ дар ашъори худ феъли ҳолро низ дар таркиби ибора кор фармудааст:

Чун расад чилвакунон кавкабаи хусни Аёз,
Ба чуз аз дидаи Маҳмуд нашояд ниғаҳаш. [300]

Ҷонишинҳои ишоратии ин, он низ дар таркиби чунин ибораҳо серистеъмоланд:

Ҳаёли қомати он лоларух сиксарвест,
Ки чокии дили соҳибдилон бувад чаманаш [305].

Дорад он сарви гуландом муанбар кокул,
Ҳар чӣ дорад бутон, як сару бар сар кокул [336].

Чу зери хок дар ин киштзор чой кунем,
Гиёҳи меҳри ту рӯяд зи донаи дили мо [73].

Бо ҳамин тартиб, ибораҳои маҷозӣ дар осори манзум хосса дар ғазалиёти Ҷомӣ ба худ махсусиятҳои хоса касб намуда, барои пуробурангии сухан ва муассирии каломии гӯянда нақши боризу муассир дорад. Тарзу намуд ва воситаҳои алоқа низ дар ин намуди воҳидҳои забон, яъне ибораҳои маҷозӣ вижагиҳои ба худ хос касб намуда, барои созмон додани конструксияҳои ҷолиби диққат муҳим арзёбӣ мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии изофӣ // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1976. – С. 128-146.
2. Абдурахимов С. Ибораҳои исмӣ бо шумора // Армуғони олимони чавон. – Душанбе, 1960. – С. 181-184.
3. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1978. – 259 с.
4. Абдурахмонов У. Ибораҳои омехтаи масдарӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик // Мактаби советӣ, 1978, №7. – С.15.
5. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1977.
6. Камолов Х. Ибораҳои изофӣ. – Душанбе, 2011. – 164 с.
7. Камалиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва хусни баён. – Душанбе, 1986. – 136с.

8. Мирзоев А. Хелҳои алокаи синтаксисӣ дар ибораҳо // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1975.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе, 1963. 957 с.
10. Саломов М. Қ. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе, 2001. – 137 с.

ИБОРАҲОИ МАҶОЗӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ АЗ НИГОҲИ ТАРЗИ АЛОҚА

Ибораҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ ба худ махсусиятҳои хосса касб намуда, барои пуробурангии суҳан ва муассирии калом гӯянда нақши боризу муассир доранд. Дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ ибораҳои маҷозӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд, ба мисли алокаи изофӣ, алокаи вобастагӣ ва алокаи ҳамроҳӣ, ки сермаҳсулашон алокаи изофӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони шеър, ғазалиёт, байт, фразеология, морфология, наҳв, маҷоз, ибора, таркиб.

СПОСОБИ СВЯЗИ СЛОВ В МЕТАФОРИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЯХ В ГАЗЕЛЯХ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Метафорические выражения в газелях Абдурахмана Джами приобрели особые черты и играют значительную и огромную роль для окраски и насыщенности речи говорящего. Метафорические выражения в поэзии Абдурахмана Джами образуются разными способами. К ним относятся дополнительная связь, зависимая связь и сопутствующая связь. Наиболее продуктивными среди них являются дополнительная связь.

Ключевые слова: таджикский язык, язык поэзии, поэзия, двустипшие, фразеология, морфология, язык, метафора, словосочетание, состав.

WAYS TO CONNECT WORDS IN METAPHORICAL EXPRESSIONS IN THE GAZELLES OF ABDURAKHMAN JAMI

Metaphorical expressions in Abdurrahman Jami's ghazals acquired special features and play a significant and great role in the coloring and richness of the speaker's speech. Metaphorical expressions in Abdurrahman Jami's poetry are formed in various ways. These include complementary linkage, dependent linkage and collateral linkage. The most productive among them are additional communications.

Keywords: Tajik language, language of poetry, poetry, couplet, phraseology, morphology, language, metaphor, phrase, composition.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эйтибор Назарова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** etibor.n@mail.ru **Телефон:** (+992) 909-93-10-94.

Сведения об авторе: *Эйтибор Назарова* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Email:** etibor.n@mail.ru **Телефон:** (+992) 909-93-10-94.

Information about the author: *Etibor Nazarova* – applicant of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** etibor.n@mail.ru **Phone:** (+992) 909-93-10-94.

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ЧИСТОНҲОИ ТОҶИКӢ (ДАР ЗАМИНАИ «БАӢЗИ ФОЛКЛОРИ ТОҶИК»)

Мирзоёров Ф.Н. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷики ДМТ

Эҷоди бадеӣ маҳсули таҷрибаи зиндагии чандин насл буда, ифодагари хирад, зехн ва ахлоқи рафтори ҳар миллат мебошад. Жанрҳои муайяни эҷоди бадеӣ ва шифоӣ аз умқи таърих то замони мо омада расидаанд. Дар байни жанрҳои гуфторӣ чистонҳо чун хазинаи ҳикмат, ки аз насл ба насл мегузаранд, ҷойгоҳи хосро соҳиб аст. Пайдоиши чистон бевосита ба ақидаҳои мифологии халқҳои ҷаҳон дар бораи табиати атроф марбут аст.

Чистон яке аз жанрҳои қадими мардуми тоҷик аст. Жанре аст, ки аз ҷиҳати сохтор, дар шакли саволу ҷавоб буда, дар он ягон нишонаи ҷизе ё фикре ба таври пинҳон аз ҷониби гӯянда ба шунаванда пешкаш мешавад. Шунаванда аз тариқи фикр кардан ва муқоиса намудан мафҳуми дар он пинҳоншударо барои пайдо кардан кӯшиш менамояд. Ба таври дигар гӯем, чистон санҷиши хотира ё зехни инсон аст [5.260].

Роҷеъ ба "чистон" фолклор ва адабиёти тоҷик муҳаққиқ А.Сӯфизода зерини унвони "Чистонҳои халқии тоҷикӣ" (1972; нашри дуюм 2015) таҳқиқи муфассалеро анҷом додааст. Дар ин рисола муҳаққиқ оид ба хусусиятҳо, сайри таърихӣ ва тақомул, мавзӯ ва мундариҷа, робитаи чистон бо жанрҳои дигар, тафовути чистонҳои китобӣ ва шифоӣ, хусусиятҳои бадеии чистон, воситаҳои тасвири бадеӣ, сохтор, қофия, вазн, забони чистонҳо ва ғайра сухан рондааст[2].

Чистон, ки ибтидоаш аз бозӣ аст, пеш аз ҳама воситаи муҳими ташаккули қобилиятҳои ақлӣ низ мебошад, ки ба шахс тафаккур кардан, мувоҳиса кардан ва исбот карданро меомӯзонад. Омӯзиши хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории чистонҳо ба ташаккули маҳорати мантиқии баён ва истифодаи воситаҳои услубӣ мусоидат мекунад.

Доираи мавзӯи чистонҳо хеле васеъ аст. Дар "Баёзи фолклори тоҷик" чистонҳо вобаста ба мавзӯ ба ҷирмҳои осмонӣ, Замин, ҳодисаҳои табиат, ҳайвонот, парандагон, ҳашарот ва ҳазанда, наботот, меваю зироат, дарахт, инсон ва узвҳои бадан, таом ва хӯрокворӣ, либос ва пойафзол, зевар, асбобу олоти меҳнат, илм ва маориф, фаслҳои сол, техника, ҳоб ва марг гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

Чистонҳои халқӣ ва адабӣ хусусиятҳои маҳсули морфологӣ доранд. Чунончӣ, пасвандҳо, исм, шумора, ҷонишин, зарф ва шаклҳои гуногуни феълӣ дар чистонҳо мавқеи калон доранд. Пасвандҳои «-ча» ва «-ак» дар чистонҳо бештар бо исм омада, хурдӣ ва навозишро мефаҳмонанд:

Як суфача, панҷ бибича? (даст ва панҷаҳо)

Сандуқча пури меҳча,
На дар дорад, на дарича? (анор)
Аз ин дарак ба он дарак,
Меҳмонаки ғазандарак? (элак)

Суффикси «ак» бо исмҳои ҷондор ояд ҳам, маънии хурдиро далолат мекунад:

Даруни ҳавзак обак,
Даруни обак морак,
Сари морак аловак?(ҷароғ)

Пасванди «-ак» гоҳо бо исм омада, номи касбу ҳунар ва ашро ифода мекунад:

Оҳангарак,сӯзангарак,
Дар рӯи ӯ бозингарак?

Дар чистонҳои халқӣ шакли ҷамъи исмҳои ҷондор ва бечон ба воситаи пасванди «-ҳо» ва «-он» ифода меёбад:

Ҳулли ҳуллиҳо,

Тӯрбаи лӯлиҳо? (тушбера)
Сифатҳои асли, нисбӣ ва қиёсӣ низ дар чистонҳо фаровон мебошанд:
Хонан сурхи бедар,
Дарунаш пури аскар(анор)

Хар кабуд,
Харбанд кабуд,
Хара бастем,
Ресмон кабуд (Харбуза, палак)

Шумораҳои сода (як, чор, сӣ), мураккаб (дувоздах), таркиби (сесаду шаст) ва монанди инҳо дар чистонҳои халқӣ қорбаст мешаванд:

Чор кунчу чор бурчу чор атроф, чор дар,
Чори дигар мисли барфу дар миёна чилвагар.
Каллаи ӯ сарнагуну одамонаш дар қабат,
Ҳар ки ин маънӣ биёбад, оқил асту сарвар (ғӯза)

Чил ток, чилман чок,
Чил рахнаю чил утоқ (анҷир ва занбӯри асал)

Шумораҳои мазкур низ хусусияти тавсифӣ доранд, зеро ғӯянда бо туфайли чунин шумораҳо имкон меёбад, ки аломату нишонаҳои ашё ва ҳодисаҳои муқаммал васф намояд.

Ҷонишини шахсӣ - соҳибии «-аш» баъзан дар чистонҳо бо ҷонишини нафсӣ (худ) омада, шумораи аломату нишо- наҳои предметро таъкид мекунад:

Худаш тут, баргаш тут,
Косалеси чашмабут (марминҷон)

Ҷонишинҳои таъини (ҳар ки, ҳар чи, ҳар як), саволӣ (чи? чи чиз? чист он?) ва ишоратӣ (ин, он) ва ғайра ҳам дар чистонҳо фаровон буда, барои тавсиф намудан ва нишон додани аломату хусусияти ашё ва ҳодисаҳои истеъмол мешаванд:

Ин тараф – девор,
Он тараф – девор,
Миёнаш пахтазор (лабу дандон)

Шаклҳои гуногуни феълӣ низ дар чистонҳо зиёд истифода мешавад. Чунончи, шакли танҳои бандаки феълии «-ам (тофтам ва партофтам) бо ёрии асоси феълии замони гузашта «тофт» сохташуда, ҳаракат ва ҳолати ашёро нишон медиҳад:

Гӯши боборо тофтам,
Миёни ҳавз партофтам (тушбера)

Дар чистони «кокул» шакли ҷамъии бандаки феълии «-ем» низ дар асоси феъли замони гузаштаи «бофт» ва «тофт» сохта шудааст:

Тофтем, бофтем,
Паси кӯҳ партофтем.

Зарфҳои замон (шабу рӯз, бегоҳ, саҳаргоҳ), тарзи амал (дартоз, гечону хезон), таркибӣ (қатра-қатра, ягон-ягон, ҳашт-хушт) ва ғайра хеле зиёданд ва онҳо барои нишон додани аломати амал ва вазъияту ҳолатҳои мухталифи ашё ва ҳодисаҳои истифода шудаанд.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои забони чистонҳои манзуми тоҷик ҷолиб буда, барои муайян кардани ҷойгоҳи ин жанри гуфторӣ ва адабӣ дар нутқи соҳибзабонон зарур мебошад

АДАБИЁТ

1. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик: Дастури таълим барои факултетҳои филологӣ. - Душанбе: Маориф, 1990.-256 с.
2. Баёзи фолклори тоҷик. Ҷилди 2. Зарбулмасал, мақол, чистонҳо.- Душанбе “Адиб”.- 256 с.
3. Мирзоёров Ф. Н.Баррасии концепти «мард» ва «зан» дар паремияҳои тоҷикӣ (дар заминаи “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ”).
4. Мирзоёров Ф. Хусусиятҳои лингвистии чанд зарбулмасалу мақоли тоҷикӣ//Илм ва Ҷомеа. №3-4 (2016). – С.116-120
5. Мирзороҳимов О.Қ. Шукуруллоев М. Чистон ва хусусиятҳои хоси он// Academic Research in Educational Sciences volume 3 | ISSUE 1 | 2022.-С.625-630

6. Насимов Н.И. Баъзе чихатҳои хоси забони фолклори Сари Хосор (маҷмуаи мақолаҳо).-Душанбе, 2023.-156 с.
7. Раҳимӣ Д. Шугун ва боварҳои мардуми тоҷик.- Душанбе: Озар, 2004.- 144 с.
8. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ.Китоби дарсӣ.- Душанбе: “МДМТ”.2021.-544 с.
9. Струкова Т.В. Семантические и структурно-композиционные особенности загадок книги «Сто и одна загадка»// Ученые записки Петрозаводского государственного университета. 2018.-№ 4 (173). -С. 12-18.
10. Сӯфизода А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ, рисолаи илмӣ, Душанбе,-2015,231 саҳ.
11. Фолклор, адабиёт, забон (маҷмуи мақолаҳо).- Душанбе: ЭР-граф,2004,-144 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ЧИСТОНҲОИ ТОҶИКӢ (ДАР ЗАМИНАИ «БАӢЗИ ФОЛКЛОРИ ТОҶИК»)

Дар фишурда хусусиятҳои морфологии яке аз жанрҳои гуфтории мардуми тоҷик - чистон таҳлилу баррасӣ шудааст. Дар “БаӢзи фолклори тоҷик” чистонҳо вобаста ба мавзӯ ба ҷирмҳои осмонӣ, Замин, ҳодисаҳои табиат, ҳайвонот, парандагон, ҳашарот ва ҳазанда, наботот, меваҳои зироат, дарахт, инсон ва узвҳои бадан, таом ва хӯрокворӣ, либос ва пойафзол, зевар, асбобу олоти меҳнат, илм ва маориф, фаслҳои сол, техника, ҳоб ва марғ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Маълум карда шудааст, ки чистонҳои хусусиятҳои махсуси морфологӣ доранд, ки инро қорбурди пасвандҳо, исм, шумора, ҷонишин, зарф ва шаклҳои гуногуни феълӣ дар чистонҳо собит мекунад.

Калидвожаҳо: хусусиятҳои морфологӣ, чистон, пасванд, исм, шумора, ҷонишин, зарф, шаклҳои феълӣ, эҷодиёти бадеӣ, шаклҳои гуногуни феълӣ.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКИ ЗАГАДОК (НА ПРИМЕРЕ «СОКРОВИЩНИЦЫ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА»)

В статье анализируются морфологические особенности одной из жанров таджикского народного творчества - загадки. В сборнике «Сокровищница устного творчества» загадки по темам разделены на различные группы: космические объекты, Земля, природные явления, животные, птицы, насекомые, растения, фрукты и сельскохозяйственными культуры, деревья, люди и части тела, продукты питания, одежда и обувь, украшения, инструменты и орудия труда, науки и образования, времена года, техника, сон и смерть.

Известно, что загадки обладают особыми морфологическими особенностями, и это подтверждается употреблением в загадках суффиксов, имя существительное, имя числительных, местоимений, наречий и различных форм глагола.

Ключевые слова: морфологические особенности, загадка, суффикс, имя существительных, имен числительное, местоимение, наречие, формы глагола, художественное творчество, разные формы глагола.

MORPHOLOGICAL FEATURES OF TAJIK RIDDLES (BASED ON THE EXAMPLE OF “TREASURY OF ORAL CREATION”)

The article analyzes the morphological features of one of the genres of Tajik folk art, the riddle. In the collection “Treasury of Oral Creativity”, riddles on topics are divided into various groups: space objects, Earth, natural phenomena, animals, birds, insects, plants, fruits and crops, trees, people and body parts, food, clothing and shoes, decorations, tools and tools, science and education, seasons, technology, sleep and death.

It is known that riddles have special morphological features, and this is confirmed by the use of suffixes in riddles, nouns, numerals, pronouns, adverbs and various verb forms.

Keywords: morphological features, riddle, suffix, noun, numeral, pronoun, adverb, verb forms, artistic creativity, different verb forms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоёров Фирдавс Ниёзович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии муосири

точикӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: firdavs_79@mail.ru Телефон: (+992) 935-26-92-95.

Сведения об авторе: *Мирзоёров Фирдавс Ниёзович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: firdavs_79@mail.ru Телефон: (+992) 935-26-92-95.

Information about the author: *Mirzoyorov Firdavs Niyozovich* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. Address: 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. E-mail: firdavs_79@mail.ru Phone: (+992) 935-26-92-95.

СУРУДҲОИ «АЛЛА» ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Равшан Р. – д.и.ф., профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ

«Алла» анвои сурудҳое аст, ки баъди дар гаҳвора хобонидани кӯдак аз ҷониби модар, бибӣ, доя ва дигар наздикони кӯдак баробари ҷунбондан, бо ҷамоҳангии ҳаракати гаҳвора сароида мешавад. Вожаи алла маънии маҳсусе надошта, ифодагари садои аллагӯ аст: «алла», «лала», «лай-лай», «лалу», «лоло», «лалаик» ва амсоли ин. Аз ин истилоҳот «лай-лай», «лалу» ва «лалаик» дар Бадахшон роиҷ аст [4, с.69].

Шарҳи калимаи «алла», ки дар байни тоҷикон дар ҳамин шакл маъмул аст, дар луғатномаҳои пешин нест. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» нашри соли 2010 вожаи алла чунин шарҳ дода шудааст: «Алла – таронаи модарон барои хобонидани кӯдак; алла гуфтан суруди алларо хондан, Аллагӯӣ – алла гуфтан, суруди алла хондан» [7, с. 58].

Муродифи ин калима «лала», «лоло», «лолоӣ» дар байни мардуми ҳамзабонони эронӣ ва афғонистонии мо маъмул аст. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо вожаҳои «лала», «лоло», «лалабошӣ» муфассал шарҳ ёфтааст. Яке аз тавзеҳоти Деҳхудо маънои мардумии он аст, ки он мисли «алла»-и тоҷикӣ аст: «Лолоӣ – савте, ки бад-он тифлро дар гаҳвора хобонанд модарон ва доҳон (=парасторон). Лоло он чӣ аз овози хос, ки хонанд хобонидани тифли ширхорро. Овозе нарм, модаронро ва доягонро барои хобонидани кӯдак... Лолоӣ гуфтан – овозе, ки доя чун кӯдакро дар гаҳвора бичунбонад, ҷиҳати ором кардан ё хобондани ӯ хонад... Лоло кардан – дар забони атфолӣ ширхора ва каме бузургтар, хуфтан, хобидан» [5, с. 17249].

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки бештари модарони ҷавон баробари ҷунбондани гаҳвора дар қолаби ҳамон ритм ин гуна ибораҳоро такрор ба такрор месароянд: аллаё, алла; аллаҷонам алла; алла гӯям алла; хобад барад алла; алла-алла. Ё чандин дақиқаҳо то бурдани хоби кӯдак ҳамон калимаи «алла»-ро бо ҳамроҳии садоҳои оҳангини «ааааа», «ооооо», «йооооо», «эээээ» такроран ба оҳанг дароварда месароянд [ниг.: 6].

Мардум аз гузаштаҳо дарк намуданд, ки ҳангоми бо ритми таккон додани гаҳвора хоби кӯдак зуд мебарад. Ҳаракати ҷунбондан фақат бо ритм сурат мегирад. Маҳз ҳамин ритмҳои оҳангин дар ҳамҷоягии матни манзум боиси ба вучуд омадани суруди алла гардид.

Тибқи таълими калосолон модар дар аввал забонашро гирд намуда, забонро дар даҳон ба гирди лаб давр мезанонад, ки ин садои оҳангини маҳсусро ҳанӯз ҳам занони калонсол дар аксари деҳоти тоҷикон дар ёд доранд. Яъне садои «улулулу», «лааа-лааа, лааа-лааа», «аллааа-аллааа» аст. Овози дилнишини модар аст, ки кӯдак бори аввал садои оҳангинро, яъне мусиқиро ва зимнан баъзе вожаҳои дилнишини барояш хушсадоро мешунавад:

Алла чонам, аллаё,
Даврони чонам аллаё.
Калон шавӣ аллаё,
Пурдон шавӣ аллаё.

Аллаи модар барои рушди камолоти кӯдак аз нахустин рӯзҳо, ба тарбияи ӯ таъсир мерасонад, ки инро донишманди бузург Абу Алӣ Ибни Сино низ ба мушоҳида грифтааст, ки дар китоби худ «Қонуни тиб» чунин ёдрас шудааст: «Ба изофаи он, низ вочиб аст, кӯдак аз ду чизе бархӯрдор бошад, ки барои мизочро неруманд гардонидан суд доранд: яке чунбонидани нарм ва дигар созу навое, ки барои хобонидани кӯдакон одатан ба кор баранд. [Кӯдак] ба андозаи ин ду ро пазируфтани барои варзиш ва мусиқӣ (хаткашӣ аз мост – Р.Р.) омода хоҳад шуд, ки яке аз барои тан ва дигарӣ барои чон бувад» [1, с. 178].

Дар рисолаи илмии Б.Шермуҳаммадов «Назми халқии бачагонаи тоҷик» (1973) оид ба мазмуни аллаи модарон сухан гуфта шудааст. Баъдан соли 1993 пажӯҳандагон Б.Шермуҳаммадиён ва Д.Обидзода зери унвони «Алла, чонам, аллаё» маҷмӯае таҳия намуданд, ки он аллаҳои се кишвари ҳамзабон Тоҷикистон, Афғонистон ва Эронро дар бар мегирад. Маҷмуа аз ду бахш иборат аст. Бахши аввали он «Сурудҳои алла, лалу, ва лолоӣ» номгузори шуда, дорой 34 суруд аст. Дар бахши дуюм «Сурудҳои навозишӣ ва дӯстдорӣ» оварда шудааст [2; 3; 8].

Агар бо диққат ба аллаҳои занҳои дар мактаб ноҳанда, ки 60-70 сол пеш, бо оҳанг сабт шудаанд, назар намоем, ритми сароиш, баробари чунбондани гаҳвора, ҳамнаво мебошад. Оҳанги сароиши алла ба ҳаракати чунбондани гаҳвора мувофиқат менамояд. Дар ин матнҳо оҳанг муҳим аст. Мувофиқи оҳанги сароиши модар бештар калимаҳои «алла, аллаёе, аллаё» садо медиҳанд:

Аллаёе, аллаёе, аллаёе, аллаёе,
Аллаёе, аллаёе, аллаёе, аллаёе,
Улулулулу, улулулулу, аллаёе,
Аллаёе, аллаёе, аллаёе, аллаёе,
Алла чонам аллаёе, аллаёе...

Ба ин оҳанг калимаҳои маъмулӣ, сода, навозиши ба мисли «чонам», «меҳрубонам», «дилу чонам» ва ғайра ҳамроҳ мешаванд. Зимнан замзамаи модар бо оҳанги содаи такрорӣ ҳамоҳанг мегардад.

Ҳамин тавр суруди алла бо зиндагии маиши одамон пайвастагӣ дорад. Аксари мавзӯҳои матн дар аввал хеле сода ва тавре ки ишора намудем фақат аз садоҳои оҳангин иборат буда, баъдан бо гузашти замон ба он калимаҳо, ибораҳо, боварҳо, устураҳо, образҳо ва билохира мавзӯҳои ҳаёти маиши одамон ҳамроҳ шуда матн шакли имрӯзиро гирифтааст. Барои таҳқиқи дақиқи масъалаҳои гуногуни вобаста ба алларо дар оянда фақат дар асоси матнҳои аз тариқи воситаҳои техникӣ (магнитофон, диктафон, видео) сабтшуда, бояд бо мисолҳо ва муқоисаи матнҳо нишон дод.

Суруди алла дар воқеъ як навъ оҳанге аст, ки бо замзамаи мусиқии аллагӯ сароида шуда, ба равони кӯдак таъсир мерасонад. Вайро ба олами рангини оҳангин ҷалб месозад. Бо замзамаи алла гӯши навзод, ба фарқ намудани оҳанги вожаҳо одат менамояд. Аз ин тариқ кӯдак бо талаффузи ҳичоҳо, калимаҳо кам-кам огоҳ гардида, бо гузашти замон бо сохти калимаҳои забони модарӣ ошно мешавад. Ҳамин тавр кӯдак ҳафта ба ҳафта, моҳ ба моҳ маънии баъзе аз унсурҳои калимаҳоро дарк менамояд. Ин аст, ки суруди алла аввалин суруди фолклории кӯдакон буда, вайро бо нахустин садонокҳо, ҳамсадоҳои забони модарӣ ошно месозад.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ ибни Сино. Қонуни тиб. Ҷ. 1. / А.Сино / Аз арабӣ тарҷумаи С.Шаҳобуддинов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик, 1989. – 382 с.
2. Алла, чонам, аллаё / Б.Шермуҳаммадиён, Д.Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.

3. Алла (Мачмуаи сурудҳо) / Мураттибон: Н.Ҳакимов, Х.Чалилова, Н.Ҳамдамова. – Хучанд: Ношир, 2013. – 80 с.
4. Андреев, М.С. Таджики долина Хуфа. Выпуск I. / М.С.Андреев / Под редакцией А.К.Писарчик. Ответственный редактор А.А.Семёнов / М.С.Андреев. – Сталинабад, 1953. – 251 с.
5. Деххудо, А. Луғатномаи Деххудо. Ҷилдҳои 1-14 / А.Деххудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373(=1994). – 21149 с. (Ба алифбои форсӣ).
6. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсо аз адабиёти гуфторӣ / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
7. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. – Душанбе: ҶДМ «Шуҷоӣён», 2010. – 996 с.
8. Шермуҳаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик / Б.Шермуҳаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 188 с.

КОЛЫБЕЛЬНЫЕ ПЕСНИ «АЛЛА» И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье сказано о термине «алла» в словарях и среди людей. Оказывается, матери произносят «алла» в формах «лала», «лай-лай», «лалу», «лоло», «лалаик», «лай-лай», «лалу», «лолойи» и др. Автор статьи опираясь на сказание Ибн Сины и тексты разных регионов, рассмотрел особенности колыбельных песен «алла».

Ключевые слова: колыбельные песни, «алла», мать, словари, Ибн Сины, тексты песни «алла».

LULLABIES “ALLA” AND ITS FEATURES

The article talks about the term “Alla” in dictionaries and among people. It turns out that mothers pronounce “alla” in the forms “lala”, “lai-lay”, “lalu”, “lolo”, “lalaik”, “lai-lay”, “lalu”, “loloi”, etc. The author of the article based on in the legend of Ibn Sina and texts from different regions, examined the features of the lullaby song “Alla”.

Keywords: lullabies, “alla”, mothers, dictionaries, Ibn Sina, texts song “Alla”.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоёров Фирдавс Ниёзович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** ravrahmon@mail.ru **Телефон:** (+992) 919-89-02-08.

Сведения об авторе: *Раҳмонӣ Равшан* – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** ravrahmon@mail.ru **Телефон:** (+992) 919-89-02-08.

Information about the author: *Раҳмони Равшан* – Tajik National University, Professor of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. **E-mail:** ravrahmon@mail.ru **Phone:** (+992) 919-89-02-08.

«МАРШИ ҲУРРИЯТ» - САРОҶОЗИ ШЕЪРИ НАВИ ТОҶИК

Ваҳҳобзода Р. – н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ

Устод Садриддин Айнӣ ба воситаи даҳои адабӣ ва таҷрибаҳои пайваستاи амалӣ дар қорбурди ҳадафмандонаи арузи тоҷикӣ дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷик амалан намунаҳоро ба вучуд овард, ки хеле баъдтар аз замони эҷодашон ин навоариҳо ба сурати илмию назарӣ собит гардиданд. Албатта, дар тасбати илмию назарии ин намунаҳо низ устод Айнӣ ба воситаи шарҳу тавзеҳи қорҳои зарифи адабии

худ ва адибони бузурги дигар, ҳамчунин адабиёти халқӣ сахми бештаринро дорад. Шакке нест, ки барои як адиби парваришѐфта дар матни адабиёти суннатии тоҷику форс эҷоди асарҳои насри аз ҷиҳати забону сабки баён, сохтору банду баст ва ҳама ҷузъиёти шаклу муҳтаво қомилан мутобиқ бо навтарин ва муосиртарин жанрҳои мансури адабиёти ҷаҳон, аз қабилӣ ҳикоя, қисса, роман ва жанрҳои гуногуни публитсистика қорест, ки онро танҳо метавон эҷоз ва даҳои адабӣ унвон кард. Ин осори мансур дар замони худ умуман дар Мовароуннаҳр (дар ҳама забонҳои мавҷуд) ва умуман дар адабиёти тоҷику форс беназиранд.

Дар назми навин низ хидматҳои устод Садриддин Айни, ки аз ибтидо то охир талоядори назми навини тоҷик низ буд, камтар аз наср нест. Нахустин шеърӣ барҷастаи инқилобии адабиёти тоҷик, ки ҳусни матлаи шеър ва адабиёти навини тоҷикро ташкил медиҳад – “Марши ҳуррият” (“Шуълаи инқилоб”, №23, 1919.) намунаи ҳамин навъ эҷозҳо ва даҳои ҳунарии устод Садриддин Айни аст, ки дар баробари рӯҳиёт ва мазмуни қомилан нави инқилобӣ поэтикаи тозаи шеърӣ навро, ки солҳо баъд мавриди баҳсу баррасии тунди назарию илмии адабиётшиносӣ қарор мегирад ва боз чандин сол сипарӣ мешавад, то онро чун як ҷараёни қонунӣ ва қобили пазириш бишуморанд, амалан ва бевосита чун як падидаи воқеӣ ва ғайри қобили инкор дар ҷойгоҳи устувори худ қарор медиҳад.

То ин ки яке аз камтарин ҷанбаҳои аҳамияти ин шоҳкори устод Айни бароямон равшан гардад, месазад ситезҳои ултраинқилобии солҳои сиюм, аз ҷумла Баҳриддин Азизӣ ва Ғулом Ализода ба ёд биёрем, ки мегуфтанд “барои офаридани шеърӣ воқеан инқилобӣ бояд якбора теша бар решаи арӯз бизанем, ки моро мачбуран дар тангҳои мазмунҳои шахшудаи қуҳна нигоҳ медорад ва даст ба вазни ҳичошуморӣ бизанем. (Мазмунан)” Ин гурӯҳ дар даъвои худ то ҷойе пеш рафтанд, ки мегуфтанд “умуман забони тоҷикӣ (форсӣ) забони қуҳна ва архаистӣ буда, барои баёни афкори инқилобӣ муносиб намебошад. (Мазмунан)”. [10 - 74].

Албатта, посухи чунин даъвоҳои пӯчу беасос ҳамзамон ва амалан аз тарафи устод Айни, Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ (нақизаи “Ба Ғулом Ализода”. Эй шоири шеърҳои махсус, То қай бофӣ ҳавои махсус...)” [29 - 171] дода шуданд. Аммо посухи ин гуна даъвоҳои барои адабиёт ва фарҳанги тоҷик хатарбор ба таври амалитар, бурротар ва бебаҳстар аз ҳама соли 1919 ба воситаи “Марши ҳуррият”, инқилобитарин ва навтарин шеърӣ замон, ки дар айни ҳол ба тамому қамол дар заминаи арӯз эҷод гардида ва дар ин солҳо дигар арзиши як санади қотеъ ва аз имтиҳони замон гузаштаро дошт, дода шуда буд.

Хеле баъдтар устод Айни дар номае ба Мирзо Турсунзода вижагиҳо ва имконоти арӯзи тоҷикиро шарҳ дода, зимнан аз таърихи эҷоди “Марши ҳуррият” ёдоварӣ менамояд:

“...Вақте ки ман «Марши ҳуррият» (Марселъеза)-ро навиштан хостам, ба бисёр душворӣҳо вохӯрдм. Охир вазни ин сурудро мувофиқи он шеъре, ки дар русӣ ба ҳамин вазн гуфта шудааст, бо хусусияти вазни шеърӣ тоҷикӣ тақтеъ карда, дар охир ҳамин вазнро баровардам: «фоилан, фоилан, фоилотун-фоилан, фоилан, фоилан» (ҷор бор). Дар нақароти ин суруд бошад, «фоилан, фоилан, фоилотун» (се бор) ва «фоилан, фоилан, фоилан» (як бор). Баъд аз он мувофиқи ин вазн «Эй ситамдидагон, эй асирон, Вақти озодии мо расид...»-ро то охир гуфтам”. [3 - 110].

Ҳамчунин устод дар шеърӣ “Ба Маяковский” (1950) дар хусуси зерӣ таъсири оҳанги шеърӣ русӣ эҷод шудани “Марши ҳуррият”-ро таъкид менамояд:

Сию ду сол пеш аз ин рӯзе –
Шеърҳои туро шунидам ман,
З-он ба қонуни синаам сӯзе
Зад забона,
шарора чидам ман.
З-он шарора баромад овозе,
Буд ин марш –
Марши озодӣ... [1 - 446]

Аслан оҳанги “Марселйеза” аз “Суруди коргарони озод”-и Фаронса ба шеъри русӣ омадааст ва дар торҳои шеъри арӯзи эҷоди устод Айнӣ тоҷикӣ шудааст. Ба ин восита устод Айнӣ амалан исбот намуд, ки арӯзи тоҷикӣ метавонад ҳар навъ оҳанге ва назмеро, ки дар ҳар ҷойе аз ҷаҳони башарӣ вучуд дорад, дар матни забони тоҷикӣ фаро бигирад. Ин таҷриба минбаъд дар тамоми назми форсизабон доманаи фароҳе пайдо мекунад ва дар сурудаҳои гуногуни тоҷикӣ ва форсӣ ба оҳангҳои урупой ва халқҳои дигари дунё амалӣ мегардад.

Панҷ сол баъд аз “Марши хуррият”-и устод Айнӣ дар Эрон Нимо Юшич манзумаи бадеӣ “Афсона”-ро эҷод намуда, онро “Манифест”-и худ дар қори нав қардани шеър меномад, ки вазни он ҳамин вазни “Марши хуррият аст”. Гузашта аз ин қаробати бештари “Марши хуррият” ба поэтикаи вазни шеъри нав нисбат ба “Афсона” дар он аст, ки дар “Марши хуррият” таркиби вазн гуногун аст ва ҳар мисраи тоқ аз мисраи ҷуфт як рукн камтар дорад ва дар банди тарҷеъ (нақарот) як мисраи охир аз се мисраи аввал як рукн камтар аст (ба номаи устод Айнӣ мурочиат шавад), ки ин равиш минбаъд яке аз хусусиятҳои аслию асосии шеъри нав қарор гирифта, воҳиди аслии шеъри нав минбаъд ба ҷойи байт, мисраъ мешавад. Албатта, ошноии ғайри қобили инқори Нимо Юшич бо “Марши хуррият” дар ин амр бе дахл нест.

Минбаъд устод Айнӣ бо мақолаву номаҳо ва Нимо Юшич бо тавсияҳо, ёддоштҳо ва тавзеҳоти назарии худ ҳамроҳ, бо ашъори навоваронашон, аввал дар Мовароуннаҳр ва дувум дар Эрон бунёдгузори шеъри нав шинохта мешаванд. Зимнан, боиси хушнудист, ки ин воқеият бо истинод ба мусоҳибаи даҳ сол пеш анҷомдодаи инҷониб дар мавзуи мавриди назар дар сомонаи форсии “Ҷадид онлайн” дар “Донишномаи озоди форсӣ. wikipedia”, ҳам дар фасли “Садриддин Айнӣ” ва ҳам “Нимо Юшич” дарҷ гардидааст.

Тафовутҳои, ки дар муҳтавиёти ин ду асар ҳаст, шабоҳати поэтикии онҳоро безътибор наменамаюнд, зеро баҳси шеъри нав аз замони тасарруф дар вазн ва қолаби шеър (ҳамроҳ бо муҳтаво) амалан ва ҷиддан ба миён омад, аммо тасарруф дар сабк, муҳтавиёт, суварӣ ҳаёл, диди шоирона, бофти калом ва ғ. ҳамеша дар марҳилаҳои таърихи адабиёт вучуд дошт ва ҳеҷ як шоири бузург бидун ин бизоат ва ин иддаҳо ба майдони шеър қадам наниҳодааст. Хусусан дар сабки ҳиндӣ ин навовариҳо ба авҷи эътило мерасад.

АДАБИЁТ

1. Садриддин Айнӣ. Куллийёт, ҷилди 8. – Ҷ Душанбе: Ирфон, 1981. – 522 с.
2. Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2010. – 420 с.
3. Садриддин Айнӣ. Мактубҳо ба адабони тоҷик//Садои Шарқ, 2017, №3.
4. Алиасғари Бувандии Шаҳриёрӣ. Сайри таҳаввули шеъри нав дар адабиёти тоҷикӣ: Рисолаи номзадии илмҳои филологӣ. Техрон - Душанбе, 2002. – 164 с.
5. Арасту. Поэтика. – Душанбе: Бухоро, 2016. – 120 с.
6. Ваҳҳоб Рустам. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 с.
7. Ваҳҳоб Рустам. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
8. Ваҳҳобзода Рустам. Шеър ва дониш. – Душанбе: Адиб, 2018. – 188 с.
9. Гончаров Б.П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы. – М.: Наука, 1973. – 275 с.
10. Давронов С. Вазни ашъори Абулқосим Лохутӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – 163 с.
11. Дориюш П. Намунаҳои шеъри нав. – Техрон: Сухан, 1376. – 268 с.
12. Зехнӣ Тӯракул. Санъати сухан. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 с.
13. Ибни Рушд. Китоби шеър. – Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 85 – 123.
14. Ибни Сино. Дар бораи саноати шеърӣ. – Фанни шеър – Душанбе: Ирфон, 1985. – 22 – 84.
15. Лангрӯдӣ Шамс. Таърихи таҳлилии шеъри нав. (Дар 4 ҷилд), ҷилди 1 – Техрон: Нашри Марказ, 1332 – 1284 ҳ. ш. – 438 с.
16. Маяковский В.В. Как делать стихи. – М.: Советский писатель, 1952. – 40 с.

17. Муслумониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
18. Нимо Юшич. Баргузидаи шеърҳо. – Техрон: Нигоҳ, 1376 х.ш. – 304 с.
19. Нодирпур Нодир. Кухна ва нав // Садои Шарқ. – 1968. №2. – С. 138 – 145.
20. Нодирпур Нодир. Шеъри нав. – Шеъри ангур. – Техрон: Сухан, 1958. – С. 3 – 42.
21. Садри Зиё. Тазкори ашъор. – Техрон: Сурӯш, 1380 =2001. – 364 с.
22. Сатторзода Абдунабӣ. Такмилаи бадеъи форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 380с.
23. Сирус Б. Арӯзи тоҷикӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 287 с.
24. Сирус Б. Оид ба шеъри нав // Садои Шарқ. – 1965. №8. – С. 108 – 125.
25. Сулаймонӣ Пайрав. Куллиёт. – Душанбе: Адиб, 2006, 360 с.
26. Хонларӣ Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ. Техрон: Интишороти Донишгоҳ, 1337 х. ш. – 303 с.
27. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ. – Техрон: интишороти Донишгоҳ, 1948. – 287 с.
28. Ҳиравӣ Моил. Вазнҳои арӯз дар шеъри муосир // Садои Шарқ. – 1968. №2. – 100 – 112.
29. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
30. Шафеъии Кадканӣ. Мусиқии шеър. – Техрон: Огоҳ, 1395 х.ш. – 680 с.
31. <http://shereno.com/4/17/210.html>

«МАРШИ ХУРРИЯТ» – НАЧАЛО НОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В этой статье автор на основе научных аргументов попытается подтвердить эту идею, что Садриддин Айни благодаря сочинению яркого образца новаторской поэзии – стихотворение “Марши хуррият” открыл новую страницу в процессе развития таджикской поэзии.

Аналитическое сравнение текста данного стихотворения со стихотворением иранского поэта Нимо Юшиджа “Афсона”, которого считают началом новой поэзии в персидской литературе, показывает, что новая поэзия 5 лет раньше того приобрел “канонизированный статус” в таджикской литературе.

Одновременно автор статьи выражает убеждение в том, что правильный подход к вопросу требует считать Садриддина Айни основоположником новой поэзии в таджикской литературе, и вообще литературы Мовароуннахра, а Нимо Юшиджа в Иранской литературе.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Марши хуррият, Мовароуннахра, Иранской литературе.

«MARCHES HURRIYAT» - THE BEGINNING OF A NEW TAJIK POETRY

In this article, the author, on the basis of scientific arguments, will try to confirm this idea that Sadrididdin Aini, thanks to the composition of a vivid example of innovative poetry, the poem “Marshi Khurriyat” («La Marseillaise») opened a new page in the process of development of Tajik poetry.

An analytical comparison of the text of this poem with the poem of Iranian poet Nimo Yushij “Afsona”, which is considered the beginning of new poetry in Persian literature, shows that new poetry 5 years earlier acquired “canonized status” in Tajik literature. At the same time, the author of the article is convinced that the correct approach to the issue requires that Sadrididdin Aini be considered the founder of new poetry in Tajik literature, and in general, Movarounnahr literature, and Nimo Yushija in Iranian literature.

Keywords: Sadrididdin Aini, Marches of Hurriyat, Movarounnahr, Iranian Literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рустам Ваҳҳобзода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. номзади илмҳои

филологӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: rvahhob@mail.ru Телефон: (+992) 988-06-23-44.

Сведения об авторе: *Рустам Ваххобзода* – Таджикский национальный университет, дотсент кафедры теории и новейшей таджикско-персидской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: rvahhob@mail.ru **Телефон:** (+992) 992-988-06-23-44.

About the author: *Rustam Vahhobzoda* – Tajik National University, Dotsent of the Department of Theory and newest Tajik-Persian literature, **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. E-mail: rvahhob@mail.ru **Phone:** (+992) 988-06-23-44.

ХОҚОНӢ – ШОИРИ СУБӢ

Шарифзода Б.Б. – н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ

Хоқонӣ аз зумраи он суханваронест, ки дар арсаи шеърӯи шоирӣ ихтирооти зиёде аз худ боқӣ мондааст. Ҳамаи таркибот ва воситаҳои тасвирӣ дар шеъри Хоқонӣ то ӯ собиқа надоштаанд ва баъди ӯ мавриди истифодаи суханварони зиёде қарор гирифтаанд. Зехни пӯё ва халоқи Хоқонӣ ҳеҷ гоҳ дар чорчӯбаҳои фикрӣ ва ҳунарии гузаштагон гирифтӣ наёмадааст, дар тасвир тақлид намекунад ва гирди он ки дигарон гуфтаанд, намегардад. Ӯ барои ифода кардани як мазмун таъбирҳои зиёде меоварад. Ҳамаи маводи тасвирашро аз муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии табиӣ зиндагиаш фароҳам оварда, бо зехни огоҳи худ ба онҳо ҷон медиҳад. Аз ҳамин ҷост, ки тасвирҳои ӯ саршори рангҳо ва дар ҳаракату ҷунбишанд. Ин паҳлӯи эҷодӣташро шоир аз сари ифтихор ҷое зикр кардааст:

Суварнигори ҳадисам, вале ҳар он сурат,

Ки ҷон дар ӯ натавонам намуд, нангорам. (6, 288)

Тасвир дар шеъри асримиёнагии форсу тоҷик чандин марҳилаҳоро паси сар кардааст. Дар шеъри сабки хуросонӣ тасвирҳо бештар ҳиссианд, яъне шоирон дар тасвир аз ташбеҳҳои ҳиссӣ ба ҳиссӣ суратҳои айнӣ месозанд. Ин навъ тасвирҳо аз содатарин суварӣ ҳаёл сарчашма мегиранд ва аз сатҳи ашӣ фаротар намеравад. Ба қавли Маҳмуди Футӯҳӣ дар қарни шашум таҷрибаҳои шеърӣ ҳаёлитар мешавад, дар марҳилаи дигар тахайюли шеъри форсиён бо вуруд бар асари истиора, чехраи интизоитаре пайдо мекунад, сохтори тасвир ҳаёлитар ва печидатар мешавад ва то ҳаде аз сатҳи нозилии идроки ҳиссӣ фаротар меравад. Дар шеъри Камолиддин Исмоили Исфаконӣ, Хоқонӣ ва Низомӣ намунаҳои аълои тасовири нозук ва борики истиорӣ падидор мешавад» (11,4)

Хоқонӣ барои ташбеҳу истиороти худ маводи тасвирро аз унсуру ашҳои гуногун, ба монанди инсон ва аъзои баданаш, асбобу ашӣи манзил, машғулияҳо, ҳӯрокиҳо, ҷонварон, парандагон, ҳазандагон ва ҳашарот, гулу гиёҳ, меваҳо, унсурҳои табиат, истилоҳоти нарду шатранҷу мусиқӣ, аз илмҳои замона ба монанди нучуму тиб, фалсафа, асотиру мардуми олам ва ғайра, умури мазҳабӣ, маънавӣ ва тасаввуф, рангҳоро суратҳоро бӯйҳо мегирад.

Яке аз барҷастатарин фазилати ҳунарии Хоқонӣ тасвири субҳ ва манзараи баромадани офтоб мебошад. Бо ҳамин фазилат ӯро «шоири субҳ» ҳам номидаанд. Табиат бо тамоми зебоиҳояш дар шеъри ӯ ба шевае ҷилвагар мешавад, ки дар шеъри дигар суханварон дида намешавад. Дар ин падида табиат зебои ватани шоир низ муассир аст. Тавре А.Зарринқӯб менависад: «Тулуи офтоб дар сарзамини Қафқоз, ки Лермонотов- шоири русӣ низ онро ба зебоӣ васф кардааст, дар шеъри вай ранги рӯхонӣ дорад.» (2, 192 сах.)

Қудрати тахайюл ва таркиби Хоқонӣ гоҳ чунон авҷ мегирад, ки барои як вожа таркиботи бадеи фаровоне меафзояд. Чунонки барои офтоб наздик ба дусад таркиби бадеъ офаридааст. Маърифати каломи Хоқонӣ дар тасвиру тахайюлоташ кори сахл нест.

Дар воқеъ, сахнаи осмону манзараҳои афлок, чилваҳои шабу хилоли моҳ, тулуи офтобу фалаку шафақ бошукӯхтару хаёлангезтару зеботар он чи Хоқонӣ тасвир кардааст, дар ашъори дигар суханварон ба назар намерасад. Ба ақидаи М.Маъданкан «Шояд аз ин ҳайс девони Хоқонӣ на танҳо дар миёни осори адабии Эрон, балки дар адабиёти ҷаҳон камназир бошад.» (8,94)

Шукӯҳи осмону чилваҳои рангину ваҳмангези ахтарону дигар суратҳои фалакӣ дар девони Хоқонӣ на танҳо аз ҳадди баёни соддаи иттилооти нучумӣ, балки аз марзи ташбеҳоту истиороти латифу шоирона фаротар меравад. «Шоир бо истифода аз аносири асотирӣ ва афсонаӣ, баҳрагирӣ аз тамоми зарфияти маонии ҳақиқӣ ва маҷозии истилоҳоти нучумӣ ва бо истимдод аз абъоди номутаноҳии тахайюл, сахнаҳои шигифт меофаринад, ки бо шукӯҳ ва зебоии асотирӣ Юнон ва Рум ва дастгоҳи худоёни Олимп қобили муқоиса аст.» (8,94)

Агар ба қасидаҳои мадҳии шоир, ки баъзан то 150 байт мебошанд, назар андозем, ҳадафи асосии шоир мадҳи мамдӯҳ нест, балки мамдӯҳ як баҳона аст то битавонад дар майдони фароҳи сухан табъозмӯй намояд, хунарашро ба чилва дарорад ва барои ин амал лозим мешавад як маъноӣ воҳидро дар суратҳои мухталиф инъикос созад. Тачдиди чандкаратаи матлаъи қасидаҳояш ҳам ба ҳамин хотир сурат мегиранд. Масалан, қасидаи маъруфи ӯ, ки радифи «барафканад» дорад, дар мадҳи Нусратуддин Абулмузаффар Исфаҳбад Лиёлавошир подшоҳи Мозандарон суруда шудааст ва барои ин қасида шоир ҳазор диноҳ зари сурх ёфтааст ва бо матлаъи оғоз мешавад:

Рухсори субҳ парда ба амдо барафканад,

Рози дили замона ба саҳро барафканад (6,133)

Қасида аз ду матлаъ иборат аст ва дар матлаъи аввал дамидани субҳ, баромадани хуршед бо шеваи латифу муассир баён шудааст.

Тасвирҳои Хоқонӣ аз офтоб ва чилваҳои офтоб баъзан такрор мешаванд, аммо дар таркиби маънӣ ва заминаи тозаӣ баёнӣ. Гузаштани фасли сармову фарорасии баҳорро шоир дар сахнаҳои гуногуни хаёли чилвагар менамояд.

Ҷойи дигар бошад офтобро ба оташин коса монанд мекунад, ки дар далъ нурафшонӣ мекунад ва аз он ҷо ба «моҳидон» (хут) меравад ва барои анҷуми фалак моҳибирён омода месозад ва дар ҳамин замина аз мафҳумҳои «юнус», «хут», «ганҷи баҳор», «аждаҳои ганҷбон», «Ҷамшеди моҳигир» ва амсоли баҳра гирифта, баҳорро васф менамояд ва аз бурҷи далъ ба хут сафар кардани офтобро бо фарорасии баҳор тасвир менамояд.

Дар қасидае, ки ба Малик Сайфиддин Арслон Музаффар Дорои Дарбанд бахшидааст Хоқонӣ сахнаи беназире аз чилваҳои офтоби ҷаҳонтоб кардааст. Пар кушодани «товуси оташинпар» (офтоб) дар «обгун қафас» (осмон), нурҳои рангинаш ба сурати қавси кузаҳу баҳори рангин ва саҳоби ағбар, аз хут дар ҳамал шудан, ҳамчун Сулаймон моҳӣ гирифтани ӯ, мисли Мӯсо аз ҷӯпонӣ мусаххари ӯ гаштани бара (бурҷи ҳамал), аз ҳавзи моҳӣ сӯйи бара урён равон шудан, раҳо шудани курси хуршед аз бемории моҳи дай ва лоғар шудани шаб унсурхоеянд, ки сахнаи тасвирро мучалло кардаанд.

Дар ин мақола оид ба маҳорати тасвирсозии шоир дар мавриди офтоб ва дигар чилваҳои осмон мисол овардану таҳлил кардан аз имкон берун аст. Ин мавзӯё метавонад як тадқиқоти комили илмӣ шавад.

Хулоса, манзараи тулуи субҳ, баромадани офтоб, фарорасии фаслҳои гуногуни сол, интиқоли офтоб аз як бурҷ ба бурҷи дигар дар ашъори Хоқонӣ доманаи густардае дорад ва ин паҳлуи фаъолияти хунарии шоир тадқиқоти комили илмиро тақозо дорад.

АДАБИЁТ

1. Аббоси Моҳёр. Шарҳи мушкилоти Хоқонӣ. Дафтари якум. Саре то Сурайё.- Карач: Чоми гул, 1382.-349 с.
2. Абдулхусайни Зарринкӯб. Бо корвони ҳулла. Дар бораи бист тан шоири форсигӯ. Аз Рӯдакӣ то Баҳор.- Техрон, 1343, саҳ. 187-195;
3. Алии Даштӣ. Хоқонӣ- шоири дерошно.- Техрон: Амири кабир, 1380.- 180 саҳ.
4. Бадеъуззамони Фурӯзонфар. Сухан ва суханварон.- Техрон: Хоразмӣ, 1368.- 708 саҳ.
5. Зиёуддини Саччодӣ. Фарҳанги луғот ва таъбирот бо шарҳи аълум ва мушкилоти девони Хоқонии Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор.- Техрон: Заввор, 1373;
6. Хоқонӣ, Бадил ибни Алӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Хоқонии Шарвонӣ./ Бо муқобалаи қадимтарин насаҳ ва тасҳеҳу муқаддима ва таълиқот ба кӯшиши Зиёуддини Саччодӣ.- Техрон: Заввор, 1357.-1085 саҳ.
7. Маъсумаи Маъданкан. Базми дерина арӯс. Шарҳи понздаҳ қасида аз девони Хоқонӣ.- Техрон: маркази нашри донишгоҳӣ, 1372.-574 саҳ.
8. Маъсумаи Маъданкан. Нигоҳе ба дунёи Хоқонӣ. Чилди аввал.- Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1375.-305 саҳ.
9. Ҷалолоддини Каззоӣ. Рухсори субҳ: Гузориши чомае аз Афзалиддин Бадил Хоқонии Шарвонӣ бар бунёди вожашиносӣ, зебошиносӣ, жарфошноӣ бо дебочае пурдомана дар зиндагӣ ва шеваи шоирии ӯ.- Техрон: Нашри марказ, 1368.-631 саҳ.
10. Ҷалолоддини Каззоӣ. Гузориши душвориҳои девони Хоқонӣ.- Техрон: Нашри марказ, 1378.-996 саҳ.
11. Маҳмуди Футӯҳӣ. Балоғати тасвир.-Душанбе: ДДОТ, 2017.-302 саҳ.
12. Сайид Алӣ Ардалони Ҷавон. Тасвирҳои зебо дар ашъори Хоқонӣ.- Машҳад: Остони қудси разавӣ, 1391.- 440 саҳ.

ХОҚОНӢ – ШОИРИ СУБӢ

Дар ин фишурда маҳорати суханвари Хоқонии Шарвонӣ дар тасвири шукӯҳи осмон ва чилваҳои офтоб мавриди таҳқиқ қарор гирфтааст. Хоқонӣ суханварест, ки барои тасвири манзараҳои табиат, хосса офтобу чилваҳои он маҳорати хоссе аз худ зоҳир мекунад. Дар тавсифи офтоб ӯ беш аз дусад таъбиру таркиби бадеъ ихтироъ кардааст, ки пеш аз ӯ дар адабиёт собиқа надошт ва баъди ӯ суханварони зиёде аз он истиқбол намудаанд. Аз он ҷо ки шоир дар тасвирҳои бештар аз санъати истиора истифода мебарад, тасвирҳои ӯ мутаҳарриқи зинда ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: офтоб, осмон, дамидани субҳ, гузашти моҳҳо, истиора, ташбеҳ, таркибу таъбирҳои бадеъ, ҳунар, тасвир.

ХАКАНИ – ПОЭТ РАССВЕТА

В статье автор исследует поэтическое мастерство Хакани Шервани в плане искусного изображения им величия неба и сияния солнца. По мнению автора, поэт является маститым пейзажистом, и это мастерство обнаруживается, прежде всего, в его изображениях о небе и солнце. В описании солнца и его пылающих лучей поэтом изобретены более двухсот поэтических словесных конструкций и необычных художественных выражений, и словосочетаний. Эти новые структурообразующие художественные детали, не имеющие аналогов в поэзии эпохи жизни поэта, впоследствии были широко заимствованы поэтами других эпох. В создании новых поэтических образов поэт главным образом обращается к аллегории и иносказанию, поэтому его описания выглядят живыми и подвижными.

Ключевые слова: солнце, небо, наступление рассвета, истечение месяцев, аллегория, сравнение, метафора, искусство, изображение.

KHAKANI SHIRVANI – POET GLORI

The poetic skill of Hakani Shervani in terms of his artful image of the glory of the sky and the shine of the sun is researched by the author in this article. According to the author, the poet is a venerable landscape painter, and this skill is found primarily in his images regarding the sky and the sun. More than two hundred poetic verbal constructions and unusual artistic expressions and phrases were created by the poet in the description of the sun and its blazing rays. These new structure-forming artistic details not having any analogues in the poetry of the era of the poet's life were later widely borrowed by poets of other eras. The poet is mainly referring to the allegory and parable in the creation of new poetic images, therefore, its description looks alive and moving as well

Keywords: sun, sky, dawn, end of months, allegory, comparison, metaphor, art, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифзода Боймурод Бобоғур* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **E-mail:** boymurod@inbox.ru. **Телефон:** (+992) 937-97-10-22.

Сведения об авторе: *Шарифзода Боймурод Бобоғур* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры теория и новейшая персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17 **E-mail:** boymurod@inbox.ru. **Телефон:** (+992) 937-97-10-22.

About the author: *Sharifzoda Boimurod Boboqor* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, of the department of the theory of the newest Tajik-Persian Literature Faculty of Tajik Filology. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** boymurod@inbox.ru. **Phone:** (+992) 937-97-10-22.

ВИЖАГИҶОИ БОЗТОБИ ЭСТЕТИКИИ ВОҶЕИЯТ ДАР АДАБИЁТИ БАДЕӢ (Мулоҳизоти назарӣ)

Раҳмонов Ҳ.А. – н.и.ф., муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ

Барои фаҳму дарки он ки чӣ гуна воқеияти табиия ва иҷтимоия дар шуури бадеию эстетикӣ сабт мешавад, мебоҷад сараввал моҳият ё асли мафҳуми эстетикӣ ва бадеиятро дақиқ кунем. То кунун дар мавриди он ки ба чаҳорҷӯби эстетика ё зебоишинохтӣ чиҳо дохил мешавад, афкори ягона вучуд надорад. Бори аввал олими олмонӣ Александр Баумгартен соли 1735 истилоҳи “эстетика”-ро (гунаи тоҷикиаш – ҷамолшиносӣ, зебоишиносӣ) ворид кард, ки аз вожаи юнонии «esthesis» (“эстетизис” - аз ҳиссиёт даркшуда, тавассути ҳис фаҳмшуда) гирифта шуда буд. Бо ин истилоҳ ӯ илмеро роҷеъ ба маърифати ҳисӣ асос гузошт, ки ба файласуфон “имкони дарки хунароҷоеро ба вучуд овард, ки қобилияти маърифатии поёнро ба тариқи беҳтар ба нафъи умум боло бибаранд”. Зери мафҳуми “эстетика” ӯ маърифати ҳисиро дар назар дошт, ки ба дарки зебоии воқеият кумак мекунад. Ҳамин тариқ, А.Г. Баумгартен моҳияти эстетикаро дар зебоӣ меид, зебоие, ки тавассути эҳсосоти одамӣ маърифат мешавад.

Воқеан ҳам, таҳти мафҳуми “эстетика” ё сифати нисбии “эстетикӣ” (зебоишинохтӣ) ҳусну барозандагӣ ва зебоиро мефаҳманд ва ин ҳарду мақулаҳои асосии эстетикӣ ба шумор меоянд. Ҳоло ҳама гуна фаъолиятро мардум бо мафҳуми эстетика марбут медонанд, масалан, аз “эстетикаи хонавода” то “эстетикаи истеҳсолот”, аммо ҳамеша ба ин нуқтаи назаранд, ки “асоси фаъолияти эстетикиро хунаро ташкил медиҳад”. Ҳамчунин эстетикаро ҳамчун илм “дар бораи моҳият ва қонунмандии эҷоди бадеӣ” низ маънидод мекунад, яъне ҳамчун назарияи санъат ё хунаро. Агар зери сифати нисбии “эстетикӣ” зебоӣ фаҳмида шавад, пас, оё имкон дорад, ки эстетика ҳам илм дар бораи зебоӣ ва ҳам назарияи хунаро бошад? Агар ин тавр

бошад, зебоӣ ва ҳунар ҳарду объекти як илм мешаванд ва вожаи “эстетика” маъноӣ духӯра касб мекунад. Аммо зебоиву ҳунар як чиз нестанд ва ҳунаршиносон эътироф мекунанд, ки ҳунар гуфта фақат зебоиро фаҳмидан дуруст нест, дар радифи он чихатҳои дигаре ҳафт, мисли сиёсат, маънавият ва ғайра.

Ҳамин тавр, дар зерӣ як калима (эстетика) ду илми гуногун ниҳон аст. Ба андешаи мо, беҳтар мебуд, ки танҳо як маъноӣ ин вожа ро ниғаҳ дорем, яъне он чизе, ки дар он илми зебоӣ маъно дорад ва назарияи ҳунаро санъатро бояд назарияи ҳунаро санъат номид, то иштибоҳ дар истилоҳфаҳмӣ роҳ наёбад. Ҳатто мутафаккири бузурги рус Н.Г. Чернишевский ба ин гуна иштибоҳ ишора карда, онро аз чихати мантиқ хато мегуфт ва ба ҷудо кардани маъноҳои гуногуни калимаи «эстетика» исро мекард. Вай навишта буд, ки «эстетикаро ё ҳамчун илми зебоӣ ва ё ҳамчун илм дар бораи ҳунаро санъат фаҳмидан лозим аст». Агар эстетика (аз рӯи мундариҷаи ҳадаш) илми ҳусну барозандагӣ бошад, пас вай ҳақ надорад дар бораи улвият ҳарф занад, мисли он ки дар бораи некӣ, ҳақиқат ва ғайра. Аммо, агар мо бо эстетика илм дар бораи санъатро дарк кунем, пас, албатта, он бояд дар бораи улвият суҳан ронад, зеро улвият ба соҳаи ҳунар дохил мешавад. Аммо ин даъвати олим дар замонаш бидуни воқуниш монд ва то кунун ҳарду маъноӣ калимаи «эстетика» нигоҳ дошта мешавад.

Душворӣ дар он аст, ки эстетикаро аксаран ҳамчун назарияи ҳунаро санъат мефаҳманд. Масалан, А. Белик, ки эстетикаро ҳамчун илми зебоӣ таъриф медиҳад ва дар айни замон иддао дорад, ки ин илм то соли 1735 «бо номи поэтика, илм дар ҳусни завқ ё ҳунароҳои нафиса ва ғайра вуҷуд дошт». Дар баробари ин, дар таърихи эстетика роҷеъ ба мулоҳизаҳо дар бораи зебоӣ низ суҳан меравад. Чаро чунин омехтагӣ ба амал меояд? Баумгартен истилоҳи “эстетика”-ро ба илм ворид кард, аммо ӯ дар мушаххас намудани мавзуи ин илм миёни зебоӣ ва ҳунар фарқ нагузошта буд. Эстетика ҳамчун илм дар бораи маърифати ҳисӣ аз ибтидо барои ӯ бо ҳунаре, ки ин дарк ё маърифатро тақомул кунад, алоқадор буд. Аммо, дар баробари ин, дар мадори эстетика ба ҷуз аз «ҳунароҳои озод» зебоӣ низ дохил мешавад, ки ба ақидаи ӯ, бо гуногунрангии худ ҳам ҳамчун «ҷамоли ашӯ ва андеша» ва ҳам ҳамчун «зебоии чизу чора ва материя» зоҳир мебардад.

Инчунин мафҳуми зиштро, ки ҳилофи зебоист, ҳарчанд дар бораи предметҳои зишт фикри зебо ва баръақс, дар бораи чизҳои зебо андешаи зишт кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, ба қавли В. Асмус, “зери мафҳуми эстетика Баумгартен назарияи ҳунаро дар назар дошт, ки дар он дарки ҳисӣ то сатҳи тақомул мерасад, яъне то ҳадди зебоӣ”. Ин навъи назар то замони мо қурби хешро гум накардааст. Ҳанӯз эстетикаро ҳамчун илм дар бораи муносиботи эстетикӣ инсон ба воқеият ва оид ба ҳунар ҳамчун шакли олии ин муносибатҳо муқаррар мекунанд.

Аммо дурустии чунин фаҳмиш андаке шубҳанок ҳам аст, зеро идроки ҳисӣ на мавзуи эстетика, балки асосан равоншиносист. Ба андешаи мо, гоӣ оқилона, ки дар мафҳуми А.Г. Баумгартен ҷо дорад, танҳо он аст, ки эстетика маъноӣ зебоӣ дорад ва ва эстетика илми зебоист. Дуруст аст, ки чунин тафсир ба этимологияи калима мувофиқат намекунад, аммо ҳолатҳои ба ин монанд зиёданд, бинобар ин, ҳеҷ чизи тааҷҷубовар нест.

Масалан, дар илмҳои табиатшиносӣ истилоҳи «физика» дар ибтидо як фанни илмиро ифода мекард ва баъдтар барои ифодаи ҳосиятҳои гуногуни мавзуи он ба ибораҳои «физикаи ҳисмҳои саҳт», «физикаи плазма», «физикаи рӯшноӣ ва ғайраро истифода мекардагӣ шуданд. Файласуфи дигари олмонӣ Г.В.Ф. Гегел равшан ифода кардааст, ки эстетика илми зебоӣ дар воқеият ва дар ҳунаро санъат аст. Аммо тамоми асарҳои ӯ оид ба эстетика ба ҳунаро санъат бахшида шудаанд, ки барои ӯ як аст, яъне маърифати табиати эстетикӣ олами ашӯ. Аз ин рӯ, ӯ дар муқаддимаи «Лексияҳо оид ба эстетика» дурустии унвони ин лексияҳо зеро шубҳа гузошт ва таъкид кард, ки баррасии масоили зебоии табиат машғул нахоҳад шуд. “Ин лексияҳо ба эстетика дахл доранд, мавзуи онҳо шоҳигарии олами ҳусн, дақиқтараш – соҳаи ҳунар аст ва боз ҳам дақиқтар – эҷоди бадеист. Дуруст, ки истилоҳи “эстетика” чандон ба гуфтори мо дуруст намеояд, зеро он илм дар эҳсосоти одами, тариқи ҳис фаҳм намудани олам аст. Ин

истилоҳ дар мактаби илми Волф ба ҳайси илми нави фалсафӣ ба вучуд омадааст ва он замон дар Олмон чунин принцип раво буд, ки тибқи он осори бадеиро аз нигоҳи таъсири он ба эҳсосоти одамӣ пажӯҳиш мекарданд, масалан, ҳисси лаззат, шавқу вачд, тарс, шафқату раҳм ва ғайра. Азбаски “эстетика” ҳамаи инҳоро фаро гирифта наметавонист, истилоҳи дигар – каллистикаро пешниҳод карданд. Аммо ин истилоҳ низ мувофиқ наомад, чунки илмеро, ки мо дар назар дорем, ҳусну зебоиро на ба таври мукамал, балки танҳо зебоиро дар ҳунар фаро мегирад. Ба ҳар ҳол, ягона ифодае, ки мазмуни илми моро дар бар мегирад, ин “фалсафаи ҳунар” ё боз ҳам фаҳмотар – “фалсафаи эҷодиёти бадеист”.

Дар бораи он ки чаро Гегел дар концепсияи эстетикаш табиатро сарфи назар кардааст, мо аз муқаддимаи “Лексияҳо оид ба эстетика” посух меёбем. Мазмуни мухтасари ин посух дар шарҳи мо чунин аст: дар ҳаёти муқаррарӣ одамон аз чизҳои зебо зиёд сухан мегӯянд (ранги зебо, осмони зебо, дарёи зебо, гулҳои зебо, бархе ҳайвоноти зебо ва ғайра). Аммо баҳси он ки то чӣ андоза ин чизҳо ба меъёри зебоӣ ҷавобгӯ ҳастанд, як сӯ гузошта, тасдиқ мешавад, ки ҳар чизи аз ҷиҳати бадеӣ зебо волотар аз табиат аст. Зеро зебоии санъат зодаву эҷодшуда дар пояи руҳ аст ва ҳар андоза, ки руҳ ва тааллуқоту ҳосилоти он болотар аз табиат ва падидаҳои он аст, ҳамон андоза зебоӣ дар ҳунар волотар аз зебоии табиист. Дигар ин ки ҳар ҳаёли ночизе, ки дар мағзи инсон меояд, болотар аз ҳар маводи табиат аст, зеро дар ҳар ҳаёл чизе руҳонӣ ё озодие ҳаст. Фақат руҳ ибтидоӣ ҳама гуна ҳақиқатхост ва ҳар чизи дорои ҳусн барои он зебост, ки ба ин руҳи мутлақ нисбате дорад ва зодаи он аст. Ба ҳамин маъно, зебоӣ дар табиат фақат рефлексияи (таҷассуми) зебоии руҳ аст. Маҳдуд кардани предмети эстетика бо зебоӣ дар ҳунару санъат дуруст аст, чунки дар ҳама мунозараву гуфтугӯҳо ба ёди касе наомада, ки ба омӯзиши ашёи олами модӣ аз нигоҳи зебоии онҳо шуруъ кунад ва илме бунёд гузорад, ки баёни системаноки ин зебоӣҳоро дар бар гирифта бошад. Аммо аз нуқтаи назари манфиатнокӣ одамон илм дар бораи ашёи табиатро ҷиҳати кумак барои мубориза бар зидди бемориҳо асос гузоштаанд, инчунин илм дар бораи *materia medica* (тасвири маъданҳо, маҳсулоти кимиёвӣ, рустаниҳо ва ҳайвонотро, ки барои муолиҷаи маризҳо заруранд – Ҳ.Р.) ба вучуд овардаанд. Аммо касе то кунун ҳама ашёи табиатро аз назари зебоӣ баррасӣ накардааст. “Мо ҳис мекунем, ки тасаввури мо дар бораи зебоӣ номуайян аст ва дар ин соҳа мо меёру мизони мушаххас надорем ва барои ҳамин ҳам муттаҳид кардани ашёи табиат аз нуқтаи назари зебоӣ маъно дошта наметавонад”.

Гумон мекунем, ки чунин посухи Гегел аз мавқеи идеализми объективии ӯ бармеояд, ки тибқи ин система асоси ҳама ҳастӣ ва сароғози маънавият руҳи мутлақ аст. Ин руҳи мутлақ асоси ҳама ҳастӣ – табиат, ҳаёти иҷтимоӣ бо ҳама зухуроташ ба шумор мерафт. Ҳамин сифати эстетикӣ низ як навъе идея дар марҳилаи муайяни рушди он ҳисоб мешуд. Зебоиро Гегел ҳамчун “падидаи ҳиссӣ ва намоиши ҳиссии идея” муқаррар мекунад. Дар “Лексияҳо оид ба фалсафаи дин” мутафаккир таъкид кардааст, ки “зебоӣ дар худии худаш ҳадаф аст, дар муносибат ба ҳастии бевосита сидқ дорад, яъне дорои аҳаммият аст”. Гегел санъатро шакли аввал ва нокомили худифшосозии идея меҳисобад. Барои ҳамин ҳам ӯ ҳунару санъатро якҷо бо дин ва фалсафа ҳамчун василаи маърифати идеяи мутлақ баррасӣ мекунад. Мафҳуми ҳусну зебоӣ дар концепсияи эстетикаи Гегел ҳамин гуна рушд кардааст.

Н.Г. Чернишевский афкори Гегелро мавриди нақд қарор дода менависад: “Зебоиро ҳамчун зухури пурраи идея дар вучуди мушаххас муқаррар карда, мо ба ҳулосае меоем, ки “зебоӣ дар воқеият танҳо шабаҳ аст, ки маҳсули тахайюли мост. Ва аз ин ҳулоса мешавад, ки зебоӣ тавассути ҳаёли мо ҳосил мешавад, ҳол он ки дар воқеият вучуд надорад. Модом ки чунин аст, “сарчашмаи санъату ҳунар пур кардани холигоҳи зебоӣ дар воқеияти объективист ва “он зебоиеро, ки ҳунар меофарад, аз зебоии олами ҳастӣ болотар меистад”. Инҳо моҳияти эстетикаи Гегелро ташкил медиҳанд ва аз инкишофи мантиқии мафҳуми ҳусну зебоӣ бармеоянд.

Барои Н.Г. Чернишевский асоси эстетика ин таърифаш буд: “Зебой худи зиндагист”. Аз ин таъриф бармеояд, ки зебоии ҳақиқию воло ҳамон зебоист, ки инсонро онро дар олами вақоеъ дармеёбад, на он зебоие, ки тавассути ҳунар офарида мешавад.

Чунон ки мо собит кардем, барои Гегел эстетика назарияи ҳунару санъат аст. Масъалаҳои бадеиятро бо зебой ҳамсанг медонад. Карл Маркс низ чунин мешумурд, ки ҳунар ифодаи зебоист. Ин нуқтаи назар то кунун ҳукми густарда дорад ва ҷонибдоронаш афзунанд. Оё ин дидгоҳ мутлақан саҳеҳ аст? Магар ҳунар фақат ифодаи зебоист, аммо бо далелҳои, ки ҳунару санъат моро аз нигоҳи маънавий камол мебахшад, аз назари ахлоқу фарҳанг тамиз мекунад, чӣ бояд кард? Мисолҳои зиёде аз осори бадеӣ зиёд овардан мумкин аст, ки фаҳмо шавад: ҳунар танҳо пойбанди зебой нест. Масалан, Зайнаб – қаҳрамони қиссаи С. Улуғзода “Ёрони боҳиммат” баъди фаҳмидани он ки шавҳараш дар ҷанг намурда, балки маъюб аст, ба суроғаш меравад ва ўро ба хонааш бармегардонад. Ин рафтори Зайнаб оё зебоист ё мансуб ба маънавиёти одамӣ? Ё дар қиссаи “Духтари капитан”-и А.С. Пушкин қаҳрамони асосӣ Гринёв ба Пугачёв пӯстии аз пашми харгӯш омодашударо тухфа мекунад. Ин ҷо сухан аз зебоии пӯстин аст, ё зебоии Пугачёв, ё рафтори неки Гринёв? Ин ду намуна аз мазмуни маънавии ҳунар гувоҳӣ медиҳад. Ё худ дар образи Мунаввар аз ҳикояти “Сози Мунаввар”, ки зебоии зоҳирӣ надорад, аммо рафтору муносибаташ инсондӯстӣ ва меҳру муҳаббату вафо сидқ мекунад.

Мутафаккири бузурги рус В.С. Соловёв чунин ақида дошт, ки вазифаи асосии ҳунар ифода кардани чизест, ки табиат онро ифода карда наметавонад. Моҳияти зебой бояд дар зухуроти аслию воқеияш фаҳму дарк шавад. Ҳамин тариқ, мо тибқи имкон нишон додем, ки мавзӯи асосии бозтоби бадеӣ натавонад сифатҳои эстетикӣ инсон, балки хислати маънавий ва иҷтимоию сиёсӣ ҳам ҳаст.

АДАБИЁТ

1. Баумгартен А.Г. Эстетика. – М.: Изд-во Университета Дм. Пожарского, 2021. – С. 62-74.
2. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.2. - М.: Высшая школа, 1962. - С. 452.
3. Зисль А. Искусство и эстетика. - М., 1975. - С. 9.
4. Борев Ю.Б. Эстетика. - М., 1988. - С.22.
5. Чернышевский Н.Г. Эстетические отношения искусства к действительности. Полн. собр. соч. Т.2. - С.21-22.
6. Велик А. Эстетика и современность. - М., 1963. - С. 182.
7. Асмус В.Ф. Немецкая эстетика 18 века. – М.: Искусство, 1962. - С.7.
8. Пospelов Г.Н. Искусство и эстетика. - М.: Искусство, 1984. - С. 16-17.
9. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4-х т. – Т.1. - М., 1968. - С.7
10. Гегель Г.В.Ф. Философия религии. В 2-х т. Т. 2. - М., 1977. - С.84.
11. Соловьёв В.С. Философия искусства и литературная критика. – М.: Искусство, 1991. – С. 46.

ВИЖАГИҲОИ БОЗТОБИ ЭСТЕТИКӢИ ВОҚЕИЯТ ДАР АДАБИЁТИ БАДЕӢ (мулоҳизоти назарӣ)

Дар фишурда сухан дар бораи масъалаҳои назарии хусусиятҳои инъикоси воқеият дар адабиёти бадеӣ меравад. Дар он баҳсу баррасиҳои олимони маъруфи соҳаи фалсафа ва эстетика роҷеъ ба мафҳумҳои асосии илми зебоишинохтӣ ва муносибати онҳо ба ҳунари эҷод, аз ҷумла адабиёти бадеӣ оварда шуда, кӯшиш ба кор рафтааст, ки ҷойгоҳи аслии онҳо муайян ва таносуби зебой ва бадеият дуруст фаҳму дарк шавад.

Калидвожаҳо: ҳунар, адабиёт, зебой, бадеият, образ, эҳсос, бозтоби бадеӣ, таҳайюл, ғоя, маърифат.

ОСОБЕННОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ОТРАЖЕНИЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (теоретические размышления)

В статье речь идет о теоретических проблемах отражения и воспроизведения действительности в художественной литературе. В ней приводятся дискуссионные мысли видных ученых в сфере философии и эстетики касательно основных понятий эстетической науки и их отношения к творческой деятельности. Автором делается попытка выяснить место этих понятий, а также выявить соотношение прекрасного и художественности в системе искусств.

Ключевые слова: искусство, литература, прекрасное, художественность, образ, художественное отражение, воображение, идея, восприятие.

FEATURES OF AESTHETIC REFLECTION OF REALITY IN FICTION (Theoretical Reflections)

The article deals with the theoretical problems of reflecting and reproducing reality in fiction. It presents the controversial thoughts of prominent scientists in the field of philosophy and aesthetics regarding the basic concepts of aesthetic science and their relationship to creative activity. The author tries to clarify the place of these concepts, as well as to identify the relationship between beauty and artistry in the art system.

Keywords: art, literature, beauty, artistry, image, artistic reflection, imagination, idea, perception.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Ҳафиз Азизович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии факултаи филология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** hafizrahmon@mail.ru. **Телефон:** (+992) 900-90-04-29.

Сведения об авторе: *Рахмонов Хафиз Азизович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** hafizrahmon@mail.ru. **Телефон:** (+992) 900-90-04-29.

Information about the author: *Rahmonov Hafiz Azizovich* – Tajik National University, the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature Faculty of Tajik Filology. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** hafizrahmon@mail.ru. **Phone:** (+992) 900-90-04-29.

ТАЪРИХИ ТАРҶУМА БАР МАБНОИ РАВОБИТИ АДАБИИ ХАЛҚҶОИ ТОҶИКУ ЧИН ДАР АСРҶОИ XX-XXI

*Ши Сяюй – докторанти PhD-и кафедраи назария ва
адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ*

Рубоии Умари Хайём дар соли 1919 аз ҷониби Ҳу Ши тарҷумашуда аввалин шеърӣ тоҷику форс дар таърихи адабиёти муосири Чин гардид. Ин мавҷи тарҷумаи шеърӣ тоҷику форс ба вучуд овард ва аз он замон адабиёти тоҷику форс таваҷҷуҳи адабиётшиносони чиниро ба худ кашид. Го Мого, Сюй Чжимо, Чжун Тянсин ва дигарон ашъори Умари Хайёмро пай дар пай тарҷума кардаанд. Достони машҳури тоҷику форс «Шоҳнома» (порча)-и Фирдавсӣ бори нахуст аз ҷониби Ву Ши тарҷума ва ба Чин муаррифӣ шуда дар «Адабиёт»-и Чин (№ 3, 1934) ба таъ расидааст. Аммо ҳеҷ яке аз тарҷумаҳои зиркшуда аз матни асли баргардонда нест. Фақат соли 1947 олими мусулмонии чинӣ Ван Чинчай «Гулистон»-и Саъдиро мустақиман аз забони форсӣ тарҷума кард.

Давраи тарҷумаи масшабии адабиёти тоҷику форс дар Чин баъди таъсис ёфтани кишвар дар соли 1949 мебошад. Аммо авҷи аслии тарҷумаи адабиёти тоҷику форс аз солҳои 80-уми асри 20 оғоз шуд. Пас аз соли 1980 мутахассисони забони форсӣ вазифаи асосии тарҷума ва муаррифии адабиёти тоҷику форсро ба уҳда гирифтанд ва осори тарҷумашуда аз дигар забонҳо тадриҷан ба ҷойи дуҷуминдараҷа мегузашт. Дастовардҳои намоёндагии ин марҳала иборатанд аз: тарҷумаи Чжан Хуннян «Бустон» (1989), тарҷумаи Син Биншун «Девони ғазалиёти Ҳофиз» (1981) ва тарҷумаи Чжан Хуэй «Девони шеърҳои Низомии Ганҷавӣ» (1987).

Аз солҳои 1990 тарҷумаи адабиёти тоҷику форс дар Чин боз ҳам инкишоф ёфт. Мутахассисони забони форсӣ вазифаи тарҷумаро пурра бар дӯш бардоштанд ва падидаи тарҷума аз забонҳои дигар аз сахнаи таърих берун шуд. Тарҷумаи барҷастатарини адабиёти тоҷику форс "Силсилаи китобҳои адабиёти классикии форсӣ" аст, ки соли 2002 бо кушиши ҳафт мутахассиси соҳа дар Чин тарҷума шудаанд. "Силсилаи китобҳо" дар маҷмӯъ 18 ҷилд, аз ҷумла «Шохнома» (6 ҷилд), «Маснавии маънавий» (6 ҷилд), «Ғазалиёти Ҳофиз» (2 ҷилд), «Ашъори Рӯдакӣ», «Рубоиёт», «Гулистон» ва «Бустон».

Адабиёти муосири тоҷик дар Чин то ҳол пурра ошно нашудааст. Баъди барпо гардидани Чин дар муддати тулонӣ фақат асари 4 адиби тоҷик тарҷума шудааст. Аввалин нависандаи муосири тоҷик, ки осори ӯ ба забони чинӣ тарҷума шудааст, Садриддин Айнӣ мебошад. Соли 1953 Нашриёти мадания байналмилалии Чин «Шаҳр»-ро (ҷилди дуҷуми «Ёддоштҳо») бо тиражи 8000 нусха нашр кард. Ин аз ҷониби Да Сао ва Тен Си дар асоси тарҷумаи «Soviet literature»-ИҶШС (№ 9, 1953) тарҷума шуда, аз тарафи Сян Ю аз рӯйи тарҷумаи русии «Ёддоштҳо» таҳрир шудааст. Дар сарсухани китоб тарҷумон маълумоте дар бораи ҳаёту фаъолияти Садриддин Айнӣ ва таърихи мардуми тоҷикро, ки дар «Soviet literature»-ИҶШС тарҷума шудааст, ҳам ба хонандагони чинӣ пешкаш карда шуд.

«Вафо»-и Фотех Ниёзӣ соли 1954 аз ҷониби Нашриёти Федератсияи маҳфилҳои адабӣ ва санъати Шанхай бо теъдоди 3000 нусха аз чоп баромадааст. У Лянҷжи ва Чжан Си онро дар асоси нусхаи русии «Вафо», ки аз тарафи Нашриёти нависандагони Шуравӣ соли 1950 дар Москва чоп шудааст, ба забони чинӣ тарҷума карданд.

Соли 1957 Нашриёти адабиёт ва санъати навини Чин «Бухоро»-и Садриддин Айниро, ки ҷилди якум ва дуҷуми «Ёддоштҳо» мебошад, бо теъдоди 15 ҳазор нусха аз чоп баровард. Сян Юй ва Бу Ло дар асоси тарҷумаи русӣ, ки Нашриёти нависандагони шӯравӣ соли 1951 дар Москва нашр кардааст, вазифаи тарҷумаро бо нигоҳдории тарҷумаи ҳоли нависанда ва шарҳҳо аз тарҷумони рус анҷом додаанд. Дар мавриди тарҷумаи исмҳои хосси миллии тоҷикӣ, мутарҷим одатан бо роҳи транслитератсия ва шарҳҳои бар асоси тарҷумаи русӣ ин масъаларо ҳал мекард.

Ҳикояҳои Саттор Турсун «Аз субҳ то шаб» ва «Домбра» аз ҷониби Чэн Баочэн тарҷума шуда дар «Адабиёти Шуравӣ»-и Чин (№ 1, 1981) чоп шудаанд. Ду шеъри Мирзо Турсонзода дар «Адабиёти шуравӣ»-и Чин (№ 3, 1986) ба таъб расидаанд, ки он ба қалами Чэн Хуайи тааллуқ дорад.

Солҳои охир бо бунёди муштараки "Камарбанд ва роҳ" ва пайдо намудани мутарҷими донандаи забони тоҷикӣ бархе аз асари тоҷик мустақиман аз забони тоҷикӣ ба забони чинӣ тарҷума шудаанд. Соли 2021 Нашриёти нависандагони Чин «Тазкираи назми муосири тоҷик»-ро нашр кард, ки он 211 шеъри 44 шоири муосири тоҷикро фаро гирифт. Китоб бар асоси тазкирае зери таҳрири Низом Қосим, раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад. Низом Қосим дар сарсухани китоб навиштааст, "Умедворем, ки ин тазкираи назм ба хонандагони чинӣ имкон медиҳад, ки бо иқтишоф ва кашфи санъати шеърнависи тоҷик ошно шаванд." Тарҷумони асосии тазкира Дэн Син, Ван Хуэйчуан ва Чжан Лей мебошанд. «Мақтаби кӯҳна» ва «Марги судхӯр»-ро Ся Ран аз рӯйи китоби «Асарҳои мунтахаб»-Садриддин Айнӣ, ки соли 1978 Нашриёти «Ирфон» ба таъб расонидааст, ба забони чинӣ тарҷума кардааст ва китобҳо ба наздики нашркарда мешаванд. Тарҷумонҳои дар боло зикргардида ҳама солҳо дар Донишқадаи

Конфутсии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кор кардаанд ва забони тоҷикиро хуб медонанд.

Илова бар ин, аз солҳои 50-ум дар Чин бархе аз афсонаҳои халқии тоҷик ва асарҳои илмӣ дар мавзӯи таърих нашр шудаанд. Қобили зикр аст, ки «Тоҷикон дар оинаи таърих»-и президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2019 аз тарафи Нашриёти Мардуми Чин нашр шудааст. «Тоҷикон»-и Бобочон Гафуров соли 2022 аз ҷониби Нашриёти Академияи Илмҳои Иҷтимоии Чин чоп шудааст.

Тарҷумаи адабиёти чинӣ дар Тоҷикистон аз соли 1950 оғоз шудааст. Нашриёти давлатии Тоҷикистон аз соли 1951 то соли 1961 ҳамагӣ 14 асари 11 нависандаи чинӣ, «Мачмуаи афсонаҳои халқии Чин» ва «Асарҳои мунтахаби Мао Сзэдун»(4 ҷилд)-ро аз чоп баровард. Теъдоди миёнаи ин китобҳо қариб 5000 нусха мебошад. Нашриёти давлатии Тоҷикистон аз рӯи шумораи нашри асарҳои адабии Чин аз соли 1949 то соли 1991 ба қатори ҳашт беҳтарин нашриёти ҷумҳурии ИҶШС дохил шуд. Ин асарҳо ҳама аз забони русӣ тарҷума шудаанд ва тарҷумаҳои русиашон дар байни хонандагони русзабон шӯҳрати калон доштанд, аз ҷумла асарҳои адибони номоёни Чин Лу Син, Мао Дун, Чжао Шули ва Лю Байюй.

Дар «Садои Шарқ» аз соли 1950 то соли 1959 19 ҳикояи 6 нависандаи Чин, 6 шеърӣ 6 шоири Чин ва 4 мақолаи муаррифӣ оид ба адабиёти Чин чоп шудаанд. Бояд гуфт, ки соли 1958 дар Тошканд аввалин Конференсияи нависандагони Осиё ва Африка баргузор гардид. Ҳайати Чин бо роҳбари Вазири фарҳанг, раиси Иттифоқи нависандагон Мао Дун дар Конференсияи Тошканд иштирок кард. Дар ҳайати он Чжао Шули, Лю Байюй ва ғайра буданд. Як шумораи «Садои Шарқ» (№ 9, 1958) тамоман ба конференсия бахшидааст, ки дар он фикру андешаҳои нависандаи Чин Лю Байюй оид ба Конференсия ва осори Ге Баосюан ва Мао Дун нашр шудаанд. Беш аз 20 мутарҷими тоҷик дар қорҳои тарҷумаи адабиёти чинӣ ширкат карданд. Ба сифати мисол метавон Пулод Толис, Раҳим Ҳошим, Раҳим Ҷалил, Фотех Ниёзӣ, Ҳабиб Ахрорӣ, Ҷалол Иқромӣ ва дигаронро ном бурд. Аммо мутаассифона, аз соли 1961 то пош хӯрдани ИҶШС бо сабабҳои ҷун муносибати Чину Шӯравӣ дар Тоҷикистон тарҷумаи асари бадеии чинӣ боз пайдо нашуд.

Дар садаи 21 вазъи тарҷума дар Тоҷикистон беҳтар тағйир меёбад. Нашриёти «Адиб» соли 2006 маҷмуаи ашъори собиқ вазири қорҳои хориҷии Чин Ли Чжаосин «Саду шаш барг»-ро тарҷума ва нашр кард. Сафорати Чин дар Тоҷикистон нашри «Суханҳои ҳақимона ва зебои Конфутсий» (2017) ва «100 шеър аз даврони сулолаи Тан» - ро (2020) маблағгузорӣ кардааст. Дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (№ 11, 2012) тарҷумаи ҳикояи Лу Син «Зиндагиномаи воқеии А-кю» чоп шуд ва дар «Садои Шарқ» (№ 2, 2020) 6 шеърӣ 6 шоири муосири Чин ба таъб расидаанд.

АДАБИЁТ

1. Гао Ху. Переводная китайская книга в СССР (1949-1990 гг.) : Проблемы издания и тематико-типологический анализ: Дис. ... канд. пед. наук. 2001. 215 с.
2. Замир Саъдуллозода. Шайх Саъдӣ дар Чин// Садои Шарқ, № 1-3, 1995. –С. 108-110.
3. Дилором Исмоилова. Муруре ба зиндагинома ва эҷодиёти Ҳабиб Ахрорӣ// Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки, № 1, 2023. –С. 226-231.
4. Лю Байюй. Машъали дӯстӣ// Садои Шарқ, № 9, 1958. –С. 6-7.
5. Раҳим Ҳошим. Омӯзгори ғамхору сахтгир// Садои Шарқ, № 5, 1960. –С. 115-130.

ТАЪРИХИ ТАРҶУМА БАР МАБНОИ РАВОБИТИ АДАБИИ ХАЛҚҲОИ ТОҶИКУ ЧИН ДАР АСРҲОИ ХХ-ХХІ

Дар фишурда масъалаи робитаҳои адабии тоҷику чин тавассути тарҷума баррасӣ шудааст. То имрӯз ҳамин мавзӯ ҳанӯз ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар фишурда тамоми осори адабие, ки аз асри 20 байни ду кишвар тарҷума шудаанд, таҳқиқ

шуда, дар асоси он таърихи тарҷумаи мутақобили адабиёти ду кишвар таҳлил намуда, марҳилаҳои инкишофи тарҷума ва сабабҳои ташаккули он ошкор карда мешавад.

Калидвожаҳо: тарҷума, равобити адабӣ, Тоҷикистон, Чин, С. Айнӣ, Лу Син.

ОБ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА В КОНТЕКСТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЛИТЕРАТУР ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ XX-XXI ВВ

В данной статье рассматривается проблема таджикско-китайских литературных связей через перевод. По сей день данная тема остаётся малоизученной. В статье предпринята попытка перечислить все литературные произведения, переведенные между двумя странами с XX века, на основе чего анализируется история взаимного перевода литератур двух стран, раскрываются этапы развития перевода и причины их становления.

Ключевые слова: перевод, литературные связи, Таджикистан, Китай, С. Айнӣ, Лу Синь.

ON THE HISTORY OF TRANSLATION IN THE CONTEXT OF INTERACTION BETWEEN THE LITERATURES OF TAJIKISTAN AND CHINA IN XX-XXI CENTURIES

This article deals with the problem of Tajik-Chinese literary ties through translation. To this day, the topic has not been fully studied. The article attempts to list all literary works translated between the two countries since the XX century, on the basis of which the history of mutual translation of Tajik-Chinese literatures is analyzed, the stages of development of translation and the reasons for their formation are revealed.

Keywords: translation, literary ties, Tajikistan, China, S. Ayni, Lu Xun.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ши Сяююй* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** xiaoyu.shi@mail.ru

Сведения об авторе: *Ши Сяююй* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры современной таджикско-персидской теории и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** xiaoyu.shi@mail.ru

Information about the author: *Shi Xiaoyu* – Tajik National University, PhD student of the department of modern persian-tajik theory and literature. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** xiaoyu.shi@mail.ru

ТАҲАВВУЛИ САБКИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР ИБТИДОИ АСРИ ХХ

*Қосимзода С.С. – д.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва
усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ ДМТ*

Адабиёт шевае аз шеваҳои бевосита ё бавоситаи инъикоси рӯзгори башарист. Аз он ҷо, ки ҷаҳони ҳастӣ худ маҷмуи таҳаввулот аст, пас таҳаввул дар адабиёт ҳам ба ҳар навъу шакле, ки сурат пазирада, як амри ногузир бояд пазируфта шавад. Инсоният аз оғози зуҳури адабиёт вобаста ба рушду камол ва ниёзмандии маънавӣ, ҳамчунин дар ҷо-ҷое аз таърих бар мабноии хостаҳои низоми ҳоким дар ҷомеа ба адабиёт вазифаҳои мухталифро таҳмил кардааст. Пас, дар тули замонаҳои аз таърих адабиёт ба хотири бароварда сохтани ҳамин хостаҳои ҷомеа гирифтори тағйирот шудааст.

Адабиётшиносон ва мунаққидон бидуни истисно вақте хостаанд аз таҳаввули адабиёт сухан бигӯянд, заминаҳои онро аз авзои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давраи мавриди назарашон бо назардошти таҷаддуи андеша ва тафаккури инсонҳои ҳамон давра ҷустуҷӯ кардаанд. Андеша ва тафаккури башарият ҳамвора дар

чараёни таҳаввул ва тачаддуд қарор дошта, нигоҳи инсонҳо вобаста ба ҳамин таҳаввулот ба ҳаёт тағйир кардааст.

Ин ҷо тасмим гирифтём заминаҳои таҳаввули сабки шеъри форсии тоҷикиро мухтасар аз ибтидои қарни XX баррасӣ кунем. Аз он ҷо, ки таҳаввули сабк дар қаринаи таҳаввули адабиёт сураат мегирад, пас ба ночор мо ҳам бояд дунболи заминаҳои таҳаввули адабиёт дар таърихи мавриди назарамон биравем. Албатта, то имрӯз пажӯҳишгарони бисёре дар боби таҳаввули адабиёт дар асри XX назарҳои худро ироа кардаанд, ки дар якҷоягӣ тасвири комили ин раванди таърихро шакл дода метавонанд.

Аммо, ба даст овардани ин тасвири комил аз он ҷиҳат мушкил аст, ки пажӯҳишгарони эронӣ зимни баррасии заминаҳои таҳаввули адабиёт, хусусан шеъри форсӣ дар асри XX танҳо ба маҳудҳои сиёсӣ, ҷуғрофиёӣ ва идеологии Эрони имрӯзӣ иктифо кардаанду пажӯҳишгарони тоҷик заминаҳои таҳаввули адабиёт дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистони имрӯзаро аксаран паёмади вуруди Русияи сотсиалистӣ ба сарзаминашон дониста, бо ҳамин андеша иктифо кардаанд.

Бояд гуфт, ки се заминаи бунёдии таҳаввули сабк дар адабиёти аввали асри XX рӯи қор омад, ки ин таҳаввул дар вазъи ҷомеа, таҳаввул дар шинохти шеър ва таҳаввул дар шинохти ҷойгоҳи шеър буд.

Сирусӣ Шамисо, яке аз устодони мактаби сабкшиносии имрӯзи Эрон, менависад, ки «дар даврони муосир таҳаввули иҷтимоии муҳимме, ки метавонист тафаккур ва дар натиҷа сабкро тағйир диҳад, инқилоби маршрута буд. Инқилоби маршрутӣ яке аз муҳимтарин авомили тағйироти иҷтимоӣ ва сиёсӣ ва махсусан, фарҳангӣ дар таърихи Эрон аст ва аз ин рӯ, муҳимтарин тағйири сабкӣ дар пай дошт, ки сабки нав дар шеър ва наср бошад. Ба ин маънӣ, ки яқсара адабиёт ҳам ба лиҳози фикрӣ ва ҳам ба лиҳози сурӣ ба ду бахш – қуҳан ва нав тақсим шуд» [8, с. 1]. Масалан, Шамси Лангарудӣ «тағйири зиндагии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар Эрон»-ро аз заминаҳои бунёдии таҳаввул дар шеър медонад [2, с. 4].

Ҷанӯз Садриддин Айнӣ дар пешгуфтори қисмати савуми «Намунаи адабиёти тоҷик» тазаққур медиҳад, ки «ин қисм аз адабиётеро, ки мо дар садаи нақлаш ҳастем, нав гуфтан нисбат ба адабиёти қӯҳнаи сирф аст, вагарна услуб, тарзи баён, ифодаи афкор қардан дар зимни қасида, ғазал, қитъа, рубой ва амсолаш ва риояти вазну қофия бар вақҳи ақмал, муболиға, ташбеҳоту саноеи лафзӣ айнан ба тарзи қуҳна аст, (илло ноқиран) танҳо мавзӯ филҷумла тоза аст» [1, с. 353].

Агар Шамисо, ки аз лиҳози сабкшиносӣ вориди баҳси таҳаввули адабиёт шудааст, тағйири сабкро натиҷаи инқилоби маршрута медонад, Садриддин Айнӣ аслан тағйир нақардани сабкро таъкид қарда, тоза шудани мавзӯ дар шеърро аз мушаххасоти умдаи «адабиёти нави тоҷик» медонад. Аммо, дар сабкшиносии шеъри форсӣ, мавзӯ ва муҳтавои шеър ҳам аз қумлаи мушаххасоти сабксоз шинохта шудаанд. Ба ҳар ҳол, воқеият ин буд, ки сабк ва забони баёни шеъри адабиёти нав, ки Садриддин Айнӣ оғози онро аз соли 1905 қарор додааст [1, с. 353], гирифтори тағйироти чашмас гардид.

Ҷамин тавр, рӯҳияи инқилобӣ гирифтани ҷомеа яке аз омилҳои боризи таҳаввул дар адабиёт ва дар натиҷа сабки шеърии шоирони тоҷик дар ибтидои асри XX буд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик (Таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод) [Матн] / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Лангарудӣ, Ш. Таърихи таҳлилии шеъри нав. Дар 4 ҷилд. Ҷилди 1 [Матн] / Шамси Лангарудӣ – Техрон: Нашри Марказ, 1332 – 438 с.
3. Лоҳутӣ, А. Мунтахаби ашъор [Матн] / Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 367 с.
4. Мирзоюнус, М. Адабиёти миллӣ ва муқолаҳои фарҳангӣ: Маҷмӯаи мақолаҳои адабиётшиносӣ [Матн] / Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Ношир, 2015. – 516 с.

5. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / Муҳаммадҷон Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
6. Шамисо, С. Сабкшиносии шеър. Чопи нӯҳум [Матн] / Сируси Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1382, – 430 с.

ТАҲАВВУЛИ САБКИ ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Адабиёти форсии тоҷикӣ дар ибтидои асри ХХ дучори таҳаввулоти густардаи сохторӣ ва муҳтавоӣ гардид, ки аз назари адабӣ натиҷаи ин таҳаввулот тағйири сабки назмиву насрӣ буд. Муаллиф дар ин фишурда заминаи таҳаввули сабки шеъри форсии тоҷикиро баррасӣ карда, се бунёди асосии ин таҳаввулро ҷудо кардааст. Аввалан, таҳаввули вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа сабаб гаштааст, ки ҷойгоҳи адабиёт ва дар пайи он сабки гуяндагони он дучори дигаргунӣ шавад. Дувум, таҳаввул дар шинохти ҳуди шеър, ҷиғунагии он ва бозбинии вазоифи шеър сабаб шудааст, ки сабки шеър тағйир кунад. Ҳамчунин, дигар шудани ҷойгоҳи шеър дар ҷомеа, яъне аз мақоми як офаридаи ҳунари афтидани он ва табдил шуданаш ба василаи таблиғоти дидгоҳҳои низоми Шуравӣ таъсири бесобиқа ба забон ва муҳтавои шеър гузоштааст, ки дар натиҷа сабки шеърӣ дигаргун шудааст. Муаллиф ин се ақидаро дар ҳилоли таърихи адабиёти навини тоҷик собит кардааст.

Калидвожаҳо: сохтор, муҳтаво, жанр, таҳаввул, шеър, навсозӣ, сабк, ҳунар, муаллиф, ҷомеа.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Таджикско-персидская литература в начале XX века претерпела широкую структурную и содержательную эволюцию, которая с литературной точки зрения привела к изменению стиля поэзии и прозы. В данной статье автор рассматривает основы эволюции стиля таджикско-персидской поэзии и выделяет три главных основ этой эволюции. Во-первых, изменение социально-политической ситуации в обществе привело к изменению роли литературы и, как следствие, стиля поэтов. Во-вторых, эволюция в познании самой поэзии, как она есть, и переосмысление функции поэзии привело к преобразованию стиля. Кроме того, изменение места поэзии в обществе, то есть потеря её статуса как художественного творчества и её становление как средства пропаганды советской системы, оказали беспрецедентное влияние на язык и содержание поэзии, которые впоследствии изменили стиль поэзии. Автор в настоящей статье, приведя аргументы из истории современной таджикской литературы, изложил свои взгляды.

Ключевые слова: структура, содержание, жанр, эволюция, стих, обновление, стиль, мастерство, автор, общество.

MODERNITY AND EVOLUTION OF PERSIAN-TAJIK POETRY AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

At the beginning of the 20th century, Tajik-Persian literature underwent a broad structural and substantial evolution, which, from a literary point of view, led to a change in the style of poetry and prose. In this article, the author examines the foundations of the evolution of the style of Tajik-Persian poetry and identifies three main foundations of this evolution. First, the change in the socio-political situation in society led to a change in the role of literature and, consequently, the style of poets. Secondly, the evolution in the knowledge of poetry itself, as it is, and the rethinking of the function of poetry led to a transformation of style. In addition, the change in the place of poetry in society, that is, the loss of its status as artistic creation and its formation as a means of propaganda of the Soviet system, had an unprecedented impact on the language and content of poetry, which subsequently changed the style of poetry. The author in this article, giving arguments from the history of modern Tajik literature, set out his views.

Keywords: structure, content, genre, evolution, verse, renewal, style, craftsmanship, author, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қосимзода Солеҳ Салим* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Косимзода Солеҳ Салим* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Kosimzoda Soleh Salim* – Tajik National University, postgraduate student of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

АНДАР БАЁНИ ДУ ФАРЗИЯИ ИЛМӢ

Кабиров Ш. – д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиётӣ ДМТ

Олимон забонҳои ҷаҳонро ба асоси ҳамрешагиву хешовандӣ ва вижагиҳои сарфӣ (морфологӣ) ба таври зайл тасниф намудаанд: 1). Таснифоти генеологӣ, ки ба асоси ин таснифот шаҷара, ҳамхонаводагӣ ва хешутабории забонҳо мадди назар гирифта мешавад. 2). Таснифоти типологӣ ё сарфӣ (морфологӣ). Дар ин таснифот сохтори сарфии забонҳо ба инобат гирифта шуда, тибқи ин таснифот забонҳои ҷаҳон ба гурӯҳҳои зерин табақабанди шудаанд: а) Забонҳои оморфӣ ё ғайритасрифӣ; б). Забонҳои аглютинативӣ; в). Забонҳои флективӣ. Азбаски бо мурури замон баъзе забонҳо ба ҳолати аналетикӣ табдил шудаанд, бинобар ин, олимон таснифоти аналитикиро низ эътироф кардаанд, ки аз ҷумла, забони тоҷикӣ ба ин қатор тааллуқ дорад.

Дар ин замина ду нукта ҷолиби таваҷҷуҳ мебошад:

Чаро дар забони тоҷикӣ зада дар ҳиҷои охири калима ҷойи устуворро касб намудааст?

Аз чӣ сабаб дар раванди инкишофи таърихии забонамон миқдори пасвандҳо тадриҷан ва пайваста густариш ёфтааст?

а). Тавре огоҳӣ дорем, дар забони форсии бостон, яъне дар ибтидои аҳди салтанати Ҳахоманишиҳо забонамон 8 ҳолат (падеж) ва баъдан 6 ҳолатро доро буд. Дар раванди инкишоф то давраи миёна қисме аз ҳолатҳо омезиш ёфтаву маҳдуд гардида ва то огози давраи нав, ба ҷуз ҳолати номинатив (именительный), дигар ҳолатҳо вобаста ба задаи таърихӣ таназзул ёфта ва аз байн мераванд, яъне дар вожаҳои чор-панҷой ва панҷҳиҷой зада аз охири калима дар ҳиҷои дуюм ва ё сеюм меафтид (Аҳурамаздо > Ҳурмузд), Дороивахуш > Доро, хшаясия > шоҳ) ва ҳиҷоҳои баъди зада, яъне анҷомаҳои падежӣ ихтисор мешаванд. Азбаски ҷой ва мавқеи задаи таърихӣ дар охири калима қарор мегирад, бинобар ин ҷойи зада дар охири калимаҳои забони тоҷикӣ, ба истиснои баъзе ҳолатҳо, устувор боқӣ мемонад. Ҳамчунин чун ҳолатҳо (анҷомаҳои падежӣ), ки категорияҳои луғавию грамматикӣ ва алоқаҳои гуногуни нахвиरो таъмин мекарданд, ихтисор шуда, пас вазифаҳои анҷомаҳои падежӣ бар дӯши бандакҳо, пасвандҳо ва таркибҳои гуногун афтада ва ин раванд боиси аз сохтори флективӣ ба сохтори аналитикӣ табдил ёфтани забон гардид, ки ин равандро муҳаққиқ Д. Саймиддинов дар доираи ташаккули феълҳои таркибии номӣ (таъкиди мо) чунин баён менамояд: «Ташаккули феълҳои таркибии номии гуногун дар форсии миёна ба сохтори аналитикии ин забон иртибот дорад. Теъдоди феълҳои таркибии номӣ (таъкиди мо) дар нахуст марҳалаи пайдоиш ва ташаккули ин қолаб танҳо дар мисоли чанд феъл мутадовил будааст. Ин қабил феълҳо низ, аслан зимни гурӯҳе аз феълҳои сода падида

омада, ҳамчун муодили таркибии онҳо дар баёни ҳамон як маъно ба кор рафтанд. Ба таври мисол, wanī kardan < wanīdan «нобуд кардан», nimud kardan < nimudan «намудан, ошкор кардан», bēš burden < bēšīdan «озурдан» ва ғ. [Саймиддинов, 2001, 163].

Дар доираи ин раванд, яъне табибли сохтори флективӣ ба сохтори аналитикӣ дар назари забоншиноси шахир Ш. Рустамов, ба андешаи инҷониб, баҳсангез аст, ки ӯ меорад: «Дар давраи миёнаи забони форсӣ барои босуръат инкишоф ёфтани чараёни лексиконидани (таъкиди мо) ибораҳо ба калимаи мураккаб табдил ёфтани онҳо шароити мусоид фаро мерасад.» [Рустамов, 1982, 94]. Алҳол ҳаминро бояд гуфт, ки андешаи Ш. Рустамов оид ба ташаккули вожаҳои мураккаб ба давраи нав тааллуқ дорад, ки оид ба ин масъала дар мавриди дигар таваққуф хоҳем кард.

б). Осори хаттии форсии бостону миёна ва ҳамчунин давраи нав собит менамоянд, ки аз лиҳози таносуб миқдори пасвандҳо нисбат ба пешвандҳо бамаротиб зиёд мебошад. Чунончи, дар вожасозии форсии бостон 5-то, дар форсии миёна 6-то ва дар давраи нав 19-то пешванд ба мушоҳида расида бошад, аммо дар форсии бостон тавассути ҳамнишинии 19-то, дар форсии миёна 26-то ва дар давраи нав беш аз 40-то пасвандҳо дар вожасозӣ сахм гирифтаанд. Аз эҳтимол дур нест, ки иллати зуҳури бештари пасвандҳо ба тадриҷан тағйир кардани сохтори забонамон вобаста бошад, чун ҳолатҳо (анҷомаҳои падежӣ), ки категорияҳои луғавию грамматикӣ ва алоқаҳои гуногуни нахвино таъмин мекарданд, ихтисор шуда, пас вазифаҳои анҷомаҳои падежӣ бар дӯши бештар, пасвандҳо меафтад ва дар ҳамин раванд пасвандҳо на танҳо аз ҷиҳати миқдор, балки аз лиҳози сифатӣ, яъне аз нигоҳи фарогирии тобишҳои маъноӣ хангоми ҳамнишинӣ бо решаи (асосӣ) вожаҳо низ нисбат ба пешвандҳо афзалият доранд. Маҳз аз ҳамин ҷост, ки морфемаҳои пасвандӣ бештар тавачҷуҳи донишмандону фарҳангшиногон асримиёнагиро ба худ ҷалб намуда, аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» оид ба 37 пасванди маъниофару шаклсоз (-зор, -дор, -бор, -вор, -сор, -гар, -гор, -дон, -бон, -истон, -ор, -чӣ, -ӣ, -ҳо, -ак, -осо, -нок, -ин, -он, ваш, -аш, -фом, -о, -манд, -ча, -гон, -ан, -сон, -а, -ур, -иш, -гун, -дес, -ум, -гин, -ват, -фом) маълумот манзур намудааст».

Дар давраи муосир низ дар раванди инкишофи забонамон як силсила пасвандҳои нав зуҳур карданд, ки ин падида идомаи раванди густариши пасвандҳо маҳсуб мегардад.

АДАБИЁТ

1. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001.
2. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2008. – 190 с.;
3. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001;
4. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. – М.: Наука, 1979. – 387 с.;
5. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – 544 с.;
6. Касимов, О. Х. Деривация в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси: Именные словообразовательные суффиксы / О.Х. Касимов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 188с.;
7. Касимов, О. Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси / О. Х. Касимов. – Душанбе: ОАО «Чопхонаи Дониш», 2016. – 346 с.;
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. Ҷ.1. – 350 с.;
9. Мирзоев, Ғ. Хӯшае чанд аз хирмани сухан / Ғ. Мирзоев. – Душанбе, 2018. – 244 с.
10. Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Қайс Розӣ Шамс. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 168.

АНДАР БАЁНИ ДУ ФАРЗИЯИ ИЛМӢ

Дар фишурда вобаста ба таъсири задаи таърихӣ устувории чойи зада дар ҳичои охири вожаҳо ва омили густариши пасвандҳо дар чараёни инкишофи таърихии забон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: зада, задаи таърихӣ, ҳичо, сохтори флективӣ, сохтори аналитикӣ, пасвандҳо.

О ДВУХ ВЫРАЖЕНИИ НАУЧНЫХ ГИПОТЕЗО

В статье рассматривается роль исторического ударения в отношении приобретения устойчивого места ударения в последнем слоге слов и факторы постепенного динамического роста суффиксов в процессе исторического развития таджикского языка.

Ключевые слова: ударение, историческое ударение, слог, флективная структура, аналитическая структура, суффиксы.

ABOUT TWO SCIENTIFIC HYPOTHESES

The article examined the role of historical stress in relation to the acquisition of a stable place of stress in the last syllable of words and the factors of gradual dynamic growth of Sufi in the process of historical development of the Tajik language.

Keywords: stress, historical stress, syllable, inflectional structure, analytical structure, suffixes.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кабиров Шаҳбозбек* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **E-mail:** shahbozikabir@mail.ru **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 937-52-10-40.

Сведения об авторе: *Кабиров Шахбозбек* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** shahbozikabir@mail.ru **Телефон:** (+992) 937-52-10-40.

Information about the author: *Kabirov Shahbozbek* – Tajik National University, Professor of the Department of the Tajik Language and Methods of Teaching of the Tajik Language and Literature, **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** shahbozikabir@mail.ru **Phone:** (+992) 937-52-10-40.

НАҚШИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲОИ –ЗОР, -ИСТОН, -СОР ДАР МАСНАВИИ “ИРҲОН”-И БЕДИЛ

Одиназода М. – муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ ДМТ

Калимасозӣ як қисми забоншиносӣ буда, сохти вожаҳо ва қолабҳои сохта шудани онро меомӯзад. Дар забоншиносии муосир калимасозӣ яке аз бахшҳои забон ба ҳисоб меравад, ки тавассути он таркиби луғавии забон ганӣ мегардад. Пажӯҳиши фаровони олимони ватаниву хориҷӣ дар самти калимасозӣ ба сифати яке аз бахшҳои мустақили забоншиносӣ эътироф гардидааст.

Вобаста ба ин, бахши забон пажӯҳиши зиёде рӯи кор омадааст, ки аксари тадқиқотҳо дар замони Шуравӣ анҷом ёфтаанд. Ин такрорпазирӣ дар дастуру воситаҳо ва монографияҳои зиёди илмӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа буда, доир ба роҳҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ қариб тафовут дида намешавад ва дар онҳо хусусияти

таклидпазирӣ мушоҳида мешавад, ки аксаран такрори афкори назарии забоншиносони пешин баён шудаанд.

Шамси Қайси Розӣ оид ба вазифаи дастурӣ ва хусусиятҳои калимасозии пасванди -зор дар “Ал_муъҷам” чунин ишора кардааст: “Ва он “зо” ва “алиф”-у “ро” дар авоҳири наботҳо (рустанӣҳо) маъни ихтисоси мавзеъ диҳад бад -он , чунон ки “киштзор”-у “лолазор”-у “гулзор” [21, 181-182]. Аз гуфтаи ин донишманд бармеояд, ки пасванди -зор фаровонӣ ва исми маконро месозад.

Профессор Давлатбек Хоҷаев дар рисолаи хеш “Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ” андешаҳои ин чеҳраи илму фарҳанги гузаштаи тоҷикро дар масъалаи калимасозӣ алалхусус дар бораи пасвандҳои -зор, -истон, -сор, ки аз назари ӯ исми зарф месозанд ва ӯ калимоти зеринро чун намуна овардааст: намакзор, корзор, лолозор, гулистон, найистон, шабистон, дабистон [18, 2003, 10 -11].

Дар “Бурҳони қотей” ва “Ғиёс-ул- луғот” низ оид ба хусусиятҳои грамматикӣ ин пасванди калимасоз тавзеҳот омадааст.

Забоншинос Ш. Рустамов дар бораи ин пасвандҳо чунин маълумот медиҳад: “Аксари пасвандҳое, ки исми макон месозанд, аз ҷиҳати ифодаи маъно нисбатан маҳдуд мебошанд. Масалан, пасвандҳои -зор, -истон \ \ стон, -сор аз исмҳои гуногун исми нав месозанд, ки ҳам макон ва ҳам фаровонии предмет асоси калимаро далолат мекунад: дарахтзор, себзор, гулистон [12, 1972, 39].

Калимасозии ин пасавандҳоро олимони зиёде қайд намудаанд, ки дар доираи ин гуфтаҳо хусусиятҳои забонии онҳоро метавон тасниф кард.

Ин пасвандҳо дар маснавии “Ирфон” аз ҷониби Бедил бо риояи вазни шеър доираи истеъмолаш хеле васеъ буда, бо калимаҳои гуногун омада, хусусияти фаровонӣ, мавзеию макониро пайдо кардаанд.

Пасванди -зор. Вожаи зор дар асл мустақилмаъно буда, дар ҳар ду маънӣ ба кор меравад. Зор ҷойи бисёр будани ягон ҷизро ифода мекунад (суффикс) (гулзор, лолозор, сангзор) [2. 1976:125].

Чи тавре ки аз омӯзиши адабиёти назариявӣ бардошт гардид, пасванди -зор дар калимасозии исм аз растанию наботот исмҳое сохта шудааст, ки онҳо макон ва фаровониро ифода мекунад [3, 1985, 114].

Ин пасванд дар забони осори адабиёти классикӣ тоҷик ва забони муосир дар сохтани вожаҳо аз морфемаҳои сахмгузор аст.

Дар маснавии “Ирфон” дар баробари дигар осори адибон пасванди -зор аз растанию наботот ва исмҳои маънӣ вожаҳое сохтааст, ки макон ва фаровонии асоси калимаро ифода мекунад. Чунончӣ: бунафшазор 1 бор, гулзор 14 бор; заъфаронзор 1 бор; лолозор 4 бор; киштзор 3 бор; марғзор 3 бор.

Калимаи бунафша+зор дар ҳамин қолаб сохта шуда, ҷойи рӯйидан фаровонии бунафшаро дар бар мегардад [15, 1969, 212].

Чаманеро шукуфтаноина кард,

Рӯ ба сунӣ бунафшазор овард [1, 860].

Дар дастурҳои забони адабии тоҷик гуфта мешавад, ки пасванди –зор танҳо аз исм исм месозад. Агар ба назар гирем, мебинем, ки дар калимаи “заъфаронзор”, ки дар маснавӣ истифода шудааст, аз сифат исм сохтааст. Вожаи “заъфарон” чун зард, зардранг ниғ. [15, 1969, 445] оварда шудааст. Аммо дар маснавӣ вожаи заъфаронзор чун ба маънои гиёҳ не, ҳамчун воситаи тасвири шоирона ба таври маҷозӣ омадааст, чунончи:

Гулситон чилва дар назарҳо дод,

Заъфаронзори ханда рафт ба бод [1, 285].

Бояд зикр намуд, ки ин пасванд бо исмҳои ғайри растани ва набототу исми маънӣ низ омада, маънии макон ва фаровониро ифода менамояд. Бояд эътироф кард, ки вожаҳои пасомаде, ки бо пасванди –зор шоир сохтааст, хосси сабки ӯ буда, матлаби шоирро дар бар мегирад. Ин истилоҳ дар фарҳангномаҳо ба назар намерасанд. Барои намуна чанд вожаро меорем: нағмазор, тапишзор, тарабзор, таҷализор, чаманзор, ҷаҳалзор, ҷилвазор, ҷунунзор, ҳайратзор, яқинзор.

Дар тапишзори олами таркиб
Масти эҷоди эътибори ғариб [1, 204].

Пасванди -зор бо пасвандҳои -истон ва -сор хусусияти муродифӣ низ зоҳир мекунад. Ин пасвандҳои муродиф бо тобишҳои маъно ва мавқеи истеъмом бо тобиши услубӣ аз ҳам фарқ мекунад: гулзор (умумиистеъмом) гулистон.

Сайри гулзору тавфи анҷуманам
Барнаёвард аз ғами ватанам [1, 51].

Ин гулистон агар гуле дорад,
Ниғаҳеву тағофуле дорад [1, 277].

Пасванди -истон дар забони тоҷикӣ яке аз пасвандҳои маконсоз ва серистеъмом буда, таърихи беш аз ҳазорсола дорад.

Тарзи истифодаи ин пасванд чунин аст: агар асоси калима бо ҳарфи ҳамсадо тамошуда бошад, сиффокси -истон (гулистон, регистон) [12, 134] қабул мекунад. «Агар суффокси -истон бо исмиҳои ифодакунандаи набототу растаниҳо ва калимаҳои регу санг ояд, бо суффокси зор ҳамвазифа мешавад» [4, 143].

Шамси Қайси Розӣ дар мавриди пасванди -истон дар “Ал-муъҷам” чунин қайд мекунад: “Ва он “син” -у “то” ва “алиф” -у “нун” аст, ки дар авоҳири (исмиҳо) маънии таҳсиси (маҳсуси) мавзъ диҳад, бад-он чиз, чунон ки “Туркистон” -у “кӯҳистон” -у “бемористон” [21, 1991, 190].

Муҳаммад Ғиёсиддин пасванди -истонро ба маънии остон ва ҷойи анбӯҳии чизҳо шарҳ дода, чунин таъкид кардааст: “Ситон ба маънои остон ва ҷойи анбӯҳии чизҳо, чун дар гулистон ва гоҳе ин лафз ба маънии мутлақи ҷойи чиз истеъмом кунанд, чун шабистон ва адабистон [9, 386].

Дар осори адибони классик вожаи шабистон қабл аз Бедил дар истифода мавҷуд буда, ӯ низ аз ин калимаи зикргардида бо шеваи хосаи худ дар маснавӣ қорбурд намудааст. Дар луғатномаҳо вожаи шабистон чунин шарҳ ёфтааст. 1. Ҳарамсарои подшоҳон ва феодалон. 2. ҷойи шабнишинӣ ва базмҳои шабона [2.461].

Аз дастурҳои болоӣ маълум мешавад, ки ин пасванди дар забони имрӯза тоҷикӣ ва адабиёти классикӣ аз морфемаи серистеъмом ба шумор меравад.

Дар маснавии “Ирфон” калимаҳои сохташуда чандон зиёд нестанд. Калимаҳои сохташудаи маснавӣ исми ифодакунандаи фаровонию маконӣ ва номи ҷуғрофию ифода мекунад, ки бо нишондиҳандаи 13 калима мушоҳида гардид. Чунончи: гулистон 42 бор; дабистон 7 бор, найистон 5 бор, наргисистон 5 бор, нористон 1, регистон 1 бор, сумбулистон 1 бор [283], хористон 1 бор, хумистон 2 бор, хайратистон 1 бор, чаманистон 1 бор, шабистон 6 бор, шикористон 1 бор ба мушоҳида расид:

Аз вожаҳои зикргардида маълум мегардад, ки агар калима бо ҳарфи ҳамсадо анҷом ёбад, бо худ пасванди -истонро қабул карда, маънои мавзъ ва макону фаровониро ифода менамояд. Мисол вожаи шикористон ва нористон тавассути пасванди -истон исми ифодакунандаи мавзъю макон сохта, шарҳи ин вожаҳо дар луғатномаҳо зикр наёфтааст, ҳамчунин имрӯз дар ашъори адибон мушоҳида намешавад. Ин вожаҳо танҳо хосси услуби Бедил мебошанд:

Сунъи сайёди ин шикористон
Дар асал чида доми нористон? [1, 869-70].

Вожаи хайрат исми маънӣ буда, маънои дар як ҳол мондан ва ҷӣ қор қардани худро надонистан, таҳайюр, ҳайронӣ [2, 529] тавассути пасванди -истон исми маънии маконро ифод намуда, вожаи хайратистонро сохтааст, ки он хосси калимасозии шоиронаи Бедил аст, дар шакли хайратистон дар фарҳангномаҳо чунин вожа дида намешавад.

Имтиёзе, ки ин ҷӣ туфон аст?
Ниғаҳе, к-ин ҷӣ хайратистон аст? [1, 194].

Агар асоси калима бо ҳарфи садонок (-у) анҷом ёбад, бо худ пасванди -истонро дар шакли муҳафафи -стон қабул мекунад. Мо танҳо як калимаро: Ҳиндустонро дар ҳамин қолаб дарёфтем, ки ифодагари мавқеи ҷуғрофӣ халқу миллат ва исми хос буда ин вожа серистеъмом аст:

Бигзар аз хоби махмали Кошон,
Сурма гир аз саводи Ҳиндустон ? [1, 52].

Ҳамвазифа будани пасванди -истон бо пасванди -гаҳ, дар як асос истеъмол шудани ин пасвандҳо дар маснавии «Ирфон» мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ҳамчун омоними исми маънӣ омадааст ва макону ҷойро муайян мекунад. Чунончи ҳайратистон, ҳайратгаҳ:

Имтиёзе, ки ин чӣ туфон аст?

Нигаҳе, к-ин чӣ ҳайратистон аст? [1, 159].

Чун зи ҳайратгаҳи ҷаҳони қидам

Ҷилваҳо хатм гашт бар одам [1, 214].

Дар рисолаи “Ал-муъҷам” дар иртибот бо қофиясозӣ ба асоси дастури калимасозии забони тоҷикӣ низ таваҷҷуҳи бештаре зоҳир карда, доир ба пасванди -сор чунин дастур медиҳад: “Ҳарфи шакл ва шабеҳ Ва он “син”-у “то” ва “алиф”-у “ро” аст, ки дар авоҳири асмо (исмҳо) маънии ташаккулу ташбеҳ диҳад ба чизе чунон ки “шармсор”-у “нагунсор”-у “гурзи говсор” ва маънии мавзеъ низ бошад, чунон ки “кӯҳсор”-у “руҳсор”-у “шоҳсор” [21, 1991, 181].

Пасванди -сор дар “Бурҳони қотеъ” бо чунин маънӣ тавзеҳ ёфтааст: “Сор ба маънии ҷо ва макон ва маҳал бошад, умуман маҳалли бисёрӣ ва анбӯҳи чизҳоро гӯянд, хусусан, ҳамчун намаксор ва кӯҳсор ва шоҳсор ва ба ин маънӣ бидуни таркиб дар охири калимот нашавад ва баъзе аз намаксор ва кӯҳсор ва шоҳсор макони намак ва кӯҳ хостаанд, на бисёри ва анбӯҳӣ” [8, 2004, 122].

Дар “Ғиёс-ул- луғот” бошад, дар бораи хусусиятҳои калимасозӣ ва дастурии ин пасванд чунин сабт шудааст: “Сор маънии соҳиб ва худованд, чунончи шармсор, ба маънии сар низ омада, чун нагунсор, ба маънии нагунсар ва ин лафз барои касрат ҳам омада, чун кӯҳсор ва хоксор ва ба маънии ҷо чун намаксор ва ғайра” [9, 405].

Пасванди -сор дар сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди бемаҳсул [12, 135] ва ё камистеъмол [10, 23] рӯйнавишт шудааст. Ин пасванд танҳо бо ду – се калима омада, макон ва фаровониро мефаҳмонад. Чунончи : кӯҳсор, чашмасор, шоҳсор [5, 150].

Дар маснавии “Ирфон” мо 6 адад калимаҳои сохтара бо пасванди-сор мушоҳида намудем: кӯҳсор 8 адад, нигунсорӣ 1 адад, сангсор 2 адад, чашмасор 7 адад, ки ин вожаҳо дар ашъори адибони пешину муосир мавриди истифодаанд.

Пасванди калимасози -сор бо исми кӯҳ ва чашма омада, макон ва фаровонии исмҳоро мефаҳмонад. Вожаи кӯҳсор дар маснавӣ 25 бор корбурд шуда, аз серистеъмол будани ин вожа дар маснавӣ гувоҳӣ медиҳад.

В-арна бигзор, то ҳалок шавам,

Дар ҳамин кӯҳсор хок шавам [1, 813].

К-ин тақаддусулоли нурсиришт

Метаровад зи чашмасори бихишт [1, 479-80].

2. Пасванди -сор бо исми хок омада монандиро фаҳмонида ва ба хислату характери шахс далолат мекунад.

Вожаҳои хоксорӣ ва хоксорон бо ду зинаи калимасозӣ: аз исм хок бо пасвади -сор ва пасванди -й: хок+сор+й= хоксорӣ ва вожаи хоксорон: бо пасванди –сор ва пасванди ҷамъсози –он: хок+сор+он исми маъниро фарогир шуда, хислати инсонро дарбар мегиранд.

Фақр оинадори шавкаташон,

Хоксорӣ баҳори давлаташон [1, 893].

Хирқапӯшони маъбади тамкин,

Хоксорони офтобнишин [1, 854].

Пасванди -сор ба охири исми вожаи мушаххаси санг омада, исми амал сохтааст: сангсор ба маънии 1. Сангандозӣ, сангпартой, 2. Як тарзи ҷазо, ки гунаҳкорро то миён ба замин гӯр карда, аз ҳар сӯ ҷониби ӯ санг меандохтанд: сангсор кардан [2, 332; 17, 203].

Наҳл агар даҳр мевадораш кард,

Фитна ҷӯшиду сангсораш кард [1, 424].

Мо ба се пасванд: -зор, -истон, -сор дар маснавии “Ирфон” назар кардем. Дар заминаи корбурди ин пасвандҳо калимаҳои то замаъное падидор гаштаанд, ки макону фаровониро ифода намуда, аксарашон дар фарҳангномаҳо сабт нагардидаанд. Чунончи: офиятзор, нағмазор, тапишзор, тарабзор, ҷаҳлзор, ҷилвазор, ҷунунзор шикористон, нористон мебошанд, ки ин калимаҳои сохта хосси услуби шоиронаи Бедил мебошанд.

Калимасозӣ ва роҳу воситаҳои сохта шудани калимаҳо яке аз воситаи ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон маҳсуб мешавад.

Дар маснавии “Ирфон”-и Мирзо Бедил мо калимасозиро бо пасвандҳои -зор, -истон, -сор-ро мавриди пажӯҳиш қарор додем. Ин пасвандҳоро аз ҷиҳати калимасозӣ ба ду қисмат ҷудо намудем: каммаҳсул ва сермаҳсул. Пасвандҳои каммаҳсул бар хилофи дараҷаи итеъмолашон дар калимасозии ҳиссаҳои нутқ серистеъмоланд.

Омӯзиши усули калимасозии морфологӣ дар маснави нишон медиҳад, ки пасвандҳои -зор, -истон, -сор дар калимаҳои сохтаи маснави фаровон истифода шудаанд.

Дар воқеъ, калимасозӣ бо пасвандҳои зикршуда табиат ва асолати забони адабиро барҷаста нишон дода, аз ҳодисаҳои забони Мирзо Абдулқодири Бедил устокорона ба қор бурдааст, ки муосирони забони ноби тоҷикӣ пайгири ин адиби мучизаофар бошанд.

Қобилияти калимасозии Бедил дар сохтани ҳиссаҳои номии нутқ равшантар ифода мегардад. Аз ҳиссаҳои нутқ исм ва сифат ҳамчун асоси калимасоз фаровон истифода гардидаанд.

Аз пажӯҳиши калимасозии вандҳо маълум гардид, ки ҳамвазифа ва муродифшавии унсурҳои калимасоз низ дида мешавад. Чунончи пасванди -истон бо пасванди -гаҳ: ҳайратистон, ҳайратгаҳ.

АДАБИЁТ

1. Абдулқодири Бедил. Осор / Бедил Абдулқодир. Ҷ.6. «Ирфон» (маснави, ҳозиркунанда Бобобек Азизмурозода Раҳимӣ). – Душанбе: Адиб, 2005. – 1052 с.
2. Айнӣ С. Куллийёт / С. Айнӣ. Ҷ.12. Китоби 2, 1964. – 436 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. Монография. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1985. – 356с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Маориф, 1973. – Қисми 1: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. – 464 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. Лексикология. Фонетика. Морфология. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 1982. – 461 с.
6. Қосимова М. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷ.1. Китоби дарсӣ / М. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 568.
7. Қосимова М. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Муҳаммад Ҳусейн Бурҳон. Бурҳони котеъ / Бурҳон Муҳаммад Ҳусейн. Ҷ. 2. – Душанбе, 2004. – 424 с.
9. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул луғот / Муҳаммад Ғиёсиддин. Ҷ. 1. – 1987. – 480 с.
10. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ // Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
11. Низомова С. Ф. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ (дар асоси маводи насри бадеӣ ва публицистии С. Айнӣ) / С.Ф. Низомова. – Душанбе, 2021. – 196 с.
12. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик 1972. – 77 с.
13. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. – 220 с.
14. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
15. 15 Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Москва., 1969. – 961 с.

16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Москва., 1969. – 961 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Ҷ.2. – 994 с.
18. Хоркашев С. Калмасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) С. Хоркашев. – Душанбе: “Ирфон”, 2010. –144 с.
19. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хоҷаев. – Душанбе: 2003. –109 саҳ.
20. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X–XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2013. – 344 саҳ.
21. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Розӣ Шамси Қайси. – Душанбе, 1991. – 464 с.

КАЛИМАСОЗӢ ПАСВАНДӢОИ – ЗОР, - ИСТОҶ, - СОР

Вожашиносию вожанигорӣ яке аз масъалаҳои муҳраму мураккаби забоншиносӣ аст ва он натаҳҳо нишондиҳандаи аввалини боигарии забон аст, балки инъикоскунандаи санъату маҳорати аҳли калом низ ба шумор меравад. Ин усул, яъне вожасозӣ василаи муҳимми тақомули таркиби луғавии забонро фаро мегирад ва манбаи асосии он ба шумор меравад.

Махсусан, назм дар истеъмоли вожа хусусияти барҷаста дорад. Хусусияти барҷастаи он ба таъсири вазну қофия, ифодаи образҳои шоирона аз луғат, калимасозӣ ва калимабандӣ иртибот дорад. Луғати забони назм дар идома додани анъана ва навоарӣ дар истифодаи каломи бадеъ, тобишҳои нозуктарини маъонӣ, хусусиятҳои эмотсионаливу экспрессивӣ, таносубу оҳангнокии калимаҳо афзоиш меёбад. Яке аз он соҳибқаламоне, ки домани забони форсӣ-тоҷикиро ба берун аз марзи қаламрави худ кашидааст, Мирзо Адбулқодири Бедил мебошад, ки бо қалами сеҳрнокӣ хеш дилбастагони ин сухани нобро ба ҳайрат гузоштааст.

Дар сохтани маъноҳои нав пешвандҳо хеле фаъоланд. Ин усули калимасозӣ барои забони тоҷикӣ заминаҳои таърихӣ дошта, ҳатто дар забони форсии миёна аз роҳҳои асосӣ ва мустаъмали вожасозӣ ба шумор мерафт.

Калидвожаҳо: Бедил, калима, пешвандҳо, калимасозӣ, ихтироъ.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ М ПОМОШЬЮ СУФФИКСОВ – ЗОР, - ИСТОҶ, - СОР

Словообразование является одним из важнейших вопросов в современном языкознании. Оно считается не только показателем обогащения языка, но и отображает искусство поэзии и таланта поэта. Словообразование как средство развития словарного состава языка является главным его источником.

Поэзия играет немаловажную роль в употреблении слов. Путём словообразования можно повлиять на строение стихотворения, построение рифмов, мелодичности и других художественных свойств поэтических жанров. Мирзо Бедил посредством образования новых слов обогатил не только литературу, но и словарную лексику таджикского литературного языка. В данной статье на основе произведения “Ирфон” Мирзо Бедила рассматриваются характерные свойства словообразования суффиксальным методом.

В образовании новых существительных суффиксы считаются наиболее активными в данном произведении. Суффиксальное словообразование в таджикском языке имеет глубокие исторические корни, наиболее распространёнными суффиксами обозначающими местоположение считаются суффиксы -зор, -истон, -сор.

Ключевые слова: Бедил, поэзия, “Ирфон”, таджикский язык, суффикс, словообразование, словарный состав языка.

WORD _ BUILDING SUFFIXES

Word _ building is one of the most important issues in modern linguistics. It is considered not only an indicator of language enrichment, but also represents the art of poetry and talent of the poet. Word _ formation

(Word _ building) is a main source and the way of developing the vocabulary of the language. Poetry has an important role in the use of words. The structure of the poem, the

construction of rhymes, melodiousness and other artistic properties of the poetic genres can be affected by word _ building. Mirzo Bedil enriched not only literature, but also the vocabulary of Tajik literary language, through the formation of new words. In the article are considered the feature of word formation by the suffix method on the basis of “Irfon” by Mirzo Bedil.

The suffixes are considered the most active way for building the new nouns in this work. The word _ building word suffix has historical roots in Tajik language. And the most common suffixes are considered denoting the location: -sor, -iston, -zor.

Keywords: Bedil, poetry, “Irfon” Tajik Language, suffix, word _ building, vocabulary of the structure of Tajik languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одиназода Меҳрубон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** kuchod@mail.ru. **Телефон:** (+992) 935-44-98-01.

Сведения об авторе: *Одиназода Меҳрубон* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методика преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** kuchod@mail.ru. **Телефон:** (+992) 935-44-98-01.

Information about the author: *Odinazoda Mehrubon* – Tajik National University, is a senior teacher department of the Tajik language and methods of teaching Tajik language and literature. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** kuchod@mail.ru. **Phone:** (+992) 935-44-98-01.

ТАЪСИРПАЗИРИИ ШУАРОИ ПАСИН АЗ “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Бобобеков А.М. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ

Абулқосим Фирдавсӣ, ки “Шоҳнома”-и беназир ва фанонопазиру ҷовидонаро офаридааст, чун устоду ҳунарманди асил барои тамоми даври замон шинохта шудааст. “Шоҳнома”-и ӯ баландтарин мақомро дар соири асарҳои баъди сазовор гаштааст. Аз ин рӯ, шуарои пасин аз каломии ӯ баҳра гирифтаву маонии баланди шеърӣ ӯро мояи омӯзиш қарор додаанд.

Ин ҷо мо пиромуни шухрати Фирдавсӣ чизе намегӯем, зеро як байти худи шоир ҷавоб ба ҳама гуфтаҳову ногуфтаҳост:

Ҳар он кас ки дорад хушу рою дин,

Пас аз марг бар ман кунад офарин!

Аз сухане, ки шуарои пас аз ӯ бо маънибардориву пайравӣ аз Фирдавсӣ гуфтаанд, ба хулосае омадан мумкин аст, ки “Шоҳнома” таъсиргузор барои эҷоди осори эшон гаштааст ва намунаҳои зер гувоҳ баронанд:

Агар мушки холис ту дорӣ, мағӯй,

Ки гар ҳаст, фош гардад ба бӯй.

(Фирдавсӣ)

Саъдӣ гӯяд:

Мушк он аст, ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд.

Фирдавсӣ овардааст:

Зиёни касон аз пайи суди хеш,

Бичӯянду дин андар оранд пеш.

Саъдӣ дар қитъае гӯяд:

Тарки дунё ба мардум омӯзанд,

Хештан симу ғалла андӯзанд.

Фирдавсӣ навиштааст:

Диловар, ки нандешад аз пилу шер,
Ту девона хонаш, махонаш далер.
Саъдӣ панд диҳад:

Панҷа бо шеру мушт ба шамшер задан кори хирадмандон нест.

Фирдавсӣ гӯяд:
Кӣ ширинтар аз чону фарзанд чиз,
Ҳамон, ки чизе набошад ба низ.
Писандидатар кас зи фарзанд нест,
Чун пайванди фарзанд пайванд нест.

Абдурахмонӣ Қомӣ чунин гуфтааст:
Ҳеч неъмат беҳтар аз фарзанд нест,
Қуз ба чон фарзандро пайванд нест,
Ҳосил аз фарзанд гардад коми мард,
Зинда аз фарзанд монад номи мард.

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба масоили аслу насаб хеле зиёд таваҷҷуҳ карда борҳо гуфтааст, ки одам ба аслу решаи худ мекашад:

Дарахте, ки талх аст, онро сиришт,
Гараш барнишонӣ ба боғи биҳишт,
В-ар аз қўйи хулдаш ба хангоми об,
Ба бех ангубин резию шаҳди ноб.
Саранҷом гавҳар ба кор оварад,
Ҳамон меваи талх бор оварад.

Қомӣ чунин гуфтааст:

Агар афъиеро бигирӣ зи дашт,
Ба чаннатсарояш диҳӣ сайру гашт,
Ба ҳар чои марғуб чояш диҳӣ,
Миёни гул оромгоҳаш диҳӣ,
Ғизояш гар аз решаи қон диҳӣ,
В-агар обаш аз оби ҳайвон диҳӣ.
Нагардад бад-ин тарбият роми ту,
Ки охир кунад заҳр дар коми ту.

Абдулло Ҳотифӣ – решавайванди Қомӣ, ки ба андешаи мо “Шоҳнома”-ро хуб омӯхтааст, аз ин суханони Фирдавсӣ таъсир гирифта, чунин навиштааст:

Агар байзаи зоғи зулматсиришт,
Нихӣ зери товуси боғи биҳишт.
Ба хангоми он байза парварданаш,
Зи анҷири чаннат диҳӣ арзанаш,
Диҳӣ обаш аз чашмаи салсабил,
Бад-он байза дам гар занад Қабраил.
Шавад оқибат байзаи зоғ, зоғ,
Кашад ранҷи беҳуда товуси боғ.

Дар ин нигоштаи кӯтоҳ ҳама бардоштҳои шуарои пасинро аз осори безаволи Абулқосим Фирдавсӣ натавон ҷой дод. Танҳо гуфтан мумкин аст, ки шоирони баъд аз ӯ аз маъниҳои баланди эҷодаш баҳра гирифтаанд. Дар сурати дақиқтару пурратар омӯхтани мавзӯ метавон нақши Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯро дар илҳом гирифтани маҳсули эҷоди адибони пасин бори дигар арзишманд донисту эътироф кард.

АДАБИЁТ

1. Абдулганӣ Мирзоев. Биноӣ. Нашр. дав. Тоҷ. Сталинобод, 1957, с. 445.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор. Ҷилди 3. Адиб, Душанбе, 1987, 288 с., с. 184.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 1. Адиб, Душанбе, 1987, 480 с., с. 130.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 9. Адиб, Душанбе, 1987, 496 с., с. 309.
5. Бобобеков А. Марвориде аз укёноси беканор. Душанбе, Эр-граф, 2017, 60 с., с. 26.
6. Раҳим Ҳошим. Чанд варақ аз “Гулистон”. Душанбе. Маориф, 1985, 200 с., с. 45-90.
7. Ҷамолиддин Саидзода. Фирдавсӣ – шоири паёмрасон. Душанбе, 2023, 574 с., с.22.

ТАЪСИРПАЗИРИИ ШУАРОИ ПАСИН АЗ “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Абулқосим Фирдавсӣ, ки “Шохнома”-и беназир ва фанонопазиру ҷовидонаро офаридааст, чун устоду хунарманди асил барои тамоми давру замон шинохта шудааст. “Шохнома”-и ӯ баландтарин мақомро дар соири асарҳои баъдӣ сазовор гаштааст. Аз ин рӯ, шуарои пасин аз каломии ӯ баҳра гирифтаву маонии баланди шеъри ӯро мояи омӯзиш қарор додаанд.

Калидвожаҳо: Абулқосим Фирдавсӣ, Шохнома, шуаро, пасин, омӯзиш, Саъдӣ, Ҷомӣ.

ВЛИЯНИЕ «ШАХНАМЭ» ФИРДАУСИ НА ПОСЛЕДУЮЩИХ ПОЭТОВ

Абулкасим Фирдавси, создавший уникальный, художественный и вечный «Шахнамэ», признан мастером и самобытным поэтом всех эпох и времен. Его «Шахнамэ» заслужила высший статус среди других более поздних произведений. Поэтому более позднее поколение извлекло пользу из его слов и сделало высокий смысл его поэзии источником изучения.

Ключевые слова: Абулкасим Фирдавси, Шахнамэ, поэты, поздних, изучение, Саади, Джами.

THE INFLUENCE OF FIRDAUSI'S "SHAHNAME" ON SUBSEQUENT POETS

Abul Qasim Firdavsi, who created the unique, artistic and eternal “Shahname”, is recognized as a master and original poet of all eras and times. His Shahnameh has earned the highest status among other later works. Therefore, the later generation benefited from his words and made the high meaning of his poetry a source of study.

Keywords: Abulkosim Firdavsi, Shahnameh, poets, later, study, Saadi, Jami.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобобеков Алишер Мирбобоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** bobobekov.65@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-64-04-40.

Сведения об авторе: *Бобобеков Алишер Мирбобоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** bobobekov.65@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-64-04-40.

Information about the author: *Bobobekov Alisher Mirboboevich* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** bobobekov.65@mail.ru **Phone:** (+992) 935-6-04-40.

ОДОБИ МУҲОВАРАТ АЗ ДИДГОҶИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОЧИК

*Шукуров Г.Х. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва
усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ*

Суханварӣ ва риояти одоб баробари рушди ҷомеа такомул ёфтааст. “Инкишофи ҷамъият ва фарҳанги шахс тақозо дорад, ки фарҳанги сухан (одоби муҳоварат) низ чун илме, ки аҳаммияти калони амалиро дорост, ҳамеша ғаъол бошад” [7,18]. То кунун собиқаи таърихии одоби муҳоварат дар фарҳанги мардуми форсизабон ба таври комил омӯхта нашудааст. Маводи илмии дастрас имкон медиҳад, ки осори ба мерос мондаи ниёгонро ба ду гурӯҳ радабандӣ кунем. Дар гурӯҳи аввал осори илмӣ- назарӣ ва методӣ доир ба одоби муҳоварат эҷод гардидааст, ки ҷанбаҳои назарию методии онро то ҳол касе аз муҳаққиқон ба таври комил наомухтанд. Гурӯҳи дувум осори адабии дар жанрҳои гуногун, ҳикоя, қисса, ривоят ва ғайра эҷод гардида, ки онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ рӯи қор омадаанд. Яке аз донишмандони гузаштаи мо Рӯзбех (Ибни Муқаффаъ) мебошад, ки дар китоби худ “Адаб- ул – акбар ва адаб- ул - асғар” доир ба одоби муҳоварат ва нигоҳ доштани одоб ҳангоми сухангӯӣ чунин меорад: “Сухани марди хирадманд каму кӯтоҳ бошад- адабест бас азим..” [4, 114]. Донишмандони дигар Ибни Мискавейҳ бошад, ки дар китоби худ “Таҳзиб – ул -ахлоқ” чунин меорад: “Ҳам бояд одат кунад, ки дурӯғ нагӯяд ва савганд нахӯрад, на рост ва на дурӯғ, зеро ин қор бо вучуди ҳочат бад- он дар баъзе авқот барои мардон қабех аст.” [4, 139]. Асари дигар “Қобуснома”- и Унсурулмаолии Кайковус мебошад. Ӯ чунин баён мекунад: “Аммо, ту эй писар, сухан рост гӯй ва дурӯғгӯй мабош ва ҳештан ба рост гуфтан маъруф, то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд ва ҳар чӣ гӯйӣ, рост гӯйӣ.” [4, 154]. Ҳоча Насириддини Тусӣ бошад, ки дар китоб “Ахлоқи Носирӣ” чунин меорад: “Бояд, ки бисёр сухан нагӯяд ва сухани дигаре ба сухани худ қатъ накунад. Ва ҳар ки ҳикояте ё ривояте кунад ва ӯ бар он воқиф бошад, вуқуфи худ бар он изҳор накунад, то он кас он сухан ба итмом расонад. Ва чизеро ки аз ғайри ӯ пурсанд, ҷавоб нагӯяд.” [4, 181]. Шайх Саъдии Шерозӣ китоби “Гулистон” чунин мефармояд: “Розе, ки ниҳон хоҳӣ бо кас дар миён манех, вагарчӣ дӯсти мухлис бошад, ки мар- он дӯстро низ дӯстони мухлис бошад, ҳамчунин мусалсал” [5, 78].

Баррасии осори ба мерос мондаи мутафаккирони илму адабу фарҳанги форсу тоҷик доир ба одоби муҳоварат, нишон медиҳанд, ки эшон мавзӯҳои сухангӯӣ ва суханшунавиро ҳангоми муҳоварат мушаххас тибқи меъёрҳои ахлоқии башарӣ пешниҳод кардаанд. Барои мо ворисони ин фарҳанг омӯзиши осори онҳо имкон медиҳад, ки арзишҳои ахлоқиро ҳангоми гуфтор ҳифз кунем ва мусоҳиби худро хубтар дарк намоем. Бо ашхоси гуногун новобаста аз забону дин, миллату мазҳаб робитаи шоиста ва солим дошта бошем. Ҳангоми муҳоварат хушмуомила бошем.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ С. Ҷойгоҳи сухан дар осори форсӣ – тоҷикӣ /С. Анварӣ.–Д., 2005.–175с.
2. Джураева М. Р. Коммуникативно – прагматический анализ устойчивых формул общения в современных таджикских СМИ/М.Р. Джураева.–Д., 2017.–255с.
3. Муҳаммади Фурӯғӣ. Ойини суханварӣ /Ф. Муҳаммади.– Техрон, 1387.– 534с.
4. Саъдинисо Ҳақимова., Илми ахлоқ ва одоб /С. Ҳақимова., М. Миррахим.- Душанбе “Бухоро” – 2017. – 361 с.
5. Саъдии Шерозӣ. Гулистон / С. Шерозӣ.- Душанбе “Маориф”- 2016.-147 с
6. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. / У. Кайковус.- Душанбе “Маориф”- 2016.-139 с
7. Шакурӣ М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад/М. Шакурӣ.–Д.: Ирфон, 2005.–399с.

ОДОБИ МУҲОВАРАТ АЗ ДИДГОҶИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОЧИК

Баррасии осори ба мерос монадаи мутафаккирони илму адабу фарҳанги форсу тоҷик доир ба одоби муҳоварат, нишон медиҳад, ки эшон мавзӯҳои сухангӯии ва суханшунавиро ҳангоми муҳоварат мушаххас тибқи меъёрҳои ахлоқии башарӣ пешниҳод кардаанд. Барои мо ворисони ин фарҳанг омӯзиши осори онҳо имкон медиҳад, ки арзишҳои ахлоқиро ҳангоми гуфтор ҳифз кунем ва мусоҳиби худро хубтар дарк намоем. Бо ашхоси гуногун новобаста аз забону дин, миллату мазҳаб робитаи шоиста ва солим дошта бошем.

Калидвожаҳо: одоби муҳоварат, Рӯзбех, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, “Қобуснома”, “Гулистон”, одоби сухангӯӣ, дар одоби сухан, адаби ғолибон, адаби нозилон, “Ахлоқи носирӣ”.

РАЗГОВОРНЫЙ ЭТИКЕТ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПЕРСИДСКИХ И ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Обзор наследия персидско-таджикских мыслителей науки, литературы и культуры о манерах разговора показывает, что они предлагали во время беседы определенные позиции речи и слушания, соответствующие нормам человеческой морали. Для нас, наследников этой культуры, изучение их произведений позволяет сохранить моральные ценности во время разговора и лучше понять нашего собеседника. У нас должны быть достойные и здоровые отношения с разными людьми независимо от языка, вероисповедания, национальности и вероисповедания. Будьте вежливы при разговоре.

Ключевые слова: манеры разговора, Розбе, Хосейн Воизи Кашифи, «Кабуснома», «Гулистан», речевой этикет, речевой этикет, манеры победителей, манеры угнетенных, «Этика Насира».

CONVERSATIONAL ETIQUETTE FROM THE POINT OF VIEW OF PERSIAN AND TAJIK THINKERS

A review of the heritage of Persian-Tajik thinkers of science, literature and culture on the manners of conversation shows that during the conversation they proposed certain positions of speech and listening that corresponded to the norms of human morality. For us, the heirs of this culture, studying their works allows us to maintain moral values during a conversation and better understand our interlocutor. We must have decent and healthy relationships with different people regardless of language, religion, nationality and creed. Be polite when speaking.

Keywords: manners of conversation, Rozbeh, Hossein Voizi Kashifi, “Kabusnoma”, “Gulistan”, speech etiquette, speech etiquette, manners of the victors, manners of the oppressed, “Ethics of Nasir”.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шукуров Гулназар Холович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 935-40-63-18.

Сведения об авторе: *Шукуров Гулназар Холович* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры таджикского языка и методика преподавание таджикского языка и литературе. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 935-40-63-18.

Information about the author: *Shukurov Gulnazar Kholovich* – Tajik National University, docents of the Department of Tajik Language and methods of Tajik Language and Literature **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 935-40-63-18.

МАҚОМИ САНЪАТИ МУБОЛИҒА ДАР ТАШАККУЛИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИДИМАТИКӢ

*Зогакова Г.И. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва
усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ*

Дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ идиоматикӣ мақоми санъати муболиға низ кам нест. Дар захираи фразеологӣ забони тоҷикӣ бо бисёр воҳидҳои рехта дучор шудан мумкин аст, ки дар заминаи ҳамин санъат ба вучуд омадаанд: «Соҳибзабон гоҳе дар тасвир ва ситоиши чизе аз ҳадди табиӣ ва асли мебарояд, онро калонтар ва ё хурдтар карда нишон медиҳад, дар таъриф ба болотарин нуқта мебардорад ва ё ин ки ба пастарин дараҷа мефарорад, ки ин ҳолати тасвир муболиға ном дорад» [1, 65]. Ин хусусият дар воҳидҳои идиоматикӣ дар заминаи ифодаҳои муболиғавӣ ба вучуд омада низ таҷассуми худро ёфтаанд. Масалан, дар ҷумлаи идиоматикӣ ҷойи сӯзан задан набуди матни зайл ҳамин гуна маънои муболиғавӣ ифода шудааст:

Ҳучуми халоиқ дар он анҷуман,

Чунон буд, набуд ҷойи сӯзан задан (С. Айнӣ. Шеърҳои то инқилоб, 245).

Воҳидҳои идиоматикӣ, ки худ дар заминаи ин санъати бадеӣ ба вучуд омадаанд, боз ҳам рехтатару муъҷазтар шуда, образнокӣшон возеҳтар мегардад. Дуруст аст, ки дар ифодаҳои идиоматикӣ одӣ низ унсурҳои образнокӣ, баҳодихӣ ва муассирӣ мушоҳида мешаванд, вале он ҳама ба дараҷаи идиомаҳои дар асоси ифодаҳои муболиғавӣ ба вучуд омада буда наметавонанд. Масалан, ибораи идиоматикӣ ба ҷашми касе хок пошидан «фиреб додан касеро» ва ибораи идиоматикӣ кафшро монда патакро пӯшидан «зиёд хурсанд шудан» ҳар ду дар заминаи маҷоз ба вучуд омадаанд, аммо дар ифодаи аввал маъно одӣ буда, дар дувумӣ муассир, муболиғаомез баён ёфтааст. Дар асл агар бигирем патакро пӯшида намешавад, мақсад дар ин ҷо ҳамон «хурсандии зиёд», яъне ҳамон ҳолати рӯҳии шахс аст, ки пеши назари кас ҷилвагар мешавад: бо ин тадбир қуввати худро хеле калон нишон дода ба ҷашми аскарони сурх хок пошиданӣ шудаанд (С. Айнӣ. Дохунда, 337). Ман он панҷ тангаи ҳавоиро ба қиса зада кафшро монда патакро пӯшида ба пеши ҳар кадоми он дӯстон рафтам... (С. Айнӣ. Марги судхӯр, 15).

Воҳидҳои идиоматикӣ дар заминаи муболиғаҳо ба вучуднома ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд. Дар як қатор воҳидҳои идиоматикӣ лаҳзаҳои муболиғавӣ ифода шудаанд, ки онҳо ба ақлу мантиқ мувофиқат мекунанд: «Агар муболиға ба ақлу мантиқии воқеӣ мувофиқ ва ё ҳаётӣ бошад, муболиғаи таблиғ ва ё ки муболиғ меноманд» [1, 65]. Масалан, идиомаҳои дуои обдор кардан «аз таҳи дил дуо кардан», хонаи чизеро сӯхтан «сарфи зиёд кардан», як лой зиёд будан «аз ҷашмдошт зиёд будани чизе», қаймоқи гап «мақсад, ният», нохунҳои обдор «маҳорати баланд» дар ҳамин асос ба вучуд омадаанд:

«Нафаси хушк аз най садо намебарорад» гуфтаанд дуои обдор мекунам, – гуфт хӯчаин... (С. Айнӣ. Дохунда, 30). – Дар он сурат хонаи собун месӯзад (С. Айнӣ. Марги судхӯр, 15). Асп аз хоҳиши ман як лой зиёд буд (С. Айнӣ. Ҷаллодони Бухоро, 122). Дар он ҷо қаймоқи гап кордонӣ ва кордонҳои сарқори нави рӯдковӣ буд (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 76). ман ҳам бо нохунҳои обдори худ торҳои танбӯрро дилхарошона меларзондам (С. Айнӣ. Марги судхӯр, 32).

Дар гурӯҳи дигари воҳидҳои идиоматикӣ лаҳзаҳои тасвир ёфтаанд, ки онҳо низ аз рӯйи ифодашон ба ақл рост меоянд, аммо аз рӯйи одат ва воқеият он чизе, ки муболиға мешавад, то ҳанӯз боре ба вуқӯъ наомадааст. Ин навъ воҳидҳои идиоматикӣ санъати игрокро дар худ таҷассум кардаанд. Оид ба санъати игрок чунин овардаанд: «Дар сифати чизе муболиға бисёр равад ва ба ақсулғоят бирасад» [2, 108]. Масалан, воҳидҳои идиоматикӣ шиками касе аз гуруснагӣ танбӯр мезад «зиёд гурусна мондан», дасту пой касеро аз осмон кандан «ноумед шудан», дуд аз димоғи касе баромад «зиёд ғамгин будан», ҷойи сӯзан задан набуд «ҷамъ омадани одамони зиёд» дар заминаи санъати

игроқ ба вучуд омадаанд. Дар ин қабил идиомаҳо сифат ва ҳолати мавсуф бисёр ғайритабии ва игроқомез баён ёфтааст:

– Имрӯз ош накардӣ? – гуфт – шикамам аз гуруснагӣ танбӯр навохта истодааст (С. Айнӣ. Дохунда, 136). Ва ҳол он ки онҳо чизе надоранд ва дасту पोҳшон аз замину осмон кандагӣ аст (С. Айнӣ. Ғуломон, 183). Ҳамин пагоҳ ба ҳамон заминҳо чуфт баста будам, ҳамин воқеаҳо ба ёдам омада, дуд аз димоғам баромад... (С. Айнӣ. Дохунда, 50). Халифа рафт, ҳамаи бачагон чун барги бед меларзиданд (С. Айнӣ. Мактаби кӯҳна, 132). бо вучуди ин дар майдони Регистон ҷои сӯзан задан набуд (С. Айнӣ. Дохунда, 236).

Ҳарчанд то ҳанӯз воқеаҳои дар маънои аслии чунин ифодаҳо тасвирёфта боре ҳам ба вуқӯъ наомадаанд, лекин дар тасавури соҳибзабон ба вуқӯъ омадани онҳо имконият дорад.

Дар забони тоҷикӣ ҳамчунин воҳидҳои идиоматикӣ, ки дар заминаи санъати гулу ба вучуд омадаанд, кам нестанд. Дар ҳолате, ки муболиға ба зинаи ниҳоят боло мерасад, гулу ба вучуд омадааст, мегӯянд: «Дар ҳолате ки муболиға аз сарҳади ақлу одат гузарад, онро гулу (аз ҳад гузаштан) мегӯянд» [1, 171]. Ғоҳе дар воҳидҳои идиоматикӣ ҳодиса ва воқеа ба ҳадде муболиға мешавад, ки он на ба ақлу муҳокима, на ба одату ҳаёт мувофиқат мекунад. Чунин воҳидҳои идиоматикӣ бештар дар забони авом истифода шудаанд. Нависандагон низ онҳоро бештар барои фардияти забони асарҳои худ ба кор мебаранд. Масалан, идиомаҳои даҳани касе калӯши кӯҳна барин яла шуд ба маънои «зиёд дар ҳайрат мондан», бо сафолаки доираи худ осмонро кафондан «зиёд чирадаст будан», садои таҳсин ба осмон расид «касеро таҳсини зиёд кардан», гӯши касро таркондан «бо овози баланд гап задан, дод задан» зери санъати гулу ба вучуд омада, воқеиятро аз будаи зиёдтар нишон додаанд:

Чашми вобқандиён мош барин гардид, даҳанашон калӯши кӯҳна барин яла шуда монд (С. Айнӣ. Аҳмади девбанд, 92). дар танбӯру дутор ҳамто надошт, бо сафолаки доирааш осмонро мекафонд (С. Айнӣ. Марги судхӯр, 99). садои таҳсину офарини онҳо ба осмон расид ва бо ҳамин базм ҳам тамошуда шуд (С. Айнӣ. Марги судхӯр, 28). Фақат фарқ дар ин ҷо буд, ки агар ҷӯчагони мо бо овози нозуку форами худ чуғур-чуғур кунанд, овози пуршӯри ин бачагон гӯши одамро метарконид (С. Айнӣ. Мактаби кӯҳна, 110).

АДАБИЁТ

1. Зехнӣ Т. Санъати сухан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304с
2. Рашидии Ватвот. Ҳадоиқ-ус-сеҳр. Душанбе: Адиб, 1978. – 243с.
3. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 103 с.
4. Турсунова Ҳ. Оид ба параллелҳо дар фразеология ва зарбулмасалҳои тоҷикӣ-ӯзбекӣ (Дар асоси «Қуллар» ва Ғуломон)-и С. Айнӣ). // Армуғон. – Ҷилди 2. – Душанбе, 1971. – С.138- 150.
5. Эгамбердиев Р. Муносибати воҳидҳои фразеологӣ бо таъбирҳои бадеии асари Восифӣ «Бадое-ул-вақоъ» // Маҷмӯаи илмӣ. Маводҳо оид ба забони адабии тоҷик. – Серияи филологӣ. – Душанбе, 1974. – С. 115-123.
6. Эгамбердиев Р. Вусъати маъноӣ фразеологӣ // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Серияи нав. – №240. – Самарқанд, 1973. – С.12-17

МАҚОМИ САНЪАТИ МУБОЛИҒА ДАР ТАШАККУЛИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИДИОМАТИКӢ

Дар фишурда масоили муҳимтарин усули тавсеии пуробурангиву образнокӣ дар воҳидҳои идиоматикӣ дар заминаи санъати бадеии муболиға тарҳрезӣ шудани онҳо ва таҳлилу баррасӣ гардидааст. Воҳидҳои идиоматикӣ, ки дар заминаи навҳои мухталифи санъати муболиға ба вучуд омадаанд, ба образнокӣ баланд соҳиб буда, воҳидҳои рехтаву муассири забони тоҷикӣ ба шумор рафта, дар онҳо образнокӣ баланди бадеӣ ифода шудаанд. Дар чунин воҳидҳои идиоматикӣ рехтагӣ ва рангинии идиомаҳо муассиртар баён ёфтааст, ки ҳамчун як воситаи беҳтарини баёни фикр барои ҳар як соҳибзабон ба шумор меравад.

Муаллифи мақола дар натиҷаи омӯзиш воҳидҳои идиоматикии муболиғавиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: Воҳидҳои идиоматикии муболиғавие, ки дар заминаи санъати игрок ба вучуд омада ва воҳидҳои идиоматикии муболиғавие, ки дар заминаи санъати гулув ба вучуд омадааст. Муҳаққиқ ҳар як гурӯҳро дар алоҳидагӣ баррасӣ намуда хусусиятҳои фарқунандаи онҳоро бо мисолҳо шарҳ додааст.

Калидвожа: идиома, санъати муболиға, санъати игрок, санъати гулув, образнокӣ, маҷозият, ибора, фразеология.

МЕСТО ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ИДИМАТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье исследуются важнейшие методы расширения многообразности в идиоматических единицах и их проектирование на основе преувеличенного художественного стиля. Идиоматические единицы, созданные на основе различных видов преувеличенного стиля, обладают высокой образностью и считаются действенными единицами таджикского языка, в которых них выражена высокая художественная образность. В таких идиоматических единицах окраска идиом выражены эффективнее, и они являются лучшим средством выражения мысли для каждого говорящего.

В результате исследования автор статьи разделил идиоматические единицы преувеличенного на две группы: идиоматические единицы преувеличения, возникшие на основе преувеличенного стиля, и идиоматические единицы преувеличения, возникшие на основе искусства чрезмерного стиля. Исследователь рассмотрел каждую группу по отдельности и на примерах дал интерпретацию их отличительных особенностей.

Ключевые слова: идиома, искусство преувеличения, искусство речи, искусство пения, образность, метафора, словосочетание, фразеология.

PLACE (Status) OF EXPRESSIVE ART IN THE FORMATION OF PHRASEOLOGICAL IDIOMATIC UNITS

The article explores the most important method of expanding diversity in idiomatic units and their design based on an exaggerated artistic style. Idiomatic units created on the basis of various types of pre-enthusiastic style have high imagery and are considered effective units of the Tajik language, which expresses high artistic imagery in them. In such idiomatic units, the coloring of idioms is expressed more effectively, and it is the best means of expressing thoughts for each speaker. As a result of the study, the author of the article divided idiomatic units of exaggeration into two groups: idiomatic units of exaggeration, which arose on the basis of the over-exaggerated style, and idiomatic units of exaggeration, which arose on the basis of the art of exaggerated style. The researcher examined each group separately and used examples to interpret their distinctive features.

Keywords: idiom, the art of exaggeration, the art of speech, the art of singing, imagery, metaphor, phraseology, phraseology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зоғакова Гурдофарид Исроиловна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** isroilduht79@mail.ru **Телефон:** (+922) 934-20-39-39.

Сведения об авторе: *Зогакова Гурдофарид Исроиловна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук. доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** isroilduht79@mail.ru **Телефон:** (+922) 934-20-39-39.

Information about the author: *Zogakova Gurdofarid Isroilovna* – Tajik National University, candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language

and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** isroilduht79@mail.ru **Phone:** (+992) 934-20-39-39.

ҶОЙГОҶИ ФИРДАВСӢ ДАР ҲИФЗИ АСОЛАТ ВА ТАКМИЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (дар мисоли вожаҳои мураккаби достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ)

Акбарова Д. – муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми Фирдавсиро дар эҳё ва пойдории забони форсӣ-тоҷикӣ босазову ҷовидонӣ ҳисобида, гуфтааст: «...Фирдавсӣ бо таълифи «Шоҳнома» дар амри бақою пойдории забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) хидмати босазо ва мондагор анҷом додааст. Наҳзату шукуфойии забони тоҷикӣ дар охири аҳди Сомонӣ ва ибтидои аҳди Ғазнавӣ бо номи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи ӯ пайвастагии ногусастанӣ дорад» [5, с. 302]. Дарвоқеъ, дар ин шоҳкории беназир, ки тамоми шебу фарози зиндагӣ, таърих, мубориза, пайкор, забон, фарҳанг, урфу одат, тамаддуни мардуми эронитабор тасвиру тараннум ва инъикос гардидааст, бузургиwu шахомати таърихи пурифтихори ниёгонамон бо таркиби бойи луғавӣ, ҷасоҳати забон, тарзи баёни рангин, ороиши боназокати каломи бадеъ ба зевари назм кашида шудааст. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқ ва баррасии забони осори ин абармард, ки ба қавле, перомуни аҳаммияти забонии “Шоҳнома”, сухани аввал ва охирро худи Фирдавсӣ гуфтааст: “Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ”... дорои аҳаммияти бузурги назариявӣ ва амалӣ буда, бо ҳамин далел тадқиқи забони осори Фирдавсӣ дар илми забоншиносии олам ҳамеша муҳимму зарурист. Ин асари мондагор дорои захираи луғавии ғанӣ ва вижагиҳои ҷолибу барҷастаи забонӣ буда, аз ҷиҳати дарбаргирии манзараи комили сохтори луғавии забони адабии тоҷик ва эҳёи суннатҳои аҷдододони мо дар бахши фарҳангу забон, ки дар замони салтанати арабҳо хеле коста гардида буданд, ҳамсангу ҳампояи хешро дар таърихи пурҷоҳира ва дарозии тамаддуну адабиёти мо доро нест ва барои рушду инкишоф, пешрафту мукамал гардонидани таркиби луғавии забони адабии имрӯзаи тоҷик, забони осори илмӣ, забони васоити ахбори омма, истилоҳот ва истилоҳсозӣ манбаъ ва заминаи бузургу бойи луғавист.

Омӯзишу таҳқиқи «Шоҳнома» нишонгари он аст, ки ин ганҷинаи нодир пур аз вожаҳои асилу таркибҳои хуб ва истилоҳоти адабӣ буда, шеъри Фирдавсӣ дар тури садаҳои дароз ин ҳама вожа ва истилоҳоро дар паноҳи ҳифозати худ гирифтааст ва Фирдавсӣ ягона суҳанварест, ки аз вожаҳои аслии форсии тоҷикӣ аз ҳама бештар истифода кардааст. Ба андешаи муҳаққиқон дар “Шоҳнома” миқдори вожаҳои иқтибосӣ, махсусан иқтибосии арабӣ хеле кам (тақрибан 900 вожа) қорбурд шудааст. Бо ҳамин далел тадқиқи забони осори Фирдавсӣ дар илми забоншиносии олам ҳамеша мубрам боқӣ мемонад.

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ дар мақолааш “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” шоҳасарро ҳам аз ҷиҳати адабию бадеӣ ва ҳам аз ҷиҳати забонӣ тадқиқ намуда, гуфта буд: “Забони “Шоҳнома” содатарин ва софтарини забонҳои классикони Эрон аст. Ин забон ҳарчанд (чунонки тазкиранависон мегӯянд) тамоман беарабӣ набошад ҳам, бо вучуди ин ки дар замони истилои араб бар Аҷам навишта шудааст, ба дараҷае, ки бе арабӣ гуфтан тавон, камарабист. Бештарин арабиҳои дар ин китоби бузург қор фармудашуда ҳам монанди ҳаҷя, аҳсан, ғам, навбат арабиҳои ба забони форсӣ ҳазмшуда, ё ин ки монанди малак, фалак, ҷазо, қадар исмҳои ба ҳар форсизабон фаҳмо мебошанд. Ба ҳар ҳол, арабиҳои авомнофаҳмо кам андар кам аст” [2, с. 43].

Бояд иброз дошт, ки аз ҷиҳати дарбаргирии луғат “Шоҳнома” он қадар ғанист, ки назираш дар ягон асари дигар нест. Аз ин лиҳоз, муаллифону мурағибони фарҳангу луғатномаҳои тафсирии тоҷикӣ (форсӣ) барои овардани шавоҳид мавриди тафсири

вожаҳо аз ин шоҳасар истифода бурдаанд, аз қабилӣ “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ, “Сихоҳ-ул-фурс”-и Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, “Тухфат-ул-аҳбоб”-и Ҳофизӣ Ғобӣ, “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ”-и Ҳусайни Инҷу, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Фарҳанги форсии Амид”, “Фарҳанги Онандроҷ”, “Фарҳанги паҳлавӣ”, “Фарҳанги Нафисӣ”, “Луғатнома”-и Алиакбари Деҳхудо ва “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [1969] ва дигарон.

Ҳангоми таҳлили “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ” Ҳ. Рауфов миқдори абиёти аз Фирдавсӣ истифоданамудаи фарҳангро 765 байт гуфтааст, ки аз 360 шоири номбаршуда аз ҳеҷ як шоири дигар ба ин миқдор истифода нашудааст [4, с. 139]. Ин рақамҳо нишонаи бойигарии луғавӣ, сермаъноии калимаҳо ва истифодаи бамавқеи вожаҳо дар асар ба шумор меравад.

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифтём, ки дар мақолаи ҳеш саҳми Фирдавсиро дар асолат, поку бегазанд нигоҳ доштан, вожаофаринӣ, ғановат ва рушду такмили забони форсӣ-тоҷикӣ дар асоси вожаҳои мураккаби яке аз дostonҳои калонтарини “Шоҳнома” – дostonи “Сиёвуш” муайяну баррасӣ намоем, зеро ҷойгоҳи Фирдавсӣ дар ҳифзу эҳёи забони форсии тоҷикӣ беандоза бузург буда, “...дар инкишофи забони адабӣ ва дар муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири ниҳоят бузург гузоштааст” [3, с. 469]. Вожасозии вожаҳои мураккаб дар дostonи «Сиёвуш» мавқеи хос дошта, бо ин усули вожасозӣ дар дoston вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки таркиби луғавии асарро бою ғанӣ гардонида, барои сареху муъҷаз ва ифоданок баён намудани фикр хизмат мекунанд. Фирдавсӣ бо риоят ба меъёри забони адабии замони худ як даста вожаҳои мураккабро эҷод намудааст, ки ҳама вожаҳои аслии тоҷикӣ буда, ҳам баёнгари ғиномандии захираи луғат, ҳам далели донишмандии шоир дар ҷихати луғатдонӣ ва вожасозист ва ҳам баёнгари саҳми Фирдавсӣ дар асолат, поку ноб нигоҳ доштан ва ғановати забони тоҷикӣ. Вижагиҳои сохториву забонии вожаҳои мураккабро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро аз рӯи қолабҳои шаклгирифташон таснифу таҳқиқ намудем.

Ҳамин тариқ, маврид ба зикр аст, ки забони «Шоҳнома» намунаи барҷастаи забони форсии дарӣ буда, шоири тавонону беҳамто – Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тӯсӣ тавассути эҷоди ин шоҳасар тавонистааст, ки бузургӣ, ҳашамат ва ғановати бемушобеҳаи забонамонро дар баён нақли таърих, тамаддун, фарҳанг, урфу одати аҷдодону ниёгонамон бо услубу сабки хосаи ҳеш нишон диҳад ва бо вожаофаринӣ ва истифодаи вожаҳои аслии тоҷикӣ таркиби луғавии забонамонро ғанӣ гардонда, ба забони ноби тоҷикӣ умри ҷовидона бахшидааст.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / Фирдавсӣ А. // Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 1988. – 528 с.
2. Айнӣ С. Кулиёт. Ҷилди 11 (китоби якум). - Душанбе: Ирфон, 1963. - 547 с.
3. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М. Н. Қосимова. – Қисми 1. – Душанбе, 2012. - 568 с.
4. Рауфов Ҳ. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс. – Душанбе: Дониш. – 1973. – 192 с.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат / Э. Раҳмон. Китоби 1. – Душанбе: Эр-граф, 2016, – 491 с.

ҶОЙГОҲИ ФИРДАВСӢ ДАР ҲИФЗИ АСОЛАТ ВА ТАКМИЛИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (дар мисоли вожаҳои мураккаби дostonи «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ)

Дар фишурда ҷойгоҳ ва саҳми Абулқосим Фирдавсӣ дар асолат, поку ноб нигоҳ доштан ва ғановати забони тоҷикӣ дар мисоли вожаҳои мураккаби дostonи «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баррасӣ гардидааст. Вожасозии вожаҳои мураккаб дар дostonи «Сиёвуш» мавқеи хос дошта, бо ин усули вожасозӣ дар дoston вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки таркиби луғавии асарро бою ғанӣ гардонида, барои сареху муъҷаз ва ифоданок баён намудани фикр хизмат мекунанд. Муаллиф вижагиҳои сохториву

забонии вожаҳои мураккабро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро аз рӯи қолабҳои шаклгирифташон таснифу таҳқиқ кардааст.

Калидвожаҳо: Абулқосим Фирдавӣ, достони «Сиявуш», «Шохнома», вожа, вожасозӣ, қолаби вожасозӣ, вожаҳои мураккаб, вижагиҳои забонӣ.

ВКЛАД ФИРДОУСИ В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА (на примере сложных слов поэмы «Сиявуша» «Шахнаме» Фирдоуси)

В статье рассматриваются место и вклад Абулқасима Фирдоуси в самобытность, чистоту и богатство таджикского языка на примере сложных слов поэмы «Сиявуш» «Шахнаме» Фирдоуси. Лексика сложных слов в рассказе «Сиявуш» занимает особое место, при таком приеме словарного образования в рассказе создается множество слов, обогащающих словарный запас произведения и служащих для яркого, красивого и выразительного выражения мысли. Автор изучил структурно-лингвистические особенности сложных слов, классифицировал и изучил их по закономерностям.

Таким образом, Фирдоуси широко воспользовался возможностями словообразования, образовал многочисленное количество слов, способствующих обогащению лексического состава персидско-таджикского языка, в частности его крупнейшего эпоса.

Ключевые слова: Абулқасим Фирдоуси, поэма «Сиявуш», «Шахнаме», слово, словообразование, словообразовательная модель, сложные слова, языковые особенности.

FIRDOUSI'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK LANGUAGE (using the example of complex words in the poem “Siyavusha” “Shahname” by Firdowsi)

The article discusses the place and contribution of Abulkasim Firdowsi to the originality, purity and richness of the Tajik language using the example of complex words in the poem “Siyavusha” “Shahname” by Ferdowsi. The vocabulary of complex words in the story “Siyavush” occupies a special place; with this method of vocabulary education, many words are created in the story that enrich the vocabulary of the work and serve for a bright, beautiful and expressive expression of thought. The author studied the structural and linguistic features of complex words, classified and studied them according to patterns.

Thus, Firdowsi widely took advantage of the possibilities of word formation and formed a large number of words that contributed to the enrichment of the lexical composition of the Persian-Tajik language, in particular its largest epos.

Keywords: Abulkasim Firdowsi, poem “Siyavush”, “Shahname”, word, word formation, word formation model, compound words, linguistic features.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Акбарова Давлатбӣ Нусратуллоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** akbarovadavlatbi@mail.ru. **Телефон:** (+992) 981-06-66-72.

Сведения об авторе: *Акбарова Давлатби Нусратуллоевна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** akbarovadavlatbi@mail.ru. **Телефон:** (+992) 981-06-66-72.

Information about the autor: *Akbarova Davlatbi Nusratulloevna* – Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** akbarovadavlatbi@mail.ru. **Phone:** (+992) 981-06-66-72.

ВИЖАГИҲОИ ШУМОРА ДАР НУТҚИ КЎДАК

Сайдалиева М.Х. – доктор PhD, ассисенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти ДМТ

Аз худ кардани вижагиҳои морфологии забон дар нутқи кӯдакон дар баробари инкишофи фонди луғавӣ сурат мегирад. Кӯдакон калимаҳоро ба гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикӣ чудо намекунанд ва ҳар қадаре ки ба сохти калимаҳои тайёр диққат диҳанд, ҳамон қадар морфология дар нутқи кӯдакон тезтар рушд меёбад. Вожагони нахустини кӯдакон ба категорияи морфологии феъл дахл доранд. Зеро, дар зинаҳои аввали ташаккули нутқи кӯдакон калимаҳоро дар аввал на ҳамчун номи ашё (объекте), балки фаъолият, ҳаракат, иҷро кардани амал медонанд. Масалан, вақте кӯдак “ни-ни” мегӯяд, ӯ ҳатман мехоҳад амалеро иҷро кунад ё касеи дигар иҷро намояд: Бо лӯхтакам бозӣ мекунам. Лӯхтакамро биёред.

Шумораҳо дар нутқи кӯдакон дертар пайдо мешаванд. Дар дусолаву думоҳагӣ кӯдак калимаи “яке” мегуфт, яъне яктои дигар. Кӯдаконе ҳастанд, ки дар ин синну сол ҳисоб кардан метавонанд, аммо ин нишонаи сарфаҳм рафтан то ҷойе буда, ин “яке” гуфтанҳо дар нутқи ӯ истифодаи дурусти шумораро надошт. Кӯдаке дар 1-солаю 10-моҳагӣ дъта ка-ка (дуто ширинӣ) мегуфт. Дар 2,5-солагӣ шумораи яке, ду (дъта, дъ)-ро медонанд. Дар 3-солагӣ толь, панд (чор, панҷ)-ро ёд мегиранд. Кӯдакон шумораҳоро ба таври шифоҳӣ дар ин синну сол метавонанд, ки то шумораи даҳ гӯянд: як, дъ, се, тол, панд, сас, афт, ашт, ну, да. Шумораро бештар дар шакли чамъ ё танҳо истифода мебаранд, ки ин нишондиҳандаи аз худ кардани шумораро надорад. Ё шумораи бисёрро баъзан бо шакли танҳо ифода мекунанд: аке дхталак-аке дхталак (духтари бисёр ё дуто духтар); акега писак (якто гурбаи дигар); сета олуа (сето олуа); аке маложник (якто яхмос); аке бихал (якто бихар); акес бзанм (якто ӯро бизанам); аке (яктои дигар); аке бас (якто гирам бас); акеш бибии манай (яктояш бибии ман аст).

Аз 3-солагӣ то 4-5-солагӣ намунаи шумораҳо дар нутқи кӯдакон: яке-яке бъте (Якто-якто бидех). Як сум долӣ? [Yk sum dāli] (Як пул дорӣ?). Тъ ай мала амихели як пъкбозӣ наковидӣ? [Tu mala amixeli yk pьkbāži nakāvidi?] (Ту барои ман ҳамин хел пъкбозӣ начустӣ?, саракҳои зарфи пластикиро мегӯяд). Ма либосома мепусъм, сумкама а пъстъм мегилъм, а мосин садик мелама, малима-а-а мегум, а дал мезанъм, медлом, як дафтал, як лутка мегилъм менависъм, алфи бе, се, ге [Ma libāšāma mepusъм, sumkama a pъstm megilъм, a māsin sadik melam, malima-a-a megum, a dal mezanъм, medlom, yk daftal yk lutka megilъм menavisъм, alfi be,se,ge] (Ман либосҳоямро пӯшида, чувздонамро ба пуштам гирифта, дар мошин ба боғча меравам, муаллима-а-а гуфта, дарро мезанам, медароам, як дафтар як ручка мегираму менависам: ҳарфи бе, се, ге). Як, дъ, се, тол, панд, сас, афт, аст, ну, да, понзда, абда, навадъ ну (Як, ду, се, чор, панҷ, шаш, ҳафт, ҳашт, нӯх, даҳ, понздаҳ, ҳабдаҳ, наваду нӯх). Ма якеса мехлъм, ҳамаса намехлъм, ҳамас ай тъ [Ma ykesa mehlъм hamasa namexlъм, hamas ay tъ] (Ман яктояшро мехӯрам, ҳамашро намехӯрам, ҳамаш аз ту. Оли боба тъ як сави дига кол бла, мн дига ғам наметим [Olī bāba tъ yk savi dīga kāl bla, mъn dīga đam nametim] (Ту як рӯзи (пагоҳ) дигар кор рав, ман дигар ғам намедиҳам). Мада ам як ангури кабуд бкан [Madam yk anguri siyo bikan] (Барои ман ҳам як ангури кабуд бикан). Дъта саят [Dъta sayt] (Дуто хӯриш). Шсумая дъ се апа дола, мън надолм [šumay dъ še apa dāla, mъn nadālъм] (Сумая ду-се апа дорад, ман надорам). Ма се малозник худъм [Ma se malāznik xuldъм] (Ман се яхмос хӯрдм).

Дар синну соли 4-5-солагӣ кӯдакон шуморида наметавонанд, бинобар ин калимаҳоро ба монанди (зарфҳои микдору дараҷа) бисёр, кам, пур ва пасвандаки чамъбандии “-ҳо”-ро истифода мебаранд. Пасвандаки “-ҳо” бештар дар шакли “о” дар нутқи кӯдакон меояд: Амқа пъре себи мо рехтаст, ки [Amqa sebi mā pъre reztast, kī] (Ин қадар себи мо бисёр рехтааст, ки). Учада одамои бисёрай [Ujada ādamāi bisyiray] (Дар он ҷо одамони бисёр ҳаст). И китобора умам харидай [I kitābāra umam xariday] (Ин

китобхоро модарам харидааст). Хонои мо хшруанд [Xānāi mā xšruand] (Хонаҳои мо хушрӯянд). Акои ма калонанд [Akoī ma kalānand] (Акаҳои ман калонанд). Ангури мо пӯри бисёр гирифтаст [Anguri mā pūri bīsyir giriftay] (Ангури мо бисёр гирифтааст). Ма да китобъм афсонаи бисёр доръм [Ma da kitābъм afsānai bisyāl dālъм] (Ман дар китобам афсонаҳои бисёр дорам).

Шумораро аз як ё ду кӯдакон оғоз намуда, баъзан ба чойи дигар шумораҳо хамин ду шумораро истифода мебаранд. Шаклгирии шумораро дар нутқи кӯдакон бо тарзи ноаён аз зинаҳои аввали инкишоф мушоҳида намудан мумкин аст, аммо барои мукамал намудани он, ба ёрии атрофиён ниёз доранд.

АДАБИЁТ

1. Гвоздев А. Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка [Матн] / А. Н. Гвоздев. – М: РГБ. 1961. – 267с.
2. Елисеева. М. Б. Фонетическое и лексическое развитие ребенка раннего возраста [Матн] / М. Б. Елисеева. – СПб.: Наука, 2008. – 273с.
3. Крылов А. А.. Психология [Матн] / А. А. Крылов. – М.: Проспект, 1998. – 980с.
4. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности [Матн] / А. А. Леонтьев. – М., 1965. – 245с.
5. Мехрии Боқирӣ. Муқаддимаи забоншиносӣ [Матн] / Б. Мехрӣ. – Техрон. 1390. – 194с.

ВИЖАГИҲОИ ШУМОРА ДАР НУТҚИ КӮДАК

Даври аввали ташаккули нутқи кӯдак аз шаклгирии садоҳо шурӯъ шуда, баъд ҳиҷо, калима, ҷумлаҳо пайдо мегарданд. Дар фишурдаи зерин мо шаклгирии шумораро дар нутқи кӯдак, ки дар баробари ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла исму сифат пайдо мешаванд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаем. Пайдо гардидани шумора дар нутқи кӯдак хело ҷолиби диққат аст, зеро шумораҳо дар кӯдакон аз ҳамон шумораи як/яке (аке) оғоз мегарданд ва бо мурури замон вобаста ба маҳорату тавонмандии ҳар кӯдак то синни 5-6-солагиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: нутқи кӯдак, шумора, ҳиссаҳои нутқ.

ОСОБЕННОСТИ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В РЕЧИ РЕБЕНКА

Первый этап формирования речи ребенка начинается с образования звуков, затем появляются слоги, слова и предложения. В данной статье мы исследовали формирование числа в речи ребенка, которое появляется наряду с частями речи, в том числе существительными и прилагательными. Появление числа в речи ребенка очень интересно, потому что число в речи ребёнка начинается с одного и той же числа як/яке (аке) и со временем, в зависимости от навыков и умений каждого ребенка, осваивается до 5-6 лет.

Ключевые слова: речь ребенка, число, части речи.

FEATURES OF NUMERALS IN A CHILD'S SPEECH

The first stage of the child's speech formation begins with the formation of sounds, then syllables, words and sentences appear. In this article, we examined the formation of number in a child's speech, which appears along with parts of speech, including nouns and adjectives. The appearance of a number in a child's speech is very interesting, because the number in a child's speech begins with the same number як/яке (ake) and over time, depending on the skills and abilities of each child, they are mastered until the age of 5-6.

Keywords: child's speech, number, parts of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Муҳайё Хостихудоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант (PhD), ассисенти кафедраи . Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** saydaliyeva89@mail.ru **Телефон:** (+992) 988-20-19-03.

Сведения об авторе: *Сайдалиева Мухайё Хостихудоевна* – Таджикский национальный университет, докторант (PhD), история языка и типология.. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** saydaliyeva89@mail.ru **Телефон:** (+992) 988-20-19-03.

Information about the author: *Saidaliyeva Muhaio Khostikhudoevna* – Tadjik National University, doctor (PhD). **Adres:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** saydaliyeva89@mail.ru **Phone:** (+992) 988-20-19-03.

ҚИСМАТИ МУҲОЧИРОН ДАР РОМАНИ «ШАБЕ КИ МОҲ АРҒУВОНӢ БУД»-И СОҶИДАИ МИРЗО

*Ҳафиззода Д. – н.и.ф. дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ
ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик*

Рӯйдоди нобасомони поёни садаи бистум дар Тоҷикистон паёмадҳои зиёди ногувореро ба бор овард. Рӯ ба муҳочират овардани садҳо ҳазор ҳамватанони мо ва сипас, чун як - як одати муқарарӣ ҳамчун муҳочирони меҳнатӣ баҳри дарёфти рӯзӣ ба кишварҳои ҳамсоя, хусусан ба Русия рафтани яке аз паёмадҳои ин рӯйдод ҳисобида мешавад. Мусаллам аст, ки рӯзгори муҳочират ҳазорон пастиву зиштиҳои худро дорад ва чун як пораи рӯзгори ҳамватанони мо, бозтоби худро дар офаридаҳои қаламкашони мо дарёфтааст. Ин мавзӯ дар назм зиёд суруда шуда паҳлуҳои зиёди ҳаёти муҳочирон бозтоби худро дар шеъри қаламкашони ғайрихирфай ва шеъри шоирони маҳбуи мо дарёфтааст. Қиссаву ҳикояҳои ҳам навишта шудаанд, ки рӯзгори муҳочиронро бозгӯӣ мекунад. Аз асарҳои бузургҳаҷми насри повесту роман инак нашр мегарданд, ки табиист, зеро офаридани ин гуна асар вақти зиёдро талаб менамояд. Ҳанӯз, хеле барвақтар нависандани маҳбуи мо А.Самадов қайд намуда буданд, ки: «...нависандагон дар ин роҳ ҳанӯз қарздор ё дар сари адои ин вазифаи муқаддасанд».

Намунаи асарҳои, ки ба тозагӣ рӯи ҷопро дидаанд, романи «Фаришта дар дӯзах» ва «Шабе ки моҳ арғувонӣ буд»-и журналист Соҷидаи Мирзо мебошад, ки аввали соли 2022 ва баъди соли 2023 нашр шудаанд.

Романи аввал – «Фаришта дар дӯзах», аз сарнавишти ҷавондухтаре ҳикоя мекунад, ки қисмат ӯро ба мулки Афғон мебарад ва садҳо талхиву зиштӣ ва озору шиканҷаро дар худ мечашад.

Дар романи баъди – «Шабе ки моҳ арғувонӣ буд», рӯзгори ҷавоне қисса мешавад, ки дар қатори ҳазорон ҳамсолони худ ба Русия муҳочир мешавад ва муддате он ҷо мемонад. Бо тасвири зиндагии Фарҳод – қаҳрамони асосии роман, нависанда рӯзгори ҳазорон ҳамватанони моро бозгӯӣ менамояд, ки дар сарзани Рус машғули меҳнат баҳри дарёфти маблағ ҳастанд. Он ҷӣ дар асар қисса мешавад, аз ҳаёти ҳаррӯзаи ҳамватанони мо, ки дар Русия қору фаъолият доранд, манша мегирад ва мо ҳамарӯза аз он воқиф ҳастем. Бо нишон додани баъзе аз персонажҳо аз қабили Степан, Кирил Сергеевич, Вера Василевна нависанда меҳодад, самимияти насли калонсоли русро нисбат ба муҳочирон нишон диҳад ва дар баробари ин муносибати ғайриинсонии ҷанде аз қаҳрамонони роман, хусусан қорамандони пулисро возеҳ тасвир менамояд.

Қисмат қаҳрамони асосии асар – Фарҳодро баъди озори саҳти ҷисмиву руҳӣ ва таҳқиру таҷовуз ба Финландия мебарад ва дар он ҷо бо инсонҳои неке ҳамроҳ месозад, ки ба зиндагии ояндаи ӯ муваффақият ва нақӯӣ мебахшанд. Нависанда бо тасвири ин қисмати асари худ нишон додан меҳодад, ки Аврупо метавонад барои муҳочирони меҳнатии мо фазои хуби қорӣ бошад. Инро метавон аз диди ҷандинсолаи зиндагии нависанда дар Аврупо баҳогузори намуд. Аммо, бояд қайд намуд, ки дар шароити қунунӣ адабиёти моро асарҳои заруранд, ки хонандаро дар партави ҳидоятҳои роҳбари муаззами кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон, ҷиҳати ободқори ватани маҳбубамон, саҳм гузоштан дар рушду

нумуи кишвар, ҳамкорӣ дар сохтумонҳои азими кишвар – хусусан НБО Роғун, ки ҳамчун сохтумони нангу номуси миллий эътироф гаштааст, ҳидоят намоянд. Барҳақ аст таъкиди академик А. Раҳмонзода, ки мегӯянд: «Вазъи ҳар лаҳза тағйирёбандаи ҳаёт, шиддат гирифтани низоъҳои диниву мазҳабӣ, ғаёл гардидани ҳаракату чараёнҳои тундрав, густариши хурофот, таъсиру нуфуси фарҳанги бегона ва заиф гардидани маънавиёт миёни иддае аз шаҳрвандони кишвар аз ҳар адиб ва эҷодкор талаб менамояд, ки бештар ба мавзӯҳои ҳифзи амнияти давлатӣ, муқаддасдонистани Ватан, якпорчагии Тоҷикистони азиз, таҳкими сулҳу ваҳдати миллий дахл карда наврасону ҷавонро дар руҳияи ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, сулҳпарварӣ ва ризоияти миллий тарбия намояд». Ё худ чуноне ки С. Раҳматуллозода андеша доранд: “Адабиёти бадеӣ дар даврони истиқлол вазифа ва рисолати муҳимро ба дӯш дорад. Тарбияи шаҳрвандон ва махсусан насли насли ҷавони кишвар дар руҳияи истиқлолиятҳои ва дар доираи гояву манфиатҳои давлати миллий аз вазифаҳои аввалиндараҷаи он ба шумор меравад.”

Он чӣ дар асар зишт ба назар мерасад, тасвири лаҳзаҳои ногувори зиндагии қаҳрамони асосӣ – Фарҳод мебошад, ки нависанда онро лучу урӯн тасвир мекунад. Ин ҳам бошад дар муносибат бо зани соҳибхонае, ки муҳочирон дар хонаи ӯ кор мекунанду дар анҷом ҳаққи заҳмати худро нагирифта аз он ҷо пеш карда мешаванд ва баъдан дар таваккуфҳои пулис таҷовуз шудани Фарҳод аз ҷониби чанд нафар мебошад. Чизи дигари номақбул олудагии забони асар бо ғӯиши форсизабони Аврупо мебошад, ки барои забони адабии мо хос нест.

Дар умум романи мазкур тавонистааст, ки бозғӯи рӯзгори 14-солаи як муҳочир тоҷик бошад, ки шебу фарози зиёдеро паси сар намуда ба ватан баргаштааст. 14 соли муҳочират ба Фарҳод дарси зиёдеро омӯхтааст ва хонандаи заки низ метавонад аз он барои худ бардоште дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Ваҳоб Р. Адабиёти миллий ва аслҳои истиқлол // Садои мардум. – 2024, №9 (4749)
2. Самадов А. Насри солҳои охир // Садои Шарқ. – 1996, № 9-12. – С. 26-33.
3. Сайфуллоев А. Уфӯқҳои тозаи наср. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
4. Соҷидаи М. Фаришта дар дӯзах. – Душанбе: Шарқи озод, 2022. – 480 с.
5. Соҷидаи М. Шабе ки моҳ арғувонӣ буд. – Хучанд: Ношир, 2023. – 335 с.
6. Раҳматуллозода С. Бақои одамият // Садои Шарқ. – 2024, № 2. – С. 35-43.

ҚИСМАТИ МУҲОЧИРОН ДАР РОМАНИ «ШАБЕ, КИ МОҲ АРҒУВОНӢ БУД»-И СОҶИДАИ МИРЗО

Дар фишурда қисмати муҳочирон дар романи Соҷидаи Мирзо «Шабе ки моҳ арғувонӣ буд» таҳлил ва баррасӣ гардида, бурду боҳти нависандаи асар нақд гардидааст. Роман аз сарнавишти муҳочире қисса мекунад, ки 14 соли умри худро дар гурбат гузаронидааст ва ҳамзамон, қисмати муҳочиронро дар худ бозғӯи менамояд.

Калидвожаҳо: муҳочир, муҳочират, истиқлол, Русия, азобу машаққат.

СУДЪБА ИММИГРАНТОВ В РОМАНЕ СОДЖИДЫ МИРЗО "НОЧЬ, КОГДА ЛУНА БЫЛА ПРЕЛЕСТНОЙ"

В статье анализируется и обсуждается роль иммигрантов в романе Соджиды Мирзы «Ночь, когда луна была прелестной», а также выделены художественные благи и недостатки писателя. Роман рассказывает о судьбе эмигранта, прошедшего 14 лет своей жизни в ссылке, и в то же время рассказывает о роли эмигрантов.

Ключевые слова: иммигрант, миграция, независимость, Россия, страдания.

THE FATE OF IMMIGRANTS IN SOJIDA MIRZO'S NOVEL "THE NIGHT WHEN THE MOON WAS PURPLE"

The article analyzes and discusses the role of immigrants in Sojida Mirza's novel "The Night the Moon Was Purple", and also highlights the writer's victories and defeats. The novel

tells the story of an emigrant who spent 14 years of his life in exile, and at the same time talks about the role of emigrants.

Keywords: immigrant, migration, independence, Russia, suffering.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳафиззода Дӯстмурод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** dustmurod.77@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-82-61-29.

Сведения об авторе: *Хафиззода Дустмурод* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025. г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** dustmurod.77@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-82-61-29.

Information about the author: *Hafizzoda Dustmurod* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** dustmurod.77@mail.ru **Phone:** (+992) 918-82-61-29.

НАҚШИ МАНЗАРА ДАР СУЖАСОЗИИ ҲИКОЯҲОИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Ихромов Т.Т. – унвонҷӯйи кафедраи назарияи адабиёти навини форсӣ-тоҷикии ДМТ

Манзараи табиат воситаи муҳимми тасвири вазъият, орзӯю омор, фикру андешаи ҳар як қаҳрамони қиссаву ҳикоя ба шумор меравад. Чунон ки маълум аст, мавзӯи марказии эҷодиёти аксар нависандагони мумтози тоҷик ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Дар баробари ин дар осори бадеии нависандагон тасвири табиат хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, ки мазмуни онҳоро пурратар мегардонад.

Меҳри дехот, манзараҳои кӯҳистон, боғу роғ ва киштзор, ки баъзан бо ҳиссиёти баланд ифода мешавад, ҳоло дар адабиёт мазмуни нав пайдо кардааст. Тасвири табиат акнун фақат як воситаи зоҳир кардани ҳолати рӯҳии қаҳрамон нест, балки аз ҳама пеш дар роҳи чувтани оромии дили инсон, ки гирифтори сарпанҷаи суръату шиддати замони пешрафти илмиву техникӣ буда, дар қайди афзоиши мураккабияти зиндагӣ ва бесару сомониҳои он афтодааст, хизмат мекунад. Адабиёт ба муҳофизати табиат камари ҳиммат бастааст ва ҳатто қаҳрамони баъзе нависандагони ҷавон ҳам худро як ҷузъи табиат дида, ҳастии худро ба гузару ҳаловати рӯҳбахшии он саҳт вобаста медонад. Ин аст, ки дар ҳикояи шогирдонаи А.Арабов «Зови Карафса» (1980) Бобо пӯчак, ки ба табиати атроф, сухан ба як дарахти бурси куҳансол меҳри маҳсус дорад, мегӯяд: «Гоҳо ба ман чунин менамояд, ки Рустамҷони ман ба ҳамин бурси пир як аст [5, 115]. Дар ҳақиқат, он шабе, ки бурсеро барқ зад, риштаи умри Бобо Кӯчак ҳам қанда шуд.

Оид ба манзара ё ин ки пейзаж бисёре аз нависандагони кишварҳои мухталиф андешаҳои хешро баён кардаанд. Аз ҷумла, нависандаи бузурги рус Г.Н.Михайловский ақидаи хешро нисбат ба манзара ба таври зер баён кардааст:

«Табиат китоби беҳтарин мебошад, ки бо забони маҳсунавишта шудааст ва онро омӯхтан лозим аст» [1, 18].

Тасвири табиат аз қисматҳои муҳимтарини манзара ба шумор меравад. Ҳар як чизи табиат зебо аст ва аз он лаззат бурдан лозим. Мақсад аз тамошои ягон гӯшаи зебоманзари дараю водиҳо он аст, ки аз он лаззат ва кайфиятбарӣ, барои боз ҳам зеботар шудани он саъю кӯшиш намоӣ. Драматурги бузурги англис Шекспир зебоии манзараро ба назар гирифта, чунин гуфтааст: «Одам гули бебаҳои табиат аст» [1, 18].

Пейзаж ҳамчун як предмети ҳаётӣ завқи эстетика инсонро ба чӯшу хурӯш оварда, ба ӯ кайфият мебахшад, ҳиссиёти ватандӯстии хонандаро ба зодгоҳи азизаш афзуда, ӯро тарбия менамояд. Инчунин пейзаж мақсади нияти бадеии нависандаро маънидод карда, барои равшантар кушодани воқеа ёрӣ мерасонад. Вазифаи пейзажи тасвири бадеии ҳодисаҳои табиат ва шаклҳои он – фазо, нур, боду ҳаво, дарахтзору гулзор ва монанди инҳо мебошад.

Адабиёти шуравии тоҷик, албатта дорои намунаҳои барҷастатарини ҳикояҳои реалистӣ мебошад, ки устодони моҳири ин жанр Садриддин Айни, Ҳаким Карим, Раҳим Чалил буда, аз адибони баъдӣ Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев низ бо як қатор ҳикояҳои пурмазмунӣ завқовар мақоми онро баланд бардоштаанд.

Метавон гуфт, ки ҳикоя мушқилтарин жанри насри бадеист. Вай инкишофи баъзе хислатҳои махсусро дар истеъдоди эҷодкорӣ нависанда талаб дорад. Икромӣ пас аз навиштани романи «Ман гунаҳкорам», «Духтари оташ» ва «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» дар асоси таҷрибаи эҷодӣ, ки аз таълифи ин асарҳо ҳосил кардааст, гуфта буд: «На ҳар нависанда ҳикояи хуб навишта метавонад. Шахсан барои ман романнависӣ нисбат ба ҳикоянависӣ осонтар аст [12, 17].

Дар эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев ҳикоя мавқеи хос дорад. Бо кӯшиши ин нависанда ҳикояи тоҷик дар адабиёти солҳои шастум бо равиши тоза инкишоф ёфта, ба зинаи нави инкишофи сифатӣ бароварда шуд. Ҳикояҳои аввалини ӯ – «Мактуби дӯст» (1958), «Арзамас» (1960), Роҳ (1962) дар хусуси ахлоқи инсон ва мақоми ӯ дар зиндагӣ баҳс мекунанд. Модом, ки ҳикоя дар эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев мавқеи марказӣ дорад, пас чӣ гуна метавон онро бе тасвири пейзаж тасаввур кард? Манзара бештар дар ҳикоя мавқеъ дорад, онро нависанда барои нишон додани замону макони воқеа, чиҳати ошкор кардани руҳия ва завқи персонаж ба кор мебарад.

Масалан, ҳикояи «Сози Мунаввар»-и Фазлиддин Муҳаммадиев аз тасвири романтики табиати зебои деҳаи кӯҳистон оғоз меёбад. Дар ҳикояи «Сози Мунаввар» табиат барои дарки сирру сози муҳаббат мавқеи ҷудоғона касб кардааст.

«Тасвири деҳа дар ҳикояи «Сози Мунаввар»-и амфитеатрҳои юнони қадимро ба хотир меорад, яъне кулбаи Мунаввар сахнаю худаш созанда ва табиат сомеъ». Табиат домани ин кӯҳро ба шакли нимтанӯр, ба тарҳи амфитеатрҳои юнони қадим чунон боб карда сохтааст, ки кадом одам ё чизи аз сар то канори деҳа бе ҳеҷ монеа сайр мекунад. Илова ба ин, ба овоз, хусусан ба садои торҳо як танини гуворо, як ғулғулаи нозуки мисли акси садо салобатноке мебахшад. Мунаввар бо қувваи тасхиркунандаи созу наво чашми атрофиёро ба ҳусни замин, инсон ва табиат кушод [2, 33].

Маҳорати нависанда онро таҷассум мекунад, ки зерӣ таъсири мусиқӣ ҳар гуна ҳолати эҷодии инсон бедор мегардад. Шахсе, ки ҷолибияти эҷодкорӣ дошта бошад, аз хондани чунин сатрҳо ба вачд меояд, аз эҷодиёти баланд доштани нависанда дарак меёбад:

«Зарбҳои нафиси оҳанг дар фазои беғубор ҷавлон мезаданд ва ба гунбади ларзони нур, ки акси шуои ҷароғони деҳа буду бар сари он пору шуда мехобид расида гӯё хиромон-хиромон мерақсиданд [6, 56].

Бояд қайд кард, ки ин зарбҳои нафиси оҳанг садои тори Мунаввар ба замин ба табиат ҳусни тозае мебахшид. Бидуни ин, форами тори Мунаввар, ки гӯшрас аст бо зебоии манзара ҳамроҳ шуда, муаллақзании шодиомези кабӯтаронро ба лавҳи ҳаёл мерасонид.

Қалами Фазлиддин Муҳаммадиев сеҳре дорад, ки нозуктарин тапиши дили одамизодро ба гӯши оламиён мерасонад. Вай тарҷумони дилхост ва байни соҳибдилон риштаи пайванд мекашад. Ин дар замони мо, хеле муҳим аст. Ҳоло аз забони дили якдигар огоҳ шудани мардумони дуру наздик ва халқҳои гуногун беш аз ҳар вақт аҳаммият пайдо кардааст.

«Ба назари ман Фазлиддин Муҳаммадиев ошиқи ҳаёт, дилдодаи одамизод ва начобати дили ӯст.

Аз ҳар сухани ӯ нисбат ба инсони ҳақиқӣ, нисбат ба корномаҳова фикру эҳсосоти олию начибӣ вай дунё-дунё меҳру муҳаббат ҳувайдост [14, 51].

Ҳикояи «Сози Мунаввар» аз ҷиҳати устухонбандӣ хеле устодона эҷод шудааст. Дар он манзараҳои табиат хеле муассир инъикос ёфтаанд. Ин манзараҳо бо арзиши эстетикӣ худ ба хонанда таъсири калон расонида, ҳиссиёти зебоиро дар қалби инсон нисбати табиат бедор мекунад.

Дар ҳикояи мазкур нависанда манзараи тирамохро бо тамоми нозуқиҳои ба қалам додааст, ки шунаванда ё хонанда аз он кайфияти хеле амиқ гирифта метавонад:

«Ҳар сол дар моҳи мизон, моҳи мувозинати шабу рӯз ва гармову сармо дар осмони софи айёми тирамоҳ манзараи аҷибе мушоҳида мешавад: аз кучое пағаҳои нарми абрешиммонанде пайдо шуда, дар болои дарахтони зарринбарг, киштукоре, ки маҳсули яксоларо дода, акнун ба истироҳат рафтаанд, ба парвоз медароянд. Боди ноён, ки ҳатто дар ҳавои оромтарин ҳам дар амал аст, баъзе аз ин торҳои пурчилоро ба нӯги дарахтони баланд андармон мекунад, онҳо дар ҳамин ҳолат то барфу борони нахустин дар зерӣ нурҳои гарми дурахшон меистанд...» [7, 119].

Агар ин манзараи аҷибро аз як тараф садои ҷарангоси тори Мунавваршоҳ зебу зиннат дода бошад, аз ҷониби дигар Саид Амонро, ки ба садои тори навозандаи номаълум гӯш меод, ба фикр кардан водор месозад. Ӯ дар баробари гӯш додан ба садои форами тори Мунавваршоҳ маҳз ҳамин манзараро пеши назар меовард ва ҳаёломез худ аз худ мепурсид:

Оё ин гила нест? Ҳа ин гила аст, гилаи сабук аз рӯзгор. Вай аз айёми хушу бегаши ҷавонӣ ҳикоят мекунад, ки чаро аз даргузар будани он айём дар вақташ огоҳ накардӣ?

Ин манзара бо руҳияи Мунавваршоҳ саҳт алоқамандӣ дорад. Ҳарчанд садои тори Мунавваршоҳ шикаст аз тақдир ё аз рӯзгору қисмат бошад, лекин маҳз ин оҳанги тор бо оҳанги маҳзуни қалби Мунаввар ҳамоҳанг баромадааст. Агар ин садои тори навозанда б гӯши Саид Амон намерасид, шояд ин манзараи ҷолиби тирамохро пеши чашмаш овардан ғайри имкон мебуд. Маҳз ҳамин манзара боиси он шуд, ки Саид Амон дарди дили Мунавваршоҳро пай бурд.

Ҳикояи «Даъво» низ чунин хусусиятро дорост. Дар ин ҳикоя низ манзара бо руҳияи қаҳрамон вобаста аст:

«Ҳоло мӯйсафедро дар хоб дида, ба зерӣ садаи бузурге, ки рӯзона сояи ғафсу ҳаловатбахшаш истироҳатгоҳи деҳқонони атроф буд, омада нишаст. Меҳост муддатеро дар ин ҷо дар саҳрои кушод гузаронида губори дилашро бардорад. Хирманҷой чи хосияте дорад, ки дили марди деҳқон аз ҳасрату олам лабрез бошад ҳам, соате нагузашта ҳамааш пароканда ва фаромӯш мегардад» [7, 127].

Чи гуна ҳасрату алам Аҳмадака дар дил дошт, ки бо тамошои хирманҷой аз ин аламу ҳасрат фаромӯш кард? Албатта, дар тӯйхона дастфишории мулоимхунуконаи Муҳаммадмурод, ки нигоҳҳои пурадоваташ ҳарчанд кӯшиш кунад, ҳам аз мадди назараш дур намерафт. Аз ин ҷо бармеояд, ки ягона чизе, ки ба қалби инсон оромӣ мебахшад, губори дилашро тоза мекунад ин тамошои манзара ва аз он ҳаловат бурда аст. Аҳмадака ҳарчанд кӯшиш мекард, ки аз ин андешаҳои гарон фаромӯш кунад, аммо наметавонист. Ба ин чиз танҳо манзара ё хирманҷой, ки нависанда истироҳатгоҳ ном бурдааст, қудрат доштасту ҳалос. Лекин имрӯз хирманҷой қудрати худро гум кардааст. Манзараи хирманҷой имрӯз қудрат надоштааст, ки андешаҳои гарон сари Аҳмад-акаро тарк кунанд.

Дар ҳикояи «Даъво» нависанда дар тасвири манзара низ хирманҷойро мисол меорад, ки атрофии онро моҳирона ба қалам додааст.

«Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро ғарқи пур карда буд. Коҳу ҳаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он донаҳои сайқалхӯрдаи қаҳрабо милтас мезаданд. Чирчирақҳои бисёре суруди ҳазини худро месароиданд [7, 130].

Кӯҳ, дашт, дара таркибҳои мебошанд, ки ба манзара тааллуқ дошта, ба воситаи онҳо шоир ё нависанда дар ҳикоя ё асар манзараро меофарад. Манзараро бошад, садои форами булбулон ё ин ки овози мусиқии маҳину гуворо ҳусни рангинтаре мебахшанд.

Дар ҳикояи «Даъво» бошад, хирманчойро суруди ҳазини чирчиракҳо зебу зиннат бахшидаанд.

Дар қисми 1-уми ҳикояи «Даъво» таъсири табиат бомаврид омадааст: «Шаббода қувват гирифта, ба хирманчой бӯйи Пудина ва шуввоси мавҷҳои Ванҷобро мерасонид. Аз тӯйхона ҳоло фақат овози як ҳофиз ба гӯш мерасид. Эҳтимол, мутрибони дигар ба хонахошон рафта буданд ва яқтои боқимонда, ки аввали шаб ба ӯ фақат як-ду маротиба навбат расида буд, худро соҳиби майдон дида, то ҷон дошт, хунарнамоӣ мекард» [7, 140].

Чунин лаҳзаҳои ҳикояро хонанда мутолиа карда, дар пеши назараш табиат намудор мешавад ва инчунин аз баҳилии қаҳрамони ҳикоя – Муҳаммадмурод хабардор мешавад.

Ё ки дар ҷои дигари ҳикоя лаҳзае оварда шудааст, ки дар он табиат ба тариқи зайл тасвир ёфтааст: «Ҳоло дар ҳар ҷо фақат ягон-ягон чирчирак монда буд, ки суруди худро бе ҳавсала, гӯё бо дили нохоҳам давом меод. Аз тарафи тӯйхона дигар садое шунида намешуд. Бӯйи Пудина, коху гандуми кӯфта ба димоғи Аҳмадбек басо хуш мерасид» [6, 116].

Дар пеши назари хонанда манзарае ҳувайдо мегардад, ки дар он қаҳрамон гӯё аз балое раҳо ёфта, сайру гашт мекунад ва озодона нафас мекашад.

Нависанда ҳикояи «Даъво»-ро ба тасвири табиат ба анҷом расонидааст:

«Қурси моҳ ба миёнаи осмон расида буд. Охирин чирчиракҳо низ хомӯш шуда буданд. Дар сар то сари водии пахновар фақат нури фаровони моҳ ва шувоси Ванҷоб ҳукмрон буд [6, 117].

Тасвири манзара дар ҳикояи «Даъво» басо доманатор буда, барои ҳар як илмҷӯ чун намунаи сари столӣ буд, ҳаст ва мемонад.

Ба қавли мунаққид устод Соҳиб Табаров дар очерк ва ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев табиати бойи Тоҷикистон кам тасвир ёфтааст. Дуруст аст, ки тасвири табиат дар асари бадеӣ нақши асосӣ намебозад ва ин жанрҳо низ барои васеъ ва хартарафа нишон додани табиати зебо ва бойигарихи он имконияти калоне надоранд, аммо ба ҳар ҳол дар ҷойҳои зарурӣ аз тасвири табиат даст кашидан лозим нест. Дар очерки «Раиси нав» дар бораи кишлоқи Мискинободи ноҳияи Оби Гарми табиати хеле зебо дорад, суҳан меравад. Аммо, табиат бо чунин ибораҳои умумии тасвир ёфтааст, ки онро ба ҳама кунҷу канори ҷумҳурӣ татбиқ намудан мумкин аст: «Осмони сиёҳи бемоҳу ситора кӯхсори бузургро бо тамоми водию дара ва куллаҳои тезу баландаш дар оғуши сарди худ гирифта ҳатто равшани ночизи барфи навборидаро ҳам фурӯ бурдааст [7, 68].

Ба нависандаи очерки «Муҳочирон» табиати Дарвоз ва Қаротегин маводи фаровон дода метавонист, аммо ӯ аз ин имкониятҳо пурра ғоида набурдааст. Дар бораи кӯҳҳо, дараҳо, шаршараю чашмасорҳо, кӯталу теппаҳо, пайраҳа ва оврингҳо, боғоту деҳоти ин маконҳо чи тавр лавҳаҳои пурмазмуни бадеӣ ба вучуд овардан мумкин аст! Ё ин ки водии Вахшро гирем, ки мавзуи аксари очерк ва ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев ба ин водӣ тааллуқ дорад. Дар ҳеҷ кадоме аз онҳо лавҳаҳои зебои табиати ин водии зарҳез нишон дода нашудааст. Магар дар ҳикояи «Савдои умр» мумкин набуд, ки хусну латофати табиати Заргар барин кишлоқи сабзу хуррами Қурғонтеппаро, ки дар ҳикоя бо номи «Тали Заргар» ёдоварӣ карда мешавад, ҳарҷониба зинда ва аёни тасвир карда шавад? [7, 44].

Мо ба ин гуфтани нестем, ки лавҳаҳои табиат, фаслҳои сол, ҷой, макон, маҳалҳо ва ғайра дар асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиев тамоман тасвир наёфтаанд. Баъзе тасвироти дақиқеро дар очерку ҳикояҳои ӯ хондан мумкин аст, ки аз мушоҳидакории муаллиф гувоҳӣ медиҳанд. Пас ин порчаҳоро хонда, лаззати рӯҳӣ мегирад: «Хайрият борон сар шуд. Вай мисли борони баҳорон якбора фурӯ рехта, то дар таги шипангчаи сари роҳ паноҳ шуданамонҳама ҷойро тар кард. Рӯи замин аз зарби донаҳои калон-калони борон чуқурча пайдо мекард. Оби наҳрча бошад ба таври аҷоиб мерақсид. Қатраҳои вазнину шаффоф ба рӯи пурчини об афтада мечаҳиданд, ба дахҳо зарраҳои

марворидгун тақсим шуда, дар рӯи наҳр мегелиданду нопадид мешуданд. Баъзе донаҳо баробари афтодан худро ба хубоби нозуки зебо мепӯшиданд, гӯё мехостанд, ки и пас аз саёхати дуру дароз дар осмони сард дар ин ҷо ба худ манзил сохта ором гиранд. Вале, ҳайбат қатраи обро ҳеҷ вақт оромӣ нест»

Ин тасвири борони баҳор чунон табиӣ, зебо ва аёнӣ, ки ба дили кас лаззат ва ҳаловати фавкуллодае мебахшад.

Ҷумлаҳои зеринро хонда, кас гумон мекунад, ки соҳмони истгоҳи обии электрики шаршара бо чашми худ дида истодааст: «Ғуриши маторҳо, ғалоғулаи одамон, шақарроси занҷиру тасмаҳо, часар-чусури кафшери электрикӣ ба ҳам омехта, ба осмон мепечид. Пардаи сафедчаи ғубор дар осмони болои ҳавза аз дуди экскваторҳои пурзӯри нефтсӯз ва дахҳо автомобилу тракторҳо тираранг мегардид» [7, 45].

Дар маркази очерки «Раиси нав» ин очеркро низ мухтасар таҳлил менамоем, ду тип роҳбар истодааст, ки нависанда ба воситаи ин персонажҳо идеали худро баён кардааст. Яке аз образҳои, ки нависанда дар симои ӯ хусусият ва хислати роҳбарони маишатпарастро ҷамъбаст намудааст, – ин образи Қ.Амиров мебошад. Амиров ҳамчун роҳбари колхоз тасодуфан ба раисӣ интиҳоб гардидааст. Ӯ яке аз он роҳбаронест, ки бе ҳеҷ вачҳ аз уҳдаи кори роҳбарӣ намебарояд.

Амиров дар вақти долу зарби кор бо ҳомиёну мухлисони худ ба маишат дода мешавад. Нависанда ҳолати меҳнати колхозчиён ва айшу ишрати Амировро дар ду эпизод бо далелҳои равшан тасвир менамояд:

«Дар айни долу зарби корҳои саҳроӣ, ки деҳқонон дар зери офтоби сӯзон зағирро хишова мекарданд, бо алафдаравӣ тоза кардани хирманҷойҳо ва дигар корҳо машғуланд, раиси корхона ҳамроҳи ҷонишинҳо, мудирӣ анбор ва бригадирҳои дӯстдоштааш дар лаби наҳрчаи шӯҳоб қадаре болотар аз бинои ГЭС-и колхоз, дар зери сояи маҷнунбед кайфу сафо мебарад, моҳибирён мехӯрад ва бо ибораи худаш «нӯшдору мехӯрад» [7, 22].

Аз тасвири ду манзара, яке офтоби сӯзон ва меҳнати колхозчиён, дигаре лаби обу сояи маҷнунбед ва кайфу сафои онҳо кирдор ва хислатҳои ин одамон ва Амиров дар пеши назари хонанда ба таври равшан аён мегардад.

Табиат маншаи ҳастист ва ҳам сарчашмаи азалист. Маҳз бо кӯшиши инсон табиат ба гулистон табдил меёбад. Ҳикояи «Рӯзи дафнии усто Оқил» маҳз ҳамин фикрро тақозо менамояд. Чунки аксари иморатҳои пурнақшу нигори зебои кишлок, ки мафҳуми «хунари ин усто буданд, ба табиат ё ибораи дигар ба манзара ҳусни рангинтаре зам менамуданд. Масалан, дар як ҷойи ҳикоя омадааст, ки: «ба колхоз меҳмон ояд, албатта бурда китобхонаро нишон медиҳанд. Ҷор тарафаш тирезакорӣ. Аз субҳ то шом, ҳатто дар ҳавои абрнок ҳам пур аз нуру сафо...»

Яъне китобхона чунон ҷаззоб қандакорӣ шудааст, ки аз ҳуснаш ҳеҷ кас сер намешавад, гӯё зебогии табиатро дар ҳавои абрнок нигоҳ доштааст. Вале чи метавон кард, ки шогирде ҳамчун худ тайёр накарда, хунарашро ҳамроҳаш ба ғӯраш мебарад. Борони бемаҳал ба дарди мардуми деҳа шарик буд мебориду барои тобуткашон роҳро душвору заминро лойолуд мекард:

–Шибир-шибир борон меборид... Аз афти кор, Усто Оқилро аз сидқи дил дуои бад карда будаанд, ки дар рӯзи мурдааш борон борад. Се рӯз боз дам нагирифта мебораду меборад. Берун аз роҳу пайроҳаи шиббошуда пой монед то соқи маҳсӣ меғӯтад...» [6, 116].

Табиат ба ҳоли Усто Оқили гулдаст гиря мекард. Агар шогирде чун худ тайёр мекард, шояд чунин манзараи дилбазанро дар ҳикоя мушоҳида намекардем.

Табиат гӯё аз ӯ умед баста буд, ки ҳатто дар ҳавои абрноку барфнок бо иморатҳои бо дасти худаш қандакоршуда ҳусни худро гум намекард. Аммо баъд аз вафоти Усто Оқил ва шогирд тайёр накардани ӯ, табиат яку-якбора ҳақиру зебогии худро аз даст дод. Вақте ки тобуткашон ва Абдурауф-амак аз азоби гарон ба сари пушта мерасанд, Абдурауф-амак ба поён, ба сӯйи деҳа нигарист. Деҳа ба назараш ҳақиру ҳузнангез метофт. Ӯ аз дил гузаронид, ки дар ин музофот кишлоқи мо барин

қишлоқи зебо нест. Ҳозир бошад ба чашмам бенур менамояд... Ҳар як лаҳзаи тасвир – дар рӯзи чанозаи Усто Оқил беист боридани борон, хангоми ба мазор бурдан аз ночорӣ, ба замин гузоштани тобут ва ҳам дар вақташ канда нашудани қабр гувоҳ бар он аст, ки ин одам бадбахт аст.

Ҳар ҳикояи Фазлиддин Муҳаммадиевро варақгардон кунем, дар онҳо манзараҳои рангоранг мисли гилеме, ки аз гулҳои ҳаррангаи латифу нозук иборат аст, дида мешавад. Агар ин манзараҳои муассирро ба гилеми сеҳрнокӣ афсонавӣ, ки парвоз мекунад албатта бо гулҳои маҳин тасвирёфта ташбеҳ диҳем, хато намекунем. Зеро ин манзараҳо ба ҳар як хонанда болу пар бахшида, ўро дар осмон ба парвоз медарорад.

Ҳамин тарик, ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев манзараҳоеро доранд, ки яке ба дигаре монанд нест. Дар манзара як чизи нава ба мушоҳида мерасад. Манзараҳое, ки дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев ба қалам дода шудаанд ба хислату характер ва руҳияи қаҳрамонҳо мувофиқ омадааст.

АДАБИЁТ

1. Акрамов, С. Асосҳои муҳофизати табиат. – Душанбе: Маориф, 1991.
2. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва идеали замон. – Душанбе: Адиб, 1981.
3. Галанов, Б. Живопись словом. – М. «Посвещение», 1988.
4. Горкий, М. Суруд дар васфи мурғи туфон. Дар кит: Бобоев Юрий. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974.
5. Мирзозода, Х. Қайдҳо оид ба ҳикояҳои насрнависони тоҷик // Шарқи сурх. – 1956. – № 9. – С. 115.
6. Мирзозода, Х. Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982.
7. Муҳаммадиев, Ф. Шаби саввум. Ҳикоя, қисса ва очеркҳо. – Душанбе: Ирфон, 1978.
8. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Чилди якум. Душанбе: Ирфон, 1978.
9. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон // Масъалаҳои тасвири психологӣ дар насри муосир. – Душанбе: Адиб, 1987.
10. Османова, З.Г. Художественная концепция личности в литературах советской Востока. М: «Просвещение», 1984.
11. Субҳонқулова, Н.А. Пейзаж как средство изображения образа родной в творчестве таджикских писателей / Н.А. Субҳонқулова // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 1. - Душанбе, 2022. - С.263-268.
12. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби 1. Душанбе: Ирфон, 1966.
13. Табаров, С. Услуби бадеӣ ва насри муосири тоҷик // Садои Шарқ. – 1975. – № 2. – С. 135-142.
14. Табаров, С. Ҳикоянависӣ кори саҳл нест // Газетаи «Маориф ва маданият», аз 27 апрели 1961.
15. Шукуров, М., Димидчик Л. Насри ҷалол Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979.
16. Шукуров, М. Диди эстетикаи халқ ва насри реалистӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973.

НАҚШИ МАНЗАРА ДАР СУҶАСОЗИИ ҲИКОЯҲОИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Дар фишурда мавзӯи пейзаж дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев баррасӣ шудааст. Ба андешаи муаллифи мақола тасвири манзара дар кушодани моҳияти характери қаҳрамони марказӣ, нақши бағоят муҳимро мебозад. Зиёда аз он манзара дар дигаргунӣ, таҳаввул тасвир шудааст, ки вобаста ба рӯҳияву кайфияти персонаж тобишу ҷилои дигар пайдо мекунад. Дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев ин хусусиятҳои манзара ба пуррагӣ дида мешаванд. Яъне барои инкишофи воқеа, кушодани руҳияи қаҳрамонони Фазлиддин Муҳаммадиев манзара мавқеи муҳимро дар ҳикоя ишғол намудааст. Дар баробари ин бояд гуфт, ки дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев қаҳрамону манзара бо ҳам тавъаманд. Масалан, агар қаҳрамонро ғаме фаро гирад, манзара низ ғамгину ба дарди дили қаҳрамон шарик тасвир меёбад. Аммо,

баръакс шуданаш низ мумкин аст. Қаҳрамон ғамгину, табиат бошад дилошубу бо хусни нотакрораш дарди дили қаҳрамонро аз ғубор пок месозад.

Дар ҳикояҳои нависанда манзараҳои тасвир ёфтаанд, ки дар онҳо розе ниҳон аст. Ва ин сиру асрори манзараҳои метавон аз дарди дили персонажи ё аз забони онҳо дарёфт. Ин хусусиятро бошад, бештар дар ҳикояи «Сози Мунаввар» метавон пайдо кард. Чунки дар асосе, ки садои тори мунавваршоҳ ба манзара омезиш ёфт, Саид Амон аллакай дарк кард, ки дар қалби Мунавваршоҳ сире ниҳон аст. Ӯ дарде дорад, ки садои тораи онро ҳикоят мекунад, насими форами табиат, хусусан насими манзараи тирамоҳ онро ба ғуши атрофиён мерасонад ё худ манзараи бо садои тори навозанда зиннат дода дардашро ба назар намоён месозад.

Калидвожаҳо: ҳикоя, Фазлиддин Муҳаммадиев, тарбия, адабиёт, фаҳмиши бадеӣ, манзара, истиора, рамз, ғояи муаллиф.

ОПИСАНИЕ ПЕЙЗАЖЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФАЗЛИДДИНА МУХАММАДИЕВА

В статье рассматривается тема пейзажа в рассказах Фазлиддина Мухаммадиева. По мнению автора статьи, изображение пейзажа играет очень важную роль в раскрытии сущности характера главного героя. Причем сцена изображена в изменяющейся, развивающейся манере, приобретающей различный лоск в зависимости от настроения персонажа.

В рассказах Фазлиддина Мухаммадиева эти особенности пейзажа видны в полной мере. Иными словами, для развития события, раскрытия духа героев Фазлиддина Мухаммадиева пейзаж занимает важное место в повести. В то же время следует сказать, что в рассказах Фазлиддина Мухаммадиева герой и пейзаж переплетаются. Например, если героя охватывает печаль, сцена также будет изображена как грустная и разделит душевную боль героя. Но может быть и наоборот. Герой печален, но природа добра и своей неповторимой радостью очищает душевную боль героя.

В рассказах писателя описаны сцены, в которых сокрыта тайна. И эти тайны сцен можно узнать по душевной боли героев или по их языку. Эту характеристику можно найти подробнее в рассказе «Сози Мунаввар». Потому что в тот момент, когда звук струн Мунавваршаха слился с пейзажем, Саид Амон уже понял, что в сердце Мунавваршаха скрыта тайна. У него есть боль, о которой рассказывает звук его струны, а приятный ветерок природы, особенно ветерок осеннего пейзажа, доносит ее до ушей окружающих или украшает пейзаж звучанием музыкальной струны и делает его боль видимой.

Действительно, перо Фазлиддина Мухаммадиева обладает волшебством, передающим легчайшим мирам тончайшее биение сердца человека. Но, по мнению автора, перо этого великого писателя обладает светом, который повторяет богатую природу художественной литературы, переносит на бумагу ее неповторимую красоту и дает о ней знать человечеству.

В рассказах подробно используются изображения пейзажа, окружающей природы, домов и построек, солнечного света, лунного света, звезд и т. д.

Ключевые слова: рассказ, литература, Фазлиддин Мухаммадиев, воспитание, художественное осмысление, пейзаж, метафора, символ, авторская идея.

DESCRIPTION OF LANDSCAPES IN WORKS OF FAZLIDDIN MUHAMMADIEV

The article examines the theme of landscape in the stories of Fazliddin Muhammadiyev. According to the author of the article, the image of the landscape plays a very important role in revealing the essence of the character of the main character. Moreover, the scene is depicted in a changing, developing manner, acquiring a different gloss depending on the mood of the character.

In the stories of Fazdiddin Muhammadiev, these features of the landscape are fully visible. In other words, for the development of the event, the revelation of the spirit of Fazdiddin Muhammadiyev's heroes, the landscape occupies an important place in the story. At the same time, it should be said that in the stories of Fazdiddin Muhammadiyev, the hero and the landscape are intertwined. For example, if the hero is overcome by sadness, the scene will also be depicted as sad and share the hero's heartache. But it can also be the other way around. The hero is sad, but nature is kind and with its unique joy clears the hero's mental pain. The writer's stories describe scenes in which a secret is hidden. And these secrets of the scenes can be recognized by the mental pain of the heroes or by their language. This characteristic can be found in more detail in the story "Sozi Munavvar". Because at that moment, when the sound of Munavvarshah's strings merged with the landscape, Said Amon already realized that a secret was hidden in the heart of Munavvarshah. He has pain, which the sound of his string tells about, and the pleasant breeze of nature, especially the breeze of the autumn landscape, brings it to the ears of others or decorates the landscape with the sound of a musical string and makes his pain visible.

Keywords: The story, Fazliddin Muskammadiyev, literature, education, creative interpretation, scenery, metaphor, symbol, author's idea.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи назарияи адабиёти навини форсӣ-тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** ilok_87@mail.ru. **Телефон:** (+992) 918-41-67-72.

Сведения об авторе: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан проспект Рудаки, 17. **E-mail:** ilok_87@mail.ru. **Телефон:** (+992) 918-41-67-72.

Information about the author: *Ihromov Talabsho Teshaeovich* – Tajik National University, applicant of the Department of Theory of New Persian-Tajik Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. **E-mail:** ilok_87@mail.ru. **Phone:** (+992) 918-41-67-72.

ФАКУЛТЕТИ ЗАБОНҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

ВИЖАГИҲОИ ЗАМОН, СОХТОР ВА МАЪНОИ ШАКЛИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ДУРИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мамадназаров А. – д. и.ф., профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии ДМТ

Бо вучуди он ки шакли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ яке аз шаклҳои феълии серистеъмол мебошад, таҳқиқи муқоисавии он бо шаклҳои феълии замони гузаштаи забони англисӣ аз назари муҳаққон каме дур мондааст.

Феъли замони гузаштаи дур дар забони тоҷикӣ аз шакли феъли ҳоли (сифати феълии) феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи будан (дида будам) сохта мешавад. Ин шакли феълӣ аз ҷиҳати сохтор ба гурӯҳи шаклҳои феълии мураккабу аналитикӣ ё тасвирии феъл мансуб доништа мешавад. Масалан, А.З. Розенфелд ва Ш. Ниёзӣ фақат ду маънои истифодаи онро чунин шарҳ додаанд: «Шакли замони гузаштаи дур а) амалеро, ки дар гузашта воқеъ гардида, то сар шудани амали гузаштаи дигар ба анҷом расидааст ва б) амали гузаштаи дурро мефаҳмонад [1956, с. 134].

Вазифаи асосии ин шакли феълӣ, таъкид мекунад В. С. Расторгуева, аз «ишора ба амале мебошад, ки пеш аз амали дигари дар замони гузашта ё дар замони муайяни гузашта анҷом ёфтааст» [1964, с. 55].

Мисли шаклҳои феълии дигари замони гузаштаи забони тоҷикӣ нисбати он ҳам муҳаққон истилоҳоти гуногуни забоншиносиро истифода карданд. Саидризо Ализода онро «мозии баъид» (гузаштаи баъдӣ) меномад. «Чун «ан»-и масдари феълро ба «а» иваз карда баъд аз он феъли буданро ба замири феълӣ биёварем мозии баъид ҳосил гардад. Монанди: кардан + буд+ам = карда будам [1927 (2010), с. 61]. Б. Ниёзмухаммадов ва Л. Бузургзода онро «гузаштаи дур» номидаанд. «Аммо феълҳои гузаштаи дур дар таркибашон ин ёридиҳандаро доранд, яъне гузаштаи дур бо ёрии будан ифода карда мешавад; феъли асосӣ пеш аз ёридиҳандаи будан дар шакли ҳол оварда мешавад: рафта буд, омада буд [1941, с. 52]. В. С. Расторгуева ва Р. Л. Неменова онро «перждепрошедшее время», яъне амали замони пеш аз гузашта бавуқӯ омада гуфтаанд. «Маънои асосии он ишора ба амале, ки пештар рух додааст, пеш аз лаҳзаи муайян дар гузашта, хусусан то оғози амали гузаштаи дигар: хонда будам, хонда будӣ, хонда буд ва ғ. [1954, с. 553; 1964, с. 55; 1988, с. 464].

Дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олии А. З. Розенфелд ва Н. Маъсумӣ низ ин шакли феълро «замони гузаштаи дур» ном бурдаанд [1956; 1973; 1985].

Замон гузаштаи дур дар мавридҳои гуногун бо тобишҳои гуногуни замони маъноӣ истеъмол мешавад, ки онҳоро вобаста ба мазмуни матн муайян кардан мумкин аст. Таҳлили маводи ҷамъкардаи мо шаҳодат медиҳад, ки мавриди истеъмол ва маъноҳои асосии ин шакли феъл ва ҳамгунаҳои англисии он инҳоянд:

Феъли замони гузаштаи дур амали гузаштаро ифода мекунад, ки фосолаи замониаш мутлақо ё нисбатан дур аст:

Мо барои ин қораш ёро қоҳиш карда будем, намедонам, ранҷида ё ин ки шарм дошта масҷидро партофта рафтааст [МС, 169]. ~ We have already reprimanded him. I don't know why he acted that way; perhaps he was angry or ashamed and left the mosque [DU, 169].

Феъли замони гузаштаи дур амалеро мефаҳмонад, ки пеш аз амали дигар воқеъ шуда анҷом ёфтааст:

Аммо Қоришқамба вақте ба бинои бонк расид, ки ходимони он ҷо сандуқ ва халтаҳои нақдинашонро гирифта ба Қогон рафта буданд [МС, 236]. ~ But when Qori Ishkamba reached the building of the bank, the employees of the bank have taken the chest and the bags with cash and already left for Kogon [DU, 236].

Таҳлили чумлаҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки шакли феълии замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ба замони гузаштаи перфекти забони англисӣ – the Past Perfect мувофиқат мекунад. Тобишҳои маъноии мутлақияти амал ва ё амали пеш аз амали дигар воқеъ шуда тавассути матн фаҳмо мегарданд. Дар забони англисӣ шакли перфект ин амалро таъкид мекунад.

Истифодабарии шакли феълии замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ бо муқобилгузориҳои амали пеш аз амали дигар анҷомёфта маҳдуд намегардад. Амали дар он ифодакардашуда амалан метавонад на ба амали дигар, балки нисбати ягон давраи муайян муқобил гузошта шавад. Аз ин рӯ феъл дар ин шакл одатан бо унсурҳои дигар омада метавонад:

Вожаҳои ҳоле, ки давраи муайяни гузаштаре ифода мекунанд ва дар муддати он амал иҷро шудааст:

а) дирӯз, он рӯз, сари шаб, парерӯз ва ғ:

Дирӯз маро як машқоб ба тӯяш хабар карда буд [МС, 52]. ~ Yesterday a mashkob invited me to his wedding [DU, 52].

б) соли гузашта, соли пеш, соли ва ғ:

Ман таҳрири «Марги судхӯр»-ро дар соли 1936 тамом карда дар хониши умумӣ ва муҳокимаи Иттифоқи нависандагони советии Тоҷикистон гузошта будам [МС, 14]. ~ In 1936, I completed editing *The Death of the Usurer* and submitted it to the Writers' Union of Soviet Tajikistan for general reading and discussion [DU, 14].

Аз чумлаҳои боло маълум мегардад, ки дар сурати истифода шудани унсурҳои дигар, ки амали замони гузаштаре дақиқтар ифода мекунанд шакли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ба гузаштаи содаи англисӣ – the Past Simple мувофиқат мекунад.

Шаклҳои гузаштаи дури феълҳои истодан, нишастан, хобидан, ва баъзе феълҳои дигар, ки одатан ё дар мавридаш ҳолату вазъиятро ифода мекунанд, маъноии давомнокиро ифода мекунанд [1964, с. 61; ЗАҲТ, 1973, с. 299; ГЗҲТ, 1985, с. 219]. Дар шакли гузаштаи дур ин гуна феълҳо маъноии амали гузаштаи дур ва ё пеш аз амали дигар содиршуда ҳис карда намешавад. Аз ин рӯй шаклҳои гузаштаи дури ин гуна феълҳо моҳиятан муродифи шаклҳои гузаштаи ҳикоягии онҳо мебошанд. Масалан: Дар вақте ки онҳо дар пеши хаймаи Наср бо ӯ суҳбат карда нишаста буданд, ду нафар аз бухориён пайдо шуданд [ИМ, 98]. ~ While they were sitting and talking in front of Nasr's tent, two persons from Bukhara appeared [MR, 98].

Аз мисоли дар боло овардашуда аён аст, ки амали давомдор, ки феълҳои истодан, нишастан, хобидан ва ғ. дар шакли замони гузаштаи дур ифода мекунанд, тавассути феъли замони гузаштаре давомдори забони англисӣ the Past Continuous Tense тарҷума шудаанд.

Ибораҳои хабарӣ, ки аз сифати феълӣ (бо суффикси -гӣ ва феъли будан таркиб ёфтаанд, маъноии гузаштаи дурро бо тобиши услубии гуфтугӯӣ ифода мекунанд. Муродифи адабии онҳо одатан ба шакли гузаштаи дур мешавад. Чунончи: пухтагӣ буд – пухта буд, даридагӣ буд – дарида буд, баста шудагӣ буд – баста шуда буд ва ғ. Масалан:

Ҳар кадоми он шаҳрҳои беному нишонрафта (монанди Нишопур, Насо, Шодбох ва дигарҳо), ки имрӯз ҷоҳои онҳо регзори хушк ва биёбони холӣ аст, дар миёнаи боғҳо, бӯстонҳо ва гулу гулворҳо фурӯ рафтагӣ буданд [ТМ, 12] Each of these disappeared cities (like Nishapur, Nisa, Shadbagh and others) where today one can find only dry sands and empty desserts, were located among gardens full of flowers [ТМ, 12].

Агар дар мисоли боло иборати фурӯ рафтагӣ будандро бо фурӯ рафта буданд иваз кунем, маъноии гузаштаи дур иваз намешавад. Дар забони англисӣ низ шакли феълии the Simple Past дар ҳарду ҳолат истифода шудааст, ки аз иваз нашудани замони феъл далолат мекунад.

Аз таҳлили вижагиҳои замон, сохтор ва маъноии шакли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ дар заминаи тарҷумаҳои аслии тоҷикӣ ба англисӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Феъли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ аз ҷиҳати ифода замон ба чор шакли замони гузаштаи феълии забони англисӣ мувофиқат мекунад. Замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ асосан ва аксаран ба замони ҳозираи перфекти забони англисӣ Present Perfect мувофиқат мекунад. Баъдан, шаклҳои гузашта – Past Simple ва гузаштаи давомдор – Past Continuous-и ва Past Perfect забони англисӣ ҳам ба сифати ҳамгунаҳои замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ муайян шудаанд.

2. Ибораҳои хабарӣ, ки аз сифати феълӣ (бо суффикси -гӣ ва феъли будан таркиб ёфтаанд, маънии гузаштаи дурро бо тобиши услубии гуфтугӯӣ ифода мекунанд. Дар забони англисӣ шакли феълии the Simple Past ҳамчун гунаи ин шакли сифати феълии забони тоҷикӣ муайян гардид.

3. Аз ҷиҳати ифодаи маъно замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ишора ба амале месозанд, ки пеш аз амали дигари дар замони гузашта ё дар замони муайяни гузашта анҷом ёфтааст. Албатта, ифодаи маъно тавассути ин ё он шаклҳои феълӣ дар матн бо вожаҳои дигари муайянкунандаи замону ҳолату амали нутқ мушаххас карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 187 с.
2. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика / М: Дом Славянской Книги, 2015. –1024 с.
3. Маъсумӣ Н. Феъл // Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 230–344.
4. Ниёзмухаммадов Б., Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 70 с.
5. Розенфельд, А. З., Ниёзӣ Ш. Феъл // Грамматикаи забони тоҷикӣ / А. З. Розенфельд, Ш. Ниёзӣ. – Сталинабад: Дониш. 1956. – С. 105–150.
6. Расторгуева, В.С., Керимова, А. А. Система таджикского глагола // В. С. Расторгуева, А. А. Керимова. – М.: Наука, 1964. –292 с.
7. Айнӣ, С. Марги судхӯр [МС] // Акнун навбати қалам аст. Ҷ. 2. – Душанбе, 1978. – С. 145–308.
8. Айнӣ, С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик [Т]. Исёни Муқаннаъ (ИМ). Тарҷума ва пешгуфтори А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 157 с.
9. Aini, S. Boyhood [Bo]. Translated by George H. Hanna. Pp. 2 -123.
10. Aini, S. Temur Malik – Tajik Peoples' Hero [TM]. Muqanna's Rebellion [MR]. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by A. Mamadnazarov. – Dushanbe: R-graph, 2022. – 157 pp.

ВИЖАГИҶОИ ЗАМОН, СОХТОР ВА МАЪНОИ ШАКЛИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ДУРИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУОДИЛҶОИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар фишурда вижагиҳои замон, сохтор ва маънои шакли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ва муодилҳои англисии он мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар заминаи мавода аз асрҳои С. Айнӣ тарҷумашуда, чор муодили англисии шакли феъли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ муайян гардид. Вобасата ба матн, замони иҷрои амали гузашта, замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ метавонад бо шаклҳои Past Simple, Present Perfect, Past Perfect ва Past Continuous мувофиқат карда ҳамгунаи замони ва маъноии он бошанд.

Калидвожаҳо: замони гузаштаи дур, шакл, маъно, замон, Past Simple, Present Perfect Simple, Past Perfect Simple ва Past Continuous.

ВРЕМЕННЫЕ, СТРУКТУРНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОГО ПРЕЖДЕПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ И ЕЕ АНГЛИЙСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

В статье рассматриваются временные, структурные и семантические особенности таджикского преждепрошедшего времени и ее английские эквиваленты. На основе

анализа примеров из произведений С. Айни выявлены четыре эквивалента таджикского преждепрошедшего времени. В зависимости текста, времени исполнения действия преждепрошедшее время таджикского языка может соответствовать английским формам Past Simple, Present Perfect, Past Perfect и Past Continuous, которые выступают в качестве эквивалента таджикского преждепрошедшего времени.

Ключевые слова: форма преждепрошедшего времени, значения, врем, Past Simple, Present Perfect, Past Perfect ва Past Continuous.

TEMPORAL, STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE TAJIK PLUPERFECT TENSE AND ITS ENGLISH EQUIVALENTS

The article discusses the temporal, structural and semantic features of the Tajik pluperfect tense and its English equivalents. Based on the analysis of examples from the work of S. Ayni, four equivalents of the Tajik pluperfect tense were identified. Depending on the context, the time of execution of the action, the Tajik language's pluperfect tense may correspond to the English Past Simple, Present Perfect, Past Perfect and Past Continuous forms, which act as the equivalent of the Tajik pluperfect tense.

Keywords: the pluperfect tense, meaning, time, Past Simple, Present Perfect, Past Perfect and Past Continuous.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мамадназаров Абдусалом* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** abdulomm@mail.ru **Телефон:** (+992) 937-71-50-60.

Сведения об авторе: *Мамадназаров Абдусалом* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка и сравнительной типологии, **Адрес:** 734025, г. Душанбе Республика Таджикистан проспект Рудаки, 17. **E-mail:** abdulomm@mail.ru **Телефон:** (+992) 937-71-50-60.

Information about the author: *Mamadnazarov Abdusalom* – Tajik National University, Professor the Department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** abdulomm@mail.ru **Phone:** (+992) 937-71-50-60.

МЕЪЁРИ БАҲОГУЗОРӢ ВА СИФАТИ ТАҲСИЛОТ: АДОЛАТ ВА ҲАВАСМАНДӢ

Байзоев А.М. – н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи Эрони ДМТ

Роҷеъ ба тарзу усулҳои арзёбии сатҳи дониш, маҳорату малака ва салоҳиятҳои хонандагон дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим то имрӯз аз ҷониби мутахассисону масъулони соҳа андешаҳои гуногун пешниҳод шудаанд [1; 2]. Аммо, ҳақиқат ин аст, ки дар низоми таҳсилоти миёна, аз ҷумла, зинаи ибтидоии он то ҳоло аз ҳамон меъёрҳои мавҷудаи баҳогузори истифода мешавад. Дар раванди таълими забони тоҷикӣ барои санҷиши сатҳи донишу маҳорати хонандагон анҷом додани корҳои хаттӣ: имлоӣ калимаҳо, диктанти санҷишӣ, нақли хаттӣ ва иншо нақши муҳим дорад. Тибқи дастуру барномаҳои ҷорӣ меъёри баҳогузори ба чунин навъи фаъолиятҳо маъмулан аз рӯйи ҳисоби ғалатҳои содиршуда муайян мегардад [3; 4; 5]. Яке аз нишондиҳандаҳо (меъёрҳо)-и маъмулии баҳогузори чунин аст:

Баҳои “5” ба қоре гузошта мешавад, ки ягон ғалати имлоӣ ва аломатҳои китобат надорад ва ё як ғалати имлоӣ ё аломати китобат дорад.

Баҳои “4” ба қоре гузошта мешавад, ки се ғалати имлоӣ ва ду ғалати аломати китобат дошта дорад.

Баҳои “3” ба қоре гузошта мешавад, ки панҷ ғалати имлоӣ ва се ғалати аломати китобат дошта дорад.

Баҳои “2” ба коре гузошта мешавад, ки зиёда аз панҷ ғалати имлоӣ ва се ғалати аломати китобат дошта дорад.

Дар ин маврид як чизи муҳим ба назар гирифта намешавад: ҳаҷми матни пешниҳодшуда (шумораи калимаҳо дар матни диктант, нақли хаттӣ ва иншо). Ба ибораи дигар, барои ҳар як синф вобаста ба сатҳ ва чорякҳо шумораи калимаҳо дар матни корҳои хаттӣ муайян шудаанд, ки марҳила ба марҳила зиёдтар мешавад, аммо баҳо аз рӯи шумораи умумии ғалатҳо (имлоӣ, аломатҳои китобат) гузошта мешавад. Масалан, агар хонанда ба 6 (шаш) ғалати имлоӣ ва 4 (чор) ғалат дар гузоштани аломатҳои китобат роҳ диҳад, баҳояш “ду” (ғайриқаноатбахш) аст, новобаста ба он ки шумораи калимаҳо дар матн 20-то аст, ё 80-то. Ба андешаи комили мо, чунин тарзи муносибат аз рӯи адолат нест. Ин вазро дар мисоли диктанти санчишӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба тариқи возеҳ нишон медиҳем. Барои диктанти санчишӣ дар охири соли таҳсил барои ҳар як синф матнҳои пешниҳод мешаванд, ки шумораи калимаҳояшон чунин аст: синфи якум – то 20 калима, синфи дуюм – то 40 калима, синфи сеюм – то 60 калима, синфи чорум – то 80 калима.

Тибқи меъёри мавҷуда баҳои “ду” ва таносуби шумораи ғалатҳо бо ҳаҷми иҷроӣ кор (дарсади иҷроӣ кор) чунин аст (ҳаҷми матн дар охири соли хониш ба назар гирифта шудааст):

Синфи 1 (20 калима): 10 ғалат (6 имлоӣ, 4 аломати китобат) 50%-и корро ташкил медиҳад, 50%-и дигари кор дуруст иҷро шудааст;

Синфи 2 (40 калима): 10 ғалат = 25%, 75%-и кор дуруст иҷро шудааст;

Синфи 3 (60 калима): 10 ғалат = 17%, 83%-и кор дуруст иҷро шудааст;

Синфи 4 (80 калима): 10 ғалат = 12,5%, 87,5%-и кор дуруст иҷро шудааст.

Ҳамон тавре ки мушоҳида мешавад, агар хонандаи синфи чорум аз 80 калимае, ки дар матни диктанти санчишӣ пешниҳод шудааст, 70 (!) калимаро дуруст нависад ҳам, баҳои “ду” (ғайриқаноатбахш) мегирад. Оё ин аз рӯи инсоф аст? Агар мо тарзи арзёбии сатҳи донишу маҳоратҳои толибилмонро дар зинаҳои дигари таҳсилот, аз ҷумла, дар имтиҳоноти Маркази миллии тестӣ, дар имтиҳоноти ҷорӣ тестии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мушоҳида кунем, пай бурдан душвор нест, ки дар он ҷо маҳз ҳаҷми кори дуруст иҷрошуда ба назар гирифта мешавад. Масалан, ба донишҷӯ 25 тест пешниҳод мешавад ва барои ҳар ҷавоби дуруст ӯ соҳиби чор хол мегардад (дар маҷмӯъ, ҳадди аксар ба 100 баробар мешавад). Сипас, натиҷаи кори ӯро маҳз аз рӯи ҳаҷми меъёр бо шаклҳои гуногун (фоиз, калимагӣ, ҳарфӣ ва ғайра) ифода мекунанд. Дар аксар кишварҳои олам низ аз рӯи ҳаҷми меъёр (дарсади иҷроӣ кор) баҳо мегузоранд. Бо назардошти мулоҳизаҳои боло, барои арзёбии салоҳиятҳои хонандагон аз корҳои хаттӣ чунин меъёрро пешниҳод кардан ба мақсад мувофиқ аст:

Баҳои “5” ба коре гузошта мешавад, ки 86-100%-и калимаҳо дуруст навишта шудаанд.

Баҳои “4” ба коре гузошта мешавад, ки 71-85%-и калимаҳо дуруст навишта шудаанд.

Баҳои “3” ба коре гузошта мешавад, ки 51-70%-и калимаҳо дуруст навишта шудаанд.

Баҳои “2” ба коре гузошта мешавад, ки 50% (ё камтар аз он) калимаҳо дуруст навишта шудаанд.

Тибқи ин меъёр баҳои хонандагоне, ки дар маҷмӯъ 10 ғалат содир кардаанд, вобаста ба синфҳо дар мисоли диктанти санчишӣ (ки дар боло шарҳ дода шуд) чунин мешавад: синфи якум – 2, синфи дуюму сеюм – 4, синфи чорум – 5.

Чунин тарзи муносибат ба баҳогузорӣ афзалиятҳои зиёд дорад, ки муҳимтарини онҳо чунинанд:

Шаффофият: омили субъективӣ аз байн меравад, омӯзгор имконияти ба таври сунъӣ баланд ё паст кардани баҳоро надорад.

Дақиқӣ: ҳар як хонанда баҳои худ ва баҳои шарикдарсашро аниқ ҳисоб карда метавонад. Масалан, агар дар синф 10 хонанда баҳои якхелаи “4” гирифта бошад ҳам, ҳар яке медонад, ки аз дигаре ҷӣ гуна фарқ дорад.

Адолат: хонанда вобаста ба ҳаҷми кори дуруст иҷрошуда баҳо мегирад, зеро таносуби ҳаҷми кор ва баҳо ба назар гирифта мешавад.

Рушди мустақилона: хонанда натиҷаҳои ҳар кори худро бо корҳои хаттии пешина муқоиса карда, ҳулоса мебарорад ва самти фаъолияти ояндаи худро муайян мекунад.

Тибқи қоидаи маъмулӣ, ба нақли хаттӣ ва иншо ду баҳо гузошта мешавад: мазмун (рушди тафаккур) ва савод (риояи қоидаҳои имло). Дар ин сурат, меъёри баҳо ба мазмун мисли пешина боқӣ мемонад, аммо дар қисмати савод, яъне риояи қоидаҳои имло аз ҳамин меъёри пешниҳодшуда (таносуби дарсадии иҷрои кор бо ҳаҷми он) истифода бурдан лозим аст. Ба таври намуна, инро дар иншо барои синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳем:

Миқдори калимаҳои иншо (тибқи барномаи таълим)

Синфҳо	Чорҷаҳо			
	I	II	III	IV
2	–	–	25-30	30-35
3	30-35	35-40	40-45	45-50
4	50-55	55-60	60-65	65-70

Арзёбии натиҷаи кори хонандагон оид ба иншо:

Баҳо	Мазмун	Савод (меъёри мавҷуда // меъёри нав)
«5»	Матни иншо мувофиқи мавзӯ ва нақша навишта шуда, қисмҳо бо сархатҳо ҷудо шудаанд. Ҷумлаҳо дуруст, калимаҳо бамавҷеъ истифода шудаанд.	Ягон ғалати имлоӣ, китобатӣ ва услубӣ надорад ва ё як ғалати имлоӣ ё аломати китобат дорад. // 86-100%-и матн (калимаҳо) дуруст навишта шудааст.
«4»	Матни иншо мувофиқи мавзӯ ва нақша навишта шуда, қисмҳо бо сархатҳо ҷудо шудаанд. Дар сохтани ҷумлаҳо ва интиҳоби калимаҳо ғалати дағал ба назар намерасад.	Се ғалати имлоӣ ва ду ғалати аломати китобат дорад. // 71-85%-и матн (калимаҳо) дуруст навишта шудааст.
«3»	Матни иншо қисман мувофиқи мавзӯ ва нақша навишта шуда, қисмҳо пурра бо сархатҳо ҷудо нашудаанд. Дар сохтани ҷумлаҳо ва интиҳоби калимаҳо ғалатҳо ба назар мерасанд.	Панҷ ғалати имлоӣ ва се ғалати аломати китобат дорад. // 51-70%-и матн (калимаҳо) дуруст навишта шудааст.
«2»	Матни иншо мувофиқи мавзӯ ва нақша навишта нашудааст. Сархатҳо дуруст гузошта нашудааст. Дар ҷумласозӣ ва интиҳоби калимаҳо ғалатҳои зиёд мавҷуданд.	Зиёда аз панҷ ғалати имлоӣ ва се ғалати аломати китобат дорад. // 50% ё камтар аз 50%-и матн (калимаҳо) дуруст навишта шудааст.

Хеле муҳим аст, ки меъёрҳои баҳогузорӣ вобаста ба қорӣ шудани муносибати босалоҳият ба таълим барои фанҳои дигар, аз ҷумла, барои зинаҳои асосӣ ва миёнаи умумии таҳсил низ аз рӯйи ҳамин принцип таҷдиди назар гардад, зеро он адолату шаффофиятро дар арзёбии салоҳиятҳои хонандагон таъмин мекунад. Ин масъала ҷанбаҳои раванӣ (психологӣ) низ дорад: он баҳоро аз василаи сарзаниш ба василаи ҳавасмандсозӣ табдил медиҳад. Мо умедворем, ки мутахассисону масъулон ва муаллифони китобҳои дарсӣ дар ин масъала бетараф нахоҳанд буд.

АДАБИЁТ

1. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноки. Модули таълимӣ оид ба татбиқи стандартҳои фанҳои синфҳои ибтидоӣ. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А. ва дигарон. – Душанбе, 2016. – 65 с.

2. Байзоев А. Масъалаҳои мубрами ислоҳоти маориф. – Душанбе: Сифат, 2021. – 196 с.
3. Байзоев А. Сифати таҳсилот дар низоми кредитии таҳсил: имкониятҳо ва роҳҳои истифодаи онҳо. // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ “Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ” (бахшида ба 75-солагии таъсиси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 495-502.
4. Стандарти фанни “Забони тоҷикӣ” барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 36 с.
5. Стандарти фанни “Хониши бадеӣ” барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 40 с.
6. Барномаи таълими фанни “Забони тоҷикӣ” барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 64 с.

МЕЪЁРИ БАҲОГУЗОРӢ ВА СИФАТИ ТАҲСИЛОТ: АДОЛАТ ВА ҲАВАСМАНДӢ

Фишурда ба таҷдиди назари меъёрҳои баҳогузори ба корҳои хаттии хонандагон бахшида шудааст. Муаллиф меъёрҳои баҳогузори чориро барои корҳои хаттии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таҳлил намуда, нодурустӣ ва беадолатии баҳогузори аз рӯи миқдори ғалатҳо сохтааст. Ба андешаи муаллиф, дуруст нест, вақте ки мо хангоми баҳогузори ҳаҷми матн ва дарсадии кори иҷрошударо ба назар намегирем. Масалан, агар хонанда дар маҷмӯъ 10 ғалат карда бошад, баҳои “2” (ғайриқаноатбахш) мегирад, новобаста ба он ки ҳаҷми кори хаттӣ (диктант) аз 40 калима иборат аст, ё аз ҳаштод калима. Дар ин замина ӯ роҳи баҳогузори аз рӯи дарсадии иҷрои кор ба миён гузошта, таъкид мекунад, ки дар ин маврид шаффофият, дақиқӣ ва адолати баҳогузори риоя мешавад.

Калидвожаҳо: баҳо, арзбӣ, меъёри баҳогузори, кори хаттӣ, диктант, ғалат, стандарт, барнома.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ: СПРАВЕДЛИВОСТЬ И СТИМУЛИРОВАНИЕ

Статья посвящена пересмотру критериев оценки письменных работ учащихся. Автор на основе анализа существующих критериев оценивания письменных работ учащихся младших классов пытается доказать неточность и несправедливость оценки, основанной на количестве допущенных ошибок. По мнению автора, неправильно, когда при оценке не учитывается объем текста и процент выполненной работы. Например, если ученик (-ца) допустил(-а) всего 10 ошибок, он (она) получит оценку «2» (неудовлетворительно) независимо от того, состоит ли объем письменной работы (диктанта) из 40 слов или из восьмидесяти слов. В этом контексте он предлагает способ оценки по проценту выполнения работы и подчеркивает, что в этом случае соблюдаются прозрачность, точность и справедливость оценки.

Ключевые слова: оценка, оценивание, критерии оценки, письменная работа, диктант, ошибка, стандарт, программа.

ASSESSMENT CRITERIA AND EDUCATION QUALITY: FAIRNESS AND INCENTIVENESS

The article is devoted to revising the criteria for assessing students' written work. The author, based on an analysis of existing criteria for assessing written works of primary school students, attempts to prove the inaccuracy and injustice of assessment based on the number of mistakes made. According to the author, it is not correct when the evaluation does not take into account the volume of text and the percentage of completed work. For example, if a student makes only 10 errors, he or she will receive a grade of “2” (unsatisfactory) regardless of whether the written work (dictation) consists of 40 words or 80 words. In this context, he proposes the assessment method based on the percentage of completed work and emphasizes that in this case transparency, accuracy and fairness of the assessment are respected.

Keywords: assessment, evaluation, assessment criteria, written work, dictation, error, standard, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Байзоев Азим* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи филологияи Эрон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** azim_b@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-90-70-17.

Сведение об авторе: *Байзоев Азим* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** azim_b@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-90-70-17.

About the author: *Bayzoev Azim* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associated Professor of Iranian Philology Department. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** azim_b@mail.ru **Phone:** (+992) 907-90-70-17.

СИФАТИ КИТОБҲОИ ДАРСИРО БЕҲТАР НАМОЕМ

Абдулҳадов Ҷ.З. – н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи Эрони ДМТ

Бадеҳӣ ё равшан аст, ки мо замоне метавонем чизеро дар дили кӯдакон бикорем, ки пеш аз кӯдакон худамон ба он бовар дошта бошем. Ба ростӣ, агар мо ба унвони волидайнӣ як кӯдак саршор аз ҳисси ватандӯстӣ бошем, метавонем ин ҳисро ба фарзандамон ҳам бидиҳем. Он ҳам дар рӯзгори имрӯз, ки дифоъ аз Ватан – Модар беш аз пеш ниҳоят муҳим аст.

Яке аз нахустин иқдомот барои меҳру садоқат ба Ватан ҷой додани шеърхоро достонҳои созгор ба дарку фаҳм ва донишафзо дар китобҳои дарсии кӯдакон аст. Ба назар мерасад, агар дар даврони кӯдакӣ меҳри Ватан ва дифои ҷонфидоёна аз онро дар вучуди кӯдаконамон парвариш надидем дар оянда кори сахте дар пеш хоҳем дошт.

Адабиёти мо дарёи бекарон аст ва агар кӯдаконамон онро шинохта ба он ошно шаванд, бегумон ифтихори миллӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ дар вучуди онҳо эҷод хоҳад шуд ва ҳар кучои дунё, ки бошанд, ба хувияти миллӣ ва фарҳангу адабиёти хеш ифтихор хоҳанд кард.

Адабиёт баҳши муҳимми фарҳанги як кишварро ташкил медиҳад ва адабиёти куҳани мо низ дар ин замина пештоз аст. Бузургони адабиёти мо бо заҳматҳои бисёр ганҷинаи беназири адабиётро барои мо ба ёдгор гузоштаанд.

Вале чаро дар китобҳои дарсӣ гоҳо "шеърҳо"-и нохушоянду дилнописандро муаллифон огоҳонаву ногоҳона ҷой медиҳанд ва омӯзгорон кӯдаконро маҷбур мекунанд, ки онҳоро азёд кунанд, ҳарчанд хатогии онҳо нест, аммо омӯзгорон низ бояд андеша кунанд, интиҳоби дуруст дошта бошанд, то мағзи тоза ва зехни нозуки кӯдаконро бо ҳар гуна "шеърҳо" набояд пур кунанд.

Падару модар меҳроҳанд, ки кӯдакашон доно, суҳанвар, ҳисобдон ва шеърдон бошад, албатта шеъре, ки мазмунҳои баланди панду ахлоқӣ ва тарбиявиро дар бар гирад, зеро дар китоби дарсӣ шеърҳо перомунӣ бузу барра ва гунҷишқу мурғобӣ ба ҷуз дарди сар дигар суде надорад.

Агар гӯем, шеърхое, ки маъно ва мазмуни баланд доранд, кӯдакон онро намефаҳманд, бошад, бигзор нафаҳманд, аммо шеъреро азёд кунанд, ки дар оянда дар ҷое гуфта тавонанд ва аз гуфтани он шармсор нагарданд. Сиву ду сол пеш мо низ чунин шеърхоро аслан онҳоро шеър гуфтан хатост азёд мекардем ва то ба имрӯз дар зехн "қандакорӣ ё ҳаққокӣ" шудааст ва афсус, ки дар ҷое ва дар назди касе ва ё дар маҳфиле онҳоро хонда намешавад, чун хандаовар аст, зеро ташбеҳҳои ноҷову бемаъно бисёр дорад, монанди:

Баррача о баррача,
Каллачаат кадуча.
Ин лабакат гул барин,
Он лабакат гул барин.
Овозаки форамат,
Хониши булбул барин.

Сад дарег, ки ин раванд ханӯз ҳам идома дорад. Барои он ки ин гуфтаҳо бепояву беасос набошанд аз китоби Чӯрахон Обидпур. Суруд ва мусикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 1-ум. (Нашри сеюм). – Душанбе: Маориф, 2022. – 112 саҳифа, гувоҳ меоварем:

Чигӣ-чигӣ, бузи ало,
Эй бузаки чарси бало.
Ду шохи тези ту ачиб,
Риши дарози ту базеб,
Биё-биё, чигӣ-чигӣ.
Чӯшам туро, чигӣ-чигӣ.
Аз шири ту пазам панир,
Хамир кунам, пазам фатир.
Кулчаи бочазза пазам,
Ошаки бомаза пазам.
Хӯрда аз он калон шавам,
Чобуку паҳлавон шавам. [1, 33]

Бовар дорам, ки мафҳуми "чигӣ-чигӣ" ва ибразҳои "чарси бало", "кулчаи бочазза", "риши дарози базеб"-ро он ҳам аз буз, натавонӣ кӯдакони шаҳрӣ, балки деҳотӣ ҳам сарфаҳм намераванд, бавижа синфи 1-ум.

Дар бораи "аз шири буз пухтани панир"-ку имрӯз дигар чой гап нест.

Ё ин ки:

Бузгола бозӣ мекард,
Ҳам даву тозе мекард.
Гаҳ шир хӯрад, гаҳ алаф,
Метозад ӯ ҳар тараф.
(Ҳе... Метозад ӯ ҳар тараф)
Бузголаам балоча,
Почаҳояш алоча,
Нон мехӯрад аз дастам,
Бузголаи ширмастам. [1, 898]

Бо чунин "шеърҳо" наметавон ҳисси меҳандӯстиро дар сиришти кӯдакон бедор кунем. Меҳандӯстӣ ҳиссе аст амиқу решадор ва то вақте дар ниҳод ва равони кӯдакони ин марзу буми муқаддас – Тоҷикистони азиз чой нагирад, некбахтии комилро ба даст овардан мушқил мегардад.

Оё мо дар миёни чизҳои гуногун, ки ба кӯдакамон меомӯзонем ва меомӯзонанд дар бораи омӯзиши меҳандӯстӣ ё муҳаббат ба Ватан ҳам андеша мекунем? Албатта, бале мегӯем. Пас чаро чунин "шеърҳо" дар китобҳои дарсӣ роҳ меёбанд?

Шоирони мо дар бораи Ватан, Тоҷикистон, Истиклол, Ваҳдат, Парчам, Модар, Падар, забони тоҷикӣ, инсондӯстӣ, некукорӣ, созандагӣ бунёдкорӣ, корномаҳои бузургони миллат, арзиши обу хоки диёр, зебогии нотақрори табиат ва дигар арзишҳои милливу инсонӣ шеърҳо сурудаанд. Ба дурустӣ адабиёти мо саршор аз шеърҳоест, ки ҳамаи мавзӯҳои бологуфтаро дорост.

Монанди шеърҳои хубе чун: "Васфи ту, Ватан – Модар", "Забони модарии мо", "Ватани ман – қони ман", "Ман сарбози Ватанам", "Мо тоҷикон, як оламом", "Нон бувад чун қони одам", "Вақте калом мешавам, ба аскарӣ меравам", "Гӯянд маро чу зод модар...", "Тоҷикистон, сари ҳар санги ту бар ман Ватан аст" ва дигар.

Дигар бас аст барои наберагони Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ хондани "Бузаки чингилапо", "Чигӣ-чигӣ бузи ало", "Баррача о баррача, каллачаат кадуча"

Зеро падару модар фарзанди худро бо ҳазор орзуву ормон ба мактаб равон мекунад, то хондану навиштан ва шумурданро ёд биград ва дар оянда як шахси донишманду меҳандӯст ба камол бирасад ва барои давлату миллати худ хидмат кунад ва Ватани худро чун қони хеш дӯст дораду ҳимоя кунад.

Поёни суҳан ин ки китоби дарсӣ "дафтарчаи ёддошт" нест, ки ҳар чӣ ки пеш омад, хуш омад гуфта, дар он нависем. Китоби дарсӣ, китоби насли ояндасози давлату миллат аст, ки он бояд дурусту беҳато, хонданиву ҷаззоб ва гавҳари аслии он инсонсозу миллатсоз бошад.

АДАБИЁТ

1. Ҷӯраҳон Обидпур. Суруд ва мусиқӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 1-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. (Нашри сеюм). – Душанбе: Маориф, 2022. – 112 с.

СИФАТИ КИТОБҲОИ ДАРСИРО БЕҲТАР НАМОЕМ

Адабиёти мо дарёи бекарон аст ва агар кӯдаконамон онро шинохта ба он ошно шаванд, бегумон ифтихори миллӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ дар вучуди онҳо эҷод хоҳад шуд ва ҳар кучои дунё, ки бошанд, ба хувияти миллӣ ва фарҳангу адабиёти хеш ифтихор хоҳанд кард.

Адабиёт баҳши муҳимми фарҳанги як кишварро ташкил медиҳад ва адабиёти кӯҳани мо низ дар ин замина пештоз аст. Бузургони адабиёти мо бо заҳматҳои бисёр ганҷинаи беназири адабиётро барои мо ба ёдгор гузоштаанд.

Вале чаро дар китобҳои дарсӣ гоҳо "шеърҳо"-и нохушоянду дилнописандро муаллифон огоҳонаву ногоҳона ҷой медиҳанд ва омӯзгорон кӯдаконро маҷбур мекунанд, ки онҳоро аз ёд кунанд, ҳарчанд ҳатогии онҳо нест, аммо омӯзгорон низ бояд андеша кунанд, интиҳоби дуруст дошта бошанд, то мағзи тоза ва зеҳни нозуки кӯдаконро бо ҳар гуна "шеърҳо" набояд пур кунанд.

Калидвожаҳо: китоби дарсӣ, кӯдак, адабиёт, шеър, омӯзгор, омӯзиш, фарҳанг, Ватан, мактаб.

УЛУЧШИТЬ КАЧЕСТВО УЧЕБНИКОВ

Наша литература – бездонная река, и если наши дети познают ее, у них, несомненно, разовьется национальная гордость и чувство патриотизма, и где бы они ни находились, они будут гордиться своей национальной самобытностью, культурой и литературой.

Литература является важной частью культуры страны, и наша древняя литература также выдающаяся в этом отношении. Великие деятели нашей литературы оставили нам уникальное литературное сокровище.

Но почему авторы сознательно включают в учебники неприятные «стихи», а учителя заставляют детей их заучивать, хотя это не их вина, но учителя тоже должны подумать и сделать правильный выбор, чтобы иметь чистый мозг и нежные детские умы не должны быть наполнены беззвучными «стихами».

Ключевые слова: учебник, ребенок, литература, поэзия, учитель, образование, культура, Родина, школа.

IMPROVE THE QUALITY OF TEXTBOOKS

Our literature is a bottomless river and if our children experience it, they will surely develop national pride and a sense of patriotism and wherever they go, they will be proud of their national identity, culture and literature.

Literature is an important part of a country's culture and our ancient literature is also outstanding in this regard. The great figures of our literature left us a unique literary treasure.

But why do authors deliberately and suddenly include unpleasant and unpleasant “poems” in textbooks, and teachers force children to memorize them, although it is not their fault, but teachers should also think and make the right choice in order to have a clean brain and the delicate minds of children should not be filled with no “verses”.

Keywords: textbook, child, literature, poetry, teacher, education, culture, Motherland, school.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулҳадов Ҷумъахон Зикируллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Эрон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** abdulhadovj@inbox.ru **Телефон:** (+992) 939-20-77-77.

Сведения об авторе: *Абдулҳадов Ҷуммаҳон Зикируллоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** abdulhadovj@inbox.ru **Телефон.** (+992) 939-20-7- 77.

About the author: *Abdulhadov Jumakhon Zikirulloevich* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associated Professor of Iranian Philology Department. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki, Avenue, 17. **E-mail:** abdulhadovj@inbox.ru **Phone:** (+992) 939-2- 7- 77.

НИГОҶЕ БА ОСОРИ ҲУШАНГ ИБТИҲОҶ СОЯ (ДАР МИСОЛИ МАСНАВИҲОИ Ӯ)

Қосимов Ҷ.С. – н.и.ф., мудири кафедраи филологияи Эрони ДМТ

Аз қолабҳои суннатӣ пас аз ғазал дар девони шоир бояд аз маснавиҳояш ёд намуд. Соя дар тули умри худ ҳамагӣ 5 маснавӣ эҷод намуда, ки аз нигоҳи ҳаҷм бузург нестанд. Маснавии нахустини шоир, ки дар адабиёти имрӯз машхурияти зиёде дорад «Баҳори ғамангез» аст, ки пас аз табаддулоти ҳарбии соли 1953 ва сарқубии неруҳои озодихоҳ таълиф шудааст. «Баҳори ғамангез» манзараи воқеии замонро, фазои равонии ҷомеа ва мардуми онро ниҳоят ошқору равшан нишон медиҳад.

Шояд Бузург Алавӣ аз нахустин касоне бошад, ки ба аҳаммияту арҷ ва вижагиҳои ин маснавӣ изҳори назар намуда бошад: «Дар шеърӣ «Баҳори ғамангез» руҳи андуҳгини худро аз ҷунбиши миллӣ қардани назар ин гуна баён кардааст»:

Чаро дар ҳар насиме бӯйи хун аст,
Чаро зулфи бунафша сарнагун аст.
Чаро сарбурда нарғис дар гиребон,
Чаро биншаста қумрӣ чун ғарибон.
Чаро парвонагонро пар шикастаст,
Чаро ҳар гӯша гирди ғам нишастаст? [5, 70]

Муҳаққиқони дигар низ бар ин назаранд, ки дар маснавии «Баҳори ғамангез» тамсили баҳору парастуву гулу хуршед ба хотири нишон додани андуҳу ғами дарунии шоир, ки бар асари шикасти ҷунбиши миллӣ ба зухур расида, истифода шудаанд. Вале Соя бар хилофи дигар шоирони ҳамнаслаш, ки пас аз шикасти ҷунбиши миллӣ дил аз дунё шуставу ҳама умеду орзу аз даст дода буданд, ба фардои дурахшон умед мебандад:

Баҳоро бош к-ин хуни гилолуд,
Барорад сурхгул чун оташ аз дуд.
Барояд сурхгул хоҳӣ-нахоҳӣ,
В-агар худ сад хазон орад, табоҳӣ.
Баҳоро шод биншин, шод бихром,
Бидеҳ коми гулу бистон зи гул ком. [8, 334]

Дар маснавиҳои Баҳор аслан андешаву назариёти ӯ, ки аксар чанбаи фалсафӣ доранд дар бораи рози ҷаҳону ҳастӣ, ишқу умед, андуҳу ғам, шодиву нишот гирд омаданд. Бархе аз андешаҳо дар либоси рамзу тамсил арза шудаанд. Вале ноғуфта намонад, ки нақши замон ва падидаҳои нохушоянди он дар матни маснавиҳо ниҳоят бориз аст. Баёнӯ шарҳи масоил ниҳоят жарфу амиқ ва кашанда аст.

Шоир дар маснавии «Бонги най» бо шевае рамзолуд перомуни раванди ҳастӣ, иқтизои ҷомеаи инсонӣ, қонуни рушду такомули ҷомеаи башарӣ, фалсафаи вучуд андеша мекунад. Ӯ дар пешрафти ҷомеа, бозшиносии мушкилоти иҷтимоӣ ва кашфи роҳҳои рафъи мушкил нақши равшанхирадон, пешвоёнро барҷаста медонад. Аз сӯйи дигар таъкид мекунад, ки зиндагӣ истой, дар як нукта гом заданро намехоҳад. Бояд ба хоҳири худсозӣ, пешрафту боландагӣ, поксозии муҳити ботину берун саъю талош намуд. Бояд ба фалсафаи вучудии аносири муҳити перомун мисли дарё, чашма, кӯҳу хуршеду моҳ дида духт ва шеваи зистану сохтан омӯхт:

Солҳо ногуфта монд ин шарҳи дард,
Дардманде хушнафас сар бар накард.
Ошиқон рафтанд аз ин саҳро хамӯш,
Барнаёмад аз дили танге хурӯш.
То нафас дорӣ дило фарёд кун,
Бастагони синаро озод кун.
Орзуи по гушудан, пар задан,
Бар фарози куҳсорон сар задан.
Чашма будан боз ҷӯшидан ба кӯҳ,
Дам задан бо он баланди бошукӯҳ.
Хештан аз хештан ангехтан,
Аз даруни хеш берун рехтан.
Ташнагӣ нушидан аз пистони хеш,
Об додан ташнаро аз ҷони хеш. [8, 338]

Миёни маснавиҳои Соя маснавии «Самои сӯхтан» ҷойгоҳи хосса дорад. Перомуни он худи шоир чунин изҳори назар менамояд: «дар соли 1334 ду байт шеър сохтам. Гоҳ, ки дӯстон онро мешуниданд, мегуфтанд, хайф аст, ки дунболаашро намегирад. Як рӯз рафтам боғчаро об додам. Омадам туи утоқ канори мизу яксара навиштам». [8, 208]

Маснавии ёдшуда як навъ тафсиру баёни шоиргуна ва фалсафимадорона дар атрофи мақулаи ишқ аст. Мавзуе, ки дар осори маснависароёни пешин намуна дорад. Вале дар шеваи баён мутафовит аст. Масалан дар осори Аттор ин мавзӯ бо суолу ҷавоб сурат мегирад. Соя бошад мустақим ба тафсир ё посухгӯӣ ба суоли «ишқ чист?» мепардозад:

Ишқ шодист, ишқ озодист,
Ишқ оғози одамизодист.
Ишқ оташ ба сина доштан аст,
Дами ҳиммат бар ӯ гузоштан аст.

Соя дар атрофи ин мавзуи ҷовидонии фарҳангу адаби башарӣ мавзуоту масоили бунёдии қонуни ҳастии башариро бо руҳи тозатару баёну бофти тоза арза медорад. Зикр шуд, ки андешаҳои мунъакис дар маснави тозагӣ надорад. Мо бо ҷанбаҳои гуногуни онҳо дар қаламрави адабиёт, миёни осори фалсафӣ ҳатто донишҳои физикӣ ошно шудаем. Вале дидани он манзараи ошно дар саҳнаи забону гуфтору шеваи баёни Соя лаззати дигаре дорад. Натиҷаи дархури аҳаммияте, ки аз баррасии маснави ба зехн мерасад ин аст, ки дар домани ҳастӣ ҳама мавҷудоту наботот пойбанди вобастаи якдигаранд. Вале муҳаррики асливу корсоз дар вусъату фазои ҳастӣ ишқ аст:

Ишқ шӯре зи худ физоянда аст,
Зоиши қаҳқашони зоянда аст.
Таппиши набзи боғ дар дона аст,
Дар шаби пила рақси парвона аст.
Ҷунбише дар нухуфти пардаи ҷон,
Дар буни ҷони зиндагӣ пинҳон.
Зиндагӣ чист? Ишқ варзидан,
Зиндагиро ба ишқ бахшидан...
Гул ҷавоби саломӣ хуршед аст,
Дӯст дар рӯйи даст хандидаст. [5, 348]

Дар боло хотиррасон гардид, ки дар маснави «Самои сӯхтан» бо бинишу зехнияти шоирона, пайванду иртибот вобастагии вучудии тамоми аҷзои табиат ба гунае тасвиру тафсир шудааст. Яке аз образҳое, ки дар маснавӣ ҳузури зинда дорад хуршед аст. Дар адабиёти мо ҳама шоирону адибон дар осори хеш ба хуршед ва чилваҳои гуногуни он ишора намудаанд, тасвирҳое оливу диданӣ аз он арза намудаву болои барҷастасозии конунаш ташбеҳоти истифодаҳои пуршуморе офаридаанд.

Вале ҳадафи Соя на тасвиргарӣ аз чехраи офтоб аст. Ӯ ният дорад рисолати хуршедро ба хотири идомати ҳаёт дар синаи замин нишон диҳад. Таъкид намояд, ки рушду камоли ҳама маънӣ, табиат ва мавҷудоти он вобастаи хуршед аст. Нафас кашидани гиёҳ, қад кашиданаш аз синаи хок дар натиҷаи тобиши хуршед рух медиҳад:

Нарму нозук аз он нафас, ки гиёҳ,
Сар барорад зи хоки сарду сиёҳ.
Чашми сабзаш ба сӯйи хуршед аст,
Пеш аз онаш ба хоб медидаст.
Дами оҳе, ки дар дилаш хуфтааст,
Ёли хуршедро барошуфтааст.
Дили хуршед низ моили ўст,
3-он, ки ин дона пораи дили ўст. [5, 348]

Соя бо тасвири шеваи зиндагӣ ва рӯйишу боландагии як дарахт дар домани табиат ва нақши хуршед дар рушду сабзиши он дар шакли дигари маснавӣ шабохату ҳамсоние миёни зиндагии одамӣ ва дарахт мебинад. Яъне, инсон ҳам мисли дарахт имкон дорад зери раъду барф, жолаву борони осмони зиндагӣ бимонад. Баҳору хазонро пушти сар кунад. Торикиву зулмати шабҳои замонро бушинад.

Дар бахшҳои поёнии маснавӣ мо образи худи шоирро мебинем, ки мисли як дарахт дар домани иҷтимоӣ бо «дасту домани тихӣ ва по дар банд» сар ба авҷ кашадаву ба хотири зистан талош намудааст.

Он дарахти куҳан манам, ки замон,
Бар сарам ронд бас баҳору хазон.
Дасту доман тихиву по дар банд,
Сар кашадам ба осмони баланд.
Шабам аз беситорагӣ, шаби гӯр,
Дар дилам гармии ситораи дур.
Озарахшам гаҳе нишона гирифт,
Ки тагаргам ба тозиёна гирифт...
Мурғи шабхон, ки бо дилам мехонд,
Рафту ин ошӯна холӣ монд.
Оҳувон гум шуданд, дар шаби дашт,
Оҳ аз он рафтагони бебаргашт. [8, 350]

Дар радифи маснавиҳо Соя дар заминаи шеъри суннатӣ намунае чанд дубайтиву рубоӣ ва қитъа сурудааст, ки мо ба нақли қитъае аз ӯ ин мақоларо ба поён мерасонем. Қитъаи «Бонги дарё» яке аз шоҳкорҳои Ҳушанг Ибтиҳоч Соя маҳсуб мегардад. Тавре ки аз мурури осори мансуру манзуми пешиниён бармеояд, шоирони пешин ба тасвири мазохирӣ дарё, чилваҳои ҳазорранги он тавачҷуҳи камтаре намудаанд. Дар ҳоле ки дар адабиёти дигар миллатҳо мо ба тасовиру суратҳои гуногуни дарё ва дунёи печ дар печи он бармехурем.

Дар қитъаи болоӣ тасвири ҳосе аз дарё мавҷуд нест. Танҳо нигоҳи шоир дар дарку арзёбии вучуди ибратомӯзи дарё ҷалби назар мекунад. Шоир бар ин назар аст, ки одамӣ бояд саргузашти дарё, шеваи зисти онро дар ҳаёти хеш намунаи ибрату омӯзандагӣ қарор диҳад.

Соя дар қитъаи дигар мавсум ба «Шикаст» тавре ки ҳоси ин жанр аст, зиндагии як наслеро, ки бо вучуди доштани авҷу хезишҳои зиндагиофарин дучори шикасту мағлубият шуда, бозтоб намудааст.

АДАБИЁТ

1. Сафаров У. Аз хоки рангбохта (накду баррасии ашъори Нимо Юшич). Душанбе, 2010. – 144 с.
2. Сафаров У., Сиёвуши Касроӣ ва «шеъри нав»- и форсӣ. Душанбе, 1996. – 144 с.
3. Ҳушанг Соя. Замин. Душанбе: 1989
4. Зарқанӣ, Сид мегӣ, چشم انداز شعر معاصر ایران. تهران: 1387.
5. سارا ساور سفلى. اى عشق همه بهانه از توست. تهران، 1387. - 437 ص.
6. صفا ذبيح الله. تاريخ ادبيات ايران. تهران، 1351، جلد اول و دوم.
7. عابدى كاميار. در روشنى باران ها. تهران، 1381. - 325 ص.
8. عابدى كاميار. در زلال شعر. زندگى و شعر امير هوشنگ ابتهاج. تهران، 1377. - 376 ص.

НИГОҶЕ БА ОСОРИ ҲУШАНГ ИБТИҲОҶ СОЯ (ДАР МИСОЛИ МАСНАВИҲОИ Ӯ)

Дар ин фишурда мо талаш кардаем, то роҷеъ ба осори Ҳушанг Ибтиҳоҷ Соя, махсусан маснавиҳои ӯ маълумот бидиҳем. Ҳамзамон, онҳоро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, чанд байте аз онҳоро барои баҳс овардаем.

Калидвожаҳо: Ҳушанг Соя, шоир, шеър, осори адабӣ, маснавӣ, анвои шеърӣ, адабиёт, шеъри нав.

ВЗГЛЯДЫ НА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХУШАНГ А ИБТИХОДЖА САЙЕ (НА ПРИМЕРЕ ЕГО МЕСНЕВИ)

В этой статье мы постарались дать информацию о творчестве Хушанга Ибтаходжа Сайе, особенно о его месневи. Заодно мы их изучили и некоторые фрагменты вынесли на обсуждение.

Ключевые слова: Хушанг Сайе, поэт, поэзия, литературные произведения, месневи, виды поэзии, литература, новая поэзия.

VIEWS ON HUSHANG IBTIHOJ SAYE'S WORKS (IN THE EXAMPLE OF HIS MESNEVIS)

In this article, we tried to give information about the works of Hushang Ibtihoj Saye, especially his mesnevis. At the same time, we studied them and brought some bits of them for discussion.

Keywords: Hushang Saye, poet, poetry, literary works, mesnevi, types of poetry, literature, new poem.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қосимов Ҷумъахон Салимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, иҷроқунандаи мудири кафедраи филологияи Эрон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** salimzoda_0113@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-78-07-06.

Сведения об авторе: *Косимов Джумахон Салимович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, заведующий кафедры иранской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** salimzoda_0113@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-78-07-06.

About the Author: *Qosimov Jum'akhon Salimovich* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Iranian Philology Department. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** salimzoda_0113@mail.ru **Phone:** (+992) 918-78-07-06.

ҲИКОЯҲОИ УРМИЛА ШИРИШ

Раҳматуллоева З.А. – н.и.ф. дотсенти кафедраи филологияи Ҳинди ДМТ

Урмила Шириш аз чехраҳои шинохтаи адабиёти асри ХХ –и хиндӣ буда, дар рушду такомули он саҳми назаррасе гузоштааст. Сарфи назар аз вазъияти босуръат тағйирёбандаи сиёсӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ асарҳои адиба ҳалқаи пайвандест миёни адабиёти давраи Премчанд ва насри муосири хиндӣ. Урмила Шириш огоҳ аз ғановати назму насри адабиёти Ҳиндустон ва Фарб по ба арсаи адабиёт гузошта, маҳорати нависандагии худро тадриҷан такмил медиҳад. Ба фаъолияти адабии ӯ осори Премчанд (1880-1936), Кришна Собатӣ (1925-2019), Нирмал Варма (1929-2005), Шивачӣ Санват (1940-2002), аз нависандагони рус Л.Н.Толстой (1828-1910), А.П. Чехов (1800-1904), А.М. Горкий (1868- 1936) ва дигарон илҳом бахшидаанд.

Урмила Шириш 9 апрели соли 1959 дар оилаи ашхоси соҳибмаърифат, дар як деҳаи музофоти Мадҳия Прадеш таваллуд шудааст. Манзараҳои зебои табиат, талу теппаҳои сабзапӯш, майдонҳои кишукор кардашудаи деҳқонон, чашну идҳои маросимӣ бо гуногунрангии худ бо дар зеҳни ӯ аз хурдӣ хусусияти зебоипарастӣ ва эҳсоси озодманиширо бедор карда буданд. Таҳсили ибтидоиро дар мактаби деҳааш гирифта, баъдан барои идомаи таҳсил ба шаҳр меояд. Урмила Шириш магистратураро дар соҳаи филология (забони хиндӣ) бомуваффақият хатм карда, рисолаи номзадиашро дар соҳаи адабиёт дифоъ мекунад.

Нависанда У.Шириш беш аз дусад ҳикоя навиштааст. Ҳикояҳои ӯ дар маҷмӯаҳои “Захмҳо ва ҳикояҳои дигар” (‘ बिवाईयाँ तथा अन्य कहानियाँ ’), “ Ҳикояҳои интихобии Урмила Шириш” (‘उर्मिला शिरीष की श्रेष्ठ कहानियाँ ’), “ Дар паси девор” (‘दीवार के पीछे’), “Ҳикояҳои дӯстдоштаи ман” (‘मेरी प्रिय कथाएँ’), “Ёздаҳ ҳикояи дароз ” (‘ग्यारह लंबी कहानियाँ ’), “ Курки ва дигар ҳикояҳо” (‘कुर्की और अन्य कहानियाँ ’), “Хат ва дигар ҳикояҳо” (‘लकीर तथा अन्य कहानियाँ’), “Эҳё” (‘पुनरागमन ’), “Бадарға” (‘निर्वासन ’), “Саҳна” (‘रंगमंच’), “Духтари танҳо дар шаҳр” (‘शहर में अकेली लड़की ’), “Тарси дирӯза” (‘सहमा हुआ कल ’), “Пӯсти мор” (‘केंचुली ’), “Пуброн” (‘मुआवजा’), “ Онҳо кӣҳо буданд ” (‘वे कौन थे ’) гирд оварда шудаанд. Илова бар ин, адиба романи “Ҳама чиз хуб аст чаноб” (‘ खैरियात है हुज़ूर ’, 2022) навиштааст ва муаллифи китобҳои “ Баҳор дар Баёван” (‘ बयावाँ में बहार ’, оид ба ҳаёт ва эҷодиёти нависанда Говинд Мишра) ва “Бо сайри калимаҳо” (‘शब्दों की यात्रा के साथ’, мусоҳиба бо адибон) мебошад.

Урмила Шириш аз миёни нависандагони маъруфи гузашта ба Премчанд таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст ва маҳз ҳамин таваҷҷуҳ дар ташаккул ёфтани сабки эҷодии ӯ таъсири худро мегузорад. Ба таъкиди худи адиба “ प्रेमचंद का लगभग सारा साहित्य ही पढ़ा है, इन रचनाकार ने गहरी छाप छोड़ी है।” [9] “ Ман қариб тамоми адабиёти Премчандро хондам, ин нависанда ба ман таассуроти чуқур гузоштааст ”.

Аз таълифоти Урмила Шириш маълум мешавад, ки нависанда аз аввалин қадамҳои суханварӣ дар насри худ набзи нигаронӣ аз беадолатии замонаро месанҷад. Дар ҳикояҳои худ адиба тавассути тасвири ҳаёти мураккаби занон, бенавоён, деҳотиён, тасвири зиндагии табақаи миёна, ғояҳои инсондӯстиро таъриф намуда, сабабҳои аз байн рафтани арзишҳои умумибашарӣ, анъанаҳои суннатӣ ва пошхӯрии оилаҳоро таҳқиқ менамояд. Дар ҳикояҳои “Фарёд ” (‘ चीख ’), “ Нон” (‘ रोटियाँ ’), “ Шаҳодат” (‘ शहादत ’) (‘ Аъзои Шурои қонунбарор” (‘एम.एल.सी’), “Нотамом” (‘असमाप्त’), “Дар остона” (‘दहलीज पर’), ки мо мавриди назар қарор додем, масъалаҳои марбут ба вазъи хонаводагӣ ва мақоми занон дар оилаву ҷомеа, бекорӣ, ноадолатӣ, бемасулиягӣ ва амсоли ин аз масъалаҳои меҳварӣ ба шумор мераванд. Дар баробари ба назар гирифтани қонуниятҳои суннатӣ ва фарҳангии хиндуҳо, ҷаҳонишавӣ ва таъсири мусбату манфии он ба вазъи сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа, ба фарҳанги миллӣ, ба ҳаёти

зانون, ки то андозае фаъолияту андешаҳои онҳоро тағйир додааст, мавриди таваччуҳи Урмила Шириш қарор дорад.

Адиба дар ҳикояҳои худ “Фарёд”)“ चीख ”(, “Нон” (“रोटियाँ ”), вазъу ҳолати оилаи муосири ҳиндиго тасвир карда истода, дар баробари ин, дар бораи ҷойгоҳи оила, мавқеи зан дар замони имрӯзае, ки ба дигаргуниҳои зиёд рӯ ба рӯ шудааст, андешаҳои ҷолиби худро баён мекунад. Пойдориҳои оила барои адиба арзиши баланд дорад. Ӯ дар бораи мустаҳкам шудани пояи оилаи солим фикру мулоҳизаҳои худро ба воситаи амал ва фаъолияти қаҳрамонҳои ҳикояҳои “Дар остона” (“दहलीज पर”), “ Фарёд ”)“ चीख ”(баён мекунад. Муносибатҳои хуб, ҳамдигарфаҳмӣ, дастгирӣ дар ҳолатҳои зарурӣ, ғамхорӣ нисбат ба ҳамдигар унсурҳои асосии оилаи солим мебошанд. Достони “Дар остона” хонандаро бо сарнавишти талхи қаҳрамони асосӣ, писарбача бо номи Бобо ва зиндагии ӯ, ки аз навмедиву андӯх иборат аст, шинос мекунад. Ҳикояи мазкур аз лиҳози мавзӯву мундариҷа беихтиёр романи Манну Бҳандарӣ “Бангии шумо” (“ आपकी बंटी”) – ро ба ёд меорад. Қаҳрамонҳои ҳар ду асар Бобо ва Бангӣ дар натиҷаи бемаъсулияти ва танҳоии модар зиндагитим мемонанд. Ба воситаи тақдири ин писарбачаҳо нависандаҳо таваччуҳи бисёр падару модаронро, ки мағрурӣ ва кӯтоҳандешии онҳо боиси вайрон шудани оилашон мегардад ва аз ҳама беш ин муноқишаҳо ба фарзандон таъсири бади худро расонида, онҳоро якумрӣ ба бемории равонӣ гирифта мекунанд, ҷалб кардани аст. Урмила Шириш тавассути афкори гуфтори Бобо ҳиссиёт ва ҷаҳони ботинии ӯро пурра тасвир кардааст. Аз ин рӯ, ҷеҳраи бачагонаи бегуноҳаш дар зеҳни хонанда то дер нақш мебандад.

Дар адабиёти бадеӣ тасвири муносибатҳои оилавӣ ва махсусан инъикоси ҳаёти занон яке аз мавзӯҳои муҳимтарин ба шумор меравад. Аз ин ҷост, ки дар таълифоти нависандагони забардаст чун Премчанд, Яшпал, Субҳадра Кумарӣ Чауҳан, Рачендра Ядав, Моҳан Ракеш, Манну Бҳандарӣ ва дигарон мушкilotи оилавӣ ва арзишҳои хонаводагӣ нақши ҳалқунанда доранд.

Урмила Шириш, ки эҷодиёташ комила бунёди анъанавӣ дорад, барои равшану дақиқ баён намудани ҷаҳони маънавии қаҳрамонони ҳикояҳо, инчунин ба хоҳири нишон додани симои зоҳирӣ ва ботинии персонажҳои офаридааш аз муҳити хонаводае, ки онҳоро бузург кардааст, истифода мебарад.

Масъалаи хонавода ва махсусан, ҳаёти мураккаб ва мушкили занон таваччуҳи Урмила Ширишро ҳанӯз аз давраи бачагӣ, замоне, ки дар деҳа зиндагӣ мекард, ба таври ҷиддӣ ба худ ҷалб кардааст. Вай шоҳиди бисёр ҳодисаҳои нохуше буд, ки бо занҳо рӯй мебуданд. Баробари ба камол расидан, дар натиҷаи мушоҳидаҳо, ӯ ба хубӣ дарк намуд, ки дар ҷомеае ки зиндагӣ дорад, нисбат ба мақоми занон безътиноии хосса зоҳир карда мешавад. Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки таваччуҳи адибаро махсусан ба ҷониби худ ҷалб кунонидааст, ин масъалаи муайян кардани мавқеи зан на танҳо дар хонавода, балки дар ҷомеа мебошад. Дар ҳикояҳои “Фарёд” (“चीख”), “Аъзои Шурои қонунбарор” (“एम.एल.सी”) Урмила Шириш маҳз ба ҳамин масъала даҳолат карда, кӯшидааст, ки ахлоқ ва амалҳои зишту нангини баъзе мардони пасфитрати ҷомеаро мавриди таҳқиқи бадеӣ қарор диҳад. Манну Бҳандарӣ дар ҳикояҳои зикршуда муборизаи ақлу хирад ва ҳиссиётро оқилона ва дуруст нишон медиҳад.

Дар ҳикояи “Фарёд” қаҳрамони марказӣ, духтари ҷавон ҳангоми баргаштан аз машқ ба дасти гурӯҳи авбошон меафтад. Баъди ин воқеаи номатлуб, на танҳо ҳаёти духтар, балки авзои хонаводааш ҳам ба кулӣ тағйир меёбад. Дар аввал, таҳқиру писхандзаниҳои мардум ба болои ҷисми дардноки духтар, боз зарбаҳои нав ба нав зам карданд, аммо бо гузашти вақт ва бо кӯмаки суҳанҳои илҳомдиҳандаи духтурзани бемористон ба духтар таъсири мусбат расониданд. Симои ҷавондухтар тимсоли он инсон мебошад, ки зарбаҳои зиндагӣ руҳияи ӯро намешикананд, баръакс, обутоб дода, дар ӯ хислати худшиносиро бедор хоҳад кард, ки ин амали ӯ ҳадафи асосии муаллифи ҳикоя низ мебошад. Ҳикоя бо чунин суҳанҳои духтар: “ मैं ने कोई गलती या अपराध नहीं किया जिसके लिए मैं ज़िन्दगी भर आत्मग्लानि में घुलूं मम्मी। मैं हर स्थिति का सामना करूंगी चाहे मेरा साथ कोई दे

या न दे।” [, 64] “Ман ягон хато ё чинояте накардаам, ки барои он то охири умр худро гунаҳкор ҳис кунам, модар. Новобаста аз он ки касе маро дастгирӣ мекунад ё не, ман ба ҳар вазъият тоб меоварам” анҷом меёбад.

Нависанда Урмила Шириш инсони бениҳоят ҳассос ва ҳалиму меҳрубон мебошад. Барои ӯ ягон масъалае, ки ба ҳаёти инсон новобаста аз мансубияти иҷтимоиаш, хатари чиддӣ меорад, хурд наменамояд. Ӯ дар як мусоҳиба ба саволи рӯзноманигор “Дар ҳаёт аз чӣ нороҳат мешавед?” чунин ҷавоб медиҳад: “ मुझे पाखंड से नफ़रत है।” [,7] “ Ман ба беадолатӣ нафрат дорам ”.

Хулоса, дар маркази асарҳои Урмила Шириш инсонҳое қарор гирифтаанд, ки тақдирҳои гуногун доранд. Хонанда тавассути амалу андешаҳои қаҳрамони ҳикояҳо одобу ахлоқи хуб меомӯзад, аз рафтори ношоистаи қаҳрамони дигар сар мепечад. Яке бо амалҳои худ соҳиби эҳтиром шавад агар, дигаре ба чузъ манфиати шахсии худ ба касе эътибор намедиҳад. Ҳикояҳои таълифкардаи Манну Бҳандарӣ дорои мавзуоти муосир буда, бештари он ба ҳаёти занон бахшида шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Раҳматуллоева З.А. Бонувони насрнависи адабиёти ҳиндӣ// Паёми Осӣ. Душанбе – 2016. - С.158– 165.
2. Снесарев А.Е. Этнографическая Индия/ А.Е. Снесарев // Москва -1981. - С. 277.
3. इनु कुमारी, ‘चीख’ में उर्मिला शिरीष की नारी-दृष्टी// शोध धारा. 07 मई. -2020. -पृ. 62-65
4. उर्मिला शिरीष. कुर्की और अन्य कहानियाँ / उर्मिला शिरीष// नई दिल्ली. -2012. -पृ. 144
5. नागेंद्र. हिंदी साहित्य का इतिहास/ नागेंद्र// दिल्ली. -1984. -पृ. 768
6. मन्नू भंडारी. आपका बंटी/ भंडारी मन्नू// राधाकृष्ण. नयी दिल्ली. -2011.- पृ.127
7. शैलेन्द्र कुमार शैली. लेखन ही मेरी आत्मशक्ति है// समीक्षा (पत्रिका). -2013. अक्टूबर-दिसंबर. -पृ.6-9

ҲИКОЯҲОИ УРМИЛА ШИРИШ

Дар фишурдаи мазкур оид ба мавзӯ ва мундариҷаи ҳикояҳои нависандаи хушсалиқа Урмила Шириш маълумот дода мешавад. Урмила Шириш, яке аз адибони шинохтаи адабиёти Ҳинд дар садаи ХХ мебошад, ки дар рушду нумӯи он саҳми арзанда гузоштааст. Ҳикояҳои адиба аз он ҷиҳат хонданибоб ҳастанд, ки дар онҳо масъалаҳои мубрами ҳаёт мавриди таваҷҷуҳ қарор доранд. Дар ҳикояҳои худ адиба тавассути тасвири ҳаёти мураккаби занон, бенавоён, дехотиён, тасвири зиндагии табақаи миёна, ғояҳои инсондӯстиро таъриф намуда, сабабҳои аз байн рафтани арзишҳои умумибашарӣ, анъанаҳои суннатӣ ва пошхӯрии оилаҳоро таҳқиқ менамояд. Персонажҳои ҳикояҳои Урмила Шириш, ки ба муқобили ҳукмронӣ ва тафаккури феодалӣ баромад мекунанд, ба зехну замири хонанда моҳияти ҳассосият, инсондустӣ ва дилсӯзӣ мебахшанд.

Калидвожаҳо: ҳикоя, мавзӯ, ноадолатӣ, ҳуқуқи занон, андеша, таҳлил, арзишҳои умумибашарӣ.

РАССКАЗЫ УРМИЛЫ ШИРИШ

В данной статье представлена информация о тематике и содержании рассказов Урмилы Шириш. Урмила Шириш, одна из известных писательниц индийской литературы XX века, внесшая значительный вклад в ее развитие и совершенствование.

Рассказы писательницы очень популярны в Индии, потому, что в них обсуждаются важные и актуальные вопросы жизни. В своих рассказах писательница описывает сложную жизнь женщин, бедняков, деревенских жителей, жизнь среднего класса, восхваляет идеи гуманизма, исследует причины исчезновения общечеловеческих ценностей. Её персонажи, выступающие против господства феодального мышления, придают уму и совести читателя сущность чуткости, человечности и сострадание.

Ключевые слова: рассказ, тема, несправедливость, права женщин, мнение, анализ, общечеловеческие ценности.

STORIES BY URMILA SHIRISH

This article provides information about the themes and content of Urmila Shirish's stories. Urmila Shirish, one of the famous writers of Indian literature of the 20th century, who made a significant contribution to its development and improvement. The writer's stories are very popular in India because they discuss important and pressing issues of life. In her stories, the writer describes the difficult life of women, the poor, villagers, the life of the middle class, praises the ideas of humanism, and explores the reasons for the disappearance of universal human values. Her characters, who oppose the dominance of feudal thinking, impart to the mind and conscience of the reader the essence of sensitivity, humanity and compassion.

Keywords: story, theme, injustice, women's rights, opinion, analysis, universal values.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳматуллоева Заррина Асламшоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи филологияи ҳиндӣ, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 907-90-70-56.

Сведения об авторе: *Раҳматуллаева Заррина Асламшоевна* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. **Телефон:** (+992) 907-90-70-56.

Information about the author: *Rakhmatullaeva Zarrina Aslamshoevna* – Tajik National University, associate professor of the Department of Indian Philology of the Faculty of languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avnue, 17. **Phone:** (+992) 907- 90- 70-56.

МУЛАММАОТ ВА РУШДУ ТАҲАВВУЛИ ОНҲО ДАР АДАБИЁТИ АРАБИЗАБОНИ АСРИ XII

Рачабова М.Т. – д.и.ф., дотсент, мудири кафедраи филологияи араби ДМТ

Яке аз падидаҳои таъсири мутақобилаи адабиёти арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ дар пайдоиши муламмаот ба назар мерасад, ки дар нимаи дуоми асри XI ва асри XII ривочи тамом пайдо карда ва бештари шоирон муламмаъ сурудаанд [8, 176]. Дар “Тарҷумон-ул-балоға” таърифи муламмаъ чунин оварда шудааст: “Дигар аз синоатҳо ин аст, ки шоир қасидае бигӯяд байте порсӣ ва байте тозӣ ба як вазн ва қофия, на бар сабили тарҷума” [6, 107].

Муламмаъро метавон ҳалқаи васл миёни шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ ва шеърӣ арабӣ номид. Маҳсули таъсири мутақобилаи ду адабиёт будани муламмаъро муҳаққиқони араб низ эътирофдоранд. Аз ҷумла, Муҳаммад Алтунҷӣ дар робита ба он чунин гуфтааст: “Тарҷумаҳои форсӣ ба арабӣ ва баръакс он аз муҳимтарин падидаҳои адабиёт, ки шоирон (бахусус, эронитаборон) ба он таваҷҷуҳи вижа зоҳир мекарданд. Чун порчае аз шеърӣ шуароӣ араб ба шоири форсигӯ писанд меафтад, онро ба форсӣ тарҷума мекард. Чун шоири араб аз шеърӣ форсӣ мутаассир мешафт, онро ба арабӣ интиқол меод. Дар бештари маврид шоир фикри ягонро бо ду забон ироа меод” [2, 237].

Ҳамин гуна яке аз муҳтасоти эҷодиёти шоирони арабидони форсу тоҷик сохтани шеърӣ муламмаъ, ё худ шеърӣ дузабона ба шумор меравад. Дар муламмаъ як мисраъ ва ё байти шеър ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва мисраъ ва байти дигар ба забони арабӣ ё баръакс гуфта мешавад. Собикаи овардани мисраъ ва байти арабӣ дар миёни абёти форсӣ-тоҷикӣ ба оғози зуҳури ташаккули ин шеър марбут аст ва муламмаъсароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аз нимаи аввали қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ / даҳуми мелодӣ шуруъ шуда, яке аз муламмаъсароёнӣ бузург Абулҳасан Шаҳиди Балхӣ мебошад [5, 52]. Аммо дар баробари он ки муламмаъсароӣ дар адабиёти форсу тоҷик ханӯз аз асри даҳум оғоз гардид, бо ин ҳама ин навъи шеърӣ дар дарозии садаҳои даҳуми ёздаҳум чандон ривоч

надошт. Асри дувоздахум давраи авчи муламмаъсароӣ маҳсуб ёфта, шоирон мисраъҳо ва абёти арабиро дар шеър ба унвони шоҳид ва ё таъйиде ба мисраъҳои форсӣ-тоҷикии худ нақл мекунанд [5, 54]. Дар ин аср ҳам теъдоди шоирони муламмаъсаро ва ҳам теъдоди ашъори муламмаъ афзоиш ёфтааст. Муламмаъсароӣ дар ин давр бо Масъуди Саъди Салмон оғоз ёфта, пас аз ӯ дар ашъори шоирони дигари давр муламмаот ба таври фаровон дида мешаванд. Муламмаоти Масъуди Саъди Салмон вижагии хос дошта, асосан маънибардорӣ аз мисраъҳои форсӣ-тоҷикӣ мебошанд. Ҳамин хусусият дар байти зерин равшан ба назар мерасад:

ليكن از رنج برده طبعم هست
راحتى دون نفثة المصدور

[Лекин аз ранҷи бурда табъам ҳаст],

[Роҳатам бидуни меҳнати ҷонкоҳ] [7, 268].

Аз зумраи муламмаъсароёни маъруфи давр Абдулвосеи Ҷабалӣ ба шумор омада, дар девони ӯ ду муламмаъ ҷой дода шудааст, ки яке аз бисту се байт [9, 485-486] ва дигарӣ аз понздаҳ байт [9, 486-487] фароҳам омадааст. Аз ҷумла, дар яке аз муламмаоти шоир чунин омадааст:

أيا قرة العين هات المدام
فما العيش إلا السُرور المدام
شرابي كه از غایت صفتش نه بيني چو بر كف نهی جز كه جام
إذا فاح طيباً أراح الحشى و إن لآخ لئلاً أراح الظلام
كند شخص بیچاره را زورمند كند طبع غمخواره را شادكام.

[Эй нури дида, ҷоми шаробро бароям бидех,

Ҳаёт ҷӣ сон метавонад бидуни сархушии шароб бошад].

[Шаробе, ки аз ғояти сафваташ

Набинӣ чу бар каф ниҳӣ чуз ки ҷом].

[Чун нақхати хушаш мунташир гардад, рӯхро оромиш бахшад,

Пас вақте шабонгаҳ бидурахшад, торикиро зудуда созад].

[Кунад шахси бечораро зӯрманд,

Кунад табъи ғамخورаро шодком] [1, 2,108; 9, 483].

Муламмаот дар эҷодиёти Рашидуддини Ватвот мавқеи муҳим доранд. Дар девони шоир панҷ муламмаъ мавҷуд мебошанд, ки теъдоди абёташон ба яксаду чор байт мерасанд [3, 309-310, 371-373, 482-484, 498-499]. Аз лиҳози тартиби абёти арабию форсӣ муламмаоти шоир аз ҳам тафовут доранд. Аз ҷумла, дар баъзе аз муламмаот абёти аввали он ба забони форсӣ-тоҷикӣ суруда шуда, дар идома андешаи шоир ба забони арабӣ изҳор карда мешавад ва ниҳоят, қасида бо чанд абёти форсӣ-тоҷикӣ ҷамъбаст мегардад. Чунин тартиб дар қасидаи муламмаи шоир дар мадҳи вазир Ҷамолуддин риоят шудааст, ки ҳашт байти аввал ба форсӣ-тоҷикӣ, ҳашт байти дигар ба арабӣ ва шаш байти охир низ ба забони форсӣ-тоҷикӣ суруда шудааст. Қасида бо чунин байтҳо оғоз мешавад:

ای جمال دولت، ای چرخ جلال
وی ز تو افزوده گیتی را جمال
ای سعادت را به صدرت انتما
وی سیادت را به قدرت اتصال
اختران از رای تو جویند نور
سروران از روی تو گیرند فال

Дар абёти арабӣ дар ситоиши вазир, аз ҷумла, чунин омадааст:

أنت في بدر المعالی کامل
صانك الرحمن عن عين الكمال
كفك الوطفاء ضيعت للندی
تبذل الاموال من قبل السؤال
دارك الفيحا مأوى للعلی
رفقك المأمول مثنوى للرجال

[Ту дар бузургманишӣ моҳи комилӣ, Худованд туро аз чашмаи камол халқ кардааст.

Дасти пурэхсону бахшояндаи ту, эй мамдӯх, ба мардум бидуни пурсиши чизе хайр намояд.

Манзили кушоди ту маъвои ҳама бузургворихост, нақӯкорию умедбахши ту тақягоҳе барои ҳама мардон аст] [3, 309-310].

Дар қасидаи мазкур мамдӯх ҳам аз рӯи аслу насаб ва ҳам родмардию саховатпешагӣ ва ҳам аз рӯи хайрхоҳию нақӯкорӣ ситоиш карда шудааст, ки дар қасоиди мадҳӣ муҳимтарин нукта ба шумор меравад. Дар асилзодагӣ мамдӯх ба “моҳи

чаҳордаҳи комил” ташбеҳ дода шуда, “манзили кушоди ту паноҳгоҳи ҳама бузургворихост” ва “бахшиши умедбахши ту маскане барои ҳама мардон аст” киноя аз пуштибонии дармондагон ва аҳли илму адаби замон будани мамдӯҳ мебошад.

Дар баъзе аз муламмаоти Рашидуддини Ватвот ду байти нахуст ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва ду байти дигар ба забони арабӣ суруда шуда, то охири қасида ҳамин гуна тартиб риоят гардида, дар охир бо ду байти форсӣ-тоҷикӣ чамъбаст карда мешавад. Аз ҷумла, мадҳияи муламмаи дар ситоиши Хоразмшоҳ Отсиз иншо кардаи Рашидуддини Ватвот ҳамин хусусиятро доро буда, ду байти аввал чунин аст:

نگارینا به هر معنی تمامی دل از وصل تو یابد شادکامی
بقامت حسرت سرو بلندی بطلعت غیرت ماه تمامی

Байтҳои савуму чаҳоруми ин қасида ба забони арабӣ навишта шудааст:

تُعْزُوكَ مِثْلَ عَقْدِ الدَّرِّ حُسْنًا وَ عَقْدِ الدَّرِّ مُنْتَسِقِ النِّظَامِ
ووجهك كالهلال اذا تبدي يشق سناه اودية الظلامي

[Дандонҳои ту дар зебӣ ҳамонанди ҳамоили марвориданд, ки марворидҳояшон муназзам чида шуда бошанд.

Чехраи ту ҳамчу моҳи нав аст, ки вақте намоён гардад, дурахши он торикии зулмотро пароканда созад] [3, 471].

Воқеан ҳам, муламмаоти Ватвот шаҳодати боризи тавонмандии шоир дар ҳар ду забон мебошанд. Аз лиҳози миқдори абёт низ муламмаоти Ватвот дар байни ҳамасронаш дарозтарин маҳсуб меёбад. Фузун бар ин, Рашидуддини Ватвот дар се сохтори навин муламмаъ сурудааст:

1. Сохторе, ки аз як байти форсӣ-тоҷикӣ, як байти арабӣ ташкил шудааст [3, 482 - 484].

2. Сохторе, ки аз ду байти форсӣ-тоҷикӣ ва ду байти арабӣ ба сурати мутаносиб сохта шудааст [3, 471- 473].

3. Сохторе, ки аз як мисраи форсӣ-тоҷикӣ ва як арабӣ фароҳам омадааст [3, 529 - 530].

Максуд аз шеъри муламмаъ тарҷумаи шеър ё тазмини шеър ва ё зарбулмасали арабӣ дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ нест, балки шоир бояд ба ҳамон вазн ва қофия дар вазни форсӣ-тоҷикӣ мисраъ ё байти арабӣ сарояд [5, 52].

Аз ин ҷост, ки дар шеъри муламмаъ байт ё мисраи арабӣ дар вазн тобеи шеъри форсӣ аст. Масалан, Абдулвосеи Ҷабалӣ дар як қасидаи худ чунин гуфтааст:

اگر چه قدر تو بر فرق فرقدان بنهاد کنون به واسطهء این دو شغل خوب قدم
فکل مرتبه نلتها وان فحمت فان قدرک منها و مثلها افخم

[Агарчи қадри ту бар фарқи фарқдон бинҳод
Кунун ба воситаи ин ду шугли хуб қадам].

[Пас ҳар мартабае, ки бар он ноил гаштӣ, бузургӣ ёфтӣ,
Воқеан қадри ту аз он ва мисли он бузургтар гардад] [9, 273].

Муламмаъсароёни маъруфи давр Абдулвосеи Ҷабалӣ, Рашидуддини Ватвот, Хоқонии Шарвонӣ, Захируддини Форёбӣ ҳар яке, дар навбати худ, натавон ба барои зиёд гардидани абёти муламмаот мусоидат карданд, балки онро аз рӯи мавзӯ низ таҳаввул доданд. Аз ин ҷо, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки шоирони асри дувоздахум дар даврае парвариш ёфтаанд, ки фарҳанги исломӣ ва забони арабӣ нуфузи фаровон дошт ва тахти таъсири ин фарҳанг, дар канори назми форсӣ-тоҷикӣ бо забони арабӣ низ ашъор фароҳам овардаанд. Аммо, бо ин ҳама, боз шеваи сароиши шеъри форсӣ-тоҷикӣ дар қорбурди авзони арабӣ дар ашъори арабии ин суҳансароён таъсир гузошта, онҳо арабиро ба шеваи аҷамӣ гуфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Бо эҳтимом ва тасҳеҳи Эдвард Браун / Муҳаммад Авфӣ. - Лейден: Брилл, 1324/1906, адади аҷзоъ - 2, ҷузъи 1. - 480 с., ҷузъи 2. - 560 с.
2. Алтунҷӣ, Муҳаммад. Ҳавла-л-адаб фи-л-асри-с-Салҷуқӣ / Муҳаммад Алтунҷӣ. - Мактаба Қурино, 1974. - 292 с.

3. Ватвот, Рашидуддин. Девони Рашидуддини Ватвот. Бо муқаддима ва муқобалаю тасхеҳи Саид Нафисӣ бо китоби Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқи-ш-шеър. Китобхонаи Боронӣ / Рашидуддини Ватвот. - Техрон: Шохобод, 1339. - 784 с.
4. Муиззӣ, Амир Муҳаммад ибни Абдулмалик. Куллиёти девони Муиззӣ. Ба кӯшиши Носири Ҳирӣ / Амир Муҳаммад ибни Абдулмалики Муиззӣ. Чопи аввал. - Техрон: нашри Марзубон, 1362/1984. - 801 с.
5. Расулӣ, Хуччат. Арозӣ, Начмуддин. Муламмаъ ва сайри таҳаввули он (аз оғоз то поёни қарни даҳуми ҳиҷрӣ) // Маҷаллаи Таърихи адабиёт, шумораи 79/3 / Хуччат Расулӣ. Начмуддин Арозӣ. – С. 48-68.
6. Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоға. Ба тасхеҳ ва эҳтимоми Аҳмад Оташ ва интиқоди Маликушшуаро Баҳор / Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. - Техрон: Интишороти Асотир, чопи дувум, 1326. - 263 с.
7. Салмон, Масъуди Саъд. Девони Масъуди Саъди Салмон. Ба эҳтимом ва тасхеҳи Маҳдӣ Нуриён / Масъуди Саъди Салмон. - Исфохон: Нашрияи Камол, 1364, адади муҷалладот - 2. - 1261 с.
8. Шамисо, Сирус. Нақди адабӣ. Вероиши дувум / Сирус Шамисо. -Техрон: Нашри Митро, 1385/2006. - 466 с.
9. Ҷабалӣ, Абдулвосеъ. Девон. Бо эҳтимоми тасхеҳ ва таълиқи Забехуллоҳ Сафо / Абдулвосеи Ҷабалӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амир Кабир, чопи дувум, 1326/1984. - 763 с.

МУЛАММАОТ ВА РУШДУ ТАҲАВВУЛИ ОНҲО ДАР АДАБИЁТИ АРАБИЗАБОНИ АСРИ XII

Дар фишурдаи мазкур ривочи муламмаот чун яке аз падидаҳои таъсири мутақобалаи назми арабизабон ва форсизабон ва чун ҳалқаи васл миёни ду адабиёт мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мақола таъкид шудааст, ки муламмаоти шоирони асри дувоздахум маҳсули нуфузи фарҳанги исломӣ ва забони арабӣ дар адабиёти форсу тоҷик буд.

Калидвожаҳо: Абдулвосеи Ҷабалӣ, Рашидуддини Ватвот, Ҳокони Шарвонӣ, Захируддини Форёбӣ, Амир Муиззӣ, Муҳаммад Алтунҷӣ.

МУЛАММААТ И ИХ РАЗВИТИЕ В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XII ВЕКА

В данной статье анализируются муламмаат (стихотворения, в котором бейты или полустушия чередуются на разных языках) как явление взаимодействия арабоязычной и персоязычной поэзии и как связующее звено между двумя литературами. В статье отмечается, что муламма поэтов двенадцатого столетия являются результатом воздействия мусульманской культуры и арабского языка на персидско-таджикскую литературу.

Ключевые слова: Абдулвосе аль-Джабали, Рашидуддин Ватват, Хакани Шарвани, Захируддин Фаряби, Амир Муиззи, Мухамед Алтунджи.

MULAMMA'AT AND THEIR DEVELOPMENT IN THE ARABIC LITERATURE OF THE XII CENTURY

This article examines the development of mulamma' (macaronic verse) as one of the phenomena of the interaction of Arabic and Persian poetry and as a link between the two literatures. The article emphasizes that the poetry of the twelfth century was the product of the influence of Islamic culture and the Arabic language in Persian and Tajik literature.

Keywords: Abdulvosei Jabali, Rashiduddin Vatvot, Haqqani Sharvani, Zahiruddin Faryabi, Amir Muizzi, Muhammad Altunji.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Марҳабо Тӯхтасуновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** rajabova.marhabo@mail.ru **Телефон:** (+992) 987-50-99-68.

Сведения об авторе: *Раджабова Мархабо Тухтасуновна* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе Республика Таджикистан проспект Рудаки, 17. **E-mail:** rajabova.marhabo@mail.ru **Телефон:** (+992) 987-50-99-68.

Information about the author: *Rajabova Markhabo Tukhtasunovna* – Tajik National University, the doctor of philological sciences, professor of the Department of Arabic Philology the faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** rajabova.marhabo@mail.ru **Phone:** (+992) 987-50-99-68.

ТАРЧУМАИ БАДЕЙ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВОБИТИ АДАБИ

Нуриддинова Ш.И. – н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи араби ДМТ

Таъриф ва шарҳи роиҷи мафҳуми истилоҳии «Тарҷума» дар илми муосир аз он иборат аст, ки тарҷума аз ҷумлаи анвои эҷоди бадеӣ буда, дар ҷараёни он асаре, ки дар як забони муайян офарида шудааст, дар забони дигар бозофаринӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, асаре, ки нусхаи асл аст ва ба забони дигар тарҷума мешавад, ба ду миллат, ба соҳибони ду забон баробар тааллуқ дорад. Дар тарҷума ҷиҳатҳои хосси нусхаи асл аз қабилӣ ҷанбаҳои фонетикӣ, грамматикӣ, услубӣ, маъноӣ бояд инъикос карда шавад. Аз ин рӯ, анвои гуногуни сифатии тарҷума, монанди тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ, озод, амиқ, мазмунан, дақиқ, тақлидӣ ба вучуд омадааст, ки ду наъви он таҳтуллафзӣ ва озод бештар маъмул гардидааст.

Ҳарчанд тарҷума ва тарҷумонӣ дар ҳаёти ҷомеаҳои гузаштаи башарӣ таърихи чандинҳазорсоларо паси сар намудааст, таҳқиқи илмӣ ва назарияи масъалаҳои марбут ба он ва ба як бахши алоҳидаи илм таъдир ёфтани тарҷумашиносӣ хеле дертар, саҳеҳтар, аз нимаи дуҷуми асри ХХ ба тӯфайли заҳматҳои илмии А.Федоров, В.Виноградов, В. Комиссаров, Н. Гарбовский, П.Латышев, Л.Виссон, Р.Брислин, Д.Гайт, К.Райс, В.Кейсер, Л. Суратгар, А.Начафӣ ва дигарон ба вучуд омад.

Тарҷумашиносӣ ҳамчун илм ба се тақсим мешавад; таърихи тарҷума, назарияи тарҷума ва нақди тарҷума. Тарҷумаи бадеӣ ҷузъи илми назарияи тарҷума махсус мегардад. Масъалаҳои асосии таҳқиқи назарияи тарҷума аз баррасии имконпазирии тарҷумаи ин ё он матн, ҳалли масъалаи кашфи маъноӣ таҳтуллафзии матни асл, риояи тобишҳои иҷтимоӣ таърихӣ матни асл, усулҳои тарҷумаи реализм, хусусиятҳои нутқи персонажҳо ва амсоли онҳо иборат мебошанд.

Тарҷумаи бадеӣ, як наъв эҷодиёти бадеӣ, тафсири ваҳдати шакли мазмуни асари бадеӣ аз як забон ба забони дигар, аён намудани таъсири эстетикӣ асари асли ба забони ғайр мебошад. Тарҷумаи бадеӣ дар пешрафти тамаддун мақоми баланд дорад ва инкишофи тамаддун низ ба рушди он мусоидат менамояд, яъне марҳалаҳои рушди тарҷума ва шароити таърихӣ ба ҳам ҳамбастагии зич доранд. Аз ин ҷост, ки тарҷума умуман ва тарҷумаи бадеӣ хусусан, соҳибӣ таърихи доманадор аст.

Тарҷумаи бадеӣ аз дигар наъвҳои санъат, пеш аз ҳама, ба василаҳои баён фарқ мекунад, агар василаи баёни мусикӣ – оҳанг, меъморӣ хайкалтарошӣ – шакли тарҳ, рассомӣ – тобишҳои ранг бошад, пас тарҷумаи бадеӣ ба воситаи забон ва тарзи баёни эстетикӣ он, эҷодкорона ва мутобиқ ба забони тарҷумашаванда ифода мешавад. Аз ин ҷиҳат тарҷумаи бадеӣ ба адабиёти асл қаробат кунад ҳам, аз он тафовут низ дорад, зеро дар он нақши фикрронӣ, муносибат, муоширату қонуният ва рӯҳи забони тарҷумашаванда таъсиргузор аст. Адабиёти асл моли як миллат аст, вале тарҷумаи бадеӣ ба ду миллат тааллуқ дорад – ҳам ба миллати муаллифи асар, ҳам ба миллати мутарҷим.

Қонунҳои инкишофи тарҷумаи бадеиро назарияи он ва танқиди тарҷумаи бадеӣ меомӯзанд. Тарҷумаи бадеӣ асосан, аз миёнаҳои асри XX мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор гирифт. Дар натиҷа илми тарҷума ба вучуд омад, ки он бо «тарҷумашиноӣ», «транслатология», «назарияи тарҷума» ва ғайра ёд мешавад.

Таърихи пайдоиши тарҷумаи бадеиро муайян кардан душвор аст. Зоҳиран тарҷумаи бадеӣ баробари пайдо шудани адабиёти ду халқи гуногунзабон ба вучуд омадааст. Масалан, мувофиқи хабари яке аз мунаҷҷимон ва мутарҷимони тоҷик Фазли Абӯсаҳл (ваф. 815) Искандари Мақдунӣ ба тарҷума таваҷҷуҳи зиёде мекардааст: «Искандар подшоҳи юнониён он чи дар девонҳо ва хазинаҳои Истаҳр буд, рӯнавиште бардошта ва ба забони румӣ ва қибтӣ баргардонд ва пас аз он ки аз нусхабардорихо муроди ниёзаш фароғат ёфт, ҳамаро дар оташ андохт». Байни китобҳои тарҷумашуда Авесто низ буд. Авесто дар давраи Сосониён ба забони форсии миёна (пахлавӣ) тарҷума ва тафсир шуд, ки он «Занд» ном гирифт. Инро нахустин тарҷума дар таърихи адабиёти форс-тоҷик шуморидан мумкин аст. Донишманди араб Ибни Надим (ваф.1000) дар чанд фанни «Ал-Феҳрист»-аш оид ба авзои тарҷума то асри X баҳс кардааст. Ибни Надим даҳҳо мутарҷимони он давраро нақл мекунад, ки ҳар яке се-чор забонро ба хубӣ медонистанд ва дар илме омил буданд.

Яке аз тарҷумонҳои машҳури он давра Рӯзбеҳи Додвайҳ буд, ки баъди ба ислом гаравидан ба худ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ном гирифтааст. Ӯ қариб ҳамаи асарҳои пахлавиро ба забони арабӣ тарҷума намуда, дар интишори осори адабии халқҳои эронинаҷод саҳми арзанда гузошт. Ном ва матни якчанд асари пахлавӣ, ки нусхаи аслашон аз байн рафтааст, ба шарофати тарҷумаҳои Ибни Муқаффаъ то замони мо омада расидаанд.

Маълум аст, ки адабиёти ҳар як халқ, аз ҷумла адабиёти тоҷик бе робитаю пайвастагӣ бо адабиёти халқҳои дуру наздик равнақ ёфта наметавонад. Риштаҳои бешумори равобити адабӣ аз замонҳои қадим адабиёти моро ба адабиёти мардуми кишварҳои ҳамҷавор саҳт пайвастаанд. Яке аз риштаҳои мустаҳками ин равобит тарҷума аст.

Дар адабиёти форс-тоҷик баробари тарҷумаи асарҳо аз забонҳои Шарқ ба тадриҷ аз забонҳои аврупоӣ низ тарҷумаҳо пайдо шуданд, ки онҳо асосан китобҳои таърихӣ буданд. Дар ибтидои асри XVIII тарҷума аз форсӣ ба дигар забонҳо ва аз забонҳои аврупоӣ ба форсӣ хеле авҷ гирифт. Маҳз дар ибтидои асри XIX дар Осӣи Миёна ҳам тарҷумаи асарҳои бисёр адибони аврупоӣ интишор ёфт. Ин тарҷумаҳо асосан дар Эрон анҷом ёфта буданд, чунки 28 декабри соли 1851 дар Техрон «Дор-ул-фунун» ном муассисае таъсис шуд, ки ходимони он бо масъалаи тарҷумаи бадеӣ ҳам шуғл доштанд. Ин муассиса дар муддати кӯтоҳ 162 китоб нашр кард, ки аксари онҳо тарҷумаи бадеӣ буданд. Дар ҳамон давра ба забони форсӣ «Робинзон Крузо»-и нависандаи англис Даниел Дефо (соли нашр 1719), романи «Жиль Блас»-и нависандаи фаронсавӣ Ален-Рене Лесаж (соли нашр 1715-1735), «Кулбаи Ҳиндувон»-и нависандаи фаронсавӣ Жак-Анри Бернард де Сан Пьер (соли нашр 1790), «Граф Монте Кристо» (1846) ва «Се мушкатер»-и нависанда ва драматурги фаронсавӣ Александр Дюма (соли нашр 1903), чанд ҳикояи Л.Н.Толстой, масалҳои И.А.Крылов ва ғайра тарҷума шуданд, ки албатта аз ин китобҳои тарҷумашуда зиёиёни тоҷик низ баҳравар гардиданд.

Тарҷума аз ҷумла, тарҷумаи бадеӣ баъд аз Инқилоби Октябр рушд намуд. Аввалан тарҷумаҳои бадеӣ дар Нашриёти Давлатии Тоҷикистон (соли таъсис 1925) ба таъъ расиданд. Аз соли 1926 то соли 1936 нашриёт даҳ номгӯи асари бадеии тарҷумавиро нашр кард, ки он асарҳои Л. Н. Толстой повести «Поликушк» мутарҷим А.Бектош, 1935, И. С. Тургенев ҳикояи «Муму» мутарҷим Фаридун, 1936, А.П. Чехов «Ҳикояҳо» мутарҷим Ҷ. Икромӣ, 1936 ва дигарон буданд. Пас, аз ин тарҷумаи бадеӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Садрдин Айни бо тарҷумаи романи нависандаи фаронсавӣ Фердинанд Дюшен «Қамар» аз тарҷумаи тоторӣ ба тоҷикӣ дар равнақи тарҷумаи бадеӣ саҳми бориз гузошт. Тарҷумаҳои С. Улуғзода «Занбӯр»-и Этел Лилиан Войнич (Ирландия. англисзабон) бори дувум бо номи «Ғӯрмағас» соли нашр 1982, «Тил Улешпигел»-и Шарл де Костер (Белгия), А.Лохутӣ «Песаҳои У. Шекспир», Ҳаким

Карим, М. Аминзода, Р. Ҷалил, М. Қаноат «Ашъори В.Маяковский», Ф. Муҳаммадиев «Асарҳои Ч. Айтматов» ва дигарон дар адабиёти мо саҳифаҳои дурахшонро боз намуданд. С. Ализода, Хасан Ирфон, Р. Ҳошим, Ҳ. Аҳрорӣ, З. Муллоқандов, Ш. Собир барин як гурӯҳ адибоне ба майдон омаданд, ки шугли асосии онҳо тарҷумаи бадеӣ гардид. Дар баробари ин асарҳои шоирону нависандагони тоҷик ҳам ба забони русӣ ва забонҳои халқҳои СССР ва хориҷӣ тарҷума мешаванд.

Бисёр олимону адибони Ғарб ва Россия доир ба назарияи тарҷума изҳори ақида кардаанд, махсусан, Б. Г. Белинский, И. С. Тургенев, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов дар ташаккули назарияи тарҷума саҳми калон гузоштанд. К.Маркс ва Ф. Энгелс чанд забонро медонистанд, асарҳои худро ба дигар забонҳо таҳрир мекарданд ва ба бисёр тарҷумаҳо тақриз менавиштанд. Нуктаҳои асосие, ки классикони марксизм-ленинизм доир ба тарҷума баён намудаанд, ба назарияи тарҷумаи шуравӣ асос гузоштанд. Олимони шуравӣ маҳз дар зимни гуфтаҳои онҳо асоси назарияи тарҷумаро муайян намуданд.

Тадқиқи таърих, назария ва амалияи тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон асосан дар давраи шуравӣ оғоз ёфт. Саҳми Садриддин Айни дар ин бобат хеле калон аст. Адабиётшиносон М. Шукуров, Ҳ. Шодикулов, З. Муллоҷонова, мутарҷимон Ҳ. Аҳрорӣ, Р. Ҳошим, Э. Муллоқандов ва дигарон доир ба тарҷумаи бадеӣ таълифоту мақолаҳои илмӣ зиёде пешниҳод намудаанд, ки шарҳи муфассали он дар мақола хоҳад омад.

АДАБИЁТ

1. Брандес М.П. Стиль и перевод (на материале немецкого языка): Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1988. -127 с.
2. Гачелиладзе Г.Р. Вопросы теории художественного перевода. – Тбилиси, 1964.
3. Чуковский К.И. Актуальные проблемы теории художественного перевода, Т. 1-2, 1968.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода. /Тарҷума аз русӣ ва муқаддимаву тавзеҳи истилоҳот: Имомзода М.С. ва Абдусаттор А. – М.: Высшая школа, 1990.-324с.
5. Попович А. Проблемы художественного перевода. – Москва, 1980.
6. Шукуров М. Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи имрӯзаи адабиёти тоҷик. / «Садои Шарк», 1983, 10.
7. Брандес М.П. Стиль и перевод (на материале немецкого языка): Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1988. -127 с.

ТАРҶУМАИ БАДЕӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВОБИТИ АДАБӢ

Дар фишурдаи мазкур масоили марбут ба тарҷума, назарияи тарҷума, тарҷумаи бадеӣ, таърихи пайдоиши тарҷумаи бадеӣ ва илми тарҷумашиносӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Маълум аст, ки адабиёти ҳар як халқ, аз ҷумла адабиёти тоҷик бе робитаю пайвастагӣ бо адабиёти халқҳои дуру наздик раванқ ёфта наметавонад. Риштаҳои бешумори равобити адабӣ аз замонҳои қадим адабиёти моро ба адабиёти мардуми кишварҳои ҳамҷавор саҳт пайвастаанд. Яке аз риштаҳои мустаҳками ин равобит тарҷума аст. Тарҷумаи бадеӣ дар рушди тамаддун ва тарбияи эстетикӣ ду ва зиёда халқҳо таъсиргузор буда, он ҷузъи ногусастании адабиёт маҳсуб мегардад.

Калидвожаҳо: тарҷума, таърихи тарҷума, назарияи тарҷума, нақди тарҷума, тарҷумаи бадеӣ, илми тарҷумашиносӣ, равобити адабӣ, мутарҷим, адибон, нақди адабӣ, нақди тарҷума.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД И ЕГО РОЛЬ В ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗАХ

В данной статье рассматриваются и обсуждаются вопросы, связанные с переводом, особенно, с художественным переводом и роль художественного перевода в литературных связях. В связи с этим также обсуждается история возникновения, становления и развития перевода и художественного перевода. Одной из основных сфер литературных связей является перевод. Художественный перевод играет большую роль

в литературных связях двух и более народов и считается неотъемлемой частью литературы.

Ключевые слова: перевод, история перевода, теория перевода, художественный перевод, переводоведение, литературные связи, переводчик, писатели, литературная критика, критика перевода.

LITERARY TRANSLATION AND IT'S ROLE IN LITERARI CONNECTIONS

The article discusses the issues of translation, especially literary translation and its role in literary connections (relations). In this regard, the history of the emergence, formation and development of translation and literary translation is also discussed. One of the main areas of literary connections is translation.

Keywords: Translation, literary translation, history translation, translation theory, translator, literary works, novelist, prose, story, authoress, literary cash, translation criticism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуриддинова Шахло Исломова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араб. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** shahlo.n1974@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-44-31-55.

Сведения об авторе: *Нуриддинова Шахло Исломова* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** shahlo.n1974@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-44-31-55.

Information about the author: *Nuriddinova Shakhlo Islomovna* – Tajik National University, the candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** shahlo.n1974@mail.ru **Phone:** (+992) 918-44-31-55.

«ФИҲИ МО ФИҲИ»-НАМУНАИ БАРҶАСТАИ ОСОРИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ВА ИРФОНӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Каримова Д.Б. – н.и.ф., муаллими калони кафедраи филологияи араби ДМТ

«Фиҳи мо фиҳи» китоби мансур бо забони форсӣ, дар нақду баррасии ирфон ва ҳолоти орифон аз Ҷалолуддини Балҳӣ буда, намунаи беҳтарин осори панду андарз ва одобу ахлоқи баланд маҳсуб меёбад.

Мавлоно ҳарчанд дар эҷоди ғазалиёту маснавӣ шуҳратёб гашта бошад ҳам, вале ба монанди «Фиҳи мо фиҳи» ва «Мақолот» ва ё «Мактубот» низ асари насрӣ дорад, ки дар он андешаҳои зоҳидона ва орифонаи худро фароҳам овардааст. Асари «Фиҳи мо фиҳи»-ро «Дар ўст, он чи, ки дар ўст» ё «Ин ҳамон чизест, ки ҳаст» маънидод кардаанд. Ҳадаф аз чунин номгузорӣ кардани Мавлоно асари насрии худро дар он аст, ки яъне хонанда метавонад аз дохили ҳуди асар муҳтавои онро бардошт намояд. Ин асар аз 114 матнҳои хоссу алоҳидае иборат буда, мавзуоти гуногуни ирфонӣ, ахлоқӣ ва маънавию дар бар мегирад, ки бо абёти шеърӣ аз “Маснавии маънавӣ”, ва абёти ҷудоғонаи Аттори Нишопурӣ ва Саъдию Ҳофиз муназзам гардонида шудааст.

Ин мачмуаро Арберри соли 1961 ба забони англисӣ ва ҳуди ҳамин сол Исо Алӣ ал-Оқуб ба забони арабӣ тарҷума кардаанд. Донишманди фаронсавӣ Ива низ асарҳои насрии “Мактубот” ва “Фиҳи мо фиҳи”-и Мавлоноро бо забони фаронсавӣ тарҷума кардааст. Донишманди муосири Сурия Исо Алӣ Оқуб таълифотҳои назаррасро дар бораи Мавлоно анҷом додааст. Вай соли 2002 асари насрии Мавлоно “Фиҳи мо фиҳи” ва соли 2004-ум “Маҷолиси сабъа”-ро ба забони арабӣ тарҷума намуда, ба таъби расонидааст.

Намунаи матолиберо дар асоси китоби мазкур ба намо мегузorem, ки умедворем ба мақсаду матлаби шарҳи мақола мувофиқ бошад.

Ориф пеши нахвӣ нишаста буд. Нахвӣ гуфт: Сухан берун аз ин се нест, ё исм бошад, ё феъл, ё ҳарф. Ориф чома бидарид, ки: вовайлато! Бист соли умри ман ва саъю талаби ман ба бод рафт, ки ман ба умеди он, ки берун аз ин сухане ҳаст, муҷоҳидаҳо кардаам, ту умеди маро зоеъ кардӣ. Ҳарчанд ориф ба он сухан ва мақсуд расида буд, илло нахви́ро ба ин тариқ танбеҳ мекард.

Бад-ин сон андешаҳо, ки ҳамон ҳақоиқи фориғ аз савту суратанд, дар назари Мавлоно мургони ҳавоинанд, ки сухан сояи онҳост. Бинобар ин, Мавлоно Балхӣ чисмро сояи рӯҳ ва суратро сояи ҳақиқат донистааст. Ҳақиқат ҳамчун мурғе дар парвоз аст, ки сояе аз он бар замин меафтад ва дар сурат нақшҳо ва нағмаҳо зоҳир мешавад. Ин андешаро орифи равшанзамири мо дар “Маснавии маънавӣ”-и худ чунин баён намудааст:

Дар фазои ғайб мурғе мепарад,
Сояе андар замин мегустурад.
Чисм сояи сояи сояи дил аст,
Чисм кай андархӯри пояи дил аст.

Ба таъбири васеътар, яъне тамоми ҷаҳон сурати сухане аст, ки таҷлили як фикрат аз ақли кулл аст. Дар мавриди ҳақиқат бошад, ба андешаи Мавлоно: дар ҳақиқат кашанда яке аст. Як ҷамолу як дилрабо дар олам беш нест ва он ҷамоли мутлақи илоҳӣ аст, пас ҳар кучо диле аз каф биравад, ӯ бурдааст, илло он ки Ҳақ гоҳ пинҳон асту гоҳ ошкор ва халқ гоҳ медонанду гоҳ намедонанд.

Муъмину тарсо ҷухуду неку бад,
Ҷумлагонро ҳаст рӯ сӯи Аҳад.
Балки сангу кӯҳу хоку обро,
Ҳаст воғашти ниҳонӣ бо Худо.

Дар мавриди дигар Мавлоно рӯҳро ба хуршед ташбеҳ кардааст, ки ҳарчанд нури он аз равзанаи чашму гӯш рух менамояд, аммо маҳсур (дар муҳосира, дар ихота) дар бадан нест, балки ҳамчун офтоб, фориғ аз даричаҳои олами ҷисмонӣ, вучуди мустақил дораду ба зоти хеш қоим аст. Ва одамӣ, ки ҳақиқати зоти ӯ ҳамон офтоби идроку тамйиз аст, бештари вақт дар савдоҳо ва андешаҳои хеш аз олами тан ғофил аст, аммо аз худ ҳеҷ гоҳ ғафлат надорад. Ин бурҳони Мавлоно дар таҷарруди рӯҳ (дар танҳойӣ, дар хилват) мушобеҳи назарияи “инсони муаллақ дар қазо” аст, ки Ибни Сино дар “Ишорот” матраҳ карда, ба хулосае омадааст, ки исботи рӯҳро ҳеҷ далеле намебояд ва нафс (ҷисм) бе ҳеҷ восита, ба илми ҳузурӣ худро фориғ аз тан дарк мекунад. Ва ба қавли Мавлоно:

Офтоб омад далели офтоб,
Гар далелат бояд, аз вай рух матоб.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар “Маснави” ва “Ғиҳи мо ғиҳи” хикоёту тамсилоти фаровоне дар мавриди ҷой доштани мақсади асосӣ ва ҳадафу талоши инсонҳо дар зиндагонӣ ва қору пайкори онҳо оварда, асл мақсудро хондааст. Яъне тамоми саъю кӯшиши одамон танҳо расидан асли мақсад, ба орзуву омолоҳи худ аст. Ба назари Мавлоно “Ҳузи-л-ғоёти ва-труки-л-мабодӣ”. Яъне, натоиҷ ва ниҳоётро бигиру ҳавошию муқадаматро раҳо кун. Мақсуд ин аст, ки масалан агар шоири кӯтоҳназаре қасидаи баланд дар мадҳи амире гӯяд, то силаи гароне гирад, бе хондан маълум аст, ки маънои ҳамаи он ашъор ҷуз тақозои динор нест-чӣ тозӣ бошад ва чӣ порсӣ. Ва бар ҳамин қиёс агар касе ирфонро на барои вусул ба маъруф, балки барои найл (марому мақсад) ба мақому манзалати ирфон ва ҷалби муридон бихонад, ҳамаи донистаҳою гуфтаҳо ва кардаҳои ӯ рӯй дар ному шуҳрат дорад ва филҷумла маълум аст, ки мақсуди ӯ аз ҳамаи риёзоту касби маорифу ғайра чист. Пас, чунончи Мавлоно гуфтааст, асл мақсуд аст на чизи дигар. Ва ё асл назди Мавлоно паёму маъност, чун асл ҳосил гардад, боқиро, ки алфозу иборот ва суратҳост, раҳо бояд кард.

Мавлоно халқро чун оби софу зулол мебинад ва тамоми олами берунро акси олами дарун ва олами зоҳирро зуҳури олами ботин мешуморад. Ва ҳатто чеҳраи марғу

малакулмавро инъикоси ботинии шахс ва мутаносиб бо хулку атвори ӯ медонад, ки худ мегӯяд:

Марги ҳар кас эй писар ҳамранги ӯст,
Ойинаи софӣ яқин ҳамранги рӯст.
Пеши турк ойинаро хушрангӣ аст,
Пеши зангӣ ойина ҳам зангӣ аст.
Эй, ки тарсонӣ зи марг андар фирор,
Он зи худ тарсонӣ, эй чон, хуш дор!
Зишт рӯи туст, не рухсори марг,
Ҷони ту ҳамчун дарахту марг барг.
Аз ту растаст ар накӯест, ар бад аст,
Нохушу хуш ҳам замират аз худ аст.
Эй басо кас рафта Туркистону Чин,
Ӯ надида ҳеч, илло макру қин.
Эй басо кас рафта то Шому Ироқ,
Ӯ надида чуз магар кибру нифоқ.
Пеши чашмат доштӣ шиша кабуд,
З-ин сабаб олам кабудат менамуд.
Гар на кӯрӣ, ин кабудӣ дон зи хеш,
Хешро бад гӯ, магӯ касро ту беш.
Дар худ ин бадро намебинӣ аён,
Варна, душман будие худро ба чон.
Ҳамла бар худ мекунӣ эй содамард,
Ҳамчу шере, ки бар худ ҳамла кард.

Мавлоно дар “Фихи мо фихи” матлаберо низ баён намудааст, ки он дар дафтари дуввуми “Маснави” низ баён гардидааст. Ин матлаби: “Эй бародар, ту ҳамон андешай”, зимни қиссаи баҳимаи суфӣ омада ва он ҷо дар баёни ин маъно аст, ки чун ҳақиқати зоти одамӣ чуз андеша ва идроку хуш чизе нест, пас ҳар кас ҳар чӣ меандешад, ҳамон аст:

Эй бародар, ту ҳамон андешай,
Мобақо худ устухону решай.
Гар кунӣ андешай, гулшанӣ,
В-ар бувад хоре, ту ҳимайи гулханӣ.

Ин суҳан пеш аз Мавлоно низ дар суҳанони Низомию Аттор ва дигарон омадааст ва дар мағрибзамин ҳама ин андеша собиқаи тулонӣ дорад. Яъне ҳақиқати зоти инсон чизе чуз идроку андеша нест ва танҳо далели ҳар кас аз зоти хеш, андешаи ӯст ва ин аст, ки гуфтааст: “Ман меандешам, пас ман ҳастам”.

Хулоса, “Фихи мо фихи” барои хонандаи арҷманди худ зимни шарҳу тавзеҳот ва талхису муқаддимот намунаи барҷастаи осори ахлоқиву ирфонӣ ва ҳикмату андарзӣ барои боз ҳам рушд намудани афқору афъоли неки инсонӣ, таҷалли нури ҳикмату дониш дар зиндагонии башарият бемуҳобо, мақоми бориз дошта метавонад.

АДАБИЁТ

1. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснави маънавӣ. / Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Душанбе: Нашри замон, 2001. – 728 с.
2. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Фихи мо фих. / Гузидаи мақолоти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Талхис, муқаддима ва шарҳи доктор Ҳусейн Илоҳии Қумшай.-Душанбе: Пайванд, 2007.-304 с.
3. Ҷалолуддини Румӣ. Девони Кабир. Ҷ. 2. / Румӣ, Ҷалолуддин. – Душанбе: Адиб, 1993. – 464 с.
4. مولانا جلال الدين بن محمد مولوى رومى. كليات شمس تبريزى / مولانا جلال الدين بن محمد مولوى رومى، مشتمل بر 42000 بيت اشعار فارسى و عربى و ملمعات، 5302 غزل و قصيده و مقطعات با 1995 رباعى از آثار. - تهران: امير كبير، 1376. - 1570 ص.

«ФИХИ МО ФИХИ»-НАМУНАИ БАРЧАСТАИ ОСОРИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ВА ИРФОНӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ яке аз орифони равшанзамири адабиёти форсу тоҷик аст, ки дар ақсои олами адаб маъруфият ва маҳбубияти хосса дорад, бо сабку услуб ва баёни тоза дар баробари ғазалиёту қасоид намунаи осори панду ахлоқӣ дорад, ки бо номи «Фиҳи мо фиҳи» маълуму машҳур аст. Ин асар дар мавриди дар бар гирифтани мавзуоти ахлоқӣ хеле бой ва рангин буда, дорои андешаҳои волои инсондӯстӣ, мушоҳидоти амиқи фалсафию ирфонии ин адиби тавоно мебошад.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Фиҳи мо фиҳи, мавзуоти ахлоқӣ ва панду андарзӣ.

«ФИХИ МА ФИХИ»- ОБРАЗЕЦ НАРВСТВЕННО-МИСТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ МАВЛЯНЫ ДЖАЛАЛАДДИНА БАЛХИ

Мавляна Джалаладдин Балхи один из самых популярных мыслителей таджикско-персидской литературы, который является одним из популярных литераторов и заслужить всеобщее признание в мире. Проницательные мысли этого мудреца в течение многих столетий завоевал и покори́л множество сердец своих поклонников и единомышленников. Наряду с газелями и стихами у него также имеются прозаические произведения, которые содержат высокие гуманистические и глубоко философско-моральные взгляды этого могущественного и великого поэта мудреца.

Ключевые слова. Мавляна Джалаладдин Балхи, Фиҳи ма фиҳи, морально-нравственные и этичные тематики.

FIHI MA FIHI – AN OUTSTANDING EXAMPLE OF MORAL AND MYSTICAL WORK MAULANA JALALUDDIN BALKHI

Maulana Jalaluddin Balkhi is one of the wise enlighteners of Persian-Tajik literature who is well known and respected in the world of literature for his pure style and expressiveness. Along with poems, he also has an example of moral work which is known as “Fihi ma fihi”. There is something in it. This work is colorful and rich of moral topics which contains high humanistic ideas, deep philosophical and mystical observations of this great writer.

Keywords. Maulana Jaloluddin Balkhi, Fihi ma fihi, moral themes and instructions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Дилором Баҳромовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, муаллими калони кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** dilorom.karimova23@mail.ru **Телефон:** (+992) 987-26-25-98.

Сведения об авторе: *Каримова Дилором Баҳромовна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** dilorom.karimova23@mail.ru **Телефон:** (+992) 987-26-25-98.

Information about the author: *Karimova Dilorom Bakhromovna* – Tajik National University, the candidate of philological sciences, senior lecturer of the Department of Arabic Philology the faculty of languages Asian and European languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** dilorom.karimova23@mail.ru **Phone:** (+992) 987-26-25-98.

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ НАВИ ИҶТИМОИВУ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Замонов З. –н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Истилоҳшиносӣ як соҳаи илми забоншиносӣ буда, вазифаи он ба таври аниқтару дақиқтар ва равшантар баён намудани мафҳуми мавриди назар (истилоҳшуда) мебошад. Дар забоншиносии тоҷик солҳои охир тавачҷуҳ ба таъриху фарҳанг ва забону адабиёти гузаштагон афзоиш ёфт, таҳқиқи шеваҳои истилоҳсозии саромадони ин ришта ҳам аз мадди назар дур намонд. Дар андак муддат муҳаққиқони боистеъдоди ҷавон ва донандагони хуби забонҳо, ба монанди С. Сулаймонов, С. Назарзода, Мирзо Ҳасани Султон ва дигарон рӯчӣ ба истилоҳсозони давраҳои пеш, аз ҷумла Абӯрайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва дигарон рисолаҳои илмӣ ва китобу мақолаҳои арзишманде навиштанд. Муҳаққиқ С. Назарзода вожаи истилоҳро чунин маънидод мекунад: - калимаи якмаъно, ки мафҳуми муайяни илм, техника, санъат ва ғайраро сабт мекунад; - дар мантиқ ҷузви зарурии ҳукм (субъект ва предикат) ва ё силлогизм; - дар асотири Рими бостонӣ худованди сарҳадот ва аломатҳои сарҳадӣ [2. с, 30].

Забоншинос А.Д. Хаютин эҳтимол медиҳад, ки шояд вожаи *terminus* дар лотинии асрҳои миёна ба худ маъниҳои таъйини ифода пайдо намуд ва маҳз зеро ҳамин мафҳум, яъне вожаи *terminus* дар фаронсавии қадим вожаи *terme* ба маънои «калима» падида омад. Донишмандоне мисли О. Блок, В. Фон Вартбург ва П. Роберт ин фикрро таъкид ва тасдиқ мекунанд. А.Д. Хаютин бо истинод аз муаллифони луғати бузурги Оксфорд дар забони англисӣ бо ҳамин роҳ ба вучуд омадани вожаи «term»-ро ба маъниҳои истилоҳ таъкид кардааст [4. с, 3]. Истилоҳ калимаест, ки тобиши махсуси маъноӣ дошта, дар ҳавзаи амалқарди як соҳа ё илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли мучазу дақиқ ифода мекунад ва ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системаи муназзам ва томи истилоҳотро ташкил медиҳад [1. с, 11].

Сохтори истилоҳотии забони тоҷикӣ хеле мураккабу сершоха аст. «Дар забон зиёд шудани истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ, сохти забонро ҳеҷ вақт тағйир намедиҳад, балки онро пурра ва бой мекунад [5.с,13]. Принсипҳои анъанавии интиҳоб, таснифот ва ташкили мунтазами лексикаи истилоҳотӣ хеле хуб омӯхта шуда ва баррасӣ гардидаанд, лек то ҳол таърифи функционалӣ-калимасозии истилоҳоти сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ва корқарди хулосаҳои амалӣ ва тавсияҳо бо дарназардошти услубҳои функционалии нутқ ҳамчун масъалаи муҳим боқӣ мемонад. Калимаҳо ҳамчун воҳиди мустақил аз ҷиҳати гуногун: доираи истеъмол, қабатҳои услубӣ, дараҷаи инъикоси модулият ва эҳсосот, аз бобати пайдоиш, мансубияти ҳиссаи нутқию соҳавӣ ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд, ки ҳар як ҷиҳати зикршуда паҳлуи ҷудогонаи ин воҳидҳои забонро дар алоҳидагӣ меомӯзад.

Бо дарназардошти он ки истилоҳот аксаран як мафҳуми соҳавии доираи васеи фаҳмишдоштаро ифода менамоянд, ба вучуд овардани таърифе, ки мазмуну мундариҷа ва моҳияти истилоҳотро пурра дар худ таҷассум намояд, ҳам дар забонҳои муқоисашаванда ва ҳам дар забони тоҷикӣ кори мушкул ва то андозае ғайриимкон мебошад.

Аз ин рӯ, моро лозим аст, ки барои равшаниӣ бештар андохтан ба ин масъала баъзе хусусиятҳои хоси истилоҳотро дар заминаи истилоҳоти сиёсӣ дида бароем. Фаъолияти сиёсӣ азбаски яке аз бахшҳои ҳассос, муҳим ва сершохаи фаъолият дар низоми давлатдорӣҳои муосир ба ҳисоб меравад, истилоҳоти ин соҳа ҳам ҷолиби диққат мебошанд. Он ҳамчун соҳаи фаъолият бо илмҳои гуногуни сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафа, таърих, ҳуқуқ, фарҳангшиносӣ ва монанди инҳо таъҷиб карда, дар алоқамандӣ бо онҳо пеш бурда мешавад. Ҳамчунин, соҳаи сиёсатро метавон соҳаи фаъолияти ҳуқуқӣ, дипломатӣ, ҷамъиятӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳо ҳисобид. Аз ин нуқтаи назар, аксари истилоҳоти ин соҳаро истилоҳоти муштарак, яъне он истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки ба ғайр аз соҳаи фаъолияти сиёсӣ, дар дигар соҳаҳо низ ба таври васеъ ба кор бурда мешаванд.

Торафт хусусияти сиёсӣ гирифтани муносибатҳо дар байни одамон ва дар зери таъсири амиқи омилҳои сиёсӣ қарор гирифтани тамоми соҳаҳои фаъолияти инсоният, аз қабилӣ илму фарҳанг, технология, иқтисодӣ ва монанди инҳо, ба илми забоншиносӣ талаботи нав ба навро пеш оварда, заминаро барои рушди босуръати истилоҳоти сиёсӣ дар забон фароҳам сохт. Аз ҷониби дигар, муттаҳидшавии аксар соҳаҳои фаъолияти инсоният дар зери фаъолияти сиёсии он ба суфташавӣ ва инкишофи маъноӣ истилоҳоти сиёсӣ ҳаматарафа мусоидат намуд. Дар натиҷа онҳо хусусиятҳои ба худ хоси маъноиро касб намуда, дар баробари васеъшавии доираи фаъолияти сиёсии одамон ин гурӯҳ истилоҳот низ хусусиятҳои чандсоҳавӣ ё муштарақ касб намудаанд. Аз ин рӯ, ҳар як истилоҳе, ки муштарақан дар якҷанд соҳа ба қор бурда мешавад, вобаста ба соҳаи ба қор бурдашуда метавонад як андоза мазмун ва хусусиятҳои нав касб намояд.

Масалан, истилоҳоти таҷовуз, ҳамла - aggression, амният – sicherheit, арбитраж - arbitration, асири ҳарбӣ - kriegsgefangener, ки то андозае хусусияти муштарақи соҳавӣ доранд ва гуфтаҳои болоро ба ҳубӣ тасдиқ менамоянд, аз лиҳози сиёсӣ ва иҷтимоӣ мухтасар шарҳ медиҳем: - агрессия (Deutsch: aggression) - ҳаракате, ки тавассути он зарари ҷисмонӣ ва ё рӯҳӣ ба одамони гирду атроф расида, бо эҳсосоти баланди манфии рӯҳӣ - қаҳр, ғазаб ва душманӣ дар якҷоягӣ омехта аст. Он дар ҳислати шахсият низ зухур мекунад. - амният (Deutsch: sicherheit) дар дипломатия раванде фаҳмида мешавад, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ, вазъияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар муносибатҳои байни давлатҳо таҳдиди таҷовузо баргараф намуда, ҳамзистии осоиштаи давлатҳоро дар асоси баробарҳуқуқӣ, эҳтиром ба тамомияти арзӣ ва истиқлолияти миллӣ, мустақилияти халқҳо ва инкишофи озодона ва демократии онҳо таъмин менамояд.

Ба вучуд овардани чунин шароит яке аз вазифаҳои асосии ҳар як давлат мебошад. - арбитраж (Deutsch:arbitration) – (аз калимаи франсавии arbitrage – арбитраж, суди ҳақамӣ; аз калимаи латинии arbitrare – мушоҳида, дида баромадан, баҳо додан) – дар моддаи 142 Қонуни асосии Белгия соли 1994 пешбинӣ шуда, мақомоти адлияи конституционист, ки салоҳияти хос ва маҳдуд дорад. Тарзи ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва меҳнатӣ, ки аз пешниҳоди баҳс ба ихтиёри суди ҳақамии тарафҳо интихобкарда (таъинкарда) иборат мебошад. Арбитраж ё суди ҳақамӣ дар ҳуқуқи байналхалқӣ хусусӣ мақомоте мебошад, ки барои баррасии баҳсҳои тичоратии хусусияти байналхалқидошта таъсис дода шуда, салоҳиятҳои ба худ хос дорад. - асири ҳарбӣ (Deutsch:Kriegsgefangener) шахсе мебошад, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳи яке аз тарафҳои даргир шомил буда, дар низоъҳои ҳарбӣ дастгир шудааст, аз тарафи дигар, дар иттиҳоти ҳокимияти он то ба итмом расидани амалиётҳои ҳарбӣ қарор дорад.

Аз таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур ба хулосае омадем, ки чиҳати дигари муҳими истилоҳоти сиёсӣ ин аст, ки онҳоро новобаста ба он ки сода ҳастанд ё мураккаб ва ё таркибӣ, аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума кардан мумкин аст, ки ин дар дигар соҳаҳо то андозае кам ба назар мерасад. Ҳангоми айнан ба забони дигар тарҷума кардани истилоҳоти ин соҳаҳо мазмунан маъноро ба он забон дода метавонанд. Ин хусусияти истилоҳоти соҳаи мазкурро аз муоинаи истилоҳоти шартнома – Vertrag – муоҳида - Vereinbarung, минтақаи бетараф - neutrale Zone - мамлақати бетараф - neutrale Staat ва ҳамкориҳои байналхалқӣ - international Cooperation, ҷанги сард – kalten Krieg, ки дар паҳлуяшон тарҷумаи онҳо айнан ба забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ нишон дода шудааст, ба ҳубӣ муайян кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳотшиносӣ ва истилоҳонигорӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 192 с.
2. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо. – Душанбе, 2014. – 369 с.
3. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Василева Н.В. Общая терминология. – Москва: изд. ЛКИ 2008.
4. Хаятин А.Д. Термин, терминология, номенклатура. – Москва, 1979. – 152 с.

5. Шарофов Н. Калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 169 с.

ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ ИСТИЛОҲОТИ НАВИ ИҶТИМОИВУ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мақола ба яке аз мавзӯҳои мубрам ва хеле ҷолиб – истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва олмонӣ бахшида шудааст. Дар забоншиносии тоҷик ба тариқи муқоисавӣ таҳқиқ намудани истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ собиқаи чандон тулонӣ надорад. Дар бобати таҳқиқи истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ дар асари алоҳида то кунун касе иқдом накардааст. Мақолаи мазкур дар сатҳи зарурӣ омода шуда, бо мисолҳои мушаххас ба таври муқоиса дар ду забон истилоҳоти иҷтимоӣ- сиёсӣ тарҷума шуда, маънидод карда шудааст. Дар хулоса муҳаққиқ нишон медиҳад, ки бо кадом роҳ истилоҳоти нави иҷтимоиву сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ташаккул ва тақомул ёфтаанд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти иҷтимоиву сиёсӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ-типологӣ, ташаккул ва тақомули истилоҳот, ҷиҳатҳои муҳими истилоҳоти сиёсӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ НОВЫХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Эта статья посвящена одной из самых важных и интересных тем общественно-политической терминологии в современном таджикском и немецком языках. Пока никто не взял на себя инициативу изучить социально-политические термины в отдельной работе. Статья подготовлена на необходимом уровне, что свидетельствует об умелом использовании автором научной литературы и общественно-политических терминов обоих языков. В заключение исследователь показывает, как формировались и развивались новые общественно-политические термины в таджикском и немецком языках.

Ключевые слова: социально-политические термины, сравнительно-типологическое исследование, формирование и развитие терминов, важные аспекты политических терминов.

THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF NEW SOCIAL AND POLITICAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to one of the most important and interesting topics of socio-political terminology in modern Tajik and Germany languages. In Tajik linguistics, the comparative study of socio-political terms does not have a long and blessed history. So far no one has taken the initiative to study socio-political terms in a separate work. This article has been prepared to the required level, which shows that the author has skillfully used the scientific literature and socio-political terms of both languages. In conclusion, researchers show, how new sociopolitical terms in the Tajik and Germany languages were formed and developed.

Keywords: socio-political terms, comparative-typological research, formation and development of terms, important aspects of political terms

Маълумот дар бораи муаллиф: *Замонов Замон Инатулоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 919-55-86-80.

Сведения об авторе: *Замонов Замон Инатулоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков, факультет Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 919-55-86-80.

Information about the author: *Zamonov Zamon.Inatuloevich* – Tajik National University, candidate of philological science, docent of the Department of foreign languages, faculty of the Asia and Europe. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 919-55-86-80.

ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Чумаев Т.Б. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр мекунад: “Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омили муҳимми таҳкими робитаҳои адабиёт. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шаванд ва асарҳои беҳтарини адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардонда шаванд [1].

Девони Ҳофиз дар баргардони Шарл-Генри ду Фушекур яке аз навтарин тарҷумаҳо мебошад, ки соли 2006 бо номи «Le Divân» дар Порис chop шуд. Мутарҷим 486 ғазали Ҳофизро бо шарҳу эзоҳ тарҷума намуда, дар ҳар саҳифа тафсири ин ё он калимаи душворфаҳмро дар поварақ нишон додааст.

Фушекур дар бораи тарҷумаи худ чунин менависад: «Ба ғайр аз девони Ҳофизро шинохтану фаҳмидан, дар пеши ман танҳо вазифаи тарҷума намудани ғазалҳои шоир меистод. Зимни тарҷума ман зиёд муболиға накардам, саъй намудам дар ҳамон ҷаҳорҷӯби гуфтаи Ҳофиз бошам, то ин ки ман бо ҳамроҳии Ҳофиз тарҷума намоям ва Ҳофиз низ тавонад забони тарҷумаи маро бифаҳмад» [7, 8].

Дар тарҷумаи ғазали «Солҳо дил талаби Ҷоми Ҷам аз мо мекард»- тарҷумон кӯшидааст, ки ғазали мазкурро ба сабку услуби тоза баргардон намояд ва ба ин кор муваффақ ҳам гардидааст.

Инак, мо ғазали «Солҳо дил талаби Ҷоми Ҷам аз мо мекард»-ро дар тарҷумаи тарҷумон дида мебароем. Генри Фушекур дар мисраи якуми ғазали мазкур ба ҷойи феъли “талаб кардан” феъли “кофтан”-ро, истифода мекунад. Ҳангоми муқоиса маълум гардид, ки Фушекур «Ҷоми Ҷам»-ро бо ибораи «La couple de Djamchid», ки ба хонанда хеле равшану фаҳмост, ифода намудааст.

Фушекур:

«Durant des années, le cœur cherchait après de nous la couple de Djamshîd» [7, 231].

Тарҷумаи таҳтуллафзии ин мисраъ чунин аст:

(Муддати солҳо дил аз паси мо Ҷоми Ҷамшедро мекофт).

Ҳамзамон тарҷумони дигари ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ Винсент Мансур мебошад, ки он ин мисраъро чунин баргардон намудааст:

Mon cœur m’avait demandé le Graal, depuis bien longtemps [8, 112].

(аз дури дуриҳо дилам Граалро аз ман талаб карда буд)

Дар ин тарҷумаҳо мазмун ва муҳтавои мисраъ нигоҳ дошта шуда, таносуби калимаҳо низ ба маврид аст.

Умуман тарҷумаи мисраи якумро, ҳарду мутарҷим хуб анҷом додаанд.

Фушекур: Ce que lui-même possédait, il le demandait à l’étranger ! [7, 231]

Винсент: Ce que lui-même, il avait d’un étranger il l’attend [8, 112].

Байти дуҷуми нусхаи тоҷикӣ чунин аст.

Гавҳаре, к-аз садафи кавну макон берун аст,

Талаб аз гумшудагони лаби дарё мекард [3, 239].

Танҳо дар мисраи дуҷуми байти мазкур барои ҳусни баёни мисраъро нигоҳ доштан Фушекур ба ҷойи феъли “талаб кардан” — “чустуҷӯ кардан” ва Винсент “хостан”-ро истифода бурдаанд, ки ин кор мазмуни мисраъро коста намегардонад.

Фушекур: «La perle qui est hors la coquille du monde crée,

il la cherchait après des égarés sur la route de l’océan ! » [7, 231]

Дар байти боло, Фушекур дар забони фаронсавӣ калимаи «офарида»-ро барзиёд истифода мебарад, ҳол он ки бе иловаи ин калима тарҷума коста нахоҳад гардид.

Винсент: «Une perle hors de la nacre et de l'espace et du temps ,
il la veut des égarés, sur le bord de l'océan!» [8, 112].

Винсент ба ҷойи феъли «талаб кардан» феъли «хостан»-ро дар забони фаронсавӣ ба кор мебарад, ки аслан мазмуни мисраи дуҷуми байтро дуруст ифода кардааст.

Дар мисраҳои зикргардида тарҷумонон муродифи калимаи «садаф»-ро хунармандона истифода бурдаанд. Фушекур калимаи « la coquille » (садаф) ва Винсент калимаи «нагре» (садаф) – ро ба қалам додаанд.

Вале бояд гуфт, ки ду мисраёро тарҷумон (яъне Фушекур) бо як ҷумлаи дурударози мураккаб баргардон менамояд.

Фушекур:

Je le trouvait heureux et réjoui, la coupe de vin à la main
faisant en ce miroir cent sortes d'observation [7, 231].

Винсент ин байтро ба забони фаронсавӣ ба тариқи қофиябандӣ тарҷума намуда, танҳо дар мисраи дуҷуми он ба ҷойи феъли «тамошо кардан» феъли «дидан» ва инчунин ду калимаи дигарро «ҷаҳон ва инсон»-ро, ки албатта маъноро коста намегардонад, барзиёд илова менамояд,

Винсент:

Je le vis rire de joie et la Coupe dans la main
Dans ce miroir il voyait le monde et le genre humain [8, 112].

Бояд зикр кард, ки ҳарду тарҷумон воситаҳои тасвири бадеиро дуруст ба кор бурда, калимаҳои ҳаммаъноро пайдо намудаанд. Ин тарҷумаҳо на танҳо барои соҳибзабонон, балки барои ҳар нафаре, ки забони фаронсавиро омӯхтааст, фаҳмо мебошанд.

Фушекур:

Je lui dis: « Cette coupe où l'on voit le monde, quand le sage te l'a-t-il donnée?»

Il répond: «Le jour où il formait cette coupole d'azur émaillé» [7, 231].

Тарҷумон Фушекур байтҳои болоро хеле хуб ва монанд ба забони асл баргардон намуда, вале барои хонандаи фаронсавизабон фаҳмо шуданаш танҳо дар мисраи якум як калима, яъне «Гуфтам»-ро , « Ба вай гуфтам» тарҷума менамояд. Охири мисраҳо дуруст қофиябандӣ шуда, дар забони фаронсавӣ ҳам якхела садо медиҳанд. Ҳамчунин тарҷумон ба ҷойи «гуфт» дар забони фаронсавӣ ҷумлаи содаи «Вай ҷавоб медиҳад»-ро истифода бурдааст.

Умуман тарҷумаҳои ҳарду тарҷумонро метавон мусбат арзёбӣ кард. Тарҷумаи онҳо яке аз дигаре хубтару шевоатар баромадааст. Барои соҳибзабонон тарҷумаҳои ин ду тарҷумони варзида фаҳмо мебошанд, вале ба назари банди тарҷумаи Фушекур ба асл наздиктар аст. Зеро агар шахси фаронсавидон ин байтҳоро хонад, ба маънову мазмуни он зуд сарфаҳм меравад. Эҷоди ғазал аслан хосси забони форсии тоҷикӣ ва онро ба забонҳои дигар тарҷума намудан, корест ниҳоят мушкил ва ифодаи он ба забони бегона низ ниҳоят душвор аст. Дар тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз ҳарду тарҷумон кӯшиш кардаанд, ки мазмун ба хонанда фаҳмо бошад. Ҳарду тарҷумонҳо моҳияти масъаларо хуб дарк намуда, муродифоти гуногуни калимаҳоро дар тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз моҳирона истифода бурда, маънои ғазалҳоро нигоҳ доштаанд.

Мувофиқи андешаи Жорж Мунин тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз зери қалами Фушекур ба як «шишаи рангин» шабоҳат дорад ва дар тарҷумаи шарқшиносони итолиёвии Скарсия ва Пелло тарҷума руҳияти шеърро фарогир буда он ба «шишаи шаффоф» шабоҳат дорад.

Шарл Генри Фушекур дар қатори дигар шарқшиносони фаронсавӣ таҳқиқгар ва ҷӯянда мебошад. Дар тарҷумаи филологии Фушекур маъно ва шакл афзалият дорад.

Аз ин рӯ, тарҷумаи Фушекур, бешубҳа, беҳтарин баргардониш барои фаронсавизабонони олам мебошад. Фушекур дар ин тарҷумаҳои хеш тавонист сахсият ва дақиқияти ашъори Ҳофизро бидуни бохт хифз намояд.

Хулоса, имрӯз Фушекурро метавон яке аз тарҷумонҳои барҷаста ва чирадасти ғазалиёти Ҳофиз ном бурд, ки 30 – соли умри хешро ба тарҷумаи ғазалиёти шоир бахшидааст. Худи Фушекур дар пешгуфтор ба шарҳи ғазалҳои Ҳофиз зикр менамояд, ки «он чизе, ки худи Ҳофиз мегӯяд, баргардондани он хеле мушкил аст, тарҷума кудрати волоияти баёни пурраи ғазали Ҳофизро нахоҳад дод. Ҳар як ғазал дар навбати худ монанди занҷирест, ки дурдонаҳои қиматбахоро паси ҳам васл менамояд» [7, 530].

Зимни тарҷумаи ин осори гаронмоя Фушекур гаштаву баргашта ба маъхазҳои илмии форсӣ, бо соҳибони забон, аз ҷумла Насруллоҳ Пурҷаводӣ, Парвиз Аҳур, Ковус Ҳасанӣ ҳамкорӣ намуда, ғазалҳои Ҳофизро ба забони фаронсавӣ баргардонидааст. Ҳамзамон Фушекур ба устоди зиндаёди хеш Жилбер Лазар, ки ба вай омӯзиши ҷаҳони адабиёти форсиро талкин намуда буд, изҳори миннатдорӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эпиграфи маҷаллаи “Фурӯғи тарҷума” № 1, 2011.- С 3.
2. Сафо, Забехулло. Баёзи адабиёти форсии асрҳои XI-XX / Забехулло Сафо. – Техрон: 1321. –С.168.
3. Ҳофиз, Кулӣёт / Ҳофиз. – Душанбе: Адиб, 2015. – С.80 .
4. Адабиёти хоричӣ
5. Anthologie de la poésie persane XI-XX siècles. -Paris: Gallimard, 1964. –P. 100.
6. Hafez de Chiraz, le Divan. -France, Verdier, 2006. – P.1173.
7. Hâfez, Ballades Acted Sud p. France, 2003.-p 123.
8. Henri Fouchecour. Le Divan. - Paris, 2006. P. 231
9. Vincent Mansour Monteil. Hafez Shirazi. L’amour, l’amant, l’aimé. Paris: Acte Sud 1998. –P.308.

ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗИ ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Дар фишурда сухан аз тарҷумаи ғазалиёти безаволи Ҳофиз меравад, ки диққати аврупоиёнро ба худ кашидааст. Зимнан, хизмати шарқшиносони Фаронса дар таҳқиқ ва таҳлили осори адабиёти форсии тоҷикӣ басо назаррас мебошад. Дар мақола як ғазали Ҳофиз дар тарҷумаи ду мутарҷими фаронсавӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: тарҷума, услуб, муродифҳо, калимаҳои ҳаммаъно, қофия, муқоиса, забон, фаронсавӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ГАЗЕЛЕЙ ХАФИЗА НА ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье речь идёт о переводах газелей Хафиза которые привлекают европейцев. Там же, упомянуто о заслугах востоковедов Франции в исследовании и анализе произведений персидско-таджикской классической литературы. В статье анализируется один газель Хафиза в переводе двух французских переводчиков. Во время анализа перевода газели были использованы соответствующие синонимы французского языка.

Ключевые слова: перевод, стиль, синонимы, фразеологизмы, эквиваленты, рифма, сравнение, язык, французский.

PARTICULAR TRANSLATION OF LYRICS OF HAFEZ IN TO FRENCH

In this article the words are going on Hafez and his eternal lyrics which Europeans drew attention on it. Contemporarily mentioned here that the contribution of French orientalist is significant on researching and analyzing of Tajik and Persian classical literature’s works.

In this article analyse one of the poem of Hafez which are translated by two Frenchtranslator. In the course of analysis expressed appropriate synonyms in French language.

Keywords: translation, calque, style, synonyms, antonyms, phraseological unites, lexica, rhyme and rhythm, comparison, language, category.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чумаев Туйчибой Бақиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** doremuhammad@yahoo.com **Телефон:** (+992) 931-24-14-44.

Сведения об авторе: *Джумаев Туйчибай Бакиевич* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков факультета Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** doremuhammad@yahoo.com **Телефон:** (+992) 931 24-14-44.

Information about the author: *Dzhumaev Tuychibai Bakievich* – Tajik National University, candidate of philological science of department of foreign languages, the faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** doremuhammad@yahoo.com **Phone:** (+992) 931-24-14-44.

ҶУМЛАҲОИ АМРӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҶҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Маҳмудов Д.О. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Ҷумлаи амрӣ яке аз бахшҳои ҷумлаҳои сода ба шумор рафта, ханӯз пурра ва дақиқ омӯхта нашудааст. Таҳқиқ ва омӯзиши он яке аз масъалаҳои актуалии илми забоншиносӣ ба шумор меравад.

Гурӯҳи асосии ҷумлаҳои амриро ҷумлаҳои ташкил медиҳанд, ки маънои амр, фармон ва супориш доранд.

Сиғаи амрӣ хоҳишу супориш, фармону таъкид ва водор кардан ба амалеро, ки ба шахси дуҷум нигаронида шудааст, мефаҳмонад [4. 276].

Чунончи дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба роҳу воситаҳои ифодаи хабари ҷумлаҳои амрӣ чунин қайд гардидааст: 1) бо шакли шумораи танҳо ва ҷамъи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, ки бо феъли фармоиш ҳаммаъност; 2) бо шакли шумораи танҳои шахси якуми сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ; 3) бо шакли шухудии замони гузаштаи сиғаи хабарӣ [4. 216-217].

В. Г. Гак дар китобаш «Теоретическая грамматика французского языка», дар қисмати морфология доир ба сиғаи амрӣ ва вазифаҳои он овардааст: «Вазифаи аввалиндараҷаи сиғаи амрӣ (императив) ифодаи амр бо ҳама тобишҳои он фармон, хоҳиш, таклиф ва монанди инҳо мебошад. Амали аз тарафи он ифода ёфта одатан ба замони оянда рост меояд.

Охир, вексельро диҳед, ки ман биравам! – гуфт қорӣ бо чиддият [2. 154].

– Alors donnez-moi le billet et je partirai [6. 144].

Ин пулатона бардошта баред, ки ба ман даркор нест [6. 154].

Reprenez votre argent, je n'en ai pas besoin [6. 144].

Агар шакли сиғаи амрии феъл дар забони тоҷикӣ дорои ду шахс (шахсҳои дуҷуми шумораи танҳо ва ҷамъ) бошад, дар забони фаронсавӣ он дар се шахс ифода меёбад: шахси дуҷуми шумораи танҳо (parle !), шахси якуми шумораи ҷамъ (parlons !) ва шахси дуҷуми шумораи ҷамъ (parlez !).

Наҳвиносон бо ёрии сиғаи амрӣ ифода ёфтани мундариҷаи ҷумлаҳои амриро воситаи асосӣ ва маъмули забон шуморидаанд [4. 395].

Дар назарияи грамматикаи забони фаронсавӣ дар бораи сиға шуморидани амр баъзе шубҳаҳо мавҷуданд. Доир ба ин чунин далелҳо оварда мешаванд:

а) амр шакли махсус надорад; вай шаклҳои хурд аз сиғаи хабарӣ – индикатив (Va! Lisons ! Faites !), дар баъзе ҳолатҳо аз субжонктив, яъне, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ (Sois; Ayez la bonté) иқтибос мегирад;

б) амр аз индикатив аз ҷихати синтаксисӣ бо он фарқ мекунад, ки мубтадо надорад: Vous lisez – lisez! Tu écris – écris!, инчунин аз рӯйи мавқеи ҷонишинҳои наздифеълӣ дар шакли тасдиқӣ тафовут дорад: Donnez-le lui ва Vous le lui donnez;

в) амр маъноӣ хосро надорад, зеро водоркунӣ метавонад бо дигар сифаҳо масдар (Ne pas faire ce travail), индикатив (Tu viendras demain ба ҷойи Viens demain); сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ (Qu'il vienne), ки шакли набудаи амрро дар шахси сеюм пурра мекунад (Qu'il(s) vienne)ent!), ифода гардад.

Вобаста ба ин далелҳои зерин пешниҳод карда мешавад, ки амр на ҳамчун сифаи махсус, балки чун шакли махсуси синтаксисии истифодаи индикатив, яъне сифаи хабарӣ дар ҷумла бо маъноӣ амрӣ шуморида шавад. Забоншиноси фаронсавӣ Г. Гийом яке аз аввалинҳо шуда ин нуқтаи назарро пешниҳод кард ва амрро сифаи на «забонӣ», балки «нутқӣ» номид.

Дар айни ҳол далелҳои дигаре низ мавҷуданд, ки амрро ҳамчун сифа эътироф мекунанд. Умуман, дар забони фаронсавӣ категорияҳои грамматикӣ аз ҷихати морфологӣ ба таври номукамал ифода меёбанд. Масалан, дар нутқи даҳонӣ танҳо як қисми ками исмҳо шумораи ҷамъашон фарқ карда мешаванд (œil – yeux; travail – travaux), вале ин барои шумораро ҳамчун категорияи грамматикӣ ҳисобидан кифоя аст. Амр аз сифаи хабарӣ хусусиятҳои зерини фарқкунанда дорад:

а) Шаклҳои замони баъзе феълҳо на бо индикатив (сифаи хабарӣ) балки бо субжонктив (сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ) (aie, sois) мувофиқ меоянд.

б) Шаклҳои спетсификии ду феъле, ки ҳам аз индикатив ва ҳам аз субжонктив тафовут доранд: sachez, veuillez ва que vous sachiez, vouliez.

в) Дар шакли хаттӣ дар шахси дуюми шумораи танҳо пасванди -s истифода намешавад: entre va tu entres.

Сифаи амрии забони тоҷикӣ аз ҷихати категорияи шахс маҳдудият дорад. Амру фармон бевосита ба шахсе дода мешавад, ки дар раванди нутқ сухан ба вай равона карда шудааст. Аз ин рӯ, сифаи мазкур танҳо шакли шахси дуюми шумораи танҳо ва ҷамъ дорад:

– Зуд дав аз падарат ҳашт пули бурё биёр [2. 19].

– Пахш кунетон инро, - гуфта фармон дод [2. 13].

Сифаи амри забони фаронсавӣ бошад дорои се шахс мебошад: шахси дуюми шумораи танҳо ва шахсҳои якуму дуюми шумораи ҷамъ:

Va vite et apporte de chez ton pere huit pouls pour l'achat des nattes [6. 22].

Couchez ? le par terre ! [6. 15].

Allons ! dit-elle a Firouza [7. 170].

Вазифаи аввалиндараҷаи сифаи амр дар ҳар ду забон ифодаи фармон, супориш, хоҳиш, илтимос, таклиф, даъват ва маслиҳат ба шумор меравад:

– Дурӯғ мегӯӣ! – гуфт боз сахттар карда Мағфират [5. 130].

Tu mens ! cria Magfirat. [7. 168].

Шумо пир шуда, аз кор баромада мондед, оқсақол! – гуфт миршаб. [5. 147].

Oui, vous êtes trop vieux, ce travail n'est plus pour vous, dit le chef de police... [6. с,191]

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки амалҳои дар сифаи амр омада, ба нақшаи замони оянда марбутанд.

Вазифаи дуумдараҷаи амр дар забони фаронсавӣ ифодаи муносибатҳои мантиқӣ, аз ҳама бештар шартӣ мебошад [3. 184]. Ин мафҳум дар ҷумлаҳои мураккаб амалӣ мегардад, амр одатан пеш аз индикатив меояд:

Ne crains rien, je me sens déjà mieux, dit la vieille femme [6. 174].

Ne vous approchez pas de cet homme, car il vous calomnierait [6. 78].

Дар ин мисолҳо ҷунонки мебинем, сифаи амрӣ пеш аз индикатив, яъне сифаи хабарӣ омадааст. Дар мисоли якум сифаи амрӣ дар шакли инкории шахси дуюми танҳо хоҳиш ва дар мисолҳои дуум дар шакли тасдиқӣ инкори (Ne vous approchez pas)-и шахси дуюми шумораи ҷамъ таъкидро ифода мекунад.

Мухаккиқ М. Абдурахмонова дар рисолаи худ ҷунин иқтибос овардааст:

Яке аз хусусиятҳои асосии сифаи амр характери эҳсосию иродавӣ доштани он, мавҷудияти шаклҳои хосси шахс, вучуд надоштани шаклҳои замони, доро будан ба оҳанги махсус мебошад. Ифодаи амр бо шаклҳои зерини феъл сурат мегирад:

а) шаклҳои сифаи амрии шахси дуҷуми танҳо ва чамъ;

б) шакли сифаи амрии шахси сеҷуми шумораи танҳо ва чамъ, ки бо роҳи аналитикӣ ифода ёфта, дар ифодаи амр ба он ҳиссачаҳои бигузур, майлаш, мон, монед, бигузуред мадад мерасонанд;

в) шаклҳои сифаи амрӣ, ки ба амали якҷоя даъват мекунад: биё (биёед) сайр кунем; хезед, хонаро ғундорем; гардед, рафтем. Дар ин маврид мурочиат ба даъват ба шахси дуҷум (танҳо ё чамъ) бо ёрии сифаи амрӣ (биё, биёед, хезед, гардед), амали якҷоя ба шакли замони ҳозира-ояндаи сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва ҳатман дар шахси якуми шумораи чамъ (сайр кунем, ғундорем, рафтем) ифода мегардад [1. 16].

Дар забони фаронсавӣ бошад шахси якуми шумораи чамъро на ба сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ, балки ба шакли сифаи амрӣ дохил мекунад:

– Allons, finissons-en.

Soyons justes, Maillard, les jeux était fait.

Дар забони муосири тоҷик бо ёрии сифаи амрии феъл водоркунӣ бо ду роҳ сурат мегирад: бевосита ва бавосита.

Воситаи ифодаи водоркунии шахси дуҷум шумораи танҳо ва чамъи сифаи амрӣ мебошад. Агар шахси дуҷуми шумораи танҳо ба асоси замони ҳозира баробар бошад, шахси дуҷуми шумораи чамъ бо роҳи ба асоси замони ҳозира илова намудани бандакҳои феълии -ед ва -етон сохта мешавад:

– Хез, тӯтета гирифта биёр! [2. 130].

Духтарчаи бечораро маъюс накунед! [2. 131].

– Натарсед, Қориамак, ин кас аз они худӣ, – гуфт ва ба ман нигоҳ карда, – дароед! – ғӯён аввал маро ба дарун даровард [2. 148].

– Марҳамат карда бинишинетон! – гуфт Қорӣ ба мо [2. 151].

Дар забони муосири фаронсавӣ бошад, воситаи водоркунӣ шахси дуҷуми шумораи танҳо ва шахсҳои якуму дуҷуми шумораи чамъи сифаи амрӣ мебошад.

Дар шахси дуҷуми шумораи танҳои сифаи амрӣ дар феълҳои гурӯҳи I пасванди -s партофта мешавад. Шахси якуми шумораи чамъ бо роҳи ба асоси замони ҳозира ҳамроҳ кардани бандакҳои феълии -ons ва шахси дуҷуми шумораи чамъ бо иловаи бандакҳои феълии -ez амалӣ мегардад:

Apporte ta lampe, j’allumerai la mienne, après, dit Kori – Ichkamba [6. 91].

– Mangez donc de ce plat que vous aimez tant.[6. 65].

– Allons, continuons à jouer ! [6. 71].

Дар забони тоҷикӣ шакли тасрифии сифаи амрии феълҳои таркибии номӣ (тайёр шав – тайёр шавед – тайёр шаветон), таркибии масдарӣ (гуфтан гир – гуфтан гиред – гуфтан гиретон) ва таркибии ҳолӣ (навишта мон – навишта монед – навишта монетон) бо феълҳои ёридиҳандаи онҳо сурат мегирад.

Дар забони фаронсавӣ низ ин ҳолат ба назар мерасад, вале феълҳои таркибии забони тоҷикӣ на ҳамеша бо феълҳои таркибии забони фаронсавӣ мувофиқ меоянд:

– Биё акнун танбӯрнавозиро бас кун! [2. 32]

– Maintenant, tu reux terminer [6. 74].

– Ин тавр бошад, шумо инҳоро ягон-ягон гуфта диҳед! – қозикалон ба шохидон фармуд [2. 86].

– Alors, s’il est ainsi, exposez-moi, ordonna Kozi-Kalian au témoins [6. 127].

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки ифодаи амр ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ воситаи водоркунии шахс барои иҷрои амале мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонова, М. Сохтор ва семантикаи чумлаҳои амрӣ дар забони муосири тоҷикӣ. Душанбе, 2006. – 189 с.

2. Айнӣ, С. Марги судхӯр. Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
3. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. - М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1985. – 358 с.
5. Икромӣ, Қ. Духтари оташ. Душанбе: Ирфон, 1986. 412 с.
6. Aïni, S. La morte de l'usurier. Paris : Les Editions français réunis. 1957. – 317 p.
7. Ikrami Dj. La fille du feu. Moscou : Editions du Progrès. 1966. – 576 с.

ҶУМЛАҲОИ АМРӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Дар фишурдаи мазкур сухан дар бораи ҷумлаҳои амрии забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони фаронсавӣ меравад. Доир ба омӯзиши ҷумлаҳои амрӣ ҳам забоншиносони тоҷик ва ҳам забоншиносони хориҷӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Муайян кардани ифодаи маъно ва тобишҳои маъноӣ дар ҷумлаҳои амрӣ ва роҳу воситаҳои ифодаи он хангоми нутқ барои дуруст дарк кардани мақсади гуянда аҳаммияти муҳим дорад.

Муаллиф ҷумлаҳои амрии забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони фаронсавӣ дида баромада, бо ёрии мисолҳои аз асарҳои нависандагони тоҷик ва тарҷумаи онҳо ба забони фаронсавӣ овардашуда таҳлилу баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои амрӣ, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ, феъл.

ПОВЕЛИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье речь идет о повелительных предложениях таджикского языка и способах их выражения во французском языке. Как таджикские, так и зарубежные лингвисты проделали большую работу по изучению повелительных предложений. Определение выражения смысла и оттенков значения в повелительных предложениях и способы их выражения в ходе речи важно для правильного понимания цели говорящего.

Автор сравнил повелительные предложения таджикского языка с французским языком, проанализировал и обсудил их на примерах из произведений таджикских писателей и их переводов на французский язык.

Ключевые слова: повелительные предложения, таджикский язык, французский язык, глагол.

IMPERATIVE SENTENCES IN THE TAJIK LANGUAGE AND WAYS OF THEIR EXPRESSION IN THE FRENCH LANGUAGE

This article deals with imperative sentences in the Tajik language and ways of expressing them in French language. Tajik and foreign linguists have done a lot of work on studying imperative sentences. Determining the expression of meaning and meaning inflection in imperative sentences and the ways of expressing them during speech is important for a correct understanding of the speaker's goal.

The author compared the imperative sentences of the Tajik language with the French language, analyzed and discussed them using examples from the works of Tajik writers and their translations into French.

Keywords: imperative sentences, Tajik language, French language, verb.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудов Давлатхуҷа Орифович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудакӣ, 17. **E-mail:** khudja70@mail.ru **Телефон:** (+992) 934-48-84-39.

Сведения об авторе: *Махмудов Давлатхуджа Орифович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков

факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** khudja70@mail.ru **Телефон:** (+992) 934-48-84-39.

Information about the author: *Makhmudov Davlatkhudja Orifovich* – Tajik National University, candidate of philological science, docent, Department of Foreign Languages, Faculty of Asian and European Languages,. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** khudja70@mail.ru **Phone:** (+992) 934-48-84-39.

ЗАБОН ВА ТАФАККУР ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУОШИРАТ ВА ТАБОДУЛИ АФКОР (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИҚӢ ВА ФАРОНСАВӢ)

Маҳмадов Ҷ.Ш. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Инсон аз рӯйи хислат ва дарки олами ботиниву зоҳирии хеш мавҷудоти иҷтимоист, ки тамоми равандҳои пурарзиши ҳаётиаш дар табиат ба амал меояд ва ин неъматҳои ҳаётан муҳимми инсонӣ низ маҳсули ҷамъият доништа мешаванд. Маҳз инсонро қонуни қоидаҳои олами зоҳирӣ водор месозад, ки ӯ дар ҷомеа эҷодкору мутафаккир ва созанда буда, дар созандагӣ ва эҷодгорӣ беназир бошад. Танҳо ҷомеа метавонад инсонро ҳамчун мавҷудоти соҳибзабон ба вучуд оварад, зеро тамоми умри инсон ва шакли маҳсули мавҷудияти ҳаётии ӯ дар ҷомеа, ки дар марҳилаҳои муайяни инкишофи худ ба вучуд меояд, тақомул ёфта, минбаъд низ ин ва ё он раванди ташаккул ва ё завоҷро дар бар мегиранд.

«Забон муҳимтарин унсуре бақои миллат буда, оинаи рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккуру андешаи халқ ба ҳисоб меравад ва яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад. Тавассути забон одамон бо ҳамдигар муошират карда, аз ҳоли ҳамдигар хабардор мешаванд ва таассуроташонро баён месозанд. Ҳангоми гуфтугӯ ва баёни фикр асолати забон боз ҳам равшантар зоҳир гардида, рукни тавонманд ва сарнавиштсоз будани он ошкор мешавад» [8, 5]. Воқеан забону ҷомеа ва шуури тафаккур, ҳамчун моликияти инсон бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд. Маҳз қонуни қоидаҳои забону тафаккур дар ҷомеа тавассути инсон амалӣ мегарданд. Таъсири онҳо низ ба ҳамдигар мутақобиланд.

Тафаккур қардан ҳангоми ибрази андеша, на танҳо муайян намудани маънои обуранг ва савияи баланди маҳорат дар изҳори фикр, балки суҳанро низ дорад, зеро дар нутқ тадриҷан инкишоф додани суҳбат маънои маданияти гуфторро боз ҳам равшантар менамояд. Дар воқеъ, ҳангоми изҳори андеша, риояи қонуни қоидаҳои забон боиси пайдо гардидани маънои бошуурона аз каломии пурмаъно мебошад. Суҳанони пинҳоние, ки танҳо дар раванди фикр дар нутқ изҳор меёбанд, чунин калимаҳо, ба монанди садо ё тасвирҳои визуалӣ, худ аз худ суҳанро ташкил намедиханд. Зеро ҳаракатҳои, ки садоҳоро ба вучуд меоранд, раванди мустақил нестанд, ки нутқро ҳамчун воситаи иловагӣ ба вучуд оваранд. Каломии ҳосилшуда сабаби муайян намудани ҷаҳони маънавии нотик мегардад.

«Муносибати инсонмехварӣ ба грамматика имкон медиҳад, ки муносибатҳои мураккаб ва ҳамоҳангии забон ва нутқ, аҳамиятнокии жанрҳои гуногуни нутқи эҷодӣ, қобилияти гуногуни тафаккур, умуман ҳама чизро, ки ба системаи забон хос аст ва инсон амалӣ менамояд, аз ҳамдигар фарқ ва хусусиятҳои онҳоро дар ҷаҳорҷӯба муайян карда тавонем» [4, 309]. Инсон ҳамчун мавҷудоти дорои тафаккур, ки бо пайдоиши забон ва тафаккури мантиқӣ, ба маҷмуи ҳодисаҳои, ки дар организм ба амал меоянд, онҳоро дар шакли маҳсус тавассути забон ва тафаккур дар як қолаби муайян дароварда амалӣ месозад.

Масъалаи он ки забон чӣ тавр пайдо шуд, чӣ шароит мусоидат кард, ки танҳо инсон ба мавҷудоти суҳангӯи дорои тафаккури олий табдил ёфт, забон чи тавр пайдо шудааст, номҳои ибтидоӣ чӣ гуна пайдо шудаанд, сабаби забон ҳамчун воситаи муошират ва тафаккур ҳамчун воситаи табодули афкор гардидан, суолҳои ҳарчанд

чолибу мураккаб бошад ҳам, суолхое мебошанд, ки аз замонҳои қадим дер боз инҷониб муҳаққиқон ба онҳо таваҷҷуҳи хосса доранд. Ин масоил дер боз инҷониб аз тарафи муҳаққиқон ба пуррагӣ ҷавоби хешро пайдо накардаанд.

Азбаски калом ин шакли мавҷудияти фикри таъсирбахш мебошад, ки барои амалӣ сохтани мафҳумҳо, ашӯҳо, фикрронӣ, амалҳо, ҳолатҳо, хусусиятҳо, робитаҳо, муносибатҳо, арзёбӣ истифода мешавад. Аз ин рӯ, байни гуфтор ва тафаккур таъсири мутақобила вучуд дорад. Зеро бе суҳбат, муқаррар намудани ҳувиати байни сухан ва тафаккур ва ғояи нутқ душвор аст. Бидуни баёни андешаҳои инфиродӣ дар бораи пайдоиши забон ва тафаккур назарияҳои гуногун мавҷуд мебошад. Бояд гуфт, ки ҳангоми таҳлили онҳо мо бояд назарияҳои зеринро ҷиддан ба назар гирем: табиати иҷтимоии забон, ташаккули забону тафаккур. Танҳо дарки шарҳи ҳодисаҳои табиат имкон медиҳад, ки пайдоиши забон дуруст дарк карда шуда дар баробари он ягонагии ташаккули тафаккури мантиқӣ дар раванди меҳнат дар ҷамъият, барои муоширати одамон муносибатҳои гуногун ба амал оварад.

Ба ақидаи олими рус С.Г. Воркачев «Концепт- як воҳиди коллективии шуур мебошад, ки дорои арзишҳои олии маънавӣ буда, ифодаи забонӣ дорад ва бо вижагиҳои лингвофарҳангӣ ишора мешавад. Ин таҷассуми ифодаи фарҳангии маъно мебошад» [1, 5]. Пайдоиши забон, тафаккур ва рушди он раванди тулонӣ ва ҷандинасаро дорост.

Дар замони пеш ҳар як оила забони худ, воситаҳои муоширати хешро дошт. Ва чун авлоди васеъшуда ба қабила мубаддал гардида, забоне, ки ба сифати василаи муоширати аъзои қабила хизмат мекард, воситаи муоширати тамоми қабила гардид.

Ҳангоми ба вучуд омадани гурӯҳҳои забонҳои ба ҳам наздик, ҳар кадоми онҳо метавонистанд бо як гурӯҳи забонҳо, баъд бо гурӯҳи дигар ва на танҳо ба ҳам алоқаманд, балки дур низ ворид шаванд. Бо вучуди ин, дар ҳама забонҳои ба ҳам наздики қаблӣ, хусусиятҳои умумӣ нигоҳ доштани забон мавҷуд буд.

Ривочу равнақи саноат ва савдо, ташаккули қувваи тавоноии сиёсӣ, инкишофи робитаҳои иқтисодӣ, ба ташаккули миллатҳо бо васеъ гардидани доираи забонҳо мусоидат кард. Аз ин рӯ, забон як падидаи иҷтимоӣ маънавии таърихист, ки ба гурӯҳҳо тақсим шуда, ҳар як гурӯҳ қонуну қоидаҳои хосси худро доро мебошад.

Қабилаҳои алоҳида, ки ҳар кадоме забони худро доштанд, ба қабилаҳо муттаҳид шуда, забони умумиро ташкил медоданд. Дар асоси омезиши забонҳои қабилавӣ забони муштараки қабила ба амал меомад. Забон ҳамчун воситаи мубодилаи афкор, ҳамчун воситаи муошират барои ҷомеа ҳамеша якхела ва барои тамоми аъзои он умумӣ мебошад, ки қобилияти иртиботи садо ва маъно мавҷудиятро ташкил медиҳад. Ин умумияти забон боиси пайдо гардидани лаҳҷаҳои мухталиф дар ҷамъият гардидааст.

Инсон дар асоси дарки худ, амалҳои, ки дар муҳити худ анҷом медиҳад ва тасаввуроте, ки аз онҳо ба вучуд меоянд, донишдони ҷаҳонро меомӯзад. Масъалаи инкишофи забон аз рӯйи қонуниятҳои дохилӣ, масъалаи махсус ва бузургест, ки омӯзиши ҳуби таърихи воқеии забонро дар тамоми роҳи инкишофи он бо назардошти он, ки забон як низомии муайян аст, тағйироти забон баъзе ҳодисаҳои забонро дар ҳолати ҳодисаҳои дигар инъикос менамояд.

Раванди инкишофи таркиби луғавӣ, тағйирёбии забон бо роҳи ғанӣ шудан, тақмили пайваста ба амал меояд, ки боиси андухтан ва васеъ шудани захираи луғавӣ мегардад. Талафи баъзе вожаҳо ва қорбурди фаъоли луғат аз байн рафтани онҳо дар забон назар ба пайдоиши онҳо хеле кам ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Воркачев С.Г. Концепти хушбахти дар забони англисӣ //мушкилоти концептуалӣ. - М., 2002. - с. 4- 5.
2. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка / И.Г. Гердер // История лингвофилософской мысли. Пер. с нем. вступ. ст. В.М. Жирмунского. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С.152-154.

3. Махмадов Дж. Ш.К вопросу о сущности силы слова и выражения мнений в таджикском и французском языках. Международный научный журнал EndlessLightinScience – 25 сентября 2023 г. Алматы, Казахстан. С. 306-309.
4. Уорс Д. С. Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке. - В сб.: "Новое в лингвистике", вып. 2. М., 1962.
5. Филин Ф.П. Предисловие к книге А.Т. Базиева, М.И. Исаева / Ф.П. Филин // "Язык и нация". – М., 1979. – С.5.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: «ИНФРА-М», 2001. – 576с -173.
7. Черных П.Н. Очерк русской исторической лексикологии. Древнерусский период / П.Н. Черных. – М., 1956. – С.141-142.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Кит.2. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.

ЗАБОН ВА ТАФАККУР ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУОШИРАТ ВА ТАБОДУЛИ АФКОР (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ)

Забон ҳамчун воситаи муошират, баён ва ҳамдигарфаҳмӣ дар марҳилаҳои мавҷудияти ҷомеаи башарӣ рушду такомул ёфта, натиҷаи қори тафаккурро инъикос менамояд ва барои табодули афкор, суҳангӯӣ, озодфикрӣ, озодандешӣ хизмат мекунад. Забон ба тафаккур пайваस्ताгии ногусастаи дорад. Ба вучуд омадан ва инкишофи онҳо шакли нави маҳсули инъикоси воқеият ва идоракунии нутқро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: забон, тафаккур, восита, муошират, табодул, афкор, асос, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ.

ЯЗЫК И МЫШЛЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ И ОБМЕНА МНЕНИЯМИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

Язык как средство общения, выражения и взаимопонимания, который развивался и совершенствовался на этапах существования человеческого общества, отражает результат мышления и служит для речевого обмена, свободы мысли, идей. Язык неразрывно связан с мышлением. Их появление и развитие свидетельствует о новой особой форме отражения действительности и управления речью.

Ключевые слова: язык, мышление, инструменты, общение, обмен, идеи, основа, таджикский язык, французский язык.

LANGUAGE AND THINKING AS A MEANS OF COMMUNICATION AND EXCHANGE OF OPINIONS (BASED ON MATERIALS FROM THE TAJIK AND FRENCH LANGUAGES)

Language as a means of communication, expression and mutual understanding, which developed and improved at the stages of the existence of human society, reflects the result of thinking and serves for speech exchange, freedom of thought, ideas. Language is inextricably linked with thinking. Their appearance and development indicate a new special form of reflecting reality and controlling speech.

Keywords: language, thinking, tools, communication, exchange, ideas, fundamental, Tajik language, French language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махмадов Ҷовидон Шарифович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** jovidon0909@list.ru **Телефон:** (+992) 985-62-69-19.

Сведения об авторе: *Махмадов Джовидон Шарифович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе,

Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** jovidon0909@list.ru **Телефон:** (+992) 985-62-69-19.

Information about the author: *Makhmadov Jovidon Sharifovich* – Tajik National University, candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Faculty of Asia and European Languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave, **E-mail:** jovidon0909@list.ru 17 **Phone:** (+992) 985-62-69-19.

НАЗАРЕ БА ПАЙДОИШИ ЭТИМОЛОГИИ ЯКЧАНД ТОПОНИМҲОИ ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Назирова Ш.Б. – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Чунончи маълум аст, ҳар як кишвар дорои объектҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла дарёву кӯлҳо, ҷангалу кӯҳҳо ва дигар объектҳо мебошад. Дар ҳоли ҳозир таваҷҷуҳ ба омӯзиши номҳои ҷуғрофии кишварҳои мухталиф афзоиш ёфтааст. Ба омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ, муайян кардани хусусиятҳои гуногуни онҳо, таърихи пайдоиш ва таҳлили маъноии аслии калимаҳое, ки аз онҳо сохта шудаанд, яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ – топонимика машғул аст. Ҳамчун як шохаи забоншиносӣ илми мазкур дар давоми даҳсолаҳои охир фаъолона инкишоф ёфта, шавқу ҳаваси олимони донишандӯзон соҳа бештар шуда истодааст. Номҳои ҷуғрофӣ ё топонимҳо ҷузъи асосии ҷузъи муҳимтарини ҷуғрофия ба ҳисоб мераванд ва маълум аст, ки топонимҳо пайдоиши номҳои бисёр шахрҳо, хусусиятҳо ва ҷойгиршавии онҳоро ошкор месозад. Дар навбати худ топонимҳо як наъми пайванди беназир миёни одамон ва объекти ҷуғрофӣ буда, натавонанд мавқеи онро дар сатҳи сайёра нишон медиҳанд, балки инчунин дар бораи он маълумоти ҷолиб ва аксар вақт хеле муҳими илмӣ медиҳанд.

Топонимҳо унсурҳои асосии рушди ҷомеа ва тамоми инсоният ба шумор мераванд. Мавҷудияти онҳо дар ҳудуди муайян натиҷаи эҷодиёти ҷаҳонишаро мардумӣ – эҷоди номҳои ҷуғрофӣ мебошад. Вобаста ба забони ин ё он халқият дар ҳудуди будубоши онҳо номҳои ҷуғрофӣ пайдо гардидаанд, ки то ба ҳол мавриди истифода мебошанд. Истифодаи номҳои ҷуғрофӣ дар Олмон ва тоториву туркӣ дар қаламрави Русия аз он шаҳодат медиҳад, ки топонимҳо дар давоми асрҳо нест нагардида, балки ҳамчун як илми мустақил таърихи пайдоиши номи объектҳои ҷуғрофиро меомӯзанд. Номҳои ҷуғрофӣ ба “варақаи визитӣ” монанданд, ки бо он шахс ба шиносӣ бо ягон кишвар, шахр ё объекти табиӣ оғоз мекунад. Аҳамияти ин тадқиқот дар омӯзиши пайдоиши топонимҳои фаронсаӣ ва усулҳои объектификатсияи забонии мафҳумҳои барои ҳар як фарҳанг муҳим аст.

Оид ба дарёфтҳои проблемаҳои назариявӣ ва амалии топонимҳо якҷанд олимони хориҷиву ватанӣ (шуравӣ) ба монанди Е.Л. Березович, В.А. Никонов, С.Е. Басик, Е. Негре ва А. Даузат тадқиқот бурданд ва имрӯз низ пажӯҳиши онҳо давом дорад.

Мақсади асосии мақолаи мазкур муайян намудани виваҷҳои маъноии топонимҳо ва таҳлили этимологияи онҳо дар забони фаронсаӣ мебошад. Вобаста ба ин дар мақолаи мазкур доираи зерини вазифаҳо гузошта шудааст:

Додани тавсифи умумии воҳидҳои топонимӣ;

Омӯзиши таснифоти топонимҳо. Таҳлили хусусиятҳои асосии мушаххас;

Дида баромадани вазифаҳои услубӣ-маъноии ҳар як синфи топонимҳо дар забони фаронсаӣ;

Пайгирӣ кардани этимологияи топонимҳо дар забони фаронсаӣ ;

Топоним исми хосест, ки номи хоси объекти ҷуғрофиро ифода мекунад. Топонимҳо ба синфҳои гуногун тақсим шуда, таснифоти худро дорад. Онҳо тафаккури одамон, ҷаҳонбинӣ, фарҳанг, тарзи ҳаёт, расму оин, инчунин ҳолати равонии онҳоро ифода мекунад. Онҳо ҷузъи ҷудонашавандаи тамаддуни муосир буда, муҳити беназири топонимикиро ифода мекунад, ки бидуни он мавҷудияти инсоният имконнопазир аст.

Ба шарофати топонимҳо мо метавонем тафсилоти гуногунро дар бораи шаҳрҳо, пайдоиши онҳо ва номи онҳоро пайдо намоем. Масалан, мавқеи ҷойгиршавии шаҳрҳо, растаниҳое, ки дар ин минтақа мерӯянд ё бартарӣ доранд ё номи одамоне, ки як вақтҳо дар ин сарзамин ҳукмфармо буданд ё шаҳр ба номи онҳо гузошта шудааст. Зеро бисёр шаҳрҳо аз рӯйи ҳамин принцип номгузорӣ шудаанд. Масалан шаҳри Порис аз номи қабилаҳои келтии паризи (лот. Civitas Pariziorium –“Шаҳри Паризиа”) гирифта шудааст. Ё шаҳри Палмира дар Суриё аз номи дарахти нахл (рус. пальма), Алма-Ато аз номи себ, шаҳри испании Гранада аз номи анор (исп. granade) гирифта шудаанд..

Топонимикаи Фаронса бой ва рангоранг аст. Он дорои топонимҳои зиёди қадима мебошад, ки қабл аз ташаккули ҳуди забони фаронсавӣ пайдо шудаанд. Ба ин гунаи шаҳрҳо дохил мешаванд: Порис (Paris), Марсел (Marseille), Рона (Rone), Корсика(Corse). Чунончи дар боло қайд кардем, агар шаҳри Порис аз номи қабилаҳои келтӣ номгузорӣ шуда бошад, Марселро юнониҳо 3 ҳазор сол муқаддам кашф карда, номгузорӣ карданд. Топонимҳои зиёди фаронсавӣ аз дигар забонҳо омадаанд. Забонҳои мазкур пеш аз забони фаронсавӣ дар қаламрави имрӯзаи Фаронса роиҷ буданд, ки яке аз онҳо забони келтӣ мебошад. Номгузориҳои келтӣ, ки қадимтарини онҳо ҳисобида мешавад, дар ғарби мамлакат хубтар ҳифз шудааст.

Хулоса, мақолаи мазкур дар бораи ҷанбаи этимологии топонимҳо дар забони фаронсавӣ мебошад. Дар мақола, мо дар умум якҷанд топонимҳои забони фаронсавиро баррасӣ намуда, ҷанбаи этимологии онҳоро дида баромадем. Чунончи зикр кардем, мақсади асосии тадқиқ дар мақола муайян намудани вижагиҳои маъноӣ топонимҳо ва таҳлили этимологии топонимҳо дар забони фаронсавӣ мебошад. Вобаста бар ин, мо додани тавсифи умумии воҳидҳои топонимӣ; омӯзиши таснифоти топонимҳо ва таҳлили хусусиятҳои асосии мушаххас; дида баромадани вазифаҳои услубӣ-маъноии ҳар як синфи топонимҳо дар забони фаронсавӣ; пайгирӣ кардани этимологияи топонимҳо дар забони фаронсавӣ ва ғайраро дида баромадем.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ, Ҷ. Топонимика / Ҷ.Алимӣ. – Душанбе, 1995. – 63 с.
2. Агеева, Р. А. Происхождение имен рек и озер. М: Наука, 1985. -144 с.
3. Беляев, А. Н. Семантика и структура немецких гидронимов: автореф. рис. номзадии илмҳои филологӣ. Уфа: БГУ, 2001. - 32 с.
4. Мурзаев, Э. М. Топонимика и география. М.: Наука, 1995. -304 с.
5. Трубачев, О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. 2-е изд., доп. М.: Наука, 2002. - 489 с.
6. Срабон: География. Часть 1. Книги 1-9 (Переводчик: Сратановский Георгий Андреевич. Т8, 2021 г.
7. Ҳомидов, Д. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзӯҳои тоҷикнишини Мовароуннахри таърихӣ / Д. Ҳомидов.– Душанбе, квер2018. – 48 с.

НАЗАРЕ БА ПАЙДОИШИ ЭТИМОЛОГИИ ЯКЧАНД ТОПОНИМҲОИ ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Фишурдаи мазкур дар бораи пайдоиши этимологии якҷанд топонимҳо дар забони фаронсавӣ мебошад. Дар мақола, мо дар умум якҷанд топонимҳои забони фаронсавиро баррасӣ намуда, ҷанбаи этимологии онҳоро дида баромадем. Чунончи зикр кардем, мақсади асосии тадқиқ дар мақола муайян намудани вижагиҳои маъноӣ топонимҳо ва таҳлили этимологии топонимҳо дар забони фаронсавӣ мебошад.

Қалидвожаҳо: топонимия, забони фаронсавӣ, этимология, этнолингвистика, ҷанбаи этимологии топонимҳо, таҳлил.

ВЗГЛЯД НА ЭТИМОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ НЕСКОЛЬКИХ ТОПОНИМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья рассказывает о происхождении нескольких топонимов во французском языке. В статье автором рассматривается несколько топонимов

французского языка, а также их этимологический аспект. Как мы уже упоминали, основной целью исследования в статье является определение семантических особенностей топонимов и их этимологический анализ во французском языке.

Ключевые слова: топонимия, французский язык, этимология, этнолингвистика, этимологический аспект топонимов, анализ.

A LOOK AT THE ETYMOLOGICAL ORIGIN OF SEVERAL PLACE-NAMES IN FRENCH LANGUAGE

This article is about the origin of several place-names (toponyms) in French language. Also we examined several place-names and their etymological aspect. As we had already mentioned that the main goal of the research in the article is to determine the semantic features of place-names and their etymological analysis in French language.

Keywords: toponymy, French language, etymology, etymological aspect of toponyms, ethnolinguistics, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назирова Шахриёр Бахтибекович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки, 17. **E-mail:** nazirov.1995@bk.ru **Телефон:** (+992) 901-44-41-45.

Сведения об авторе: *Назирова Шахриёр Бахтибекович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры иностранных языков факультета Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** nazirov.1995@bk.ru **Телефон:** (+992) 901-44-41-45.

Information about the author: *Nazirov Shahriyor Bakhtibekovich* – Tajik National University, Senior Teacher, Department of Foreign Languages, Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** nazirov.1995@bk.ru **Phone:** (+992) 901-44-41-45.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОССИ ГҶИИШИ АНГЛИСИИ АМРИКОӢ ВА БРИТАНИЯӢ

*Собирова У. – муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва
типологияи муқоисавии ДМТ*

Забони англисӣ тули садҳо сол тараққи мекард ва дар ҳар замон тағйир меёфт, вожаҳои нав аз забонҳои латинӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ ба он ворид мешуданд ва инчунин вожаҳои худӣ забони англисӣ низ тағйир меёфтанд. Забон имруз низ тағйир ёфта истодааст, аз ин рӯ он чизе ки имрӯз «табӣӣ» садо медиҳад, бо гузашти 100 сол шояд ғайритабӣӣ намояд.

Британия кишвари пурқудрат буд ва мисли дигар кишварҳои Аврупо як қисмати кишварҳои ҷаҳонро мустамлика мекард. Канада ва ИМА мустамликаҳои Британия буданд ва сабаби асосии ба забони англисӣ сухан кардани ин мамлакатҳо низ имрӯз ҳамин аст.

Бо гузашти солҳо ин кишварҳо аз мустамликаҳои Британия озод шуданд. Ин ба онҳо имконият фароҳам овард, ки забони англисиро оҳиста-оҳиста тағйир диҳанд. Ҳамзамон забони англисӣ, ки мардуми Британия сухан мекарданд низ тағйир меёфт, вале на монанд ба забони мустамликаҳои худ.

Дар Британияи Кабир ва ИМА ба забони англисӣ нисбат ба дигар кишварҳои англисизабон пештар мақоми ҳуқуқӣ дода шуда буд ва ҳоло шаклҳои адабии забони англисии ин ду кишвар стандартҳои таълимии забони англисӣ дар саросари ҷаҳон мебошанд [Арнольд, 1986, 93].

Шаклҳои стандартии талаффузи Британия ва Амрико дар луғатҳои миллии ҳар ду кишвар дар шакли аломатҳои транскрипсионӣ сабт шудаанд. Бонуфузтараш

талаффузи стандартии Бритониё RP (Received Pronunciation) мебошад. Ин шакли талаффуз зиёда аз чорсад сол пеш, аввал дар нутқи аристократҳо, баъдан дар нутқи намояндагони буржуазияи калон сурат гирифт. Дар солҳои 1920-ум шакли RP дар BBC барои нотикон шакли расмии нутқ гардид. Донистани RP то ҳануз аломати мансубият ба элитаи олии иҷтимоӣ ҳисоб меёбад.

Дуруст аст, ки миёни забони англисии Британия ва Амрико тафовутҳои зиёде мавҷуд аст, вале монандии зиёд низ вучуд дорад. Касе ки сухан кардан, хондан ё як варианти гӯйиши забони англисиро мефаҳмад, бе ягон мушкилӣ шояд вариантҳои дигарро низ фаҳмида тавонад. Барои фаҳмидани тафовут дар талаффуз, доништан ва хонда тавонистани транскрипсия муҳим аст [Швейцер, 2003, 104].

Забони англисӣ, ки дар Амрико гап мезананд, бо забони англисии Британияи Кабир, дар рақобат аст. Варианти амрикоии забони англисӣ дар соҳаи забонӣ ҳамчун забони тоза ва саҳеҳ ба шумор меравад, зеро ки истиқоматкунандагон аз ҳар гӯшаи Британия якҷоя ва дар як шароит буданд, ин онҳоро водор сохт, ки аз лаҳҷаҳои худ даст кашид, аз забоне истифода намоянд, ки ба ҳамашон фаҳмо бошад [Швейцер, 2003, 114].

Муҳолифат оид ба амалӣ намудани забони амрикоӣ ҳамчун забони мустақил бо сабаби он ба вучуд омад, ки забони муосире, ки амрикоӣҳо бо он ҳарф мезананд каме аз забони классикии англисӣ фарқ мекунад: дар он тағйиротҳо дар қисмати фонетика, лексика ва ҳатто дар грамматика низ дида мешавад. Назар ба варианти бритониёӣ варианти амрикоӣ хеле осонтар ва фаҳмотар ба ҳисоб меравад. Баҳсҳо низ танҳо атрофи ду лаҳҷа - лаҳҷаи амрикоӣ ва британиягӣ хеле зиёданд.

Яке аз тафовутҳои миёни лаҳҷаи амрикоӣ аз бритониёӣ ин шакли талаффуз аст. Бритониёӣ овози [r] –ро пас аз садонокҳо талаффуз намекунад: far [fa:], bird [bɜ:d], her [hɜ:], girl [gɜ:l], form [fɔ:m], burn [bɜ:n] вале амрикоӣҳо онро равшан талаффуз мекунад: far [fa:r], bird [bɜ:rd], her [hɜ:r], girl [gɜ:rl], form [fɔ:rm], burn [bɜ:rn].

Зикр бояд кард, ки дар лаҳҷаи англисӣ овози [r] дар охири калима дар мавриде талаффуз мешавад, ки пас аз он калима бо садонок сар шуда бошад. Масалан father is [fa:ðəriz], far away [fa:rəwei], дар забони англисии амрикоӣ талаффуз мешавад. Калимаи “computer” ба ин мисол шуда метавонад. Дар ҳама лаҳҷаҳо “r” дар аввал ё байни калима талаффуз мешаванд. (red, Ryan, barrier, parent). Зимнан ҳарфи r дар байни калима нарм ва дар лаҳҷаи бритониёӣ равшантар шунида мешавад.

Хусусияти хоси лаҳҷаи амрикоӣ талаффузи дигари овози “d”, алалхусус бо ҳарфи “t” ё ду t’ мебошад. Дар лаҳҷаи бритониёӣ ҳарфи ‘t’ равшан талаффуз карда мешавад. Калимаи “computer” дар лаҳҷаи бритониёӣ [kəmprjutə] ва дар лаҳҷаи амрикоӣ [kəmprjudə] талаффуз карда мешавад. Инро бештар дар калимаҳои, ки ду ҳарфи “t,” доранд хубтар ҳис кардан мумкин аст, аз қабилӣ: “bitter.” Вожаи “bitter” дар лаҳҷаи амрикоӣ ҳамчун “bidder” талаффуз мешавад, ки қомилан калимаи дигар аст. Ба тафовути калимаҳои “litter,” “better” ва “butter” диққат диҳед. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи дигари лаҳҷаи амрикоӣ дар он аст, ки дар бештар мавридҳо ҳарфҳои “t” –ро талаффуз намекунад. Дар охири баъзе калимаҳо, махсусан дар калимаҳои кӯтоҳи ба монанди “what,” гӯяндагони лаҳҷаи амрикоӣ “t,”-ро равшан талаффуз намекунад, гӯяндагони лаҳҷаи бритониёӣ бошад, онро талаффуз мекунад. Талаффузи амрикоии “what” ба мисли “wuh” мебошад. Хангоме ки ҳарфи “t” пас аз “n.” меояд, гӯяндагони лаҳҷаи амрикоӣ онро талаффуз намекунад. Дар калимаи “international.” дар лаҳҷаи бритониёӣ “t.”-и аввал шунида мешавад, лекин аксари амрикоӣҳо онро сарфи назар мекунад ва он мисли “innernational.” садо медиҳад.

Бисёр садонокҳо низ талаффузи гуногун доранд, тафовут дар талафузи “a”-ро дар баъзе калимаҳо дида мебароем. Овози фонетикӣ [æ] ба лаҳҷаи амрикоӣ хос аст, на ба лаҳҷаи британиягӣ. Ин аст, ки калимаҳои ба мисли “dance,” “after” ё “mathematics” дар ин забонҳо хеле гуногун талаффуз мешаванд [Cheshire, 1991, 13].

Дар лаҳҷаи британиягӣ ибораи феълии “have got,” ва лаҳҷаи амрикоӣ “have” истифода бурда мешавад. Дар англисии ИМА “I have a car,” аммо бритониёӣ “I have got a car” истифода мешавад: BrE: Have you got a car? AmE: Do you have a car?

Дар лаҳҷаи амрикоӣ, ки “I got” истеъмом мешавад, маънои “I have”-ро дорад. Инро дар грамматикаи англисӣ дуруст намешуморанд. Шояд аз суръати тези гап задан бошад, ки дар “I’ve got”, ки қисмати ‘ve” равшан талаффуз намешавад ва ин “I got” чун дар ибораи “I got a car” садо медиҳад. Барои гӯяндагони англисии амрикоӣ ин маънои онро дорад, ки I have a car right now ё that I got (bought) a car sometime in the past.

Сифати феълии замони гузаштаи феъли “to get” дар лаҳҷаи амрикоӣ одатан “gotten” (get-got-gotten), аммо дар лаҳҷаи британиягӣ “got” (get-got-got) мебошад. Феъли “to forget” дар АЕ forget-forgot-forgotten, аммо дар British forget-forgot-forgot.

Феълҳои дуруст замони гузашта ва сифати феълии замони гузашташонро бо иловаи охирчаспаки “-ed” месозанд: look — looked; push — pushed; pull — pulled.

Ин шакл барои ҳар ду лаҳҷа хос аст, аммо дар лаҳҷаи британиягӣ баъзе феълҳои дуруст вучуд доранд, ки замони гузашташонро бо иловаи “-t” ба ҷойи “-ed” месозанд. burn — burnt (BrE) / burned (AmE); dream — dreamt (BrE) / dreamed (AmE); learn — learnt (BrE) / learned (AmE).

Дар лаҳҷаи британиягӣ ҳар ду шакл “burnt” ё “burned” истифода мешавад, аммо “burnt” бештар мувофиқ аст ва дар лаҳҷаи амрикоӣ танҳо замони гузаштаи ed барои ин феълҳо истифода мешавад.

Забони англисии амрикоӣ шаклҳои осонтар дорад. Масалан, амрикоӣҳо замони Perfect-ро, ки нутқро мураккаб месозад, истифода намебаранд. Дар ҳолатҳои дорои аломатҳои «already» (аллакай) ва «just» (навакак) онҳо истифодаи одии Past Simple-ро қабул мекунанд. I have lost my keys (BrE) vs. I lost my keys (AmE) — Ман калидҳоямро гум кардам. He has gone home (BrE) vs. He went home (AmE) — Ӯ ба хонааш рафт.

Дар ИМА аксар вақт шакли кутоҳи гуфтугӯиро мавриди истифода қарор медиҳанд, ки барои британиягӣҳо бегона аст. «I wanna» («I want to») ва «I gotta» («I got to»).

Дар истифодаи пешояндҳо низ дар лаҳҷаи амрикоӣ ва британиягӣ тафовут вучуд дорад:

at the weekend (BrE); on the weekend (AmE); different to (BrE); different from (AmE); wait on line (BrE); wait in line (AmE); Monday to Saturday (BrE); Monday through Saturday (AmE).

Калимаҳои дорои як маъно ва талаффуз дар британиягӣ ва амрикоӣ метавонанд ба таври гуногун навишта шаванд: -our (BrE) vs. -or (AmE). Дар охири калимаҳои аз қабилҳои “colour,” “flavour,” “favour,” “favourite” ва “neighbour” дар лаҳҷаи британиягӣ “-our” ва дар лаҳҷаи амрикоӣ “u” навишта намешавад. Барои ҳамин муодили онҳо дар лаҳҷаи амрикоӣ “color,” “flavor,” “favor,” “favorite” ва “neighbor” мебошад: -ise (BrE) vs. -ize (AmE).

Чаро амрикоӣҳо Football –ро “Soccer” меноманд?

Дар саросари ҷаҳон Football-ро, ки аз «пой» ва «туб» иборат аст, «футбол» меноманд, амрикоӣҳо онро “Soccer” меноманд, ҳол он ки вожаи “soccer” асосан дар Британияи Кабир пайдо шуда буд.

Соли 1800 донишгоҳҳои Британия ба бозии намудҳои гуногуни футбол оғоз намуданд. Яке аз ин намудҳо “association football,” «ассотсиатсияи футбол» ном дошт, ки бритҳо кутоҳ онро “soccer” меномиданд. Ҳангоме ки бозӣ ба Амрико оварда шуд, онро ҳамон хел “soccer” номиданд ва ин ном боқӣ монд. Британиягӣҳо “soccer” ва “football”-ро барои шарҳ додани бозиҳои солҳои 1960 ва 1980 истифода мебаранд ва билохира “football” боқӣ монд.

Зимни таҳлил мо ба хулосае омадем, ки гӯйиши англисии амрикоӣ аз британиягӣҳо бо вучуди тафовут доштан, монандӣ низ доранд. Луғатҳои мавҷуданд, ки дар ин забонҳо маъноҳои гуногун ва ё якхела доранд. Калимаҳои вучуд доранд, ки дар ду гӯйиш гуногунанд, вале ҳар ду дар забони англисӣ мавриди истифода қарор доранд.

АДАБИЁТ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. - М.: Высш. шк., 1986. - С. 268.
2. Швейцер А. Д. Литературный английский язык в США и Англии.- М.: Едиториал УРСС, 2003. - С. 104, 114.
3. Cheshire J. The UK and the USA // In English Around the World. Sociolinguistic Perspectives / J. Cheshire. - Cambridge Univ. Press, 1991. -P. 13.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language. - Cambridge Univ. Press, 1995. - P. 365.
5. Graddol D. The Future of English.- The British Council, 2000. - P.14.
6. Hymes D. On Communicative Competence // Pride J. B., Holmes J. Sociolinguistics: Selected Readings. - Penguin Books, 1972. - P. 111, 146, 221, 229.
7. Kashru B. Models for Non-native Englishes. In B. Kashru (Ed.) The Other Tongue: English across cultures. - Urbana: Univ. of Illinois Press, 1992. - P. 36.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОССИ ГҶИШИ АНГЛИСИИ АМРИКОӢ ВА БРИТАНИЯГӢ

Дар фишурда хусусиятҳои хосси ғӯиши забони англисии амрикоӣ ва британиҷӣ мавриди баррасӣ қарор дорад. Оид ба хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи ғӯишҳои амрикоӣ ва англисӣ ақидаҳои забоншиносон И.В. Арнольд, А.Д. Швейтсер, J. Cheshire, D. Crystal оварда шудаанд.

Аз таҳлилҳо собит гардид, ки миёни ғӯиши англисии амрикоӣ ва британиҷӣ тафовут дида мешавад. Бо вучуди тафовут доштан онҳо якдигарро мефаҳманд.

Калидвожаҳо: хусусият, ғӯиши амрикоӣ, ғӯиши британиҷӣ, талаффуз, фарҳанг, тафовут, калима.

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АМЕРИКАНСКОГО И БРИТАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО

Данная работа раскрывает отличительные особенности американского и британского английского. Об отличительных особенностях американского и британского английского высказали свои мнение такие ученые как И.В. Арнольд, А.Д. Швейцер, J. Cheshire, D. Crystal и другие.

Анализ показал, что между американским и британского английским есть различие. Несмотря на различия, они понимают друг друга.

Ключевые слова: особенность, американский английский, британский английский, произношения, культура, отличие, слова.

DISTINCTIVE FEATURES OF AMERICAN AND BRITISH ENGLISH

The article discusses the specific features of American and British English. The opinions of linguists are presented on the specific and distinctive features of the American and British English.

The analysis proved that there are differences between American and British English. Despite their differenced, they understand each other.

Keywords: distinctive, American English, British English, pronunciation, culture, difference, word.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирова Уғулбӣ Садулоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ.
Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com **Телефон:** (+992) 985-77-38-48.

Сведения об авторе: *Собирова Угулби Садулоевна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com **Телефон:** (+992) 985-77-38-48.

Information about the author: *Sobirova Ugulbi Saduloevna* – Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com **Phone:** (+992) 985-77-38-48.

РОҲҶО ВА ЗАМИНАҶОИ ТАРТИБ ВА ТАШКИЛИ ЛУҒАТҶОИ ТАРҶУМАВӢ (ДУЗАБОНА)

*Диёров Ш.А. – муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва
типологияи муқоисавии ДМТ*

Дар ибтидо, биёед ишора бар он кунем, ки дар ҷаҳони идеалӣ барои ба даст овардани шарҳи мукаммали таърихи илми лексикография шахсро зарур аст, то худро вазифадор намояд, чунки пайдоиши лексикографияи назариявӣ дар таърих назар ба амалӣ пештар зоҳир шудааст. Худи истилоҳи лексикография аз таркиби *lexikós*-и юнонӣ «илм дар бораи калимаҳо» + *graphia* «навиштан» буда, ба асри XVII рост меояд. Дар китоби Ҳартман ва Чеймс дар ин боб омадааст, яъне: илм дар асоси мафҳумҳои калима баён шуда, ҳамчун соҳаи академӣ кор бо луғатҳо ва дигар истинодҳо фаҳмида мешавад [Ҳартман, 1998,85]. Зикр кардан зарур аст, ки ин ягона фаҳмиши истилоҳ нест, зеро ки дар адабиёти забоншиносӣ маъноҳои дигар низ мавҷуданд. Масалан, забоншиносони дигар Пей ва Гейнор истилоҳи илмии лексикографияро то андозае норавшан таъриф мекунад, ки “Таъриф ва тавсифи маъноҳои гуногуни калимаҳои забон ё истилоҳоти махсус” [Пей, 1954:122].

Тавре забоншинос [Хуюлен, 1993:3] қайд мекунад, ҳеҷ гоҳ лексикография бидуни рӯйхати калимаҳо ва ё луғатҳо вучуд надошт, баръакси ҳол метавон гуфт, ки дар муддати тулонӣ рӯйхати калимаҳо ва ё луғатҳо бидуни лексикография вучуд доштанд ва ҳоло ҳам мавҷуданд. Чунин ба назар мерасад, ки аввалин прототипҳои маълуми луғатҳо дар Осиёи Ғарбӣ тартиб дода шуда, номгӯи калимаҳои дузабонаи ҳазорсолаи дуҷуми пеш аз милод оварда шудаанд. Дуруст аст, ки олимони гуногуни илми лексикография дар бораи пайдоиши луғатҳои аввалин ақидаҳои гуногун доранд, аммо новобаста аз он ки луғатҳои аввалин манбаи истинод дар баргҳои папирус, ки аллақай дар Мисри қадим навишта шудаанд ё лавҳаҳои гилӣ дар Байнаннаҳрайн навишта шудаанд, ки онҳо бояд ҳамчун воситаи амалӣ барои ҷомеаи худ хидмат кунанд. Бешубҳа дар ҷаҳорҷӯбаи назариявӣ, имрӯз соҳаи лексикография аз ду ҷузъи асосӣ, яъне ҷузъи назариявӣ ва амалӣ иборат аст. Тааҷҷубовар нест, ки ба ҷузъҳои назариявӣ, ба ҷанбаи мета-лексикография диққати махсус дода мешавад, ки метавон ҳамчун ҷузъи амалии марбут ба тартиб додани луғатҳо номид. Дар баробари ин, ҳам равшан ва ҳам қобили таъкид аст, ки лексикография на ҳамеша хусусияти духӯра, яъне амалия ва назарияро дарк мекард, аммо нақшаи рушди лексикография, ки дар ин ҷо ҳамчун ҷузъи назариявии лексикография пешниҳод шудааст, нисбатан дер баррасӣ гардидааст, чунон ки он бо амалияи луғатсозӣ алоқаманд буд.

Барои тартиб додани луғати тоҷикӣ-англисӣ ба худӣ мурағаттиб лозим шудааст, ки муддати дароз мавод ҷамъ карда, ба низом дарорад Роҳҳои асосии пайрави мурағаттиб инҳо буданд: 1) беистисно аз нашрияҳои ҷопии гуногуни миллии тоҷикӣ мисолҳо оварда, тарзи истифодаи варианти англисии онҳоро дар дохили мисолҳо инъикос кунанд (аслӣ ва тарҷумавӣ); 2) сабти калимаҳои мухталифи дар бораи забони гуфтугӯии дохилизабонӣ истифодашавандаро дар ду қисмати Тоҷикистон яъне шимолу ҷануб дар тақия ба забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, тавассути пурсиш ва ё кофтукоб ҷой диҳад [Фарҳанги тоҷикӣ-англисии Маматов Ҷ. ва диг.].

Бешубҳа, ҳангоми тартиб додани ҳар гуна луғат қадами аввалини муаллиф-муаллифон бояд муайян намудани доираи сарчашмаҳои бошад, ки аз онҳо маводи лексикӣ луғат гирифта мешавад, дар навбати худ муайян кардани принципҳои умумии интихоб, услубӣ, грамматикӣ ва лексикологӣ.

Фарҳангшиносии дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-англисӣ таърихи худро аз охири асри гузашта оғоз мекунад. Луғати аввалини англисӣ-тоҷикӣ зери таҳрири Г.Б. Баркаева 1970 ба чоп расидааст, ки тахминан се ҳазор калимаи англисиро шарҳ медиҳад. Ин луғат ҳамчун луғати таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олии дар заминаи фарҳангҳои англисӣ-русии мавҷуда таҳия шудааст. Калимаҳои луғат аз лиҳози ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб буданашон мушаххас шуда бошанд ҳам, ишороти грамматикӣ ва услубӣ истифода нагардидаанд. Ба луғат рӯйхати феълҳои, ки аз рӯйи қоидаи умумӣ тасриф намешаванд ва ҷадвалиҳои грамматикӣ муфид замима гардидаанд.

Луғати дигари англисӣ-тоҷикӣ ба қалами М.Б. Шаҳובה тааллуқ дорад, ки нахустин бор соли 1972 бо номи Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ ва баъдан бо илова кардани қисмати форсӣ бо номи Луғати англисӣ-тоҷикӣ-форсӣ соли 1989 ба чоп расидааст. Луғат дар ҳудуди се ҳазор калима ва ибораҳои забони англисиро дар бар мегирад. Рӯйхати кӯтоҳи феълҳои нодуруст ва калимаҳои байналҳалқӣ ба луғат замима шудаанд.

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор гардидани робитаҳои фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷ зарурати таҳия ва нашри фарҳангҳои дузабонаи калонҳаҷм ва мукамалро ба миён овард. Ба гуфтаи боло фарҳанги навини англисӣ-тоҷикӣ А. Мамадназаров, ки соли 2003 нахустин фарҳанги нисбатан калонҳаҷми англисӣ-тоҷикӣ бо номи Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ, ки дар ҳудуди 13 ҳазор калимаю ибораҳои англисиро дар бар мегирад, мисол шуда метавонад. Ин фарҳанг соли 2009 бо таҳрири иловаҳо ба сифати нашри дуюм бори дигар чоп шуд. Бори аввал ба фарҳанг рӯйхати комили феълҳои, ки дар заминаи қоидаҳои умумӣ тасриф намешаванд, калимаҳои ихтисоршудаи англисӣ ва америкӣ, рӯйхати номҳои маъмул, ҷадвали мувофиқати ченакҳои англисӣ-америкӣ бо низоми ченакҳои метрӣ ва маводҳои дигар замима гардидааст [Мамадназаров. 449,492]. Хусусияти фарқкунандаи ин фарҳанг дар он аст, ки калима ва ибораҳои англисӣ бо муродифоти зиёд, зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва ҳамчунин бо шумораи зиёди мисолҳо ва ҷумлаҳо шарҳ ва тафсир гардидаанд.

Инчунин нӯҳ роҳи тартибдиҳии калимаҳо дар луғатро муаллиф ишора мекунад, ки муҳимтарин қисмат барои забонамӯзон маҳсуб меёбад ва он бо забони англисӣ инъикос ёфтааст:

The entry or head word is in bold Tajik1, followed by its Persian equivalent2, its grammatical part of speech3, the English definition4, a sample sentence in Tajik to show how the word is used5, and Tajik synonyms6.

Яъне, гуфта мешавад, “Мақолаи луғат ва ё сарвожа дар шакли сиёҳи баланд бо тоҷикӣ ва варианти он бо ҳуруфи форсӣ, ҳиссаҳои нутқи грамматикӣ он, тарҷумаи англисиаш, намунаи мисолҳо бо забони тоҷикӣ, ки чи тарз калима истифода мешавад ва синонимҳои тоҷикӣ он нишон дода шудааст”. Бо хулосаи том бигӯем, ки то қарни XX забоншиносон ба луғатҳо кам тавачҷуҳ доштанд, зеро онҳо луғатҳоро танҳо як маҳсулоти тичоратӣ меҳисобиданд, ки бидуни ҳеҷ назарияи забоншиносӣ ва ё бо усули рӯйнавис тартиб дода мешудаанд. Ин камтарин пуштибони назариявии соҳаи забоншиносӣ ба ҳисоб мерафт. Ба қавли Рей [1982:17], он замон ҳуди мафҳуми луғат хеле ғайриилмӣ буд, ки сазовори ҳар гуна тавачҷуҳи илмӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Мамадназаров А. Дастовардҳои навини лексикографияи тоҷик / А.Мамадназаров//Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ) - 2012 - №4/4(91)- с.37-45
2. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX-го и начала XXI вв./ А. Мамадназаров. –Душанбе: ЭР-граф, 2016.-416 с.
3. Hartmann, R.R.K. (ed.) 1979. Dictionaries and Their Users. Exeter: University of Exeter.

4. Hüllen, W. 1993. English Dictionaries 800–1700. The Topical Tradition. Oxford: Oxford University Press.
5. Hausmann, F.J., L. Zgusta, O. Reichmann 1991. An International Encyclopaedia of Lexicography. Walter De Gruyter.
6. Hartmann, R.R.K., G. James. 1998. Dictionary of Lexicography. London: Routledge.
7. Pei, M.A., F. Gaynor. 1954. Dictionary of Linguistics. New York: Philosophical Library

РОҶҶО ВА ЗАМИНАҶОИ ТАРТИБ ВА ТАШКИЛИ ЛУҒАТҶОИ ТАРҶУМАВӢ (ДУЗАБОНА)

Дар фишурда бештар назария ва амалияи тартиб ва ташкили луғатҳои дузабонаи муосири тоҷик баррасӣ мегардад. Зеро ки дар забоншиносии тоҷик омӯзиши масъалаҳои луғатнигорӣ паҷуҳиш нашудаанд. Муаллифи мақола дар масъалаи таърихи лексикографияи дузабонаи муосири тоҷикӣ-англисӣ диққати ҷиддӣ дода, андешаи олимони дохилӣ ва хориҷиро дар баҳши назариявии мавзӯи иқтибос меоварад. Сипас, шумораи гуногуни луғатҳои дузабонаи тоҷикӣ ба англисиро, ки баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон нашр шудаанд бо мисолҳои хос ба таври мухтасар баён сохтааст.

Калидвожаҳо: дузабон, лексикография, назария ва амалияи луғат, мақолаи луғат, таърихи луғатнигорӣ, электронӣ, таҳассус, истилоҳ, қайдҳои услубӣ-грамматикӣ, сарвожа.

СПОСОБЫ И ОСНОВА СОСТАВЛЕНИЯ ПЕРЕВОДНОГО (ДВУЯЗЫЧНОГО) СЛОВАРЯ

В статье рассматривается теория и практика составления современного двуязычного словаря. Потому что в таджикском языкознании нет изучения лексических вопросов. Автор статьи уделяет пристальное внимание истории современной двуязычной таджикско-английской лексикографии и приводит мнения отечественных и зарубежных ученых в теоретической части предмета. Затем он кратко описал различное количество двуязычных таджикско-английских словарей, изданных после обретения Таджикистаном независимости, на конкретных примерах.

Ключевые слова: двуязычие, лексикография, теория и практика словаря, словарная статья, словарная история, электронная, специальность, термин, стилистико-грамматические пометы, заглавные слова.

WAYS AND BASIS OF COMPILING TRANSLATED (BILINGUAL) DICTIONARIES

The article discusses the theory and practice of compiling modern bilingual Tajik dictionary. Because in Tajik linguistics, there is no study of lexicography issues. The author of the article pays close attention to the history of modern bilingual Tajik-English lexicography and cites the opinion of domestic and foreign scientists in the theoretical part of the subject. Then, he briefly described the various bilingual Tajik-English dictionaries published after Tajikistan's independence with specific examples.

Keywords: bilingual, lexicography, theory and practice of dictionary, dictionary entry, dictionary history, electronic, speciality, term, stylistic-grammatical notes, headwords.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Диёров Шоҳи Ҷаҳон Абдусамеҳович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** shah_2191@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-63-64-67.

Сведения об авторе: *Диёров Шоҳи Джаҳон Абдусамеҳович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры английского языка и сопоставительной типология. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** shah_2191@mail.ru **Телефон:** (+992) 90-763-64-67.

Information about the author: *Diyorov Shohi Jahon Abdusamekhovich* – Tajik National University, senior lecturer at the Department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** shah_2191@mail.ru **Phone:** (+992) 907-63-64-67.

ВАЗИФАҲОИ СИНТАКСИСИИ ҶОНИШИНҲОИ ТАЪЙИНӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ (ДАР АСОСИ АСАРИ ТАРҶУМАШУДАӢ “ПИРАМАРД ВА БАҲР” - И ЭРНЕСТ ХЕМИНГВЕЙ)

Ҳакимова С. Ш. – ассистенти кафедраи забони англисӣ ва типологии муқоисавии ДМТ

Вожаи ҷонишин дар забони тоҷикӣ тарҷумаи тахтуллафзии калимаи «местоимение» мебошад, ки он дар навбати худ аз калимаи лотинии *pronomen*, юнонии *anti* – *onymia* тарҷума шуда, ханӯз дар давраи атиқа ба гурӯҳи калимаҳое мансубият дошт, ки онҳо ба ҷойи исмҳо истифода мешуданд.

Истилоҳи ҷонишин маънои васеъ дорад. Вай дар маънои васеъ ҳамаи воҳидҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо хусусияти ивазкунии исмро доранд. Дар натиҷа миқдори ҷонишинҳо аз ҳисоби калимаҳои ғайриҷонишинӣ зиёд мешаванд.

Ҷонишинҳо дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ низ яке аз гурӯҳҳои қадимтарини калимаҳо мебошанд. Олими немис Фиг нигошта, ки ҷонишинҳо калимаҳои қадима мебошанд. Бинобар ин, вай исмҳоро, ки ба қавли *у* баъдтар ба вучуд омада маънои феълӣ гирифтаанд, ҷонишини ҷонишинҳо ҳисоб кардааст. Ба ақидаи Фиг, ҷонишинҳо номҳои тоза буда, ҳеч гоҳ бо феълҳо омехта нашудаанд. Вале назари Фиг аз тарафи А.А. Потенбня маҳкум карда шуда буд. Асосгузори назарияи забонишиносӣ, олими машҳури немис В. Гумболдт низ гуфта буд, ки ҷараёни аввалини инкишофи забон худшиносии шахс аст, ки он ба воситаи калимаҳои ҷонишинӣ ифода мешавад. Ин фикри Гумболдт барои идеалистон воситаи муҳим шуд ва онҳо исбот карданӣ мешуданд, ки ҷонишинҳои шахсӣ дар ҳамаи забонҳои рӯйи замин қадимтарин ва устувортарин гурӯҳи калимаҳо мебошанд. Качалова К.Н., низ қадимӣ будани ҷонишинҳоро қайд карда гуфта буд, ки онҳо пеш аз исму феълҳо ба гурӯҳи алоҳида ҷудо шудаанд [10, 5].

Бояд зикр кард, ки ҷонишинҳо дар қатори исму шумора, феъл ва зарфҳо яке аз гурӯҳҳои қадимтарини калимаҳо мебошанд. Ба гурӯҳи махсуси калимаҳои ишоратӣ ҷудо кардани ҷонишинҳо чанд сабаб дорад. Таҳқиқи саррешаи ҷонишинҳо дар ҷунин забонҳои машҳур, ба монанди забонҳои ҳиндуаврупоӣ, фино-угорӣ, туркӣ ва монанди онҳо нишон медиҳад, ки маънои ишоратӣ – маънои асосии решаи ҷонишинҳо будааст.

Баъзе таҳқиқотчиён маънои саррешаи ҷонишинҳо ва қадимӣ будани калимаҳои ҷонишинро ба эътибор гирифта, назарияи аз имову ишора ба вучуд омадани забонҳои овозиро пешниҳод карда буданд. В.Вундт, З.Касирер ва Качалова К.Н., ҳамин гуна фикр доштанд [10, 5]. Ин ақида нахуст будани калимаҳои ҷонишиниро талқин мекунад, ки онҳо ҳоло ҳам аз рӯйи вазифаи баъзе ҷонишинҳо тасдиқ мешавад, чунки ҳоло низ дар иҷрои вазифаи дейктикӣ баробари ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ, инчунин ҷонишинҳои таъйинӣ аз имову ишора васеъ истифода мешаванд.

Ҷонишинҳои таъйинӣ дар забони англисӣ низ хеле зиёд ба назар мерасанд.

Онҳо бо унвони “*Reciprocal pronouns*” серистеъмол буда шумораи онҳо дар забони англисӣ назар ба забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасанд, ки ба онҳо *every, each, everybody, everyone, everything, other, another, either one another, each other*. Ва ё дар қатори ашӯҳои монанд: *all, both* ва ғайраҳо дохил мешаванд. Онҳо ҳам дар шакли танҳо ва ҳам дар шакли ҷамъ омада метавонанд.

Дар забони асрҳои IX-мисли забони адабии ҳозираи тоҷик воҳидҳои ҳама, ҳар, дигар, ҳарду ба сифати ҷонишинҳои таъйинӣ истеъмол мешуданд. Хусусияти ҷонишинҳои мазкур дар он аст, ки онҳо кулл ва ҷузъ ва комилан фаро гирифтани предметҳоро ба таври умумӣ таъйину таъкид менамоянд. Ин ҷонишинҳо агарчӣ аз

чихати таъкид намудани предметҳо бо ҳам наздик бошанд ҳам, бо баъзе хусусиятҳои хосси худ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Барои ҳамин лозим дониста шуд, ки воҳидҳои мазкур алоҳида-алоҳида таҳлил карда шаванд:

Ҷонишини таъйинии all “ҳама” дар забони ин давра дар мавқеҳои гуногун истифода шаванд ҳам, маънои он тағйир намеёбад. Ҷонишини таъйинии ҳама пеш аз предмети таъйинии амал хеле зиёд истеъмол мешавад. Он дар забони асри X бо исмиҳои замон омада замони амалро таъкиду таъйин менамояд. Ҷонишини таркибии “ҳама” маънои чамъро ифода мекунад. Ин ҷонишин дар таркибаш ё бо пасоянд, ё дар алоҳидагӣ ва ё дар таркибаш муайянкунанда ва ё муайяншавандаҳо дошта бошад ҳам, ҳамеша дар шакли чамъ меояд. Бинобар ин мавқеи ин ҷонишин иваз карда шавад ҳам, маънову мақсади гуянда тағйир намеёбад.

Дар забони англисӣ ҷонишини таъйини “ҳама” ба шакли сифатӣ ва исмӣ меояд. Дар шакли ҷонишини сифатии all ба маънои “ҳама” ва дар шакли исмӣ дар шумораи чамъ ба маънои “ҳамааш”, “тамом” ва “ҳама” меояд. Артикли the баъд аз ҷонишини all меояд.

Бо калимаҳои субҳ, рӯз, шаб ва дигар маъноҳои вақт ҳам ҷонишини “ҳамаи” (all) ва инчунин “тамоми” (the whole) низ меояд, ба мисли; тамоми шаб (the whole night), тамоми рӯз (the whole days) ва ғайраҳо.

Ҷонишини all дар забони англисӣ метавонад бо худ артикли муайянии - the -ро қабул кунад. Исм бо артикли муайянии the ба ҷонишини таъйинии all ҳамон вақт омада метавонад, вақте сухан оиди шахс ва ё ашёи муайян оварда шавад: All the books has already packed.

Инчунин ҷонишини таъйинии all дар шакли инкорӣ низ омада метавонад. Он метавонад бо феълӣ хабарӣ дар шакли инкорӣ ифода ёбад ва ё зиёдтар бо ҳиссаҳои инкории “not” (на), ки ҳамеша пеш аз ҷонишин меояд ифода мешавад. Ҷонишини инкории “not all” маъноҳои “на ҳама”, “на ҳама кас”, “на ҳама чиз”-ро дорад. Not all the reporters are ready to give their talks now. Not all of us have enough food to survive.

Дар забони тоҷикӣ ҳама пеш аз ҷонишинҳои ман, ту, шумо меояд (ҳамаи мо, ҳамаи шумо), аммо дар забони англисӣ баъд аз ин ҷонишинҳо меояд (we all, you all). We all learn this language. You all go to visit my hometown today.

All Ҷонишини таъйинии all дар қатори ҷумлаҳои устувор ва ибораҳои бепешоянд бо сифат, зарф ва дигар ҳиссаҳои нутқ меояд, ба мисли, first of all- пеш аз он ки, best of all- аз ҳама беҳтар, хубтараш, most of all- аз ҳама зиёд, all the more- хусусан, алалхусус, all in all- дар умум, all the same- ба ҳар ҳол, after all- билоҳира, all through- то охир, all the year round- тамоми сол, all of a sudden ногаҳон, all over- дар ҳама ҷо ва дигарон.

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов С. Ибораҳои ҷонишинӣ.-Душанбе,1979.-75с.
2. Бархударов Л.С., Штейлинг Д. А. Грамматика английского языка. – Москва: Русский язык, 1973 – 325 с.
3. Грамматика английского языка. – /под ред. Блоха М.Я. Учебное пособие. – М. Астрель, 2008 – 703 с.
4. Бузургзода Л. ва Ниёзмухаммадов Б. грамматикаи забони тоҷикӣ. – Сталинобод,1944, қ 1, нашри аввал; 1947, нашри дуюм.
5. Грамматикаи забонитоҷикӣ. Китобидарсӣ барои мактабҳои олий. - Сталинобод,1956. -231с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе,1983,ҷ.1.-353с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – с.157 Все правила английского языка/ В.А. Миловидов. – Москва: АСТ, 2014. - –254, [2] с. – (Простой самоучитель).
8. Грамматика английского языка: элетронное учебно-методическое пособие: в 3 ч./ М.А. Адамко. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2016. – Ч. 2. – 1 оптический диск.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. (морфология). Душанбе: Дониш, 1985. - 359 с.

10. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. – М.: Юные, 2009. – 450с.
11. Сиев. Б. Сиев Б. Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ.- Душанбе: «Ирфон», 2002- 496.

ВАЗИФАҲОИ СИНТАКСИСИИ ҶОНИШИНҲОИ ТАӢИНИӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ (ДАР АСОСИ АСАРИ ТАРҶУМАШУДАӢ “ПИРАМАРД ВА БАӢР”-И ЭРНЕСТ ӢЕМИНГВЕӢ)

Дар фишурда вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои таӢинӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар асоси асари тарҷумашудаи “Пирамард ва баӢр”-и Эрнест Ӣемингвей” оварда шудааст. Ва боз махсусиятҳо фарқият ва истифодаи онҳо дар ҷумлаҳо забонҳои муқоисашаванда дида мешавад. Аз ҷумла аз ҷиҳати хусусиятҳои маъноӣ, инчунин аз рӯи вазифаашон дар ҷумла, ҳамтоанд.

Калидвожаҳо: ҷонишин, таӢинӣ, муштарақ вазифа, морфология, синтаксис, ҷумлаи ҳикоягӣ, семантика, маъно, сохт.

ЗАДАЧИ ОБОБЩАЮЩИХ МЕСТОИМЕНЕЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ КНИГИ “СТАРИК И МОРЕ”- ЭРНЕСТА ӢЕМИНГВЕӢ)

В статье рассматриваются методы использования обобщающих местоимений в таджикском и английском языках на основе книги “Старик и море”-и Эрнеста Ӣемингвей” ». В том числе определяется особенности их отличия и общности в соответствии их места в предложении и методы выражения в таджикском и английском языках. Анализ обобщающих местоимений показывает, что большинство, из них имеют одинаковые характеристики в сравниваемых языках.

Ключевые слова: местоимения, обобщающие, определенный, функция, морфология, синтаксический, семантика, повествовательное предложение, значение, структура.

FUNCTIONS OF UNIVERSAL PRONOUNS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES (ON THE BASE OF THE BOOK “OLD MAN AND THE SEA)

The article analyses methods of using of Universal Pronouns in English and Tajik Languages on the base of the book Old man and the sea). In particular, the peculiarities of their difference and commonality are determined in accordance with their place in the sentence and methods of expression in the Tajik English languages. Analysis of Universal Pronouns shows that most of them have the same characteristics in the compared languages.

Keywords: pronoun, generalizing, definite, function, morphology, syntactical, semantic, declarative sentence, structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ӣақимова Савлатбӣ Шермадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** savlatbi.naimova@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-30-11-01.

Сведения об авторе: *Ӣақимова Савлатбӣ Шермадовна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе Республика Таджикистан проспект Рудаки, 17. **E-mail:** savlatbi.naimova@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-30-11-01.

Information about the author: *Hakimova Savlatbi Shermadovna* – Tajik Nation University, Assistant Professor of English department and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** savlatbi.naimova@mail.ru **Phone:** (+992) 918-30-11-01.

ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

*Назарова М.Р – н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва
типологияи муқоисавии ДМТ*

Оид ба хусусиятҳои калимаҳои туфайлӣ дар забони тоҷикӣ чунин гуфта шудааст: “Калима, таркиб ва ибораҳои, ки ба аъзои ҷумла муносибати грамматикӣ надоранд ва аъзои ҷумла ҳам намешаванд, калимаҳои туфайлӣ ном доранд”. Калимаҳои туфайли аз чихати нахви(синтаксиси) ба ҷумла алоқа надошта, муносибати гӯяндаро ба фикри баён шуда, манбаи он ва муносибаташро ба воқеият ифода менамоянд, аз чихати морфологӣ бошад онҳо бо калима ва таркибҳои махсус, ки ба ин ё он ҳиссаи нутқ дахл надошта, танҳо ба сифати калимаи туфайлӣ меоянд ифода мешаванд. Онҳо ба фикр ҷилои эмотсионалӣ мебахшанд. Унсурҳои туфайлӣ маъноҳои эҳсосӣ ва муассирӣ дошта, нисбат ба фикр ҳиссиёту ҳаяҷони гуногуни гӯяндаро баён мекунанд. Аз ҷумла шодӣ хурсандӣ, хушҳолӣ, ҳаяҷон ва монанди инҳоро мефаҳмонанд. Ба ин вазифа калимаю ибораҳои зерин истифода мешаванд: хушбахтона, ба хушбахтӣ, хайрият, хайрият, ки, ба бахти мо ва ғайра: Хайрият, ки дарс сар шуд.(Айнӣ). ~ Finally, the lesson has begun. Хайрият, об омад – гуфт муйсафед, чанд вақт қорамон осон мешавад. (Иқромӣ). Luckily, water has come – said the old man, our work will be easy for a while. Ба хушбахтӣ ин қолхоз аз қолхозҳои дигар тафовут дошт (Муҳаммадиев). luckily, this farm has differences from other farms. Хушбахтона, садои тупҳои “Аврора”-и революционӣ аз кӯҳҳои Тоҷикистон низ баланд шуд.(Шукӯҳӣ). ~ Fortunately, the voice of Revolution’s Aurora raised from Tajikistan mountains.

Инчунин калимаву ибораҳои мисли афсӯс, ҳасрат, маломат ва монанди инҳоро мефаҳмонад. Дар ин вазифа бештар калимаю ибораҳои афсӯс, сад афсӯс, афсӯс, ки, мутаассифона, мутаассуф, хайф, сад хайф, хайфо ки, дарег, хайҳот меоянд: Афсӯс, сад афсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд (Иқромӣ). ~ It’s very very pity, that he didn’t go for freedom so far, he was killed.

Калимаву ибораҳои туфайлӣ барои ифодаи модалияти субъективӣ хизмат мекунанд, яъне нисбат ба фикри ифодашуда ба тарзи баён аз тартибу мароми он чи гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳанд, онҳо ба ҷумла тобишҳои гуногуни маъноӣ ва ҷилоҳои рангини эмотсионалӣ мебахшанд, сарчашма, дараҷаи эътимоднокӣ, услуби гуфтор ва қисмати таъсирбахшии фикрро равшан мегардонанд (Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2.). Одатан, падарам афсонаҳои аҷоиб нақл мекард (Маориф ва маданият). ~ My father usually told an interesting tales. Назар ба қавли ӯ, ҳавлии Дониш боғчанок буда, дар он ҷо дарахтони навчанги тут ҳам буданд (С. Айни, Ёддоштҳо). ~ According to him, Donish’s yard was a garden where mulberry trees grew. Аввал он ки, дар бозор гов нест, дуҷум он ки, қоҳи доштагӣ монро ба ин гов хӯрондан лозим аст (С. Айни). ~ firstly there is no cow in the market, secondly, we must feed this cow with the straw that we have.

Дар забони англисӣ низ ин навъи калимаву ибораҳо бо унвони “introductory words” маъмуланд. Ва бо маъноҳои эҳсосоти гуногун мисли accordingly- мутаносибан, additionally – илова бар ин, ғайр аз ин, after all – дар натиҷа, alas - афсӯс, as a result – дар натиҷа, be that as it may, - ҳамин тавр бошад. Behold -, besides – ба ғайр аз, certainly - албатта, consequently, correspondingly, despite this - бо вучуди ин, equally - баробар, finally – дар охир, first of all – пеш аз ҳама, hence – аз ин ру, for example - барои мисол, furthermore – ғайр аз ин, hitherto – то ҳол, however - аммо, in addition – ба ғайр аз, in conclusion - хулоса, in fact –дар асл, in short – кӯтоҳ қарда гӯем, in spite of – нигоҳ накарда ба, instead – ба ҷойи, indeed - ҳақиқатан, likewise- ҳамин тавр, meanwhile – дар ҳамин ҳол, moreover – ғайр аз ин, namely - махз, truly, undoubtedly, to sum up, to conclude, to begin with, thus, therefore, similarly, otherwise, on the other hand, on the contrary, notwithstanding, nonetheless, next, despite this, verily, luckily - хушбахтона, fortunately - хушбахтона, thankfully – хушбахтона, хайрият, sadly - мутаассифона, sad to

say - ва бо ифодаи нимрозиёна in a way – ба тарзе, more or less – бештар ё камтар, so to speak – агар гӯем, to some extent – то андозае ва ғайраҳо. Калимаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ новобаста аз муҳит, шакли грамматикияшон иваз намешавад. Якчанд конструксияҳо метавонанд ба осони дар матн ҷойи худро иваз кунанд. Масалан дар аввал, мобайн ва охир омада метавонанд. Ба онҳо аз сарҷумла ё ҷумлаи пайрав савол гузошта намешаванд. Калимаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ бо дигар ибораҳо ва фразаҳо ҳаммаъно буда метавонанд.

Оид ба калимаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ муаллифон Бархударов Л. С., Штелинг Д. А., Анна Кравчук ва Екатерина Мартинова маълумотҳои муфассал додаанд. Fortunately, I managed to finish the test before the bell rang. – Хушбахтона ман тестро то танаффус ба анҷом расондам. Luckily there were not many people in the supermarket. – Хайрият, ки дар фурӯшгоҳи бузург одам бисёр набуд. Thankfully, everybody was back home safe. – Хушбахтона ҳама ба хона беҳатар расиданд. Sad to say, we don't have anything to offer you. – Хеле мутаассифам, ки мо чизе ба шумо пешниҳод карда наметавонем. Sadly, they missed the train, so they had to find a place to stay that night. – Мутаассифона онҳо аз қатора қафо монданд, бинобар ин маҷбур шуданд, ки ҷое барои шаб истодан ёбанд. In a way, I share your point of view, but I am not sure about it. – Ба ҳар ҳол ман нуктаи назари шуморо паҳн мекунам, лекин дар ин бора боварӣ надорам. More or less, it is a good solution, but I suppose we should find a better one. So to speak, I like your idea, but let's take more time to think about it. – Фикри шумо ба ман маъқул шуд, лекин биё дар ин бора вақти зиёд гирем. To some extent, their project is quite nice, but the judges consider it to not be worth the price. – Лоихаи онҳо то андозае хуб аст, лекин доварон фикр мекунанд, ки ин маблағ арзиши онро надорад. Аз мисолҳо бармеояд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин навъи калимаву ибораҳо аз ҷиҳати истифодаашон ҳамтоанд. Онҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ миқдоран зиёданд. Инчунин якчанд конструксияҳо низ метавонанд ба осони дар матн ҷойи худро иваз кунанд. Дар забонҳои муқоисашаванда ҳам дар нутқи бадеӣ ва ҳам нутқи гуфтугӯи истифодаи васеъ доранд. Аз ҷиҳати вазифа ва истифодаашон дар нутқ дар ҳар ду забон ҳам як хеланд. Дар забони англиси баъзан ҷонишин ҳам ҳамчун калимаи туфайлӣ истифода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бахударов Л. С. Грамматика английского языка. Д.А. Штелинг. – М.: Ленанд, 2019. – 424 с.
2. Вся грамматика английского языка в таблицах. Г. П. Шалаева (Филологическое общество «СЛОВО»), 2004.
3. Грамматикаи забони англиси. Т. Камянова. – М.: Дом Славянской книги, 2013 – 351 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Душанбе “Дониш” 1989 - 224 с.
5. Караванова, Н. Б. Понятная английская грамматика в правилах и упражнениях. – М.: Эксмо, 2015. – 224 с.
6. Developing Grammar in Context. Mark Nettle, Diana Hopkins (Cambridge University press), - 2003. – 336 p.
7. The verbals. Дроздова Т. Ю. – Anthology. Санкт-Петербург 2007. – 462с.

ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Фишурдаи мазкур ба мавзӯи хусусиятҳои маъноии калимаҳои туфайлӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Барои таҳлили калимаву ибораҳои туфайлӣ мисолҳо аз асарҳои адибони ватанию хориҷӣ истифода шуда, хусусиятҳои хосси онҳо дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шудааст. Аз ҷумла фарқияту умумият ва мавқеи истифодаи калимаву ибораҳои туфайлӣ дар забонҳои муқоисашаванда. Аз таҳлилу муқоисаи калимаву ибораҳои туфайлӣ маълум шуд, ки

онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мавқеи калон доранд. Истифодаи онҳо ҳам дар нутқи гуфтугӯӣ ва ҳам бадеии тоҷикӣ англисӣ васеъ мебошад.

Калидвожаҳо: калима, ибора, туфайлӣ, истифода, фарқият, умумият, мавқеъ, тоҷикӣ, англисӣ, забон, муқоисашаванда, хусусият.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВВОДНЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье основное внимание уделяется семантическим особенностям вводных слов и словосочетаний в таджикском и английском языках. Для анализа вводных слов и словосочетаний с использованием произведений отечественных и зарубежных писателей рассматриваются их специфические особенности в сопоставляемых языках. В том числе обсуждаются различия, общие характеристики и место их использования в сопоставляемых языках. Из проведенного анализа стало известно, что они занимают большое место в сопоставляемых языках. Они имеют похожие черты в соответствии их употребления и функции в обоих языках.

Ключевые слова: слова, выражения, вводный, употребление, различие, общность, место, таджикский, английский, язык, сопоставляемых, особенность.

SEMANTIC PECULIARITIES OF INTRODUCTORY WORDS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGE

The article deals the peculiarities of introductory words and ways of their expression in English language. For analyzing of introductory words using examples from Tajik and foreign writers' works, studied their specific peculiarities in comparable languages. Including their differences, and general characteristics and their place in Tajik and English languages. From the analyzed examples it's known that they have a great place in two languages. They have a great usage also in colloquial and literary speech and have the same character according to their usage and function in our speech.

Keywords: word, expression, introductory, usage, differences, commonality, place, Tajik, English, language, comparable, peculiarities.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назарова Муҳаббат Раҳмонкуловна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mukhabbat.nazarova@inbox.ru **Телефон:** (+992) 904-40-04-79.

Сведения об авторе: *Назарова Муҳаббат Раҳмонкуловна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** mukhabbat.nazarova@inbox.ru **Телефон:** (+992) 904-40-04-79.

Information about the author: *Nazarova Muhabbat Rahmonqulovna* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, senior Lecturer at the Department of English language and Comparative typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** mukhabbat.nazarova@inbox.ru **Phone:** (+992) 904-40-04-79.

АЪЗОҲОИ ИСТИСНОӢ БАРОИ ИСЛОҲ НАМУДАНИ НУТҚИ ПЕРСОНАЖ

*Маҳмудзода М.Б. – ассистенти кафедраи забони англисӣ ва
типологияи муқоисавии ДМТ*

Дар асари бадеӣ одамони гуногун амалиёт мегузаронанд, ки аз ҷиҳати дараҷаи саводнокӣ дар як сатҳ нестанд, бо шеваю лаҳҷаҳои гуногун гуфтугӯ мекунанд.

Нависанда гоҳо бо мақсади фардикунонии забони персонаж нуқсонҳои забони ӯро низ баён менамояд. Нодуруст талаффуз кардани овозҳои алоҳида, гуфта натавонистани баъзе калимаҳо, ғалат гузоштани задаи ҳичогӣ, надоништани шакли адабии калима ва монанди инҳо аз ҷумлаи нуқсонҳои забониеанд, ки дар нутқи персонажҳо дар асарҳои бадеӣ дучор меоянд. Нависанда ин ё он шакли калимаро баён намуда, ба воситаи аъзоҳои истисноии ҷумла шакли адабии онро нишон медиҳад, яъне нуқсони забони персонажро ислоҳ менамояд.

Ин намуди аъзоҳои истисноии ҷумларо ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Аъзоҳои истисноии ҷумла, ки дар асари бадеӣ дар ислоҳи нутқи персонажҳо кор фармуда мешаванд. Масалан, персонаж – ҳиндуи судхӯр Боймутгӣ (аз «Дохунда») «к»-ро тамоман талаффуз карда наметавонад, овози «о»-ро дар ҳиҷои задалор «а» талаффуз мекунад. Дар ислоҳи нутқи Боймутгӣ муаллиф ба воситаи аъзоҳои истисноии ҷумла шакли дурусти калимаҳоро нишон медиҳад: - Мо сарбозони ҷониби олиро, - гуфт Боймутгӣ, - бисёр риоя мекунем, бе кафил, бе гаравӣ ва бе хатти озӣ (қозӣ) пул додан мегирем, лекин ҳар сарбозе, ки ба ваъдааш вафо накунад, дубора ба вай арз (қарз) намедиҳем; Ёдгорбой, шумо ҳам агар ҳамин оидаи (қоидаи) моро аз ёд набарорӣ, ҳамеша сандуи (сандуқи) мо барои шумо кушодааст. Хуб, чанд танга арқор (дарқор). (С. Айнӣ). Ин поезди искурий (скорий), -гуфт Набӣ ном бачае, ки дар байни мо аз ҳама калонтар –тақрибан – нух-даҳсола буд...(А.Дехотӣ). Рустам-ака, хуб гапо (гапҳо) гап мезанӣ... - Дарвоқеъ, як рамаи калони гӯсфанд гузашта истодааст, читу (чӣ тавр) мегирем? (С. Айнӣ).

2. Аъзоҳои истисноии ҷумларо нависанда ҳамчун як воситаи умумикунони шакли адабии калима васеъ истифода мебарад. Миқдори зиёди калимаҳоро номбар кардан мумкин аст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар ду ё зиёда шаклҳо дар истеъмоланд. Шакли гуфтугӯии баъзе калимаҳо характери умумистеъмолий гирифта, дар китобат низ васеъ ҷорӣ шудааст.

Дар адабиёти бадеӣ бештар шакли умумистеъмолии калима истеъмол мешавад, вале бар эзоҳи он шакли адабии калима оварда мешавад, то ки хонанда аз баромади калима огоҳ гардад. Ё баръакс, аввал шакли адабии калима кор фармуда шуда, ба сифати эзоҳи ҳақиқат гунаи (варианти) он кор фармуда мешавад. Муқоиса кунед: ношто (ноништа), тапий(тапшак), сар (соч), палвон (пахлавон), морӣ (марв), кошгарӣ (қашқарӣ), рок (рог), думбак (тунбак), ҷӯтал (шатал), катбону (кайвонӣ), дӯл (духул), алам (ялов), пиёба (пиёзоба) ва ғайра.

Ба воситаи аъзоҳои истисноии ҷумла ислоҳ намудани калимаю ифодаҳои ҷудогонаи нутқ, талқин намудани шакли дурусту адабии ифода, як усуле барои содагию тозагии забон ва ягонагии меъёри он мебошад. Устод Айнӣ ин усулро бештар истифода кардааст. Ҷунончи: Тарҷумаи холи ҳақиқӣ ва бешубҳаи Абуалӣ ибни Сино он тарҷумаи ҳолест, ки вайро шогирди наздик ва ҳамсухбати доимии ҳудаш (Абуубайди фақеҳи Ҷӯрҷонузҷонӣ) тартиб додааст) (С. Айнӣ). Ин ҳамон Раҳимдод буд, ки аз тарафи ғоратгарони туркман тохта шуда, бо номи Неқадам (Некқадам) дар ҳафтсолагиаш ба Абдурахмонбой ном бойи маҳаллаи боло фурӯш шуда буд (С. Айнӣ). ... Пешин нони зағораи аз орди ҷувории сафед пухташударо бо оби сард мехӯранд ва бегоҳӣ бо ду сар пиёз пиёба (пиёзоба) пухта бо ҳамон зағора мехӯранд. (С. Айнӣ).

Ҷунин ба назар мерасад, ки баъзан ҷун аъзои истисноии ҷумла истифода кардани шакли дуҷуми калима таҳмини нависанда аст, дар хусуси имло ва талаффузи ягонаи калима, ҳукми қатъӣ нест. Ашқобод (Ишқобод): Ҷортор, панҷтор, тавлак ва дунбак барин созҳо ҳастанд, ки дар кӯҳистон маҳсусанд ва аз инҳо думбак (тунбак) дар Бухоро ҳам навохта мешавад (С. Айнӣ).

Дар ҳақиқат ҳам агар як мулозими аспдор ва аспбози ноиб ҳамеша дар ҷилави аспи Қорӣ-Ишқамба савора рафта, тасмаи лаҷом ва ресмони гулавсори (гулафсори – фулафсори) аспи ӯро бо дастони қавиаш маҳкам дошта, вайро моҳирона идора намекард, аспи ноороми беором, ...ӯро зада куштаниаш муайян буд (С. Айнӣ).

Аъзоҳои истисноии ҷумла барои маънидод кардан, эзоҳ додани ягон калимаи нутқи айнан нақлшуда истифода мешаванд. Мисол: Тез бош, ё ҷавоб гӯй, ё шаратро дех

(мағлубиро ба гардан гир) – гӯён маро бадтар саросема мекард (С.Айнӣ). ... Дар ҳолате ки пири бемор ва барҷомонда шудам, барои адои пасттарин ҳоҷати инсонии худ ҳар рӯз маҷбурам, аз тарафи шарқии Бухоро (ҳавлии муаллиф – С.Айнӣ) ба ғарбии он (беморхона – С.А.) бо ёрмандии одамоне равам ва дар он ҷо худро ба асорати доктор ва одамоне ӯ супорам (С.Айнӣ).

Таҳлили мисолҳои баррасиёфта собит месозад, ки аъзоҳои истисноии ҷумла бо эзоҳшавандаи худ ва ба ин восита бо аъзоҳои дигари ҷумла дар муносибатҳои гуногуни маъноӣ ва грамматикӣ қарор мегиранд. Аксар мавридҳои аъзоҳои истисноии ҷумла якҷанд маъно, шарҳу эзоҳ, мушаххасгардонию таъкид қардан, таъкиду муроҷиат ва шарҳу таъкидро якҷоя ифода менамоянд, ки ин, аз як тараф, имкониятҳои зиёди маъноифодакунӣ доштани ин гуна аъзоҳои истисноиро нишон диҳад, аз тарафи дигар, мавқеи онҳоро дар ҷумла муайян менамояд ва муносибати гуногуни бо аъзоҳои дигари ҷумла доштаи онро ошкор месозад.

Ҳамин тарик, мо агар хулосаҳои хешро оид ба маъно ва муносибати нахвии аъзоҳои истисноии ҷумла ҷамъбаст намоем, ба чунин натиҷа меоем, ки аъзоҳои истисноӣ дар ҳаёти ҷумлаи сода маъною вазифаҳои гуногун доранд. Онҳо дар иртибот бо ҳиссаи эзоҳшаванда ё аъзои асосие, ки ба вай дар алоқаи маъноию грамматикӣ аст, хусусиятҳои мухталифи маъноию нахвӣ пайдо мекунад. Яке аз вазифаҳои муҳим ва асосии аъзоҳои истисноӣ бар эзоҳи сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла омада, онҳоро аз ҷиҳатҳои гуногун шарҳу эзоҳ ва ё пурраю мушаххас гардонидан мебошад. Вобаста ба ҳамин нақши нахвӣ, яъне шарҳи ҳамачонибаи аъзоҳои истисноии ҷумла, ки аз талаботи лаҳзаии гуфтор ва мақсадҳои эҷодию услубии нависанда бармеояд, вазифаҳои фаръии аъзоҳои истисноӣ сар мезананд.

Ҷонишинҳои шахсие, ки дар нақши аъзои асосӣ меоянд, бинобар сабаби маъноии умумӣ доштани онҳо бо овардани исми хоси шахс мушаххас қарда мешавад. Мисол: Пас барои чӣ, охир, барои чӣ вай – Усмон Азиз, ба сӯйи ин сароб омад? (С.Турсун.);

Ҳамин гуна ҷонишинҳо, ки дар нақши аъзои асосӣ меоянд, бо исмиҳои ҷинс низ шарҳ дода мешаванд. Мисол; Мо, мардуми камбағал, шумо – давлатмандон барин, балохӯр нестем (С.Турсун);

Аъзои асосиро бо овардани исми ифодакунандаи муносибати хешу таборӣ эзоҳ медиҳад. Мисолҳо: Онҳо – холашу модараш, гӯё ки як себи ду тақсим буданд (С.Турсун); Ҳамин ҳафта Қосимҷон – писари Салимҷон-амак, зан гирифт (Ҳ.Карим);

Аъзои асосӣ (эзоҳшаванда) ва аъзои истисноии онро эзоҳдиҳанда аз ҷиҳати маъно муродифанд. Ифодаи аъзои истисноӣ барои равшантару фаҳмотар шудани мафҳуми аъзои асосӣ зарур аст. Мисол; Ҳар рӯз ду бор – пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ, пушти девонаро барахна қарда қамчинкорӣ мекард (С.Айнӣ); Дар сари дили вай нишони депутатии совети олии республика – байрақчаи сурх, барқ мезад (Ҷ.Икромӣ);

Аъзоҳои эзоҳшаванда бо калимаю ибораҳои нав, истилоҳоти иқтибосии русӣ – аврупоӣ ифода ёфта, аъзои истисноӣ онро бо калимаю ибораҳои дигар шарҳ медиҳад. Мисол: Дар муддати ин се сол дар мамлақати мо садҳо колхоз – хоҷагиҳои коллективӣ ва совхоз барпо шудааст (С.Айнӣ);

Дар нақши аъзои эзоҳшаванда калимаю ибораҳои архаистӣ (кухнашуда) омада, аъзои истисноӣ онҳоро эзоҳ дода, мушаххас месозад. Мисол: Ин деҳа аз тобеоти райони Ғиждувон буда, як фарсах – ҳашт километр, дуртар аз маркази район... воқеъ буд (С.Айнӣ);

Аъзои истисноӣ вазифаю машғулият, касбу кор, унвону мартабаи шахси дар нақши аъзои эзоҳшаванда омадаро номбар қарда, ба ин восита оид ба ӯ маълумоти ахборӣ – иловагӣ меорад ва чунин аъзои истисноӣ хусусияти нимпредикативӣ пайдо мекунад. Мисол: Дар ҳезумхона соҳиби пештараи ҳавлӣ – бухгалтерии собиқи колхозии «Роҳи нав», ғами зимистонро пешаки хӯрда буд (С.Улуғзода);

Исми шахси дар нақши аъзои эзоҳшаванда меомадагӣ аз рӯйи миллату наҷод, мансубияташ ба ҳизбу ҷараёнҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Мисол: Ба ғайр аз онҳо коргарони маҳаллӣ – тоҷикон ва ўзбеконун тоторҳо, низ буданд (Ҷ.Икромӣ).

Ягон навъу чинси ашё дар нақши аъзои эзоҳшаванда номбар шуда, бо ёрии аъзои истисноӣ навъҳои фаръиаш оварда мешавад, ки дар натиҷа мушаххас мешавад. Мисол: Ана, мо аз кӯҳ кабудӣ- чағчағу шӯраю қайчӣ, овардем (Ҷ.Икромӣ).

Шахсу ашё дар нақши аъзои асосӣ (эзоҳшаванда) омада, аъзои истисноӣ бо зикри ягон аломату хусусияти фарқкунанда онро шарҳу эзоҳ медиҳад. Мисол: Аммо тағои ман Аҳрорхоча, марди қоқинаи қадбаланд, сиёҳчехра, бузриш ва тезнигоҳ, пеш - пеши ман нотарсона қадам зада мерафт (Ҷ.Икромӣ); Муаллими деҳчавони газгӯшти сиёҳчурда Каромат, дар ҳалқаи мулло Салим ва боз чанд нафар ба вай рӯ ба рӯ меистод (С.Турсун).

Аъзои истисноӣ ягон хислату хусусият, аломату характери шахсро, ки барои кушодани олами ботинии ӯ зарур аст, оварда, бо ин роҳ ӯро аз гӯрӯҳи ҳамчинсояш ҷудо менамояд. Мисолҳо: Аммо Ғанӣ, гурги борондида, саросема нашуд (Р.Ҷалил); Сипас шуниданд, ки вай бо чанд йигиташ ба дастаи Салом - калта – ашаддитарин кӯрбошии водии Гардон, ҳамроҳ шудааст (С.Турсун).

Аъзои истисноӣ хусусияти нимпредикативӣ пайдо карда, барои ошкор кардани ҳолати руҳии шахсе, ки дар нақши аъзои асосӣ аст, хизмат мекунад. Мисол: Таманно, дар дили нооромаш як даста оташ, гӯш ба кимор шуд (С.Турсун); Усмон Азиз, аз ғояти газаб як дасташ гирех шудаду дасти дигараш қамчинро саҳт фишурда, лаҳзае ба рӯйи вай чашм дӯхт (С.Турсун).

АДАБИЁТ

1. Акрамов М. Ибораҳои сифатӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе, 1977.-126 с.
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ. Самарқанд, 1927. - 81с.
3. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ.-Душанбе-2006.(Аз алифбои арабӣ баргардони Д.Хочаев) -Душанбе: Деваштич, -79 с.
4. Зикриёев Ф.,Ҷалилов Ҳ., Каримова М. Забони адабии ҳозираи тоҷик.Қ.2. Синтаксиси ҷумлаҳои мураккаб.-Нов,1996.-97с.
5. Исмаилов М.Ф. Пурқунандаҳои бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик.- Сталинабад, 1961. -64 с.
6. Камолитдинов Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ.- Душанбе, 2003.- 131 с.
7. Камолитдинов Б. Сухандонон сухан санчида гӯянд.- Душанбе, 2005.-184 с.

АЪЗОҲОИ ИСТИСНОӢ БАРОИ ИСЛОҲ НАМУДАНИ НУТҚИ ПЕРСОНАЖ

Дар фишурда муқаррар намудани хусусияту роҳҳои маъноифодакунӣ ва ба ин восита таъйин намудани муносибати аъзоҳои истисноӣ бо аъзоҳои гуногуни ҷумла яке аз воситаҳои муайян кардани мавқеи ин категорияи грамматикӣ ва нақши он дар ташкили сохтору мазмуни ҷумла, ва матн мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: дараҷа, фардиқунонӣ, персонаж, зада дар калима, талаффуз, адабӣ.

ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЛЕНЫ ДЛЯ ИЗМЕНЕНИЯ РЕЧИ ПЕРСОНАЖА

В статье об установлении особенностей и способов значения и присвоении этому средству связи исключительных членов с разными членами предложения рассматривается одно из средств определения положения этой грамматической категории и ее роли в организации структуры и содержания предложения. исследуется предложение и текст.

Ключевые слова: степень, персонализация, характер, ударение в слове, произношение, литературный.

EXCLUSIVE MEMBERS TO CHANGE THE CHARACTER'S SPEECH

In the article on the establishment of features and methods of meaning and assigning to this means and connections of exclusive members with different members of the sentence, one

of the means of determining the position of this grammatical category and its role and organization of the structure and content of the sentence is considered. The sentence and text are investigated.

Keywords: degree, personalization, character, word stress, pronunciation, literary

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махмудзода Махмудҷон Бобочон* – Донишгоҳи милли Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mahmudzodam_1995@list.ru **Телефон:** (+992) 800-09-06-02.

Сведения об авторе: *Махмудзода Махмудҷон Бободжон* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mahmudzodam_1995@list.ru **Телефон:** (+992) 800-09-06-02.

Information about the author: *Mahmudzoda Mahmudjon Bobojon* – Tajik Nation University, Assistant Professor of English department and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** mahmudzodam_1995@list.ru **Phone:** (+992) 800-09-06-02.

МАВҶЕИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ МАТБУОТИ ДАВРӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ РӢЗНОМАҶОИ «THE TIMES» ВА «INTERNATIONAL HERALD TRIBUNE»)

Наврузшоев Б.Х. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии ДМТ

Ибораҳои фразеологӣ як ҳиссаи боигарии забонро ташкил дода, аз ҷиҳати маъно, ифода ва таркиб хеле гуногун буда, дар забон вазифаҳои мухталифи лексикӣ семантикӣ ва услубиро адо мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи маъно, мавҷеи истемол ва вазифаҳои синтаксисӣ ба калимаҳо наздик бошанд ҳам, бо сохту таркиби худ аз онҳо фарқ карда, ба ибора ва ҷумлаҳои озод монанданд. Бо вучуди ин, воҳидҳои рехтаи забонро бо калима ва воҳидҳои синтаксисӣ омехта намудан мумкин нест.

«Воҳидҳои фразеологӣ бо воҳидҳои синтаксисӣ низ робитаи қавӣ доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои синтаксисӣ ба вучуд меоянд. Дар асоси фразеологизмҳо қолабҳои муайяни синтаксисии забон, ки дар гули асрҳо шакл гирифтаанд, меистанд» [Кунин, 9]. Онҳо чун воҳидҳои мустақили забон аломатҳои хос доранд.

Қобили қайд аст, ки таъбирҳои рехта барои ҳамаи забонҳои дунё сарвати умумии забон ҳисоб меёбанд. Бесабаб нест, ки қисми бештари ибораҳои фразеологӣ дар забонҳои Ҳиндуаврупоӣ ифодаҳои ҳамсохт, ҳаммаъно ва ҳамвазнро доранд.

Таркибу ибораҳои рехтаи феълӣ дар забони матбуоти англисӣ ба мақсад ва тақозои услуби жанрҳои гуногуни публицистика истифода бурда мешаванд.

Ҳоло мо доир ба тарз ва мавҷеи истифодаи воҳидҳои рехтаи феълии забони матбуоти англис [The Times., International Herald Tribune] баъзе мулоҳизаҳои худро баён мекунем:

Because of the need to keep her flight secret from the Japanese, no one had thought to tell Chiang kai - sheik where she was landing [The Times. 2022].

Ибораи рехтаи to keep smth. secret хосси услуби бадеӣ ва публицистӣ буда, дар забони матбуоти англис забон маъмул аст. Дар мисоли боло он ба маънои чизеро махфӣ нигоҳ доштан истифода шудааст. Дар фарҳанг ҳам ба маънои розро пинҳон доштан; чизеро махфӣ нигоҳ доштан қорбасти мешавад. Инчунин ибораи дигар keep a secret бо маънои чизеро пинҳон доштан, сирро фош кардан зикр шудааст [ФИР. 802]. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» бо ин маънӣ ибораҳои рехтаи сир надодан - сирреро пинҳон

кардан, ба ҳеч касе сирри худро нагуфтан ва сирри касеро пӯшидан - айб ва гуноҳи касеро пинҳон доштан, кори ношоистаи касеро фош накардан [ФИР.102]. ва забони худро нигоҳ доштан аз гуфтани чизе худдорӣ намудан, сирреро ошкор накардан шарҳ ёфтааст.

Қайд намудан зарур аст, ки дар забони англисӣ як гурӯҳ таъбирҳо ба шакли феълҳои мураккаби номӣ кор фармуда мешаванд. Онҳо аслан ба гурӯҳи феълҳои мураккаб дохил шаванд ҳам, ба воситаи маъноӣ маҷозиашон хусусияти идиоматикӣ пайдо мекунанд. Онҳо дар нутқ хеле серистеъмоланд.

Таркиби феълии warn smb. ва ё warn smb. about/against smth. низ аз ҳамин қабил феълҳост ва муодили он дар забони тоҷикӣ таркиби гӯши касеро тофтан аст.

I had even received a phone call from a sympathetic hard – line source, who warned me [The Times. 2010].

Таъбири warn smb. about/against smth. дар саҳифаҳои рӯзномаҳои англисӣ серистеъмол шуда истодааст. Он дар «Oxford Dictionary of Current Idiomatic English» бо маъноӣ касеро пешакӣ огоҳонидан; ба касе пешакӣ аз чизе хабар додан, огоҳ кардан [Oxford,358] тафсир шудааст. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи ибораи warn smb. about / against smth. таъбирҳои гӯши касеро кашида мондан, гӯши касеро тоб додан, гӯши касеро тофтан касеро танбеҳ додан, гӯшмол додан, хотиррасон кардан [Oxford, 263] мавҷуданд.

Historically, a large turnout meant that reformist candidates had the upper hand [The Times. 2010].

Ибораи have (gain, get) the upper hand on smb./ smth. чи дар забони адабӣ ва чи дар забони гуфтугӯӣ англисӣ маъмул буда, дар саҳифаҳои матбуотсеристеъмол аст. Он дар фарҳанг чунин тафсир шудааст: зафар кардан, муваффақ (комёб) шудан, ноил гардидан, ба дасти худ гирифтан, зери итоати худ гирифтан [Oxford, 419].

Муодили он дар забони тоҷикӣ ибораи рехтаи дасти касе боло гардид - ғолиб шудан, муваффақият ҳосил кардан, ғалаба кардан [Oxford, 300] мебошад. Қайд намудан лозим аст, ки онҳо дар маънӣ баробаранд.

For thirty years Afghanistan has cast a long dark shadow over world events [International Herald Tribune. 2008, 25.09].

Таъбири рехтаи феълии cast a shadow on/ upon/over smth. дар забони матбуоти англисӣ маъмул буда, хосси услуби публицистӣ аст. Воҳиди фразеологӣ мазкур обуранги ҳиссии манфӣ дошта, дар фарҳанг хира (торик, тира, кунд) шудан; сард шудан, ба сарди овардан [Oxford, 811] маънидод шудааст. Гарчанде дар фарҳанги фразеологӣ тоҷикӣ бо ин маънӣ ибораро қайд нашудааст дар саҳифаи рӯзномаҳои тоҷикӣ таркиби феълии соя афкандан мушоҳида мешавад. Он тарҷумаи тахтуллафзии ибораи рехтаи бросить тень - и русӣ буда, дар «Фарҳанги русӣ – тоҷикӣ» маъниҳои зерини он ташреҳ шудаанд: чизеро торик, тира, хира ва муғлақ кардан [Oxford, 15]:

Ҳадафи асосии Эмомалӣ Раҳмон даҳлати СММ ба ин мавзӯи ҳассос аст, ки далели гиреҳ хӯрдан ба ҳадафҳо ва ғаразҳои сиёсӣ, дар равобити кишварҳои Осиёи Марказӣ соя афкандааст [Точ., 2008, №41].

He describes how the ISI extended its roots deep into Afghanistan like a cancer puts down roots in the human body [The Times. 2010]. In the last two decades it has put down deep roots in the corporate world as well [International Herald Tribune. 2008].

Таркиби феълии to put down root in smth. дар луғатномаҳои фразеологӣ бо маъноӣ реша давондан [Oxford, 1049] зикр ёфтааст. Ҳангоми таҳлилу баррасии таркиби мазкур дар луғатномаҳо, мо ибораи дигар take (a) root -ро мушоҳида намудем, ки бо маъниҳои реша давондан, реша гирифтан, паҳн шудан (гаштан корбаст мешавад. Инчунин дар вақти тадқиқи ин таъбир, дар луғатномаҳои англисӣ мо бо варианти дигари он - ибораи strike (take) root реша давондан; реша гирифтан; омӯхта шудан, одат кардан, хӯ (унс) гирифтан [Oxford ,772] вохӯрдём.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маънии он таркиби феълии реша давондан мустаҳкам ҷойгир шудан низ [2.4. 889] зикр шудааст. Дар «Standart Tajik- English

Dictionary» таркиби феълии реша давондан take (strike) root [Oxford , 307] маънидод шудааст.

President Obama's pugnacious lunch time address from the White House represented a clear attempt to strike fear into the hearts of some of the world's most powerful financiers [The Times. 2010].

Воҳиди фразеологии феълии to strike fear into the hearts of smb. хоси услуби бадеӣ буда, дар забони матбуот камистеъмол аст. Дар мисоли мазкур бо маъноӣ ба дили касе воҳима (дахшат) андохтан истифода шудааст. Дар фарҳанг он дар шакли put fear in smb's hearts ба дили касе воҳима андохтан, касеро ё чизеро тарсондан, таҳдид кардан Кунин [Oxford,316] зикр шудааст. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» - и тоҷикӣ ба ин маънӣ наздик таъбири ба дили касе воҳима (дахшат) андохтан - касеро тарсондан, ба дили касе ваҳму ҳарос андохтан [Oxford, 365] тафсир шудааст, ки ба иборайи мазкур муодили пурра ба ҳисоб меравад.

There was serious concern that what really happened in the case would never come to light [The Times. 2010]. The investigations come to light yesterday at the Oxford Media Convention [International Herald Tribune].

Дар саҳифаҳои матбуоти англисзабон таркиби феълии come to light серистеъмол буда, ба маъноӣ ба чизе рӯшанӣ андохтан, чизеро ошкор кардан корбаст мешавад. Иборайи come to light дар ягон фарҳанг зикр нашуда бошад ҳам, дар мисоли боло маъниро равшан ифода намудааст. Дар «Фарҳанги фразеологии англисию русӣ» иборайи cast (shed, throw, turn) light on (upon) smth. бо маънӣ ба чизе рӯшанӣ андохтан, чизеро ошкор кардан [international Herald Tribune. 2008] зикр шудааст.

Таркиби чизе ба касе равшан шудан бо маъниҳои возеҳ шудан, ошкор шудан [Фозилов, 113] маънидод шудааст. Таркиби ба чизе рӯшанӣ андохтан тарҷумаи таҳтуллафзии иборайи внести ясность - и русӣ буда, барои забони адабии тоҷик бегона аст. Дар луғатномаҳо таркиби феълии «внести ясность» бо маънӣ шарҳ додан, равшан кардан, тавзеҳ додан, аниқ кардан, дақиқ кардан омадааст. (ниг.: [Фозилов, 22] .

Аз таҳлили мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки таркиби ба чизе рӯшанӣ андохтан аз забони англисӣ ба русӣ ба василаи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ба забони тоҷикӣ омадааст.

People who were tired of being bulled and losing their land took the law into their own hands [international Herald Tribune. 2008].

Воҳиди фразеологии take smth. in hands дар забони матбуоти англисӣ умумистеъмол буда, бо маъноӣ ба тасарруфи худ даровардан [Фозилов, 237] истифода мешавад.

Муодили ин иборайи фразеологӣ дар забони тоҷикӣ чизеро ба даст гирифтан буда, дар луғат бо маъноҳои ба итоати худ даровардан, фаромонбардор, гапдаро намудан, зердаст кардан, мутеъ кардан, ба ихтиёри худ гирифтан [Фозилов, 302] тавзеҳ мешавад. Аз мисоли боло бармеояд, ки воҳиди фразеологии забони англисӣ take smth. in hands ва забони тоҷикӣ чизеро ба даст гирифтан дар сохт ва маънӣ баробаранд.

Хулоса, аз таҳлилу баррасии воҳидҳои рехтаи феълии матбуоти англисӣ бармеояд, ки муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ мавҷуданд ва истифодаи бамавриди онҳо дар тарҷума ба равшан ифода кардани матни хабар мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Кунин А. В. Английская фразеология\ А. В. Кунин. - М.: 1970.- 343 с.
2. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе.: ДДТ, 1982. 104 с.
3. Маъсумӣ М. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод.: 1959, – 145 -159 с.
4. Арзуманов С. Д. Ахрорӣ Х.А., Бехбудӣ М. и др.; Русско-таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
5. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Советская энциклопедия. Ч.1-2. 1984. 942 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. Ҷ-1. – 951 с.

7. Фозилов М. Фарҳангӣ ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе.: Нашрдавтоҷик, 1963. 1964. Ҷ-1, Ҷ-2.
8. Oxford Russian-English, English - Russian Dictionary. – New York. Oxford University Press, 2000. – 1293 с.
9. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. – Hong Kong. Oxford University Press, 1991. – 686 pg.
10. Randall B. Olson, Rochelle A. Olson. Standard Tajik-English Dictionary. – Б.: Аль Салам, 2001. – 624 с.

МАВҶЕИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ МАТБУОТИ ДАВРӢ

Мақолаи Б. Х. Наврӯзшоев ба мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар забони матбуоти даврӣ баҳшида шудааст, ки барои таҳлили илмии фонди ғании воҳидҳои фразеологӣ ду забони аз ҷиҳати ирсӣ ба ҳам наздик алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: ибораҳои фразеологӣ феълӣ, тадқиқоти муқоисавӣ-типологӣ, воҳидҳои фразеологӣ, забонҳои аз ҷиҳати ирсӣ наздик, системаи фразеологӣ забонҳо.

ПОЛОЖЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЯЗЫКЕ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Статья Наврузшоева Б. посвящена положению фразеологических единиц в языке периодической печати, что является актуальным для научного анализа богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков.

Ключевые слова: глагольные фразеологические словосочетания, сопоставительно – типологическое исследование, фразеологические единицы, генетически родственные языки, фразеологическая система языков.

POSITION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF PERIODICAL PRESS

Navruzshoev B.'s article is devoted to the position of phraseological units in the language of periodicals, which is relevant for the scientific analysis of the rich fund of phraseological units of two genetically related languages.

Keywords: verbal phraseological phrases, comparative - typological research, phraseological units, genetically related languages, phraseological system of languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наврӯзшоев Баҳридин Хушолович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** bakhakhush@mail.ru **Телефон:** (+992) 000-09-04-03.

Сведения об авторе: *Наврӯзшоев Баҳридин Хушолович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук; доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакки, 17. **E-mail:** bakhakhush@mail.ru **Телефон:** (+992) 000-09-04-03.

Information about the author: *Navruzshoev Bahridin Khusholovich* – Tajik National University, assistant Professor the department of English language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** bakhakhush@mail.ru **Phone:** (+992) 000-09-04-03.

МАҶОЗ ВА РОҶҶОИ ТАРҶУМАИ ОН ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Бобоев Л.С. – ассистенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии ДМТ

Маҷоз (метафора) аз забони юнонӣ гирифта шуда, маъноӣ «кӯчонидан»-ро дорад. Ин як василаи услубист, ки ба ҷойи номи ягон ҳодиса ё навъи ашёе истифода шудани номи ҳодиса ё навъи ашёи дигареро мефаҳмонад.

Вобаста ба маҷоз дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ кори муҳаққиқ Саломов М.Қ. «Ифодаҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ» мавриди омӯзиши мо дар мақола қарор гирифт. Ба андешаи М.Қ. Саломов маҷоз чунин истилоҳест, ки калима дар натиҷаи инкишофи маъноӣ дорои тобиши иловагӣ гардида, ғайр аз маъноӣ асли маъноӣ дигареро низ ифода карда метавонад. Ба ақидаи И.Р. Галперин: “Маҷоз “метафора” муносибати байни луғат ва маъноҳои мантиқии матнӣ мебошад, ки дар асоси алоқамандӣ ё шабоҳати тафовутҳо ё хусусиятҳои муайяни ду мафҳуми ба ҳам мувофиқ асос ёфтааст”.

Хандаи ҷоми маю зулфи гиреҳгири нигор,

Эй басо тавба, ки чун тавбаи Ҳофиз бишикаст

Дар “шарҳи Судӣ бар Ҳофиз”, ки доктор Исмаи Сатторзода ба забони форсӣ тарҷума кардааст, мурод аз “хандаи ҷом” раҳшандагии қадаҳ аст, чун вақте ки пур аз бода бошад, шавқ ва завқ медиҳад.

Тарҷумаи Дик Дэвис:

So take the laughing wine cup, raise it in your hand,

Caress your lover’s curls, and say Hafez has spoken;

How many vows of abstinence the world has seen?

So fervently affirmed, and like Hafez’s-broken

Тарҷумон Дик Дэвис “хандаи ҷоми май”-ро тарҷумаи маҳтуллафзӣ мекунад: “laughing wine cup”. Ба ақидаи мо ин роҳи дурусти тарҷума аст, чунки аслан ҷоми май намехандад ва барои тарҷумон тарҷумаи ин гуна ибораҳои маҷозӣ воқеан мураккаб ва то ҷое нофаҳмост. Ҷоми ҷаҳоннамо ё ҷаҳонбин “он ки ё он чи ҷаҳон ва ҳодисоти онро мебинад.”

Дар китоби “ Шарҳи бист ғазали Ҳоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ” Ҷоми Ҷам “ Ҷоме, ки дар он ҳама асрори олам дида мешавад ва бо номҳои ҷоми ҷаҳоннамо, ҷоми гетинамо низ ёд мешавад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, “ҷом” бар маънии қадаҳ, пиёлаи майнӯшӣ: ҷоми бода тафсир шудааст.

Тарҷумаи Р. Блай ва Л. Левисон:

The laughter of the wine, and the disheveled curls

Of the One We Love How many nights of repentance-like

Hafez’s-have been broken by moments like this?

Тарҷумонҳо Р. Блай ва Л. Левисон “ хандаи ҷоми май”-ро The laughter of the wine тарҷума кардаанд. Яъне тарҷумонҳо Дик Дэвис, Р. Блай ва Л. Левисон дар тарҷумаи ин метафора як воситаи тарҷума-тарҷумаи таҳтуллафзиро пеш гирифтаанд.

Ҷоми ҷаҳоннамо замири мунири дӯст,

Изҳори эҳтиёҷи худ он ҷо чӣ хочат аст?

Тарҷумаи Р. Блай ва Л. Левисон:

Solomon’s cup, in which all the world could be seen,

Is the bright soul of the Friend. When the Friend is with us,

What need do we have to reel off our list of demands.

Иборати “теғи аҷал”, ки ҳамчун метафора дар байти зер истифода шудааст, дар ашъори шоирони классикии тоҷик хеле маъмул аст. Дар ФМЗТ “теғи аҷал” ба маънии қабзқунандаи ҷон тафсир шудааст

Мақсади Ҳофиз аз байти зер дар он аст, ки боястагӣ бо шамшери аҷал худро ба марг расонам, вагарна аз ин роҳ рафтани одати мо нест:

Магар ба теғи аҷал хайма барканам, в-арна,

Рамидан аз дари давлат на расму роҳи ман аст.

Дик Девис метафораи “теги ачал”-ро “death’s dagger” тарҷумаи тахтуллафзӣ мекунад, аммо ба мазмуни умумии матн халале ворид нашудааст.

Тарҷумаи Дик Девис:

Until death’s dagger rends the tent
that is my life, my heart
Will not adjure his doorway-no,
I cannot now depart .

Дар байти дигар шоир дар ду мисраъ ду метафора: «рухи андеша» ва «зулфи сухан» истифода бурдааст.

рухи андеша; зулфи сухан:

«Аз рухи андеша ниқоб кушодан», яъне суханро бепарда ва бомахорат гуфтан аст. «Зулфи сухан» маънои зебоии сухан, хусни баёнро дорад, ки шоир онро бо санъати баланди шоирӣ тасвир намудааст.

Дар «Шарҳи бист ғазали Хоча Ҳофизӣ Шерозӣ» «Зулфи сухан» чунин шарҳ дорад: «сухан ба зулф монанд шудааст, то ба воситаи шонаи қалам ороиш дода шавад».

Кас чу Ҳофиз накушод аз рухи андеша ниқоб,

То сари зулфи суханро ба қалам шона заданд.

Тарҷумон Дик Дэвис «рухи андеша»-ро «Veil of Thoughts», яъне «пардаи андеша» ва «зулфи сухан»-ро «Curls of speech» мутаносибан тарҷума кардааст. Тарҷумаҳои метафораҳои мазкур ба асли сухан мутобиқат мекунад.

Тарҷумаи Дик Дэвис:

No one has drawn aside the veil
Of Thoughts as Hafez has,
Or combed the curls of speech.

As his sharp pen has, line by line.

Ҳамин байт аз ҷониби Гертруда Белл дигаргуна тарҷума шудааст:

Yet since the earliest time that man has sought
To comb the locks of Speech, his goodly bride,
Not one, like Hafiz, from the face of Thought
Has torn the veil of Ignorance aside.

Агар Дик Дэвис дар тарҷумаи «рухи андеша» аз мазмуни умумии байт маънӣ бардошта, тарҷума карда бошад, пас Гертруда Белл маҷозро айнан тарҷума кардааст:

«рухи андеша» - «face of Thought» ва мутаносибан метафораи «зулфи сухан» - «Lock of Speech».

Тарҷумаи ҳамин байт аз тарафи Р. Блай ва Л. Левисон:

Ever since the original pen first combed the curly hair

Of speech, no one has drawn aside the veil

From the face of thought more gracefully than Hafez does.

Онҳо дар тарҷумаи худ ибораҳои «the curly hair of speech» ва «the face of thought»-ро мутаносибан «зулфи сухан» ва «рухи андеша» тахтуллафз тарҷума кардаанд, ки дар забони англисӣ агар ба таври алоҳидагӣ ин ибораҳоро дида бароем, маъно намедиханд.

Калимаҳову ибораҳои маҷозӣ дар осори бадеӣ ба қор бурда мешаванд. Вазифаи онҳо аз таъсирбахштару зеботар, яъне бадеъ қардани сухан иборат мебошад. Дар осори илмӣ ин гуна воҳидҳо истифода намешаванд, зеро дар илм сухани дақиқ ва мушаххас зарур аст, на сухани бадеъ.

Тарҷумаи насри бадеӣ ва тарҷумаи шеър як андоза аз ҳам фарқ мекунанд. Ин фарқият, пеш аз ҳама, дар вазн ва қофияи шеър ба назар мерасад. Ғунҷондани мазмун дар як байт ва интиқоли образ дар ҷаҳорҷӯбаи шеър аст, чунки дар наср тарҷумон муқайяди ягон ҷорҷӯба нест, вай дар тасвири образҳо озодтар аст. Барои ҳамин тарҷумаи шеър метавон гуфт қори мураккаб аст ва танҳо тарҷумоне аз уҳдаи ин қор мебарояд, ки худ маҳорати шеър навиштан дошта бошад, то мазмуни матни шеърро дар қолаби вазн ва қофия ғунҷоиш диҳад. Ва муҳимтар аз ҳама руҳи шоир ба тарҷума интиқол ёбад.

Метафора воҳид ва мансуб буда ба фарҳанги муайяни забон вобаста аст, ки бинобар ин тарҷумаи он ҳамчун муоширати байнифарҳангӣ ҳисобида мешавад. Роҳҳои зиёде барои тарҷумаи он вучуд доранд. Метафора як қисми системаи тарҷума аст ва онро ба таври кофӣ тарҷума кардан мумкин аст. Вазифаи асосии тарҷумон интиҳоб кардани усул ва роҳҳои тарҷумаи дуруст дар забони тарҷумашаванда мебошад. Тарҷумаи осори назми классикон ё шоирони муосири тоҷик аз ҷониби соҳибзабонон на он қадар рушд кардааст. Таҳқиқи масъалаҳои назариявии тарҷума низ то ҳанӯз ба ҳадди кофӣ инкишоф наёфтааст. Дар ғазалиёти Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ вожаву ибораву ҷумлаҳои услуби баланд хеле фаровон аст. Тарҷумаи ҳамин вожаҳои баланд асосан аз ҷониби тарҷумонон тахтуллафзӣ тарҷума шудаанд. Мисли, хандаи ҷоми май, тӯби тавфиқ ва қаромат ва ғ. Аммо дар тарҷумаи тахтуллафзӣ ҳам аксаран тарҷумаҳои хуб ва мувофиқ ба асл омадааст.

АДАБИЁТ

1. Проблемы стихотворного стиля. Тематический сборник научных трудов. Алма-Ата, 1987. -100 с.
2. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Душанбе: “Шарқи озод”, 2011. - 832 с.
3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. Душанбе, 2010. – 1082 с.
4. Ҳофиз Шерозӣ. Девон [Матн]. Душанбе: “Адиб”, 2015. – 480 с.
5. Шарҳи бист ғазали Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ \\\ Ба кӯшиши Ш. Р. Исрофилниё \\\ Зери назари Ҳасани Қарибӣ. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 166 с)
6. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз. Тарҷумаи доктор Исмаи Сатторзода. –Техрон 1372 2904 с. – 4 ҷ.
7. Саломов М.Қ. Ифодаҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ. 2000. -145 с.
8. И.Р.Галперин Stylistic, 1970.-335 с.
9. Dick Davis. Faces of Love. Hafez and the poets of Shiraz Penguin books, New York, USA, 2012. – 285 pages.
10. Gertruda L. Bell. Teaching of Hafiz. London, The Octagon Press, 1979. - 186 pages.

МАҶОЗ ВА РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар фишурда баъзе роҳҳои тарҷумаи метафора аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ баррасӣ мешавад. Дар рафти тарҷумаи метафора аз ғазалиёти тарҷумашудаи Ҳофиз Шерозӣ истифода бурда, дар мавриди тарҷумаи он ба забони англисӣ тарҷумаҳои Дик Девис, инчунин, мушкилии тарҷумаи метафор дар забонҳои англисӣ ва тоҷикиро мавриди таҳлил қарор додем.

Калидвожаҳо: метафора, ғазал, тарҷума, жанри бадеӣ, роҳҳои тарҷумаи метафор дар жанри бадеӣ, гурӯҳбандии метафор.

МЕТАФОРА И СПОСОБЫ ЕЕ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье представлены некоторые способы перевода метафор с таджикского языка на английский язык. В процессе перевода метафоры мы использовали переведенную газель Хафиза Ширази, а в случае ее перевода на английский язык из переводов Дика Дэвиса мы также проанализировали сложность перевода метафоры на английский и таджикский языки.

Ключевые слова: метафора, газель, перевод, художественный жанр, способы перевода метафоры в художественном жанре, группировка метафоры.

METAPHOR AND METHODS OF ITS TRANSLATION IN ENGLISH AND TAJIK

The article presents some ways of translating metaphors from Tajik into English. In the process of translating the metaphor, we used the translated ghazal of Hafiz Shirozi, and in the case of its translation into English from the translations of Dick Davis, we also analyzed the difficulty of translating the metaphor into English and Tajik.

Keywords: Metaphor, ghazal, translation, literary genre, methods of translating metaphor in an artistic genre, metaphor grouping.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев Лоиқ Самиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** loikboboev@mail.ru **Телефон:** (+992) 989-13-23-01.

Сведения об авторе: *Бобоев Лоиқ Самиевич* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** loikboboev@mail.ru **Телефон:** (+992) 989-13-23-01.

Information about the author: *Boboev Loiқ Samievich* – Tajik National University, assistant of the Department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** loikboboev@mail.ru **Phone:** (+992) 989-13-23-01.

МАВҶЕИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ВАО

*Абдулфайзов С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забони англисӣ ва
типологияи муқоисавии ДМТ*

Истилоҳот дар дарки мафҳумҳои гуногун ба мо хеле кумак мекунад. Масалан, мо калимаи цилиндрро ба забон меорем ва медонем, ки цилиндр як фигураи геометрӣ аст ва инчунин ифодагари яке аз қисматҳои автомобил низ мебошад. Ё худ дар хусуси илми ҳарбӣ якҷанд калима ва истилоҳоти ҳарбиро аз қабилӣ сержант, лейтенант, капитан, майор, подполковник, полковник, қувваҳои хушкгард, қувваҳои ҳарбӣ - ҳавоӣ, қувваҳои ҳарбӣ - баҳрӣ ва ғайра мисол меорем. Тавассути ин истилоҳот мо дарк мекунем, ки рутбаи сержант чиро ифода мекунад рутбаи лейтенант чиро мефаҳмонад, қувваҳои хушкгард кадом навъи қушунҳо аст қушунҳои ҳарбӣ - баҳрӣ кадом намуди қушунҳо мебошанд. Боз услуби зиёди калима ва ибораҳои ҳарбиро мисол овардан мумкин аст, ки дар вақти дидани онҳо ва садо додани онҳо мо дарк мекунем, ки ин вожа ё истилоҳ ба кадом ҷанбаи илми ҳарбӣ мансуб аст.

Истилоҳшинос ва забоншиноси машҳури рус А. А. Реформатский дар ин маврид чунин менависад. «Истилоҳ (термин) – ин вожагонӣ мебошанд махсус ва назар ба вазифаҳои хоси худ маҳдуд; вожагонӣ, ки кӯшиш доранд ҳамчун ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё якмаъно бошанд. Ин дар илм, техника, сиёсат ва дипломатия зарур мебошад». Истилоҳ ҳамчун калиди мафҳум дар дарки маъно ба мо кумак хоҳад кард. Масалан: сафир- мо дарк мекунем, ки як маъмури сиёсӣ аз ҷониби сардори давлат, намоёндаи воломақоми идораи сиёсати хориҷии як кишвар дар кишвари дигар мебошад. Ё атташе (вобаста) пас илова мекунем атташеи иқтисодӣ, атташеи ҳарбӣ, атташеи матбуотӣ. Баъзан истилоҳ дар шакли дароз меояд, ки роҳи одитарини иваз кардани вай ихтисор мебошад. Масалан: Созмони Миллалӣ Муттаҳид СММ, Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо САҲА, Созмони Ҳамкории Шанхай СҲШ Созмони Ҳамкории Исломи СХИ, Бонки Рушди Исломи БРИ, Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх КБСС ва ғайраҳо. Дар қори бештари муаллифони асарҳои илмӣ, бадеӣ ва китобҳои нависандагон шакли ихтисор ба таври васеъ истифода бурда мешавад. (5,183) В. П. Даниленко истилоҳро чунин таъриф мекунад. «Дар зер (вожаи) истилоҳ мо вожаи (ва ё тартиботи) мавриди соҳаи истеъмоли махсусро мефаҳмем, ки номи мафҳуми хос буда, тафсириро тақозо мекунад» (1, 64) Истилоҳ (термин) калимаҳои махсусе мебошад, ки дар асарҳои забоншиносони варзида О. С. Ахманова, В. Н. Портяникова ва дигарон дарҷ ёфтааст.

Ба пиндори мо, фарҳанги истилоҳотсозӣ ва истилоҳотшиносӣ дар забони форсии тоҷикӣ аз оғоз то имрӯз тақрибан шаш давра ва марҳиларо тай мекунад. Аммо қайд кардан зарур аст, ки раванди ташаккул ва тақомули истилоҳот дар ҳамаи ин давраҳо як хел набуд. Давраи аввал давраи поягузори истилоҳоти илмӣ ба забони форсӣ- тоҷикӣ, ки аз замони таълифи қадимтарин осори илмӣ форсӣ шуруъ гардида то ибтидои ҳукумати Салҷуқиён (1040-1190) идома ёфт. Азбаски бештари осори қадимтарини илмӣ форсӣ дар рӯзгори давлати Сомониён ва ё бо дархосту роҳнамои амирону зердастони ин хонавода таълиф шудани ин давраро метавон давраи сомонӣ номбар кард. Ин давра яъне давраи аввал воқеан пурбортарин марҳила дар таърихи ташаккули истилоҳотӣ илмӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ маҳсуб мегардад.

Давраи дуюм давраи нуфузи бештар пайдо кардан ва фарохтар шудани доманаи корбурди истилоҳоти илмӣ арабӣ дар забони форсӣ тоҷикӣ, ки аз зуҳури ҳукмронии Салҷуқиён дар санаи таърих, яъне аз нимаи аввали асри XI ибтидо гирифта, то нимаи дувуми асри XII давом кард.

Давраи савум- давраи сукути чандсадсола аст, ки аз тохтутози муғул сар шуда, то асри XIX яъне то замони ба сиёсатҳои нави ҷаҳонӣ кашида шудан ва ба илмҳои ҷадид ошноӣ пайдо кардани мардуми форсизабон идома ёфт.

Давраи чорум-давраи ошно шудани мардуми форсизабон ба илмҳои ҷадид ва истилоҳоти нави илмӣ буда, дар қаламрави забони форсӣ-тоҷикӣ аз охири асри XIX то ибтидои солҳои 30-юми асри XX давом намуд. Бояд қайд намуд, ки пас аз Инқилоби Октябр ва барқарории Ҳукумати Шуравӣ робитаҳои фарҳангиву забонӣ бо кишварҳои ҳамзабони Ироно Афғонистон қанда ё тамоман қатъ гардида, истилоҳсозиву истилоҳпазирӣ дар забони форсӣ тоҷикӣ ва форсии Ироно Афғонистон бо тарзу усулҳои ҷудоғона ҷараён кард.

Давраи панҷум ва ё давраи шуравӣ – давраи вуруди истилоҳоти русӣ ва дигар истилоҳоти «байналхалқӣ» ё тарҷумаи қарзии таҳтулафзии дурушту дағали ин истилоҳот ба забони форсии тоҷикӣ, ки аз солҳои 30-юми садаи XX шуруъ гардида, то ибтидои солҳои 90-и ҳамин сада давом кард.

Давраи шашум - давраи бозгашт ба усулҳои илмӣ суннатии истилоҳотсозиву истилоҳотгузинӣ ва роҳ ёфтани ба дастовардҳои ҳамзабонон дар ин ҷода аст, ки аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри XX номуташаккилона оғоз шуда, ба қабули Қонуни забон (1989) таъсиси муҷаддади Кумитаи истилоҳоти Тоҷикистон (12.10.1990) ва қабули Ёълумияи истиқлоли сиёсии кишвар (9.10.1991) то андозае танзими қонуни пайдо кардан ва то ба имрӯз идома дорад. Истилоҳоти илмӣ давраи аввал чунонки дар фаслҳои минбаъда ба мушоҳида хоҳад расид, аксаран истилоҳоти содаву раван ва зебову хушсохт буда, то кунун заминаи асосии истилоҳоти забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Манбаи нахустини истилоҳоти тоҷикӣ бешак осори нахустини илмиву адабӣ ба ин забон мебошад.

Дар давоми бист соли охир дар дунё таҳаввулотӣ азиме рух дод. Воқеаҳои бузурге дар ҳавзаҳои ҷуғрофияи сиёсии ҷаҳон иқтисодӣ таъминҳои низомӣ ва идеологӣ дар ҷаҳон ба вучуд омад. Муборизаи ду ҷаҳон, яъне ҷаҳони сотсиализм ва капитализм ба шикасти ҷаҳони сотсиализм анҷом ёфт. Вожаҳо ва истилоҳоти навин дар саҳифаҳои рӯзнома, маҷаллаҳо, китобҳо ва матбуот пайдо шуданд. Тамоми забонҳои дунё, албатта, аз таъсири забонҳои дигар озод намебошанд. Таъсири дигар забонҳо ба таркиби луғавии забон эҳсос карда мешавад, зеро ки халқҳо ва мамлакатҳои гуногун ҳамеша аз эҷод ва донишҳои якдигар истифода мекунанд. Калимаҳои, ки дар ҷаҳон чун истилоҳ ва луғати байналмилалӣ қабул карда шудаанд, бештар аст, ки мо ҳам бетарҷума қабул кунем (5,40). Чунин истилоҳоти марбут ба равоити байналмилалӣ дар солҳои 80 – уми асри гузашта бавижа даврони истиқлол вориди қомуси забони адабии тоҷик гардид. Масалан: саммит, глобализатсия, инвеститсия, консортсиум, форум, персон грат, персон нон грат, атташе, нунсӣ, дипломат, консул, нота, конвенсияи консулӣ, агреман, агенти дипломатӣ, меморандум, дипломатия ва ғайраҳо.

Ҳамаи забонҳо аз таъсири забонҳои дигар рушду нумӯ мекунанд, аммо манбаи аслии ҳар забонро манобеи забони миллӣ ташкил мекунад. Забони тоҷикӣ дорои захира

ва зарфиятҳои фаровоне мебошад, ки мо бояд ба таври густурда онҳоро омӯзем ва аввалан сирф аз манбаъ ва сарчашмаҳои худи калима ва истилоҳоти забони тоҷикӣ истифода барем, зеро ки забони форсӣ-тоҷикӣ яке аз забонҳои ғановатманд мебошад. Ҳамин тарик, шоҳиди он мегардем, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои ғанӣ ва пур аз истилоҳот буда, қисмати зиёди истилоҳоти илмӣ соҳаҳои гуногунро аз ҳисоби захираи луғавӣ худ таъмин кардааст. Инчунин набояд фаромӯш кард, ки дар асри техникаву технология ва ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) ягон забон тозаву холис нест ва эҳтиёҷ ба истилоҳоти хориҷӣ байналмилалӣ надошта бошад. Вақти он расидааст, ки якчанд вожа ва истилоҳоти забони тоҷикиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем, бавижа он калима ва истилоҳоти дипломатӣ, ки ҳоло ҳам доираи истеъмолашон дар забони тоҷикӣ ва равобити байналмилалӣ васеъ мебошад.

Сухангӯи Вазорати корҳои хориҷӣ Тоҷикистон аз шаҳрвандони кишвар хостааст, ки муваққатан аз сафар ба Миср худдорӣ кунанд. (Имрӯз news. № 19. 31.01.11). The spokesman MFA of Tajikistan has asked the citizens come to stop towards Egypt temporarily

Оқои Нурша афзуд, ки ташаннучи авзоъ дар Афғонистон ба кулли кишварҳои минтақа таъсир мегузорад ва набояд тан ба умеди Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ шуд. (Дунё. № 40 (393). 4.10.11). Mr. Nursha added that escalation of the conflict can influence to all the countries of the region, and we shouldn't hope to Collective Security Treaty Organization.

Комиссариати олии СММ оид ба гурезаҳо тавассути Маҷмааи Умумии (Ассамблеяи генералӣ) СММ соли 1951 созмон дода шудааст (4,62). United Nations High Commission for refugees was established through General Assembly of the UN in 1951.

2 октябр Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз сафири нави Ҷаҳулода ва мухтори Йёлоти Муттаҳидаи Амрико дар Тоҷикистон Кеннет Гросс эътимоднома қабул намуд, (Имрӯз news. № 40. 1.03. 11). On October 2 President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon received the credential letter of extraordinary and plenipotentiary ambassador of the USA Kennet Gross.

Вазорати корҳои хориҷӣ Беларус ин маълумотро инкор намуда изҳор намуд, ки кишвари ӯ қонунҳои байналмилалиро дар ин самт қатъиян риоя мекунад. (Имрӯз news. № 40. 1.03. 11). Ministry of Foreign Affairs of Belarus denying this information and noted that his country respects international law in this direction.

Террористи № 1 Усома Бен Лодан танҳо барои он зинда аст, ки ҳанӯз ба Хадамоти Марказии Иқтишофи Амрико (СРУ) лозим аст – мегӯянд коршиносон. (Имрӯз news. № 13. 21. 01. 11). Terrorist №1 Usoma Ben Laden is still alive, because he still needs American Central Intelligence Agency (CIA).

Коршиносони риштаи равобити байналмилалӣ, сиёсатшиносон бар он назаранд, ки дар ҳар ҳолат, ба вижа замони глобализатсия (ҷаҳонишавӣ) касе иттилоотро дар даст дорад, ӯ дунёро дар даст дорад. Миллионҳо рӯзнома ва маҷаллаҳо, китобҳо, радиову телевизион ва дигар намудҳои ВАО-и кишварҳои мухталиф калима ва истилоҳоти навро дар захираи луғавӣ забон ва ВАО-и ҳеш рӯ ба рӯ мешаванд ва онҳоро дар саҳифаҳои матбуот ва ВАО ҷой медиҳанд. Дар як пажуҳиши кучак мо ба якчанд истилоҳоти дипломатӣ мисли: террорист-terrorist, сӯхангу-spokesman, Хадамоти Марказии Иқтишофи Амрико (ХМИ) Central Intelligence Agency (CIA), сафир - ambassador, ҳуқуқи байналмилалӣ-international law, сафири Ҷаҳулода ва мухтор - extraordinary and plenipotentiary ambassador, Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ - Collective Security Treaty Organization, Комиссариати олии СММ оид ба гурезаҳо-United Nations High Commission for refugees, Маҷмааи Умумии СММ-General Assembly of the UN ва ғ. Шинос шудем. Мо дарк кардем, ки тамоми ВАО-и кишвар аз калима ва истилоҳоти нав холи нест. Пас лозим аст, ки донишмандон, муҳаққиқон ва олимони риштаи забоншиносии кишвар пажуҳишҳои густурда анҷом диҳанд, то ки хонандаи тоҷик аз ин пажуҳишҳои пурсамари донишмандони кишвар баҳраманд шаванд.

АДАБИЁТ

1. Даниленко В. П. Русская терминология. - М: Наука, 1972. - 246 стр.
2. Ковалев А. Г. Азбука дипломатии. -М: международной отношения, 1988. -288с.
3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Душанбе 2007.1080с.
4. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 2008. - 334саҳ
5. Назарзода С.- Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ- сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ.-Душанбе: Дониш, 2004. - 302саҳ.
6. Осетрова.Е.Е, Английский язык учебное пособие по переводу. -М: МГИМО.2005 - 96стр.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение. - М. Аспент Пресс, 1996. 536 стр.

МАВҶЕИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ВАО

Фишурдаи мазкур ба яке аз масоили муҳимми илми забоншиносӣ, яъне истилоҳот ва мавҷеи истилоҳоти дипломатии тоҷикӣ ва англисӣ дар ВАО бахшида шудааст. Пас мо дар ин пажухиши на чандон густурда ба хулосае омадем, ки нақш ва мавҷеи истилоҳоти дипломатии тоҷикӣ ва англисӣ дар ВАО хеле таъсиргузор мебошад.

Калидвожаҳо: террорист, сухангӯ, Хадамоти Марказии Иқтишофи Амрико (ХМИ), сафир, ҳуқуқи байналмилалӣ, сафири фавқулода ва мухтор, Созмони Паймони Амнияти Дастачамъӣ, Комиссариати олии СММ оид ба гурезаҳо, Маҷмааи Умумии СММ.

МЕСТО ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В СМИ

Данная статья посвящается одной из важнейших проблем лингвистики проблеме терминологии, в частности дипломатической терминологии таджикского и английского языков в СМИ. В коротком исследовании мы пришли к такому заключению, что роль место дипломатической терминологии таджикского и английского языков в СМИ очень высока.

Ключевые слова: террорист, представитель, Центральное разведывательное управление (ЦРУ), посол, международное право, чрезвычайный и полномочный посол, Организация Договора о Коллективной Безопасности, Верховный комиссариат ООН по делам беженцев, Генеральная Ассамблея ООН.

THE PLACE OF TAJIK AND ENGLISH DIPLOMATIC TERMINOLOGY IN MASS MEDIA

The article is devoted to one of the important problems of the linguistics the problem of terminology, particularly diplomatic terminology of Tajik and English languages in Mass Media. In a short period of research, we came to such conclusion that the role and place of Tajik and English diplomatic terminology is very high.

Keywords: terrorist, spokesman, Central Intelligence Agency (CIA), ambassador, international law, extraordinary and plenipotentiary ambassador, Collective Security Treaty Organization, United Nations High Commission for refugees, General Assembly of the UN.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулфайзов Саиднурудин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** saidnurudinabdulfayzov@gmail.com. **Телефон:** (+992) 918-17-50-45.

Сведения об авторе: *Абдулфайзов Саиднурудин* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** saidnurudinabdulfayzov@gmail.com **Телефон:** (+992) 918-17-50-45.

Information about the author: *Abdulfayzov Saidnurudin* – Tajik National University, assistant professor of the department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** saidnurudinabdulfaizov@gmail.com **Phone:** (+992) 918-17-50-45.

МУХТАССОТИ ФЕЪЛИ МАЧҲУЛ

Аминов Ҷ.Ҳ. – ассистенти кафедраи филологияи араби ДМТ

Феъл яке аз ҳиссаҳои мустақили нутқ буда, нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дар забони арабӣ бештар мавриди истифода қарор мегирад. Феъл ба навъҳои гуногун аз он ҷумла ба маълуму маҷҳул тақсимбандӣ мешавад.

1. Тарзи фойилӣ (الفعل المعلوم), 2. Тарзи маҷҳулӣ (الفعل المجهول).

Тарзи фойилии феъл (الفعل المعلوم) ба феъле гуфта мешавад, ки фойилаш дар ҷумла маълум бошад, монанди:

فَتَحَّ مُحَمَّدٌ الْبَابَ، Мухаммад дарро кушод.-

كُتِبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ، Донишҷӯ дарсро навишт.-

Тарзи маҷҳулии феъл (الفعل المجهول) ба феъле итлоқ мешавад, ки фойлаш дар ҷумла маълум набошад, монанди:

فَتَحَّ الْبَابُ، Дар кушода шуд-

كُتِبَ الدَّرْسُ، Дар навишта шуд-

Таърифи феъли маҷҳул. Феъли маҷҳул: феъле аст, ки фойли он бо ягон сабабе ҳазф шуда, ба ҷойи он маҷҳулун бихӣ (пурқунанда) ва ё ғайри он қарор гирифта мисли фойл ҳаракати замма гирад [2, 160]. Ва баъзе забоншиносони араб онро ал-мабнӣ лилмаҷҳул ва баъзе дигар ал-мабнӣ лилмаҷҳул ва дастаи савум феълро мо лам юсамма фойлуху низ номгузорӣ кардаанд [2, с.160].

Аҳмад ибни Сулаймон дар китоби “Ал-фалоҳу шарҳи мароҳул-арвоҳ” мегӯяд, ки ин феълро аксаран сарфиҳо бо номи ал-мабнӣ лилмаҷҳул ва наҳвиҳо бо номи ал-мабнӣ лилмаҷҳул истифода мекунад [2, 160]. Сипас мегӯяд, ҳар феъли маълуме, ки маҷҳул мешавад дар он вучуди се шарт лозим аст ва он шартҳо иборатанд аз:

Ҳазф шудани фойил.

Ба ҷойи фойил омадани маҷҳул ва ноиби фойил шудани он.

Тағйири шакли феъл баъд аз ҳазфи фойил барои мувофиқати маъно, ки дар калом мавҷуд аст [2, с.160].

Андешаи забоншиносони Куфа ва Басра дар мавриди феъли маҷҳул. Чуноне ки феъли маълум дар забони арабӣ аз масдар гирифта мешавад, ҳамон гуна феъли маҷҳул бо роҳҳо ва усулҳои ба худ хос аз феъли маълум сохта мешавад. Забоншиносони Басра ва Куфа дар ин замина ихтилофи назар доранд, ки феъли маълум асл аст ё феъли маҷҳул, дар ин масъала Басриҳо бар ин назаранд, ки феъли маҷҳул фуруъе аз феъли маълум аст. Ин раъйи Сибавайҳ аст, Ибни Усфур ва дигарон ин назарро тарҷех додаанд. Лекин забоншиносони Куфа мисли Мубаррид ва Ибни Тарова бар ин назаранд, ки феъли маҷҳул асл асту феъли маълум фаръ. [2, 182].

Далелашон ин аст, ки калимаҳои мисли جُنَّ ва غَمَّ шакли маълум надоранд. Бо вучуди он ки аксари забоншиносон андешаи намояндагони мактаби грамматикӣ Басраро дар ин замина эътироф мекунад, яъне феъли маълумро асли феъли маҷҳул медонанд.

Феълҳо аз рӯйи пазируфтани ва ё напазируфтани шакли маҷҳул (номаълум) ба ду қисм ҷудо мешаванд:

Қисми якум феълҳои, ки имконияти маҷҳул шудан надоранд, монанди

- Феъли ҷомид, мисол: أُنِسَ .

- Феълҳои мадҳ ва зам: بُسِنَ، نَعِمَ

- Феъли амри ҳозир ё амри белом: لِيَتَعَلَّمْ هَذَا

Қисми дуҷум феълҳое, ки шароити қабул кардани шакли маҷхулро доранд ва ё аслан дар сарчашмаҳои забони арабӣ танҳо бо қолаби маҷхул истифода шудаанд, ба се қисм ҷудо мешаванд:

Феълҳои маълуми мутааддӣ (гузаранда). Агар ин навъи феълҳо маҷхул карда шаванд фоил аз феъл ҳазф шуда, мафъулун бихӣ (пуркунанда) ба ҷойи фоил ноиби фоил қарор мегирад. Лозим ба ёдоварист, ки танҳо феъле, ки мустақиман қобилияти маҷхул шуданро дорад, феъли мутааддӣ аст. Ин намуди феълҳо баъзан то 2-3 пуркунанда мегиранд, дар ҳолати 2 ё 3 пуркунанда доштан пуркунандаи яқум ҳамчун ноиби фоил ҳаракати замма мегирад, мафъулҳои дуҷуму савум мансуб боқӣ мемонанд. Монанди:

مَنْحُ الْمُعَلِّمِ الطَّالِبَ جَاءَ مӯаллим ба донишҷӯ ҷоиза дод-

еъли (منح) думафъула буда, баъд аз ҳазф шудани фоил (المعلم) вожаи (الطالب) пуркунандаи яқум ба ҷойи фоил ҷойгузин-ноиби фоил, қарор гирифта, пуркунандаи дуҷум мисли пештар мансуб боқӣ мемонад. Монанди: Ба донишҷӯ ҷоиза дода шуд- مُنِحُ الطَّالِبِ جَاءَ

Агар ҷумла семафъула бошад. Мисли:

أُخْبِرَ فَرِيدًا أَبَاهُ مَرِيضًا- Агар фарид хабар дода шуд, ки падараш бемор аст-

Агар феъли (أخبر) ба шакли (أخبر) маҷхул карда шавад, фоил- иҷроқунандаи амал (هو) аз ҷумла ҳазф шуда, пуркунандаи яқум калимаи (فريد) анҷомаи (у) гирифта, ба ҷойи фоил ҷонишини фоил қарор мегирад ва пуркунандаҳои дуҷуму савум мисли пештара мансуб боқӣ мемонанд. Мисли:

أُخْبِرَ فَرِيدُ أَبَاهُ مَرِيضًا- Фарид бохабар шуд, ки падараш бемор аст-

Феълҳо, дар навбати худ, ба мусбату манфӣ тақсим мешаванд ва шакли маҷхул ҳарду намуди феълро дар бар мегирад. Монанди:

عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرْءُ أَوْ يُهَانُ- Дар имтиҳон инсон муқофотонида ё таҳқир мешавад.

لَا يُنْصَرُ الطَّالِبُ- Ба донишҷӯ кумак расонида нашуд

Феълҳои маҷхули истисноӣ Ин намуди феълҳо, аслан маҷхул карда намешаванд, зеро пуркунанда надоранд то баъд аз ҳазфи фоил, ноиби фоил (ҷонишини фоил) қарор гирад, аммо агар феълҳои лозим бо ягон роҳ гузаранда карда шаванд, дар ин сурат мумкин аст онро маҷхул созем.

Феълҳои лозимро дар ҳолатҳои истисноӣ тавассути пешоянд ва исми пас аз он, масдар, зарфҳо, ва замириҳо маҷхул кардан мумкин аст. Мисол:

بَا مَخْفِيلٍ دَاعِيَ إِلَى الْحَفْلِ- Ба маҳфил даъват шуд.

سُهِرْتُ لَيْلَتَانِ- Ду шаб бедорхобӣ кашида шуд

ذَهَبَ بِهِ- Он мард бурда шуд.

Феълҳои маҷхуле, ки шакли маълум надоранд ва ҳамеша бо шакли маҷхул меоянд, инҳо аз феъли лозим ё аз феъли гузаранда сохта нашудаанд, балки бо шакли маҷхул истифода шуда, як қисми онҳо як шакл ва қисми дигар ду шакл: маълуму маҷхул, доранд, дар ҳоле, ки маъноӣ шакли маълумашон аз маъноӣ шакли маҷхулашон ба қуллӣ фарқ мекунад

Феълҳое, ки ҳамеша бо шакли маҷхул истифода мешаванд, ба шакли зайланд:

تَاكَبُّورٌ وَارِزِدٌ- Такаббур варзид-

رُهِى الرَّجُلُ بِمَالِهِ- Он мард бо дороияш болид.

تَاوَاغُورٌ عَنِي- Таваҷҷуҳ кард-

عَنِي بِهَذَا الْمَوْضُوعِ- Ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ кард.

رَانِغَشٌ تَاغْيِيرٌ عَفْتٌ- Рангаш тағйир ёфт-

لَوْنُ الطَّالِبِ فِي الْإِمْتِحَانِ أَمْتَقِعٌ- Ранги донишҷӯ дар имтиҳон тағйир ёфт

Феъли (أغمي) дар сарчашмаҳо бо шакли маҷхул ҳамроҳ бо калимаи (عنه) якҷоя ба маъноӣ аз хуш рафтани истифода шудааст.

سَقَطَ فِي يَدِهِ- Пушаймон шуд

Агар калимаи (سقط) дар ҳолати маҷхули дар якҷоягӣ бо калимаҳои (في يده) ояд, дар ин сурат маъноӣ (Чи қор қарданро надонист -ро ифода мекунад. Лекин ин калима سقط агар шакли феъли маълуми سقط афтид бошад, ба маъноӣ исқоти ҳамла меояд.

Вожаҳои (بُهْت- جُنُّ) маънои шакли маҷҳулашон аз маънои шакли маълумашон ба кулли фарқ мекунад, Монанди: Шаб торик шуд. – جُنُّ اللَّيْلِ Ҳамсояшро тухмат кард- جَارُهُ ва маънои шакли маҷҳулӣ Мард хайратзада шуд- بُهْت الرُّجُلِ Мард аз ақл бегона шуд- جُنُّ الرُّجُلِ Қобили зикр аст, ки дар ин гуна феълҳо истифодаи шакли маҷҳулиашон фасехтар аст. [2, с. 82].

Баъзеҳо бар хилофи қоида ҳангоми таҳлили наҳвӣ исми марфуи баъди ин феълҳоро фоил гуфтаанд.

Тарзи маҷҳул сохтани феъли замони гузаштаи маълум чунин аст:

Агар феъли замони гузашта сеҳарфи аслӣ, айни калима холи аз иллат ва музоъаф набошад дар ин сурат якум ҳарфи решагӣ ҳаракати пеш ва дуум ҳарфи решагӣ ҳаракати зер мегирад [1, 92].

Мисол: نَصَرَ نَصِيرًا

Агар феъли замони гузашта бо ҳамзаи васл оғоз шавад, дар ин ҳолат ҳамзаи васл ҳамроҳи ҳарфи моқабли дууми решагӣ ҳаракати замма гирифта, дуумин ҳарфи решагӣ ҳаракати зер мегирад [1, 93]. Мисол: اسْتَخْرَجَ-أَسْتَخْرَجَ

Агар феъли замони гузашта бо тойи зоида оғоз шавад, ҳарфи (ت) ва якум ҳарфи решагӣ ҳар ду ҳаракати замма гирифта ҳарфи сеюми решагӣ ҳаракати зер мегирад [1, 93]. Мисол: تَعَلَّمَ - تَعَلَّمَ

Тарзи маҷҳул сохтани феъли амр чунин аст:

Бо илова намудани (ل)-и мақсура ба аввали феъли музореъи маҷҳул ва сокин кардани сеюм ҳарфи решагӣ амри маҷҳул сохта мешавад [5, 43].

Мисол: يُكْتَبُ-لِيُكْتَبَ

Аз баррасӣ ва таҳқиқи мавзуи мазкур метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки воқеан ҳам феъли маҷҳул дар забони арабӣ вижагиҳои хосси сохториро доро буда, на ҳама феълҳои арабӣ маҷҳулпазир мебошанд. Дар робита ба ин, боз феълҳои маҷҳуле мавҷуд мебошанд, ки шакли маҷҳулии онҳо мавриди истифода қарор надоранд.

АДАБИЁТ

1. Айман Амин Абдулгани, Ас-сарф ал-кофӣ, Қоҳира: дорут-тавфиқия литтурос, 2010, 443 с.
2. Абдулатиф Муҳаммадхатиб, Ал-муствақсо фи илмит-тасриф, Кувайт: мактабату дору ал-урубия, 2003.- 1250 с.
3. Лоҳутӣ А. Куллиёт. Ҷилди 2 [Таҳияи матн ва муқоисаю тавзеҳоти Х. Отахонова]/ А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 352 с.
4. Ибни Сайда, Ал-мухассас. чопи аввал. Нашри эҳёи туроси ал-арабия, Берут-Лубнон, 5 мучаллад, 23644 с.
5. Хайдари Алмоси, Сарф кисмати феъл, Эрон-зоҳидон 2008, 86 с.
6. Исаева Ф. А, Муъминов Ҳ. Қ. Грамматикаи мухтасари забони арабӣ. Қисми 1. (морфология). -Душанбе-2010, 208 с.

ВИЖАГИҲОИ ФЕЪЛИ МАҶҲУЛ

Дар фишурдаи мазкур намунаи феълҳои маҷҳул, мухтассоти феъли маҷҳул ва навъҳои он дар забони арабӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар робита ба ин, андешаи забоншиносони мактабҳои грамматикӣ асримиёнагӣ ва забоншиносони муосир баррасӣ ва таҳқиқ шудааст.

Калидвожаҳо: пурқунанда, феъли маълум, шакл, решагӣ, замони гузашта, феъли маҷҳул.

ОСОБЕННОСТИ НЕОПРЕДЕЛЁННЫХ ГЛАГОЛОВ

В данной статье рассматриваются примеры неопределённых глаголов, особенности неопределённых глаголов и их виды в арабском языке. В связи этим обсуждается и исследуется мнение лингвистов средневековых школы и современных лингвистов.

Ключевые слова: дополнение, активный залог, форма, корень, прошедшее время, пассивный (страдательный) залог.

FEATURE OF THE PASSIVE VOICE

In this article, examples of passive voice, characteristics of the passive voice and their types in the Arabic language are discussed. In this regard, the opinion of linguists of medieval grammar schools and modern linguists has been discussed and researched.

Keywords: object, active voice, form, root, past simple, passive voice.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аминов Чумъахон Ҳомидович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+922) 987-20-29-04.

Сведения об авторе: *Аминов Джумахон Хомидович* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры арабской филологии факультета языков Азии Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+922) 987-20-29-04.

Information about the author: *Aminov Jumakhon Homidovich* – Tajik National University, assistant of the Department of Arabic Philology the faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 987-20-29-04.

ҲУРУФИ АТФ ДАР "КИТОБ-УЛ-АСНОМ"-И ИБНИ КАЛБӢ

Худойдодова С. – муаллими калони кафедраи филологияи араби ДМТ

Бисёр обуранигу гуногуни алоқаҳои синтаксисии калимаҳо аз қадимулайём хангоми баёни андешаҳои пиндору афкор дар чорҷӯбаи ибораву ҷумлаҳои мухталифҳаҷм хаттиву шифоҳӣ саранҷом гаштаву мегардад.

Ва ин усули аҳамиятноки забонӣ дар марҳалаҳои мухталифи рӯзгору зиндагии инсоният инкишоф ёфтаву муошарату табодули назар ва ироаи таҷрибаву андӯхтаҳои одамиятро таъмин кардаву анҷом медиҳад (ичро мекунад). Перомони алоқаи маъногии калимаҳо ва алоқаи байниқадгари калимаҳо олимони забоншинос ақидаҳои мухталифе доранд, вале дар бобати муносибатҳои синтаксисии калимаҳо чун зарурати иҷтимоӣ маҳсули инкишофи маънавии одамон аст, Масалан, олими забоншиноси тоҷик ханӯз соли 1962 дар асари худ “Пайдоиши забон ва инкишофи он” назари олимони намоёнро аз даврони қадим то замони ҳудаш чамъбаст карда, хулосаи худро баён кардааст. Аз ҷумла, дар мавриди маъногунҷонии калимаҳо ва муносибатҳои синтаксисии калимаҳо чунин гуфтааст: Материалист Демокрит мегӯяд, ки алоқаи маъногии калимаҳо ва ифодаи предмети онҳо аз тарафи одамон муқаррар карда шудааст ва забон маҳсули кашфиёти одамон мебошад.

Ва ин ҳама осори хаттӣ боигарии маънавии инсоният зарурати таҳқику баррасии чорҷӯбаҳои нутқи шифоҳӣ, ҷузъиёти нуктаҳои муҷаллои забони осори хаттӣ аз даврони қадим то даврони ҳозира ба мерос омадаро пеш овардааст. Ва ин асари хаттӣ ва андӯхтаҳои зиндагии инсоният дар марҳалаҳои гуногуни эволютсияи мафкуравии инсоният боиси таваҷҷуҳи ҳуди хирадмандони соҳибзабону ғайрзабонҳо гардидааст. Ва пуробурангии муносибатҳои синтаксисии дохилииборанигу дохилиҷумлагии алоқаҳои байниқадгари калимаҳо мавриди омӯзишу тадқиқ, сабаби ихтирои муайянкунӣ ва муайянҷойгузинкунии калимаҳо дар чорҷӯбаи ибораву ҷумлаҳо гаштааст. Чун зиндагии одамизод хеле ва хеле пуробурангу пурмоҷаро аст, вобаста ба падидаҳои зиндагӣ муносибатҳои байниқадгари одамон низ дар чорҷӯбаҳои ибораву ҷумлаҳо хангоми баёни як фикри фаҳмову мафҳум муқаррар гаштааст.

Ва маҳсули омӯзишу дастовардҳои тадқиқи таҳқиқи забондонону забоншиносони давру замонҳои гуногун, аз ҷумла, сарфу нахви забон, муносибатҳои алоқамандонаи калимаҳо, ки баҳси моро дар бар хоҳад гирифт дар сатҳу дараҷаҳои гуногун бо забонҳои мухталиф, аглаб ба забони арабӣ, таълиф шудаанд.

Ва ин таърихи омӯзишу таҳқиқи муносибатҳои синтаксисии забон гувоҳи он ҳолату вазъияти забонӣ мебошад, ки дар ҷараёни баёни андешаву афкори оғозу анҷом дошта пиндори ба гуфтору китобат пешбинишуда дорои оғозу анҷом ҳастанд. Ва лексикаи он калимапайвандҳо дар навбати худ маънову мухтавои комили мухтасарро дар худ ҷой дода сарҳадҳои дохилопазири мантиқиро дар ҷорҷубаҳои ибораҳову ҷумлаҳои соҳибмантиқ қарор додаанд. Ва ин муносибатҳои пайвандии мантиқӣ дар қолабҳои низоми муҷаллои грамматикӣ муназзам гаштаанд ва ҳукми раднопазири синтаксисии худро соҳиббанд, мисол:

1, с. 6(وَهُمْ بَعْدُ يُعْظَمُونَ الْكُفَّةَ وَمَكَّةَ وَيَحْجُونَ وَيَعْتَمِرُونَ، عَلَىٰ إِزْثِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلِ)

[Онҳо инчунин мувофиқи анъанаи боқӣ аз Иброҳиму Исмоил, Каъба ва Маккаро бузург ва гиромӣ медошанд. Ҳаҷ ва Умра анҷом медоданд].

Ҷумлаи ба ҳайси мисол пешниҳоднамуда танҳо ба хоҳири нишон додани пайҳам гузоштани сараъзои ҷумлаву аъзоҳои пайрави ҷумла ҳини баёни мазмуни ба ҷумлаҳои болоӣ алоқамандии мантиқӣ дошта оварда шудааст. Ва сараъзову аъзоҳои пайрав воқеан пайрави мантиқии яқдигарӣ буда, силсилаи мантиқии ҷумла тибқи қонуниятҳои системаи грамматикӣ сохтори грамматикӣ қорбурди гузаштагону муосирон мутаносибан ба занҷири мантиқӣ гусаста гашта, ҳукми грамматикаи қонуниятҳои системаи забони арабӣ қарор дода шудааст. Ин ҷумла бо ҷумлаҳои болоии матн ба мазмуни яқлухти асар тобеъ ва робита дар идомаи мухтаво пайдо гаштааст, бинобар ин пайвандаки "ва" дар оғози ҷумла омада мундариҷаи ҷумлаи худро ба мазмуни фавқуззикри рисола алоқадор сохтааст. Аз ин рӯ дар мавриди мушоҳидашуда пайвандаки "ва" "ва"-и ибтидо номида мешавад.

Бо ин мисоли овардашуда нишон дод, ки пайвандаки "ва" дар баробари атф қардани ду чиз ва ё чанд чиз инчунин ҷумлаҳоро низ аз ҷиҳати услубиву мантиқӣ ба ҳам пайваст қарда, мундариҷаро мазмунон ба ҳамдигар занҷирбанд сохтааст.

Мавридҳои зиёде дар “Китоб-ул-асном” ба назар мерасид, ки пайвандаки ва бо дигар калимаҳои ёрирасони нутқ пайвастагӣ намуда таркибҳои навро ифода қардааст (Ва соли ҷанги Макка буд, пайғамбар с.а.в. ба наздаш Халид ибни Валидро хонду сипас гуфт: “Бирав ба сӯи дарахти деҳаи дар водии Наҳла воқеъбуда (парастиишгоҳ) ва онро бибур”).

Дар ҷумлаи мазкур пайвандаки ва дар ибтидои ҷумла омада замонро ба ҳам алоқаманд қардааст, бо калимаи “ламма”, ки худ бо ҳарфи дигари атфи “фа”-и замонсоз яқҷоя омада, замонро ки ба замони ҷанги Макка росту баробар аст.

Ва ин вақту замоне ки дар худ ғунҷоиш додааст ба замони ҷанг барои гирифтани Макка, фатҳи Макка, рост омада, амале дарҷ гаштааст, ки бо амали яқум иртиботи замонӣ дошта ва бо он дақиқан ба вуқуъ пайвастааст.

Дар ҷумлаи фавқуззикр пайвандаки “ва” дар ибтидои ҷумла омада бо таркиби “ламма , фаламма” ки он ҳарду худ замонсоз буда , замони яқҷоя дар як вақт ё пайҳам баъди чанд муддати фосилаи вақт иҷроиш ёфтани ду амалро ифода қарда, таркиби ҳуруфи ифодакунандаи замон мегардад.

Дар ин сурати ифода бошад “Вафаламмо” замон, вақт, ҳангоми ҷараён доштани амалро дар худ ғунҷоиш додааст.

“Вафаламмо” – дар замоне, дар вақте, дар соле чунин зарфияти маъноӣ пайдо мекунад. Тобиши маъноии ҳосилшуда дар таркиби пайвандакии “Вафаламмо” дар айни замон, замони тулониро ифода қардааст. Замоне ки “Вафаламмо кона ҷому алфатҳ – соли фатҳ (ҷанг барои Макка) буд... Ин таркиби пайвандакии “Вафаламмо” дар баробари замони ҷанги Макка ба вуқуъ пайвастанӣ амале, ки сарҷумлаи ҷумлаи мураккаби тобеъ дар ҷорҷубаи баёни нутқи айнан нақлшуда анҷом дода шудааст, сурат гирифтааст.

Ва дар ҷумлаи нутқи айнаннақлшуда ҳарчанд идомаи ҷумлаи болоӣ аст, ҷумлаи амрӣ бо ду феъли амрӣ сохта шудааст ва замони дар таркиби замонсоз дар якҷоягӣ анҷом додашуда, иникоси замони вуқуи фармони пайғамбар соли фатҳи Макка дарҷ гардидааст. Дар маҷмуъ таркиби пайвандакӣ “Вафаламмо” тобеияти замони дорад.

Такмил ва инкишофи забон дар асоси тағйироти таърихии ҳаёти халқҳо ба вучуд меояд. Аз ин ҷост, ки инкишофёбии ҳар як забон аз рӯи тараққиёти ҳаёти он забон, ҳарчанд ба ҳамдигар хеш бошанд, ҳам як хел нест.

Ҳама гуна ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сарҷумла ва ягон аъзои онро шарҳу эзоҳ медиҳанд ва барои нишон додани чигунагии фикрҳои дар сарҷумла ифодаёфта хизмат мекунанд. Аз ин ҷост, ки ҷӣ аз ҷиҳати сохт ва ҷӣ аз ҷиҳати ба аҳаммияти бузург молик будан, хусусиятҳои гуногун доранд.

عبد الله (1, сах.37) فَلَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مَكَّةَ وَأَسْلَمَتِ الْعَرَبُ وَوَفِدَتْ عَلَيْهِ وَوَفِدَهَا، قَدِمَ عَلَيْهِ جَرِيرُ بْنُ مَسْلَمًا

[Вақте ки Расули Худо (саллаллоҳу ʔалайҳи васаллам) Маккаро фатҳ кард, вақте арабҳо ислом пазируфтанду ба назди ӯ (ба назди Пайғамбар) намояндагон фиристодагони арабҳо омаданд, дар ҳамон вақт ба наздаш (назди Пайғамбар) Ҷарир ибни Абдуллоҳ низ барои исломпазирӣ омад].

Дар ҷумлаи болозикр таркиби пайвандакӣ маъноӣ дошта, чанд амали дар як замон ба вуқуъ пайвастаро ба ҳам алоқаманд карда, дар як занҷири замониву мантиқӣ тобеъ кардааст.

Албатта тобеияти замони доштани чор ҷумла дар замони воқеияти амали исломпазирӣ занҷири муҳтавоӣ доранд. Ин таркибсозии ҳарфи атфи “фа” – ва вақте, ва замони – ҳамаи амалҳои ҷумлаҳои пайрави замонро дар итлоати худ дароварда боқӣ ҷумлаҳоро низ ба идораи ҳукми худ, иъробии худ нигоҳ доштааст.

Мусаллам аст, ки ин гуна манзараҳои услубӣ ва забони диди нав, таҳқиқи навро талаб дорад, ки дар мавриди минбаъда баъди хулосабарориҳо пешниҳод хоҳад гардид.

Ҳуруфи атф ва таркибҳои сохтаи онҳо дар “Китоб-ул-асном”-и Ибни Калбӣ тадқиқоти амиқро тақозо дорад. Чун ҳуруфи атф ва таркибҳои онҳо дар бунёди ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва хелҳои мутааддидаи он нақши ҷолиб доранд. Бо вучуди он, ки дар атрофи мавзуи ҳуруф ва иъробпазирӣ исмҳо тадқиқотҳо ва бобҳои алоҳида таълиф шудаанд, вале мавқеи ҳуруфи атф дар “Китоб-ул-асном”-и Ибни Калбӣ манзараҳои аҷоибии услубӣ, падидаҳои зебои замони соҳибанд, ки дар тадқиқоти суҳанҳои минбаъда пешниҳод мегардад.

Ҳанӯз асри гузашта муҳаққиқи забон ва услуби повести “Одина”-и устод Айни олими забоншинос Ҳусейнов Худойдод мавриди пайвандакҳо чун воситаи ёридиҳандаи нутқ чунин ибрази ақида кардааст: “Дар забони нависанда ёридиҳандаи нутқ, ки ба фикри гуфташуда тобишҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд, кам нестанд”.

Воқеан ҳамин зухуроти забони дар асари “Китоб-ул-асном”-и Ибни Калбӣ низ мушоҳида гардид, ки баррасии амиқро тақозо дорад.

АДАБИЁТ

1. Ибни Ал-Калбӣ “Китоб-ул-асном” Қоҳира, 1965.
2. Исаева Ф.А. Муъминов Ҳ.К. Граматикаи муҳтасари забони арабӣ. қисми 2. (муносибатҳои синтаксисӣ дар забони арабӣ. Душанбе, 2013.
3. Шартунӣ. “Мабодии-ул-арабӣ” Қоҳира-1966.
4. Ҳусейнов Худойдод. Забон ва услуби “Одина”-и С. Айни Душанбе, 1962.
5. Ҳусейнов Х. “Пайдоши забон ва инкишофи он” нашриёти давлатии Тоҷикистон. Душанбе. 1963

ҲУРУФИ АТФ ДАР "КИТОБ-УЛ-АСНОМ"-И ИБНИ КАЛБӢ

Нақши ҳуруфи атф-пайвандандакҳо ва таркибҳои пайвандакӣ дар маънофаринӣ ва сохтани занҷири мантиқии муҳтавоӣ асар хеле аҳамиятнок ба назар мерасад. Ҳамин маъногунҷониву маънофаринӣ дар асари Ибни Калбӣ хеле доманадор

мавриди истеъмол қарор дорад, ки дар маъруза танҳо пайвандаки “ва” дида баромада шуд.

Калидвожаҳо: ҳарф, ҳуруф, ҳуруфи аф, маъноҳои замонӣ, таркибҳои сермаъно.

СОЮЗЫ В "КИТОБ-УЛ-АСНОМ" ИБН КАЛБИ

Огромная роль союзов и их сочетаний с другими словами рассматривается в книге «Китоб–ул–асном» Ибн Калби в образовании новых смыслов и новых семантических образований.

Это языковое явление является очень широко применяемым стилем передачи содержаний и в статье раскрывается место союза “ва” и его образований в конкретных примерах.

Ключевые слова: союз, союзы, временное значение, многозначимость словообразований.

UNIONS IN "KITAB AL-ASNAM" IBN KALBI

The huge role of conjunctions and their combinations with other words is discussed in the book “Ini qalbi” in the formation of new meanings and new semantic formation.

This linguistic phenomenon is very widely used style of conveying content, and the article reveals the place of the conjunction “va” and its formations in specific examples.

Keywords: union, conjunctions, temporal meaning, polysemy of word formations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Худойдодова Санавбара* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи филологияи араб. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 938-17-99-19.

Сведения об авторе: *Худойдодова Санавбара* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025. г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 938-17-99-19.

Information about the author: *Hudoudodova Sanavbara* – Tajik National University, senior teacher of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 938-17-99-19.

ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИИ РУС

УПРАЖНЕНИЯ ПО РАЗВИТИЮ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛЕКСИКИ

Абдуллоева Т.М. – к.п.н., доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы ТНУ

Системный анализ лексики - один из самых распространенных и общепринятых методов ее изучения. В таджикских группах педагогических вузов наиболее интенсивно изучаются лексико-семантические группы слов, имеющие как минимум одну общую категориально - лексическую сему. Так, в значении глагола идти присутствуют грамматические семы «действие», «непереходность», категориально - лексическая сема «перемещение», дифференциальные семы «с помощью ног», «по твердой поверхности». Сема «перемещение» содержится и в значении глаголов бежать, лететь, ползти, тянуться и др., представляющих класс глаголов движения.

По таким же принципам в лексико-семантические группы объединены глаголы звучания, созидания, чувства и др. Практика показывает, что, если студентам, таджикских групп предложить перевести на родной язык, в нашем случае на таджикский, предложения Он пришел в Душанбе. Он приехал в Душанбе. Он прилетел в Душанбе. Он приплыл в Душанбе, во всех случаях они употребят один и тот же глагол в значении «прибыл», а на способ движения будут указывать только обстоятельственные слова по воздуху, по воде, на поезде, так как в таджикском языке способы движения не находят дифференцированного выражения в разных лексемах. Различная дифференциация понятий в разных языках - одна из причин многочисленных стилистических ошибок, появляющихся в результате дословного перевода с родного языка. Например: Он «посмотрел назад» вместо оглянулся; И это обстоятельство дает возможность представить... вместо позволяет представить.

Практика показывает, что одним из эффективных способов предупреждения подобных ошибок является изучение лексико-семантических групп глаголов вместе с качественно-обстоятельными определителями. Например, определяя содержательную структуру глаголов движения, целесообразно сразу вводить дифференциальные семы, характеризующие глаголы по способу и интенсивности движения: идти - «перебирая ногами», «нормально»; бежать - «перебирая ногами», «быстро»; лететь - «в воздухе», «очень быстро»; ползти - «всем телом», «медленно»; тянуться - «вереницей», «медленно»; течь - «потоком», «бурно», «медленно» [2, с.190].

Работу по изучению лексико-семантических групп глагола нужно проводить систематически, выполняя на каждом занятии (и при изучении текстов, и во время словарной работы) одно из заданий.

Задание 1. Подберите синонимы к глаголам броситься, строить, радоваться, печалиться, относиться, сказать. Определите, к какому классу относятся составленные синонимические ряды глаголов.

Задание 2. Употребите наиболее уместные в данном контексте глаголы из приведенного синонимического ряда. Определите, каким падежом они управляют. В романе «Герой нашего времени» М. Ю. Лермонтов удивительно поэтично (рисовать, изображать, рассказывать, повествовать, описывать, раскрывать, знакомить, показывать, сообщать) чудесные картины природы. Бабушка (броситься, кинуться, ринуться, метнуться, устремиться) ко мне и схватила меня на руки. Вьетнамский народ долго (драться, бороться, биться, сражаться, воевать) за свободу.

Задание 3. Подберите к глаголам говорить, встречать, писать, петь определительно-обстоятельные слова, выраженные наречиями и наречными сочетаниями.

Для справок: открыто, громко, шепотом, радостно, взволнованно, спокойно, уверенно, неуверенно, без толку, без умолку, раздраженно, не спеша, певуче, четко,

непрерывно, в сердцах, впопыхах, смешно, неинтересно, тихо, отчетливо, звучно, быстро, медленно, плохо, долго,- прямо, хорошо, бегло, логично, пышно, лениво, твердо, интересно, увлеченно, насмешливо, торопливо; приветливо, радостно, торжественно, тепло, хорошо, восторженно, торопливо, искренне, дружелюбно, сердечно, горестно, враждебно, холодно, отлично, горячо, сухо, по-дружески, по-товарищески, по-братски, весело, печально, гостеприимно, мысленно, неожиданно-негаданно, нечаянно, неожиданно, неласково, неприветливо; грамотно, аккуратно, разборчиво, быстро, крупно, мелко, правильно, трудно, прямо, красиво; весело, задушевно, зажигательно, грустно, душевно, радостно, звучно, громко, негромко, хорошо, плохо, фальшиво.

Задание 4. Составьте предложения с несколькими образованными словосочетаниями.

Задание 5. Из задания 3 выпишите словосочетания с синонимичными и антонимичными определительными наречиями.

Задания можно усложнить или выполнить аналогичные со словами других семантических классов, например: учить, думать и др. [2, с. 205]

Установление смысловых отношений в лексико-семантической группе путем подбора синонимов, антонимов, выявления их сочетательных особенностей развивает и обогащает речь студентов.

Большинство приемов в работе над ошибками в письменной речи основаны на запоминании. Целесообразнее же работу над ошибками в письменной речи проводить на более высоком уровне, помогая осознать системные явления русского языка с тем, чтобы вырабатывать навыки самоконтроля, умения самостоятельно определять характер ошибок и способы их исправления. Студенты должны ощущать практическую пользу от такого труда, понимать, что они делают и зачем. В связи с этим необходимо решить следующие вопросы: 1) как добиться того, чтобы при письме в случае сомнения студент смог быстро вспомнить правило, помогающее избежать ошибки, 2) как практически нужно исправлять ошибки, чтобы не повторять их на письме?

Ошибки в письменной речи целесообразно рассматривать в соотношении со структурными частями слова: ошибки в приставках, корне, суффиксах, окончаниях.

Как показывает анализ письменных работ, наиболее часто встречаются ошибки в корне слова, например в слове посвящение. Без знания родственного слова свят, которое школьникам чаще всего неизвестно, студент не сможет подобрать проверочное слово. Такие ошибки характерны для учащихся всех национальностей и даже для русских, так как умение проверять безударные гласные в корне становится реальным лишь по мере обогащения речи лексикой, приобретения способности различать родственные слова и уметь правильно ставить в слове ударение. Притом большое количество слов с непроверяемыми гласными в русском языке, например собака, корова, редиска и др., затрудняет применение правила, студентам часто приходится пользоваться словарем.

Большое количество ошибок студенты допускают в окончаниях слов. Правильное написание окончаний, например существительного, зависит от усвоения определенного комплекса умений: правильно его склонять; определять, с каким словом (главным) оно связано в предложении, в каком падеже, числе употребляется зависимое слово. Комплексом умений обусловлено и правильное написание окончаний прилагательных, причастий, числительных, местоимений и глаголов [3, с.100].

После усвоения студентам правила правописания глаголов I и II спряжения с целью выяснения причин ошибок,- допускаемых ими в глаголах настоящего и будущего времени (простого), целесообразно предложить написать диктант, а затем с глаголами, в которых неправильно написаны окончания, выполнить следующие задания:

1. Выписать сочетание глагола с главным словом. Вместо ошибочного написания в окончании поставить точки (тает снег).
2. Написать глагол в неопределенной форме (таять)]
3. Определить спряжение глагола;

4. Вместо точки вставить правильную гласную (тает снег). Цель заданий: выявить умение последовательно выполнять умственные действия, необходимые для формирования данного навыка, и определить причины ошибок при применении правила [3, с.102].

В процессе обучения были использованы диктант и упражнения. Причины ошибок были следующими: студенты не знали неопределенной формы глагола (писали «таеть», «таить»), неправильно определяли спряжение, забыли окончания I и II спряжения.

Выполнялись также задания с целью выяснения причин ошибок в согласовании других частей речи и управлении. Оказалось, что причиной большого количества ошибок является неумение различать главные и зависимые слова. Результаты подсказали вывод: в систему исправления ошибок должна быть заложена программа осознания умственных действий, необходимых для применения каждого правила, которое в процессе изучения студент, возможно, недостаточно прочно усвоил. Знание того, в какой части слова допущена ошибка, может способствовать быстрой ориентации в выборе нужного правила в том случае, когда студент во время письма сомневается, как надо писать, или когда, не задумываясь, пишет ошибочно (в работе же над ошибками студент должен самостоятельно применить нужное правило и исправить ошибку).

На основе данных выводов составлены следующие рекомендации для работы над орфографическими и грамматическими ошибками:

Выписать все слова, в которых преподаватель подчеркнул ошибки; вместо ошибочного написания поставить в словах точку. Определить, в какой части слова допущена ошибка.

В зависимости от того, в какой части слова она допущена, выполнить задания:

а) если ошибка в приставке, выписать приставку и образовать с ее помощью несколько слов, написать контрольное слово правильно;

б) если ошибка в приставках на з, с, например возглавил, воспрепятствовал, повторить звонкие и глухие согласные, написать контрольное слово правильно, дать примеры;

г) если ошибка в корне слова, предложить задание: подобрать к предлагаемому слову ряд родственных слов, расставить в них ударения, подчеркнуть проверочные слова (среди примеров может быть несколько проверочных слов), написать предлагаемое слово правильно. Для исправления ошибок в написании сомнительных и непроизносимых согласных достаточно подобрать проверочное слово.

Таким образом ошибки в окончаниях следует классифицировать по частям речи. Правильное написание окончаний существительных обусловлено комплексом умений. Но его нужно упорядочить.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева Т.М. Совершенствование профессиональной письменной речи студентов - таджиков // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2021. № 3. С. 170-178.
2. Т.А. Связная речь // Методика развития речи на уроках русского языка: Книга для учителя / Под ред. Т.А. Ладыженской. М.: Просвещение, 1991.-С. 189-235.
3. Львов М.Р. Речевое развитие человека // Начальная школа, 2000, № 6. -С. 98-105.

МАШҚҶО БАРОИ ИНКИШОФИ НУТҚИ ХАТТӢ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ЛУФАТ

Дар ин фишурда сухан дар бораи тарзи ташкил намудани машгулиятҳои инкишофи нутқ барои донишҷӯёни тоҷик дар дарсҳои забони русӣ меравад. Гуфтан мумкин аст, ки яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои сатҳи фарҳанги инсон, тафаккур, заковати ӯ сухани шифоҳӣ ва хаттӣ мебошад. Қайд кардан мумкин аст, ки инкишофи нутқи хаттӣ принципҳои асосӣ, усулҳои методӣ, системаҳои кор оид ба инкишофи нутқи

донишҷӯёнро нишон дода, хусусияти нутқи шифохиرو хамчун асоси нутқи хаттӣ ба вучуд меорад.

Калидвожаҳо: махорат, малака, такмил, нутқ, нутқи хаттӣ, нутқи шифоҳӣ, инкишоф.

УПРАЖНЕНИЯ ПО РАЗВИТИЮ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛЕКСИКИ

В данной статье рассматриваются организационные формы занятия по развитию речи студентов-таджиков на занятиях русского языка. Можно отметить, что одним из важнейших показателей уровня культуры человека, его мышления, интеллекта является устная и письменная речь. Следует отметить, что развитие письменной речи и выделяет основные принципы, методические приемы, системы работы по развитию речи студентов, создает характеристику устной речи как основы письменной речи.

Ключевые слова: умение, навыки, совершенствование, речь, письменная речь, устная речь, развитие.

EXERCISES TO DEVELOP WRITTEN SPEECH WHEN LEARNING VOCABULARY

This article discusses the organizational forms of classes on the development of speech of Tajik students in Russian language classes. It can be noted that one of the most important indicators of a person's level of culture, his thinking, and intelligence is oral and written speech. It should be noted that the development of written speech highlights the basic principles, methodological techniques, systems of work on the development of students' speech, creates a characteristic of oral speech as the basis of written speech.

Keywords: ability, skills, improvement, speech, written speech, oral speech, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Тутинисо Менгулоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** abdulloeva.64@mail.ru. **Телефон:** (+992) 988-50-10-13.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Тутинисо Менгулоевна* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** abdulloeva.64@mail.ru. **Телефон:** (+992) 988-50-10-13.

Information about the author: *Abdulloeva Tutiniso Menguloevna* – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** abdulloeva.64@mail.ru. **Phone:** (+992) 988-50-10-13.

РАЗЛИЧИЯ В СТРУКТУРЕ МНОГОЗНАЧНОГО СЛОВА РУССКОГО И РОДНОГО ЯЗЫКА

Абдурасулов З.А. – к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы ТНУ
Назарова Ф.И. – ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы ТНУ

Поскольку сложная система соотношений наблюдается в большинстве случаев у многозначных слов, то в процессе работы над ними следует больше внимания уделять разъяснению значений (особенно тех, на которые допускаются ошибки), сочетаемости их с другими словами, употреблению в речи. При обучении русской лексике важно

учитывать и формальную сторону слов русского и родного языков. Исходя из формы соотносящихся слов, можно выделить две группы русских слов, усвоение которых связано с определенными трудностями: а) слова, отличающиеся по своей структуре от слов родного языка учащихся; б) слова, близкие или совпадающие по звучанию.

В процессе работы над многозначной лексикой следует обращать внимание учащихся на указанные различия в структуре слова, так как незнание этих различий ведет к ошибкам (особенно в упражнениях творческого характера), которые заключаются в образовании слов по образцу родного языка.

Для формирования умений и навыков правильного употребления русских многозначных слов, отличающихся по своей структуре от слов родного языка, необходимо акцентировать их формальные различия, тренировать в употреблении названной лексики.

Особую группу составляют русские слова, близкие или совпадающие по звучанию со словами родного языка учащихся. Это важный пласт лексики, с которым связано немало ошибок в речи учащихся.

Однако не все исконные общие слова в разных языках сохранили свое первоначальное значение. Еще в большей степени это относится к языкам, генетически более далеким. В ряде случаев происходила дифференциация значений, но по звуковому облику слова оставались близкими.

Сопоставительное изучение неродственных языков является, по нашему мнению, одним из важнейших вопросов методики преподавания русского языка в национальном вузе. Однако, несмотря на принадлежность русского и таджикского языков к различным языковым системам, при передаче мысли (в общем речевом потоке) оба языка пользуются сопоставимыми языковыми средствами. Данными психологии и теории обучения (дидактики) обосновано, что практически любым языком можно овладеть только в процессе речевой деятельности. Обучение же речевой деятельности основывается на знаниях теории (в данном случае грамматических правил), которая проверяется и подкрепляется практикой и включает в себя приобретение знаний, формирование умений и выработку навыков. Процесс усвоения навыков должен проходить в условиях активной мыслительной деятельности и, в конечном итоге, способствовать формированию творческого мышления.

Известно, что слова, обозначающие предметы, явления, признаки, действия и т.п., которыми оперирует говорящий в процессе языковой коммуникации имеются и в русском и таджикском языках, как и в других. Но морфологическое строение слов, законы построения словосочетаний и предложений, способы выражения грамматических значений в различных языках различны.

Особенности русского словоупотребления, русской фразеологии, частота употребления отдельных групп лексики, типы значений русского многозначного слова, русская лексическая и грамматическая стилистика – все эти вопросы еще не получили полного научного освещения в сопоставительном плане. В методической науке также существуют различные мнения относительно того, в каком объеме, какие языковые явления русской и родной речи следует сопоставлять, а какие не требуют такого сопоставления. Вопросы эти очень важны как для вузовской, так и для школьной практики, они нуждаются в глубоком и разностороннем изучении.

О важности и актуальности указанных вопросов свидетельствуют различного рода дискуссии, конференции, проведенные в последние годы и посвященные поискам более эффективных средств и методов преподавания русского языка в национальных школах и вузах.

Направляющим фактором процесса обучения, овладения знаниями, обеспечивающими речевую деятельность на втором языке, служит лексическая работа, ибо, развивая логическое мышление обучаемых, преподаватель должен вооружить их средствами формирования мыслей и чувств, должен воспитывать у учащихся сознательное отношение к своей речи, чего невозможно провести без знания теоретических сведений по лексике русского языка.

Каждое слово имеет лексическое и грамматическое значение, которое проявляется в языке по-разному. Грамматическое значение проявляется в выражении категорий рода, числа и падежа некоторых частей речи и др. категориями. Лексическое значение приводит к образованию различных по составу и значению свободных и несвободных именных словосочетаний с зависимым к ним словами.

Изучение русского многозначного слова, представляющего собой сложную систему лексико-семантических вариантов, вызывает особые трудности у нерусских учащихся. При усвоении семантики многозначного слова студенты национальных групп сталкиваются с трудностями, обусловленными влиянием одной языковой системы на другую. Лексические значения слов в русском и родном языке учащихся не совпадают. Иногда они шире в русском языке, а иногда уже, чем в языке обучаемого. В связи с этим явление полисемии представляет собой одну из объективных трудностей изучения лексики русского языка таджикскими учащимися. Этим обуславливаются многие трудности лексической работы в национальной аудитории. Обычно трудности связаны, с одной стороны, с особенностями лексической системы самого русского языка, а с другой – со спецификой лексики родного языка учащихся.

Трудности, возникающие при усвоении лексических единиц, нередко обусловлены как сложностью семантических отношений между лексико-семантическими вариантами русского многозначного слова, так и несовпадением семантических структур русского слова и соответствующего ему слова родного языка. Виды семантического контекста (тех языковых условий, в которых проявляется то или иное значение многозначного слова) в каждом языке имеют свою специфику. Например, полисемия прилагательных позволяет им с различными именами существительными выразить в каждом из сочетаний одно из своих значений, поэтому одно и то же прилагательное включается в различные сочетания с существительными: «туманное утро», «туманный разговор», «туманный взор»; «бумажный змей», «бумажная душа», «бумажная промышленность»; «золотая ложка», «золотая осень», «золотой призёр», «золотая молодежь», «золотой характер», «золотой урожай», в которых только в первых сочетаниях прилагательные употреблены в прямом значении, а в остальных – в переносном значении. Переносное употребление прилагательных приводит к изменению основного его значения и приобретению определенной стилистической окраски.

«Именно лексическая многозначность слова, – отмечает Д.Н.Шмелев, – делает своеобразие словарного состава отдельных национальных языков, поскольку характер объединения значений в границах одного слова, виды связи между разными значениями того же слова во многом различны в разных языках. Поскольку значения многозначного слова образуют некоторое сложное семантическое единство, они должны быть представлены как единицы смысла, которые подчинены известной организации внутри слова» [1:78].

Семантическая структура многозначного слова отражает сложный процесс познания окружающей действительности, и сегодня этот факт в определенной мере стимулировал многочисленные концептуальные исследования, которые изучают формы представления знаний о мире и способы их реализации в языке [2, с.124]. Полисемия существенным образом определяет своеобразие лексической системы языка. Отдельные значения многозначного слова реализуются в плане лексической парадигматики, синтагматики и словообразования. Именно отдельное значение полисемичного слова является носителем свойств, реализующихся на разных уровнях языковой структуры. Согласно концептуальному учению, сознание человека, анализируя мир, вырабатывает отражающие его понятийные категории; эти категории передаются в одних языках одними грамматическими и лексическими средствами, а в других языках иными. Например, слово «дубина» (тадж. калтак, таёк; одамидагал (кундзехн), каллаварам, каллакаду, ландахур) – Так, в узком смысле значением слова «дубина» является понятие об определенной категории предметов, которая выделяется из более общей, родовой категории «палок» на основе двух дифференциальных, то есть отличительных

признаков: «большой размер» и «большой вес». «При широком понимании в значение слова «дубина» в русском языке входит не только информация об определенном классе предметов, называемая «лексическим значением», но и информация об устойчиво связанных с представлением об этом предмете свойстве «тупости», называемая коннотативным значением, а наряду с этим еще информация о том, что это слово согласуется с другими словами как существительное женского рода, которая называется грамматическим значением.

Как известно, в разных языках семантическая структура слов имеет довольно большие расхождения: «...каждый язык представляет собой как своеобразную, самобытную и неповторимую систему внешних различий, так и индивидуальную, самобытную и неповторимую систему значений» [3, .33]. Неточное знание объема значений русского слова студентами национальных групп, перенесение особенностей слова родного языка на соответствующее русское ведет к ошибкам в их речи.

Выявлению причин, тормозящих усвоение лексики, способствует сопоставительное изучение русского и родного языков учащихся. Следует отметить, что вопрос сопоставления фактов родного и неродного языков имеет давнюю историю. Еще Ф.И.Буслаев, К.Д.Ушинский, В.А.Богородицкий, Е.Д.Поливанов и др. были сторонниками сопоставительного анализа. Сопоставление фактов родного и неродного языков, переводы с родного языка на иностранный и, наоборот, они считали весьма желательными и полезными явлениями в практике обучения неродному языку. Обращаясь к истории изучения нерусских языков, следует заметить также и то, что в свое время при практическом овладении неродным языком пропагандировался так называемый "натуральный метод", который отрицал полезность переводно-грамматического метода и требовал прежде всего научить учащихся говорить на иностранном языке. Сторонники "натурального метода" были принципиальными противниками вмешательства родного языка учащихся в процесс обучения неродному.

Проблема наиболее рационального пути в обучении неродному языку была затронута в трудах крупнейших представителей лингвистической науки и методики.

Один из виднейших лингвистов современности акад. Л.В.Щерба высказал ряд принципиальных замечаний по вопросу о взаимоотношениях между родным и неродным языком учащихся в процессе их изучения. Он считал, что "сознательное и систематическое изучение обоих языков со взаимным отталкиванием обеспечивает их чистоту при наличии правильных образцов того и другого". И далее учащиеся должны изучать всякое новое более трудное явление иностранного языка, сравнивая его с соответственным по значению явлением родного языка" [4]. Однако он возражает против чрезмерного увлечения сопоставлением, считая, что к сопоставлению следует прибегать только тогда, когда оно может принести пользу учащимся, в основном, при прохождении "трудного" языкового материала.

Ошибочное употребление слова, вызванное незнанием или неточным знанием его семантики, связано с интерферирующим влиянием родного языка студента-таджика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шмелев Д.Н. Проблема семантического анализа лексики. На материале русского языка. – Москва: Наука, 1973. – 280- С.78
2. Усманова Н., Испандияров Б. Использование многозначных глаголов для практического совершенствования речи учащихся иноязычных групп среднеспециальных учебных заведений Республики Узбекистан. Педагогика сегодня: проблемы и решения: материалы Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2017 г.). Чита : издательство «Молодой ученый», 2017. 124- 128 с. с.124
3. Бакеева Н.Э. Изучение родного языка как положительный: фактор овладения нерусскими учащимися грамматическим строем русского языка//Развитие двуязычия в процессе обучения в национальных школах РСФСР (Нальчик, 1976). – М., 1976. – С.96-98.

4. Щерба Л.В. Преподавание языка в школе: Общие вопросы методики: Учебное пособие для студ. филолг. фак.-3-е изд., испр. и доп.- СПб.: Филологический факультет СПбГУ, М.: Издательский центр «Академия», 2002.

ТАФОВУТ ДАР СОХТОРИ КАЛИМАИ БИСЕРМАЪНОИ РУСӢ ВА ЗАБОНИ МОДАРӢ

Барои истифодаи дурусти калимаҳои бисермаъноии русӣ, ки аз рӯи сохтори худ аз калимаҳои забони модарӣ фарқ мекунанд, фарқиятҳои расмии онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Истифодаи нодурусти калимаҳо бо таъсири халалдоркунандаи забони модарии донишҷӯи тоҷик алоқаманд аст. Барои ташаккули малакаи истифодаи дурусти калимаҳои бисермаъноии русӣ, ки аз рӯи сохтори худ аз калимаҳои забони модарӣ фарқ мекунанд, фарқиятҳои расмии онҳоро таъкиди карда, дар истифодаи луғати номбаршуда омӯзонидани лозим аст. Истифодаи нодурусти калима, ки аз нодонӣ ё дониши нодурусти семантикаи он ба вучуд омадааст, бо таъсири халалдоркунандаи забони модарии донишҷӯи тоҷик алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: калимаҳои бисермаъно, яқояшавӣ, луғати русӣ, сохтори калима.

РАЗЛИЧИЯ В СТРУКТУРЕ МНОГОЗНАЧНОГО СЛОВА РУССКОГО И РОДНОГО ЯЗЫКОВ

Для правильного употребления русских многозначных слов, отличающихся по своей структуре от слов родного языка, необходимо учитывать их формальные различия. Ошибочное употребление слова связано с интерферирующим влиянием родного языка студента-таджика. Для формирования умений и навыков правильного употребления русских многозначных слов, отличающихся по своей структуре от слов родного языка, необходимо акцентировать их формальные различия, тренировать в употреблении названной лексики. Ошибочное употребление слова, вызванное незнанием или неточным знанием его семантики, связано с интерферирующим влиянием родного языка студента-таджика.

Ключевые слова: Многозначные слова, сочетаемость, русская лексика, структура слова.

DIFFERENCES IN THE STRUCTURE OF A POLYSEMOUS WORD IN RUSSIAN AND IN THE NATIVE LANGUAGE

For the correct use of Russian polysemous words that differ in structure from words of the native language, it is necessary to take into account their formal differences. The erroneous use of words is associated with the interfering influence of the Tajik student's native language. To form the skills and abilities of the correct use of Russian polysemous words that differ in structure from words of the native language, it is necessary to emphasize their formal differences, train in the use of the named vocabulary. The erroneous use of a word caused by ignorance or inaccurate knowledge of its semantics is associated with the interfering influence of the Tajik student's native language.

Keywords: Polysemous words, compatibility, Russian vocabulary, word structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдурасулов Зиёдулло Абдухошимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти русӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Телефон:** (+992) 915-64-83-83.

Назарова Фарзона Исмолидиновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Телефон:** (+992) 070-03-16-16.

Сведения об авторах: *Абдурасулов Зиёдулло Абдухошимович* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры методики преподавания русского языка и

литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Телефон:** (+992)-915-64-83-83.

Назарова Фарзона Исломидиновна – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Телефон:** (+992) 070-03-16-16.

Information about the authors: Abdurasulov Ziyodullo Abdukhoshimovich – Tajik National University, of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Phone:** (+992) 915-64-83-83.

Nazarova Farzona Islomidinovna – Tajik National University, of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** farz.97@mail.ru. **Phone:** (+992) 070-03-16-16.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Атакуллаев У.И. – к.п.н., доцент кафедры русского языка для
нефилологических факультетов ТНУ*

В последние годы все более динамично складывается тенденция реформирования образования, целью которой становится внедрение новых технологий и методик обучения в практику отечественного образования. Существует множество методик обучения, однако не все из них являются реальными и перспективными для применения на практике. Наиболее благоприятные методики совмещают в себе множество глобальных функций, направленных на становление образования. Сама сущность понятия «методика обучения» представляет собой одну из структурных единиц современного процесса обучения, направленного на развитие и становление мысли, как основного, в деятельности обучающегося, формирование навыков самостоятельного поиска и обработки информации в гармонии с саморазвитием, информатизацией и глобализацией общества в целом.

Целью данной статьи выступает рассмотрение конкретных перспективных методик и их роли в системе обучения как со стороны развития системы высшего образования, так и в контексте развития обучающихся. Рассматривая данное понятие хочется сказать о том, что оно является более общим, т.к. включает в себя все основные компоненты образовательного процесса. Стоит учесть, что «методика обучения» и «методология» являются различными понятиями. Любая методология обучения всегда входит в методику, т.к. является её основной составляющей. Хочется добавить, что данная методика обучения при правильном создании условий приведет к разработке новых методик управления качеством деятельности, осуществляемой в рамках педагогического процесса, причем не только в условиях высшего образования, но и на остальных ступенях образования. Конечная цель такой методики обучения, исходя из вышесказанного, заключается в оптимизации всех компонентов образовательного процесса, а именно методик, форм, средств, педагогических технологий. Конечно, сущность опережающей методики обучения не заканчивается на прогнозировании, хотя оно и играет особую роль при построении моделей образовательной системы на опережающем уровне. Еще одной важной составляющей опережающего обучения является ускоренное формирование компетенций будущего специалиста за счет точечного опережающего предоставления информации в виде краткого знакомства с отдельными положениями фактического материала, который будет изучаться в ходе дальнейшей деятельности. [1].

Сущность данной методики заключается во включении творческого подхода к организации учебной деятельности. При таком раскладе студент преобразуется в

активного участника образовательного процесса, что приводит к увеличению успеваемости, заинтересованности и мотивации в образовательной деятельности. Использование активных методов взаимодействия обеспечивает не только повышение объективности оценки знаний за счет оперативного характера деятельности, но и приводит к большому охвату студентов различных групп для включенности в приведенный материал. Стоит учесть, что данная методика включает в себя множество методов активного взаимодействия с учащимися, которые позволят не только способствовать повышению активности студентов, но и развивать их творческое мышление, навыки работы со сложной структурированной информацией (за счет предоставления заданий, связанных с классификацией материалов в виде кроссвордов, древа понятий и пр.), расширять области получаемых знаний [5]. Интерактивная; затрагивая предполагаемый результат, хочется сказать, что интерактивная методика является наиболее перспективной в ключе подготовки высококвалифицированных специалистов, способных не только интегрировать свои практические и теоретические знания в систему навыков, но и использовать их в ходе практической деятельности, связанной с новыми технологиями. Данная методика по своей специфике частично схожа с опережающей, однако базируется на более системной методологии, позволяющей не подстраиваться под образовательную среду, а внедряться, изменяя при этом объект обучения, путем превращения его в субъект. При интерактивной методике студент часто является соавтором в деятельности преподавателя (связанной с организацией и проведением образовательного процесса), благодаря чему достигаются наиболее высокие результаты.

Успешный потенциал личности и его порывы удовлетворяются путем реализации потребностей студентов в ходе учебно-воспитательной работы. Здесь формируются такие качества личности, как умение быстро интегрироваться; умение генерировать нестандартные пути решения (идеи); критическое мышление; мобильность; способность нести ответственность не только в индивидуальном, но и групповом характере; умение работать как индивидуально, так и парно, в команде; умение моделировать, структурировать, превращать. Интерактивное обучение позволяет создать комфортные условия для реализации личностных потребностей, творческой успешности, интеллектуальной удовлетворенности. Данная специфика достигается путем использования интерактивных технологий в обучении, основанных на личностно-деятельностном подходе.

Интерактивное обучение является одним из популярных методик обучения, включающих в себя ситуативные и не ситуативные методы обучения. Важным компонентом интерактивного обучения выступает взаимообучающий подход, при котором студент и преподаватель находятся в равных условиях (являются равноправными субъектами обучения). При таком раскладе студенты становятся ответственными за результаты обучения. Исследователями доказано, что интерактивное обучение позволяет создать непринужденную атмосферу в ходе учебной работы, повышает уверенность у участников образовательного процесса, а также приводит к сотрудничеству между всеми субъектами. Важным здесь становится то, что авторитарная позиция преподавателя подвергается нивелированию, что приводит к активизации даже самых застенчивых учащихся. Интерактивная методика обучения чаще всего включает в себя такие интерактивные методы, как тренинг; кейс-задача; мастер-класс; конференция; тестирование; ситуационный метод; игровой метод; круглый стол; мультимедийные лекции; электронные учебные издания. При этом практическая деятельность всегда сопровождается раздаточными материалами различного (аудио, видео) характера.

По мнению С.В. Лаптевой «это помогает формированию профессионального потенциала будущих специалистов» [4]. 1. Обеспечение глубины изучаемых материалов за счет применения всех уровней познания. 2. Возможность различного подхода к любой аудитории со стороны преподавателя. 3. В ходе деятельности осваиваются важные навыки и умения, при этом изменяется характер мотивации (от внешней

переходит к внутренней). Данные преимущества обуславливают популярность данной методики среди преподавателей различных вузов, т.к. позволяют значительно улучшить уровень успеваемости, усвоение материала и приобретение знаний. 4) Методика проблемного обучения; сущность данной методики заключается во включении студентов в самостоятельную поисково-активную деятельность для решения учебных проблем и задач, в ходе которых у обучающихся происходит формирование познавательной активности, интереса, самостоятельности, творческих способностей, критического мышления, а также новых компетенций. Суть данной методики заключается в постановке ряда проблемных вопросов обучающимся в ходе объяснения лекционного материала, а также при проведении практических занятий. На конкретном примере преподаватель демонстрирует студентам всю сущность научного познания, при этом сохраняя логику изложения. В ходе применения метода поисковой беседы студенты решают поставленную задачу самостоятельно, а при возникших трудностях получают рекомендации от преподавателя (в виде подсказок, кратких тезисов). Это позволяет наиболее точно формировать научное мировоззрение у учащихся. При этом важным становится развитие навыков самостоятельного разрешения проблем, различия сущности понятий, их истинности и научности.

При проблемном обучении истинные знания становятся личными убеждениями, что и обеспечивает формирование познавательной самостоятельности, творческого мышления, профессиональных компетенций [7]. 5) Методика эвристического обучения; ценность данной методики заключается в возможности спроектировать деятельность обучающегося. Данная методика представляет собой беседу, включающую в себя ряд логически взаимосвязанных вопросов, каждый из которых по отдельности представляет собой конкретную задачу, решение которой приведет к познанию истинного знания. Данная методика схожа с проблемным обучением, однако не совпадает с ним. Эвристическое обучение больше склоняется в сторону творческой деятельности, т.к. позволяет включать наиболее эффективно творчество в мыслительный процесс. Каждый студент имеет внутреннюю потребность в творческом характере деятельности, что в принципе является должной закономерностью развития личностного потенциала. Сама специфика эвристического обучения выстраивается таким образом, что характер учебно-воспитательного процесса полностью зависит от общей активности каждого студента. При этом, педагог, при планировании деятельности, должен учитывать, какие знания есть у учащихся на момент изучения дисциплины, а также насколько развиты их творческие возможности. За счет использования эвристического метода учащимся предоставляется возможность самостоятельно осуществлять поиск через творческий подход.

При проведении деятельности важно учитывать, что выполнение задач эвристического обучения напрямую зависит от общих особенностей обучающихся. Так, к основным задачам эвристического обучения можно отнести: 1) Развитие компетенций; 2) Развитие творческого и критического мышления; 3) Воспитание самостоятельности; 4) Постоянная подпитка знаниями учащихся. При этом, занятия носят заранее ценный характер, т.к. обучающиеся занимаются самостоятельным поиском знаний, учатся применять их на практике, опираясь на собственный опыт. При этом роль педагога заключается лишь в принятии верного логически сформулированного и обоснованного решения задачи. Стоит отметить, что хоть эвристический метод является позитивным в применении, но его нельзя интерпретировать как универсальный метод. Его разноплановый характер достигается лишь при верном сочетании с другими методиками обучения, что позволит в комплексе сформировать у учащихся собственной позиции в контексте сложившегося миропонимания [2, 3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Баринов Э.Ф. Формирование профессиональных компетенций врача: возможности технологии опережающего обучения на теоретических кафедрах // Непрерывное образование: XXI век. 2018. №2 (22). URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-professionalnyh-kompetentsiy-vracha-vozmozhnosti-tehnologiioperezhayuschego-obucheniya-na-teoreticheskikh-kafedrah> (дата обращения: 20.11.2020).

2. Винникова И.С., Кузнецова Е.А. Особенности применения дистанционных методов обучения в современных условиях самоизоляции // Проблемы современного педагогического образования. 2020. № 67-1. С. 53-56.
3. Кретьева Д.А. Использование эвристического метода в творческом развитии личности обучающегося // Научные исследования в образовании. 2010. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanieevristicheskogo-metoda-v-tvorcheskom-razviti-i-lichnosti-obuchayushegosya> (дата обращения: 20.11.2020).
4. Лаптева С.В., Семенова Д.Н., Соловей М.В. Интерактивные методики обучения в вузах // Kant. 2018. №4 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktivnye-metodiki-obucheniya-v-vuzah> (дата обращения: 20.11.2020).
5. Львов Л.В. Прогнозируемый темп формирования компетентности как инструмент педагогического управления опережающим уровнем образования // Образование и наука. 2017. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prognoziruemyy-temp-formirovaniya-kompetentnosti-kak-instrumentpedagogicheskogo-upravleniya-operezhayuschim-urovнем-obrazovaniya> (дата обращения: 20.11.2020).

УСУЛҲОИ ПЕРСПЕКТИВНОКИ ТАЪЛИМ ДАР СИСТЕМАИ МАЪЛУМОТИ ОЛӢ

Дар ин фишурда якчанд усулҳои таълим дар заминаи самараноктарин дар фаъолияти амалӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муосири таълими баррасӣ мешаванд. Ҳангоми таҳлил ва ҷамъбасти сарчашмаҳои педагогии адаби маълум гардид, ки маъмултарин усули таълими интерактивӣ ва проблемавӣ мебошанд, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои муассир имкон медиҳанд. Ҳаминро ҳам ба назар гирифта лозим аст, ки усулҳои пешқадами таълим барои минбаъд инкишоф додан ва дар амалия истифода бурдан перспективаноктарин мебошанд. Мутаассифона, набудани таҷрибаи татбиқ онро дар пасманзари усулҳои проблемавӣ ва интерактивии омӯзиш асосноктар намекунад.

Калидвожаҳо: омӯзиши интерактивӣ, методологияи проблемавӣ, методологияи пешрафта, омӯзиши эвристикӣ, таҳсилоти олӣ.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются, несколько методик обучения в контексте наиболее эффективных при практической деятельности, для достижения современных образовательных целей. В ходе анализа и синтеза литературных педагогических источников было выяснено, что наиболее популярными являются интерактивная и проблемная методики обучения, позволяющие достичь наиболее эффективных результатов деятельности. Также важно учесть, что опережающая методика обучения является наиболее перспективной для дальнейшего развития и использования на практике. К сожалению, недостаток опыта применения не делает её более обоснованной на фоне методики проблемного и интерактивного обучения.

Ключевые слова: интерактивное обучение, проблемная методика, опережающая методика, эвристическое обучение, высшее образование.

PROMISING TEACHING METHODS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

This article discusses several teaching methods in the context of the most effective ones in practical activities to achieve modern educational goals. During the analysis and synthesis of literary pedagogical sources, it was found that the most popular are interactive and problem-based teaching methods, which allow achieving the most effective results. It is also important to take into account that advanced teaching methods are the most promising for further development and use in practice. Unfortunately, the lack of application experience

does not make it more justified against the backdrop of problem-based and interactive learning methods.

Keywords: interactive learning, problematic methodology, advanced methodology, heuristic learning, higher education.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Атакуллаев Усмон Исмоилович* – Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, кафедраи забони русии факултаҳои ғайри филологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** atakullaev @bk .ru **Телефон:** (+992) 000-33-30-00.

Сведения об авторе: *Атакуллаев Усмон Исмаилович* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** atakullaev @bk .ru **Телефон:** (+992) 000-33-32-00.

Information about the author: *Usmon Ismailovich Atakullaev* – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Russian Language Department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** atakullaev @bk .ru **Phone:** (+992) 000-33-32-00.

СЕМАНТИЗАЦИЯ КОННОТАТИВНЫХ РЕАЛИЙ

Ашмарина Л.В. – к.ф.н., доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии ТНУ

Коннотативные реалии находят свое материальное выражение в компонентах значений слов, в оттенках значений слов, в эмоционально- экспрессивных значениях, во внутренней форме слова и т.п., обнаруживая информационные несовпадения понятий, но сходство слов в сравниваемых языках. Коннотативные реалии - это лексические единицы, которые, обозначая самые обычные понятия, выражают вместе с тем смысловые и эмоциональные "фоновые оттенки". Среди лексических групп, в которых шире всего представлены коннотативные реалии, можно выделить: а) слова, выступающие в качестве символов: вегетативные, анималистские символы, цветовая символика; б) фольклорные, исторические и литературные, книжные аллюзии; в) языковые аллюзии, содержащие намек на какой-либо фразеологизм, поговорку, поговорку.

Коннотативные реалии противопоставляются реалиям, которые можно назвать денотативными. Денотативные реалии (собственно реалии) - это лексические единицы, семантическая структура которых целиком заполнена фоновой лексической информацией; они наиболее наглядно демонстрируют национальное своеобразие культур.

Наиболее ярко национально-культурный компонент семантики проявляется и во фразеологизмах. Фразеологические единицы (ФЕ), отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, фиксируют и передают от поколения к поколению культурные установки и стереотипы, эталоны и архетипы (национальное самосознание), именно фразеологизмы как бы навязывают носителям языка особое видение мира, ситуации. Например, сведения о быте русского народа (красный угол, печки-лавочки), об этикетном поведении (садиться не в свои сани, как пить дать, несолоно хлебавши, ломать шапку), о традициях и обычаях (из полы в полу, вывести на чистую воду) и т.д. Самой сложной проблемой во фразеологическом словаре является именно семантизация фразеологизмов, а точнее - адекватная передача коннотативного компонента фразеологического значения. Основной единицей языка, в которой находит свое отражение культура, является слово. Слово есть и основная иноязычная единица, подлежащая усвоению при изучении иностранного языка. Вместе со словами

иностранного языка, в которых отражены реалии быта, явления национальной культуры истории, специфика национального мышления, усваивается и эта информация. В любом национальном языке находят свое отражение природные условия проживания нации, ее история и культура, тенденции общественной мысли, науки, искусства, ход мирового исторического развития, социальное устройство. Язык служит выразителем и общечеловеческих и национальных черт культуры. В любой момент развития культуры обслуживающий ее язык отражает ее полностью и адекватно, т.е. общество определяет прогресс в языке; однако допустимо говорить и об определяющем воздействии языка и развитие культуры.

Наследуемый обществом язык - это хранилище коллективного опыта, связующее звено между поколениями. Будучи социальным явлением, слова несут на себе отпечаток жизни общества, его материальной и духовной культуры. Лингвисты и социолингвисты называют часть значения слова, в которых отражены национально-культурные реалии, национально-культурным компонентом, культурным значением, или национальным колоритом. Колорит - это та окрашенность слова, которую оно приобретает благодаря принадлежности его денотата (обозначаемого им объекта) к данному народу, определенной стране или местности, конкретной исторической эпохе.

Если исходить из значения слова как отношения слова к денотату, опосредованному через сигнификат (референт), то и реалия-слово соотносится с обозначаемым предметом не непосредственно, а через сигнификат (референт); последний можно определить как предмет мысли, отражающий предмет или явление объективной действительности и образующий то понятийное содержание, с которым соотносится данная языковая единица. Слова-реалии, помимо прямого денотативного значения, могут иметь и другие, коннотативные значения. Коннотативные слова включаются в реалии из-за национального характера ассоциаций, сопряженных с определенными предметами реальной действительности, не имеющими аналогичных ассоциаций в сопоставляемой культуре. Выделение слов с национально-культурными коннотациями представляет значительную трудность. Самые обычные слова, совпадающие в своем предметном значении, могут обладать дополнительными значениями, обусловленными национально-культурными факторами. Они связаны с традициями, фольклором, другими культурными традициями народа — носителя языка.

Лингвисты и социолингвисты называют часть значения слова, в которых отражены национально-культурные реалии, национально-культурным компонентом, культурным значением, или национальным колоритом. Колорит - это та окрашенность слова, которую оно приобретает благодаря принадлежности его денотата (обозначаемого им объекта) к данному народу, определенной стране или местности, конкретной исторической эпохе.

Таким образом, национально-культурный компонент отмечен своеобразием, разной мерой интенсивности даже в составе значений единиц разных языков, коррелирующих по основным, базовым компонентам значения, на которых лежит печать двух разных культур, историй, социальных укладов, а следовательно, и специфики мышления двух народов. Коннотативные реалии - это слова, обозначающие предметы, ничем не отличающиеся от аналогичных предметов сопоставляемых культур, но получившие в данной культуре и языке особые дополнительные значения, основанные на культурно-исторических ассоциациях, присущих только данной культуре.

Хотя по определению О.С.Ахмановой, коннотация — это "дополнительное содержание слова (или выражения), его сопутствующие семантические оттенки, которые накладываются на его основное значение, служат для выражения разного рода экспрессивно-эмоционально-оценочных обертонов и могут придавать высказываниям торжественность, игривость, непринужденность, фамильярность и т.п.", (1) слова с коннотативным содержанием нельзя свести к чисто стилистической проблематике,

потому что они всегда апеллируют к некоторому опыту человека, который возникает в результате его воспитания в данной культуре.

Поскольку национальная культура находит свое выражение не только в нарицательной, но и ономастической лексике, последнюю также следует включить в реалии. Коннотативные значения имен собственных представляют большую трудность для иностранцев. Их перевод, как правило, сопряжен с большими трудностями, впрочем, как и перевод реалий вообще, поскольку перевод реалий относится к той области теории перевода, которая занимается проблемой перевода непереводаемого.

В.Н.Телия пишет, что фразеологический состав языка - это «зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует свое национальное самосознание», именно фразеологизмы как бы навязывают носителям языка особое видение мира, ситуации. Например, сведения о быте русского народа (красный угол, печки-лавочки), об этикетном поведении (садиться не в свои сани, как пить дать, хлебавши, ломать шапку несолоно), о традициях и обычаях (из полы в полу, вывести на чистую воду) и т.д.(3)

Анализ семантической структуры фразеологизмов с культурным компонентом значения показал, что коннотативное значение в семантике фразеологических единиц с НКК выдвинуто на первый план. Иностранной аудитории не всегда ясен образ, который лежит в основе фразеологизма и, следовательно, не всегда понятны коннотативные значения в семантической структуре фразеологической единицы. Самой сложной проблемой во фразеологическом словаре является именно семантизация фразеологизмов, а точнее - адекватная передача коннотативного компонента фразеологического значения. На важность установления и описания коннотативных аспектов значения неоднократно указывали Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Г.Д. Томахин и др.(2) Основной единицей языка, в которой находит свое отражение культура, является слово. Слово есть и основная иноязычная единица, подлежащая усвоению при изучении иностранного языка. Вместе со словами иностранного языка, в которых отражены реалии быта, явления национальной культуры истории, специфика национального мышления, усваивается и эта информация. В любом национальном языке находят свое отражение природные условия проживания нации, ее история и культура, тенденции общественной мысли, науки, искусства, ход мирового исторического развития, социальное устройство. Язык служит выразителем и общечеловеческих и национальных черт культуры. В любой момент развития культуры обслуживающий ее язык отражает ее полностью и адекватно, т.е. общество определяет прогресс в языке; с однако допустимо говорить и об определяющем воздействии языка и развитие культуры.

Таким образом, национально-культурный компонент отмечен своеобразием, разной мерой интенсивности даже в составе значений единиц разных языков, коррелирующих по основным, базовым компонентам значений. Это хорошо видно на примере слова Родина, на которых лежит печать двух разных культур, историй, социальных укладов, а следовательно, и специфики мышления двух народов: русских и таджиков. Коннотативные реалии - это слова, обозначающие предметы, ничем не отличающиеся от аналогичных предметов сопоставляемых культур, но получившие в данной культуре и языке особые дополнительные значения, основанные на культурно-исторических ассоциациях, присущих только данной культуре.

Коннотативные реалии находят свое материальное выражение в компонентах значений слов, в оттенках значений слов, в эмоционально- экспрессивных обертонах, во внутренней форме слова и т.п., обнаруживая информационные несовпадения понятий, но сходство слов в сравниваемых языках. Коннотативные реалии - это лексические единицы, которые, обозначая самые обычные понятия, выражают вместе с тем смысловые и эмоциональные "фоновые оттенки". Среди лексических групп, в которых шире всего представлены коннотативные реалии, можно выделить: а) слова, выступающие в качестве символов: вегетативные, анималистские символы, цветовая символика; б) фольклорные, исторические и литературные, книжные аллюзии; в)

языковые аллюзии, содержащие намек на какой-либо фразеологизм, поговорку, поговорку.

Коннотативные реалии противопоставляются реалиям, которые можно назвать денотативными. Денотативные реалии (собственно реалии) это лексические единицы, семантическая структура которых целиком заполнена фоновой лексической информацией; они наиболее наглядно демонстрируют национальное своеобразие культур.

Хотя по определению О.С.Ахмановой, коннотация — это "дополнительное содержание слова (или выражения), его сопутствующие семантические оттенки, которые накладываются на его основное значение, служат для выражения разного рода экспрессивно-эмоционально-оценочных обертонов и могут придавать высказываниям торжественность, игривость, непринужденность, фамильярность и т.п." [1. С.203], слова с коннотативным содержанием нельзя свести к чисто стилистической проблематике, потому что они всегда апеллируют к некоторому опыту человека, который возникает в результате его воспитания в данной культуре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966, С.203
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М., 1990.
3. Телия, В.Н. К проблеме связанного значения слова. М. 1995
4. Шосафарова Г.Г. Лексические варьирования фразеологических единиц в романе И.С. Тургенева «Отцы и дети» // Материалы международной межвузовской научно – практической конференции «Русский язык и литература в современных реалиях» (29-31 января 2015г.). – Душанбе, 2015. – С. 348 – 351.

МАЪНИДОДКУНИИ РЕАЛИЯҲОИ КОННОТАТИВИЌ

Реалияҳои коннотатсионӣ воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар баробари ифодаи мафҳумҳои маъмул, дар айни замон тобишҳои заминаи маъноӣ ва эҳсосиро ифода мекунанд. Ҷузъи милли-фарҳангии семантика дар воҳидҳои фразеологӣ равшантар зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: воқеиятҳо, воҳидҳои луғавӣ, семантика, воҳидҳои фразеологӣ, воқеияти коннотатсионӣ.

СЕМАНТИЗАЦИЯ КОННОТАТИВНЫХ РЕАЛИЙ

Коннотативные реалии - это лексические единицы, которые, обозначая самые обычные понятия, выражают вместе с тем смысловые и эмоциональные фоновые оттенки. Наиболее ярко национально-культурный компонент семантики проявляется и во фразеологизмах.

Ключевые слова: Реалии, лексические единицы, семантика, фразеологизмы, коннотативные реалии.

SEMANTIZATION OF CONNOTATIVE REALITIES

Connotative realities are lexical units that, while denoting the most common concepts, at the same time express semantic and emotional background shades. The national-cultural component of semantics is most clearly manifested in phraseological units.

Keywords: Realities, lexical units, semantics, phraseological units, connotative realities.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашмарина Людмила Владиславовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавӣ.
Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Ашмарина Людмила Владиславовна* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Ashmarina Lyudmila Vladislavovna* – Tajik National University, Associate Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Гарибова М.А. – к.ф.н., доцент кафедры перевода и межкультурной коммуникации ТНУ

Первоочередной задачей лексикологического исследования является установление различных видов системных отношений, существующих внутри этих групп.

Признание системности лексики предполагает определенный тип исследования, определенную методику как совокупность различных способов анализа лексического материала. Сочетание отдельных видов анализа, таких как компонентный, дистрибутивный, аппозитивный, позволяет не только установить семантическую структуру слова, но и более четко установить различные виды системно-семантических отношений между словами и отдельными значениями. Кроме того, многоаспектный анализ лексико-семантических классов слов позволяет выявить об Основным принципом, из которого сегодня исходят многие исследователи лексического состава языка, является постулат о системности лексики. Это предполагает сплошное исследование словарного состава конкретного языка, которое должно начинаться с анализа определенных группировок лексических единиц.

Отражая в ее анализе общее направление исследования лексики, глаголы речи характеризуются с точки зрения парадигматических и синтагматических свойств Положение о системности лексического состава языка является одним из основных в современной лексикологии остается важной задачей многих лексикологических исследований. Сопоставление свойств слов одного лексического объединения привлекает внимание лексикологов и семасиологов, поскольку в конечном счете способствует более полному и адекватному толкованию значений отдельных лексических единиц у выделенных в процессе анализа семантических компонентов нельзя назвать лексическим значением. При сложившейся традиции, стилистически маркированные лексемы относят к периферии лексического объединения. Они имеют сложную и богатую семантическую структуру, но остаются за рамками детального изучения. В данной работе анализ проводится с учетом семантического системного анализа и стилистической дифференциации лексики. Как правило, стилистически маркированные слова в своем значении имеют дополнительные семантические компоненты, которые необходимо эксплицировать при толковании слова. Системное исследование позволяет, с одной стороны, выделить семы, присутствующие в значении нескольких слов, а, с другой стороны, отметить компоненты значения, характеризующие индивидуальность лексического значения каждой отдельной единицы ЛСГ. Лексические единицы, будучи сложными и многоаспектными, изучаются с разных точек зрения.

Основой структурно-семантической организации ЛСГ в сопоставительных языках являются глаголы говорить-гуфтан. Другие глаголы речи вступают с ними в различные коррелятивные отношения, реализуя различные видовые семантические признаки. Между глаголами говорить-гуфтан-,гап задан и другими выявляются отношения: а) синонимии: гуфтан-гап задан-харф задан-сухангуфтан; ; б) гипонимии: говорить-болтать; гуфтан-лакдан; ; в) несовместимости: говорить-писать; гуфтан-

навиштан; ; г) пресуппозиции: говорить-радиловать, телеграфировать, ба воситаи радио хабар додан; бо телеграф хабар додан; ; д) центра и периферии: говорить-кричать, ругать, хаять, облаять; гуфтан-фарёд кардан, дашном додан, аррос задан и др.,

Системное исследование по мнению ученых лингвистов допускает, с одной стороны, подчеркиваться семы, используемые в значении нескольких слов, а с другой стороны, обозначать компоненты значения которые характеризуют индивидуальность лексического значения каждой отдельной единицы ЛСГ.

Определение системных отношений внутри различных групп лексики остается главной задачей многих лексикологических исследований. Сопоставление характеристики слов одного лексического объединения вызывает интерес лексикологов и семасиологов, это способствует более подробному и содержательному толкованию значений отдельных лексических единиц.

Заинтересованность разных исследователей к глаголам речи говорит о проблемах анализируемого материала. Глаголы речи изучались в диахронии, в историко-сопоставительном аспекте, в контрастной лингвистике, анализировались их синтаксические и функциональные свойства и т.д. глаголов отделения {отрезать, отрубить}; 4) глаголов удара (долбить, гвоздить)', 5) глаголов перемещения объекта (нести, кинуть)» [Ничман 1988:

Е.М. Отдельно следует сказать об освещении данной проблемы в сопоставительном плане. Так, Г.В. Коптелова в своей диссертационной работе «Опыт сопоставительного изучения глаголов речи английского и русского языков» классифицирует глаголы речи русского и английского языков. Исследователь делит глаголы на три группы, основываясь на характеристике компонентов речи (говорения как такового, формы звучащей речи, содержательная- сторона речи). Г.В. Коптелова подразумевает под словообразование глаголами речи «глаголы с различными значениями: владение речью, факт произношения, процесс выражения мысли, речевой контакт между адресатом и адресантом с целью* обмена информацией, использование речи как средства устного воздействия на одушевленный предмет, раскрытие содержания высказывания, характеристика акта говорения или объекта речи, раскрытие действия (поведения) человека, реализующееся с помощью речи (глаголы типа хвалить, приказывать)».

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола.-Глаголы речи, звучания и поведения. Учеб. пособие./ Л. М. Васильев -1984-Уфа.Башк.унт.180 с
2. Ганиева Н.Р .Семантический анализ глаголов речи микрополя «говорить» в русском, таджикском и узбекском языках:Душанбе,2004 -22 с.
3. Гарибова М.А. Способы передачи русских словосочетаний с глаголами речи на таджикский язык/Вестник Таджикского национального университета (научный журнал)Серия филология 2016.4/7(217)-с.41-44
4. Коптелова Г.В. Функциональный анализ глаголов говорения, интеллектуальной и эмоциональной деятельности/1980.-Ростов –на –Дону.
5. Крылов И.А. Семантико-стилистическая классификация некоторых групп глаголов в русском и таджикском языках// М.,1996.
6. Нагзибекова М.Б. Глаголы речи и их 1. Толстой, Л.Н. Война и мир: роман в 4 кн. / Л.Н. Толстой. -М.: Сов. Россия, 1991. Кн. 1-2, - 736 с.
7. Кузнецова Э.В.О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов/Свердловск ,1979.-с 5-19
8. Кашпарова Б.С. Дентинныеиконативные компоненты в систематической структуре некоторых глаголов говорения в русском языке/Москва 1985.С.148

ОМУЗИШИ ЛЕКСИКОЛОГИИ ФЕЪЛҶОИ ЗАБОНҶОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ин мақола ба омӯзиши мунтазами феълҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Тадқиқоти систематикӣ имкон медиҳад, ки аз як тараф, семоҳи дар маъноӣ

якчанд калима мавҷудбуда муайян карда шавад, аз тарафи дигар, ҷузъҳои маъноӣ қайд карда шавад, ки фардии маъноӣ луғавии ҳар як воҳиди алоҳидаи МДГ-ро тавсиф мекунад. Воҳидҳои лексикӣ мураккаб ва гуногунҷанба буда, аз нуқтаи назари гуногун мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Дар доираи равиши систематикӣ ҳосият ва ҷиҳатҳои гуногуни маъноӣ калимаҳое, ки як хусусияти муттаҳидкунандаи ин гурӯҳро ташкил медиҳанд, намунаҳои системавӣ, ки барои тамоми системаи лексикӣ семантикӣ забон заруранд, таҳлил карда мешаванд.

Калидвожаҳо: тадқиқоти системавӣ, ҷузъ, таҳлили байнизабонӣ, таносуб, нақшаи муқоисавӣ, ҷанбаи диахронӣ, монандӣ, тафсир.

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена системному исследованию глаголов речи в русском и таджикском языках. Системное исследование позволяет, с одной стороны, выделить семы, присутствующие в значении нескольких слов, а, с другой стороны, отметить компоненты значения, характеризующие индивидуальность лексического значения каждой отдельной единицы ЛСГ. Лексические единицы, будучи сложными и многоаспектными, изучаются с разных точек зрения. В рамках системного подхода анализируются различные свойства и аспекты значения слов, составляющих одно объединяющие особенности данной группы, а также такие системные закономерности, которые существенно для всей лексико-семантической системы языка.

Ключевые слова: системное исследование, компонент, межъязыковой анализ, соотношение, сопоставительный план, диахронический аспект, сходство, толкование.

LEXICOLOGICAL STUDY OF VERBS OF SPEECH IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to a systematic study of verbs of speech in the Russian and Tajik languages. Systematic research allows, on the one hand, to identify semes present in the meaning of several words, and, on the other hand, to note the components of meaning that characterize the individuality of the lexical meaning of each individual LSG unit. Lexical units, being complex and multifaceted, are studied from different points of view. Within the framework of a systematic approach, various properties and aspects of the meaning of words that make up one unifying feature of this group are analyzed, as well as such systemic patterns that are essential for the entire lexical-semantic system of the language.

Keywords :Systematic research, component, interlingual analysis, correlation, comparative plan, diachronic aspect, similarity, interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гарибова Маҳтоб Азизбековна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи тарҷума ва муоширати байнифарҳангӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** garibovam@mali.ru **Телефон:** (+992) 904-46-99-98.

Сведения об авторе: *Гарибова Махтоб Азизбековна* – Таджикский национальный университет, н.и.ф., доцент кафедры перевода и межкультурной коммуникации. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** garibovam@mali.ru **Телефон.** (+992) 904-46-99-98.

Information about the author: *Garibova M.A.* – Tajik National University, Candidate of Philology Russian Language Department of translation and intercultural communication, **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** garibovam@mali.ru **Phone:** (+992) 904-46-99-98.

ЛЕКСЕМЫ-СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СФЕРЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА И НАИМЕНОВАНИЯХ ДЕКОРАТИВНЫХ УКРАШЕНИЙ

*Гулмирзоева З.У. – старший преподаватель кафедры русского языка для
нефилологических факультетов*

В таджикском языке функционируют словосочетания, образованные на основе наименований профессий ювелирной сферы в прошлом. Эти наименования в основном являются собственными именами и представляют собой названия лавок, магазинов и определённых локаций: кохи чавохирот (*kākh-i javāhirāt* – дворец ювелирных изделий), тахти Чамшед (*takht-i Jamšed* – трон Джамшеда), махаллаи заргарон (*mahalla-i zargarān* – махалля ювелиров), махаллаи тиллофурушон (*mahalla-i tillāfurušan* – махалля торговцев золотом), точи заррин (*tāj-i zarrin* – золотая корона), магозаи Ақиқа (*magoza-i aqīqa* – магазин Ақиқа), дӯкони чавохирот (*dukān-i javāhirāt* – ювелирный магазин), бозори заргарон (*bāzār-i zargarān* – базар ювелиров), нигини бадахшӣ (*nigin-i badakhši* – бадахшанский камень), гузари нукрафурушон (*guzar-i nuqrafurušan* – переулоч торговцев серебром), луълуи макнун (*lu'lu'-i maknun* – жемчужина в нераскрытой раковине), тавки заррини забарҷаднигор (*tavq-i zarrin-i zabarjadnigār* – золотое ожерелье с хризолитом), точи Кис (*tāj-i Kis* – корона Киса, императора), гавҳари сурх (*gavhar-i surkh* – красная жемчужина) и так далее.

Приведём несколько примеров этой группы ювелирных слов из литературных произведений IX-X веков и проанализируем их с точки зрения семантики:

Нигини бадахшӣ (*nigin-i badakhši* – бадахшанский камень) – драгоценный камень на кольце. Другое значение данного словосочетания – перстень, печатка, на которых вырезана печать власти и символ шахской власти. В переносном смысле зеринигинбудан (*zer-iniginbodan*) – быть под чьим-то контролем. Под понятием нигинибадахшӣ (*nigin-i badakhši*) подразумевается бадахшанский рубин:

Нигинибадахшӣ бар ангуштарӣ,
Зикамтар ба камтархарадмуштарӣ (1, с. 152).
Бадахшанский рубин перстень украшал,
Какого до этого никто не видал.

Луълуи макнун (*lo'lo'-i maknun* – жемчужина в нераскрытой раковине); а) сверкающий жемчуг; б) в переносном смысле означает слёзы. Макнуна (*maknuna* – это книжное слово, означающее «скрытый»); дурримакнун (*durrimaknun*) – это драгоценная жемчужина, содержащаяся в нераскрытой раковине, особо драгоценная вещь, выражается в форме лексемы - словосочетания сферы ювелирного искусства:

Сивуду дона луълуимакнун
Зеридулолабаргдорӣ, ох (1, с. 121).
Тридцать два жемчуга имеешь ты,
Что во рту твоём, словно белые цветы.

Гавҳари сурх (*gavhar-i surkh* – красная жемчужина): драгоценный камень, жемчуг или драгоценный камень красноватого или розового цвета. Согласно древним представлениям, жемчуг – это камень, который постепенно образуется из капли дождя в раковине; жемчуг – это драгоценный камень:

Нигар, зисангчи моя беҳастгавҳарисурх,
Зихаставоначи моя беҳастшуштарӣ (1, с. 214).
Посмотри, лучше камня красная жемчужина,
Лучше плохая лошадь, чем совсем без нее.

Ёқутисурх (*yāqut-i surkh* – красный яхонт). Используется в форме словосочетания, означающего красный или красноватый драгоценный камень:

Гӯй Худой ду рухи ӯ аз гул офарид,
Бодоягон-ш дод ба ёқути сурхшир (1, с. 425).
Будто Бог две щеки её создал из роз,

Кормилицам её подарив из яхонтов молоко.

Словосочетание сари наргиситоза аз зарру сим (sar-inargis-itäzaazzarrusim) в переносном значении означает корону Хусрава из золота и серебра:

Қадахғирчандеюдунёмағир,
Ки бадбахтшуд, он кидунёғирифт.
Сари наргиситоза аз зарру сим,
Нишони сари тоҷиКисроғирифт (1, с.115).
Пей вино, но владеть миром не стремись,
Ведь тот, кто мир завоевал, загубил свою жизнь.
Венчик свежего нарцисса из золота и серебра,
Стал символом венца короны Киса.

Корона Киса – это золотая корона Хусрава Парвиза Сасани, одного из царей Сасанидов, а титул Кис – арабизированное слово Хусрав.

Ёқут (yaqut – яхонт) и ёқутсанг (yāqutsang – яхонтовый камень) означают драгоценный камень – яхонт, который в бейте в переносном смысле означает алые губы:

Рухитустхуршедухуршедхок,
Лабитустёкутуёкутсанг (1, с. 185).
Лицо твоё солнце, а солнце –пыль,
Губы твои словнояхонтовый камень.

Ганчусимузаргуволидан (ganjusimuzarguvālidan)– раздавать сокровища, богатство, серебро и золото – значит жить свободной и бескорыстной жизнью:

Бузургон ганчу симу зар гуволанд,
Ту аз озодағи мардумгуволи (1, с. 52).
Кто богатством владеет, у того на грош познаний,
Кто познаньями владеет, у того богатства мало.

Чаҳорғавҳар (čahārgavhar – четыре драгоценных камня). В этой ювелирной лексической единице Абулалои Шуштари выделяет четыре одинаковых типа драгоценных камней, которые имеют переносное значение и используются для художественного описания (имеется в виду «наделён необыкновенными качествами»):

Биёвар он, кигувоҳидихадзичом, киман
Чаҳорғавҳарамандарчаҳорчоймудом:
Зумуррадандартоқам, ақиқамандаргужб,
Сухайламандархум, офтобамандарчом (1, с. 111).
Приведи того, кто засвидетельствует на вине, что я
Обладаю четырьмя качествами в четырех местах всегда:
Я –изумруд на ветке лозы, я –жемчуг во рту,
Я –звезда Сухайл в вине и солнце в кубке (2, с. 337).

Зардизумуррадӣ (zard-izumurradi– изумрудно-жёлтый) используется для передачи сходства или уподобления для выражения переносного значения:

Эй сурхгул, ту буссадизардизумуррадӣ,
В-эй лолаишукуфтаақиқухумоханӣ (1, с. 191).
Эй, красный цветок, ты какизумрудно-жёлтые бусы,
Эй, цветущий тюльпан, пурпурный и кроваво-жёлтый.

Лабиеқутранг (lab-iyāqutrang – губы цвета яхонта) в контексте передаёт сходство или уподобление для выражения переносного значения:

Лабиеқутрангу нолаичанг (1, с. 327).
Яхонтоподобные губы и стоны лютни.

Чамолигавҳарогинат (jamāl-igavharāginat) выражает сходство или уподобление для выражения переносного значения:

Чамолигавҳарогинат чу зарринқиблаитарсо,
Гухар ба м-ёнизар– андарчунончунбудрахшо (1, с. 336).
Твоя красота, подобная жемчугу, словно место поклонения,
Жемчуг среди золота, сверкающий, как солнце.

Гавҳарисурх(gavhar-i surkh – красная жемчужина, драгоценный камень)–в текстах данного периода встречается в значении сходства или олицетворения в переносном значении:

Диниманхусравист, ҳамчумаям,
Гавҳарисурхчундиҳам ба чамаст (1, с.373).

Моя религия царская, я сам как вино,
Красный рубин как я могу отдать, кому не суждено

Ақиқисурх (aqiq-isurkh – красный сердолик) – обозначает сходство или олицетворение в переносном значении:

Миёнимодутаномехтадугунасиришк.
Чу луълуе, кикунӣбоақиқисурххамол (1, с.391).
Между нами два тела слились, две слезинки.
Словно жемчужина, подобная красному сердолику.

Чомизаррин (jām-izarrin – золотая чаша, кубок) – сходство для выражения переносного значения, в значении «дар»:

Ба пеш овар ончомизаррин, кидавлат
Ҳаме гул фарозорад аз сангимармар (1, с. 397).
Поднеси ближе ту золотую чашу, что щедро
Одарит цветами из мраморного камня.

Ганчигавҳар (ganj-igavhar – драгоценный жемчуг) – на основе сходства в значении «богатства», «казна»:

Бар рӯзибазмивай аз ганчигавҳарашбигрӣ,
Ба рӯзиразмивай аз ахтариадӯшбиханд (1, с. 419).
В день пира его богатство, жемчуга бери без слов,
В день ратного боя его смейся над слезами врагов (4, с. 225).

Ноқидиҳаргавҳар (nāqid-iḥargavhar – человек, определяющий подлинность жемчуга) – сходство или олицетворение для выражения переносного значения:

З-онноқидиҳаргавҳар, з-он қошифиҳар роз,
К-аз ратлхамехандад, чунбарқ ба шабгир (1, с. 425).
Он открывает тайны, как определяют подлинность жемчуга,
Он смеётся над кубком вина, как гроза над рассветом.

Дебоигавҳар (debā-igavhar – жемчужный шёлк) – сходство или олицетворение для выражения переносного значения:

Даштчундебоигавҳар карду охучавк-чавк,
Истода омадаберун ба сахроҳозитанг... (1, с. 431).
Когда степь оделась в жемчужное платье и вздохнули олени,
Застоявшиеся, как будто на просторы степи вырвались они.

Киштиизаррин (kišti-izarrin – золотой ковчег, корабль)– сходство или олицетворение для выражения переносного значения:

Ба сони киштиизарринхамехиромад, к-аш,
На ҳечгурсунагию на ҳечранчукалол (1, с. 433).
Подобно золотому кораблю плывет уж давно,
Будто ему ни голод, ни усталость узнать не дано.

Итак, лексика ювелирных украшений в форме ювелирных лексем-словосочетаний, используемых в литературных произведениях IX-X веков, в количественном отношении достаточно велика. Как правило, она употребляется в переносном значении, то есть выполняет художественно-экспрессивную функцию, например, при описании красоты губ, волос и стана возлюбленной, материала, из которого сделаны трон, корона, одежда солдат и воинов и тому подобное.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 479 с.
2. Османов, М.-Н. Родник жемчужин: Персидско-таджикская классическая поэзия / сост. М.-Н. Османов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 446 с.

3. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷ.1. / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 475 с.
4. Улуг-заде, С., Улуг-заде, Н. Сказания из «Шахнаме» / пересказ С. Улуг-заде, пер. Н. Улуг-заде. – Душанбе: Адиб, 1989. – 384 с.
5. Гулмирзоева З.У. Слова, выражающие ювелирную лексику в «Шахнаме» Абулқасима Фирдавси / З.У. Гулмирзоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/10 (187). – С.99-103. (на тадж.яз).
6. Гулмирзоева, З.У.Ювелирная лексика, обозначающая драгоценные декоративные камни в поэзии IX-X веков / З.У. Гулмирзоева // Материалы республиканской научно-теоретической конференции преподавателей и сотрудников ТНУ, посвященной «75-летию Таджикского национального университета», «115-летию академика Б. Гафурова», «1450летию основоположника современной таджикской литературы С.Айни», «2023 – Год русского языка» и «2025 – Международный год сохранения ледников» (г.Душанбе, 21-28 апреля 2023). – Душанбе: ТНУ, 2023. – С.85.

ЛЕКСЕМАҲО - ИБОРАҲО ДАР СОҲАИ САНЪАТИ ЗАРГАРӢ ВА НОМӢИ ОРОИШОТ

Дар ин паҷуҳиш лексемаҳо-калимаҳо, ки дар осори адабии асрҳои 9—10 истифода мешаванд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Аксарияти онҳо дар асоси номҳои касбҳои саноати заргарӣ дар гузашта ташкил ёфтаанд. Ин номҳо асосан номҳои хос буда, номи мағозаҳо, кӯчаҳо ва ғайраро ифода мекунанд. Асосан ин лексемаҳо-калимаҳо ба маънои маҷозӣ қор фармуда шуда, вазифаи бадеию баёнро иҷро мекунанд.

Калидвожаҳо: лексемаҳо-яқбора калимаҳо, маънои маҷозӣ, маънои мустақим, ташбеҳӣ, санги қиматбаҳо, ангуштарин, марворид, пиёла, қиматбаҳо, яхонт, қарнели сурх.

ЛЕКСЕМЫ-СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СФЕРЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА И НАИМЕНОВАНИЯХ ДЕКОРАТИВНЫХ УКРАШЕНИЙ

В данной статье рассматриваются лексемы-словосочетания, которые используются в литературных произведениях IX-X веков. Многие из них образованные на основе наименований профессий ювелирной сферы в прошлом. Эти наименования в основном являются собственными именами и представляют собой названия лавок, магазинов, улиц и т.д. В основном, эти лексемы-словосочетания употребляются в переносном значении, выполняя художественно-экспрессивную функцию.

Ключевые слова: лексемы-словосочетания, переносное значение, прямое значение, уподобление, драгоценный камень, кольцо, жемчуг, кубок, драгоценная чаша, яхонт, красный сердолик.

LEXEMES-PHRASES IN THE FIELD OF JEWELRY AND NAMES OF DECORATIVE JEWELRY

This article discusses lexemes-phrases that are used in literary works of the IX-X centuries. Many of them were formed on the basis of the names of professions in the jewelry industry in the past. These names are mostly proper names and represent the names of shops, shops, streets, etc. Basically, these lexemes-phrases are used figuratively, performing an artistic and expressive function.

Keywords: lexemes-phrases, figurative meaning, direct meaning, likeness, gemstone, ring, pearl, cup, precious bowl, yakhont, red carnelian.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулмирзоева Зарина Умаровна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони русии факултаҳои ғайрифилологӣ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 907-80-05-67.

Сведения об авторе: *Гулмирзоева Зарина Умаровна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 907-80-05-67.

Information about the author: *Gulmirzoyeva Zarina Umarovna* – Tajik National University, Senior Lecturer in the Department of Russian Language for non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 907-80-05-67.

ИСКУССТВО И МИСТИКА В ГАЗЕЛЯХ ХАФИЗА ШИРАЗИ

Дилрабои О. – ассистент кафедры мировой литературы ТНУ

Газели - это поэтические произведения, в которых искусство и мистика сливаются в единое целое, открывая перед читателем богатство чувств, философские размышления и духовные тайны. Одним из величайших мастеров газелей является Хафиз Ширази, персидский поэт XIV века, чьи произведения до сих пор восторженно читаются и анализируются по всему миру.

Хафиз является чудом красноречия: в его произведениях часто идет речь о материях, труднодоступных читателю: «Он почти везде употребляет загадочные выражения и его слог носит отпечаток чувствований Факира: по сему самому дают ему название Лиссан-Елгариб, то есть язык таинственный» [2 с. 118]. За ясностью и простотой языка скрываются глубокие мысли, говорит Журден об особенностях произведений Хафиза: «Слог его прост и ясен, навсегда заключает в себе важный смысл, глубокие и связные мысли» [2, с. 118]. Если это первая особенность стихотворства Хафиза, то вторая особенность (смысл стихотворения) связана с бинарным восприятием его лирики.

Сочинения Хафиза состоят из дивана газелей, то есть собрания песен, насчитывающих более 160 произведений, поэтому А. Журден знакомит европейского читателя с газелью и ее особенностями: «Газель есть род поэмы, похожей на оду и песню» [2, с. 119]. Отличается от Касседега (касыды – Д.О.) объемом (не менее пяти двустиший, не более тринадцати) и содержанием, подачей материала: «Он не сходствует с Касседегом (касыдой) еще и в том, что в последнем стихотворец должен, не уклоняясь от своего предмета, наблюдать строгий порядок в предложении мыслей; между тем как в газели каждое двухстишие оставляет смысл полной; в нем можно переходить от одного предмета к другому, изображать мысли отдельно одну от другой» [2, с. 119]. Этот калейдоскоп образов и мыслей, характерный газели, позволил Журдену сказать: «Беспорядок воображения составляет главную красоту газели; в сем отношении она многим походит на нашу оду» [2, с. 119-120].

Известно, например, что газели Хафиза в основном посвящены любовной, суфийской и дидактико-нравственной тематике, а также мотивам философского раздумья и в последующие века, вплоть до наших дней, находят в газелях классиков глубокое воплощение. В его творчестве особую роль играют мотивы вина и любви. Стихи Хафиза считаются одними из самых изысканных, мелодичных и философски глубоких в мировой поэзии.

Искусство газелей Хафиза Ширази отличается утонченностью стиля, богатством метафор и глубиной переживаний. Его произведения полны живых образов, гармонично сочетающихся с музыкальным ритмом и чувственностью слов. Поэзия Хафиза пронизана любовью, жаждой знания, тоской по божественному и стремлением к духовному возвышению.

Мистика в газелях Хафиза играет особую роль - он обращается к тайнам человеческой души, постигая величие вселенной, взаимосвязь человека и мира, а также духовные искания. В его произведениях встречаются мотивы пути к просветлению, моменты экстаза от встречи с божественным и понимания неведомого.

"В твоих глазах отражаются загадки вселенной,
Ты - жемчужина в океане моих мечтаний.
Словно птица вольная, я лечу к тебе,
Ты - мой свет во тьме, моя радость и печаль."

Эти стихи Хафиза Ширази отражают его великолепное мастерство, глубокое понимание любви, мистики и человеческих чувств, а также яркую эмоциональность и красоту его поэзии.

Глубокие мысли о смысле жизни, времени, любви и смерти переплетаются в газелях Хафиза, оставляя читателя в состоянии медитации и восторга перед величием поэтического творения. Его произведения обладают уникальной способностью волновать человеческие сердца, пробуждать чувства и размышления о вечном.

Газели Хафиза Ширази стали не только произведениями искусства, но и источником вдохновения для многих поэтов и мыслителей. Они призывают к внутреннему преображению, к поиску истины и гармонии с миром, раскрывая перед читателем тайны жизни и вселенной.

"Утром лучи Солнца пробудили меня,
В сердце зажегся огонь любви и страсти.
Твои глаза - волшебное зелье для моей души,
Их блеск как луна в темном небе ночи."

Эти строки полны образов, метафор и глубоких чувств, характерных для поэзии Хафиза. Начало газели сразу же устанавливает контраст между сонным утром и внутренним подъемом души под действием лучей Солнца, что символизирует пробуждение к новым чувствам и эмоциям.

Затем поэт описывает зажженный в его сердце огонь любви и страсти, что является типичной темой для Хафиза - он обращается к теме любви как к основополагающей в жизни человека и вдохновения для поэта.

Упоминание о глазах, как о волшебном зелье для души, добавляет мистический оттенок в стихотворение. Глаза как источник магии и вдохновения, а также сравнение с блеском луны в темной ночи создают образ прекрасного и загадочного, что является характерным для поэзии Хафиза.

Газель в целом передает чувственность, романтику и восхищение перед красотой, будит в читателе живые эмоции и ассоциации с природной и духовной гармонией. Этот стихотворный образ демонстрирует великолепие поэтического мастерства Хафиза и его способность воплощать в словах тайны любви, природы и человеческой души.

Таким образом, газели Хафиза Ширази представляют собой уникальное сочетание искусства и мистики, которое погружает читателя в мир красоты, мудрости и духовности. Их глубокий смысл и эстетическое воздействие делают произведения этого великого поэта непревзойденными шедеврами мировой поэзии, способными поразить и тронуть сердце каждого, кто обращается к ним.

В заключении статьи о искусстве и мистике в газелях Хафиза Ширази можно подвести итоги и подчеркнуть следующие ключевые моменты:

1. Глубина поэзии Хафиза: Газели Хафиза Ширази отражают не только его поэтическое мастерство, но и глубокое понимание человеческих чувств, мистики и духовности. Каждая его газель - это яркий образ любви, тайны и внутреннего взгляда на мир.

2. Искусство слияния мистики и красоты: Мистические мотивы в газелях Хафиза великолепно сочетаются с образами природы, красоты и любви, создавая уникальное целое, которое вдохновляет и трогает сердца читателей.

3. Эмоциональная насыщенность и эстетическое воздействие: Газели Хафиза вызывают широкий спектр эмоций у читателей - от восторга до задумчивости. Его

стихи обладают уникальной способностью обращаться к глубинным стремлениям и мыслям человека.

4. Вечная актуальность: Темы, затронутые Хафизом в своих газелях, остаются вечными и актуальными для всех времен. Они касаются основных жизненных аспектов, таких как любовь, вера, размышления о бытии, что делает его поэзию всегда современной.

В целом, газели Хафиза Ширази продолжают оставаться великим примером поэтического искусства, которое сочетает в себе красоту слов, мистические мотивы и глубокие философские размышления. Их влияние на мир литературы и духовности остается неопределимым, и его произведения продолжают вдохновлять и волновать сердца читателей по всему миру.

ЛИТЕРАТУРА

1. Журден, А. О языке Персидском и словесности / А. Журден / Вестник Европы, 82 часть, № 14, июль 1815. 109 – 120 с.
2. Литературный энциклопедический словарь/ Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева, Редкол.: Л.Г. Андреев, Н.И. Балашов, А.Г. Бочаров и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 73 с.
3. Рахманов, Б. Р. Персидско-таджикская литература в контексте русско-восточных литературных связей первой трети XIX века: диссертация ... доктора филологических наук: 10.01.03 / Рахманов Бахтиёр Рузикулович; [Место защиты: Таджикский национальный университет]. - Душанбе, 2018. - 348 с.
4. Ховзи, Х.А.А. Персидские темы и мотивы в русской литературе первой половины XIX века / Халед Ховзи Абдул Амир / Вестник БДУ. – 2010. – Сер.4. – №1. – 31 – 35 с.

БАДЕИЯТ ВА ТАСАВВУФ ДАР ҒАЗАЛҲОИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Дар ин фишурда омезиши беназири бадеӣ ва тасаввуф дар ғазалиёти шоири бузурги форсу-тоҷик Ҳофиз Шерозӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф умқи эҳсосот, хирад ва тобишҳои маънавии дар ашъори ӯ мавҷудбударо таҳлил кардааст. Тавассути омӯзиш ғазалҳои Ҳофиз Шерозӣ ба олами пурасрор ва зебоӣ ғарқ мешавем, ҳамбастагии эҳсосоти афкорро эҳсос менамоем, ки санъати воқеии шеърро инъикос мекунад. Мақола равшанӣ андохтан ба бузургии осори Ҳофиз Шерозӣ, ошкор намудани мавзӯҳои шоирона, рамзӣ ва аҳамияти фалсафии он мебошад. Омӯзиши ғазалҳои Ҳофиз Шерозӣ на танҳо зебоии каломӣ ӯро ошкор месозад, балки имкон медиҳад, ки ба умқи руҳи ӯ назар афканем ва ҷаҳонро аз равшанӣ дидгоҳи хоси ӯ бубинем.

Калидвожаҳо: Ҳофиз Шерозӣ, ғазал, назм, санъат, тасаввуф, хирад, эҳсос, руҳонӣ, рамзӣ, фалсафа.

ИСКУССТВО И МИСТИКА В ГАЗЕЛЯХ ХАФИЗА ШИРАЗИ

В данной статье исследуется уникальное сочетание искусства и мистики в газелях великого персидского поэта Хафиза Ширази. Автор анализирует глубину эмоций, мудрость и духовные оттенки, присутствующие в его поэзии. Через рассмотрение газелей Хафиза Ширази мы погружаемся в мир таинственного и прекрасного, ощущаем слияние чувств и мыслей, которое отражает истинное искусство поэзии.

Статья призвана пролить свет на величие творчества Хафиза Ширази, раскрывая его поэтические темы, символику и философское значение. Исследование газелей Хафиза Ширази не только раскрывает красоту его слов, но и позволяет нам заглянуть в глубины его души и увидеть мир сквозь призму его уникального взгляда.

Ключевые слова: Хафиз Ширази, газели, поэзия, искусство, мистика, мудрость, эмоции, духовность, символика, философия.

ART AND MYSTIC IN THE GHAZELLES OF HAFIZ SHIRAZI

This article explores the unique combination of art and mysticism in the ghazals of the great Persian poet Hafiz Shirazi. The author analyzes the depth of emotion, wisdom and spiritual nuances present in his poetry. Through viewing the ghazals of Hafiz Shirazi, we are immersed in the world of the mysterious and beautiful, we feel a fusion of feelings and thoughts that reflects the true art of poetry.

The article aims to shed light on the greatness of Hafiz Shirazi's work, revealing its poetic themes, symbolism and philosophical significance. Studying the ghazals of Hafiz Shirazi not only reveals the beauty of his words, but also allows us to peer into the depths of his soul and see the world through the prism of his unique perspective.

Keywords: Hafiz Shirazi, ghazals, poetry, art, mysticism, wisdom, emotions, spirituality, symbolism, philosophy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Дилрабои Одилхоча* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи адабиёти ҷаҳон. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** dilyacha1994@list.ru. **Телефон:** (+992) 888-87-03-70.

Сведения об авторе: *Дилрабои Одилходжа* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры Мировой литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** dilyacha1994@list.ru. **Телефон:** (+992) 888-87-03-70.

Information about the author: *Dilraboī Odilkhoja* – Tajik National University, assistant of the Department of world literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. **E-mail:** dilyacha1994@list.ru. **Телефон:** (+992) 888-87-03-70.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ

Ёрмухамедова М. – доктор PhD 2-го года обучения кафедры методики преподавания русского языка и литературы ТНУ

Изучение другого языка - это очень сложный процесс, подразумевающий, в первую очередь, накопление обучающимися определенного языкового материала (в процессе овладения грамматическими структурами языка и определенным числом лексических единиц). «Иноязычное общение невозможно без обобщения языкового материала, что предполагает использование в особенности грамматического аспекта языка» [3, с. 165].

При помощи грамматических структур становится возможным передать тончайшие нюансы мысли. Таким образом, грамматика выполняет функцию строительного материала речи. По образному выражению В. М. Филатова, «это скелет, на котором держатся все слова. Грамматика представляет собой инструмент, позволяющий обучаемым выявить и осознать, одновременно индуктивно и дедуктивно, грамматические концепты, а также способы их кодировки носителями языка в морфосинтаксических формах.

Задача формирования грамматических навыков возникает после того, как студентами усвоены новые лексические единицы. При этом преподавателю необходимо изначально ответить на ряд вопросов, чтобы правильно спланировать занятие по формированию грамматических навыков: 1) сколько речевых образцов следует выбрать; 2) какие упражнения и в какой последовательности должны быть выполнены; 3) какое место занимают правила в процессе обучения в целом.

Специфика данной ступени обучения заключается в том, что у студентов уже имеется определенный опыт в осуществлении речевой деятельности на втором

обучаемом языке. Поэтому, что касается выше указанных вопросов, преподавателю необходимо принимать во внимание, что в процессе овладения речевой деятельностью ряд правил обобщается. Как следствие, у обучающихся, в сознании происходит формирование системных представлений о грамматических явлениях изучаемого языка. «Системное представление о грамматическом строе иностранного языка содействует закреплению навыков, служит опорой при изучении наиболее сложных грамматических явлений, помогает при изучении второго (иностранного) языка, имеет большое образовательное значение» [4, с.15-16].

По свидетельству Ж. Л. Витлина [1], грамматические навыки, приобретаемые обучающимися, представляют собой набор определенных операций, а именно: 1) действия по расстановке лексических единиц в предложении; 2) действия по образованию форм знаменательных слов или по отбору из слов из парадигм; 3) действия по отбору служебных форм и частиц. Задача формирования навыков данного вида возникает после того, как студентами усвоены новые лексические единицы.

При этом преподавателю необходимо изначально ответить на ряд вопросов, чтобы правильно спланировать занятие по формированию грамматических навыков: 1) сколько речевых образцов следует выбрать; 2) какие упражнения и в какой последовательности должны быть выполнены; 3) какое место занимают правила в процессе обучения в целом. Исходя из этих вопросов преподавателю необходимо принимать во внимание, что в процессе овладения речевой деятельностью ряд правил обобщается. Как следствие, у обучающихся, в сознании происходит формирование системных представлений о грамматических явлениях изучаемого неродного языка. [1, с.15-16].

Методисты выделяют два вида грамматических навыков: рецептивные и продуктивные, исходя из видов речевой деятельности. Под продуктивным грамматическим навыком понимается способность говорящего выбрать модель, адекватную речевой задаче, и оформить ее соответственно нормам данного языка. Речевой задачей всегда является коммуникативное намерение что-то сообщить, в чем-то убедить, выразить мнение. Именно выполнению задач служит та или иная грамматическая форма. Поэтому, подчеркивает Е. И. Пассов

С точки зрения Е.И. Пассова, грамматический навык -это способность говорящего выбрать модель, адекватную речевой задаче, и оформить ее соответственно нормам данного языка (причем все это - мгновенно). Такой задачей может быть: сообщить, убедить, выразить сомнение, покритиковать, похвалить, отказать и так далее. Именно выполнению этих задач служит та или иная грамматическая форма. Поэтому, по мнению ученого, грамматическая форма и речевая задача должны быть ассоциативно связаны друг с другом. Если такая связь есть, тогда в процессе говорения при возникновении той или иной задачи в сознании «всплывает» адекватная ей, необходимая грамматическая форма. Грамматический продуктивный навык должен быть автоматизированным, устойчивым, гибким, «сознательным». «Сознательность» предполагает, что сначала каждое грамматическое действие выполняется учащимися под контролем сознания, а, приобретая все необходимые для навыка качества, совершается без сознания, автоматически. Однако практика показывает, что часто после завершения курса обучения обучающиеся, зная слова и умея образовывать их грамматические формы, оказываются не в состоянии использовать это правильно в говорении. [3, с.68].

Эта проблема возникает в силу того, что не формируется что связь грамматической формы с ее функциональной стороной, а именно, с речевой задачей. Дело в том, что, формируя грамматический навык, преподаватель сначала старается обеспечить усвоение обучающимися формы (то есть то, как образуется и как устроено то или иное грамматическое явление), а лишь потом эта форма связывается с ее грамматическим значением (то есть тем, что эта форма означает в речи - например действие в прошлом или будущем, принадлежность и т.д.). Стратегия обучения в целом характеризуется предварительным запоминанием слов или грамматической формы в

отрыве от выполняемых ими речевых функций. «В результате этого слово или форма не ассоциируются с речевой задачей (т.е. функцией) и затем при необходимости выполнения той или иной функции не припоминаются в силу того, что переноса не происходит» [3, с. 38].

Таким образом, преподавателю необходимо четко понимать как построить занятие и организовать работу на нем таким образом, чтобы сформировать у обучающихся грамматические навыки должного качества. Общепринятая схема «грамматического» занятия выглядит следующим образом. Сначала указывается разговорная тема занятия, далее указываются его цели и задачи. Затем происходит работа с речевым материалом, подразумевающая презентацию как нового материала (какого-либо грамматического явления (речевого образца)), так и материала для повторения (определенные грамматические явления, необходимые для усвоения нового (в целях противопоставления, сравнения, совмещения, систематизации)). Отметим, что занятие такого вида характеризуется тремя главными этапами работы: 1) речевая зарядка (речевая подготовка); 2) презентация нового грамматического материала; 3) автоматизация речевого материала. Особенностью является то, что эти этапы работы не отделены строго друг от друга. Они могут плавно переходить один в другой. «Презентация и автоматизация могут «перекрещиваться»: новый материал может предъявляться дозами (сначала один образец, потом другой и так далее), каждая из которых автоматизируется» [3, с. 87].

Другой специалист по данной проблеме С.Ф.Шатилов [5] определяет следующие основные этапы работы с грамматическим материалом: первый этап - этап презентации грамматических явлений (введение нового грамматического материала). Он направлен на создание ориентировочной основы для последующего формирования навыка в процессе: во-первых, презентации его в устной и письменной речи (речевом образце) с целью демонстрации его коммуникативной функции; во-вторых, ознакомления со способами образования (если новое явление сложно по сути), со значением и сферой его употребления; в-третьих, первичного выполнения действий, содержащих данное явление (по образцу без правила/ по образцу и правилу). [5, с. 102].

На втором этапе - этапе формирования речевых грамматических навыков обучающихся путем их автоматизации в устной речи - происходит работа с грамматическими явлениями с учетом интерференции (отрицательного влияния родного языка), которая проявляется при расхождениях в системах и нормах первого и второго языков. Интерференция является источником возникновения ошибок в речи обучающихся, затрудняя, тем самым, порождение речевых высказываний на неродном языке и овладение им в целом.

Для преодоления негативного воздействия на изучаемый язык со стороны родного необходимы: 1) проведение речевой тренировки; 2) систематическая работа по коррекции речи обучающихся; 3) работа по предупреждению и исправлению ошибок, вызванных самой интерференцией. А в целом, задача этого этапа «...состоит в формировании качеств речевого грамматического навыка в вариативных условиях речевой тренировки с опорой на варьируемые в определенных пределах ситуативные, условные, грамматически направленные и подлинно речевые упражнения» [5, с. 96].

Третий этап - включение речевых навыков в различные виды речи - ориентирован на включение навыка тренируемого грамматического явления в речевые умения монологического и диалогического говорения. [5, с. 101].

Четвертый этап - развитие речевых умений в целом - состоит в использовании студентами грамматических явлений в условно-речевых и подлинно речевых упражнениях с целью обмена информацией.

Суммировав все вышесказанное, мы приходим к выводу, что формирования грамматических навыков возможно при условии корректного формирования у студентов необходимых навыков и умений употребления грамматических форм в речи; а также при осознанном усвоении обучающимися отобранного для работы грамматического материала. В результате у обучающихся должно формироваться

чувство языковой аналогии, помогающее им умело пользоваться в речи различными синтаксическими конструкциями. Таким образом, грамматика в целом и грамматические категории в частности должны усваиваться ими в тесной взаимосвязи с развитием собственного логического мышления. А учет преподавателем психологических особенностей и различий усвоения обучающимися основ грамматики родного языка поможет сделать процесс освоения неродного языка более плодотворным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Витлин Ж.Л. Современные проблемы обучения грамматике иностранного языка // Иностранные языки в школе. М., 2000. №5. С. 22-26.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. М.: Айрис Пресс, 2008. 336 с.
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - 2-е изд. М.: Просвещение, 1991. 223 с.
4. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций. Пособие для студентов пед. вузов и учителей. М.: Просвещение, 2002. 277 с.
5. Шатилов С.Ф. Методика обучения грамматических навыков в средней школе. М.: Просвещение, 1986. 295 с.

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ГРАММАТИКИИ ДОНИШЧҶҶҶНИ ДОНИШГОҲҲОИ ҒАЙРИЗАБОНӢ

Дар фишурда марҳилаҳои ташаккули малакаҳои грамматикӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои ғайризабонӣ баррасӣ шудааст. Хусусиятҳои асосии дарсҳои дода мешавад, ки барои рушди бомуваффақияти малакаҳои грамматикӣ хонандагон нигаронида шудаанд. Омӯзиши худ як забон, раванди мураккабест, ки пеш аз ҳама аз ҷониби донишҷӯён чамъ шудани маводи муайяни забонӣ, дар раванди азхудкунии сохторҳои грамматикӣ забон ва микдори муайяни воҳидҳои лексикиро дар назар дорад.

Калидвожаҳо: ҷанбаи грамматикӣ забон, маҳорати грамматикӣ, марҳилаи кор бо маводи грамматикӣ.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ

В статье рассматриваются этапы формирования грамматических навыков у студентов неязыковых вузов. Дается характеристика занятия, направленного на успешное формирование грамматических навыков обучающихся. Изучение определённого языка - это сложный процесс, подразумевающий, в первую очередь, накопление обучающимися определённого языкового материала, в процессе овладения грамматическими структурами языка и определённым числом лексических единиц.

Ключевые слова: грамматический аспект языка, грамматический навык, этап работы с грамматическим материалом.

THE STAGES OF GRAMMAR SKILLS FORMATION OF STUDENTS OF NON- LINGUISTIC SPECIALITIES

The article deals with the the stages of grammar skills formation of students of non-linguistic specialities. It represents the characteristics of a class aimed at successful formation of grammar skills. Learning a specific language is a complex process, which implies, first of all, the accumulation by students of certain language material, in the process of mastering the grammatical structures of the language and a certain number of lexical units.

Keywords: the grammatical aspect of a language, grammar skill, the stage of work with grammar material.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ёрмухамедова Мадина Азалшоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти курси дуюми кафедраи таълими забон ва адабиети рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** ermuhamedovam18@gmail.com. **Телефон:** (+992) 005-11-10-22.

Сведения об авторе: *Ёрмухамедова Мадина Азалшоевна* – Таджикский национальный университет, доктор PhD 2-го года обучения кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** ermuhamedovam18@gmail.com **Телефон:** (+992) 005-11-10-22.

Information about the author: *Yormuhamedova Madina Azalshoevna* – Tajik National University, Ph.D., 2nd year of study at the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. **E-mail:** ermuhamedovam18@gmail.com **Phone:** (+992) 005-11-10-22.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

*Заидова М.М. – старший преподаватель кафедры русского языка для
нефилологических факультетов ТНУ*

Формирование новых знаний и умений осуществляется в процессе деятельности при обучении русского языка. На занятиях необходимо обращать внимание на то, что студентам трудно излагать изучаемый текст, поэтому на практических занятиях создаются такие ситуации, выход из которых студент должен находить самостоятельно. Подобная работа развивает самостоятельную активность студента, побуждает самих составлять нужные словосочетания, структурировать учебный материал, то есть вести активную работу над связной речью и её пониманием в связи с различной формой расположения материала. Чтобы личность развивалась гармонично, необходимо познавательная активность студента, который постоянно должен работать над чистотой своей речи и словарным запасом профессионального лексикона, потому что познавательная деятельность проходит через весь учебный процесс. Цель обучения в подготовительной речи это:

- а) научить речевым высказываниям;
- б) пересказ, сообщение;
- в) воспроизведение текста, учитывая основную мысль, с выделением опорных слов;
- г) Научить делать обобщения и заключения.

Указанные цели обучения обуславливают определенный набор упражнений, направленных на формирование навыков воспроизведения полученной информации. Особое внимание требуют упражнения по обучению конспектирования и различным видам пересказа. Следует отметить, необходимость учета специальности на практических структурах, необходимых для овладения основами научной речи каждой специальности. Обучение языку специальности должно осуществляться на материале специально отобранных текстов с учетом постепенного усложнения языкового и содержательного материала. Введение терминов с помощью текстов, закрепление их специальным составленным лексико-грамматическими упражнениями, а активизация познавательного интереса будет выполняться на основе выполнения творческих заданий с привлечением пособий по русскому языку и специальной литературы помогут выработать умения высказываться по проблемам специальности. В этой работе помогут различного рода игровые занятия вставки.

Не секрет, что многие наши студенты с достаточно богатым словарным запасом не могут свободно выразить свою мысль на русском языке. А причина заключается в

том, что студенты не в состоянии пускать в обиход усвоенные слова, не умеют правильно расположить (расставить) и связать эти слова в предложении. Задача преподавателя русского языка - учить студентов правильной литературной речи. Всякая работа по развитию речи студентов должна быть главным образом работой над связными высказываниями.

Как показывает практика, для овладения навыком письменной речи недостаточно усвоить теоретические знания о построении предложения; надо научить студентов сочетать слова друг с другом, располагать их в определённой последовательности, использовать, в соответствии с законами языка, порядок слов, интонацию и другие средства правильной и выразительной речи. Необходимо знакомить студентов со всеми закономерностями порождения речи и, прежде всего, построения предложений на русском языке [1, с. 172].

В учебниках по русскому языку достаточно упражнений для практической работы. В чём же причина неумения студентов правильно составлять предложения на русском языке? Основных причин, на наш взгляд, две: 1) интерферирующее влияние родного языка, в котором словорасположение (порядок слов) не всегда совпадает с русским; 2) неточное понимание значения слов, которые употребляются при составлении предложений.

В русском языке возможен прямой и обратный порядок слов, а само расположение слов считается свободным, но, разумеется, в пределах действия законов языка. В таджикском языке последовательность расположения главных и второстепенных членов предложения является более строгой. В русском языке, например, подлежащее может стоять и перед сказуемым, и после него, а в таджикском - всегда перед сказуемым (отступления редки, встречаются преимущественно в поэзии). [5, с. 20].

Но особую трудность для студентов-таджиков представляет расположение второстепенных членов предложения, особенно затрудняются студенты в составлении предложений с определениями. Они говорят и пишут. В городе нашем много зданий новых есть. (Дар шахри мо бисёр иморатҳои нав аст). Брат старший мой агрономом работает (Бародари калони ман агроном шуда кор мекунад).

Как видно из структуры этих предложений, студенты, составляя их, дублируют порядок слов родного языка. Аналогичные ошибки встречаются и в расположении дополнения. В русском языке дополнение стоит преимущественно после сказуемого (Я читаю книгу. Дилшод помогает маме). Но студенты - таджики, опираясь на структуру предложения в родном языке, строят их так: Я книгу читаю. Дилшод маме помогает. От такой перестановки смысл предложения, конечно, не меняется, но изменяется логическое ударение, появляется новый смысловой оттенок. Очень важно обратить внимание студентов на то, что к обратному порядку слов в предложении говорящий прибегает с той целью, чтобы под логическое ударение поставить главное слово сообщения.

Второй причиной неправильного построения предложений на русском языке, как мы отметили выше, является незнание значения употребляемого слова или его синтаксической функции. Часто студенты не различают определения и обстоятельства образа действия, прилагательного и образованного от него при помощи суффикса -о наречия (громкий - громко, далёкий - далеко, высокий - высоко, быстрый - быстро и т. п.). Студенты, точно не зная значения и не различая их по морфологическим признакам, употребляют прилагательные вместо наречий (Он читает громкий. Мунира хороший танцует).

Наибольшую трудность в овладении языком представляет собой овладение синтаксическими моделями языка, так как основе знаний, а дальнейшем и закреплённых навыков построение предложений, создание текста в целом. Знание о построении речи, и его знания теоретических и практических основ является предпосылкой к формированию навыков и умений владения языком вообще.

Чтение и текста для чтения преследует воспитательные, познавательные и образовательные цели, являясь источником знаний по русскому языку.

С чтение текстов по специальности неизменно связаны различные упражнения по развитию устной и письменной речи: переводы, ответы на вопросы, составление вопросов пересказ, краткий анализ текста, удачно подобранные тесты по специальности, как общим уровнем развития студентов так и с его будущей специальностью на темы по специальности способствуют развитию активной коммуникативной деятельности студентов, развитию навыков профессионально речевого общения.

Прочность знаний, надежность приобретенных умений и навыков определяется всей системой обучения и зависит от методов и приемов педагогического мастерства преподавателя, который требует поколения словарного запаса для понимания научной речи лекции и выражения своих мыслей. Сформированность культуры русской речи прослеживается на практических занятиях, когда студент имеет возможность в самостоятельном выступлении грамотно излагать свои мысли. Спорить, доказывать, убеждать.

Познавательная активность помогает развить самостоятельное мышление, где развивается способность – быть уверенным в себе и своих приобретенных знаниях, которые в дальнейшем помогут быть квалифицированным специалистом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева Т.М. Совершенствование профессиональной письменной речи студентов - таджиков// Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2021. № 3. С. 170-178.
2. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение М., 1958
3. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. М., 1967
4. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики М., 1955
5. Шерба Л.В. Современный русский литературный язык М. 1957

ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИ ДОНИШЧЌЎЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин фишурда масъалаҳои фаъолияти маърифатӣ дар раванди таълими забони русӣ баррасӣ мешаванд. Бояд гуфт, ки фаъолияти маърифатӣ ба донишҷӯ ба ташаккули тафаккури мустақилона мусоидат намуда, қобилияти боварӣ ба худ ва дониши гирифтаашро инкишоф медиҳад, ки дар оянда барои мутахассиси соҳибтаҳассус шудан мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, ба хотири он ки талабагон ба забони адабӣ гуфтугӯ ва навиштанро ёд гиранд, новобаста аз замон ва мавзӯ бояд гуфтори шифохӣ ва хаттии онҳоро доимо назорат кунанд. Ҳар қадар назорат, қори амалӣ ва ислоҳи сари вақт ба ҷо оварда шавад, қори инкишоф додани нутқ ва азхуд намудани тартиби калимаҳо дар забони русӣ ҳамон қадар самарабахштар мешавад.

Калидвожаҳо: фаъолият, раванд, омӯзиш, забон, тафаккур, қобилият, мутахассис, дониш, маҳорат.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются проблемы познавательной деятельности в процессе обучения русскому языку. Следует отметить что, познавательная активность помогает студенту развить самостоятельное мышление, где развивается способность – быть уверенным в себе и своих приобретенных знаниях, которые в дальнейшем помогут быть квалифицированным специалистом.

Таким образом, для того чтобы студенты научились говорить и писать литературным языком, надо всегда следить за их устной и письменной речью, не считаясь со временем и независимо от темы. Чем больше контроля, практических работ,

своевременных исправлений будет сделано, тем эффективнее будет работа по развитию речи и по овладению порядком слов в предложении на русском языке.

Ключевые слова: деятельность, процесс, обучение, язык, мышление, способность, специалист, знание, умение.

COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE PROCESS RUSSIAN LANGUAGE TEACHING

This article discusses the problems of cognitive activity in the process of teaching the Russian language. It should be noted that cognitive activity helps the student develop independent thinking, which develops the ability to be confident in himself and his acquired knowledge, which in the future will help to become a qualified specialist.

Thus, in order for students to learn to speak and write in a literary language, one must always follow their oral and written speech, regardless of time and regardless of the topic. The more control, practical work, timely corrections will be done, the more effective will be the work on the development of speech and on mastering the order of words in a sentence in Russian.

Keywords: activity, process, learning, language, thinking, ability, specialist, knowledge, skill.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зайдова Майя Мукарамовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Зайдова Майя Мукарамовна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Zaidova Maya Mukaramovna* – Tajik National University, senior lecturer of the Russian language department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НАРЕЧИЙ И КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Зардиева С.Н. – ассистент кафедры перевода и межкультурной коммуникации ТНУ

Согласимся с тем, что сущность общего значения наречия как части речи заключается, скорее, в выражении некоторых отношений между двумя различными признаками: процессуальным признаком субъекта и одним из признаков (качественным, количественным, процессуальным) объекта. Эти отношения могут носить различный характер: они бывают количественными, качественными, обстоятельственными. За материальной оболочкой наречия стоит понятие не только вторичного, но и реляционного признака, вероятно, это и является общим семантическим компонентом, организующим наречие как самостоятельную часть речи.

Семантика наречия имеет реляционный характер и в силу того, что в ее основе лежит понятие признака, который не существует в мире независимо, а предполагает, имплицитно вводит процессуальный признак и режет некую субстанцию, к которым он должен и может быть привязан, направлен, приписан. Поэтому сама структурная организация семантики наречий, выражающая «не самодостаточное» понятие вторичного реляционного признака, предопределяет способ языкового выражения - минимальную лексическую синтагму и одновременно смысловую модель «наречие + глагол» (в большинстве случаев) или «наречие + прилагательное», «наречие + существительное» или «наречие + наречие» [4, с. 160].

Следовательно, универсальным свойством лексического значения наречия является то, что каждое полнозначное наречие (кроме местоименных наречий) представляет собой потенциальную синтагму, поскольку значение наречия формируется, во-первых, в акте знакообразования, т.е. в акте номинации того, чему приписывается вторичный наречный признак (микроситуации, процессам и состояниям в сфере субъекта и // или объекта, самому субъекту или объекту, их отношениям); во-вторых, при функционировании в речи, где наречие дополнительно уточняется, конкретизируется и формирует тем самым круг сочетающихся с ним глаголов (реже прилагательных, наречий и существительных).

Слова категории состояния, или безлично-предикативные слова, - это знаменательные неизменяемые именные и наречные слова, которые обозначают состояние и употребляются в функции сказуемого безличного предложения.

В соответствии с основной целевой установкой на практическое овладение русским языком предполагается, что каждое занятие должно строиться таким образом, чтобы вырабатывать у студентов устойчивые речевые умения и навыки, необходимые для свободного общения в различных жизненных ситуациях.

Чтобы осуществить коммуникативную направленность обучения русскому языку, необходимо руководствоваться следующими методическими установками [3, с.

Программный учебный материал представляется в курсе русского языка во всех аспектах, требующих определенной соотнесенности при формировании различных видов речевой деятельности студентов.

В содержании учебного материала выделяются ситуативно-тематический и языковой аспекты.

Ситуативно-тематическая сторона содержания обучения обеспечивается связными текстами для чтения и выполнения речевых упражнений, описанием ситуаций общения, заданиями по развитию устной диалогической и монологической, а также письменной речи, слухоизобразительным материалом, непосредственно связанным с темой для развития речи.

Языковой материал (фонетический, лексический, грамматический и пр.), как правило, предъявляется на функционально-семантической основе, обслуживает речевые ситуации и темы общения.

Отработка этого материала в различных видах рецептивных, репродуктивных и продуктивных упражнений способствует накоплению словарно-фразеологического запаса учащихся и использованию полученных орфоэпических, лексико-грамматических, орфографических знаний, умений и навыков в продуцировании русской речи.

Теоретические знания студентов носят прикладной характер. Правила, инструкции, приемы служат предпосылкой для формирования продуктивных речевых умений и навыков.

Информативная сторона учебного материала (лингвистическая и экстралингвистическая) обеспечивает знания о языковых и межъязыковых явлениях, содержит сведения о различных сферах социальной, политической, культурной, экономической жизни в нашей стране и за рубежом, что в совокупности формирует мотивационную основу обучения.

Чтобы сделать урок максимально коммуникативным, добиться эффективных результатов в развитии речевых умений и навыков, необходим учет этих установок. Степень их реализации будет зависеть от цели и задач каждого урока, характера изучаемого языкового материала, условий обучения.

Вниманию преподавателей предлагается разработка урока на тему «Наречие и категория состояния, его признаки, употребление».

Студенты знакомы с наречиями в лексическом плане с первых дней обучения. Целью этого урока является систематизация и углубление знаний о наречии и категории состояния, ознакомление с его признаками и условиями функционирования в речи.

Признаки наречия, условия его употребления рассматриваются на материале серии связанных текстов, объединенных общей темой «Люди в космосе», которая обеспечивает постоянный приток новой информации.

Текст «Россия - родина космонавтики» насыщен тематической лексикой, речевыми образцами, изучаемым грамматическим материалом, располагает к обсуждению проблемных вопросов.

Космическая тематика обладает сильным мотивационным воздействием, вызывает неизменный интерес у студентов, настраивает их на размышления и побуждает к высказываниям.

Перед преподавателем стоит задача сосредоточить внимание аудитории прежде всего на содержании текста (текстом должны быть обеспечены все студенты). Поэтому чтение его предваряется заданием: прочитайте (прослушайте) текст. Объясните его название. Такая мотивационная установка позволяет студентам сосредоточиться и дать обоснованный ответ на поставленный вопрос.

Для снятия лексических трудностей текста проводится словарная работа, которая включает в себя семантизацию новых слов, рассмотрение их и ранее усвоенных слов в различных парадигматико - синтагматических связях, активизации этих слов в речи.

Выбор способа объяснения незнакомого слова (перевод, толкование, использование синонимов, антонимов и пр.) определяется его лексическим значением.

Далее студентам предлагается серия лексических, орфоэпических, грамматических, орфографических упражнений, выполнение которых способствует закреплению навыков употребления не только новых, но и известных им ранее слов.

Таким образом эти навыки отрабатываются в следующих упражнениях.

1. Прочитайте словосочетания, укажите в них родственные слова. Какими частями речи они выражены? Составьте устно с выделенными словосочетаниями предложения: полет в космос, космический, корабль, космическое пространство, советские космонавты.

2. Прочитайте словосочетания, объясните их значение: искусственная кожа, искусственное озеро, искусственные цветы; отметить точно на карте, указать точно место, прибыть точно по расписанию.

3. Слова искусственный, точно произносите правильно. (Попутно закрепляется орфоэпия и ранее изученных слов.)

4. Чем отличаются по смыслу словосочетания совершить полет и завершить полет? Составьте с ними предложения и запишите их.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева Т.М. Совершенствование профессиональной письменной речи студентов - таджиков// Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2021. № 3. С. 170-178. ISSN 2074-1847
2. Иванова В.А., Потиха З.А., Розенталь Д.Э. Занимательно о русском языке. Л.,1990. С. 181-182.
3. Современный русский язык / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М. И. Фомина, В. В. Цапукевич. М., 1966. С. 268.
4. Коневецкий А.К. История наречий в русском языке. Учебное пособие/ А.К. Коневецкий. - М.,1988. С. 268

ПРИНЦИПҶО ВА УСУЛҶОИ УМУМИИ ТАЪЛИМИ ЗАРҶҶО ВА КАТЕГОРИЯҶОИ ҲОЛАТ ДАР ДАРСҶОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин фишурда сухан дар бораи принципҳои лингводидактикии омӯзиши мутобиқати лексикии зарфҳо дар дарси забони русӣ меравад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳар як мавзуи грамматикӣ, ки ба барномаи забони русӣ дохил карда шудааст, имкон медиҳад, ки комбинатсияҳои алоҳида ба зарфҳо азҳуд карда шавад. Тартиби кории омӯзондани лексикии зарфҳои забони русӣ ба донишҷӯён ҳангоми ба вучуд овардани вазъияти мусоиди муошират, ки яке аз шартҳои он характери эҷодӣ, мустақил будан

мебошад. Ин ба он асос мебахшад, ки ташаккули малака ва малакаи сохтан ва истифода бурдани конструксияҳо бо зарфҳо дар нутқи ҳамбастагии хонандагон танҳо бо самти коммуникативии раванди таълим амалӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: лингводидактика, принцип, иншо, зарф, лексика, муошират, маҳорат, малака, таркиб.

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НАРЕЧИЙ И КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются лингводидактические принципы изучения лексической сочетаемости наречий на занятиях русского языка. Надо заметить, что любая грамматическая тема, входящая в программу русского языка, дает возможность усвоения тех или иных сочетаний с наречиями. Система работы по обучению студентам лексической сочетаемости наречий русского языка может быть реализовано при создании благоприятной ситуации общения, одним из условий является ее творческий, самостоятельный характер. Это дает основание утверждать, что формирование умений и навыков построения и употребления в связной речи студентов конструкций с наречиями может быть реализовано лишь при коммуникативной направленности учебного процесса.

Ключевые слова: лингводидактика, принцип, сочинение, наречие, лексика, общение, умение, навыки, конструкция.

THE STUDY OF THE LEXICAL COMPATIBILITY OF THE ADVERB IN THE RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

This article discusses the linguodidactic principles of studying the lexical compatibility of adverbs in the classroom of the Russian language. It should be noted that any grammatical topic included in the program of the Russian language makes it possible to master certain combinations with adverbs. The system of work on teaching students the lexical compatibility of adverbs of the Russian language can be implemented when creating a favorable communication situation, one of the conditions of which is its creative, independent nature. This gives grounds to assert that the formation of skills and abilities of building and using constructions with adverbs in coherent speech of students can be realized only with the communicative orientation of the educational process.

Keywords: linguodidactics, principle, composition, adverb, vocabulary, communication, skill, skills, construction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зардиева Суман Нуриддиновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 989-16-16-62.

Сведения об авторе: *Зардиева Суман Нуриддиновна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 989-16-16-62.

Information about the author: *Zardieva Suman Nuriddinovna* – Tajik National University, assistant of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 989-16-16-62.

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ - КАЧЕСТВО ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

Курбанова П.М. – к.п.н., старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ

Эта тема болезненна, а, следовательно, и интересная для нас. Наблюдая за учебной деятельностью студентов, помогая им в стремлении к повышению профессионального уровня, хочется отметить, что их речь, и коммуникативные умения в частности, являются далекими от требования времени и от того уровня, с которым они должны заканчивать высшее учебное заведение. Еще много студентов пренебрегает русским литературным языком, отдавая предпочтение просторечному языку, легко переходят в общении на родной язык (таджикский), на занятиях чувствуют себя неуверенно, часто долго ищут нужное в конкретной коммуникативной ситуации слово, боятся на занятии вступить в диалог с однокурсниками, ограничиваясь только дополнениями, обратиться к преподавателю с вопросом. Серьезными недостатками речевого поведения большинства студентов является неумение публично выразительно читать, декламировать, произносить связный текст, самопроизвольно включаться в разговор и поддерживать его. Много будущих специалистов и читают, и говорят монотонно, без эмоций, в их речи наблюдаются слова-паразиты. Особенно беспокоит скудный словарный запас.

Названные речевые недостатки, как правило, оказываются на фоне невысокого общего развития личности. Значительную роль играет и психологический аспект общения. Довольно часто встречаются случаи, когда студент, обладая смысловой информацией, боится ее публично произнести, испытывает страх, нерешительность, когда необходимо дополнить, исправить, внести коррективы.

Именно поэтому так важно молодым людям, обучаясь в университете, готовить себя не только овладеть циклом обязательных дисциплин, составляющих базовую основу профессиональной подготовки, но и активно развивать речь и мышление, формировать коммуникативную компетенцию.

Обратимся к словарным источникам, чтобы выяснить сущность понятий "компетентность", "языковая компетенция", "коммуникативная компетенция".

Так, по толковому словарю русского языка, "компетенция" - хорошая осведомленность в чем-либо; "компетентный" - который имеет достаточные знания в какой-либо отрасли; который с чем-нибудь хорошо осведомлен; толковый [13].

Компетентность не может сводиться к знаниям и навыкам. Компетенция - это то, что порождает умение, действия, ее можно рассматривать как возможность установления связей между знаниями и ситуацией, что наиболее эффективно в решении проблемы [6].

Компетентность в смысловом значении охватывает три аспекта: знания, умения, навыки.

На основе языковой и речевой компетенции формируется коммуникативная. Под коммуникативной компетенцией понимается комплексное применение языковых и неязыковых средств с целью коммуникации, общения в конкретных социально-бытовых ситуациях, умение ориентироваться в ситуации общения, инициативность общения [6].

Коммуникативная компетентность предполагает, прежде всего, умение человека общаться с другими людьми, использовать соответствующие средства выразительности и инициативные проявления. Опорой в этих речевых действиях становятся формулы речевого этикета, которые являются неотъемлемым фактором коммуникации. Поэтому формирование коммуникативных умений, прежде всего, начинается с усвоения формул речевого этикета, предназначенных для обслуживания самых разнообразных речевых ситуаций: приветствия, знакомства, извинения, благодарности, просьбы, привлечения внимания, согласия, отказа, запрета, пожелания, телефонного разговора и т.д. Однако

знания речевых штампов для обеспечения коммуникации в конкретной ситуации еще не свидетельствует о сформированном умении.

Так же, готовя будущих специалистов, где коммуникативная компетентность является чрезвычайно важным звеном учебно-воспитательного процесса, преподавателям необходимо постоянно, целенаправленно формировать у них умения. Это осуществляется как на лекционных, так и на практических, семинарских и лабораторных занятиях. Какие же коммуникативные умения обеспечивают в конечном итоге компетентность? Определим конкретные из них, на формирование которых преподаватель должен направлять усилия.

Умение на основе воспринятой информации выделять микротемы, ключевые слова, воспроизводить содержание информации:

по содержанию воспринятой на слух или зрением информации строить ряд сократических вопросов;

внятно произнести перед аудиторией;

публично рассуждать на заданную извне тему;

включаться в обсуждение вопроса, учитывая уже высказанное, продолжать логику раскрытия проблемы;

публично произносить результаты самостоятельной работы (сообщение, краткое содержание подготовленного реферата, обзор источников по теме, материала периодики и т.п.);

делать обобщения-итоги на занятии;

пользоваться формами речевого этикета, характерными для конкретных ситуаций (просьба преподавателя, индивидуальная консультация, извинения перед работником библиотеки за несвоевременный возврат книги, приглашение на встречу с писателем и т.п.);

организовывать и проводить воспитательное мероприятие;

вести дискуссию, отрицая, утверждая или поддерживая определенные точки зрения оппонентов;

включаться в деловую игру (моделирование фрагментов занятий).

Названные коммуникативные умения, как и другие, должны формироваться в условиях толерантности, терпимости, взаимоуважения, самокритичности, заботы о культуре чувств, выразительного и эмоционального проявления чувств, оптимистического настроения. Все это возможно при условии личностно-ориентированного обучения и воспитания, создания комфортных условий для развития личности и подготовки к профессиональной деятельности.

Теоретический анализ психолого-педагогической базы источников показал, что исследование сущности умений и условий их продуктивного формирования возможно на основе изучения структуры личности, где основными компонентами выступают знания, умения, навыки и способности, которые находятся в диалектической взаимосвязи. Умения, в своей сущности, являются внутренней моделью будущей деятельности основываются на знаниях и способностях, обеспечивающих ее эффективность.

Знание - это основа умения (теоретические позиции, которые способствуют результативности приобретения умений). В исследованиях Г.С.Костюка, К.К.Платонова, С. Л. Рубинштейна, Ю. А. Самарина, Б. М. Теплова и др. обосновано положение о том, что одним из важнейших "внутренних условий", которое обеспечивает создание фундамента умений и способствует качественным изменениям в их структуре есть способности, тогда, когда знания обеспечивают конструирование умений, внутренних моделей деятельности, и выступают как исходные теоретические позиции в принятии наиболее оптимального решения в новой ситуации, способности обеспечивают приспособление этих моделей к условиям.

На наш взгляд, особыми признаками умения являются: высокий уровень осознанности, самостоятельность в решении задач, возникающих в процессе выполнения определенного вида деятельности; сложность и комплексность, слияние

умственных и практических действий, целеустремленность, устойчивость и прочность. Навыки - это автоматизированные действия, компоненты определенного вида деятельности.

Анализ существенных характеристик исследуемых умений позволяют выделить определенные их группы, требующие дальнейшего изучения, а именно: речевое общение, умение оптимально строить свою речь в психологическом плане, речевое воздействие; владение невербальными средствами общения; ориентировки в собеседнике, качество внимания, адекватное моделирование личности обучающегося, социальная перцепция; волевые качества, то есть умение управлять своим поведением; общение на людях; творческое самочувствие; ориентирование в условиях общения, ориентировочно в ситуации общения; целенаправленная организация общения и управления им, правильное планирование и осуществление системы коммуникации, быстрое и точное нахождение адекватных содержания акта общения коммуникативных средств; самопрезентация; завоевание инициативы; организация "приспособлений".

Умения управлять своим поведением и самочувствием в общении, по нашему мнению, входят в состав умения создавать творческое самочувствие в указанной деятельности. Различные аспекты этого умения нашли отражение в работах В.А.Кан-Калика, А. А. Прохорова, И.В.Страхова. В каждой группе коммуникативных умений отличаем те из них, которые в свой состав включают другие умения и обеспечивают реализацию компонентов педагогического общения. Такой подход к определению элементов системы коммуникативных умений рассматриваем как результат осмысления представленных материалов по исследуемой проблеме. Отметим, что каждое коммуникативное умение получает то название, которое наиболее удачно обосновано в соответствующих научных исследованиях. С учетом изложенного подчеркнем, что коммуникативные умения мы рассматриваем как вид профессиональных умений студента, которые обеспечивают реализацию компонентов педагогического общения. Осмысление результатов анализа исследований А. А. Леонтьева, Ф. М. Рахматуллина, А. Т. Курбанова, Г.А. Китайгородской, В.А.Кан-Калика, А. В. Мудрика, С. В. Савкова, А. Ю. Михневича позволяет установить элементы системы коммуникативных умений, которые включают в свой состав: речевое вербальное общение и невербальное.

Человеческое общество немислимо вне общения. Общение выступает необходимым условием бытия людей, без которого невозможно полноценное формирование не только отдельных психических функций, процессов и свойств человека, но и личности в целом. Реальность и необходимость общения определена совместной деятельностью: чтобы жить люди вынуждены взаимодействовать. Общается всегда деятельный человек, деятельность которого пересекается с деятельностью других людей. Общение позволяет организовывать общественную деятельность и обогатить её новыми связями и отношениями между людьми [1].

Человек с момента рождения общается с другими людьми, но порой люди, отличающиеся высокими достижениями в изучении явлений материального мира, оказываются беспомощными в области межличностных отношений, поэтому человек должен изучать правила взаимодействия с людьми, чтобы стать социально полноправным членом общества [8]. Другими словами, общение будет эффективно лишь тогда, когда люди, взаимодействующие друг с другом, компетентны в данной ситуации.

В самом общем плане компетентность в общении предполагает развитие адекватной ориентации человека в самом себе – собственном психологическом потенциале, потенциале партнера, в ситуации и задаче [10].

Таким образом, формирование коммуникативной компетенции человека является актуальной проблемой социальной психологии, решение которой имеет важное значение, как для каждого конкретного человека, так и для общества в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Аспект Пресс, 1996. 376 с.

2. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. — М: Педагогика, 1990. 170 с.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. - М., 1974.
4. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. М., 1971.
5. Соловьева О.В., Савельев И.И. Образование как фактор повышения качества человеческого капитала // Обзор педагогических исследований. 2019. Том 1. №3. С. 25-

САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТСИОНӢ СИФАТИ ШАХСИЯТИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА

Дар фишурда дар бораи салоҳияти коммуникатсионӣ ҳамчун сифати шахсияти мутахассиси оянда сухан меравад. Муаллиф қайд мекунад, ки мушоҳидаи фаъолияти таълимии донишҷӯён, мусоидат намудан ба онҳо дар ҷустуҷӯи баланд бардоштани сатҳи дониши касбӣ, сухан ва маҳорати муошират, махсусан, аз талаботи замон ба дараҷае дур аст, ки онҳо бояд донишқадаро бо он хатм кунанд. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки хангоми тайёр кардани мутахассисони оянда, ки дар он салоҳияти коммуникатсионӣ ҳалқайи ниҳоят муҳим дар раванди таълим аст, омӯзгоронро зарур аст, ки маҳорати худро пайваста ва ба таври мақсаднок такмил диҳанд. Ин корро ҳам дар лексияҳо ва ҳам дар машғулиятҳои амалӣ, семинарӣ ва лабораторӣ қардан лозим аст.

Калидвожаҳо: салоҳияти коммуникатсионӣ, омӯзиш, методологияи проблемавӣ, таҳсилоти олий, фаъолият, мақсаднок, сифат, мутақобила.

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ - КАЧЕСТВО ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

В статье говорится о коммуникативной компетенции как о качестве личности будущего специалиста. Автор отмечает, что наблюдая за учебной деятельностью студентов, помогая им в стремлении к повышению профессионального уровня, их речь, и коммуникативные умения в частности, являются далекими от требования времени и от того уровня, с которым они должны заканчивать высшее учебное заведение. Автор предлагает, что, готовя будущих специалистов, где коммуникативная компетентность является чрезвычайно важным звеном учебно-воспитательного процесса, преподавателям необходимо постоянно, целенаправленно формировать у них умения. Это нужно осуществляться как на лекционных, так и на практических, семинарских и лабораторных занятиях.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, обучение, проблемная методика, высшее образование, деятельность, целенаправленная, качество, взаимодействовать.

COMMUNICATIVE COMPETENCE IS THE QUALITY OF A FUTURE SPECIALIST'S PERSONALITY

The article talks about communicative competence as a personality quality of a future specialist. The author notes that observing the educational activities of students, helping them in their quest to improve their professional level, their speech, and communication skills in particular, are far from the requirements of the time and from the level with which they should graduate from a higher educational institution. The author suggests that, while preparing future specialists, where communicative competence is an extremely important link in the educational process, teachers need to constantly, purposefully develop their skills. This should be done both in lectures and in practical, seminar and laboratory classes.

Keywords: communicative competence, training, problem methodology, higher education, activity, purposeful, quality, interaction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбанова Парвина Мирзоалиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони, кафедраи забони русӣ

барои факултаҳои ғайрифилологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** parvina.kurbanova.1971@mail.ru **Телефон:** (+992) 906-00-31-55.

Сведения об авторе: *Курбанова Парвина Мирзоалиевна* – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** parvina.kurbanova.1971@mail.ru **Телефон:**(+992) 906-00-31-55.

Information about the author: *Kurbanova Parvina Mirzoalievna* – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Russian Language for Non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** parvina.kurbanova .1971@mail.ru **Phone:** (+992) 906-00-31-55.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ И ЕГО РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

*Зафарзода С.З. – ассистент кафедры русского языка для
нефилологических факультетов ТНУ*

В современном мире информационные технологии пронзили все сферы жизни человека, и сфера образования не является исключением. Использование интернет технологий и дистанционного обучения не является сейчас чемто новым. На сегодняшний день дистанционное обучение позволяет взглянуть на процесс получения образования с другой стороны. С появлением интернета у людей появилась возможность прямого доступа к различным ресурсам, находящимся в сети. Потенциал таких технологий очень высок, именно поэтому ни одна область деятельности человека сейчас не функционирует без информационных технологий.

Активное использование таких технологий в образовании определило место дистанционного обучения. Дистанционное обучение – это обучение, при котором все или большая часть учебных процедур осуществляется с использованием современных информационных и телекоммуникационных технологий при территориальной разобщенности преподавателя и студентов. Проблемы, связанные с применением информационных технологий в образовательном процессе, в том числе и дистанционном обучении в той или иной степени нашли отражение в трудах современных исследователей [3, 4, 5].

В «Концепции создания и развития единой системы дистанционного образования в России» дается следующее определение дистанционного обучения: дистанционное обучение это комплекс образовательных услуг, предоставляемых широким слоям населения в стране и за рубежом с помощью специализированной образовательной среды, основанной на использовании новейших информационных технологий, обеспечивающих обмен учебной информацией на расстоянии (спутниковое телевидение, компьютерная связь и т.д.) [5].

Однако, при всем при этом, дистанционное обучение не является базовым, оно носит лишь дополнительный характер. Обычные очные занятия пока все же остаются в нашей жизни, несмотря на быстро развивающиеся информационные технологии [5].

Если говорить о столь большом интересе к такому виду обучения, можно выделить три основные причины. Первая причина состоит в большой потребности к простой и достоверной информации. Вторая в том, что технологии для удовлетворения этих потребностей есть уже сейчас и в будущем будут только совершенствоваться. Третья причина заключается в самом отношении к дистанционному обучению как к новому важному рынку, из чего следует, возможность деловой деятельности на этом рынке. Существует ряд принципов, на которых строится дистанционное обучение. Так, например, П.В. Скулов считает, что оно носит в себе два основополагающих принципа:

- свободный доступ, т.е. право каждого, без вступительных испытаний, начинать учиться и получить среднее или высшее образование;
- дистанционность обучения, т.е. обучение при минимальном контакте с преподавателем, с упором на самостоятельную работу[4].

Но, кроме этого, есть и другие принципы. Принцип гибкости позволяет не посещать лекции и семинары в строго установленное время, а обучаться в любом месте в удобное для себя время. Благодаря этому принципу повышается доступность образования, т.е. практически каждый может позволить себе получать образование таким способом. Модульный принцип обучения. Данный принцип позволяет строить учебные программы для каждого обучаемого с учетом его подготовки и потребностей. Принцип открытого обучения, так же, является немаловажным. Он предполагает, что в системе образования лежит богатая и хорошо разработанная образовательная среда, в которой обучаемый ориентируется достаточно самостоятельно, при этом стремясь к достижению своих образовательных целей. Принцип сознательности и активности, который предполагает понимание учащимся смысла усваиваемых им знаний и умений, а так же, четкое понимание и представление своих целей, формирование на основе приобретенных знания своих убеждений. Кроме принципов дистанционного обучения немаловажным является мотивация обучаемого, которую смело можно назвать движущей силой образовательного процесса. Студент должен для себя осознать важность и необходимость получаемого образования, так как в дистанционном обучении, как говорилось выше, большой упор делается на самостоятельную учебу студента и минимальный контакт с преподавателем. Дистанционное обучение имеет как плюсы, так и минусы. Одним из основных его недостатков, на которые необходимо обратить внимание, является недостаток практических знаний. Обучение дистанционно специальностям, которые требуют большого количества практических занятий весьма затруднено. Даже самые современные технологии не заменят реальной практики. Еще одним недостатком является и то, что такое образование не подходит для развития коммуникабельности, связано это с тем, что при дистанционном обучении контакт обучающихся минимален не только с преподавателем, но и друг с другом. Поэтому такая форма получения образования не способна развить такой навык как работа в команде.

Кроме того дистанционное обучение требует большой мотивации у учащихся, необходимо поддерживать нужный темп в обучении без помощи со стороны. Недостаточная компьютерная грамотность, так же, является минусом в данном виде образования, которая может стать серьезной проблемой в получении образования дистанционно. В современном мире, казалось бы, только ленивый не знаком с компьютером, однако, до сих пор остаются люди работа с компьютером у которых, вызывает большие трудности. Кроме того, не достаточно просто иметь некие базовые знания о персональном компьютере, так же важно уметь работать в интернете и обрабатывать имеющуюся информацию[4]. Еще одним минусом является проблема идентификации пользователя. Получая образование дистанционно достаточно сложно определить, насколько студент сам выполнял ту или иную работу. Кроме этого, на итоговую аттестацию студенты вынуждены приезжать в вуз, так как пока еще не существует способа дистанционно провести экзамен. Но стоит отметить, что плюсов у дистанционного образования достаточно много, основным из которых является доступность обучения для любого человека, независимо от его географического положения и в любое время. Учеба без отрыва от основной деятельности, так же, является одним из весомых плюсов такого обучения.

Дистанционное обучение позволяет изучать сразу на несколько курсов одновременно. Получая образование дистанционно, студенты не сталкиваются с проблемой нехватки учебников, либо какихто других материалов, так как учебные материалы можно всегда найти в сети, что повышает их доступность и облегчает процесс обучения. Очевидно социальное равноправие возможность получать

образование не зависимо от места проживания, состояния здоровья, национальности или материального состояния. Плюсы в дистанционном обучении есть не только для обучающихся, но и для преподавателей, так как они могут уделять время студентам находясь даже в другой стране. Таким образом, дистанционное обучение предлагает большой спектр возможностей для получения образования, однако, эта система все еще далека от совершенства, есть ряд проблем, с которыми дистанционному образованию как системе придется справляться и совершенствоваться. На сегодняшний день получение высшего образования в России и Таджикистане путем дистанционного обучения, является обычным делом.

На сегодняшний день активному развитию дистанционного обучения мешает ряд факторов, тормозящих этот процесс. Главным таким препятствием является неразработанная законодательная база, которая является, своего рода, основой для развития дистанционного обучения. Т.е. сейчас отсутствует единое содержание профессиональнообразовательных программ для высшего образования, стандартизация технологий обучения, инструментов регулирования и контроля межрегиональных и международных образовательных услуг. Кроме этого, еще одним важным фактором, тормозящим развитие дистанционного обучения, является мнение населения о том, что такой способ получения образования неэффективен, что качество даже ниже, чем у заочной формы обучения. Такая обстановка сложилась на сегодняшний день в Таджикистане в области дистанционного обучения. Однако это совершенно не значит, что государство забросило эту сферу и пустило все на самотек. В нашей стране уже появились собственные онлайн образовательные площадки. Так же в Министерстве образования и науки нашей республики существуют отдельные рабочие группы, которые призваны заниматься разработкой стандартов дистанционного образования. Если сравнивать дистанционное обучение в России и Таджикистане с другими странами, например, с США, то дела там обстоят совсем иначе.

Дистанционное обучение способно разнообразить процесс получения образования, сделать его более интересным и доступным. Именно это отмечают преподаватели не только в Таджикистане, но и за рубежом. В США дистанционное обучение стало активно развиваться еще 1980-1990 гг. Первоначальной его целью было повышение уровня квалификации определенной категории граждан, которые по различным причинам желали получить высшее образование дистанционно. Основной причиной такого роста желающих получить высшее образование, можно считать, необходимость наличия такого образования для приема на хорошую высокооплачиваемую работу.

В США дистанционное обучение предоставляется как частными, так и государственными учебными заведениями. Однако, в большей степени, услуги по дистанционному обучению предоставляются государственными ВУЗами. На сегодняшний день в этой стране сложилась такая тенденция количество студентов, которые получают образование дистанционно, растет гораздо быстрее, чем число студентов дневных отделений. Примерно 82% всех учебных заведений США предоставляют минимум один курс дистанционно, а 67% считают, что это направление является перспективным. На мировом рынке дистанционного обучения, большая доля принадлежит США и странам Европейского союза. Развитие этой отрасли в Евросоюзе происходит, по большей степени, за счет государства, например, посредством дотаций. В Америке же, больший вклад в его развитие происходит через коммерческую систему[3].

Говоря о дистанционном обучении невозможно не упомянуть столь технически развитую страну как Япония. С начала 80х годов в Японии реализуется государственный проект «Университет в эфире». Суть этого проекта в том, что в определенное время по телевидению и радио транслируются лекции по каждому выбранному предмету учащиеся дважды в неделю прослушивают часовую лекцию. Через пять лет студенты должны сдать экзамен и получить диплом. Такой вид

получения образования в Японии считается условно дистанционным, но при этом, получать его могут и иностранцы, которые работают или учатся в Японии[4].

Сегодня в Японии дистанционное обучение развивается не только в конкретных вузах, спонсируемых за счет государства, но и по средствам крупных коммерческих корпораций, которые ориентированы, в большей степени, на подготовку населения в сфере бизнеса. Стоит упомянуть и о том, что в Японии получить основное образования бакалавра дистанционно практически невозможно, так как большинство вузов требуют личного присутствия студента. Дистанционно обучатся, возможно, лишь при получении дополнительного образования.

Дистанционные курсы магистратуры предлагают два вида получения образования в зависимости от срока обучения. Первый вид дистанционного обучения с фиксированными сроками сдачи всех работ и экзаменов, второй вид предполагает отсутствие временного лимита. Программы для второго типа обучения включают в себя задания и экзамены, которые студент может сдать в любое удобное время. Дистанционное обучение так же активно используется крупными фирмами и корпорациями Японии для переподготовки и повышения квалификации своих работников без отрыва от рабочего процесса. Такие фирмы активно используют корпоративные образовательные сети, однако эти программы доступны только сотрудникам данных фирм и корпораций, как правило, уже имеющим высшее образование.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что дистанционное обучение является на сегодняшний день неделимой частью образовательной системы, наряду с такими формами получения образования как очное или заочное. В Таджикистане система дистанционного образования находится все еще в стадии разработки, попрежнему нет четкой правовой базы, однако это не мешает ВУзам предоставлять услуги по осуществлению дистанционного обучения. В других же развитых странах, таких как США или Япония, дистанционное обучение начало развиваться раньше и намного продуктивнее по сравнению с Россией и Таджикистаном, однако, и в этих странах получение дистанционного обучения сопровождается рядом условий и ограничений. Подводя итог, стоит отметить, что дистанционное обучение, как один из современных видов обучения, имеет полное право на существование в системе образования наравне с традиционными формами обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галяев, В.С. О классификации моделей дистанционного обучения / В.С. Галяев, З.А. Гасанова // Высшее образование в России. - 2012. - №4. - с. 103 - 108.
2. Джумахонова, М.А. ИКТ в образовании Республики Таджикистан / М.А. Джумахонова, Б.И. Рамазонов. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://docplayer.ru/41228605-Ikt-v-obrazovanii-respubliki-tadzhikistan.html>.
3. Сердюк А.В., Матвиюк В.М. Основные проблемы и перспективы развития информационного общества на современном этапе // В сборнике: Первые шаги в науку: Современные проблемы и перспективы развития. Материалы I (первой) краевой научно-практической конференции преподавателей и студентов среднего профессионального образования. Краснодар, 2013. С. 205-207.
4. Хабибулина Э.М. Дистанционное обучение: основные термины, принципы и модели // URL: <http://nsportal.ru/vuz/pedagogicheskienauki/library/2011/12/07/distantsionnoeobuchenieosnovnyeterminyprintsipyi>. – [Дата обращения 12.02.2024].
5. Молчанова Е.В. К вопросу о современном дистанционном образовании // материалы II Международной научно-практической конференции «Теоретические и практические проблемы современного образования», Краснодар: НЧОУ ВПО «Кубанский социально-экономический институт», 2014. –С.56-59.

ТАЪЛИМИ ҲОСИЛАВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҶАҲОНИ ҲОЗИРА

Дар фишурда моҳияти таълими ҳосилавӣ ва вазъи кунунии он баррасӣ мешавад. Бартарӣ ва нуқсонҳои ин системаи азхудкунии дониш баррасӣ шуда, натиҷаҳои татбиқи он таҳлил карда мешаванд.

Калидвожаҳо: маориф, технологияи иттилоотӣ, омӯзиши ҳосилавӣ, малақаҳои муошират, камбудихо, компютери фардӣ, интернет.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ И ЕГО РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье рассматривается сущность дистанционного обучения, его состояние на современном этапе. Обсуждаются преимущества и недостатки данной системы получения знаний, анализируются результаты его применения.

Ключевые слова: образование, информационные технологии, дистанционное обучение, коммуникабельность, недостатки, персональный компьютер, интернет.

DISTANCE LEARNING AND ITS ROLE IN THE MODERN WORLD

The article discusses the essence of distance learning and its current state. The advantages and disadvantages of this system of acquiring knowledge are discussed, and the results of its application are analyzed.

Keywords: education, information technology, distance learning, communication skills, disadvantages, personal computer, Internet.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зафарзода Сабоҳат Зафархон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологии факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 904-88-70-70.

Сведения об авторе: *Зафарзода Сабоҳат Зафархон* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры русского языка нефилологических факультетов факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 904-88-70-70.

Information about the author: *Zafarzoda Sabohat Zafarkhon* – Tajik National University, is an assistant at the Department of Russian Language of Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 904-88-70-70.

СТАТУС И СОСТОЯНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Мухаметов Г.Б. – д.п.н., профессор кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ

Русский язык в Таджикистане — язык межнационального общения согласно Конституции Республики Таджикистан. По своей социальной активности русский язык в сегодняшнем Таджикистане стоит на втором месте в языковой иерархии.

Преподавание и изучение русского языка является приоритетным направлением политики Правительства Республики Таджикистан. Как известно, 2023 год объявлен Годом русского языка на всей территории Содружества Независимых Государств.

Основатель национального единства, Лидер нации, Президент Таджикистана, уважаемый Эмомали Рахмон в ходе своего визита в Россию заявил: «Мы ясно отдаём себе отчёт, что русский язык для нас был и остаётся окном в науку, средством общения с внешним миром, и растрата этого капитала была бы в ущерб себе!»

Языковая политика нашего государства определяется на ближайшее десятилетие. Указом Президента Республики Таджикистан от 4 апреля 2003 года была принята

Государственная программа «О совершенствовании преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014 годы», затем Государственную программу было решено продлить до 2020 года (Постановление правительства РТ № 427 от 3 июля 2014 года) - «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы». Сегодня продолжается реализация Указа Правительства РТ и данная государственная программа продлена еще до 2030 года (Постановление правительства РТ № 438 от 30 августа 2019 года) - «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года». На современном этапе модернизации образования в Таджикистане данная Программа направлена на совершенствование обучения русскому и английскому языкам, внедрения инновационных технологий, чёткого определения цели, задач и направления её реализации в образовательном процессе общеобразовательных учреждений и высших учебных заведений.

Таким образом, функционирование русского языка в нормативно-правовом отношении и политическом аспекте в Республике Таджикистан находит государственную поддержку.

Наряду с государственным языком русский язык используется в образовании на всех уровнях – от дошкольного до вузовского. В отличие от иностранных языков, которые изучаются в таджикских средних школах, вузах по выбору, русский язык обязателен для изучения в каждой школе и вузе. В целях улучшения качества преподавания русского языка в Республике Таджикистан разработан и утверждён «Образовательный стандарт по русскому языку» для средней школы (1997), опубликована учебная программа по русскому языку (2008), ведущими учеными написаны учебники «Русский язык» нового поколения с интегрированным подходом (русский язык + литература) для всех классов средних школ, руководства к учебникам для учителей и приложения для учащихся. Для русскоязычных школ изданы учебники русского языка и литературы нового поколения, подготовленные авторским коллективом ученых Санкт-Петербурга, в адаптации которых приняли участие ведущие русисты Таджикистана – преподаватели ТНУ и школьные учителя. Следует отметить большой вклад Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества и МАПРЯЛ в успешную реализацию этой плодотворной идеи – обеспечения русских школ в Таджикистане новыми учебниками, содержащими мощнейший арсенал возможностей и средств для формирования и, что не менее важно, поддержания у учащихся устойчивой мотивации к изучению русского языка.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон рассказал, что в настоящее время в стране насчитывается 39 школ с русским языком обучения, в которых учатся свыше 27 тыс. ребят. Кроме того, функционирует также больше 160 смешанных таджикско-русских школ с охватом порядка 70 тыс. школьников. В соответствии с государственными стандартами преподавание русского языка является обязательным элементом учебных программ.

В целях поддержки русского языка и продвижения российского образования в Таджикистане в рамках российско-таджикского образовательного проекта с 2017 г. пятьдесят российских преподавателей, высококвалифицированных специалистов работают в средних школах Таджикистана.

В соответствии с соглашением между Таджикистаном и Россией, подписанным президентами двух стран в апреле 2019 года, Россия построит и оснастит пять русских школ в Таджикистане. Каждая из школ будет рассчитана на 1200 учебных мест.

В одиннадцати вузах Таджикистана функционируют факультеты или отделения русской филологии. Почти во всех вузах имеются группы на русском языке обучения. В неязыковых группах вузов обучение русскому языку ведется в течение двух семестров.

В настоящее время более 25 тысяч студентов из Таджикистана обучаются в российских вузах. В Душанбе открыты филиалы таких вузов, как Московский

государственный университет им. М.В. Ломоносова (2009), Московский институт стали и сплавов (2012), Московский энергетический институт (2014). В Душанбе ведёт образовательную деятельность Российско-Таджикский (Славянский) университет, который отмечает в этом году свое 25-летие со дня образования. Одной из ведущих функций этих вузов является сохранение, распространение и популяризация русского языка и русской культуры.

В Таджикистане в настоящее время функционируют более 20 российских диссертационных советов, хотя в 2017 г. в республике открылось Государственное учреждение Высшей аттестационной комиссии при президенте РТ. Диссертационные работы во всех российских советах Республики Таджикистан пишутся и защищаются на русском языке. Это в значительной степени способствует поддержанию на должном уровне, сохранению и развитию русского языка в Республике Таджикистан.

Русский язык используется в СМИ (теле и радиовещании, печати), книгоиздании, интернет-журналистике. В Таджикистане широка возможность просмотра каналов российского телевидения, таджикское государственное телевидение имеет 5 каналов, где на русском языке звучат «Новости», передачи, идет показ художественных, публицистических и документальных фильмов. Таджикский телеканал «Сафина» стал шире отражать ценности традиционной и современной культуры Таджикистана и России.

Стабильно и позитивно вещание государственного радиоканала «Голос Душанбе» на русском языке. В рамках русскоязычного вещания данного радиоканала раз в неделю выходит еженедельная получасовая передача «Россия – Таджикистан: Мост дружбы». Можно также констатировать факт наличия «Радио Таджикистан» и «Русское радио – Ориёно», открывшееся еще в сентябре 2003 г.

Говоря об Интернет-журналистике, нужно отметить, что веб-сайты о Таджикистане содержат самую различную информацию: официальные данные о стране, ежедневные ленты обновляемых и других новостей. Сайты на русском языке имеют 15 все республиканские газеты. В настоящее время в республике зарегистрировано 10 информационных агентств и центров. Это национальные агентства «Ховар», «Азия-plus», «Вароруд», «Инфоркон», «Авеста» и пр. Все государственные организации, вузы имеют сайты на государственном, русском и английском языках. Русскоязычные СМИ играют заметную роль в жизни таджикского общества функционирует периодическая печать: «Народная газета», «Азия-plus», «Аргументы и факты в Таджикистане», «Рекламная», «Дайджест-пресс», «Вечёрка», газета для детей «Аладдин» и пр. На русском языке издаются литературный журнал «Памир», научно-методический журнал для учителей русского языка «Русский язык и литература в школах Таджикистана». Научные журналы издаются в каждом крупном вузе для публикации результатов научных исследований на таджикском и русском языках.

Важным каналом распространения русского языка становится миграция в Российскую Федерацию граждан Таджикистана. По сообщению разных источников ежегодно из Таджикистана в Россию выезжают на заработки от 500 до 800 тысяч трудовых мигрантов. А если учесть, что состав трудовых мигрантов ежегодно меняется, то их численность за более чем 10 лет составила 2-2,5 миллиона человек. Во время проживания в России трудовые мигранты вынуждены пользоваться русским языком, а русскоязычная языковая среда способствует быстрому его освоению.

В республике в Государственном академическом театре оперы и балета им. С.Айни, а также в республиканском театре кукол спектакли ставят на русском языке.

Взаимообогащению двусторонних отношений, целенаправленно укрепляя мост дружбы между умами и сердцами братских народов, способствует деятельность Русских центров Фонда «Русский мир» на базе четырех вузов г. Душанбе: ТНУ, РТСУ, В Международном университете иностранных языков Таджикистана и ТГПУ им. С.Айни. Например, Русский центр ТНУ только за 2023 г. провел более 100 образовательных, научных и культурных мероприятий для студентов, учащихся и учителей: конференции, семинары, круглые столы, курсы повышения, недели русского языка и литературы,

фестивали дружбы, встречи с писателями, поэтами, переводчиками, мероприятия, посвященные 75-летию победы ВОВ, юбилеи русских писателей и ученых.

Таким образом, русский язык в Таджикистане по-прежнему занимает очень важное место. Его используют во многих сферах и он все еще играет своеобразную посредническую роль и спрос на русскоязычное образование достаточно высок.

Пользуясь возможностью, хочу поздравить весь профессорско-преподавательский состав университета с 75-летним юбилеем. Желаю всем крепкого здоровья и новых свершений на благо процветания нашей Родины.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврорин В.А. О предмете социальной лингвистики // Вопросы языкознания. 1975. -№ 4.
2. Агаев А.Г. Функции языка как этнического признака // Язык и общество. -М., 1968.
3. Алпатов В.М. Общественное сознание и языковая политика в СССР (20 -30 гг.) // Язык в контексте общественного развития. М., 1994.
4. Алпатов В.М. 150 языков и политика: 1917 2000. -2-е изд. - М., 2000.
5. Алпатов В.М. Что такое языковая политика? // Мир русского слова. -2003. № 2.
6. Алпатов В.М. Роль русского языка в мире //Решение национально-языковых проблем в современном мире. Санкт-Петербург: Златоуст, 2003.
7. Арутюнов С.А. Об этнокультурном воспроизводстве в республиках. // * Советская этнография. 1990. - № 5.

МАҚОМ ВА ҲОЛАТИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

Дар ин фишурда мақоми забони русӣ ва ҳолати он дар Тоҷикистони муосир баррасӣ мешавад. Дар баробари забони давлатӣ, забони русӣ дар ҳама сатҳҳо аз забони томақтабӣ то донишгоҳ дар таълим истифода мешавад. Баръакси забонҳои хориҷӣ, ки дар мактабҳои миёнаи тоҷик, донишгоҳҳои интихобӣ омӯхта мешаванд, забони русӣ барои таҳсил дар ҳар як мактаб ва донишгоҳ ҳатмист. Ҳамин тариқ, фаъолияти забони русӣ дар робита ба меърию ҳуқуқӣ ва ҷанбаи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии давлатӣ пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: мақом, афзалият, ташриф, шабакаи давлатии радио, журналистикаи Интернетӣ, маҷаллаи илмӣ-методӣ, нашрия, тадқиқоти илмӣ.

СТАТУС И СОСТОЯНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье рассматривается статус и состояние русского языка в современном Таджикистане. Наряду с государственным языком русский язык используется в образовании на всех уровнях – от дошкольного до вузовского. В отличие от иностранных языков, которые изучаются в таджикских средних школах, вузах по выбору, русский язык обязателен для изучения в каждой школе и вузе. Таким образом, функционирование русского языка в нормативно-правовом отношении и политическом аспекте в Республике Таджикистан находит государственную поддержку.

Ключевые слова: статус, приоритет, визит, государственный радиоканал, Интернет-журналистика, научно-методический журнал, публикация, научное исследование.

THE STATUS AND CONDITION OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN MODERN TAJIKISTAN

This article examines the status and condition of the Russian language in modern Tajikistan. Along with the state language, Russian is used in education at all levels – from preschool to university. Unlike foreign languages, which are studied in Tajik secondary schools and universities of choice, Russian is mandatory for study in every school and

university. Thus, the functioning of the Russian language in the regulatory and political aspect in the Republic of Tajikistan finds state support.

Keywords: status, priority, visit, state radio channel, Online journalism, scientific and methodological journal, publication, scientific research.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мухаметов Гапур Бабаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** gmuhametov@yandex.ru. **Телефон:** (+992) 904-42-41-16.

Сведения об авторе: *Мухаметов Гапур Бабаевич* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор профессор кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** gmuhametov@yandex.ru. **Телефон:** (+992) 904-42-41-16.

Information about the author: *Mukhametov Gapur Babaevich* – Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Russian Language for Non-Philological Faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** gmuhametov@yandex.ru. **Phone:** (+992) 904-42-41-16.

ИСТОЧНИКИ ПОПОЛНЕНИЯ ЛЕКСИКИ В ТЕРМИНОСИСТЕМАХ

Равшанзода М. – докторант PhD 1-го года обучения ТНУ

Способы пополнения терминологической лексики в разных языках всегда интересовали ученых различных лингвистических отраслей. Терминология русского языка является результатом сложного пути развития, который определил ее современные черты. При этом в современном мире терминология подвергается значительным изменениям, особенно в словообразовательном плане. В различных областях знаний постоянно появляются новые термины, образованные не только при помощи традиционных словообразовательных моделей языка, но и посредством вторичной номинации. Вторичная номинация подразумевает терминологизацию общеупотребительной лексики языка в результате переноса значения слов. Этот процесс особенно заметен в постоянно обновляющейся и увеличивающейся в объемах интернет-терминологии русского языка. Сложность изучения вторичной номинации в интернет-терминологии заключается в том, что лексикографические источники не успевают фиксировать новые термины, появившиеся в результате переноса значений. В связи с этим многие термины, образованные данным способом, до сих пор не зафиксированы в языках.

Современный человек живет в культурной среде, которая складывается на протяжении тысячелетий. Одним из элементов этой культурной среды является язык и прежде всего специальная лексика, под которой понимается «совокупность лексических единиц (в первую очередь терминов) специальных областей знания, образующая особый пласт лексики, наиболее легко поддающийся сознательному регулированию и упорядочению» [2, 5].

Одним из самых дискуссионных вопросов в современной лингвистике является соотношение термина и слова и, следовательно, проблема выделения термина в контексте. Этот вопрос долгое время привлекает внимание ученых, поскольку невозможно исследовать терминологию того или иного языка, не установив, что такое термин и как его отличать от слова с нетерминологическим значением.

С точки зрения А.В. Суперанской, термин отличается от общеупотребительного слова своей лексической сочетаемостью. Этот исследователь утверждает, что «вне своего поля специальная лексика остается либо вовсе непонятной (зевгма), либо

употребляется в ином значении и имеет иную валентность и иные системные связи (интродукция в музыке и биологии, причастие в лингвистике и религии). Таким образом, для того чтобы быть понятной, специальная лексика должна быть соотнесена со своим полем, где структурно-системные связи организованы своим особым образом» [6, 29].

той же точки зрения придерживается и исследователь С.Е. Никитина, который указывает, что термины отличаются от общеупотребительных слов тем, что они называют специально созданный компонент той или иной профессии или специальности [2, 28].

С другой стороны, слово от термина отличается тем, что термины связаны с понятиями из определенной области знаний, а слова именуют бытовые свойства какого-либо предмета или явления.

По мнению зарубежного исследователя М.Т. Кабре, к основным факторам, позволяющим отличить общеупотребительную лексику от терминологии, следует относить:

- цель использования слова;
- предмет речи;
- говорящего и его назначение;
- коммуникативную ситуацию;
- тип текста, в котором используется слово [2, 122].

Основными критериями отличия термина от обычного слова принято считать однозначность термина, тенденции терминологии к устойчивости и избеганию вариативности [1, 36]. С другой стороны, тот факт, что термин может и не соблюдать вышеприведенные критерии, является сегодня достоверно подтвержденным.

Рассмотрим основные признаки терминов, которые позволяют отличить их от общеупотребительных слов.

Первым признаком термина является наличие в нем терминологического значения. Терминологическое значение отличается тем, что оно всегда прямое и не приемлет ни условности, ни эмоциональности.

Другим признаком термина является номинативность. Однако этот признак подвергается зачастую большим сомнениям. С одной стороны, термин – это номинативная единица языка, имеющая профессиональную смысловую нагрузку. Следовательно, термины представлены только словами или словосочетаниями. Однако в некоторых случаях термины могут быть представлены и другими знаковыми системами. Например, в физике, математике и химии терминология может быть пополнена терминами-знаками, терминами-формулами и терминами-символами, которые имеют аналогичную терминам-словам смысловую нагрузку. Поэтому под термином следует понимать не только словесную, но и знаковую единицу, «которая определяет «сущность» конкретной науки, таким образом, делая эту науку отличной от других» [4, 13].

Многие исследователи считают, что термины чаще всего выступают в виде имени существительного. Однако, как отмечает Н.Н. Лантюхова, термины могут быть представлены и другими частями речи, например, прилагательными, глаголами, наречиями и т.д. Термины, выраженные прилагательными, наречиями и причастиями, называются терминологическими элементами, т.е. составными частями словосочетаний. Однако в специальных и профессиональных текстах данные терминологические элементы все равно являются терминами [2, 44].

Дискуссионным вопросом является также признак однозначности термина. Изначально считалось, что термин всегда должен быть однозначным, поскольку в науке многозначность не приветствуется. Этой точки зрения придерживается, к примеру, Р.А. Будагов.

А.А. Реформатский добавляет к данному списку причин тот факт, что в отдельных случаях термин может сливаться с номенклатурными наименованиями или даже фразеологическими оборотами, что лишает его признака однозначности.

Следовательно, один и тот же термин в разных научных дисциплинах может иметь разные значения и представлять разнообразные понятия. Например, вне керамической терминологии слово петля в русском языке теряет свое значение 'инструмент для резьбы по глине': в физике петлей обозначают устройство для переноса тепла, выделяющегося при цепной ядерной реакции деления, от ядерного реактора к теплообменнику; в авиационной сфере – фигуру высшего пилотажа, представляющую собой замкнутую кривую в вертикальной плоскости; в медицине – инструмент, предназначенный для удаления полипов, опухолей и других тканевых разрастаний; в анатомии – ответвление подъязычного нерва» [4, 13].

Термин отличается также эзотеричностью. Иначе говоря, термин понятен специалисту определенной научной системы знаний и является общепризнанным в ней. С другой стороны, с быстрым развитием науки в различных областях появляются все новые термины, а другие термины устаревают и выходят из активного употребления. Причем чаще всего замена терминов происходит в сторону интернациональной терминологии, которая имеет полное или частичное внешнее (графическое и фонетическое) сходство, а также семантическое соответствие.

Термин характеризуется краткостью. Громоздкость термина может препятствовать его употреблению. Более того, краткость позволяет образовывать от термина производные слова.

Как отмечает Е.В. Сусименко, сокращение терминологических словосочетаний наблюдается сегодня в различных научных отраслях. Следовательно, их количество увеличивается, как и возрастает частотность их употребления в научной сфере. Поэтому сегодня можно говорить о компрессии терминов как о ведущем способе терминообразования в русском и ряде других языков.

Одним из признаков терминов является также его контекстуальная устойчивость. Под контекстуальной устойчивостью понимается тот факт, что значение термина не должно зависеть от контекста. С другой стороны, современные исследователи указывают, что термины невозможно изучать в отрыве от сферы их существования.

Изучение словарного употребления терминологии связано с тем, то в словаре отражается норма употребления терминов. Однако, как известно, словари зачастую не успевают фиксировать названия новых понятий. Более того, очень часто специализированные словари не фиксируют аббревиатурные и другие сокращенные термины, заимствования и словосочетания. Поэтому изучение терминов в контексте сегодня активно используется лингвистами. Контекст в рамках лингвистических исследований понимается как терминологическое поле, которое, в отличие от терминологической системы, указывает на особое место термина в том или ином тексте. Следовательно, под терминологическим полем следует понимать «особую область функционирования, в которой за определенной лексической единицей закрепляется специальное значение определенной профессиональной области знания». Функция терминов определяется именно исходя из его контекста, т.е. терминологического поля.

Более того, в рамках терминологического поля слово получает терминологическое значение, тогда как в словаре оно может выступать в качестве общеупотребительной лексемы.

Терминологическая лексика появляется в процессе первичной или вторичной номинации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградова В.А. Термин в научном дискурсе // Вестник Нижегородского университета им Н.И. Лобачевского. – 2014. - №2- 1. – С. 368-372.
2. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение: учеб. пособие. – М.: Изд-во Флинта: Наука, 2011. – 224 с.
3. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.

4. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 163-198.
5. Рябова Е.А. Теоретические аспекты изучения терминов // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. – 2009. - №2. - С. 86-91.
6. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории / Отв. ред. Т.Л. Канделаки. - М.: ЛИБРОКОМ, 2012. - 248 с.

МАНБАЪҲОИ ҒАНӢ ГАРДИДАНИ ЛУҒАТИ СИСТЕМАИ ИСТИЛОҲОТ

Дар фишурда гуфта мешавад, ки роҳҳои ғанӣ гардидани луғати истилоҳот дар забонҳои гуногун ҳамеша зери таваҷҷуҳи олимони соҳаҳои гуногуни забоншиносӣ будааст. Истилоҳоти забони русӣ натиҷаи роҳи мураккаби тараққиётест, ки хусусиятҳои ҳозираи онро муайян кардааст. Дар баробари ин дар истилоҳот, махсусан дар калимасозӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд. Дар соҳаҳои гуногуни дониш истилоҳоти нав пайваста пайдо мешаванд, ки на танҳо бо истифода аз моделҳои анъанавии калимасозии забон, балки тавассути номинатсияҳои дуюмдараҷа низ ташаккул меёбанд.

Номинатсияи дуюмдараҷа истилоҳоти вожаҳои маъмули забонро дар натиҷаи интиқоли маънои калимаҳо дар назар дорад. Ин раванд махсусан дар ҳаҷми пайваста таҷдидшаванда ва афзояндаи истилоҳоти интернетии забони русӣ мушоҳида мешавад.

Калидвожаҳо: истилоҳот, истилоҳот, забони русӣ, модели калимасоз, лексикаи касбӣ, номинатсия.

ИСТОЧНИКИ ПОПОЛНЕНИЯ ЛЕКСИКИ В ТЕРМИНОСИСТЕМАХ

В статье говорится, что способы пополнения терминологической лексики в разных языках всегда интересовали ученых различных лингвистических отраслей. Терминология русского языка является результатом сложного пути развития, который определил ее современные черты. При этом в современном мире терминология подвергается значительным изменениям, особенно в словообразовательном плане. В различных областях знаний постоянно появляются новые термины, образованные не только при помощи традиционных словообразовательных моделей языка, но и посредством вторичной номинации.

Вторичная номинация подразумевает терминологизацию общеупотребительной лексики языка в результате переноса значения слов. Этот процесс особенно заметен в постоянно обновляющейся и увеличивающейся в объемах интернет терминологии русского языка.

Ключевые слова: термин, терминоведение, русский язык, словообразовательная модель, профессиональная лексика, номинация.

SOURCES OF REPLENISHING VOCABULARY IN TERMIN SYSTEMS

The article says that ways of replenishing terminological vocabulary in different languages have always been of interest to scientists in various linguistic fields. The terminology of the Russian language is the result of a complex development path that has determined its modern features. At the same time, in the modern world, terminology is undergoing significant changes, especially in word formation. In various fields of knowledge, new terms are constantly appearing, formed not only using traditional word-formation models of the language, but also through secondary nomination.

Secondary nomination implies terminology of the commonly used vocabulary of the language as a result of transferring the meaning of words. This process is especially noticeable in the constantly updated and increasing volume of Internet terminology of the Russian language.

Keywords: term, terminology, Russian language, word-formation model, professional vocabulary, nomination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Равшанзода Малика* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mutterviki24@gmail.com

Сведения об авторе: *Равшанзода Малика* – Таджикский национальный университет, докторант PhD. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mutterviki24@gmail.com

Information about the author: *Ravshanzoda Malika* – Tajik National University, is a PhD student. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** mutterviki24@gmail.com

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОНЯТИЙ «ЭВФЕМИЗМ» И «КУЛЬТУРА РЕЧИ»

Рузиева Л.Т – д.п.н., профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии ТНУ

Родной язык – это язык общности. Человек должен обязательно владеть языком, но личного языка у него нет. Важно то, что человек формируется при помощи языка. Его картина мира тесно связана с культурой.

И.А. Бодуэн де Куртенэ полагал, что каждый язык – это своеобразное мировоззрение.

Интересно также мнение Сепира по поводу истинно причинной связи между языком и культурой. Он отвергал её наличие. Сепир полагал, что содержание каждой культуры может быть выражено через язык, и считал, что возникновение языка предшествовало даже самой ранней стадии развития материальной культуры. Однако нет языка без культуры.

Следует также отметить и существование других семиотических систем помимо языка, культуры и лингвокультуры: с одной стороны, ритуалы, символы, эталоны и, с другой стороны, ментальные образования (концепты и стереотипы). Так, например, жаворонок – символ счастья. Но чаще всего человек использует знаки языка, которые могут зачастую приобретать и новые смыслы. Например, можно сравнить: «темный человек» и «темная личность».

Интерес ученых к данному вопросу привел к появлению в конце XX века лингвокультурологии. Выход лингвистики в лингвокультурологию обусловлен желанием языковедов лучше понять язык в его предназначении выразить культуру.

Лингвокультура – это культура, закрепленная в знаках языка. Мы понимаем её также как некоторое единство языка и культуры, составляющее непосредственный предмет лингвокультурологии. А главное понятие лингвокультуры – культурная коннотация, которая представляет собой соотнесение смыслов, стоящих за знаком, с образной мотивацией.

Таким образом, лингвокультуру мы можем определить как особый тип взаимосвязи языка и культуры, проявляющийся как в сфере языка, так и в сфере культуры, а выявить её можно через сопоставление с другим типом взаимосвязи языка и культуры.

Исследования в области когнитивной лингвистики, этнопсихолингвистики и лингвокультурологии, а также собственно практика межкультурного общения свидетельствуют о том, что знание языка как некоего «кода» оказывается недостаточным для обеспечения успешности коммуникации. В связи с этим особо значимым представляется изучение языкового сознания, находящегося в тесной взаимосвязи с национальной культурой и, как следствие, предопределяющего национально-культурную специфику коммуникации.

Учитывая актуальность данной проблемы, мы обратились к изучению эвфемизмов.

Слово «эвфемизм» происходит от греческого *eu* («хорошо») + *phemi* («говорю») и употребляется со времен древних греков для обозначения стилистического тропа, играющего роль словесного смягчения грубого или непристойного выражения. Эвфемизм обладает собственной спецификой. Она проявляется как в лингвистической сущности данного явления, так и в темах, которые чаще других подвергаются эвфемизации, в сферах использования эвфемизмов, в типах языковых способов и средств, с помощью которых они создаются, в различии социальных оценок эвфемистических способов выражения.

Сначала люди использовали эвфемизмы по причине суеверия. Поэтому появилась эвфемизация теонимов и демонимов. С развитием общества потребность в эвфемизации возникает по ряду этических причин: представлений о вежливости, деликатности, благопристойности. Основной целью эвфемизации является стремление избежать коммуникативных конфликтов и неудач, возникновения у собеседника чувства коммуникативного дискомфорта.

Эвфемизмы можно рассмотреть в следующем тематическом порядке:

А. Эвфемизмы, употребляемые для обозначения отношений, родства. Например, жена вместо слова шавхар "муж" обычно употребляет в разговорной речи эвфемистические обозначения писаратон "ваш сын", домодатон "ваш зять", акаатон "ваш брат" и т.п., - в зависимости от возраста и общественного положения собеседника: Мо дар хавлии домодатон. дар хавлии Чурабой, дар Кистакуз хастем / Р.Джалил. Хикояхо... С.266. " - Мы в усадьбе вашего зятя (т.е. - у своего мужа), в усадьбе Джурабая, в Кистакузе".

Б. Эвфемизмы, употребляемые для обозначения смерти. Таковы, например, фразеологизмы "аз олам чашм пушидан" "закрывать глаза на мир", ба хоби абадй рафта "уйти в вечный сон", курбон шудан "стать (умершей) жертвой" и др.: Солхои гузашта аз истеъмоли он оби губорак бисъёр хоҷиён аз остонаи Маккаи мукарамма берун нарафта, дар хамин чой пой дароз мекарданд (Ф.Мухаммадиев, Дар он дунё. С.116. " - Много паломников скончалось (букв, "вытянуло ноги") от употребления этой святой воды, не переступив порога Благородной Мекки").

В. Эвфемизмы, употребляемые для обозначения совершеннолетия: бахшида "награжденный", йигити кух барин "юноша, подобный горе", ёфтагиаш "нашедший это" и т.п. Например: Вай аз худо мехоҳад, ки зудтар набераашро сохибнок кунад ва ба орзуяш расида, аз дунё чашм пушад/Ч. Икромӣ. Духтари оташ. С. 41. "Он хотел от Господа, чтобы Тот скорее сделал его внука совершеннолетним, и, когда он достигнет своего желания, позволил бы ему (спокойно) скончаться".

Г. Эвфемизмы, употребляемые для обозначения болезней. Например, для обозначения оспы вместо прямого чечак используются такие эвфемизмы, как "гул" - "цветок, роза", нарзак - деминутив от нарз "хорошо" и др. Ср.: Дар давоми панҷ сол аз ман ду фарзанд шуда бошад хам, хардуи онҳо аз нарзак мурдаанд /С.Айни. Гуломон. С.34. "За два года у меня родилось двое детей, но оба скончались от оспы" (букв."от доброй (болезни)". В данном случае наиболее отчетливо проступает связь эвфемизма и табу.

Д. Эвфемизмы, употребляемые для обозначения физиологических состояний и актов, считающихся труднопроизносимыми в этнической общности, в которой распространен таджикский разговорный язык (так называемый этноэвфемизм); например, вместо прямых обозначений беременной женщины типа бугуз "беременная", зойдан "рождающая" и др. используются выражения "дучон" - "наделенная двумя душами", "пояш вазнин" - "та, у которой тяжелые ноги", т.е. которой тяжело ступать), мохаш наздик "у которой месяц (рождения ребенка) близок" и т.п. Например: Шарофат ба даруни чоғаи ман даромада, ба ман часпиду ба гушам охиста гуфт, ки чанд вақт боз хайзбини нашудааст, гуё дучон шудааст / Дж. Икромӣ. Духтари оташ. С.128. "Шарофат вошла в мою спальню, прижалась ко мне и тихонько сказала мне на ухо, что уже некоторое время у нее нет месячных, - как будто она забеременела".

Е.Эвфемизмы, употребляемые для обозначения различных должностей и служебных положений, например, авлиё "старший, достопочтенный" (первоначальный термин из религиозного обихода). – Охо, шумо ки шудед? Авлиё шудед-ми?/разг./"Ого, кем вы стали-то? Почтенным лицом (т.е. чудотворцем) стали?" Или: сохибони Касри сафед "хозяева Белого Дома" - вместо "руководители США". - Агар сохибони Касри Сафед дар хакикат гами осоишу хотири чамьи халки худ ва мардуми оламро хуранд, онхо харгиз ин гуна нияте намедоштанд / Маданияти Тоҷикистон. №02; 2011. "Если бы хозяева Белого Дома в действительности заботились бы о благополучии своего народа, они никогда не проявляли бы таких намерений". Последний пример и подобные ему примеры показывают, как "стихия" иносказаний распространяется за пределами разговорной речи; они показывают также, что эвфемизмы являются лишь частью безграничного метафорического слоя, охватывающего все языковые стили, и с особенной яркостью проявляющегося в самом живом из них - в разговорной речи.

Ж. Эвфемизмы, употребительные в разных сферах профессионально окрашенной разговорной речи, например, танзия "процент" (букв."понижение" - в ханжеском словоупотреблении ростовщиков) вместо фойда "польза, доход" (букв."прибавление"). Мулло Хокирох сухани муйсафедро бурида: - Фойда нагуй, танзия бигуй! -гуфта лукма дод / С.Айни. Одина. С.196. "Мулло Хокирох прервал речь старика, исправляя его: "Не говори "польза, доход", скажи: "процент"!"

Итак, любое слово в языке, являясь частью системы, так или иначе связано с другими словами. Эвфемизм как языковой феномен является одним из способов отражения культурной жизни русского народа. С развитием общества функции эвфемизмов изменились, социальные сферы их использования расширились. Изначально эвфемизм возник из табу. В дальнейшем потребность в эвфемизации стала определяться такими этическими требованиями, как вежливость, деликатность, благопристойность и прочее. Основной целью эвфемизации является стремление избежать коммуникативных конфликтов и неудач, предотвратить возникновение у собеседника ощущения коммуникативного дискомфорта. Эвфемизмы широко употребляются как инструмент вуалирования, камуфляжа существа дела. С их помощью можно сообщить нечто адресату таким образом, чтобы это было понятно только ему.

Необходимо также отметить, что эвфемизмы – не только характерное, но и «законное» средство языкового выражения, имеющее четкий нормативный статус: они употребляются тогда (в тех ситуациях и контекстах), когда языковой вкус говорящих, их представление о нравственных и этических ценностях диктуют им необходимость замены прямых номинаций косвенными. Вместе с тем эвфемизмы могут служить показателем определенных стереотипов, существующих в данном обществе в данное время: очень часто то, что называется прямо в одних социальных условиях, в других, изменившихся, условиях и в иную эпоху требует эвфемических обозначений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арапова Н.С. Эвфемизмы // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 2009.
2. Варбот Ж.Ж. Табу // Русский язык. Энциклопедия. М., 2009.
3. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля // Этимология, М., 2007.
4. Зохидов Абдунаби. Разговорная лексика в современном таджикском языке: автореф. дис. ... кандидата филологических наук / Зохидов А. - Душанбе, 1991.- 21с.
5. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия / Л. П. Крысин. – М.: Языки русской культуры, 1996.
6. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В. П. Москвин. – М.: Ленанд, 1999.
7. Рузиева Л.Т. Использование эвфемизмов и табу в речи. Вестник ТНУ. №4/3 (137) Душанбе. Сино. 2014. С.134-137. ISSN 2074-1847.

МУНОСИБАТИ МУТАҚОБИЛАИ «ЭВФЕМИЗМ» ВА «ФАРҶАНГИ СУХАН»

Дар фишурда гуфта мешавад, ки эвфемизмҳо бо маданият алоқаи зич доранд. Одамон аз хурофот эвфемизмҳоро истифода мебаранд. Бинобар ин, эвфемизатсияи теонимҳо ва демонимҳо пайдо шуд. Бо рушди ҷомеа зарурати эвфемизатсия бо як қатор сабабҳои ахлоқӣ ба миён меояд: андешаҳо дар бораи хушмуомила, нозуқӣ ва одоб. Мақсади асосии эвфемизатсия хоҳиши канорагирӣ аз муноқишаҳо ва нокомиҳои коммуникатсионӣ ва пайдоиши эҳсоси норухати коммуникатсионӣ дар ҳамсухбат мебошад.

Калидвожаҳо: эвфемизм, фарҳанг, лингвокултурология, калима, мафҳум, забони русӣ, забони тоҷикӣ.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОНЯТИЙ «ЭВФЕМИЗМ» И «КУЛЬТУРА РЕЧИ»

В статье говорится, что эвфемизмы тесно связаны с культурой. Люди использовали эвфемизмы по причине суеверия. Поэтому появилась эвфемизация теонимов и демонимов. С развитием общества потребность в эвфемизации возникает по ряду этических причин: представлений о вежливости, деликатности, благопристойности. Основной целью эвфемизации является стремление избежать коммуникативных конфликтов и неудач, возникновения у собеседника чувства коммуникативного дискомфорта.

Ключевые слова: эвфемизм, культура, лингвокултурология, слово, концепт, русский язык, таджикский язык.

RELATIONSHIP OF THE CONCEPTS “EUPHEMISM” AND “CULTURE OF SPEECH”

The article states that euphemisms are closely related to culture. People used euphemisms due to superstition. Therefore, the euphemization of theonyms and demonyms appeared. With the development of society, the need for euphemization arises for a number of ethical reasons: ideas about politeness, delicacy, and decency. The main purpose of euphemization is the desire to avoid communicative conflicts and failures, and the emergence of a feeling of communicative discomfort in the interlocutor.

Keywords: euphemism, culture, linguoculturology, word, concept, Russian language, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рӯзиева Лола Толибовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** akila.ru@mail.ru

Сведения об авторе: *Рузиева Лола Толибовна* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** akila.ru@mail.ru

Information about the author: *Ruzieva Lola Tolibovna* – Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** akila.ru@mail.ru

МОДЕЛЬ «ГОСТЬ» В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ МЕНТАЛИТЕТЕ

Тозаева Ф.Б. – к.ф.н., старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ

Моделирование языковой картины мира отражает современные тенденции в развитии антропологической лингвистики. Построение языковой модели какого-либо фрагмента картины мира позволяет комплексно представить объект изучения, выявить его национально-культурное содержание. Обращение к изучению семантем с высокой

этнической значимостью актуально в современном многокультурном мире. Понятия гость и гостеприимство в русском менталитете занимают важное место [1; 2; 6]. Построим полевую модель «гость», опираясь на анализ паремий. Методологической базой научного изыскания служит метод моделирования, а также идеографическое описание, компонентный анализ, семантикостилистический метод, полевой подход. Реальность, отраженную в сознании человека, можно представить как единство, состоящее из сегментов, образующих семантическое пространство [5, с. 115], воплощенное в ряде пересекающихся друг друга полей. В основе полевой модели лежит понятие лексико-семантического поля (группы) слов. Полевая модель строится по следующим положениям: модель представляет собой набор элементов, связанных между собой структурными отношениями; компоненты модели имеют семантическую общность; в структуре модели выделяются оппозиционные связки семем, образующих микрополя; в составе поля выделяются ядерные и периферийные конститuenty; ядро консолидируется вокруг семантемы (компонента-доминанты); граница между ядром и периферией, а также отдельными зонами периферии нечеткая, размытая. Семантическим центром модели является центральная лексема гость и ее дериваты гостюшка, гостёк.

Структурно-семантически модель представлена сложными безличными и простыми предложениями, часто с противительными союзами, в основе которых лежат связки-оппозиции, когда народный опыт фиксирует в семантеме важные синонимические и антонимические связи. Связка «гость – хозяин». Гость и хозяин оказывают друг другу почет и уважение («Гостю почет – хозяину честь») [3], регламентируется иерархия отношений («Гость хозяину не указчик»), оба соблюдают правила гостеприимства и гостевания: «Добрый гость хозяину приятен», «Уйдут гости, “перемоют” хозяину кости», «Гости едят и пьют, а с хозяина шкуру дерут», «Гости навалили, хозяина с ног сбили», «Гость на гость – хозяину радость», «Гость доволен – хозяин рад». Гостю оказывается особое уважение, ему дают лучшее место в доме: «Гостю в переднем углу место», «Просим на избу: красному гостю красное место». Антиномичная связка «званный – незванный» включает семему «званный», которая содержит положительные семы 'желанный', 'честь', 'радость' и отрицательные – 'убыток', 'тяжесть': «Званому гостю большая честь», «Званный – гость, а незванный – пес», «Желанному гостю – горячий привет, незваному гостю – хозяина дома нет», «Желанный гость зова не ждёт». Для званого гостя и угощения больше надо, и внимания: «Званный гость убыточен», «Званому гостю много нужно, званые гости убыточны», «Незванный гость легок, а званный тяжел». Семема «незванный» имеет отрицательный ассоциативно-синонимический ряд: татарин, драный, убыточный, пес, враг, недруг («Незванный гость хуже татарина», «На незвана гостя не пасена и ложка», «Придешь незванным, уйдешь драным»).

Если гость был незванный, пришедший без приглашения, о нем говорили обычно с досадой так: «Не вовремя гость, хуже недруга». В русском менталитете гостеприимство тесно связано с хлебосольством. На Руси говорили: «Русский человек хлеб-соль водит». Отсюда важная связка «сытый – голодный»: «Не потчуй меня тем, чего я не ем», «Дома ест мало, в гостях – объедало», «Ушел из гостей не солоно хлебавши», «Гостю щей не жалей, а погуще лей», «В гостях от души налегай на обед: другу в радость, врагу во вред», «Гость на порог, ставь самовар и пирог», «Гостюшка – гостёк, прикрывай свой роток», «В гости собирайся, а дома пообедать не забудь», «Хороший кусок – для хорошего гостя», «За пустой стол гостей не сажают». Вековой закон велел всякого пришедшего в дом, пусть даже незваного, посадить за стол и чествовать дорогим гостем: «Не будь гостю запасен, будь ему рад». Связка «хороший – плохой».

Семема «хороший» включает оценочные актуальные семы 'дорогой', 'добрый', 'лучший', 'приятный' («Лучшему гостю первое место», «Для дорогого гостя и ворота настезь»), в семеме «плохой» – семы 'бесстыжий', 'наглый', 'бросать', 'уходить', 'прогонять', 'не пускать', 'ломливый', часто представленные имплицитно: «Гость гостю рознь, а иного хоть брось», «Ломливый гость голодный уходит», «Для спесивого гостя

и дверь пола», «Бесстыжий гость посидеть любит». Связка «частый – редкий». Семема «частый» содержит семы 'скука', 'надоест' («Частый гость, что в горле кость», «Частый гость скорее наскучит»), а семема «редкий» – семы 'хороший', 'приятный', 'недолгий' («Хороший гость – редкий», «Желанный гость зову не ждет», «Мил гость, что недолго гостит», «Редкому гостю двери настежь», «Хорош гость, коли редко ходит», «Редко свиданье – приятный гость»). Амбивалентна связка «вольный – невольный». Семема «вольный» (актуальные семы 'власть', 'воля') связана с образом хозяина дома, который управляет приемом гостей: «В гостях воля хозяйская», «Гость во власти хозяина». Семема «невольный» включена в синонимический ряд: невольник, подневольный, когда гость связан некоторыми правилами поведения, его свобода выбора ограничена: «Гость, как невольник: хочешь – ешь, и не хочешь – ешь», «В гостях, что в неволе», «Гость подневольный человек: где посадят, тут и сядет», «Гостю воля – лучшая честь», «В гостях гостить – не свою волю творить», «В гостях добро, а дома вольно», «В гостях – не дома: воля не своя», «У гостя не своя воля: угощают – кушай, не угощают – не спрашивай», «Гостю честь, коли воля есть». Связка «приезд/приход – отъезд/уход» отражает представления о том, что приходу гостей рады, но задерживаться надолго в гостях не нужно: «Не радуйся гостину приезду; радуйся отъезду», «Пора гостям и честь знать», «Гость гости, а пошел – прости!». Связка «ранний – поздний». Семема «ранний» нейтральная: «Ранний гость до обеда», «Раннего гостя не бойся». «Поздний» гость в русском менталитете несет в себе отрицательные коннотации: «Поздний гость хуже горькой редьки», «Поздний гость гложет и кость», «Кто поздно приходит, тот ничего не находит», «Кто опоздает, тот воду хлебает», «Пришел в гости к шапочному разбору». Русское гостеприимство связано с одариванием хозяев. Отсюда важна связка «гость – подарок»: «Приходи ко мне почаще, приноси конфет послаще», «На свадьбу неси подарок, на поминки – брюхо», «В гости иди, гостинец неси», «Идешь в гости, неси подарок в горсти», «Гость не мил, и гостинец постыл». В семеме «гость» актуализированы семы 'язык', 'новости', 'речь': «Зашел на часок почесать язычок», «Много гостей, много и новостей», «Жди от гостей всяких вестей». Причем про гостя и о госте надо говорить только хорошее: «Про гостя хорошее, а про себя поплоше», «Не поминай плешивого перед лысым гостем». Слушать надо хозяйскую речь: «Чье кушаю, того и слушаю», «Хлеб да соль кушай, а хозяина слушай», «А вы нашу-то речь послушайте: приневольтесь, скушайте!». Дом «свой» и «чужой» тоже представлен в связке. «В гостях хорошо, а дома лучше», «Хорошо в гостях, кому дома скучно», «Дома ешь, что хочешь, а в гостях, что велят», «Дома не сидится, а в гости не зовут», «Гость погостит да домой поспешит», «Гости попьют, погуляют, да и домой уезжают». Актуальна связка «гость – примета». Приход гостей предваряют различные народные приметы: «Ложка, забытая на столе, – к гостю», «Куры дерутся – к гостям», «Давно кошка умылась, а гостей нет», «Поперхнулось за обедом – гость спешит», «Погасил невзначай свечу – жди гостей», «Нож со стола упал – гость будет; ложка или вилка – гостья», «Сорока гостей накликала», «Уголья, искры, головня из печи – к гостям», «Собака во сне лает – к гостям», «Собака перед домом катается (валяется) – гости будут».

Полевая модель с центральной лексемой «гость» имеет сложную семантическую и структурную организацию. Она представлена сложными безличными и простыми предложениями с ярко выраженными противительными отношениями. Модель построена на связках слов (гость – хозяин, званный – незванный, частый – редкий, сытый – голодный, свой – чужой, ранний – поздний, вольный – невольный), носящих амбивалентный характер. Семемы, составляющие импликационал модели, имеют набор сем, определяющих социальный, культурный и психологический характер ключевой семантемы (скука, честь, добро, воля и др.). Интенционал ядерной семантемы включает признаки: хлебосольство, уважение хозяина и чествование гостя, непродолжительность гостевания, одаривание подарками, невольное положение гостя, радость приезду и отъезду гостей, особое отношение к редким и званым гостям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болхоева А. Б. Национальная специфика лексико-семантического поля «гостеприимство» в русском языке // Язык и национальное сознание: материалы науч.-теорет. конф. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1998. С. 94-95.
2. Ветрова Э. С. Особенности речевого поведения украинцев и лезгин в ситуации «гостеприимство» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 3 (57): в 2-х ч. Ч. 1. С. 90-95.
3. Даль В. И. Пословицы и поговорки русского народа. М.: Диамант, 1988. 544 с.
4. Кочнова К. А. Уникальные менталитетные связки слов в русской языковой картине мира // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 2 (56): в 2-х ч. Ч. 1. С. 122-124.
5. Кочнова К. А. Языковая модель пейзажа писателя: аспекты исследования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 3 (45): в 3-х ч. Ч. 1. С. 115-117.
6. Талл У. Семантика и употребление единиц семантического поля гость в русском языке: автореф. дисс. ... к. филол. н. Воронеж, 2011. 19 с.
7. Чанчина А. В. Метафорическая мотивация слов в русском языке // Проблемы языковой картины мира на современном этапе: сб. ст. Н. Новгород: НГПУ, 2003. Вып. 2. С. 101-102.

МОДЕЛИ «МЕХМОН» ДАР ТАФАККУРИ ЗАБОНИ РУСИ

Фишурда ба омӯзиши тафаккури мардуми рус бахшида шудааст. Омӯзиши семантемаи «мехмон» тавассути сохтани модели сахроӣ дар асоси таҳлили зарбулмасалҳои русӣ сурат мегирад. Модели забон бо калимаҳои пайванди амбивалентӣ ифода ёфтааст, ки хусусияти иҷтимоӣ-психологӣ ва этнофарҳангии онро муайян мекунад. Интенсивии семантемаи ядрои ҳислатҳои зеринро дар бар мегирад: мехмоннавозӣ, эҳтироми соҳибхона ва эҳтироми мехмон, кӯтоҳ муҳлати будубош, додани тухфаҳо, мавқеи ғайриихтиёрии мехмон.

Калидвожаҳо: менталитет; тасвири забонии ҷаҳон, зарбулмасал, семантема, нишона, сема, мехмон.

МОДЕЛЬ «ГОСТЬ» В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ МЕНТАЛИТЕТЕ

Статья посвящена изучению менталитета русского народа. Исследование семантемы «гость» осуществляется путем построения полевой модели на основе анализа русских пословиц. Языковая модель представлена амбивалентными словами-связками, определяющими ее социально-психологический и этнокультурный характер. Интенционал ядерной семантемы включает признаки: хлебосольство, уважение хозяина и чествование гостя, непродолжительность гостевания, одаривание подарками, невольное положение гостя.

Ключевые слова: менталитет; языковая картина мира; пословица; семантема; лексема; сема; гость.

THE "GUEST" MODEL IN THE RUSSIAN LANGUAGE MENTALITY

The article is devoted to the study of the mentality of the Russian people. The study of the semanteme "guest" is carried out by constructing a field model based on the analysis of Russian proverbs. The language model is represented by ambivalent linking words that determine its socio-psychological and ethnocultural character. The intension of the nuclear semanteme includes the following features: hospitality, respect for the host and honoring the guest, short duration of the stay, giving gifts, involuntary position of the guest.

Keywords: mentality; linguistic picture of the world; proverb; semanteme; token; sema; guest.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тозаева Фарзона Бехзодовна* – Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони русии факултаҳои ғайрифилологӣ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** tozaevaf@mail.ru. **Телефон:** (+992) 880-00-29-28.

Сведения об авторе: *Тозаева Фарзона Бехзодовна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** tozaevaf@mail.ru. **Телефон:** (+992) 880-00-29-28.

Information about the author: *Tozaeva Farzona Behzodovna* – Tajik National University, Senior lecturer of the Russian Language Department for non-philological faculties **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** tozaevaf@mail.ru. **Phone:** (+992) 880-00-29-28.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И РАЗВИТИЕ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ НА ОСНОВЕ ТЕКСТА

Хабибова М.О. –старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы ТНУ

Основные умения и навыки, которыми должен овладеть студент на уроках русского языка с использованием текстов, это владеть нормами литературного языка и грамотного письма.

Анализировать тексты разных функциональных стилей и типов с точки зрения приобретения навыков орфографической и пунктуационной зоркости.

Пользоваться разнообразием языковых средств в собственных текстах[1.-С. 67].

Государственный стандарт образования, определяя цели обучения русскому языку, подчеркивает необходимость формирования одной из компетенций: коммуникативной(формирование культуры общения в двух видах продуктивной языковой деятельности человека – говорение и письмо).

«Чтобы полноценно общаться, человек должен, в принципе, располагать целым рядом умений. Он должен, во-первых, уметь быстро и правильно ориентироваться в условиях общения. Он должен, во-вторых, уметь правильно спланировать свою речь, правильно выбрать содержание акта общения. Он должен, в-третьих, найти адекватные средства для передачи этого содержания. Он должен, в-четвертых, уметь обеспечить обратную связь. Если какое-либо из звеньев акта общения будет нарушено, то говорящему не удастся добиться желаемых результатов общения. Оно будет неэффективным»[3.-С.33].

Любой человек в современном мире, не замечая этого, живет среди текстов и сам то и дело вынужден создавать их.

Одна из первых задач, которые ставят перед собой преподаватели русского языка в школе и в вузах -это овладение практической(орфографической и пунктуационной) грамотностью. Но это далеко не единственная задача.

Это означает, что необходимо вырабатывать чувство языка, развивать аналитические и творческие способности учеников как на уровне содержания, так и на уровне языковых средств, что очень тесно взаимосвязано.

Решая эти задачи, как раз и следует обратиться к тексту, к комплексной работе с ним.

Изучая текст, студенты невольно обогащают свой культурный багаж, формируют представление о разных сторонах жизни, разных эпохах, совершенствуют нравственное чувство. Они учатся сравнивать, логически мыслить, признавать и исправлять свои ошибки. Наконец, они овладевают богатством точной и выразительной устной и письменной речи.

Анализ текста- обязательный вид работы при работе со студентами неязыковых вузов.[2.- С.122].

Согласно определению, данному в «Толковом словаре русского языка» Ожегова, «компетенция-круг вопросов, в которых кто-нибудь хорошо осведомлен». Однако следует различать термины «коммуникативная компетенция» и «коммуникативная компетентность». Эти термины встречаются все чаще и нередко употребляются без различения смысла между ними. Между тем, они существенно различаются между собой.

Термин «коммуникативная компетенция» возник как развитие идеи о лингвистической компетенции – ограниченном наборе грамматических правил, позволяющих порождать неограниченное количество правильных предложений. Коммуникативная компетенция – это демонстрируемая область успешной коммуникативной деятельности на основе усвоенных средств и стратегий речевого общения, подкрепляемых языковыми навыками и речевыми умениями. Компонентами коммуникативной компетенции являются

- лингвистический (лексика, грамматика, фонетика, орфография)
- дискурсивный (построение устных и письменных текстов)
- прагматический (успешное достижение коммуникативной цели).

В отличие от коммуникативной компетенции коммуникативная компетентность определяется в современной науке как интегративный личностный ресурс, обеспечивающий успешность коммуникативной деятельности. Коммуникативная компетентность- это знание норм и правил общения.

Прежде чем приступить к комплексному анализу текста, студенты должны понять, для какой сферы общения он предназначен и в каком стиле создан, так как каждая сфера общения диктует свои правила работы над текстом. Приступая к работе с текстом, учащиеся должны усвоить три группы понятий:

Стили речи :разговорный, научный, художественный, публицистический, официально-деловой)

Типы текста: описание, повествование, рассуждение)

Признаки текста : смысловая цельность, относительная законченность высказывания (тема, основная мысль), способы и средства связи предложений в тексте, членение текста на абзацы.

Комплексный языковой анализ текста создает представление о языке как о целостной функциональной единице. Учащиеся, работая над анализом текста, выполняют не репродуктивную, а исследовательскую работу, которая требует от них не только теоретических знаний, но и хорошо развитого языкового чутья.

Комплексный анализ текста может проводиться как в устной, так и в письменной форме, но следует учитывать, что три содержательные линии заданий к тексту должны оставаться : это знание системы языка, правописания и речевой деятельности. Комплексный анализ текста состоит из следующих основных групп заданий и видов обязательных заданий к каждой группе:

Речеведческий (текстоведческий) анализ включает задания:

- А) Определить тему текста.
- Б) Определить идею текста.
- В) Доказать, что это текст.

2) Аспектно - лингвистический (фонетический, орфоэпический, лексический, синтаксический, словообразовательный, морфологический)

- А) Произвести фонетический разбор
- Б) Произвести морфемный и словообразовательный разбор
- В) Произвести синтаксический разбор предложения.

3) Проверка правописной грамотности (орфографической и пунктуационной)

- А) Объяснить орфограммы
- Б) Объяснить пунктограммы

Именно подготовка к этим обязательным видам заданий в каждой из трёх групп и представляет собой основу всех подготовительных занятий в течение учебного года, а

связь между этими заданиями позволяет повторить и систематизировать пройденный материал.

Как показывает опыт, самая большая проблема словесников- это дефицит учебного времени, поэтому не менее важен вопрос о том, как можно реально использовать с комплексным анализом текста на уроках русского языка.

Комплексный анализ текста предоставляет возможность для использования его на всех видах уроков русского языка: При повторении и обобщении материала, при сообщении и закреплении новых знаний, при отработке определенных языковых и речевых навыков и умений, при текущем и итоговом контроле.

Таким образом, при использовании текста для презентации нового материала мы не только знакомим учащихся с новыми понятиями, но и развиваем у них способность к активному постижению материала. Подобные тексты позволяют не только познакомиться с новыми понятиями, но и способствуют формированию грамотного письма, систематизации материала разных разделов науки о языке, а повторяемость заданий к тексту способствует формированию определенной системы анализа и облегчает восприятие нового.

ЛИТЕРАТУРА

1. Величко Л.И. «Работа с текстом на уроках русского языка» Москва, «Просвещение», 1983, стр.67.
2. Ипполитова Н.А. «Текст в системе изучения русского языка в школе» Москва, «Просвещение», 1992. Стр.122
3. Леонтьев А.А. «Психологические проблемы массовой коммуникации». Москва, «Просвещение», 1983. Стр.33.

ИСТИФОДАИ МАТНҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ИЛМӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ, ДАР АУДИТОРИЯИ ҒАЙРИФИЛОЛОГӢ

Истифодаи матнҳо, дар дарсҳои забони русӣ, дар аудиторияи ғайрифилологӣ, асоси инкишофи нутқи донишҷӯён мебошад. Дар замони ҳозира истифодаи матнҳои гуногун, дар дарсҳои забони русӣ, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад, ва ба матн он диққати ҷиддӣ бояд дод. Матнҳоро метавонем дар ҷанд намуд истифода барем: инкишофи нутқ бо истифода бурдани матн, машқҳо ва тайёри ба имтиҳонот, ёд гирифтани нақл, тарзи сохт ва намуди он аз ҷониби хонандагон.

Калидвожаҳо: матн, нутқи асосӣ, тарзи гуфтор, машқҳо, аз худ кардани матн, нақли матн, кор ва машқ бо матн.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И РАЗВИТИЕ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ НА ОСНОВЕ ТЕКСТА

В статье говорится об основных умениях и навыках, которыми должны владеть студенты на уроках русского языка с использованием текстов. Анализировать тексты разных функциональных стилей и типов с точки зрения приобретения навыков орфографической и пунктуационной зоркости, умения пользоваться разнообразием языковых средств при изучении текстов.

Ключевые слова: текст, компетентность, логическое мышление, анализ текста, восприятие текста, систематизация материалов, основная мысль.

WORK WITH COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE TO FORM THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

This article examines the teaching of Russian language to non-philological students of national groups using scientific text taking into consideration their specialties. The author in this article examines the purposeful use of the scientific text, one of the main tasks for the development of professional Russian language of students of non-linguistic faculties and the formation of coherent monologic expressions.

Keywords: text, professional knowledge, abilities, skills, selection of linguistic material, development of coherent speech, ability to speak, unit of language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳабибова Моҳру Орифовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mohru20@mail.ru. **Телефон:** (+992) 933-72-85-72.

Сведения об авторе: *Хабибова Моҳру Орифовна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mohru20@mail.ru. **Телефон:** (+992) 933-72-85-72.

Information about the author: *Habibova Mohru Orifovna* – Tajik National University, assistant of the Department of Methods of Teaching Russian and Literature. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 933-72-85-72.

СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ ИНФОРМАЦИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Хасанова Ш.Р. – ассистент кафедры русского языка для
нефилологических факультетов ТНУ*

Передача информации происходит посредством языка от источника (отправителя) к получателю. Процесс передачи можно представить следующим образом: 1) воспроизведение хранящейся в памяти информации (звуки, слова, жесты), т. е. облекание мыслей в материальную оболочку; 2) представление наиболее подходящим в той или иной ситуации способом; 3) воздействие на получателя; 4) обработка информации получателем. А. В. Логинов [2015] делит речевое действие на четыре этапа: подготовка высказывания, внутренняя структура речи, вербализация речи и декодирование речи собеседником, т. е. подготовка, репетиция, воспроизведение и восприятие результата.

По мнению многих исследователей, глагол, в силу своей многовалентности, составляет центральную часть синтаксической конструкции. Поэтому существует множество работ, посвященных глаголу и его различным видам. Исследовались, например, глаголы движения (Т. А. Майсак, А. М. Мурыгина, Н. Харшиладзе, В. А. Круглякова), мотивационные глаголы (В. В. Кузьмина), глаголы воображения (И. А. Шерсткова), фразовые глаголы (Ю. В. Столян-ков, Н. В. Андевич, С. Ю. Тарабрина), глаголы созидания (Л. В. Архипова), глаголы обучения (Я. В. Швайко), глаголы восприятия (С. А. Моисеева), ментальные глаголы (Т. А. Кадоло), глаголы уничтожения (С. Е. Кузьмина), экспериенциальные глаголы (Е. Г. Корнеева), глаголы изменения (А. Г. Рыжкова), глаголы видения (Н. В. Волкова), глаголы положительной оценки (Р. З. Байбурина), глаголы мнения (Е. В. Ильчук), глаголы понимания (Л. А. Ветюгова, В. И. Стаценко), глаголы межличностных отношений (Т. П. Акимова), глаголы поведения (А. М. Айдарова, Л. И. Гришаева), глаголы мышления (П. В. Морослин) и другие.

Данная работа представляет собой попытку функционально-лексикологической классификации глаголов информационной семантики таджикского языка на основе компонентного анализа.

Глаголы информационной семантики можно разделить на глаголы информирования и запроса информации. Для создания данной классификации использовался компонентный анализ семантической структуры слова, методика анализа которой доказала свою актуальность во многих работах (И. А. Стернин и М. С. Саломатина, И. А. Стадульская, И. А. Костина, Е. С. Дроздова, З. Г. Сидешова, А. О.

Кагилева). Компонентный анализ значения слова представляет собой выявление составляющих значимых сем1 слова, при этом выделяются архи-

Семы - это элементарные отражения в языке различных сторон и свойств обозначаемых предметов и явлений действительности. Они реализуются как компонент семемы - элементарного значения слова (лексико-семантического варианта слова). В отличие от семы семема - единица плана содержания более высокого уровня: будучи социально обусловленной, она выступает как содержательная сторона языковой единицы на коммуникативном уровне. Центральной и иерархически главной в структуре семемы является архисема - родовая интегрирующая сема, свойственная всем единицам определенного класса и отражающая их общие категориальные свойства и признаки [Там же].

Архисемы или основные семы являются общепризнанными и составляют основу слова, тогда как вспомогательные (то есть дифференцирующие и потенциальные) семы вытекают из основных и лишь уточняют значение, предполагая наличие специфического контекста употребления единицы. Так, в глаголе сухангуфтан архисема «произносить слова», дифференцирующая сема «способ действия» - вербальный; дифференцирующая сема «цель действия» - информирование.

В ходе компонентного анализа также изучаются связи между компонентами и их иерархичность, что позволяет дать полную характеристику семантики слова.

Кроме того, компонентный анализ можно провести и по словарным дефинициям той или иной языковой единицы. Так, в дефиниции глагола сухангуфтан, гап задан, изхори андеша кардан, фикрро баён кардан, сӯхбат кардан - можно выделить по меньшей мере три значимые семы: «произносить слова» (вербальное действие), «говорить с кем-либо» (в общем смысле) и «передавать информацию» (конкретная цель общения). Подобный анализ называют парадигматическим, так как он исследует слово вне его контекста, без связи с другими единицами речевого контекста. Он дает лишь общее описание значения, так как любая словарная дефиниция не может отражать все возможные варианты значения, приобретаемые в коммуникативных ситуациях.

В качестве ядерного глагола в исследуемом лексико-семантическом поле (ЛСП) мы выделяем наиболее нейтральный глагол хабар додан с лексико-семантическим вариантом хабар расонидан, ахборот додан, гуфтан и т.д.

Основную группу в нашей классификации формируют глаголы с архисемой «передача информации» в общем смысле: гуфтан, сухан гуфтан, сӯхбат кардан, муошират кардан, чақ-чақ кардан, ирсол кардан, огоҳ кардан, чавоб додан, посух партофтан, интиқол додан, хушдор кардан, сабт кардан, пешниҳод кардан, арз кардан, баён намудан, ақида кардан, мукотиба кардан, муошират кардан, тарчума кардан. Затем по признаку «цель информирования / говорения» выделяется несколько глагольных подгрупп.

В первую подгруппу вошли глаголы со значением «передача информации с целью обучения, подготовки»: таълим додан, илм омӯхтан, роҳнамоӣ кардан, роҳандозӣ кардан, омода кардан, огоҳ кардан, муаррифӣ кардан, лексия кардан, дастур додан, машқ кардан, талқин кардан, бовар кардан, бовар кунондан, чарх задан, муҳокима кардан, даъват кардан, таҳия кардан. Следующая подгруппа имеет основное значение «информирование в официальной обстановке»: огоҳонидан, маслиҳат кардан. Сюда же можно отнести «информирование большого количества людей», так как официальная обстановка чаще всего предполагает некоторое количество людей: паҳн кардан, фош кардан, хабар расонидан, дар чараён гузоштан. В данном списке перечислены глаголы устной сферы общения, но они также могут употребляться и в письменной форме. Еще одна подгруппа объединяет в себе глаголы со значением «передача негативной информации», в том числе и секретной: фош кардан, гайбат кардан, тухмат кардан, игво ангехтан, шӯр андохтан.

Вследующую большую подгруппу собраны глаголы с семой «объяснять, уточнять информацию»: тавзеҳ додан, навсозӣ кардан, мукамал кардан, тавсиф кардан, тафсир кардан, таъкид кардан, равшанӣ андохтан, сода карда фаҳмонидан, дарк

кардан, расонидан, дакикфаҳмонидан, муфассал, мушаххасфаҳмонидан, изҳори ақида кардан, баён кардан, мухтасартавсиф кардан, таъриф кардан, асоснок кардан, тавзеҳ додан, ифшо кардан, шарҳ додан, фуруҳтан и т.д.

Как известно, при недостатке содержащейся информации возникает необходимость дополнительного поиска сведений в других источниках либо запроса информации в устном общении. Такой запрос отличается непосредственным обращением к обладателю информации, при этом связь может быть осуществлена как письменно, так и устно. В связи с этим были отобраны глаголы запроса информации как в устной, так и в письменной сфере общения.

Таким образом, подразделение глаголов информационной семантики на глаголы информирования и запроса информации можно считать оправданным. Компонентный анализ позволил создать отдельные классификации по каждой группе глаголов. В результате семантические взаимосвязи 244 глаголов приобрели гораздо большую эксплицитность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богданова С. Ю. Индексальные конструкции с фразовыми глаголами речи в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Иркутский гос. диагностич. ун-т. Иркутск, 1997. 15 с.
2. Вронская Ю. В. Когнитивно-прагматические особенности высказываний с глаголами речи в современном английском языке. В сопоставлении с современным русским языком: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Урал. пед. ун-т. Екатеринбург, 1998. 18 с.
3. Елисеева Н. В. Когнитивные аспекты семантики и функционирования английских глаголов речевой коммуникации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1996. 25 с.
4. Иванова-Мицевич И. В. Денотативная область вербального информирования и особенности ее отражения в английском предложении: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Воронеж, 2009. 23 с.
5. Имамутдинова Ф. Р. Функционально-когнитивный потенциал глаголов речи в русском и английском языках: На материале ядерных компонентов сферы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Уфа, 1999. 20 с.
6. Калинина Е. А. Оценка речевых действий человека в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тамбов, 2015. 23 с.
7. Косова И. О. Информативно-насыщенные глаголы английского языка в коммуникативном аспекте: На материале текстов англо-американских масс-медиа: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Волгоградский гос. ун-т. Волгоград, 2001. 17 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. URL: <https://rus-lingvist-dict.slovaronline.com>
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов /Под общ.ред, Л.И. Скворцова. -24-е изд, испр. - М.: Оникс, Мир и образование. - 2006. - 645с.
10. Шарипова В. А. Объективация в языке функционально-когнитивной сферы «Речевая деятельность»: на материале русского и английского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Казань, 2013. 22 с.

СЕМАНТИКАИ ФЕЪЛҲОИ ИТТИЛООТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар фишурда гурӯҳбандии як гурӯҳи калони феълҳои забони англисӣ оид ба гуфтор ва интиқоли иттилоот бо назардошти натиҷаҳо ва методологияи тадқиқот дар Русия оид ба намудҳои гуногуни феълҳо пешниҳод карда мешавад. Феълҳои семантикаи иттилоотӣ ҳамчун чузъи феълҳои гуфторӣ пешниҳод карда мешаванд, ки ба феълҳои иттилоотӣ ва феълҳои дархости иттилоот тақсим карда мешаванд. Соҳаи фаъолияти феълҳои семантикаи иттилоотӣ бо ҳолатҳои интиқол, дархост, мубодилаи иттилоот ва худшиносӣ ифода карда мешавад. Методология ба асбобҳои таҳлили компонентии

сохтори семантикии калима асос ёфтааст. Чузъҳои таркибии семантикии калима муайян карда мешаванд: семаҳои семавӣ, фарқкунанда ва эҳтимолӣ. Дар маҷмӯъ 244 феъл баррасӣ шуд.

Калидожаҳо: феълҳои гуфтор, интиқоли иттилоот, дархост барои иттилоот, семантика, таҳлили чузъӣ, сема, гуруҳи феълҳо.

СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ ИНФОРМАЦИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье предлагается классификация обширной группы английских глаголов говорения и передачи информации с учетом результатов и методологии исследований, проведенных в России по различным типам глаголов. Глаголы информационной семантики в составе глаголов говорения предлагается разделить на глаголы информирования и глаголы запроса информации. Сфера функционирования глаголов информационной семантики представлена ситуациями передачи, запроса, обмена информацией и само информирования. Методология базируется на инструментах компонентного анализа семантической структуры слова. Выявляются составляющие семантические компоненты слова: архисемы, дифференцирующие и потенциальные семы. Было рассмотрено в общей сложности 244 глагола.

Ключевые слова: глаголы говорения, передача информации, запрос информации, семантика, компонентный анализ, сема, группа глаголов.

SEMANTICSAI FELŌOI ITTILOOT DAR ZABONI TOPIKĪ

Based on the review of the research by Russian scholars on different types of verbs, the article looks at the English verbs of speaking and those of transmitting information. Information transmission verbs as a part of verbs of speaking may be divided into verbs of informing and verbs of requesting information. The componential analysis employed in these verbs analysis helped distinguish a number of differentiating semes in their definitions. As a result, verbs of informing were divided into seven groups: "training / preparation", "official setting + a large number of people", "negative / secret information", "explanation, clarification", "basic information", "true / false information", "additional information". Verbs of requesting information include five groups: "official request", "a large number of questions", "information search", "receiving information", "study of information".

Keywords: verbs of speaking, transmission of information, request for information, self-information, componential analysis, seme.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанова Шохсанам Раҳмоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологии факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 901-55-53-17.

Сведения об авторе: *Хасанова Шохсанам Рахмоновна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры русского языка нефилологических факультетов факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 901-55-53-17.

Information about the author: *Hasanova Shohsanam Rahmonovna* – Tajik National University, assistant of the Russian language department for non-philological faculties of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 901-55-53-17.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ОСНОВЕ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА

Хикматова Ф.К. – ассистент кафедры перевода и межкультурной коммуникации ТНУ

Перевод – довольно трудный, сложный и продуктивный творческий процесс, в котором участвуют все духовные силы человека: интеллект, интуиция, эмоции, воображение, воля, память. Перевод – это творческий процесс, в результате которого создаётся переводное произведение. Перевод появляется исторически на определённом этапе человеческого развития, существует исторически, развивается исторически – вместе с развитием общественных, культурных и других процессов.

Преобразования с помощью которых осуществляется переход от единиц оригинала к единицам перевода, называются переводческими трансформациями. Однако термин «преобразование» нельзя понимать буквально: сам исходный текст «не преобразуется» в том смысле, что он не изменяется сам по себе. Этот текст, конечно, сам остаётся неизменным, но на ряду с ним и на основе его создается другой текст на ином языке.

Переводческие трансформации представляют собой особый вид перефразирования – межъязыковое, которое имеет существенные отличия от трансформаций в рамках одного языка. «Когда мы говорим об одноязычных трансформациях, то мы имеем в виду фразы, которые отличаются друг от друга по грамматической структуре, лексическому наполнению, имеют (практически) одно и то же содержание и способны выполнять в данном контексте одну и ту же коммуникативную функцию.

Наш мир стремительно меняется, и переводческая отрасль не является исключением. Десятки переводчиков следят за тенденциями машинно-ориентированного перевода и внедряют инструменты искусственного интеллекта в свою повседневную работу. И одним из таких искусственных интеллектов, который облегчает работу переводчика, является машинный перевод.

Что такое машинный перевод?

Машинным переводом (МП) называют перевод текстов при помощи компьютерной программы, онлайн-овой или же инсталлированной на компьютере. Сегодня с помощью специальных программ можно перевести текст на самые разные языки: для машинного перевода практически не существует языковых барьеров.

Так, вышеупомянутый и наиболее популярный для быстрых подручных операций Google переводчик предлагает перевод более чем с сотни различных языков, от английского, русского, таджикского до малоизвестного нам хмонга.

Идея задействовать компьютер для перевода родилась практически одновременно с появлением первых электронно-вычислительных машин в 40-е годы 20 века. К 1954 году корпорации IBM совместно с Джорджтаунским университетом удалось «научить» компьютер переводить простейшие тексты.

В «распоряжении» самого первого машинного переводчика было 250 слов и всего 6 правил из всего богатства грамматики английского языка. Эта первая публичная презентация возможностей перевода при помощи компьютера вошла в историю как «Джорджтаунский эксперимент».

Всего в ходе эксперимента с русского на английский перевели более 60 предложений, преимущественно на тему органической химии.

Уже в 1960-х годах в Штатах функционировали 2 системы перевода с русского на английский. Это MARK, которая использовалась в ВВС США, и GAT, собственная разработка того самого Джорджтаунского университета, где состоялся исторический эксперимент. GAT, помимо США, применяли и в Европе. В частности, в Европейском сообществе по атомной энергии в Италии.

Качество первых машинных переводов было не слишком высоким, что регулярно порождало сомнения в перспективности разработок, и приводило к снижению объемов финансирования на исследования.

Тем не менее, невзирая на все сомнения и преграды, машинный компьютерный перевод прошел путь от трудностей понимания элементарных печатных фраз до технологий аудиоперевода, когда можно просто нажать на значок микрофона и сказать «в смартфон», что именно нужно перевести.

В нашей работе мы попытались совместить переводческие трансформации с машинным переводом. Для анализа мы взяли несколько примеров из произведения А.П. Чехова «На охоте», который перевел Ф. Гуломов на таджикский язык.

«На охоте» - одна из ранних повестей Антона Павловича Чехова, которая была написана в 1884 году. Приведём несколько примеров машинного и ручного перевода:

Оригинал	Машинный перевод	Ручной перевод
В одно прекрасное утро я получил от дяди, помещика Екатеринославской губернии, письмо.	Як пагоҳии хуш аз амакам, заминдори вилояти Екатеринославия мактуб гирифтам.	Як пагоҳирӯзӣ ман аз тағоиям-заминдори калони Екатеринослав, мактубе гирифтам. [8; 21]

В данном предложении присутствует приём конкретизации. Русское слово «дядя» имеет два варианта на таджикском языке: дядя – амак (по отцу), дядя – тағо (со стороны матери). Переводчик использовал вариант «тағо», что по контексту является верным. Машина же перевела данное слово как «амак», что является ошибочным. В данном случае уместным будет вариант «тағо».

Оригинал	Машинный перевод	Ручной перевод
«Если не приедешь ко мне на будущей неделе, то и племянником считать тебя не буду, отца твоего из поминальной книжки вычеркну...»	Агар ҳафтаи оянда ба наздам наоӣ, ман туро ҷияни худ намехисобам, падаратро аз китоби ёдбуд берун хоҳам кард.	«Агар то ҳафтаи оянда ба назди ман наоӣ, туро дигар ҷияни худ намешуморам ва дигар ба арвоҳи падарат фотиҳа намехонам...[8; 21]

В данном предложении использован приём целостного преобразования. Конструкция «отца твоего из поминальной книжки вычеркну...» переводчик перевел как «дигар ба арвоҳи падарат фотиҳа намехонам...», что по смыслу подходит в данном случае. Машина перевела данную конструкцию как «падаратро аз китоби ёдбуд берун хоҳам кард», что является дословным переводом и искажает смысл предложения.

Оригинал	Машинный перевод	Ручной перевод
На другой день утром меня нарядили в полушубок и валенки и повезли на охоту.	Рӯзи дигар субҳ ба ман куртаи гӯсфанду муза пушонда, ба шикор бурданд.	Пагоҳии рӯзи дигар одамони тағоиям ба танам нимпӯстин ва ба поям намадмӯза пушонданду ба шикор бурданд. [8; 22]

В данном случае использован приём добавления. Переводчик добавил словосочетание «одамони тағоиям», что не встречается в тексте оригинала. Машина же перевела данное предложение дословно. Слова «полушубок и валенки» машина перевела как «куртаи гӯсфанду муза», что является неправильным в данном случае. Переводчик же использовал «нимпӯстин ва ба поям намадмӯза», что считается уместным в данном случае.

Оригинал	Машинный перевод	Ручной перевод
После долгого ожидания послышался наконец сдержанный собачий лай...	Пас аз интизории тулонӣ ниҳоят аккоси саги худдоре шунида шуд.	Ниҳоят, пас аз мунтазирии дуру дароз ак-аки саг шунида шуд...[8; 22]

В данном предложении переводчик использовал приём опущения. Он опустил слово «сдержанный», что вполне уместно в данном случае. Машина же, наоборот, перевела это слово как «саги худдор», что является ошибочным и бессмысленным. В ходе анализа были выявлены самые распространенные ошибки, свойственные машинному переводу: нарушение лексической сочетаемости, нарушения в структуре предложения и избыточность. В большинстве случаев, машина не может правильно и выразительно переводить художественные тексты, и их приходится отредактировать.

Исходя из этого, были выявлены следующие недостатки системы машинного перевода:

1. Дословный перевод;
2. Непредсказуемость в принятии решений и выборе эквивалентов;
3. Системы МП не учитывают контекст за рамками одного предложения.

Кроме того, на основе анализа удачных решений, принимаемых системой МП при переводе, были отмечены следующие достоинства систем МП:

1. Скорость перевода;
2. Доступность;
3. Высокий уровень эквивалентности на уровне цели коммуникации.

Правда, технология пока не безупречна. Ошибочные переводы продолжают происходить, и иногда неспособность инструментов понять лингвистический контекст приводит к серии шуточных постов в социальных сетях. Однако все, что нам нужно сделать, это отредактировать результат машинного перевода и адаптировать текст к восприятию целевого рынка. Этот процесс экономит нам много времени на технических вопросах, позволяя больше сосредоточиться на том, чтобы придать тексту человеческий вид.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 241 с.
2. Бут А.Д. Историческое введение. Машинный перевод / А.Д. Бут, У.Н. Локк. – Москва, 1957. – С. 15 – 32.
3. Гончаров, А.А. Ошибки в машинном переводе: проблемы классификации // А.А. Гончаров, Н.В. Бунтман, В.А. Нуриев. //Системы и средства информатики. – 2019. – №3. – с. 92–103. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41265694&>.
4. Головкин, Д.Р. Особенности и виды машинного перевода / Д.Р. Головкин // Вестник Московского информационно-технологического института, 2020. – №4. – с. 24–29. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-i-vidy-mashinnogo-perevoda>.
5. Красильникова, В.Г. Анализ качества машинного перевода системами Google Translate и Яндекс. Переводчик (на материале отрывка из научно-популярного издания по медицине) / В.Г. Красильникова, А.Д. Сафронова // Молодой ученый. – 2021. – №23 (365). – с. 492–494. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/365/81991/>.
6. Марчук Ю. Н. Проблемы машинного перевода / Ю.Н. Марчук. – М.: Наука, 1983. – 233 с.
7. Нагзибекова М.Б. Учебное пособие по теории перевода, - Душанбе, 2003, 102 с.
8. Чехов А.П., Хикояхо. - Душанбе, 1960-234 с.

ТАҲВИЛҶОИ ТАРҶУМОНӢ ДАР АСОСИ ТАРҶУМАИ МОШИНИ

Дар ин фишурда мо кӯшиш кардем, ки таҳвилҳои тарҷумониро дар асоси тарҷумаи мошинӣ таҳлил кунем. Таҳвилҳои тарҷумонӣ ин дигаргуниҳои мебошанд, ки бо ёрии онҳо метавон аз воҳиди асли ба воҳиди тарҷума гузашт. Ва чун ҷаҳони мо босуръат тағйир меёбад, тарҷумонҳо тамоюлҳои тарҷумаи мошиниро пайгирӣ намуда, воситаҳои зехни сунъиро дар кори ҳаррузаии худ истифода мекунад. Яке аз чунин зехни сунъӣ, ки кори тарҷумонҳоро осон мекунад, ин тарҷумаи мошинист. Тарҷумаи мошин

(TM) - тарҷумаи матнҳо бо истифода аз барномаҳои компютерӣ, онлайн ё дар компютер насбшуда мебошад. Имрӯз бо ёрии барномаҳои махсус, мо метавонем матнро ба забонҳои гуногун тарҷума кунем. Барои тарҷумаи мошинӣ амалан ягон монеаи забонӣ вучуд надорад.

Калидвожаҳо: тарҷума, таҳвил, дигаргунӣ, воҳид, зехни сунӣ, тарҷумаи мошинӣ, барномаи компютерӣ.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ОСНОВЕ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА

В данной статье мы попытались проанализировать переводческие трансформации на основе машинного перевода. Переводческие трансформации - это преобразования, с помощью которых осуществляется переход от единиц оригинала к единицам перевода. И так как наш мир стремительно меняется, переводчики следят за тенденциями машинно-ориентированного перевода и внедряют инструменты искусственного интеллекта в свою повседневную работу. Одним из таких искусственных интеллектов, который облегчает работу переводчиков, является машинный перевод. Машинным переводом (МП) называют перевод текстов при помощи компьютерной программы, онлайн или же инсталлированной на компьютере. Сегодня с помощью специальных программ можно перевести текст на самые разные языки: для машинного перевода практически не существует языковых барьеров.

Ключевые слова: перевод, трансформация, преобразование, единица, искусственный интеллект, машинный перевод, компьютерная программа.

TRANSLATION TRANSFORMATIONS BASED ON MACHINE TRANSLATION

In this article we tried to analyze translation transformations based on machine translation. Translation transformations are transformations with the help of which the translation from original units to translation units is carried out. And as our world changes rapidly, translators are following trends of machine-based translation and implementing artificial intelligence tools into their daily work. One such artificial intelligence that makes the work of translators easier is machine translation. Machine translation (MT) is the translation of texts using a computer program, online or installed on a computer. Today, with the help of special programs, you can translate text into a wide variety of languages: there are practically no language barriers to machine translation.

Keywords: translation, transformation, conversion, unit, artificial intelligence, machine translation, computer program.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳикматова Фарзона Каримҷонова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи тарҷума ва муоширати байнифарҳангӣ.
Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** farzona.khikmatova@mail.ru, **Телефон:** (+992) 915-88-42-22.

Сведения об авторе: *Хикматова Фарзона Каримджонова* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры перевода и межкультурной коммуникации. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** farzona.khikmatova@mail.ru. **Телефон:** (+992) 915-88-42-22.

Information about the author: *Hikmatova Farzona Karimjonovna* – Tajik National University, assistant of the department of Translation and Intercultural Communication
Address: 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** farzona.khikmatova@mail.ru, **Phone:** (+992) 915-88-42-22.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

*Ходжаева С.М. – старший преподаватель кафедры русского языка для
нефилологических факультетов*

Восприятие текста, под которым в широком смысле понимается весь целостный процесс знакомства реципиента с текстом, представляет собой сложный целостный и многоуровневый процесс, включающий в себя непосредственное восприятие знаковой системы текста, понимание (осмысление) вербальной формы сообщения и интерпретацию (соотнесение вычлененной из текста информации с имеющимися знаниями об экстралингвистической реальности). Иначе говоря, реципиент как бы восходит от восприятия текста через понимание к его интерпретации. При этом все три стадии крайне важны для осуществления адекватной, успешной коммуникации. Соотнося эти понятия с существующими представлениями о смысловой структуре текста, отметим, что стадия понимания текста направлена на осмысление его значения, то есть поверхностного смысла, основанного на семантике составляющих текст языковых единиц. Интерпретация предполагает постижение глубинного смысла текста, которое невозможно без соотнесения языковых знаний с неязыковыми.

Таким образом, из трех стадий смыслового восприятия текста с опорой на лингвистические знания происходит именно понимание текста, без которого невозможен переход на стадию интерпретации, а следовательно, затруднено постижение глубинного смысла текста, определение его основной мысли, замысла. Итак, понимание представляет собой этап, который требует наличия определенных лингвистических знаний и включает в себя: – осмысление текста по его компонентам; – соотнесение языковых форм с их значениями; – выведение общего смысла текста на основе непосредственно данных в нем языковых единиц и установления отношений между ними [1]. Текст как целостная система включает в себя актуализацию единиц всех языковых уровней, и понимание текста как процесс представляет собой обязательное осмысление всех входящих в текст компонентов, в том числе и так называемых «малых» (по Купиной) текстовых единиц (звуковых, лексических, грамматических) [2]. Говоря о роли языковых единиц в тексте, Н.С. Болотнова отмечает, что они являются «носителями интеллектуально-информативной функции» [3, с. 42]. «Мысль, – пишет В.А. Звегинцев, – не языковая категория, но в деятельности общения она передается посредством языковых единиц» [4, с. 76].

Такая способность языковых единиц обеспечивается наличием у них некоторого языкового значения, при этом значение языковой единицы в системе языка отлично от значения этой же единицы в конкретном высказывании. Если первое значение виртуально, то есть оно определяется тем, что данная языковая единица может обозначать, то второе – значение языковой единицы в тексте – реально, так как единица соотносится с конкретным объектом, с тем, что она реально обозначает в высказывании. Определяющим в пользовании языком является первое, виртуальное (потенциальное, сигнификативное) значение, так как без его знания невозможно правильно употребить или интерпретировать языковую единицу. Поэтому важную роль в работе по формированию связной речи учащихся играет обогащение их словарного запаса. Второе, актуализированное конкретно-речевое, или денотативное, значение связано с отображением в сознании говорящего или слушающего конкретного объекта или явления. Любая языковая единица тем или иным образом связана со значением и поэтому играет важную роль в процессе понимания текста. Двуплановые единицы языка (морфемы, слова, словосочетания и предложения) сами обладают значением. Отношение одноплановых языковых единиц к значимой стороне языка «выражается через их способность быть средствами выражения дискретного значимого содержания единиц» более высокого уровня [4, с. 77].

Однако в качестве основных особо значимых для смысловой структуры текста единиц чаще всего называют слово как центральную единицу языковой системы и

предложение как минимальную коммуникативную единицу. Такие понятия, как слово и предложение, в рамках языковой системы изучены довольно глубоко и всесторонне. Мы остановимся лишь на тех аспектах, которые раскрываются в результате конкретно-речевого употребления слова и предложения в тексте. Слово традиционно ставилось в центр языковой системы. Оно центрально по уровню, к которому оно принадлежит, достаточно автономно по сравнению с морфемой и достаточно структурно по сравнению с предложением. Но в тексте дело обстоит несколько иначе. Слово в тексте само по себе не представляет особой ценности, так как оно приобретает свое значение, или смысл (так будет точнее называть актуальное значение слова), только в определенном окружении. Ценность слова в конкретном высказывании заключается в том, что оно является одним из способов означивания объектов действительности, то есть номинации. Номинация имеет коммуникативную основу, ее назначение – наименование, обозначение объекта, чтобы данный объект можно было отличить от другого.

Номинация формируется в процессе текстообразования и является необходимым продуктом этого процесса. Означивание объекта может выражаться в любой знаковой форме – не только слова, но и словосочетания, предложения, дискурса. Слово представляет собой элементарную номинацию, которая, обозначая «кусочек» действительности, является строительным материалом для других элементарных (словосочетания, фразеологического оборота) или событийных номинаций (предложения, дискурса). Как номинация слово воплощает в себе неоднородную информацию. «С одной стороны, в нем есть информация энциклопедического характера о той ситуации, которая описывалась текстом и в описании которой принимала участие номинация, компрессированная в соответствующее слово.

С другой стороны, в данном слове, извлеченном из текста, отражаются и некоторые сведения о том, как был организован текст. Такая информация является собственно лингвистической» [5, с. 48]. Хотя и вопрос о том, как, благодаря чему слово несет информацию энциклопедического характера, также является объектом лингвистики. В книге «Текст и его восприятие» Л.Н. Мурзин высказывает мнение о том, что слово как номинация, а точнее «предельно компрессированная номинация», является схемой текста, хотя и весьма приблизительной. «Оно [слово] действительно существует в предложении, а значит, в тексте, и только там мы его наблюдаем как акт языка – действующее орудие общения. Но слово хранится в нашей памяти не как простая фотография текста, а в преобразованном виде. Это скорее весьма приблизительная схема текста...» [5, с. 49]. Слово, употребляясь в тексте, воспроизводится в нем как номинация ранее произведенного текста, но каждый раз приобретает новое значение.

Способность номинации-слова вмещать в себя целый текст связана со способностью текста к свертыванию, к способности заложенной в тексте информации передаваться при помощи набора ключевых слов и сформулированной на их основе «ядерной фразы» текста. Изначально понятие «ключевое слово» употреблялось только в связи с литературоведческим анализом текста, где оно обозначает лейтмотив отдельного произведения или творчества писателя в целом и соотносится с часто употребляемой в тексте (или в разных произведениях одного автора) лексемой. Существует несколько сигналов того, что данное слово является ключевым в тексте: 1. Обычно это слова из начальной части сложного синтаксического целого; слова, отражающие тему. 2. Данные слова встречаются в тексте чаще других. 3. В звучащей речи ключевые слова являются фонетически выделенными. Итак, слово, несомненно, центральная единица языковой системы, так как является основным носителем языковой семантики. Но в тексте слово само по себе не имеет ценности, а представляется лишь частным случаем воплощения номинации и может рассматриваться как одна из ее форм, наряду со словосочетанием, предложением или текстом любого объема. В отличие от слова предложение в тексте занимает заслуженно

центральное место, так как уже само по себе способно выполнять коммуникативную функцию.

Более того, при порождении текста на этапе перехода внутренней речи во внешнюю, на начальной стадии разворачивания ядерного замысла в целостный и связный текст, первичными являются именно синтаксические конструкции, и только после выбора необходимых для реализации данных коммуникативных задач синтаксических структур начинается их заполнение конкретной лексикой. Предложение в тексте, как и слово, может представлять собой способ воплощения номинации, когда собственно форма предложения как бы нейтрализуется и на первый план выдвигается его значение. Но значимость предложения для понимания текста проявляется не столько в его возможности быть способом обозначения объектов действительности, сколько в способности предложения участвовать в процессе текстообразования.

Поэтому постижение законов построения предложения напрямую связано с постижением основных законов порождения текста. Если через номинацию в тексте представляется и, в то же время, объясняется семантическая система языка, то через предложение – его грамматическая сторона. Предложение – основной механизм развертывания текста. С этой точки зрения главным в предложении является уже не номинация, а предикация, то есть введение в текст новой информации. Введение в текст новой информации регулируется на глубинном уровне текстообразования законом инкорпорирования, сущность которого сводится к тому, что каждый последующий компонент высказывания не просто присоединяется к предыдущему, а как бы встраивается в него, образуя нечто единое.

Постигание закона инкорпорирования связано с постижением механизма актуального членения предложения. Разграничение темы (данного) и ремы (нового) опирается на собственно лингвистические основания. «Разграничение темы и ремы, – отмечает Л.Н. Мурзин, – может быть обеспечено, если система языка будет содержать два разных, внешне различающихся класса словноминаций. Вероятно, не случайно в большинстве языков выделяются по крайней мере две основные части речи – предметные и предикатные слова, т.е. существительные и глаголы в том широком смысле этих терминов, в котором их употребляет, например, У. Чейф (1975). Разумеется, различие между этими классами словноминаций вовсе не обязательно должно носить морфологический характер.

Такое различие может, например, выражаться интонационно, порядком слов или путем использования некоторой формальной единицы, формирующей в предложении тему или рему» [5, с. 56]. Ярким формальным средством разграничения тематического и рематического существительного в русском языке является, наряду с порядком слов, падежная форма. Порядок слов в русском языке не имеет четкой фиксации, поэтому границы между темой и ремой в этом смысле достаточно размыты, и важную роль в установлении этих границ приобретает достаточно развитая падежная система, то есть система морфологических показателей, предназначенная для разграничения функций существительных. Разграничение темы и ремы в этом аспекте опирается на разграничение двух типов падежей – прямого (тематического) и косвенного (рематического). «Характерно, – отмечает Л.Н. Мурзин, – что прямой падеж, предназначенный для маркирования темы, обычно (хотя и не всегда) остается в языках единым, нерасщепленным.

Тема как номинация, обозначающая объект в целом, всегда менее дифференцирована, чем рема – носитель приписываемого смысла. Чтобы рематические компоненты успешно выполняли свою функцию, они должны быть достаточно надежно разграничены на поверхностном уровне текста (чему и служит система косвенных падежей). Заметим, что падеж могут выражать не только флексии, но и предлоги, послелого, взаимное расположение существительных и т.п. Сущность падежа – в его глубиной семантике, в отношении выражаемого содержания к предикативному центру предложения» [5, с. 60]. Таким образом, приведенные выше рассуждения в достаточной степени раскрывают зависимость понимания не только поверхностного, но и

глубинного смысла текста от чисто лингвистических знаний и свидетельствуют о том, что развертывание текста обеспечивается грамматикой языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: МГУ, 1996. 245 с.
2. Купина Н.А. Смысл художественного текста и аспекты лингвосмыслового анализа / Н.А. Купина. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1983. 160 с.
3. Болотнова Н.С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня. Томск: Изд-во Томского университета, 1992. 312 с.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. М.: МГУ, 1976. 308 с.
5. Мурзин Л.Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие. Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1991. 172 с.

АСОСҶОИ ЛИНГВИСТИИ ФАҲМИШИ МАТН

Дар фишурда вобастагии фаҳмиши сатҳӣ ва маъноӣ амиқи матн аз донишҳои сирф забонӣ ошкор шудааст. Калима ҳамчун воҳиди марказии системаи забон ва ҷумла ҳамчун воҳиди минималии коммуникативӣ барои фаҳмидани матн аҳамияти хоса дорад.

Калидвожаҳо: матн, фаҳмиши матн, калима, калимаи калидӣ, ҷумла, тақсимооти воқеии ҷумла.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

В статье раскрывается зависимость постижения поверхностного и глубинного смысла текста от чисто лингвистических знаний. Особо значимыми для понимания текста являются слово как центральная единица языковой системы и предложение как минимальная коммуникативная единица.

Ключевые слова: текст, понимание текста, слово, ключевое слово, предложение, актуальное членение предложения.

LINGUISTIC FOUNDATIONS OF TEXT UNDERSTANDING

The article reveals the dependence of comprehension of the surface and deep meaning of a text on purely linguistic knowledge. Particularly significant for understanding the text are the word as the central unit of the language system and the sentence as the minimal communicative unit.

Keywords: text, understanding of the text, word, keyword, sentence, actual division of the sentence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ходжаева Саноат Махсумовна* – Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, муалими калони, кафедраи забони русӣ барои факултаҳои ғайри филологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 987-54-98-54.

Сведения об авторе: *Ходжаева Саноат Махсумовна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 987-54-98-54.

Information about the author: *Khojaeva Sanoat Makhsumovna* – Tajik National University, Senior lecturer of the Russian Language Department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 987-54-98-54.

СЕМАНТИКА, ВАЛЕНТНОСТЬ И ПЕРЕДАЧА ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ С ПРИСТАВКОЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ ПРИСТАВКИ -ЗА)

Шарипова С.С. – к.ф.н., доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии ТНУ

Лексикографические пособия и лингвистическая литература приводят различные интерпретации пространственной приставки ЗА-, поскольку глаголы с данной приставкой отличаются от других префиксальных глаголов своей многозначностью. Так Грамматика-70 указывает на 9 значений приставки ЗА-, тогда как Русская грамматика-80 выделяет 10 значений. Б.Н.Головин, в свою очередь, определяет 17 типов глаголов с данной приставкой. В толковых словарях отмечается два локальных значения приставки ЗА-: «распространение действия за какие-н. пределы»; «движение за предмет или движение вглубь», напр.: Машина заехала за угол и остановилась; Мы зашли в глубь леса.

В 4-х томном Словаре русского языка зафиксировано 3 пространственно-направительных значения глагольной приставки ЗА-: 1) «направленность действия, движения за предмет, например: забежать (за дерево), завернуть (за угол), зайти (за дом), закатиться (за шкаф); 2) направленность действия, движения за какие-либо пределы, куда-либо далеко, например: завезти, загнать, заслать; 3) попутность действия, например: забежать, занести».

РТС выделяет пять значений русской приставки ЗА -: 1) начало действия зааплодировать; завершение действия заасфальтировать; с частицей -ся или без нее доведение действия до предела заглядеться, закормить; 4) направление действие на в обратную сторону или за пределы завернуть; 5) попутное выполнение действия забежать.

Рассмотрев различные точки зрения, мы пришли к заключению, что пространственная приставка ЗА имеет три основных значения: 1) «движение за предмет»; 2) «движение вглубь, внутрь чего-н.»; 3) «попутное движение куда-н.». Все они определяют движение к конечной точке, коммуникативно обязательной для них является валентность «куда?». Сочетаемость возможностей глаголов движения с приставкой ЗА -

Валентность глаголов движения с приставкой ЗА- в ее первом значении «движение за предмет» представлена предложно-падежными формами локативных существительных в форме винительного падежа с предлогом ЗА: Теперь загнали мы его за Урал - знаешь? (М.Шолохов, Тихий Дон).

Сочетаемость потенциал рассматриваемых глаголов с пространственной приставкой ЗА- со значением «движение вглубь, внутрь чего-н.» представлен также предложно-падежной формой локативных существительных в форме винительного падежа и предлогов В и НА в следующих моделях 1) V + Prep В + вин.падеж и 2) V + Prep НА + вин.падеж. Например:

V + Prep НА + вин.падеж: До ветру не пускали, об этом старший конвоя предупредил, еще когда попарно загоняли нас в церковь (М.Шолохов, Судьба человека).

V + Prep НА + вин.падеж: Слушай, Коля, а не закатиться ли нам сегодня на серьезную рыбалку?

Третье значение пространственной приставки ЗА- «попутное движение куда-н.». реализуется предложно-падежными формами локативных существительных В + вин.падеж, НА+ вин.падеж, К + дат.падеж, обозначающие конечную точку перемещения:

V + Prep В + вин.падеж: Учтите одно обстоятельство: что мне надо еще заехать в сельсовет, отметить мою командировку и ехать в район. (М.Шолохов, Поднятая целина).

V + Prep НА + вин.падеж: Заехал на почту, забрал хомуты и завернул к давнишнему знакомцу и куму, жившему у новой церкви.

V + Prep K + дат.падеж:- Ты, сват, никак, сказал, что по делу зашел к нам?

Четвертое значение пространственной приставки ЗА- «начало движения» представлено беспредложными конструкциями, в частности:

По улицам забегал, засуетился народ. (М.Шолохов, Тихий Дон).

В данной статье проводится анализ русских глаголов движения с приставкой ЗА-, содержащихся в РТС, их эквивалентов в таджикском языке, а также способы их перевода на примере образцов художественной литературы.

Передача русских глаголов движения с приставкой ЗА- простыми глаголами таджикского языка. Данный способ передачи непродуктивный, поскольку лишь несколько глаголов движения с приставкой ЗА- могут передаваться на таджикский язык простыми глаголами, в частности зайти – заходить → даромадан, гузаштан; занести – заносить → овардан, бурдан, даровардан; завести – заводить → овардан, бурдан (разг.).

Учтите одно обстоятельство: что мне надо еще заехать в сельсовет, отметить мою командировку и ехать в район. - Як чизро ба назари эътибор гиред, ки ман бояд ба совети кишлоқ даромада, командировкаро қайд кунонам, сонӣ ба район равам. (М.Шолохов, Поднятая целина).

Передача русских глаголов движения с приставкой ЗА- сложно-именными глаголами таджикского языка

Согласно данным РТС глаголы движения с приставкой ЗА- могут быть переданы на таджикский язык следующими сложно-именными глаголами-эквивалентами, по структуре соответствующими модели V+N: зайти – заходить → ворид шудан; приехать – приезжать → ворид шудан; заплыть – заплывать → шинокардан; модели Adv+V: загнать → дур рондан, дур фиристодан; забежать – забегать → нопадид шудан; Prep+N+V: забегать → ба давутоз даромадан; зайти – заходить → болои роҳ баромадан, сари роҳ баромадан; заехать – заезжать → дар сари роҳ даромадан; завести – заводить → ба пушти чизе бурдан; затащить → ба чое бурдан; заползть – ба гаваккашӣ даромадан; забродить – ба ҳаракат даромадан.

Анализ указанных глаголов движения таджикского языка показал, что в качестве именной части могут быть задействованы такие существительные как ворид, наречия дур, нопадид. В качестве модификаторов употребляются глаголы шудан, рондан, фиристодан.

Передача русских глаголов движения с приставкой ЗА- сложно-деепричастными глаголами таджикского языка. Передача русских глаголов движения с приставкой за- сложно-деепричастными глаголами таджикского языка является наиболее продуктивным способом, поскольку преобладающая часть таджикских эквивалентов группы рассматриваемых русских глаголов в структурном плане соответствует этому типу сложных глаголов. Глаголы движения в таджикском языке представлены следующими сложно-деепричастными сочетаниями: зайти – заходить → рафта мондан, даромада мондан, давр зада гузаштан; заехать – заезжать → даромада рафтан, раҳгузар шуда даромадан; забежать – забегать → тохта даромада.

Из вышеизложенного анализа теоретических данных и большого фактического материала следует, что:

Сочетаемость потенциал рассматриваемых глаголов с пространственной приставкой ЗА- в значении в ее первом значении «движение за предмет» представлена предложно-падежными формами локативных существительных в форме винительного падежа с предлогом ЗА; в значении «движение вглубь, внутрь чего-н.» - предложно-падежной формой локативных существительных в форме винительного падежа и предлогов В и НА; в значении «попутное движение куда-н.» реализуется предложно-падежными формами локативных существительных В + вин.падеж, НА + вин.падеж, К + дат.падеж, обозначающие конечную точку перемещения.

Русские глаголы движения с приставкой ЗА- передаются на таджикский языка простыми, сложно-именными и сложно-деепричастными глаголами. Здесь, как и в предыдущих случаях, наиболее востребованным способом передачи является передача простыми глаголами. Другие способы передачи оказались наименее продуктивными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверьянова, Г.Н. Русские глагольные приставки / Г.Н Аверьянова. -М.: Рус. яз., 2008. -168 с.
2. Азизова, М.Э. Приставочные глаголы русского языка в сопоставлении с таджикским (структурно-семантический аспект): дис...докт.филол.наук: 10.02.20 / Азизова Мавжуда Эсановна – Душанбе, 2014. - 389с.
3. Барыкина, А.Н. Изучаем глагольные приставки. / А.Н.Барыкина, В.В.Добровольская, С.Н.Мерзон. -СПб.: Златоуст, 2009. -252 с.
4. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик /Ш.Бобомуродов, А.Муминов. -Душанбе, 1983. –120с.
5. Волохина, Г. А. Русские приставочные глаголы и их значения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова. -Воронеж, 1993. -237 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик /дар зери таҳрири Ш.Рустамов, Б.Камалиддинов. -Душанбе: Дониш, 1989. -Кит.3: Чумлаҳои мураккаб. -221 с.
7. Джамshedов, П.Д. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках / П. Д.Джамshedов. - Душанбе, 1989.-175с.
8. Ибрагимов, С. Русские глаголы движения и их таджикские соответствия /С. Ибрагимов. - Душанбе: Дониш, 1990. -128с.

СЕМАНТИКА ВАЛЕНТНОКӢ ВА ИФОДАИ ФЕЪЛӢОИ ӲАРАКАТ БО ПЕШОЯНДИ -ЗА- ДАР ЗАБОНИ ТОӢИКИ

Бисёрмаъногии пешоянди феълии рус –ЗА ва истифода- бари он дар феълҳои ҳаракати забони русӣ дар забони тоҷикӣ бисёр баробарниҳодиҳо дорад. Дар вақти тарҷума ва таҳлили феълҳои ҳаракати рус бо пешояндҳои –ЗА аз рӯи фарҳанги тоҷикию русӣ ба мо пайдо намудани намудҳои феълҳои ҳаракати рус имконпазир шуд.

Калидвожжаҳо: баробарниҳодӣ, бисёрмаъногӣ, таҳлил, сохт, намуд, иттисол, пешоянди фазой, феълҳои сода, феълҳои мураккаб.

СЕМАНТИКА, ВАЛЕНТНОСТЬ И ПЕРЕДАЧА ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ С ПРИСТАВКОЙ ЗА- НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Полисемантичность русской глагольной приставки ЗА- и ее использование в глаголах движения обусловили функционирование большого количества их таджикских эквивалентов. Наряду с выявленными у других глагольных приставок моделями анализ извлеченных из РТС примеров соответствий русских глаголов движения с приставкой ЗА- позволил выявить структурные модели глаголов в таджикском языке.

Ключевые слова: полисемантичность, эквивалент, анализ, структура, модель, сочетаемостный потенциал, пространственная приставка, предложно-падежные формы, локативные существительные, сложно-именные и сложно-деепричастные глаголы, простые глаголы, продуктивный способ.

SEMANTICS, VALENCE AND RENDERING OF MOTION VERBS WITH THE PRESET "ZA" IN THE TAJIK LANGUAGE

The polysemantic nature of the Russian verb prefix ЗА- and its use in the verbs of movement caused the functioning of a large number of their Tajik equivalents. Along with the models identified for other verb prefixes, the analysis of examples of the correspondences of Russian verbs of movement with the prefix ЗА- extracted from the RTS allowed us to identify such structural models of verbs in the Tajik language.

Keywords: polysemanticity, equivalent, analysis, structure, model, combinational potential, spatial prefix, prepositional-case forms, locative nouns, compound-nominal and compound-adverbial verbs, simple verbs, productive way.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Саодат Саъдуллоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсент кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавӣ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 919-01-14-70, (+992) 909-98-77-88.

Сведения об авторе: *Шарипова Саодат Саъдуллоевна* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 919-01-14-70. (+992) 909-98-77-88.

Information about the author: *Sharipova Saodat Sadulloevna* – Tajik National University, Ph.D., Art. Rev. Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 919-01-14-70. (+992).909-98-77-88.

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ТАДЖИКОВ

Шосафарова Г.Г. – к.ф.н., доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии ТНУ

Занятия по русскому языку как иностранному в отличие от занятий по другим предметам имеют специфическую особенность: обучение иноязычному общению проводится на изучаемом языке и этот язык является средством и целью обучения. Корректное обучение культуре профессионального речевого общения является составной частью общей культуры и формирует языковую личность студента, как будущего специалиста. Основной задачей овладения языком в коммуникативном плане является научиться говорить, писать так, как говорит и пишет носитель языка. Важнейшее значение приобретает своевременная подача и усвоение основных стилей речи, необходимых для языкового развития культурного человека.

Студенты-таджики в процессе обучения всем видам речевой деятельности овладевают навыками и умениями идентифицировать текст (на русском языке) с присущими ему особенностями и национально-культурными концептами.

Известно, что словарный состав русского языка неисчерпаемо богат. Задача преподавателя заключается в том, чтобы закрепить в памяти обучающегося самую частотную, продуктивную часть лексики; учитывая возрастные особенности, подавать ее в таком количестве, которые помогали развитию речевых умений и навыков, т.е. сделать процесс усвоения словарного запаса русского языка управляемым.

Орфографические навыки русского письма студентов, окончивших таджикскую школу, опираются в основном на зрительную память. Русская орфография студентам кажется очень сложной, их страшит система правил, и самым распространенным правилом в русском языке они считают «надо запомнить».

Студентам следует дать четкое представление о системе русского правописания, что приведет к повышению орфографической зоркости и снимет страх перед множеством правил. Но прежде чем предлагать систему правил, следует определить формы работы по орфографии.

Опыт показывает, что диктант – не лучшая форма. И диктанты, и упражнения следует проводить тогда, когда у студентов уже выработались потребность, желание совершенствоваться в своих умениях, проверить свои знания.

Основной вид письменных работ на начальном этапе обучения для студентов, владеющих устной речью, - изложения и сочинения с обязательной целевой коммуникативной установкой. Студента должен волновать вопрос, о котором он пишет, тогда он будет стремиться к тому, чтобы его поняли и чтобы форма его высказывания не мешала этому пониманию.

Преподаватель дает задание подчеркивать орфограммы, написание которых вызывает сомнение. Следует заметить, что добиться от студентов выполнения такого задания довольно трудно.

Подчеркнутые орфограммы дают представление о том, насколько развита у студентов орфографическая зоркость. Студенты, делающие большое количество ошибок и не умеющие пользоваться справочной литературой, не подчеркивают ничего.

Преподаватель отмечает вид (орфографическая, пунктуационная, грамматическая, графическая и т.д.) и количество ошибок на полях. Получив проверенную работу, студент должен найти ошибки и исправить их, непременно объясняя. Затем проводится собеседование, на котором выясняется, насколько студент ориентируется в справочной литературе, какие трудности у него возникают, исправляются незамеченные ошибки.

Очень важно не только исправить ошибки правописания, но и выразить свое отношение к содержанию работы.

В методике обоснованно и прочно укрепилось мнение о том, что главным источником обогащения лексического запаса являются тексты литературно-художественных произведений.

Важное значение приобретает при этом дифференциальный подход к активной и пассивной лексике: первая, при недостаточной естественной повторяемости, усиливается, дополнительно проходя через вопросы, задания, разнообразные упражнения; вторая, наоборот, при необходимости устраняется, облегчая пути восприятия и возможности закрепления новых слов.

Основными способами объяснения новой лексики считаются перевод, наглядность, толкование и комбинированный способ. Преподаватели чаще всего пользуются двумя первыми – переводом и наглядностью. Это наиболее экономные способы. Однако каждый из них имеет как свои преимущества, так и недостатки. При переводной семантизации не всегда слову русского языка можно найти прямой эквивалент в таджикском языке и наоборот. Например: цветок – гул, китоб – книга; но: Я привел брата – манбародарамроовардам (буквально – я принес брата) и т.д. Если русскому слову в таджикском языке находится прямой эквивалент, то в таких случаях целесообразно пользоваться переводом.

Объяснение слов способом наглядной семантизации имеет большое значение на начальном этапе обучения. Эффективность этого метода объясняется тем, что яркие картины активизируют деятельность и заставляют понять значение слышимого впервые слова.

Доминирующее место современная методика отводит систематизации слов способом толкования, или расширенного объяснения. Это связано с тем, что понятия, выражаемые отдельными словами разных языков, оказываются далеко не одинаковыми. Толкование можно проводить как на родном, так и на русском языке. Выбор того или иного способа объяснения зависит от характера семантизируемой лексики. Если способом перевода можно воспользоваться в случаях совпадения понятий, выраженных средствами русского и таджикского языков, то в случаях их несовпадения перевод будет препятствовать осмыслению русских слов.

Семантизация наглядностью возможна лишь в случае, когда демонстрируется какой-то конкретный предмет или действие, но ею нельзя воспользоваться при объяснении абстрактных понятий, где необходимы и перевод и толкование, т.е. комбинированный способ. Однако при наглядной семантизации все равно нельзя избежать участия родного языка. Без перевода могут образоваться неправильные ассоциации.

Таким образом, преподавателю необходимо вести такую работу по объяснению слов, которая бы носила комбинированный характер. Дефференцированный подход к изучаемой лексике и способам её семантизации – залог эффективной словарной работы. Ведь методических приемов объяснения слов очень много: может быть экскурсия с

целью наблюдения, рассказ о предмете, явлении, подбор синонимов, антонимов, различные игры, догадка по контексту и т.д.

Для того чтобы слово прочно вошло в память обучающегося и закрепилось, необходимо его многократное повторение. Это слово нужно употребить в контексте и диалогах.

Когда такой вид работы войдет в систему и студент научится пользоваться справочной литературой, тогда можно переходить к изложению системы русского правописания.

Основная идея, которую нужно внушить студентам при работе над системой правил орфографии: подавляющее большинство написаний – проверяемые, мотивированные.

Если умение находить проверочное слово достаточно развито, излишняя систематизация будет бесполезной или вредной. Наиболее эффективным может считаться вариант, когда студент, нуждающийся в совершенствовании навыка проверять ударением, работает с компьютером.

Следующим этапом будет работа с таблицами. Студентам раздаются таблицы, которые нужно дополнить. Преподаватель чертит таблицу на доске, комментирует ее; студенты отыскивают в своих справочниках соответствующий параграф и отмечают его в таблице, приводя примеры для заполнения таблицы.

На последующих занятиях работа по закреплению материала проводится в виде взаимодиктантов на одно из правил или группу правил. При составлении и написании диктанта студентам рекомендуется пользоваться справочной литературой и таблицей. При таком виде работы студент повторяет правило пять раз: когда составляет диктант, диктует товарищу, проверяет диктант товарища, пишет диктант, просматривает свой диктант, проверенный товарищем.

К преподавателю студенты обращаются только в спорных случаях.

Практика показывает, что этот вид работы намного эффективнее, чем традиционные словарные диктанты.

Особое внимание следует уделить попутной работе по орфоэпии. Студенты –таджики затрудняются в разграничении произнесения мягких и твердых согласных, что подчас приводит к ошибкам на письме.

Накопление лексического запаса – важный и сложный процесс при изучении второго языка. Одна из задач преподавателя – научить студентов употреблять в своей речи слово, наиболее точно соответствующее определенной ситуации. Встречаясь с лексическим богатством русского языка, студенты затрудняются в выборе нужного слова и нередко допускают ошибки. Для их предупреждения необходимо использование слов в разных контекстах.

Дополнительно проводится работа над составом слова, грамматическими формами. Так, изучая спряжение глагола и образование причастий и деепричастий, необходимо показать, что глагольные флексии и суффиксы причастий проверяются. Этот большой и сложный грамматический материал можно дать, используя какой-либо запоминающийся текст с большим количеством глаголов – студенты запоминают текст и одновременно способы проверки глагольных форм.

Когда студенты хорошо усвоили способы проверки гласных и грамматические формы, можно ввести и изучение способов проверки некоторых флексий существительных и прилагательных, суффиксов наречий.

Работа над пунктуацией в таджикских группах менее актуальна, так как системы пунктуации в русском и таджикском языках, за некоторым исключением, аналогичны.

Практика показывает, что некоторые студенты с трудом преодолевают психологический барьер, не решаются сразу говорить. Определенный период активного слушания помогает им адаптироваться в окружающей обстановке. Кроме того, прослушанный материал обеспечивает информативную сторону их собственного высказывания, облегчает употребление языковых средств, что приводит к желанию говорить и писать самим.

Следует сказать, качество обучения русскому языку зависит от преподавателя, от его умения и мастерства объяснять материал, привлекать студентов к активной речевой деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. М.: Языки русской культуры. 1995.
2. Рахманов И.В. Иностранные языки в школе. – М., 1981.
3. Капитонова Т.И., Шукин А.Н. Современные методы обучения русскому языку иностранцев. – М., 1989.
4. Шосафарова Г.Г. Обучение студентов национальных групп письменной речи // Материалы международной межвузовской научно-практической конференции Актуальные проблемы русской филологии, сравнительной типологии и перевода (Душанбе, 30 октября 2019г.) .С. 249-251.

БАЪЗЕ МУШКИЛИҶО ДАР ОМЎЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ БАРОИ ДОНИШЧӮӢНИ ТОЧИК

Дар фишурда ба роҳҳои самарабахши омӯзиши забони русӣ барои донишчӯёни тоҷик диққати калон дода шудааст. Дар омӯзиши забони ғайримодарӣ бой гардонидани захираи луғавӣ раванди муҳим ва мураккаб ба ҳисоб меравад. Ба донишчӯён омӯзонидани тарзи истифодабарии калимаи лозимӣ дар нутқи худ вобаста ба вазъияти муайян яке аз вазифаҳои омӯзгор ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: имлои навишт, грамматика, пунктуатсия (аломатҳои китобӣ), графика, зада, имлои нутқ.

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ТАДЖИКОВ

В статье акцентируется внимание на эффективных способах изучения русскому языку студентов-таджиков. Накопление лексического запаса – важный и сложный процесс при изучении второго языка. Одна из задач преподавателя – научить студентов употреблять в своей речи слово, наиболее точно соответствующее определенной ситуации.

Ключевые слова: орфография, грамматика, пунктуация, графика, ударение, орфоэпия

SOME DIFFICULTIES IN STUDYING RUSSIAN LANGUAGE FOR TAJIK STUDENTS

The article focuses on effective ways for Tajik students to learn Russian. The accumulation of vocabulary is an important and complex process in learning a second language. One of the teacher's tasks is to teach students to use in their speech the word that most accurately corresponds to a certain situation.

Keywords: spelling, grammar, punctuation, graphics, stress, spelling.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шосафарова Гулнора Гулмаҳмадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 880-08-26-16.

Сведения об авторе: *Шосафарова Гулнора Гулмаҳмадовна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 880-08-26-16.

Information about the author: *Shosafarova Gulnora Gulmakhmadovna* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПАРЕМИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

*Юлдошева Л.У. – старший преподаватель кафедры русского языка для
нефилологических факультетов*

Истоки антропоцентричности восходят к лингвистической концепции В. фон Гумбольдта, согласно которой язык делает человека человеком. Именно в языке скрываются огромные силы, таящие в себе возможность реализовать творческий потенциал человека. Ученый рассматривал язык как форму выражения народного духа. Другим основоположником современного учения о языковой картине мира является немецкий ученый И. Гердер, высказавший идею о неразрывной связи языка с культурой. И. Гердер характеризовал язык как важнейший компонент национального духа. В начале XX века идеи И. Гердера и В. Гумбольдта получили новое направление в русле зародившейся этнолингвистики (Ф. Боас, Э. Сэпир, Б. Уорф). Суть этнолингвистического подхода состоит в том, что главные ценностные ориентиры этноса оказывают решающее влияние на формирование языковой картины мира данного народа. Языковая картина мира (ЯКМ) воспринимается по-разному. Это может быть вербально выраженный результат духовной активности человека как общественного существа [7, с. 11]; изображение всего существующего как целостного и многочастного мира, представляющего материальную и духовную жизнедеятельность человека и всё, что его окружает [8, с. 15]. «Языковая картина мира – это особое образование, которое участвует в познании мира и задает образцы интерпретации воспринимаемого; «своеобразная сетка, накидываемая на наше восприятие», которая влияет на членение опыта и видение ситуации «через призму языка и опыта, приобретенного вместе с усвоением языка и включающего в себя не только огромный корпус единиц номинации, но и правила их образования и функционирования» [1].

В настоящее время отмечается возрастание роли антропоцентрического, культурологического и когнитивного подходов к изучению языка, поскольку они являются источником сведений о базовых структурах знания. В этом аспекте важной составляющей ЯКМ представляется понятие паремиологического фонда языка. Именно в нем актуализируются составляющие мировоззрения и культуры, фиксируются нравственные оценки окружающей действительности. Немаловажное значение для науки имеют идеи когнитивной и культурологической лингвистики (Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, Г. И. Богин, А. Вежбицкая, С. Г. Воркачев, Т. Ван Дейк, Р. Джекендоф, Е. В. Иванова, Ю. Н. Караулов и др.). Анализу подвергались различные аспекты фразеологического и паремиологического в языке как в структурном отношении, так и в аспекте культурного осознания мира через язык. Ряд проблем, связанных с природой, семантическими и структурными особенностями пословицы, остается по-прежнему нерешенным. Обширная и сложная масса разнообразных высказываний народа о своей внутренней и внешней жизни во всех её проявлениях включается в поле фольклора, которое В. В. Лесевич описывал как общую совокупность народного знания – всё то, что знает народ по преданию. Сюда относятся басни, сказки, легенды, сказания, песни, загадки, детские игры и присказки, знахарство, ворожба, свадебные и иные обряды, метеорологические и иные приметы, пословицы и поговорки. Характерно понимание фольклора как «древнейшего фазиса» культуры, сохраняющего свои следы и своё влияние в современности: в нём «исторические основы всего того, из чего складывается наша духовная жизнь, того, что бесчисленными нитями пронизывает жизнь окружающего нас большинства и властвует над его умами» [2, с. 334].

В течение XX века паремии рассматривались в лингвистическом, историко-культурном и литературоведческом аспектах. Их изучали с точки зрения диалектологии и фольклора, причём анализировалась в основном структура паремий. Связь между

объективными условиями жизни и конкретными обстоятельствами реальной материальной, социальной и моральной жизни неизбежно находит свое выражение в языке и в части паремииологии. Неоднородность фольклорной культуры и наличие в качестве подсистем отдельных жанров со своей спецификой организации текста и функционирования в обществе обусловили формирование нового направления – лингвофольклористики. Пословицы широко представлены в современной речи, их использование объясняется тем, что они придают особый колорит, реализуя коммуникативную, эмоциональную и воспитательную функции языка. Большинству пословиц присущ переносный смысл, основанный на обобщении единичных фактов, что часто допускает расширительное толкование пословиц даже с прямой мотивировкой значения. В них может быть отражен индивидуальный опыт автора, ибо сам автор может выступать в качестве объекта познания [9, с. 19]. При изучении паремий интерес представляет вопрос, касающийся их грамматических особенностей. Взяв за основу словарь «Русские пословицы и поговорки» под ред. В. П. Аникина (1988), мы исследовали материал на предмет выявления структурных особенностей паремий. Методом сплошной выборки выделены 10 моделей паремий с различными компонентами. Каждая модель представлена в количественном и процентном отношении. Рассмотрим 10 типов моделей.

Модель 1 «кто – тот» (193 – 38,6 %): Кто ищет, тот найдёт; Кто не работает, тот не ест; Кто бежит, тот и догоняет; Кто без призора в колыбели, тот весь век при деле; Кто больше служит, тот больше тужит; Кто в горе руки опускает, тот счастья никогда не узнает; Кто в море бывал, тот лужи не боится; Кто в небо глядит, тот без хлеба сидит; Кто в понедельник бездельник, тот и во вторник не работник; Кто виноват, тот и кается; Кто согрешит, тот и мается; Кто встал до дня, тот днем здоров.

Модель 2 «где – там» (85 – 17,0 %): Где беде быть, там её не миновать; Где вино, там и горяшко; Где выросла сосна, там она и красна; Где гнев, там и милость; Где говорят деньги, там молчит совесть; Где здоровье, там и красота; Где любовь да совет, там и горя нет; Где счастье, там и радость; Где дурная голова, там ногам трудно; Где дым, там и огонь; Где живет, там и слывет; Где квас, там и гуща; Где лад, там и клад; Где конь, там и седло; Где любовь, там и совесть.

Модель 3 «как – так» (71 – 14,2 %): Как аукнется, так и откликнется; Как бог смотрит на слепого, так и слепой на бога; Как бы всякое зерно в сусек попадало, так много бы хлеба было; Как в кремне огонь не виден, так в человеке душа; Как в кремне огонь, так в лукавом лезть; Как душа черна, так и мылом не смоешь; Как живет, так и слывет; Как деньги при бедре, так помогут при беде; Как вскипело, так и поспело; Как вчера меня звали, так и сегодня зовут; Как жених на двор, так и пальцы на стол; Как жил, так и умер; Как заварил кашу, так и расхлебывай.

Модель 4 «что – то» (58 – 11,6 %): Что было, то сплыло; Что в сердце варится, то в лице не утаится; Что в людях ведётся, то и в нас не минется; Что посеешь, то и пожнешь; Что с возу упало, то пропало; Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке; Что летом родится, то зимой пригодится; Что молвишь, то не воротишь; Что на уме думается, то во сне видится; Что наяву деется, то и во сне грезится; Что скоро скучит, то скоро научит; Что терпится, то и слюбится; Что в рот, то спасибо; Что взято, то свято.

Модель 5 «каков – таков» (53 – 10,6 %): Каков в еде, таков в труде; Какова печаль, таковы и слёзы; Каковы встречи, таковы и речи; Какова пава, такова ей и слава; Каков гость, такова ему и честь; Каково волокно, таково и полотно; Какова работа, такова и плата; Каково в амбаре, таково и в кармане; Каковы дела, таковы и слова; Каково семя, таково и племя; Каков корабль, таково и плаванье; Каков род, таков и приплод; Каков дуб, таков и клин, каков батька, таков и сын; Каков голосок, таков и отголосок; Каков дар, таков и поклон; Каков пень, таков и отростень.

Модель 6 «хоть – да» (32 – 6,4 %): Хоть видит око, да зуб неймет; Хоть гнило, да только мило; Хоть гол, да прав; Хоть голодно, да не холодно; Хоть есть нечего, да жить весело; Хоть конь горбат, да не мерину брат; Хоть лыком шит, да муж; Хоть нагишом, да с палашом; Хоть не корыстно ремесло, да за плечьями не висит; Хоть не любо, да

смейся; Хоть не пой меня медом, да не брани смердом; Хоть не складно, да ладно; Хоть падать, да не лежать; Хоть рожа и худа, да душа хороша.

Модель 7 «куда – туда» (28 – 5,6 %): Куда иголка, туда и нитка; Куда ветер, туда и тучи; Куда ветер дует, туда и дым пойдёт; Куда вода течет, туда и щепу несет; Куда дерево наклонилось, туда его и секут; Куда конь с копытом, туда и рак с клешней; Куда матушка, туда и дитяtko; Куда мил дружок, туда и мой сапожок; Куда орлы летают, туда сороки не достигают; Куда козел, туда и баран; Куда лиса лапку положит, туда и вся заберется; Куда иголка, туда и нитка; Куда сова глядит, туда ей лететь.

Модель 8 «когда – тогда» (17 – 3,4 %): Когда деньги говорят, тогда правда молчит; Когда карман сух, тогда и суд глух; Когда муж с женой бранится, тогда и горшок не варится; Когда свинья на белку залает, тогда дурак поумнеет; Когда станешь пахать, тогда станешь богат; Когда хмель говорит, тогда ум молчит; Когда в печи жарко, тогда и варко; Когда в поле ехать, тогда и овсянку заварить; Когда на охоту ехать, тогда и собак кормить; Когда не поп, так и не мыкайся в ризы; Когда дрова горят, тогда и кашу варят; Когда лошадей увели, тогда и конюшню на запор.

Модель 9 «был бы X, (а) будет (и) Y», «не будет X, не будет и Y» (16 – 3,2 %): Были бы кони, ездоки будут; Была бы охота, найдут доброхота; Была б голова здорова, а в голове вши будут; Был бы конь, а уздечку найдём; Был бы сокол, а вороны налетят; Был бы пирог, найдется и едок; Был бы бык, а мясо будет; Был бы друг, найдётся и досуг; Был бы лес, а топор найдётся; Был бы ум, будет и рубль; Не будет ума, не будет и рубля; Была бы в сусеке рожь, будет и в кармане грош; Была бы спина, а кнут найдется; Была бы шея, а хомут будет.

Модель 10 «тот – кто» (15 – 3,0 %): Тот без нужды живет, кто деньги бережет; Тот будет рад, кто найдёт клад; Тот дворянин, кто за многих один; Тот дурак, кто говорит не так; Тот дурак, кто пирогу не рад; Тот и умен, кто красно наряжен; Тот мне и сват, кто мне добр; Тот мне и свой, кто до меня добр; Тот не болван, кто норовит все в карман; Тот не кается, кто с разумом справляется; Тот не мой, кто уехал домой; Тот ничем не веселится, кто на деньги льстится; Тот печалься, кто ручался, а плут, деньги взяв, умчался; Тот смел, кто на коня сел.

По результатам исследования самой частотной и продуктивной является первая модель. В ней отражено описание отношений человека в обществе. В остальных моделях отражены взаимозависимости предметов и явлений, составляющих содержание языковой картины мира человеческого общества. В представленных моделях используются всевозможные виды созвучий – аллитерации, ассонансы, звуковые повторы. Следует отметить, что эти приемы придают паремиям особый колорит, выразительность и неповторимость. Итак, изучение языка русского устного народного творчества является одной из важнейших задач филологии. Следует изучать особенности паремий, зная первоэлемент, из которого они создаются. Изучая внешнюю (форма) и внутреннюю (содержание) организацию паремии в различных языках, мы обнаружим как общие, так и специфические черты этого лингвистического явления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996.
2. Лесевич В. В. Фольклор и его изучение // Памяти В. Г. Белинского: Литературный сборник, составленный из трудов русских литераторов. – М.: Наука, 1899. – С. 343-358.
3. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988.
4. Селиверстова Е. И. Русская пословица в паремиологическом пространстве: стабильность и вариативность (лингвистический аспект): автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – СПб., 2010.
5. Хайруллина Р. Х. Картина мира в русской фразеологии (в сопоставлении с башкирскими параллелями). – М.: Прометей, 1996.

6. Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над русским семантическим словарём // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 3-17.
7. Широкова О. Жизнь в пословицах // Русский язык в школе. – 1931. – № 6-7. – С.116.
8. Аникин В. П. Русские пословицы и поговорки. – М.: Худож. лит., 1988.

МОДЕЛҲОИ СТРУКТУРӢ-МАЪНАВИИ ПАРЕМИЯҶО БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар фишурда моделҳои сохторӣ ва семантикии паремияҳо, ки дар фонди паремиологии забони русӣ оварда шудаанд, баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф 10 моделро таҳлил намуда, бо усули интихобкунии давомдор онҳоро ба ҳисоби фоиз дида мебарояд.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, забоншиносӣ-фолклоршиносӣ, фондипаремиологӣ, моделиистехсолӣ.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПАРЕМИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются структурно-семантические модели паремий, представленные в паремиологическом фонде русского языка. Автор анализирует 10 моделей и рассматривает их в процентном отношении, используя метод сплошной выборки.

Ключевые слова: этнолингвистика, лингвофольклористика, паремиологический фонд, продуктивная модель.

STRUCTURAL-SEMANTIC MODELS OF PROVERBS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article scrutinizes structural and semantic models of proverbs, represented in the paremiological sphere of the Russian language. The author points out ten models and analyses them in percentage, using the method of continuous sampling.

Keywords: ethnolinguistics, lingvofolkloristics, paremiological sphere, productive model.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юлдашева Лутфия Умедовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муалими калони, кафедраи забони рус барои факултаҳои ғайрифилологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** Yldasheva _@mali.ru **Телефон:** (+992) 935-02-75-02.

Сведения об авторе: *Юлдашева Лутфия Умедовна* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** Yldasheva _@mali.ru **Телефон:** (+992) 935-02-75-02.

Information about the author: *YuldashevaLutfiyaUmedovna* – Tajik National University, Senior lecturer of the Russian Language Department for non-philological faculties **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** Yldasheva @mali.ru **Phone:** (+992) 935-02-75-02.

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Абдурахимова М.А. – ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ

На сегодняшний день, тесное сотрудничество Республики Таджикистан со многими странами мира, выход на мировую арену и повышение имиджа государства во всех сферах жизнедеятельности народа, послужили тому, что русский язык стал более

востребован. Владение языком международного общения является непременным залогом успеха в карьере любого человека и средством формирования и развития профессиональных качеств и компетенций будущих специалистов.

В современном вузе студенты осваивают свою будущую профессиональную деятельность, учатся выражать свои потребности и соответствовать требованиям современного рынка труда. Происходит формирование умений, способствующие логически и критически мыслить, решать профессиональные задачи.

Обобщением и анализом способов деятельности, направленных на формирование таких умений занимались В.В. Давыдов, В.В. Краевский, А.Н. Щукин и другие [2, 4]. Нами обнаружено, что многие образовательные стандарты и программы были созданы без учета ментальности и национальных потребностей другого народа, а сам компетентностный подход выстроен через мотивацию саморазвития личности.

Известно, что будущий специалист не нуждается в обычной передаче знаний, он жаждет овладеть творческим, проектно-конструктивным и духовно-личностным опытом. При компетентностном подходе к образованию существуют возможности создания необходимых условий «для роста и развития потенциала личности, подготовки выпускника самостоятельно принимать решения и продуктивно действовать как в личной жизни, так и профессиональной деятельности» [3].

Современный специалист - это, прежде всего, гармонично развитая личность, способная к профессиональной деятельности. Поэтому образование в вузах Таджикистана нацелено на развитие интеллектуального и нравственного потенциала студентов, на языковую и профессиональную подготовку выпускников.

Формирование профессиональных компетенций происходит в конкретных педагогических условиях. Весьма актуальным для системы ВПО является «проблема определения и научного обоснования организационно-педагогических условий формирования профессионализма выпускников вузов, который основан на их профессионально-коммуникативной компетентности» [3].

Л.С. Выготский писал, что необходимо «заранее создавать условия, необходимые для развития соответствующих психических качеств, хотя они еще «не созрели» для самостоятельного функционирования» [1]. Поэтому, для эффективного формирования языковой профессионально-коммуникативной компетентности будущих специалистов необходимо определить организационно-педагогические условия, способствующие оптимальной реализации данного процесса и позволяющие повысить качество их профессиональной подготовки.

Одним из инновационных направлений отечественной педагогики профессионального образования является совершенствование технологий развития коммуникативной культуры личности. Основная задача современного профессионального образования - подготовка конкурентоспособной личности к профессиональной деятельности. Именно конкурентоспособность является сегодня таким показателем, которая характеризует уровень профессиональной, социальной и личностной компетентности будущих специалистов. Чтобы быть востребованным в профессиональной деятельности, современному специалисту должны быть присущи такие качества как креативность, интеллигентность, активность, социальная зрелость и конкурентоспособность, наличие высокой коммуникативной культуры.

На протяжении последних десятилетий проблема коммуникативной культуры остаётся актуальной и занимает позицию на стыке социальной психологии и гуманистической педагогики. Именно наличие высокой коммуникативной культуры у специалиста определяет успешность его профессиональной деятельности, ибо для осуществления межличностного коммуникативного взаимодействия необходимо обладать навыками владения средствами общения, приёмами психологического воздействия, палитрой воспитательных средств, приёмов, методов и форм.

Некоторые российские ученые утверждают, что именно коммуникативная культура является важным условием успешности специалиста социально-культурной

сферы. Коммуникативную культуру эффективно осуществлять средствами проектного обучения.

В современном мире более востребованными становятся квалифицированные специалисты, следовательно, сегодня пристальное внимание уделяется профессиональному образованию. Сложившаяся ситуация требует от будущих специалистов самообразования, высокой профессиональной подготовки и квалификации, предоставляющие им право найти работу в престижных учреждениях страны. Педагогическая практика показывает, что в вузах проводится недостаточно систематизированная работа по направлению развития коммуникативной культуры, что соответственно, вызывает затруднения в коммуникативной деятельности студентов. Особая роль отводится в этом направлении усовершенствованию процесса преподавания русского языка, на занятиях которых и происходит формирование языковой компетенции.

Современный специалист должен стремиться к постоянному развитию своих личностных качеств, обогащению своего духовного мира, повышению профессионализма, он должен целенаправленно уметь использовать свои природные возможности, развивать свою общую и коммуникативную культуру. Современный специалист, как часть системы «человек-человек», должен обладать высокой коммуникативной культурой, комплексом коммуникативных знаний, умений и способностей. Следует помнить, что объектом труда любого специалиста является человеческая индивидуальность во всей своей неповторимости, соответственно достаточно развитый уровень коммуникативной культуры позволит ему успешно осуществлять процесс профессиональной деятельности.

Концепция содержания обучения предполагает формирование коммуникативной компетенции студентов. Профессионально важным качеством личности будущего специалиста является коммуникативная культура, формирующаяся в языковой среде, насыщенной национально-этническими особенностями. Перечислим компоненты, важные для формирования коммуникативной культуры будущего специалиста: усовершенствованная система коммуникативных норм и правил, благоприятные условия для развития индивидуальных особенностей и коммуникативных способностей. Успешность профессиональной деятельности определяет достаточный уровень коммуникативной компетентности как индивидуальной характеристики личности.

Профессионально-коммуникативная компетентность представляет собой комплекс педагогических знаний, умений и навыков. Следует помнить, что специалист постоянно находится в процессе общения, активен в системе «человек - человек», следовательно, ему должны быть присущи развитые коммуникативные качества, являющиеся также частью социальной компетентности. Современный специалист должен уметь грамотно решать проблемные задачи, свободно адаптироваться в социуме. Соответственно, сформированность коммуникативной компетентности специалиста должна быть на достаточном уровне для успешного осуществления профессиональной деятельности.

Процесс модернизации обучения и воспитания направлен сегодня на получение такого образования, которое можно пронести через всю жизнь, то есть на формирование компетенций, необходимых личности в профессиональной деятельности. Приоритетным в данном направлении зарекомендовал себя именно компетентностный подход в образовании, специфика которого заключается не в предоставлении готовых теоретических знаний, а создании проблемных ситуаций, в процессе решения которых формируются необходимые умения и навыки. Процесс обучения должен носить исследовательский или практико-преобразовательный характер и стать предметом для самостоятельного усвоения.

«Компетенция» и «компетентность» являются базовыми понятиями компетентностного подхода. Компетентность, по мнению Дж. Бергоуна, это «способность и готовность к выполнению задания, включает знания, умения, понимание и волю» [5, с. 19].

Внедрение компетентностного подхода в сферу образования Республики Таджикистан происходит в направлении общемировых тенденций и свидетельствует о том, что для подготовки востребованного специалиста традиционная трансляция ЗУН уже на сегодня недостаточна. Современный конкурентоспособный специалист должен вступить в реальную профессиональную деятельность духовно развитой и креативной личностью, с накопленным проектно-конструктивным опытом. Это возможно только при внедрении в процесс обучения и воспитания компетентностного подхода, позволяющего переориентировать образовательный процесс с трансляции определённой совокупности знаний, умений и навыков на создание благоприятных условий для развития индивидуальных природных способностей личности и качественной подготовке будущих специалистов к профессиональной деятельности. В профессиональной сфере и повседневной жизни такие специалисты могут самостоятельно принимать решения и действовать продуктивно.

Попытаемся сформулировать собственное понятие компетентности, под которым понимаем такую многогранную характеристику личности, которая обеспечивает ей овладение социальной реальностью, практическими умениями лавирования в двуязычной среде и выстраивания своего поведения в зависимости от ситуации, не отклоняясь от общепринятых норм и стандартов.

Это возможно при активном внедрении в образовательную среду инновационных и коммуникационных технологий. Только при наличии у выпускника вуза достаточно сформированных социальных и профессиональных коммуникативных навыков возможно решение задачи развития профессиональной коммуникативной компетентности. К нашему сожалению, грань данного аспекта подготовки в системе высшего образования расплывчата и сводится лишь к предметной подготовке студентов.

Традиционные методы обучения не всегда могут дать желаемый результат. Вследствие чего, снижается мотивация студентов к изучению языка. В процесс профессиональной подготовки студентов необходимо внедрять компетентностный подход, благодаря которому повысится качество усвоения студентами русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1996. - 254 с.
2. Краевский В.В. О культурологическом и компетентностном подходах к формированию содержания образования // Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» (26 августа - 10 сентября 2002 г.).
3. Тошзода С. Значение коммуникативной культуры в становлении профессиональной компетентности студентов // Вестник Таджикского национального университета. - 2019. - Ч. 2. - №10. - С. 301-307 (на тадж. языке).
4. Щукин А.Н. Размышления о развитии современной методики преподавания русского языка как иностранного в контексте нового образовательного стандарта / А.Н. Щукин // Русский язык как иностранный: прошлое, настоящее, будущее: сборник научно-методических статей. - М.: Форум, 2015. - С. 296-302.
5. Burgoyne J. (1988a) Competency Approaches to Management Development / J. Burgoyne. University of Lancaster: Centre for the Study of Management Learning, p. 28.

ФАРҶАНГИ ИРТИБОТӢ ҚИСМАТИ ҶУДОИНОПАЗИРИ САЛОҶИЯТНОКИИ КАСБИИ ДОНИШЧӢЁН

Дар фишурда мушкилоти ташаккули фарҳанги иртиботӣ баррасӣ мешавад, ки дар якҷоягии психологияи иҷтимоӣ ва педагогикаи гуманистӣ мавқеъро ишғол мекунад. Мавҷудияти фарҳанги баланди иртиботӣ дар байни мутахассис муваффақияти фаъолияти касбии ӯро муайян мекунад. Ҳамзамон, ташаккули сифатҳои касбии инсон

муҳимтар аст, аз ин рӯ, мутахассиси муосир бояд озодона дар муоширати байни фарҳангҳо иштирок карда, на танҳо дар фаъолияти касбӣ, балки дар фаъолияти иҷтимоӣ низ талабот дошта бошад.

Калидвожаҳо: муошират, ташаккул, фарҳанги иртиботӣ, фаъолияти касбӣ, педагогикаи гуманистӣ.

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассмотрена проблема формирования коммуникативной культуры, которая занимает позицию на стыке социальной психологии и гуманистической педагогики. Наличие высокой коммуникативной культуры у специалиста определяет успешность его профессиональной деятельности. При этом не менее важно формирование профессиональных качеств личности, ибо современный специалист должен уметь свободно выступать участником межкультурной коммуникации и быть востребованным не только в профессиональной деятельности, но и в социуме.

Ключевые слова: общение, формирование, коммуникативная культура, профессиональная деятельность, гуманистическая педагогика.

COMMUNICATION CULTURE AS AN INTEGRAL COMPONENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

In article the problem of formation of communicative culture which takes a position on a joint of social psychology and humanistic pedagogics is considered. Presence of high communicative culture at the expert defines success of his professional activity. At the same time formation of professional qualities of the personality because the modern expert has to be able to act freely as the participant of cross-cultural communication is not less important and to be demanded not only in professional activity, but also in society.

Keywords: communication, formation, communication culture, professional activity, humanistic pedagogy.

Муълумот дар бораи муаллиф: *Абдурахимова Манижа Абдумаликовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони русӣ барои ихтисосҳои ғайрифилологӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** miss.anaeva@mail.ru

Сведения об авторе: *Абдурахимова Манижа Абдумаликовна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** miss.anaeva@mail.ru

Information about the author: *Manizha Abdumalikovna Abdurakhimova* – Tajik National University, assistant of the Russian language department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** miss.anaeva@mail.ru

ФАКУЛТЕТИ ЖУРНАЛИСТИКА

ДОИР БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ САРОМАДОНИ МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОЧИК

Муродӣ М.Б. – д.и.ф., профессори кафедраи матбуоти ДМТ

Ҳарчанд дар бораи саромадони матбуоти даврии тоҷик, саҳми онҳо дар таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо ва вижагиҳои публитсистикаи эшон, аз ҷониби муҳаққиқон А. Маниёзов [7], Л. Демидчик [6], Х. Мирзозода [8;9], Р. Ҳошим [14] Х. Асозода [3], А. Набавӣ [11; 12], П. Гулмуродзода [5], М. Абдуллозода [1], А. Азимов [2], М. Муродӣ [2; 10] ва дигарон дар иртибот бо масъалаҳои адабиёт пажухишҳои умумӣ ва ҷудогона ба анҷом расонида шуда бошад, ҳам ин масъала ба тарзи яклухт, бо назардошти вазъи иҷтимоиву сиёсӣ, муҳити эҷодӣ, шахсияти иҷтимоиву фардӣ ва амсоли ин таносубан баррасӣ нагардидааст.

Дар ин мақола, аслан, ба чунин ҷанбаҳои масъала таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад: яқум, муайян намудани шахсияти саромадон ва нақши онҳо дар таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо: дуҷум, ба таври муқоиса нишон додани вижагиҳои публитсистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик.

Саромадони матбуоти даврии тоҷикро аз нигоҳи шахсияти иҷтимоиву фардӣ ва нақши онҳо дар ташаккул ва инкишофи матбуоти даврӣ ва рӯзноманигории тоҷик шарҳ ба се гурӯҳи метавон ҷудо намуд. Онҳое, ки бо назари баланди сиёсӣ ва ҷаҳонбинии замонавӣ, андеша ва мавқеи маорифпарваронаи худ дар таъсиси нашрияҳои даврӣ саҳм гирифта, раванди кори рӯзномаву маҷаллаҳо ба дӯш доштаанд; нафароне, ки дар пешаҳои гуногун – эҷод, тадрису тарбия шуғл варзида, бо нашрияҳои даврӣ ҳамкориҳои фаъол намудаанд ва шахсоне, ки бевосита ба фаъолияти рӯзноманигорӣ машғул будаанд.

Гурӯҳи аввал, бахусус Абдуқодир Муҳиддинов, Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Мирзо Сирочи Ҳаким аз дастандаркорони нахустрӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф» маҳсуб меёбанд. Онҳо дар ташкили ин нашрияи даврӣ ва ба ин минвол ташаккули матбуоти миллӣ хизмати боарзиш ва бемисл кардаанд.

Фаъолияти публитсистии ин зумра ҳарчанд дар нашрияҳои даврии тоториву озарӣ шуруъ гардидааст, аммо маҳз рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳамчун минбари озодаи андешаву оро барои ташаккули афкори публитсистиашон таъсири мусбат гузоштааст. Ин нашрия барои ин зумра, аз як тараф, минбари суҳан аз ҷониби дигар, ба ташаккули фаъолияти публитсистӣ ва сайқали маҳорати эҷодиашон имкон фароҳам сохт. Бахусус Мирзо Ҷалол Юсуфзода, ҷунончи П. Гулмуродзода дарёфтааст: «бо таҳлили нерӯманд, жарфу саҳеҳ ва мисолҳои мушаххаси нишонрасаш ба дили хонанда роҳ меёфт ва хонанда ногузир ба фикру мулоҳиза ғӯтавар мешуд» [5, с.120].

Ин бардоштро ба Мирзо Сирочи Ҳаким низ метавон нисбат дод. Гуфтан мумкин аст, ки ӯ баъд аз Мирзо Ҷалол Юсуфзода дуҷумин муаллифи фаъол дар рӯзномаи «Бухорои шариф» маҳсуб меёбад. Меҳвари нигоштаҳои публитсистии Мирзо Сироч ва ҳамчунин ҳамсафону пайравонашро фикри тозаи ислохотхоҳона ташкил медиҳад. Ин андешаи тоза дар ӯ, зимни сафарҳои ба кишварҳои Аврупо, ки шоҳиди бевоситаи муборизаҳои фикриву сиёсӣ гардида буд, тавлид ёфта, бо вазъ ва шароити зиндагии иҷтимоиву ҳаёти хоҷагии мардум иртибот пайдо карда, ташаккул ёфтааст.

Публитсистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик бо вучуди вижагиҳои хос аз нигоҳи маслак ва мавзӯ ба ҳам наздик аст. Ин наздикӣ ва ё умумиятро, пеш аз ҳама, ба равия ва маслаки маорифпарварии онҳо метавон нисбат дод. Мавзуи мактабу маориф, ки аз аҳдофи меҳварии ҳаракати маорифпарварии ҷадидон маҳсуб меёфт, таваҷҷуҳи аксари публитсистонро ба худ кашида буд. Бинобар ин, ағлаби публитсистон ба масъалаҳои ташкили мактабҳои замонавӣ, ҷорӣ намудани усули нави таълим, аз худ кардани илмҳои дунявӣ, забонҳои хориҷӣ, баланд бардоштани маънавият ва амсоли

инҳо таваччуҳ намуда, роҳи ҳалли ҳар гуна масъалаи иҷтимоиро ба илму дониш ва малакаву фаҳмиш нисбат додаанд.

Чунончи Мирзо Сирочи Ҳаким дар асари худ «Тухафи аҳли Бухоро» «таассуроту мушоҳидаҳояшро аз мамолики гуногуни ҷаҳон, ки дар боло ишора шуд, бо ҳаёти ҳамватанонаш муқоиса намуда, дар хусуси пешрафтҳои ҳайратангези илму фарҳанг, мактабу маориф, тараққиёти пуравчи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва дастовардҳову фановариҳои замони ва ақибмондагиҳои аморати Бухоро бо камали дилсӯзӣ нақл мекунад» [ниг. 10, с. 70-71]. Бехбудӣ вижагиҳои мактабҳои нави аврупоӣ, ҷорӣ намудани чунин мактабҳо дар Туркистон, ба замона мувофиқ қунонидани усули таълим, омӯзиши илмҳои замонавӣ (духтур, муҳандис, ҳуқуқшинос, ҷуғрофидон, муаррих), афзалиятҳои «мактаби усули савтия» ва амсоли инро тарғиб кардааст. Саидризо Ализода, ки чанд муддат муаллим ҳам будааст, хусусан дар давраи фаъолиятҳои дар «Овози тоҷик» ба мавзуи мактабу маориф таваччуҳи хосса зоҳир намудааст. Садриддин Айнӣ дар мақолаҳои «Танвири афкор», «Акнун навбати қалам аст», «Масъалаҳои маориф ва китоб», «Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ», «Сайфу қалам» ва ғайра ҳалли ин масъаларо дар барҳам додани бесаводӣ ва босаводу маърифатнок намудани омма доништааст.

Бо вучуди ин публитсистикаи саромадони матбуоти тоҷик вижагиҳои хос дорад. Намояндагони он дар тавлиди ин ё он ғоя ва ё мавзӯ пешгомӣ доштаанд. Чунончи, А. Муҳиддинов аз аввалин наврасони тоҷик аст, ки дар рӯзномаи «Вақт» (1910) бо имзои «Бухороӣ» матлаб нашр мекардааст. Аз ҷумла, яке аз аввалин мақолаи ӯ зери унвони «Аз аҳволи Бухоро» (№ 585-и моҳи феврал) ба таъбири С. Айнӣ бо «ҷизҳои хеле таъсирнок ва муҳаққикона навиштан диққати ҳамаи аҳолиро ба худ ҷалб карда буд». Ин мақола ҷавонони зиёдеро ба ғалаён овард ва сабаби бо ҳиммати бештар ба кор даромадани онҳо гардид.

Мирзо Сирочи Ҳаким бори аввал перомуни хусусияти рӯзнома, мақоми он дар танвири афкори миллат ва вазифаҳои он, умуман фарҳанги рӯзноманигорӣ ибрози андеша намуда, истилоҳи маъмули «газета»-ро шарҳ додааст, ки дар форсӣ «рӯзнома» ва ба арабӣ «ҷарида» ва «ахбор» мегӯянд. Ба андешаи ӯ рӯзнома ҳамчун воситаи иттилоъ ба мардум донишу маърифат мебахшад, онҳоро аз вазъи олам огоҳ ва нисбат ба ҳодисаҳои рӯзгор назари огоҳона доштанро меомӯзонад.

Баъдтар М. Бехбудӣ ба ин масъала таваччуҳ намуда, дар шумораи аввали рӯзномаи «Самарқанд» бо номи «Газет чист?» мақола интишор намудааст. М. Бехбудӣ моҳият ва анвои рӯзномаҳоро маънидод карда, мақсад ва мароми онҳоро ташреҳ намудааст.

Моҳият ва аҳамияти рӯзнома ҳамчунин дар порчаҳои назми «Ҷарида чист» (28 май) ва «Табрик ва насихатнома» (28 май), ки дар рӯзномаи «Самарқанд» интишор гардидаанд, низ тавсиф шудааст. Аз ҷумла, муаллифи порчаи дуҷум рӯзномаро «устоди ҳодии мадания» номида, дар шеъри худ ин байтро чун нақарот ба такрор овардааст:

«Алломаи замон, илмои замона аст,
Устоди ҳодии мадания, «Рӯзнома» аст».

Баъдтар рӯзнома ва манфиати он дар мақолаҳои С. Айнӣ «Қавми тоҷик ва рӯзнома», А. Курбӣ «Ҷарида чист?» ва С. Ализода «Дебача ва маром», ки дар шумораи аввали рӯзномаи «Овози тоҷик» ба таърифи расидаанд, тафсил ёфтааст.

Саидризо Ализода гӯшаи «Тоziёна»-и «Шуълаи инқилоб»-ро ташкил дод, ки дар таърихи матбуоти тоҷик аввалин гӯшаи ҳаҷвӣ ба ҳисоб меравад. Гӯшаи «Тоziёна» барои ташаккули публитсистикаи ҳаҷвии матбуотӣ ва ташаккули жанрҳои он замина гузошт. Ба шарофати ин гӯша ва баъдтар рӯзномаи «Овози тоҷик» ва бахусус заминаи он «Ширинкор» («Мушфиқӣ», «Мулло Мушфиқӣ», «Бигиз») барои публитсистикаи ҳаҷвӣ мавқеъ пайдо кард.

Устод Айнӣ ҳолати бухронии нашрияи «Шуълаи инқилоб»-ро дарк намуда, мувофиқи рӯҳи замон ва ба мақсади огоҳ кардани ҳаммиллатону ҳамзабонаш ба масоили муҳимми ҳалталаби даврони худ ба хидмати матбуот камар баст ва танҳо дар ин нашрия 93 мақола, очерк ва тарҷумаҳояшро бо номҳои мустаори «С. Айнӣ», «С.

Айн», «С.М.», «С.Х.», «С», «Х», «Қ.А», «С.К» чоп кунонд ва ҳаммиллатонашро «барои соҳиби ҳаққу ҳуқуқ ва дар гафлат намондан» даъват кард.

Ҳамин тариқ, публицистикаи гурӯҳи аввал ба ташаккули афкори маорифпарварона, таъсиси нашрияҳои даврӣ, ташаккули афкори рӯзноманигорӣ, таҳлилу баррасии аҳаммияти рӯзномаву маҷалла дар ҳаёти одамон, боло бурдани маърифати мардум ва амсоли ин тавъам буда, бо руҳи бедорӣ ва нангу ори кишвардорӣ навишта шудааст.

Пас аз ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки ба таъсиси нашрияҳои даврии замони нав замина гузошт, дар публицистикаи саромадони матбуоти тоҷик тадриҷан руҳияи сиёсӣ ва иҷтимоӣ пурқувват гардид. Ба таъбири Абдуқодир Маниёзов “Публицистика ҳамчун як жанри (навъ.–М. М.) фаврӣ (оперативӣ), ки мавзӯҳои рӯзмарраи замонро дар бар гирифта, ба манфиати синфи мубориз – синфи революционӣ хизмат менамояд, аҳаммияти ниҳоят калон касб намуд” [7, с. 71].

Дар публицистикаи даҳсолаи 1920 яке аз мавзӯҳои рӯзмарра Ҳимояи манфиатҳои миллӣ маҳсуб меёбад. Ин ҳадаф тавассути инъикос ва баррасии масъалаҳои тақсимои миллӣ, забон ва ҳудодоҳии миллӣ сурат гирифтааст. Ин мавзӯ, аниқтараш масъалаи тоҷикон, аввал дар рӯзномаҳои ўзбекии «Меҳнаткашлар товуши» ва «Зарафшон» ба мубоҳиса кашида шуд ва баъдтар бо таъсиси рӯзномаи «Овози тоҷик» дар саҳифаҳои он вусъат пайдо кард. Аз ҷумла, мақолаи Маъруф Расули «Тоҷиклар масъаласи» («Масъалаи тоҷикон».– 1923.–23 декабр), Садриддин Айнӣ, «Масъалаи тоҷикон», Али Исмоилзода «Муқобили ҳучумҳои бешармона» («Уётсиз ҳучумга қарши».–1924.– 3 октябр) дар нашрияи «Зарафшон» ба таъб расидаанд. Ҳамчунин А. Исмоилзода дар нашрияи «Туркистон» мақолаҳои «Тоҷиклар масъаласи теваргида» (1924.–26 август) ва «Яна тоҷиклик масъаласи теваргида (1924.– 14 сентябр) – ро интишор намудааст, ки ҳамагӣ ба Ҳимояи манофеи миллии тоҷикон бахшида шудаанд.

А. Исмоилзода андешаҳошро нисбат ба ин масъала дар мақолаҳои «Боз дар атрофи масъалаи тоҷикон» (Овози тоҷик.– 1924.– 28 сентябр; 5 октябр), «Дар Бухоро қорҳои маорифи тоҷикон» (Овози тоҷик.– 1928.–27 май) ва «Дар атрофи муноқишаи тоҷикӣ ва ўзбекӣ (Бедории тоҷик.–1928.– 14 декабр) тақвият бахшидааст [ниг. 1, с. 143-152].

А. Исмоилзода дар мақолаи дигари худ «Боз дар атрофи масъали тоҷикон» («Яна тоҷиклик масъаласи теваргида») андешаҳои Н. Бектошро нисбати тоҷикони Самарқанду Помир, ки онҳоро халқҳои гуногун медонад, рад намуда, як халқ будани онҳоро собит месозад.

Ин мақолаҳо хусусияти илмиву публицистӣ доранд. Муаллифон дар баррасии «масъалаи тоҷикон» натавон ба омилҳои иҷтимоиву сиёсии замон, балки ба факту асноди таърихиву адабӣ низ така намуда, ба ин васила дурустии назари худро собит намудаанд.

Мавзуи дигаре, ки пас аз ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, зери тавачҷуҳои рӯзноманигорон публицистияи қарор доштааст, таълиму тарбияи кӯдакони тоҷик дар макотиби Ўзбекистон ба забони дигар ва таъмини макотиби тоҷикӣ бо китобҳои таълимӣ мебошад. Ба ин масъала рӯзномаи «Овози тоҷик» бештар аҳаммияти ҷиддӣ дода, мақолаҳои зиёде нашр намудааст, ки ҳама, аз як тараф, ифодагари то ҷӣ андоза муҳим будани раванди таълиму тарбия ба забони модарӣ дар боғчаю мактабҳо, аз ҷониби дигар, далели муборизаи беамон ба онҳое аст, ки «дар мансабҳои гуногуни давлатию хизбӣ ифои вазифа менамуданд, бо ҳар роҳу восита монё мегардиданд, ки тоҷикон ба забони модариашон таҳсил намоянд, коргузорию идораҳо ба забони модариашон ба роҳ монда шаванд, ҷаласаю ҷамъомадҳо ба забони тоҷикӣ гузаронида шаванд» [15, с. 103].

Таҳлилу баррасии ин ва амсоли ин масъалаҳо дар руҳияи баланди худшиносии миллӣ сурат гирифта, ба таъбири муҳаққиқ М. Абдуллоев «дар таърихи журналистикаи

точик алоқамандии ғояи худшиносии миллӣ ва эҷоди публитсистӣ нисбатан равшан намудор гардидааст» [1, с. 167].

Бо қувват гирифтани фаъолияти рӯзномаи «Овози тоҷик» ҳамкориҳои аҳли қалам ба ин нашрияҳои даврӣ бештар гардида, ба раванди ташаккули публитсистикаи гурӯҳи дуҷум замина гузошт.

Вижагии дигари публитсистикаи намоёндагони солҳои бистумро дар ташаккули назари интиқодӣ метавон арзёбӣ намуд. Назари интиқодӣ дар ин солҳо дар ду навъ - нақди адабию публитсистӣ ва танқиди камбудихоии иҷтимоӣ шакл гирифтааст. Ҳарчанд тақризу нақди китоб дар нашрияҳои Бехбудӣ, баҳусус маҷаллаи «Ойина» ба назар мерасад, аммо нақди касбии китоб дар матбуоти даврӣ аз тақризҳои устод Айни шуруъ мешавад.

Вижагии дигар дар публитсистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик, баҳусус гурӯҳи дуҷум, ки пешаашон рӯзноманигорӣ набуд, аммо бо нашрияҳои даврӣ ҳамкориҳои фаъолона доштанд, баррасии масъалаҳои замон дар назми иҷтимоӣ аст. Ин гуна ашъор, ки интишораш дар матбуоти даврии тоҷик аз рӯзномаи «Бухорои шариф» маншаъ мегирад, дар давраи аввал бештар майли маорифпарвариву адабӣ пайдо карда, дар солҳои бистум ба тавсифи инқилоб, дастовардҳои ҳокимияти шуравӣ, озодии занон, мактабу маориф, таълиму тарбия, заҳмати меҳнатқашон, ҳисси ватандӯстӣ, инсондӯстӣ ва амсоли ин гаравидааст. Хусусан ташкили ғӯшаи «Адабиёт» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ба инкишофи публитсистикаи назмӣ таъсир гузошт. Ба ҳисоби муҳаққиқ М. Баёни танҳо дар солҳои 1924-1926 дар ғӯшаи «Адабиёт»-и ин рӯзнома 96 шеър ба таъъ расонида шудааст [4, с.133].

Публитсистикаи назмии солҳои 1920 аз ҷиҳати санъати шеърӣ чандон баланд нест, аммо дар он камбудихоии ҳаёти иҷтимоӣ зикр гардида, ҳалли онҳо ба таври сода бошад ҳам, тақозо шудааст. Ағлаби чунин осор натавон ба руҳияи замон, балки ба талаботи матбуоти даврӣ, ки муносибати нисбатан эҳсосӣ ва сатҳиро тақозо менамуд, мувофиқ аст. Ба таъбири Х. Мирзозода «шеърҳо, мақолаҳои публитсистиро ба ёд меоварданд, ки баъдҳо бо он ҳам мубориза бурдан лозим омад» [9, с. 125].

Публитсистикаи гурӯҳи сеюм, ки ҳосси муҳбирон ва ё фаъолияти журналистии нависандагон аст, бо интиқоби мавзӯ ва тарзи муносибат ба воқеиятҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад. «Фаъолияти журналистии нависандагон яке аз шаклҳои асосии алоқаи адабиёт бо воқеият гардид. Кори ҳаррӯзаи сиёсӣ пропагандистӣ ба адибон дар сари вақт ба воқеаҳои муҳимми давр ҳамовоз шудан, ба ҳубӣ дарк кардани хурдтарин тағйироту дигаргуниҳои зиндагии иҷтимоӣ психологияи ҷамъиятии мардумро ёд меод» [8, с. 15].

Вижагии дигари публитсистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷикро дар шаклу қолабҳои жанрӣ метавон муайян кард. Саромадони матбуот бештар ба масъалаҳои муҳимми рӯз таваҷҷуҳ намудаанд. Публитсистикаи онҳо «ба шароити таърихӣ ва муҳимтарин масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мадания, ки ҳаёти ҳаррӯза ба назди аҳли адаб мегузошт, саҳт вобаста мебошад» [13, с. 221].

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев, М. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверт XIX – первая половина XX века) / М. Абдуллаев.– Душанбе, 2014.– 309 с.
2. Азимов А. Назаре ба публитсистикаи устод Айни / А. Азимов, М. Муродӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 112 с.
3. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода.–Душанбе, 2014.– С.76-92.
4. Баёнов М. Баъзе вижаҳои ғӯшаи «Адабиёт»-и рӯзномаи «Овози тоҷик» (солҳои 1924 – 1926) // Сабақҳои овози тоҷик (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ) / мураттибон: А. Азимов М. Муродӣ; муҳаррирон: М. Баёнов ва М. Ҷураев.– Душанбе, 2022.– С. 120-134.
5. Гулмуродзода П. Биё, биншину шунав рози тоҷик / П. Гулмуродзода.– Душанбе: Эҷод, 2007.– 128 с..

6. Демидчик, Л. Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1978.– 210 с.
7. Маниёзов, А. Публицистика ва назми устод С. Айнӣ (1918-1921) / А. Маниёзов.– Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. –152 с.
8. Мирзозода, Х. Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт / Х. Мирзозода. – Душанбе: НДТ, 1963. – 194 с
9. Мирзозода, Х. Афкори рангин / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1982.– 352 с.
10. Муродӣ М. Публицистикаи тоҷик / М. Муродӣ.– Душанбе: Аржанг, 2021.– 576 с.
11. Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30-и садаи ХХ / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003.– 314 с.
12. Набавӣ, А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ («Бухорои шариф», «Самарқанд», «Ойина») [Матн] / А. Набавӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64с.
13. Таърихи адабиёти советии тоҷик, к.1 (Мухаррири масъул И.С.Брагинский). – Душанбе: Дониш, 1984. – 356 с.
14. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон / Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 272 с.
15. Ҷӯраев М. Масъалаҳои гузариш ба алифбои лотинӣ дар рӯзномаи «Овози тоҷик» (солҳои 1927-1928) / М. Ҷӯраев // Паёмномаи фарҳанг. – 2023.– С.94-108.

ДОИР БА БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИЦИСТИКАИ САРОМАДОНИ МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИК

Дар фишурда хусусиятҳои мавзуйву жанрии публицистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик таҳқиқ шудааст. Дар он аслан, ба ду ҷиҳати масъала тавачҷух шудааст: яқум, муайян намудани шахсияти саромадон ва нақши онҳо дар таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо: дуюм, ба таври муқоиса нишон додани вижагиҳои публицистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик.

Калидвожаҳо: саромадони матбуоти тоҷик, публицистика, вижа, мавзӯ, масъала, матбуоти даврӣ, ташаккул, муносибат, ҷанба, инъикос, маорифпарварӣ, таҳлил, таҳқиқ, жанр.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПУБЛИЦИСТИКИ ОСНОВАТЕЛЕЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

В статье исследуются тематические и жанровые особенности публицистики основателей таджикской периодической печати. В нем, по сути, основное внимание уделяется двум аспектам вопроса: во-первых, определение личности основателей и их роли в создании газет и журналов: во-вторых, сопоставление особенностей публицистики основателей таджикской периодической прессы.

Ключевые слова: основатели таджикской прессы, публицистика, особенность, тема, проблема, периодическая печать, формирование, отношение, аспект, отражение, просветительство, анализ, исследование, жанр.

ABOUT SOME FEATURES OF THE PUBLICISM OF THE FOUNDERS OF THE TAJIK PERIODICAL PRESS

The article examines the thematic and genre features of the publicism of the founders of the Tajik periodical press. In fact, it focuses on two aspects of the issue: firstly, determining the identity of the founders and their role in the creation of newspapers and magazines; secondly, comparing the features of the publicism of the founders of the Tajik periodical press.

Keywords: founders of the Tajik press, publicism, feature, theme, problem, periodical press, formation, attitude, aspect, reflection, enlightenment, analysis, research, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродӣ Мурод Бердӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуот. **Адрес:** 734035, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** murodi-65@mail.ru

Сведения об авторе: *Муроди Мурод Берди* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печат. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** murodi-65@mail.ru

Information about the author: *Murodi Murod Berdi* – Tajik National University, doctor of philology, professor of the department of printing. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** murodi-65@mail.ru

ЛҶЛИГИИ ИТТИЛООТӢ

Муқимов М.А. – д.и.ф., профессори кафедраи журналистикаи байналмилалии ДМТ

Тибқи гузориши Digital 2024, беш аз 66 дарсади кулли сокинони сайёраи мо (аз 8,08 миллиард нафар) аз интернет истифода мекунад ва тибқи маълумоти охирин, шумораи умумии корбарони интернет дар ҷаҳон 5,35 миллиард нафарро ташкил медиҳад. Дар 12 моҳи охир аудиторияи интернет 1,8% афзоиш ёфтааст (аз аввали соли 2023 97 миллион корбари нав) [12]. Корбари миёнаи интернет ҳоло ҳар рӯз 6 соату 40 дақиқаро дар интернет сарф мекунад.

Тибқи маълумоти Хадамоти алоқаи назди ҳукумати Тоҷикистон дар нимсолаи аввали соли 2023 дар ҷумҳурӣ 4,5 миллион нафар корбарони интернет буданд. Ин назар ба соли 2018 1,5 миллион корбар бештар аст [7 с, 52].

Бо рушди Интернет ва афзоиши корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ, тоҷирони иттилоотӣ аксар вақт онҳоро ҳамчун платформаи ҷалби муштариёни худ истифода мекунанд. Бояд гуфт, ки навъҳои нави ВАО ба рушди босуръати блогнависи мусоидат карданд.

Вақтҳои охир шумораи маҳсулоти иттилоотии блогерҳо ва тренерҳои қаллоб, ки ҳалли зудии мушкилоти молиявӣ ва шахсиро ба муштариёнашон ваъда медиҳанд, ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ин курсҳо аксар вақт чизи мушаххаси омӯзишӣ надошта, ба истеъмолкунандагон ваъдаҳои бардурӯғ медиҳанд, ки онҳо метавонанд фоидаи кафолатнок ба даст оранд ё бе кӯшиш кардан ба муваффақияти шахсӣ ва касбӣ ноил шаванд. Шумораи шахрвандони фиребхӯрда дар соли 2023 дар Федератсияи Русия нисбат ба соли 2022 68% афзоиш ёфтааст [3]. Мутаассифона, дар Тоҷикистон чунин таҳлил гузаронида намешавад ва маълум нест, ки чӣ қадар муштариёни тичорати иттилоотӣ дар интернет фиреб дода мешаванд.

Баъзе блогнависон дурӯғи фиребро истифода мекунанд, то ки шумораи бештари корбаронро ба блоги худ ҷалб кунанд. Масалан, блогнависи миллионери рус Сергей Косенко, ки моҳи январи соли равон навореро сабт кард, ки писари думоҳашро ба тӯдаи барф партофтааст, воқуниши шадидро дар рунет ба бор овард [11]. Ӯ ба ин навор садҳо шарҳи маҳкумкунанда гирифт. Кумитаи тафтишотии Федератсияи Русия ҳатто маҷбур шуд, ки ба ин масъала дахлат кунад.

Сергей Косенко наметавонист надонад, ки кӯдакро ба барф партофтанд, хатарнок аст. Аммо ба ҳар ҳол ӯ ин амалро барои ба даст овардани тамошои зиёди навор ва лайкҳои дилхоҳ кардааст.

Духтури педиатр Евгений Тимаков ин ҳодисаро ба хабарнигори REN TV шарҳ дода, мегӯяд, ки: «Ин амал боиси ҷароҳатҳои гуногун шуда метавонад [2].

Пас аз сар задани ҷанҷол, блогер кӯшиш кард, ки ба муштариён фаҳмонад, ки ин видеомонтаж аст.

Ҳоло ӯро дар фазои маҷозӣ ҳамчун “тоҷири ҳавофурӯш” муттаҳам мекунанд ва лӯли ҳақиқии иттилоотӣ меноманд.

Лӯлиҳои иттилоотӣ одамоне мебошанд, ки маҳсулоти худ (китобҳо, курсҳо, тренингҳо ва ғайра)-ро, ки арзиш надоранд, мефурӯшанд. Ба ибораи одӣ, лӯлиҳои иттилоотӣ фурӯшандагони ҳаво мебошанд ва онҳо бо таълими классикии онлайн ҳеҷ иртиботе надоранд. Аксар вақт инҳо блогерҳои маъруфи миллионер дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки худро тренер (тренерҳои шахсӣ) ё бизнесменҳои иттилоотӣ

меноманд [5]. Онҳо ваъда медиҳанд, ки сирри зиндагӣ ва сарватманд шуданро ба ивази маблағи ночиз ифшо мекунанд, аммо дар асл маҳсулоти онҳо аксаран аз маълумоте иборат аст, ки аз интернет пайдо кардан мумкин аст.

Пайдоиши мафҳуми «лӯлии иттилоотӣ» дар Русия аксар вақт бо лоиҳаи «Бизнес-Молодость» алоқаманд аст. Он соли 2010 кушода шуда, соли 2020 баста шуд. Андрей Парабеллум (Косирин) низ асосгузори «лӯлии иттилоотӣ» маҳсуб мешавад. Машҳуртарин курси ӯ «Омӯзиш ба миллион» буд. Аммо дар соли 2016 яке аз ширкаткунандагони он Марк Куликович тренери қаллобро ба додгоҳ кашид ва ғолиб омад. М. Куликович ба сифати товони зарари маънавӣ 100 ҳазор рубл гирифта, Косиринро ҷомаа ҳамчун фиребгар шинохт. [5].

Дар Тоҷикистон низ гоҳо лӯлиҳои иттилоотии хориҷӣ тренингоҳи дурӯғин мегузаронанд, ки қаблан дар расонаҳо таблиғ шуда, муштариёнро ҷалб мекунанд.

Маъмулан, ҷабрдидаҳои қаллобӣ афроде ҳастанд, ки ҷои кори худро аз даст додаанд ё дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави касб ҳастанд, пиронсолон, ки мехоҳанд ҷавон бимонанд, афроди гирифтори депрессия ё изтироб, ки худро ноком медонанд ва ҷавононе ҳастанд, ки таҷрибаи ками зиндагӣ доранд. Ба ибораи дигар, инҳо одамони осебпазиранд, ки дар он лаҳза эҳсосоти қавӣ доранд [5].

Коршиносон даромади блогнависонро дар Русия то 650 ҳазор рубл дар як моҳ унвон мекунанд.

Дар аввали соли гузашта Кумитаи андози Тоҷикистон номи 29 блогнависи маъруфро нашр кард, ки ба “бизнеси ғайриқонунӣ машғуланд ва аз даромадашон андоз намесупоранд” [10].

Баҳои ҳуқуқӣ ба фаъолияти лӯлиҳои иттилоотиро додгоҳи Русия бори аввал моҳи январӣ соли 2023, замоне дод, ки созмондиҳандагони марафони онлайнӣ “Фабрикаи зебой” аз ҷониби додгоҳ гунаҳкор доништа шуда, пулро барои омӯзиш ва ҷуброни зарари маънавию харочоти ҳуқуқӣ ба даъвогар баргардонданд.

Моҳи апрели соли 2023 кормандони ФСБ-и Русия ҳангоми кӯшиши тарки кишвар яке аз маъруфттарин «лӯлии иттилоотӣ» Елена Блиновскаяро боздошт карданд, ки дар расонаҳо ӯро “маликаи лӯлиҳо”, “маликаи инфобизнес” ва “маликаи марафонҳо” меномиданд. Нисбат ба ӯ барои саркашӣ аз пардохти андоз ба миқдори маҳсусан қалон (қисми 2 моддаи 198 Кодекси ҷиноии ФР) парвандаи ҷиноӣ боз шудааст. Блиновская тавассути интернет хидматҳои иттилоотӣ пешниҳод карда, даромади гирифтаашро кам нишон медод. Ӯ андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз даромади шахсони воқеиро дар давраи солҳои 2019-2021 ба маблағи умумии беш аз 918 миллион рубл пардохт накардааст [1].

14 мартӣ соли 2024 дар барномаи “Место встречи”-и телевизиони НТВ Мири Русия мавзӯи қаллобӣ аз ҷониби тоҷирони иттилоотӣ баррасӣ шуд. Гуфта шуд, ки ҳарчанд раҳбарияти бархе аз созмонҳо барои қаллобӣ дар зиндон ҳастанд, аммо қорашонро дигарон идома доранд.

Моҳи февралӣ соли 2024 дар Думаи давлатӣ гурӯҳи корӣ барои таҳияи лоиҳаи қонун оид ба танзими фаъолияти тичоратии блогерҳо ва соҳибқорони иттилоотӣ таъсис дода шуд [3].

АДАБИЁТ

1. Блиновской грозит ещё одно "дело на 10 лет" из-за её марафонов/Лайф ру. 2024. - URL: <https://life.ru/p/1594648> (Дата обращения: 15.02.2024).
2. Блогер Косенко бросил сына-младенца в сугроб: новые детали истории/РЕН ТВ. 2024. - URL: <https://ren.tv/longread/1179553-blogger-kosenko-brosil-syna-v-sugrob-novye-detali-istorii> (Дата обращения: 15.01.2024).
3. Блог и сфера: инфоцыган и коучей введут в правовое поле/Известия ру. 2024. - URL: <https://iz.ru/1647056/valerii-kodachigov-natalia-bashlykova/blog-i-sfera-infotsygan-i-kouchei-vvedut-v-pravovoe-pole> (Дата обращения: 15.02.2024).
4. «Инфобизнесмену» Аязу Шабутдинову может грозить до 10 лет лишения свободы/Ведомости. 2024. - URL:

- <https://www.vedomosti.ru/media/articles/2023/11/03/1004179-shabutdinovu-grozit-10>
(Дата обращения: 15.02.2024).
5. Инфоцыгане: кто это и как распознать псевдотренеров по красивой жизни/РБК. 2024. - URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social/64ae5d079a794759d8f28a60> (Дата обращения: 18.02.2024).
 6. Кто такие инфоцыгане: самые известные в России, как не стать их жертвой, как отличить от нормальных экспертов/Кокос. 2024. - URL: <https://kokos.com/blog/infocygane/> (Дата обращения: 15.02.2024).
 7. Медиапредпочтения населения Республики Таджикистан: ТВ, радио, печатные издания, сайты, социальные сети и мессенджеры. – Душанбе, 2019. – 70 с.
 8. Миллионы россиян становятся жертвами инфоцыган/Лента ру. 2024. - URL: <https://lenta.ru/articles/2022/11/18/infotzigane/> (Дата обращения: 25.02.2024).
 9. Муқимов М. А. Медиаи нав ва тарғибот / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2019. -№1.- С. 291 – 297. ISSN 2413-516X.
 10. От "Tamoshow" до "Zanjabilbro". Налоговый комитет опубликовал список "беспечных блогеров"/Азия плюс. 2024. - URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20230303/ot-tamoshow-do-zanjabilbro-nalogovii-komitet-opublikoval-spisok-bespechnih-blogerov?ysclid=itpbk1dwir203736713> (Дата обращения: 28.01.2024).
 11. Скандал! Блогер Сергей Косенко бросил младенца в сугроб/Яндекс. 2024. - URL: <https://yandex.ru/video/preview/15902530171203759570> (Дата обращения: 12.01.2024).
 12. Статистика интернета и соцсетей на 2024 год — цифры и тренды в мире и в России/ WEB Canape. 2024. - URL: <https://www.web-canape.ru/business/statistika-interneta-i-socsetej-na-2024-v-mire-i-v-rossii/> (Дата обращения: 20.02.2024).
 13. Чем занимается Саша Митрошина, против которой СК возбудил уголовное дело/РБК. 2024. - URL: <https://www.rbc.ru/life/news/641953de9a79475b18946519>
 14. (Дата обращения: 23.02.2024).

ЛУЛИХОИ ИТТИЛООТӢ

Дар фишурда фаъолияти лӯлиҳои иттилоотие, ки маҳсулоти беарзиши худро (китобҳо, курсҳо, тренингҳо ва ғайра)-ро мефурӯшанд, ки арзиш надоранд, ошкор карда мешавад. Ба ибораи одӣ, лӯлиҳои иттилоотӣ фурӯшандагони ҳаво мебошанд ва онҳо бо таълими классикии онлайн ҳеҷ иртиботе надоранд. Аксар вақт инҳо блогерҳои маъруфи миллионер дар шабакаҳои иҷтимоӣ ҳастанд, ки худро тренерҳои шахсӣ ё соҳибкорони иттилоотӣ меноманд. Онҳо ваъда медиҳанд, ки сирри зиндагӣ ва сарватманд шуданро ба ивази маблағи ночиз ифшо мекунанд, аммо дар асл маҳсулоти онҳо арзише надорад. Маъмулан, чабрдидаҳои қаллобӣ афроде ҳастанд, ки чойи кори худро аз даст додаанд ё дар чустучӯи роҳҳои нави касб ҳастанд, пиронсолон, ки мехоҳанд чавон бимонанд, афроди гирифтори депрессия ё изтироб, ки худро ноком медонанд ва чавононе ҳастанд, ки таҷрибаи ками зиндагӣ доранд. Инҳо одамони осебпазиранд, ки дар он лаҳза эҳсосоти қавӣ доранд.

Калидвожаҳо: инфосипсия, иттилоот, интернет, қаллобон, блогерҳо, қурбонӣ, одамони осебпазир, Русия, Тоҷикистон.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ЦЫГАНЕ

В статье раскрывается деятельность информационных цыганов, которые продают свои продукты (книги, курсы, тренинги, итп), не несущие ценности. Простыми словами, инфоцыгане — это продавцы воздуха и к классическому онлайн-образованию они не имеют никакого отношения. Чаще всего это известные в соцсетях блогеры-миллионники, которые называют себя коучами (личностными тренерами) или инфобизнесменами. Они обещают за небольшую плату раскрыть секрет успешной жизни и богатства, но по факту их продукты часто состоят из информации, которую

можно найти по первым ссылкам в интернете. Обычно потенциальными жертвами мошенников являются люди, которые потеряли работу, или ищут новых путей развития, люди в возрасте, которые хотят оставаться молодыми, люди с депрессией или тревожным расстройством, которые считают себя неудачниками, молодежь, у которой мало жизненного опыта. Это уязвимые люди, которые в тот момент переживают какие-то сильные эмоции.

Ключевые слова: инфоцыгане, информация, интернет, мошенники, блогеры, жертва, уязвимые люди, Россия, Таджикистан.

INFORMATION GYPSIES

The article reveals the activities of information gypsies who sell their products (books, courses, trainings, etc.) that do not carry value. In simple words, infogypsies are air sellers and they have nothing to do with classical online education. Most often, these are well-known millionaire bloggers on social networks who call themselves coaches (personal trainers) or information businessmen. They promise to reveal the secret of a successful life and wealth for a small fee, but in fact their products often consist of information that can be found on the first links on the Internet. Typically, potential victims of scams are people who have lost their jobs or are looking for new career paths, older people who want to stay young, people with depression or anxiety disorders who consider themselves failures, and young people who have little life experience. These are vulnerable people who are experiencing some strong emotions at that moment.

Keywords: infogypsies, information, Internet, scammers, bloggers, victim, vulnerable people, Russia, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муқимов Муҳаммади Аминович (Ҷовид Муқим)* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** jovidm@mail.ru

Сведения об авторе: *Муқимов Муҳаммади Аминович (Джовид Муқим)* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** jovidm@mail.ru

Information about the author: *Muqimov Muhamadi Aminovich (Jovid Muqim)* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** jovidm@mail.ru

ИНЪИКОСИ АҲАММИЯТИ МИНТАҚАВИИ НБО-И РОҒУН ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

Кучарова Н.А. – н.и.ф., дотсенти кафедраи матбуоти ДМТ

Соҳтмони неругоҳи барқии обии Роғун ягона соҳтмоне дар Тоҷикистон мебошад, ки таърихи қариб 100-сола дорад. Соли 1930 дар замони Иттифоқи Шуравӣ нақшаи бунёди НБО-и Роғун таҳия гардид ва соҳтмони онро мутасаддиёни шуравӣ аз соли 1970 шуруъ карданд, вале бо сабабҳои пош хӯрдани давлати Шуравӣ соҳтмони неругоҳи Роғун қатъ гардид. Дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон соҳтмони ин неругоҳи мухташам аз нав шуруъ шуда, бомаром идома дорад ва соли 2018 аввалин агрегати он ба кор даромад. Яъне баъд аз 88 сол аввалин агрегати он ба кор даромадааст. Ин рӯйдоди таърихӣ боиси он гардид, ки тамоми мамлакатҳои дунё ба ин неругоҳи барқии Тоҷикистон таваҷҷуҳ зоҳир кунанд.

Маълум аст, ки об сарвати бебаҳо аст, ва пешрави ҳаёти инсон ба он вобаста аст. Кишвари Тоҷикистон мамлакати сероб дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Мардуми кишвари мо захираҳои обро оқилона истифода мебаранд ва тавре ин масъаларо ҳал менамоянд, ки зарараш ба мамлакатҳои ҳамсоя нарасад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба дар суҳанрониҳояшон таъкид намуданд, ки Тоҷикистон истифодаи обро ҳеҷ гоҳ барои кишварҳои ҳамсоя маҳдуд накардааст. Аз рӯйи талабот Тоҷикистон аз Амударё бояд 15 фоизро истифода намояд, вале дар Ҷумҳурии мо аз он ҳам кам истифода мебаранд ва баъди анҷом ёфтани неругоҳи Роғун ҳам ҳамин меъёр нигоҳ дошта мешавад.

Ин неругоҳ аз 6 агрегат иборат аст, ки альён 2 агрегати он ба истифода дода шудааст. Аввалин агрегат аз 16 ноябри соли 2018 ва дуюмаш 9 сентябри соли 2019 ба кор даромадааст. Баъди ба анҷом расидани кори сохтмон ин неругоҳи бузург бо иқтидори 3600 мегаватт, аниқтараш дар як сол 17 миллиард кВт / соат барқ тавлид мекунад. Сарбанди НБО-и Роғун баландтарин дар ҷаҳон хоҳад буд. Мувофиқи лоиҳа баландии он бояд 335 метрро ташкил диҳад. Аз ин маълум мешавад, ки баъди ба анҷом расидани сохтмони неругоҳ он на танҳо Тоҷикистонро, балки дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Покистон ва Афғонистонро низ бо барқи арзон метавонад таъмин намояд.

Дар замони Тоҷикистони соҳибистиқлол аввал барои идома додани ин неругоҳ якчанд машварат гузаронида шуд ва намояндагони давлатҳои дигар санчида баромаданд, ки аз бунёди ин неругоҳ давлатҳои поёноб зарар набинанд ва ниҳоят, хулосаи худро Бонки ҷаҳонӣ дар машварати 5-ум, ки дар Қазоқистон байни коршиносони давлатҳои Осиёи Марказӣ шуда гузашт, эълон намуд, ки “НБО Роғун ҳуқуқ ба мавҷудият дорад!”. Ҷараёни ин маҷлиси рӯзноманигор Ҷумъа Қуддус зери маводи “Бонки ҷаҳони бунёди Роғунро ҷонибдорӣ кард” дар рӯзномаи “Минбари Халқ” рӯйи қоғаз овард, ки чунин аст: “Анна Берде – Директори Бонки Ҷаҳонӣ оид ба стратегия ва амалиёт дар Аврупо ва Осиёи Марказӣ ин ҷаласаро раисӣ намуда, изҳор дошт, ки ин мулоқот хотимаи баҳогузори мустақили коршиносони байналмилалӣ мебошад, ки муддати чор сол идома ёфт. Дар ҷараёни баррасии масъала мо сабӣ намудем, ки маълумоти мавҷударо бо талаботи баландтарини техника ва сифати истифодаи неругоҳҳои барқи обӣ муқоиса намоем, шаффофӣ ва муҳокимаи васеъро таъмин намоем. Дар ҷараёни кори баҳодихӣ 46 гурӯҳи корӣ ва роҳбарони баландпояи масъули 6 давлати ҳавзаи рӯди Ому – Афғонистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон бо сарвари ширкатҳои байналмилалӣ “Coyne and Dellier” ва “Pouy Energy Ltd” иштирок намуданд”. Дар ин маҷлис масъалаҳои ба миён гузоштаи кишварҳои поёноб, бехатарӣ ва истифодаи обанбор, захираи об, таҳлили иқтисодиву молиявӣ, таъсири экологӣ ва иҷтимоии Роғун ба кишварҳои поёноб ва ғайра баррасӣ шуданд.

Бояд гуфт, ки ин сохтмон яке аз бузургтарин ва мураккабтарин сохтмонҳо дар дунё ба ҳисоб меравад ва барои бунёди агрегатҳои он таҷҳизотҳои аз ҷиҳати сифат баланд истифода шаванд ва, хушбахтона ин неругоҳ бо таҷҳизотҳои баландсифат таъмин аст. Дар ин маврид сардори шуъбаи металл ва назорати корҳои анкергузори Озмоишгоҳи марказии сохтмони ҚСК “НБО Роғун” дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” чунин навиштааст: “Ман шаҳодати диққати бевоситаи Сарвари давлатро ба ин масъалаи ниҳоят муҳим дар он мебинам, ки озмоишгоҳи марказӣ бевосита бо ибтикор ва дастгириашон дар муддати кӯтоҳ бунёд ва бо муосиртарин дастгоҳу таҷҳизоти озмоишию ченкунии номдортарин ширкатҳои Олмон, Италия, Шветсария, Русия, Ҷопон ва Эрон муҷаҳҳаз гардонида шуд. Альён озмоишгоҳи мазкур дар минтақа назир надорад” ё дар ҷойи дигари мақола омадааст ки: “Намояндагони баҳши таъминоти сохтмон ба Олмон мераванд ва ба ширкати интихобкарда рӯйхати асбобу таҷҳизоти заруриро пешниҳод мекунанд. Мутахассисони олмонӣ ба он ҷашм давонда, ба ҳайрат меафтанд. Зеро дар рӯйхат таҷҳизоти бехтарин ва биноан гароннари онҳо номбар шуда буд. Онҳо гумон надоштанд, ки давлати хурде чун Тоҷикистон ҳамчун

фармоишгар чунин имкону қобилият дошта бошанд”. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Президенти кишвар ба ин сохтмони аср диққати чиддӣ медиҳанд ва барои бунёди сохтмони он қодиранд ҳама корҳои мушкилро ба анҷом расонад. Ҳатто худашон сари чамбараки булдозер иншааст, дар муддати чанд соат роҳи дарёро бастанд. Инчунин Пешвои муазами миллат худашон пайваста аз рафти сохтмон хабар мегиранд ва кушиши онро доранд, ки бо чи роҳе набошад сохтмони онро ба анҷом расонанд ва солиёни зиёд баҳри миллат хизмат намоёнд. Оре, ҳар як коргари ин сохтмон аз ҷурату часорат ва азму талошҳои Пешвои мамлакат неру гирифта, дар ин неругоҳ сидқан кор мекунанд ва ҳама қувваи худро дар бунёди ин сохтмони азим сарф мекунанд, то дар хонаи тоҷик нуру равшанӣ биёранд. Худи сохтмончиён чунин мегӯянд: “Омили муҳимтарин ин ҳисси ватандӯстӣ, ифтихор аз иштирок дар бунёди чунин иншооти стратегӣ мебошад, барои ояндаи дурахшон сарзамини бихиштосоямон. Бовар кунед, ин суханпардозӣ нест, эҳсоси воқеие мебошад, ки дар умқи қалби ҳар як коргару роҳбари нерӯгоҳи Роғун ҷӯш мезанад. Роғун имрӯз барои мо, ҷавонон, дар ҳақиқат, мактаби камолот, мактаби ватандӯстию ватанпарварӣ гаштааст. Зеро мо барои ин намунаи беҳтарин дорем – Пешвои муаззми хурду бузурги тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон”.

Қариб намояндагони тамоми дунё оид ба сохтмони кори Роғун назари нек доранд. Дар саҳифи электронии рӯзномаи “Садои Мардум” Семён Золов- шореҳи иқтисодии Ташкилоти ҷамъиятии “Modern industry” зери унвони “Аҳамияти сиёсӣ иқтисодии НБО “Роғун” барои Осиёи Марказӣ” дар таърихи рӯзи 26. 09. 2019 чунин овардааст: “Муовини вазири корҳои хориҷии Италия Манлиоди Стефано низ ба раванди сохтмон баҳои баланд дода, изҳор дошт, ки бо ба истифода додани агрегати якуми НБО “Роғун” аҳолии кишвар дар ҳама фасли сол бо неруи барқ таъмин мегардад ва фаъолияти корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ дар шаҳрҳо ва минтақаҳои мамлакат тақони нав гирифта, иқтидори истеҳсолии Тоҷикистони соҳибистиклол дар самти маҳсулоти рақобатпазир ва барои содирот нигаронидашуда боз ҳам афзоиш хоҳад ёфт”. Дар ҳақиқат мушоҳидаи ин намояндаи босалоҳияти хориҷӣ нисбати сохтмони Роғун бачо ва дуруст аст. Мушоҳида мешавад, ки баъд аз баистифода додани ду агрегати неругоҳ аллақай, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар кишвар афзуда истодааст. Қариб дар ҳама мулоқотҳо ва сафарҳои Ҷаноби Олӣ дар шаҳри Душанбе ва минтақаҳои дигари ҷумҳурии азизамон як-ду корхонаи саноатӣ кушода ба истифода дода истодаанд. Аз ҷумла, рӯзи 31- октябри соли ҷорӣ дар шаҳри Душанбе Сарвари муҳтарамии мо 6 корхонаи саноатии гуногунро кушода ба истифода доданд.

Рӯзи ифтитоҳи аввалин агрегати НБО- и Роғун барои Тоҷикистон ва халқи он дар ҳақиқат як рӯзи фаромӯшнашаванда ва, як рӯзи таърихӣ буд, ки дар таърих бо ҳарфҳои заррин сабт гардид ва ҳама хурду бузурги ин миллат ин рӯзро хуб дар хотир доранд. Ҳатто ба ин муносибат аз тамоми дунё намояндагон ва журналистон ба Тоҷикистон, ба НБО- Роғун ташриф оварданд ва ин афсонаи ба ҳақиқат табдилёфтаре, азамати ин неругоҳи азимро бо чашми худ диданд ва қариб дар тамоми ВАО-и дигар мамлакатҳо васфи НБО-и Роғунро намуданд. Ҳар як намояндаи мамлакатҳои дуру наздик дар ин рӯз суҳанронӣ намуданд ва таассуроти худро нисбати ин Кохи Нур ибраз доштанд. Раиси палатаи қонунбарори Олии Маҷлиси Ўзбекистон Нуридинҷон Исмоилов, ки дар ин рӯзи таърихӣ дар Душанбе қарор дошт, аҳамияти бузургии НБО- и Роғунро барои кишварҳои минтақа тасдиқ намуд ва таассуроти худро чунин ибраз намуд: “Ман аз муваффақона ба қор андохтани ин иншооти азим хурсандам. Ин рӯйдод дар таърихи навини Тоҷикистон сабт хоҳад шуд ва татбиқи лоиҳа на танҳо барои мардуми Тоҷикистон, инчунин барои мардуми минтақаи Осиёи Марказӣ муҳим аст. Ин лоиҳаи беназир бо шарофати муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, азми устувор, матонат ва сиёсати дурбинонаи Сарвари давлати тоҷикон амалӣ гардид”.

Ҷоидаи НБО-и Роғун на танҳо ба Покистону Афғонистон инчунин ба Ўзбекистону Туркменистон метавонад расад. Бинобар гуфтаи қоршиносон пас аз анҷоми сарбанди Роғун Ўзбекистон ва Туркменистон метавонанд аз он барои заминҳои

худ истифода намоянд ва ба анҷом расидани нуругоҳ баҳри Аралро аз хушкшавӣ нигоҳ медорад.

Дигар аҳаммиятҳои байналмилалӣ НБО-и Роғун дар он аст, ки аз таҷрибаи ин сохтмон дигар давлатҳо низ истифода мекунад. Бояд гуфт, ки ин аввалин нуругоҳ нест, ки дар Тоҷикистон сохта истодаанд. Тоҷикон таҷрибаи бой доранд дар сохтмони нуругоҳҳои барқӣ, чун пеш аз ин сохтмон нуругоҳи Норақро, Бойғозӣ, Сангтӯда 1 ва Сангтӯда 2 ва ғайраҳо сохта ба истифода додаанд. Дар сохтмони ин нуругоҳҳо аксарияти коргаронро ҳуди тоҷикон ташкил медиҳанд. Сол то сол сафи коргарони хориҷӣ кам шуда истодаанд. Бино ба маълумоте, ки дар Роғун ба мо доданд, дар он ҷо ҳамагӣ 50 эронӣ фаъолият мекунад ва боқимонда бошад ҳама коргарони тоҷик.

Ҳамин тариқ, НБО-и Роғун аз сохтмонҳои азими Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, барои бунёди он халқи тоҷик дар бари Сарвари давлати худ истода, бо як ифтихор ва нангу номуси ватандорӣ ин нуругоҳи беназирро дар якҷоягӣ бунёд карда истодаанд. Ин нуругоҳ барои сокинони кишвари азими Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои Осиё дорои аҳаммияти барҷастаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Имомзода М. Тараннуми садоқат ва муҳаббат (Маҷмуаи мақолаҳои публитсистӣ) / М. Имомзода. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021.
2. Муродӣ. М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродӣ. – Душанбе, 2014.
3. Семён Золов // Садои мардум. – 2019. – 26 июл.
4. Соҳибназар Пиров // Ҷумҳурият. – 2018. – 14 март.
5. Ҷумъа Куддус // Минбари халқ. – 2014. – 24 июл.

ИНЪИКОСИ АҲАММИЯТИ МИНТАҚАВИИ НБО-И РОҒУН ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

НБО-и Роғун аз сохтмонҳои азими Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, барои бунёди он халқи тоҷик дар бари Сарвари давлати худ истода, бо як ифтихор ва нангу номуси ватандорӣ ин нуругоҳи беназирро дар якҷоягӣ бунёд карда истодаанд. Ин нуругоҳ барои сокинони кишвари азими Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои Осиё дорои аҳаммияти барҷастаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: НБО-и Роғун, Тоҷикистон, минтақа, сохтмон, барқ, аҳаммият, байналмилалӣ, матбуот, хориҷӣ, об.

ОТРАЖЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЗНАЧИМОСТИ РОГУНСКОГО ГЭСА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Рогунская ГЭС считается одним из огромных сооружений Таджикистана, за строительство которого таджикский народ выступает с гордостью и честью патриотизма. Оно имеет огромное экономическое и социальное значение для жителей и других стран Азии.

Ключевые слова: Рогунская ГЭС, Таджикистан, регион, строительство, электричество, значительность, интернациональный, печать, иностранный, вода.

REFLECTION OF THE REGIONAL IMPORTANCE OF THE ROGUNSKY HYDROPEL POWER PLANT IN THE PERIODICAL PRESS

The Rogun hydroelectric power station is considered one of the huge structures of Tajikistan, the construction of which the Tajik people stand for with pride and honor of patriotism. It has enormous economic and social significance for residents of their native country of Tajikistan and other Asian countries.

Keywords: Rogun hydroelectric power station, Tajikistan, region, construction, electricity, significance, international, print, foreign, water.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кучарова Насиба Аламхоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуоти факултети

журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** kucharova_nasiba@mail.ru. **Телефон:** (+992) 988-49-80-80.

Сведения об авторе: *Кучарова Насиба Аламхоновна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры печати факультета журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** kucharova_nasiba@mail.ru. **Телефон:** (+992) 988-49-80-80.

Information about the author: *Kucharova Nasiba Alamhonovna* – Tajik National University, Candidate of Philology, Docent, Department of Print, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** kucharova_nasiba@mail.ru. **Phone:** (+992) 988-49-80-80.

ВКЛАД САЙИД АХМАД-ХАНА В ЗАЩИТУ И РАЗВИТИЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА И УРДУ

Гоибова Ф.М – к.ф.н., старший преподаватель кафедры иностранных языков ТНУ

Сайид Ахмад - хан - один из самых динамических и просвещённых деятелей XIX столетия. Он как учёный, публицист, журналист, социальный реформатор, педагог и политический деятель внёс существенный вклад в развитие истории Индии. В целом он стал той социальной и моральной силой, которая ускорила процессы перехода от средневековья к нашему времени. Сайид Ахмад - хан в своих работах пытался примирить исламские достижения Востока с научными исследованиями Запада. Английская газета «Академия» от 19 декабря 1885 г. пишет о сэре Сайиде: «Довольно странно, что человек с благородными арабскими генами и который не владеет английским языком, проявляет такой явный интерес к западному образованию и западной мысли».

Сайид Ахмад – хана можно было бы назвать точнее - просветителем - реформатором, поскольку идейная сторона его творчества не была отдельным профессиональным занятием, а сплеталась с его практической деятельностью в качестве социального реформатора, публициста и литератора.

Сайид Ахмад - хан в 1863 году учредил Научное Общество в Газипуре, чтобы пробудить научный интерес среди мусульман и сделать западные знания доступными для индийцев на их родном языке. Данное Общество занималось переводом стандартных классических работ с английского языка на урду и фарси и таким образом знакомило людей с английской литературой. Так же велика роль Сайид Ахмад-хана в защиту и развитие персидского языка и урду.

Причиной этому являлся тот факт, что 1837 году британским правительством официально персидский язык был заменён на английский. Таким образом, мусульмане стали фактически негодными к многим службам в государственных учреждениях. Естественно, при этом наряду с персидским языком культурное господство мусульман также таяло, поскольку персидский язык был не только элитным языком, но по праву был одним из символов мусульманской идентичности.

Теряя свой элитный статус, культурное господство и власть, этот язык истощался и был предан забвению. Так же, как и полезность языка для возможности трудоустройства, его экономическая полезность тоже была довольно резко снижена.

Замена персидского языка на английский как государственный язык была экономическим бедствием для мусульман, ведь персидский язык гарантировал длительные средства к существованию для мусульманского и индуистского служилого дворянства, конечно, в Северной Индии. Также в 1887 году некоторые ведущие индуисты начали кампанию по замене в судах персидского языка и урду на хинди. Сайид Ахмад-хан считал, что поднятие языковой проблемы, по существу, будет

препятствовать возможности крупномасштабного сотрудничества между мусульманами и индустрами.

В связи с этим сэра Сайид вместе со своими сторонниками в защиту языков урду и фарси создали такие организации, как «Ассоциация Защиты урду» и «Анчумантаракки урду». В 1890 году в одном из своих выступлений на годичной научной конференции Алигархского университета, выступая в защиту персидского языка, он сказал, что: «Этот язык относится к одним из самых древнейших и поэтических языков мира, на нём писались бессмертные рубаи Хайяма, «Шахнаме» Фирдоуси, газели Саади, Джами, Низами, Анвари.

Таким образом, я и в моем лице все мусульмане заявляем, что персидский язык, как язык науки, должен непременно остаться в системе образования». Усилия сэра Сайида и его сподвижников привели к принятию урду и фарси в качестве официальных языков для мусульман Северо-Западной Индии. Наряду с этим он также придавал огромное значение развитию урду.

Без преувеличения можно сказать, что он сопровождал рассвет новой эры в истории литературы урду. Сэр Сайид использовал язык урду в качестве транспортного средства для коммуникации серьёзных идей и таким образом расширял область и содержание писем на урду.

Журналистика урду также во многом обязана именно Сайид Ахмад-хану. Это был фактически созданный им журнал «Тахзиб-ул-ахлак» («Усовершенствование нравов»), который положил начало журналистике на языке урду и фарси. Сам Сайид Ахмад -хан поддерживал самые высокие традиции журналистики. Он написал некоторым из редакторов газет, что вежливость, честность и целостность должны быть идеалами каждого журналиста.

Кроме того, он сделал большой акцент на свободе слова и хотел, чтобы пресса была честным и правдивым выразителем общественного мнения. Подводя итоги рассуждениям о роли и значимости личности Сайид Ахмад – хана, безусловно, надо отметить, что его взгляды оказали огромное влияние на формирование всего комплекса общественно – политических, религиозных и литературных идей Нового времени в Индии.

Он внёс большой вклад в развитие современного общества Субконтинента. Ещё при жизни сэра Сайида известный британский журнал XIX века «Англичанин» в своей редакционной статье от 17 ноября 1885 года писал: «Жизнь сэра Сайида поразительно проиллюстрировала одну из лучших фаз современной истории».

Здесь также уместно вспомнить высказывание писателя Хали Алтаф Хусейна, автора биографии Сайид Ахмад - хана «Хаят - е Джавид», который, подчёркивая личные достоинства этого видного мыслителя, в своей книге приводит старую поговорку о том, что хороший друг похож на лиственное дерево.

«Когда дерево в полном расцвете, - пишет он, - оно даёт тень, которая спасает людей от жары, затем его плоды с удовольствием вкушают люди, и когда дерево высыхает, его древесина используется во многих целях. Сэр Сайид был таким же другом для мусульман. Когда он был жив, он трудился для людей своими словами, пером и своими деньгами. Когда он умер, он оставил память о своей работе, запечатлённой в их сердцах, чтобы они могли собраться вместе и продолжать благородное дело, основы которого он заложил».

ЛИТЕРАТУРА

1. Акбаршорх, Али. Сэр Сайид Ахмад-хан / Али Акбаршоох. - Дарёганч, 2006. - 112 с.
2. Ахмад - хан, Сайид. Памятники Дели/ Сайид Ахмад-хан. 2 редакция. - Гарвардский университет. - 107 с.
3. Гордон-Полонская, Л.Р. Мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана/ Л.Р.Гордон-Полонская. - М., 1963. - 326 с.

4. Степанянц, М.Т. Мусульманские концепции в философии и политике XIX - XX вв./ М.Т. Степанянц. - М., 1982. - С. 55.
5. Сэр Сайид Ахмад-хан и формирование Идентичности индийских мусульман через образования. // Обзор Истории и политологии - Июнь 2014, Изд. 2, №2. - С. 131-141.
6. Фаруки, Шамсур Рахман. Ранний урду. Литературная Культура и История. / Шамсур Рахман Фаруки. - Нью-Дели, 2000.
7. Sir Syed Speaks to you /Ed. K.A Nizami. - Aligarh, 1968. - P.132.

САҲМИ САЙИД АҲМАДХОН ДАР ҲИФЗ ВА РУШДИ ЗАБОНҲОИ ФОРСӢ ВА УРДУ

Муаллифи ин мақола нақши Сайид Аҳмадхонро дар ҳифз ва рушди забонҳои форсӣ ва урду таҳқиқ кардааст. Сабабаш он далел буд, ки дар соли 1837 давлати Бритониё расман забони форсиро ба забони англисӣ иваз кард. Дар ин робита, Сайид Аҳмадхон дар якҷоягӣ бо тарафдоронаш дар Ҳимояи забонҳои урду ва форсӣ созмонҳое ба мисли «Анҷумани дифои забони урду» ва «Анҷумани тараққиёти забони урду» ташкил кард. Кӯшишҳои Сайид Аҳмадхон ва шарикони ӯ боис шуданд, ки забонҳои урду ва форсӣ ҳамчун забонҳои расмӣ барои мусалмонони Ҳиндустони Шимолӣ қабул карда шаванд. Рӯзноманигории урду низ маҳз бо шарофати Сайид Аҳмадхон ба пешравии зиёд ноил гардидааст. Ба ин маҷаллаи «Таҳзиб ул-ахлоқ» (Такмили ахлоқ), ки аз ҷониби ӯ эҷод шуда ба журналистикаи урду асос гузоштааст, шаходат медиҳад.

Калидвожаҳо: Сайид Аҳмадхон, забони форсӣ, урду, муҳофизат, рушд, ҳукумати Бритониё, забони англисӣ, Анҷумани дифои забони урду, «Таҳзиб ул-ахлоқ».

ВКЛАД САЙИД АХМАД-ХАНА В ЗАЩИТУ И РАЗВИТИЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА И УРДУ

Автор данной статьи рассматривает роль Сайид Ахмад-хана в защиту и развитие персидского языка и урду. Причиной этому являлся тот факт, что 1837 году британским правительством официально персидский язык был заменён на английский. В связи с этим сэр Сайид вместе со своими сторонниками в защиту языков урду и фарси создали такие организации, как «Ассоциация Защиты урду» и «Анҷумантараққи урду». Усилия сэра Сайида и его сподвижников привели к принятию урду и фарси в качестве официальных языков для мусульман Северо-Западной Индии. Журналистика урду также во многом обязана именно Сайид Ахмад-хану. Это был фактически созданный им журнал «Таҳзиб-ул-ахлақ» («Усовершенствование нравов»), который положил начало журналистике на языке урду.

Ключевые слова: Сайид Ахмад-хан, персидский язык, урду, защита, развитие, Британское правительство, английский язык, «Ассоциация Защиты урду», «Таҳзиб-ул-ахлақ».

SAYID AHMAD KHAN'S CONTRIBUTION TO PROTECTION AND DEVELOPMENT PERSIAN AND URDU

The author of this article examines the role of Sayyid Ahmad Khan in the defense and development of the Persian language and Urdu. The reason for this was the fact that in 1837 the British government officially changed the Persian language to English. In this regard, Sir Sayyid, along with his supporters in defense of the Urdu and Farsi languages, created organizations such as the «Association for the Defense of Urdu» and «AnjumanTarakki Urdu». The efforts of Sir Sayyid and his associates led to the adoption of Urdu and Farsi as official languages for Muslims in Northwest India. Urdu journalism also owes much to Sayyid Ahmad Khan. It was actually journal «Tahzib-ul-ahlak» (Improvement of Morals) that he created, which laid the foundation for Urdu journalism.

Keywords: Sayyid Ahmad Khan, Persian, Urdu, protection, development, British government, English, «Urdu Defense Association», «Tahzib-ul-Ahlak».

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғоибова Ғируза Маҳмадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** Gaibova_firuza@list.ru. **Телефон:** (+992) 934-04-44-47.

Сведения об авторе: *Гоибова Фируза Махмадовна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, факультета журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** Gaibova_firuza@list.ru. **Телефон:** (+992) 934-04-44-47.

Information about the author: *Goibova Firuza Mahmadvna* – Tajik National University, candidate of Philology science, senior teacher Department of foreign languages of the faculty of journalism. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** Gaibova_firuza@list.ru. **Phone:** (+992) 934-04-44-47.

ҚОЛАБҲОИ ЖАНРИИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ОСОРИ ТУЛҚИН ХОҶА

Самадова М. Т. – н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи журналистикаи байналхалқии ДМТ

Назар ба қавли муҳаққикон, “Публицистика набзи замон буд, ҳаст ва боқӣ мемонад.” [1, с. 314-316] ва ин ҷиҳат ҳар як адибро водор мекунад, ки қатъи назар аз пардозҳои бадеӣ воқеиятро ба меҳвари марому мақсади худ табдил диҳад. Қолаби баёни публицистӣ дар такомулу тарбияи адибон дар ҳама давраи замон нақши назаррас дорад. Нахустҳадафи ҳар як эҷодкори ханӯз дар остонаи майдони хунар қароргирифта очилтару амиқтар таъсир расонидан ба олами афкори хонанда мебошад. Чунин ҳадаф дар заминаи дарёфти таъбу завқи хонанда ҳосил мешавад, ки публицистика нисбат ба дигар навъҳои эҷод ин имконро бештар соҳиб аст. Гузашти вақт имкон ба вучуд меоварад, ки нигоранда зина ба зина қуллаҳои эҷодиро фатҳ намуда, чун як адиби муваффақ дар ҷомеа муаррифӣ гардад.

Ҳамин ҷиҳат аст, ки ба андешаи муҳаққикон “аз Горкий барин нависандагони бузург оғоз карда, тамоми соҳибқаламони соҳибкитобу ҷӯянда тарбиятгирандагони бевоситаи мактаби публицистика буданд” [1, с. 314-316]. Т. Хоҷа низ бо нашри аввалин навиштаҳои матбуотияш дар замони донишҷӯӣ аз матолиби воқеъгароёнааш дарак дода буд. Публицистикаи ӯ аз аввалин рӯзҳо саршори оҳанги замоне мебошанд, ки шоир дар фазои он зистааст.

Дар асоси баъзе навиштаҳои Т. Хоҷа ба хулоса омадан мумкин аст, ки ӯ хеле муборизу пурмасъул аст ва аз гуфтани сухани ҳақ парҳез надорад. Тавре дар боло зикр гардид, аз оҳанги баъзе шеърҳои бармеояд, ки ӯ дар зиндагӣ мавриди фишору таъқибҳои раванӣ қарор гирифтааст. Бюрократияи замони шуравӣ барои адиб гирифториҳои зиёдро ба вучуд овардааст. Таҳдидҳои душмансозиҳо дар симои ӯ бештар ба маводи интиқодияш робита дошта, ба масъулону соҳибмартабаҳо чандон писанд нест.

Ҳамин аст, ки дар осори ӯ жанрҳои танқидиву ҳаҷвӣ кам нестанд ва ба ҷойи тамаллуқ ошкоро дар муқобили маҳдудияту монеаҳо будан меҳаҳад.

Яке аз жанрҳои, ки дар эҷоди ӯ бештар истифода шудааст, луқма мебошад. Аз тафсири ин жанр бармеояд, ки луқма дар баробари дигар афрод бештар ба он ашхоси соҳибмақома нигаронида мешавад, ки дар фаъолияти худ иштибоҳу норасоӣҳо доранд: «Ин жанр хитоб аст. Хитоб ба қасе, ки саҳв, ё бад кардааст, хитоб ба аудиторияе, ки аз чунин одамон бояд худро эҳтиёт намоянд, хитоб ба масъулин, ки аз гуноҳҳо парҳез кунанд» [5, с.118].

Навиштаи адиб бо номи «Тарбияи қорест таъхирнопазир» [6] аз рӯйи қолаби жанрӣ ба луқма монандӣҳо дорад. Дар он танҳо ҳаҷв заифтар буда, сатира қавитар гаштааст: “талабагони шаршарӣ воситаи хуби худсафедкунии аҳли мактаб гаштааст.

Чаро баъзе талабагон ба дарс омода нестанд? – пурсидем аз муаллиме.

Онҳо шаршариҳоянд, – баҳона пеш овард ӯ.

Хӯш, сабаби ба дарс иштирок накардани дигар талабаҳо дар чист?

Дар синфи мо шаршариҳо ҳам мехонанд, – посух дод роҳбари синф” [6].

Дар муколамаи боло мазмуну мантиқи хос ҷой дорад. Чун хонандагон аз деҳаи Шаршар аз се километр роҳ ба дарс намеоянд, баҳонае дар сатҳи пасти таълим нишон дода шудааст. Дар луқмаи мазкур ба ҳоли мактаби Пушинг, хоҷагии ба номи Дзержинский ва шуъбаи маорифи ноҳияи Данғара хандаи заҳрдор карда мешавад.

Чун хосияти луқма даъвату хитоб аст, ин хосият қатъи назар нагаштааст: “...чаро роҳбарони совхоз аз вазъият огоҳ бошанд ҳам, худро ба нодонӣ мезананд. Ба ин вазъияти ташвишвар кормандони шуъбаи маорифи район чӣ хел баҳо меода бошанд” [6].

Памфлет аз ҷумлаи жанрҳои камшуморест, ки ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар замони истиқлолият хеле кам иншо мешавад. Ба ақидаи муҳаққиқон, метавон ҷонибдор гардид, ки «дар памфлет тасвири ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба ҳадде хусусияти шиддатнок пайдо мекунад» [3, с.156]. Бо ин сабаб ва бо иллати худсензура муаллифон намехоҳанд, ки бо чунин мавзӯи пурсару садо сару кор гиранд.

Дар ин самт ҳарифу душманони идеологии хоричӣ қатъи назар аст ва хеле зиёд мушоҳида мешавад, ки дар баррасии чунин мавзӯот (дар замони шуравӣ фашизму империализм ва дар замони истиқлолият терроризму экстремизм) муаллифон хеле ғаъол низ ҳастанд.

Аз рӯи табиноту хосият памфлет ба душмани дохилӣ низ сару кор мегирад, ки, мутаассифона, журналистон аз мушоҳида ба чунин мавзӯот худдорӣ менамоянд. Ин дар суратест, ки бо корбасти луқмаву фелетонҳо дар оғози асри гузашта неруи матбуот мушаххас мегардид ва ҳамин аст, ки “газетаро бо назардошти имконоту вазифаҳои дар солҳои 20-30-и асри гузашта, муаллим, ҳимоятгар ва рафиқ меғуфтанд” [2, с. 284-287]. Аммо Тулқин Хоҷа аз ҷумлаи он муаллифонест, ки ин гуна душманони дохилиро пайдо карда метавонад ва ошкорову равшан онҳоро маҳкум менамояд.

Тулқин Хоҷа публитсистест, ки бо факту рақамҳои сари кор гирифтани ва коркарди онҳоро меписандад. Мавқеи ӯро бештар бочуръатона пеш овардани факту рақамҳои возеҳу нав дар мақолаву репортаж, лавҳаву очерк ва луқмаву фелетонҳо устувор сохтаанд. Очерки «Дар ҳама соҳаҳо ибратомӯз» [7] бештар бо хосияти таҳлили факту рақамҳои ҷолиб ба назар мерасад.

Муҳимияту муҳаббатҳои очерки мазкур дар он зоҳир мешавад, ки дар бораи касбияту кордонии нафаре нақл мекунад, ки берун аз ноҳия дар худуди ҷумҳурии ӯро мешиносанд. То андозаи муайян дар он хусусияти очерки портретӣ ба назар расад ҳам, аммо баррасиву таҳлили проблемаҳои кишоварзии ноҳия ва бурду боҳти соҳа ба мадди аввал мебарояд.

Муаллиф зимни факту далелҳои пешрафту муваффақияти хоҷагиву кооперативи истеҳсолии “Раҳмонҷон”-ро нишон дода, нисбат ба масъалаи «таҳқиқи сарнавишти инсон» [4, с.30] бетафовут нест. Дар ин очерк домани бадеият маҳдуд аст ва нақли бомарому мутавазун ва пешниҳоди факту рақамҳои зиёд оммавияти матлабро таъмин кардаанд. Аз ин лиҳоз, қолаби очерки проблемавӣ дар ин навишта бештар ба назар расида, уфукҳои андеша фарох мешаванд.

Хусусияту табиноти ин навишҳо очерк нишон медиҳад, ки ба миён гузоштани проблема ва масъалагузориҳо монанд ба жанрҳои таҳлилий ошкору возеҳ чараён пайдо мекунад, муаммоҳо дар рафти нақли муаллифӣ ба миён меоянд ва хулосаву таҳлилҳои ифодагари мавқеи мушаххаси муаллиф мегарданд. Мавқеи «ман»-и муаллиф дар ин очерк тира ба назар мерасад ва «бартарии шарҳи мушоҳида нисбат ба бадеият» [5, с.106] онро нишон медиҳад, ки муаллифро бештар факту рақамҳои ба вачд меоваранд.

Дар робита ба масъалаи гуногунрангии жанрӣ дар осори адиб мушоҳида мешавад, ки Т. Хоҷа ҳамчун адиби публитсист бештар ба жанри очерк таъя мекунад. Танҳо он нукта мавриди таъкид аст, ки қаҳрамонони очеркҳои ӯро бештар масъулону роҳбарон ташкил медиҳанд, ки дар музофоту маҳал ба қору ғаъолият машғуланд. Ин

қахрамонон арзанда низ ҳастанд ва ҳамчун образҳои намуна бо ҷиҳатҳои хосси характеру амал моҳияти иҷтимоӣ доранд.

Адиб дар ин роҳ услуби хосси худро дошта, бар хилофи саҳнаҳои бадеиятдошта, ки як навъ талаботи жанрҳои очерку лавҳа мебошанд, аз нақли равону сода истифода мекунад. Пургӯиву тавсифҳои қолабӣ дар очеркҳои кам ба назар расида, таҳқиқи ботин ҳадафи аслии навишта мегардад.

АДАБИЁТ

1. Қутбиддинов, А.Ҳ. «Набзи замон» дар асри иттилоотӣ [Матн] / А.Ҳ. Қутбиддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №3/9 (154). – Душанбе: Сино, – 2014. – С. 314-316.
2. Қутбиддинов, А.Ҳ. Заминаҳои пайдоиши матбуоти маҳаллӣ [Матн] / А.Қутбиддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №5. – Душанбе: Сино, 2019. – С. 284-287.
3. Нуралиев, А. Журналистикаи советии тоҷик [Матн] / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. – Душанбе: 1989. – 173 с.
4. Саъдуллоев, А. Ҳамосаи инсонии қор [Матн] / А.Саъдуллоев, П.Гулмуродзода. – Душанбе, 1994. – 64 с.
5. Усмонов, И. Жанрҳои публицистика [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе: Маориф, 2009. – 139 с.
6. Хоҷаев, Т. Тарбияи қорест таъхирнопазир [Матн] / Т.Хоҷаев // Тоҷикистони советӣ. – 1988. – 17 феврал.
7. Хоҷа, Т, Холбой И. Дар ҳамаи соҳаҳо ибратомӯз [Матн] / Т.Хоҷа, И.Холбой // Симои Данғара. – 2011. – 8 октябр.

ҚОЛАБҲОИ ЖАНРИИ ПУБЛИЦИСТИИ ДАР ОСОРИ ТУЛҚИН ХОҶА

Дар мавод намунаи жанрҳои публицистии истифодакардаи нависанда Тулкуни Хоҷа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маводҳои таҳлилии ва публицистӣ-бадеии эшон гувоҳи онанд, ки ӯ яке аз публицистони фаъоли замони худ буд. Усули истифодаи жанрҳо дар фаъолияти ӯ намунаи беҳтарин дар публицистика мебошад.

Калидвожаҳо: публицистика, публицистикаи бадеӣ, жанр, жанрҳои публицистӣ

ВИДЫ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ТУЛКУН ХАДЖЕ

В работе исследуется пример жанров публицистики, в творчестве публициста Тулкуна Хадже. Аналитические и художественные материалы показывают, что писатель был одним из активных публицистов своего времени. Его профессиональная тактика использования жанров, лучший пример в публицистике.

Ключевые слова: публицистический, художественная публицистика, жанр, публицистические жанры.

KINDS OF JOURNALISTIC GENRES IN WORK OF TULQUN KHOJA

In this material there are simple of journalistic genres used by the writer Tulkuni Khoja. His analytical and journalistic-artistic materials testify that he was one of the active publicists of his time. The method of using genres in his activity is the best example in journalism.

Keywords: journalism, artistic journalism, genre, genres of journalism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самадова Мавзуна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мудири кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mavzuna_samadova@mail.ru. **Телефон:** (+992) 988-06-61-00.

Сведения об авторе: *Самадова Мавзуна* – Таджикский национальный университет, заведующий кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе,

Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mavzuna_samadova@mail.ru.
Телефон: (+992) 988-06-61-00.

Information about the author: Samadova Mavzuna – Tajik National University, Manager
Department of International Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of
Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** mavzuna_samadova@mail.ru. **Phone:** (+992) 988-06-
61-00.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМИ ПУБЛИТСИСТӢ

Раҳмонова Ҷ.М. – н.и.ф., дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонии ДМТ

Сифатҳои мавзуният, равонӣ, дилчаспӣ, руҳия, зебӣ ва дигар вазоифу хусусиятҳои шеърро мо аз адабиёт борҳо хондаему медонем. Навҳои мухталифи шеърро низ дар робита ба самтҳои мавзӯӣ воқиф ҳастем. Аммо дар бораи шеъри публицистӣ хеле кам гуфтаему навиштаему хондаем. Албатта, ба истиснои мафҳуми шеъри иҷтимоӣ, ки то ҳаде мо онро ночиз мешуморему чун намунаи осори публицистӣ мепазирем. Воҳид Асрорӣ аз ҷумлаи аввалин муҳаққиқонест, ки баъзе ҷиҳатҳои ин нави шеърро омӯхта, ҷонибдори таҳқиқи он гардидааст. Баъдтар ин андешаро муҳаққиқон И. Усмонов, А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода ва дигарон тақвият бахшида, майл намуданро ба олами таҳқиқношудаи «шеъри публицистӣ» ногузир ҳисобидаанд. Махсусан, Асрорӣ пештару амиқтар таъкид мекунад ва онро аз таъсири равиши публицистӣ дар асари адабиёт вобаста медонад. Дар ин самт дар бораи шеъри иҷтимоӣ андешаҳои зиёди адабиётшиносон ҷой доранд, ки таърихи ҳосро дарбар мегиранду шомили бахшҳои адабиянд. Албатта қовишҳо ва заҳматҳои муҳаққиқи зиндаёд А. Саъдуллоев дар таърихи таҳлилҳои доманадор мавзӯи публицистикаву адабиётро дар асарҳои «Ҳосияти адабиёт», «Рангҳои зиндагӣ», «Горизонти публицистики» ва бисёр китобҳои мақолаҳои зиёд матраҳ месозад.

Дар бораи шеъри публицистӣ танҳо баъзе ишораҳои таъкидӣ доранд, ки ҳамчун мавзӯи таҳқиқношуда боқӣ мемонад. Тавре зикр гашт, дар адабиёт мафҳуми шеъри иҷтимоӣ бисёр қорбаст мешавад, ки онро мазмунану шартан дар ҳолатҳои ҳос шеъри публицистӣ номида метавонем. Гузаштаи шеъри публицистӣ ба дуриҳои дур меравад. Нахустин алфози шеърии тоҷикӣ ҳам ба андешаи аксарият аз руҳи публицистӣ оӣ набуд:

Аз Хуталон омадия , Ба рӯ табоҳ омадия.

Дар мисраҳои боло на тахайюли шоирона асту на фикри «дурӯғ», ки нафосати шеърро таъмин намояд. Дар он оҳанги яъсу навмедӣ ва дарде ниҳон мебошад, ки ба қаси ранҷидае нисбат дода шудааст. Шояд муаллифи мисраҳои боло ҳолати ин шахси кулфатдидаро аз наздик мебинад, ки аз ноадолатии замонае ранҷу азоб қашидаасту аз ҷое ба ҷое саргардону овора мебошад. Ба ин минвол, дар давоми садсолаҳо абӯти дорои руҳияи иҷтимоӣ эҷод мегаштанд ва дар пояи мавқеи муайян хусусиятҳои давронӣ фазаи муайяно ифода намудан мехостанд. Гузашти ҳазорсолаҳо шеъри публицистиро ҷойгоҳи махсус бахшидааст. Албатта дар гузашта ин гуна тавзеҳ вучуд надошт ва ҷорҷӯбаву қолаби ин гуна шеъри иҷтимоӣ низ ба назар намерасид, аммо ба таври нисбатан парешон мавҷудияту таъхиси ин гуна назмро дар оғӯши аксар жанрҳои адаби муҳаққиқони адабиётшинос инкор намекунанд: «Муҳимтарин хусусияти жанрии қасида дар объекти тасвири вай аст. Доираи объекти тасвири қасида хеле васеъ буда, вай мавзӯҳои ҳодисаҳои таърих, аъмоли одамони ҷудоғона, фаслҳои сол ва амсоли инҳоро дарбар мегирад. Аммо барои тамоми объект тасвири қасида як чиз муҳташамӣ ҳос мебошад».

Чунин ба назар мерасад, ки дар гузашта қасидаҳо таъиноти ҳоси публицистӣ доштаанд. Айнан чунин ҳосияти жанри қасидаро мо дар мақолаҳои публицистии имрӯза дида метавонем. Дар қолабу ҷаҳорҷӯбаи дигар жанрҳои чун фироқия, қисса, қатиба, талмех, солномаҳо, тазкираҳо, ки дар равиши назм эҷод шудаанд, хоҳу ноҳу

махсусияти тантанаи оҳанги иҷтимоиро пайдо карда метавонем. Дар ҳар яке аз онҳо муаллифони маълуму номаълум дар пояи мавқеи хос андешаи хоси худро баён карда, ҳақиқату воқеияти замони муайяноро ишора кардан мехоҳанд. Яъне ин ҳама пахлуҳо ниёз ба як таҳқиқи фароҳе доранд.

Дар публитсистикаи аврупоӣ ва шояд ҷаҳонӣ ба таври нисбатан мушаххас оғози пайдоишу тавлиди шеърӣ публитсистӣ ба асрҳои 9 рост меояд. Ин памфлету тавзеҳҳо ва афкору андешаҳои буданд, ки дар қолаби назм бо забони лотинӣ офарида мешуданд ва ба муқобили ҳокимиятдорони давр ва нисбат ба ноадолативу нобаробарҳуқуқиҳо нигаронида мешуданд. Ин равия баъдтар ҷараёни клерикалҳо - ро (фароғири масъалаҳои диниву сиёсӣ) ба вучуд овардааст, ки онҳо дар ҳаёти сиёсиву маданӣ таъсири боз ҳам бештари доираҳои ташкилотҳои диниро мехостанд. Ин гуна идеяҳои сиёсиву иҷтимоӣ, ки дар сурудаҳои халқӣ, шеърҳои ҳаҷвӣ, достонҳои сиёсӣ - дидактикӣ ва жанрҳои адабиёт дохил мешуданд, «руҳияи сулҳомези динӣ доштанд».

Шахсонеро, ки дар байни омма бо садои баланду мусиқомез ин матлабҳои назмиро месурӯданд, клерикал меномиданд. Мунтазам идома ёфтани ин ҷараён баъдтар ҳаракати бузурги клерикализмро ба вучуд овардааст, ки дар заминаи он як ҳизби бонуфуз низ ташкил ёфтааст. Ягона будани самтҳои инкишофи публитсистикаи шифоҳӣ ё журналистикаи тоҷурналистӣ ҳам дар Аврупо ҳам дар Шарқ аз нуктаи боло бармеояд, ки дар ҳақиқат онро ҷойи инкор намебошад ва он «як навъ қонунмандии инкишоф...» барои публитсистика ба ҳисоб мерафт.

Як замоне «китобро бо ҷурми доираи маҳдуди босаводҳо, намехонданд, балки мешуниданд» далолат бар он мекунад, ки як замоне дар масоҷиду калисо китобро гӯш карданду ханӯз ҳам баъзе унсурҳои он аз қабилӣ фаъолияти воиз дар масоҷид ва роҳиб дар калисо ҷой дорад. Аз ҷумла, қироату сароидани шеърӣ сурудҳо низ бо сабаби ҷой надоштани имконоти ҷопӣ китобҳо ва дигар василаҳои дастрасӣ дар ҳамин қолаб сурат мегирифт. Махсусан, дар Аврупо шуҳрати ин шакл асарҳои панду ахлоқиву ҳаҷвӣ дар асрҳои 10-11 ҳатто ба инкишофи забони миллату халқҳо мусоидат намудааст. Оғози он ба Фаронсаву Италия хос доништа мешавад, ки баъдтар дар асрҳои 12-13 дар Олмону Англия ҳам доман густурдааст. Назми провансалии трубадурҳо дар Аврупо забони халқиро ба пояҳои баланд расонидааст. Дар баробари сурудани қиссаҳо дар бораи ишқу муҳаббат, дар ин сурудаҳо инчунин оҳангҳои хандаву тамасхур, дарду хашму ғазаб, яъсу навмедӣ, эътироз ва баъзан нафрат дида мешуд. Ин шеърӣ сурудҳо бо садои баланд дар ҷойҳои сериздиҳом бо санъатҳои гуногун хонда мешуданд.

Муҳаққиқ Уненова В.В дар адабиёти провансалии ин давр аз жанрҳои «сирвент ва шпрух» ёдовар мешавад. Аз рӯйи бисёр хусусиятҳои худ сирвент ба памфлетҳои имрӯза шабоҳат дорад: «Сирвент мазмуни танқидии сиёсиву иҷтимоиро фаро мегирифт ва яке аз василаҳои ба таври ғавриву пуртаъсир ҷавоб гуфтан ба воқеоти сиёсии муҳими давр ба ҳисоб мерафт».

Руҳияи фошу ошкоро баён кардани воқеият дар сирвентҳои Гилом Фигейр (солҳои фаъолият 1215-1245) ва Пейре Карденал (солҳои фаъолият 1225-1272) хеле равшан ба назар мерасид. Масалан, эътирози мардуми Провансияро дар бораи тартиби нави ҳокимиятдорӣ дар яке аз сирвентҳои худ хеле ошкорову бочуръатона иброз медорад. Дар тарҷумаи тахтуллафзӣ чунин мисраҳоро мебинем:

Сервантеро менависам,
Барои тартиби нави римӣ.
Ҳақиқати ҳолро мегӯям,
Фақат бо оҳанги навмедӣ.
Баъди ин хучуми шадид.
Медонам, ки чӣ ояд маро,
Охир ман бо шеърӣ худ
Чун ба теғ кашам папи Римро.

Дар мисраҳҳои боло, ки хеле давомдор мебошанд, равшану ошкоро ҳама нуқсонҳои камбудӣ ва ноадолатҳои ҳокимияти мавҷуда баён карда мешаванд. Чуноне ки дар яке аз мисраҳҳо омадааст, «ҳар чӣ ҳаст, онро мегӯям». Ҳислати жанри

памфлет аст, ки бояд объектро шадидан маҳкум намояд. Дар сирвенти боло ҳокимияти мавҷудаи он давр дар баробари танқиду ҳаҷви тезу тунд, шадидан маҳкум карда мешавад. Ба масъулон фаҳмонида мешавад, ки заволи салтанати ноадолатонаи шумо наздик аст. Ба монанди муроҷиати Фирдавсӣ ба Маҳмуди Ғазнавӣ, ки мегӯяд «зи кас гар натарсӣ, битарс аз Худой ...», Фигейр ҳам аз тобиши баёни динӣ истифода менамояд. Ӯ насиҳат намекунад, балки дуои бад мекунад, ки кай ин ҳама залолат заволи худро меёбад.

Дар назми классикии мо низ ин гуна ашъор кам нест ва салтанатҳои гуногун аксар вақт мавриди мазаммат қарор мегиранд. Маълум аст, ки дар аксари онҳо воқеият ва мақону замон мушаххас набуда, масъалаи матраҳшуда нисбатан умумӣ баҳогузори мегардад. Дар сирвентҳои дар Аврупо пайдогашта ҳама чиз мушаххас мебошад. Масалан, дар сирвенти Пейре Кардинал масъала боз ҳам қатъиву равшану ошкоро ба миён гузошта мешавад. Ӯ пештар аз трубадур буданаш вазифаи клирикро ба уҳда дошт. Яъне ӯ аъзои дастаи хори ибодатхона буд ва аз асрори ҳунари ошкору баланд сароидан воқиф буд. Шояд дар офаридани сирвентҳо ҳунари баланди шоирӣ лозим набуд ва муҳимтар аз ҳама мавзӯ ва матлаб ба шумор мерафт. Садои баланду гуворову шинохтаи Пейре Кардинал диққати атрофиёро ҷалб мекард. Муаллиф аз чизе ҳарос надорад ва ошкоро рӯз аз рӯз «сарватманд шудани» попҳо, «дар боло нишастану хирадро аз даст додан ...» - и болонишинҳо ва бочуръатона «дуздиву гораггарӣ»-и ҳокимонро дар сурудаҳои худ ҷой медиҳад.

Сарояндаи шеърҳои дигари публитсистӣ дар замони «антекриликализм» дар асрҳои 12-13 дар Аврупо миннезингери (шоиру ҳофизи дарбории Олмон) машҳур Валтер фон дер Фогелвейд ба ҳисоб меравад. Валтер сиру асрори дарборро медонисту воқиф буд ва асосан дар қолаби жанри шпрух эҷод менамуд. Ба андешаи муҳаққиқ Ученова В.В «...шпрухҳои Валтер мисоли равшани публитсистӣ дар гузашта мебошанд. Шпрух жанри содаи шеърие буд, ки мавзӯҳои муҳими иҷтимоии замонро бо оҳанги маҳсус дарбар мегирифт».

Шпрухҳо дар қиёс ба сирвентҳо руҳияи зиддидиниро бештар фаро мегирифтанд ва дар худ андешаву афкори як андоза ислоҳотпарваронаро инъикос мекарданд. Муҳаққиқони рус шпрухҳои Валтерро бо воқеияти фарогиру муҳимияти мавзӯҳояшон дар баробари «тирадаҳои Гуттен ва Лютер» медонанд. Гуттен ва Лютер беҳтарин ходимону арбобоне буданд, ки дар ҷараёни ислоҳотҳои асри 16 дар Олмон шуҳрату нуфуз доштанд.

Баъзе аз сарояндагони шпрухҳо воқеияти дар ҳаёти ҳокимону салтанат ҷойдоштаро баррасӣ намуда, паҳлуҳои манфии мавҷударо ошкорову фаврӣ баён мекарданд. Гурӯҳи дигар чун сабақат мадҳу ситоиши онҳоро менамуданд. Ҳам аз нигоҳи манфӣ ва ҳам аз нигоҳи мусбат баррасӣ гаштани ин мавзӯҳо чи дар гузашта ва чи имрӯз хосияти умдаи публитсистика мебошад, зеро дар ин гуна асарҳои эҷодшуда қаҳрамонҳо ва воқеаҳо типӣ карда намешаванд. Шоҳону ҳокимон, вақте ки мақому манзалати сухану китобро дарк намуданд, дар баробари дигар ҳадамоти дарбор дар назди худ шоирону таърихнигорону котибонро ҷамъ меоварданд. Баъд аз ҳар як қаҳрамониву навгонии кӯчаку бузурге аз шоирону эҷодкорони дарбор хоҳиш карда мешуд, ки васфи амиру шоҳро дар ашъору асарҳои худ ҷой диҳанд.

Хулоса, метавон гуфт, ки назми публитсистӣ инъикосгари воқеоти ҷомеа буда, бурду боҳти давлату миллатро ба риштаи назми худ мекашад.

АДАБИЁТ

1. Базанова А.Е. Теория публицистики и литературно - художественной критики / А.Е. Базанова . - М. , 2009 .
2. Баранов В.И. , Бочаров А.Г. , Суровцев Ю.И. Литературно - художественная критика.- М. , 1982 .
3. Гулов, С. Жанр: назария ва амалия /С. Гулов //Вестник Таджикского национального университета . 2014. №4 / 1 (129). - С. 262-264.
4. Муродов М. Публицистикаи тоҷик . - Душанбе, 2022.

5. Мусулмонкулов Р. Назарияи чинсҳо ва жанрҳои адаби. - Душанбе: Маориф, 1987. - С.56.
6. Саъдуллоев, А. Горизонти публицистики /А.Саъдуллоев. Душанбе, 2009.- 306 с.
7. Усмонов И. К. Назарияи публицистика, - Душанбе, 1999. - С.55 . 87
8. Ученова В. В. У истоков публицистики -М.: МГУ, 1989. - С.108

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМИ ПУБЛИТСИСТӢ

Дар фишурда марҳилаҳои таърихӣ ташаккулёбӣ ва рушди назми публицистӣ оварда шудаанд. Хусусиятҳои назми публицистикаи ватанӣ ва хориҷӣ ва заминаҳои таърихӣ он, мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: публицистика, назми публицистӣ, публицистикаи ватанӣ, публицистикаи хориҷӣ.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье представлены исторические этапы становления и развития публицистической поэзии. Глубоко проанализированы особенности отечественной и зарубежной публицистической поэзии, ее историческая подоплека.

Ключевые слова: журналистика, публицистическая поэзия, отечественная публицистика, зарубежная публицистика.

SOME CHARACTERISTIC FEATURES OF PUBLICISTIC POETRY

The article touches upon the historical stages of formation and development of journalistic poetry. The features of domestic and foreign journalistic poetry and its historical background has been deeply analyzed.

Keywords: journalism, journalistic poetry, domestic journalism, foreign journalism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонова Ҷамила Мирзоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** jamila64@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-91-17-50.

Сведения об авторе: *Рахмонова Джамила Мирзоевна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** jamila64@mail.ru **Телефон:** (+992) 907-91-17-50.

Information about the author: *Rakhmonova Jamila Mirzoevna* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** jamila64@mail.ru **Phone:** (+992) 907-91-17-50.

МАВҶЕИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ С. АЙНӢ

Мухтори М. – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии ДМТ

Иқтибоси калимаҳо аз як забон ба забони дигар яке аз воситаҳои мукамал гардонидани таркиби луғавӣ ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Иқтибосшавии калимаҳои арабӣ ба таркиби забони тоҷикӣ аз асрҳои VII – VIII, яъне аз замони ҳуҷуми арабҳо ба Осиёи Миёна ва вусъат ёфтани дини ислом дар сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон шурӯъ гардид.

Забони модарии мо, тавре ки ба ҳамагон маълум аст, дар нимаи дуҷуми ҳазорсолаи аввали мелодӣ, яъне дар асрҳои V-VII мелодӣ тадричан ҷойи забонҳои ба ҳам наздики минтақаи Эронзамини таърихро (забонҳои форсии миёна, бохтарӣ,

портӣ, суғдӣ ва ғайра) гирифт. Дар ибтидои истилои араб бо забони тавонои динӣ, давлатӣ ва илмӣ ҷаҳони ислом- забони арабӣ дар набарди ҷонсӯз пирӯз гардида, аз садаи IX мелодӣ ба забони расмӣ ва минбаъд забони илмӣ ин минтақа табдил ёфт [7].

Пас аз зуҳури ислом ва истилои арабҳо раванди иқтибосшавӣ шакли дигар гирифт. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳои арабӣ аҳаммияти беандоза дорад, зеро онҳо аз ҷиҳати сермаъноӣ нисбат ба вожаҳои тоҷикӣ фарқ мекунад. Бештари калимаҳои арабе, ки устод С. Айнӣ дар асарҳои худ истифода бурдаанд, ба тобишҳои маъноӣ рӯ ба рӯ гардидаанд. Бинобар ин, омӯзиши хусусиятҳои лугавӣ ва маъноӣ онҳо муҳим аст.

Устод С. Айнӣ ҳамчун намоёндаи барҷастаи адабиёти советии тоҷик дар пешрафти адабиёт ва публицистика саҳми арзанда гузоштааст. Ӯ бо асарҳои эҷоднамудаи худ дар рушди нумуи забон ва адабиёти тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Дар баробари нависанда ва шоир буданаш, ҳамчунин ӯро публицисти номдор эътироф мекунад. Бояд зикр намуд, ки «публицистика ҳамаи методҳоро меомӯзонад, ки ба маърифати воқеият нигоранида шудаанд» [4,с.37]. Устод С. Айнӣ ҳамчун публицист бисёр масъалаҳои муҳими ҳамон давра замон, аз қабилӣ маҳви бесаводӣ, таъсиси мактабҳои нав, омӯзиши забони русӣ, муваффақияту қорнамоиҳои захматкешони асри XX ва дахҳо масъалаҳои муҳими дигари ҷамъиятиро бисёр хуб баррасӣ намудааст.

Мо дар ин мақола доир ба мавқеи вожаҳои арабӣ дар мақолаҳои публицистии «Оташи инқилоб» ва «Танвири афкор», ки яке 13-уми июли соли 1919 ва дигаре 7-уми декабри соли 1919 дар маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ҷоп гардидаанд, мулоҳизаронӣ хоҳем кард.

Дар мақолаи «Оташи инқилоб» устод С. Айнӣ аз калима ва ибораҳои умумистеъмоли арабӣ: масъала (مسألة), дастуруламал (دستور العمل), мухлис (مخلص), шуруъ (شروع), муқобил (مقابل), ҳимоят (حماية), далел (دليل), таътил (تعطيل) ва таклиф (تكليف) [3, с. 9/10] васеъ истифода бурдааст.

Калимаҳои иқтибосии масъала (مسألة), дастуруламал (دستور العمل), шуруъ (شروع), муқобил (مقابل), ҳимоят (حماية) ва далел (دليل) калимаҳои арабие мебошанд, ки бо маъноӣ арабиасли худ дар забони тоҷикӣ қорбаст мешаванд. Бояд гуфт, ки калимаҳои таклиф (تكليف) ва таътил (تعطيل) бошанд, дар забони арабӣ умуман ба маъноҳои дигар дар истеъмол мебошанд. Масалан, калимаи таътил (تعطيل) маънои харобӣ, вайронӣ, қорношоямӣ, инқори ҳастии Худо, беҳудой (атеизм) ва батаъхирандозӣ [4, с.818]-ро дорад. Калимаи таклиф (تكليف) бошад, дар забони муосири арабӣ ба маъноҳои воғузори қор, супориш, баухдагузорӣ, дастур, фармон ва вазифа ба қор бурда мешавад. Дар баробари умумистеъмол ва омафаҳм буданаш дар забони тоҷикӣ, ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ дар забони арабӣ ба маънои харҷ, хароҷот (мисол: хароҷоти давлат - تكاليف الدولة), ҳазина ва андоз [4, с.1080] қорбаст мегардад.

Аз ин маълум мешавад, ки баъзе калимаҳои арабӣ дар натиҷаи ҳазм шудан ва умумистеъмол гардидан аз маъноӣ аслии худ дур рафта, ба тобишҳои маъноӣ дучор шудаанд. Барои исботи гуфтаҳои боло калимаи таклиф (تكليف)-ро метавон мисол овард, ки дар забони тоҷикӣ ба маъноӣ даъват қардани касе ба ҷое; таклиф қардан ва даъват қардан (ба меҳмонӣ) [6, с.295] умумистеъмол гардидааст.

Ҳамчунин дар нигоштаҳои публицистии устод С. Айнӣ дар баробари дигар воҳидҳои грамматикӣ забон, инчунин баъзе калимаҳои ибораҳои душворфаҳми арабӣ ба ҷашм мерасад, ки барои хонандаи одӣ ва нафароне, ки аз забони арабӣ огоҳӣ надоранд, нофаҳмо мебошанд.

Ба воситаи афкори соибасе ки аз матбуот мегирем, хатти ҳаракати ҳозираи худро муайян ва роҳи истиқболи худро равшан созем [3, с. 13].

Муттафиқҳо Олмонро халъи силоҳ қарда ба имзо қардани сулҳи сангин ва ба бешарафӣ водор қарданд [3, с.10].

Калимаи афкор (أفكار) ҷамъи шикастаи арабӣ буда, решааш аз фикр (فكر) таркиб ёфтааст. Калимаи соиб (صائب) вожаи арабӣ мебошад. Бояд ёдовар шуд, ки ибораҳои сифатӣ дар забони арабӣ ба востии мувофиқа намудани сифат бо исм дар шумора, ҷинсият, ҳолат ва эъроб сохта мешаванд. Дар ҷумлаи зикршуда асли калимаи калимаи

соиба (صائبة) соиб (صائب) аст, зеро агар исм дар забони арабӣ дар шумораи ҷамъи ғайри солим (исмҳои бечон) омада бошад, сифати он дар шумораи танҳои занона, ки аломати он «тои марбута» аст, қарор мегирад. Ибораи афкори соиба (أفكار صائبة) –ро аз рӯи маъноҳои вожаи соиб (а): дуруст, сахех, рост, хуб ва нағз [4, с. 689] дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои андешаҳои дуруст, ақидаҳои дуруст ва фикрҳои солим истифода бурдан мумкин аст.

Ҳамчунин, дар мақолаҳои зикршуда калимаҳои душворфаҳми мустабидда (مستبدة), лоҳоф (لحاف), таъйид (تزييد), муованат (معاونة), муттаффиқин (متفقين), маҷҷонӣ (مجانى), саман (ثمان), хулус (خلوص) ва талофӣ (تلافي)[4, с. 350] ба ҷашм расиданд. Ин калимаҳоро устод С. Айнӣ дар мақолаҳое, ки солҳои 20-ум ба нашр расидаанд, истифода бурдааст.

Ҳангоме, ки ранҷбарони Русия алами инқилобро бардошта моро аз асорати панҷоҳсолаи ҳукумати мустабида халос карданд,... [3, с. 12]; ... сари худро бо лиҳоф печонда мехобем[3, с. 12]. Таъйиди маълумот кунонданамон лозим аст [3, с.12]. Аз тарафи муттаффиқин ҳимоят ва муованат мебинанд [3, с. 10].

Аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ калимаҳои дар боло овардашуда маъноҳои зеринро ифода мекунад: мустабида (مستبدة)- худком, бедодгар, ситамгар, золим, ҷафокор[4, с. 94]; лоҳоф (لحاف) – кӯрпа, болопӯш, ҷойпӯш[4, с.1109]; таъйид (تزييد)- афзун (бештар) кардан, зиёд гардонидан[4, с.520]; муованат (معاونة)- ёрӣ, ҳамкорӣ, мадад[4, с.856]; маҷҷонӣ (مجانى) - бепул, ройгон[1, с.743]; саман (ثمان)- ҳашт, ҳаштҷа[1, с.113]; хулус (خلوص) - самимият, сидк, ростӣ, вафодорӣ[4, с.1127]. Калимаи муттаффиқин бошад, дар асоси ҷамъбандии солими мардонаи забони арабӣ сохта шудааст ва маънои ҳампаймонхоро дорад.

Маврид ба зикр аст, ки калимаҳои зикршуда дар забони ҳозираи тоҷик қариб ба ҷашм намерасанд. Ин гуна калимаҳоро ба иқтибосоти архаистӣ ворид намудан мумкин аст.

Ҳамчунин, устод С. Айнӣ дар ин ду мақолаи худ зарфҳои забони арабиро истифода намудааст. Бояд зикр намуд, ки як қисмати иқтибосоти арабиро дар забони тоҷикӣ зарфҳо ташкил медиҳанд. Профессор Бердиева Т. дар асари худ «Назарияи иқтибос» се навъи маъмули зарфҳои иқтибосии арабиро зикр намудааст [2, с.125]. Дар мақолаҳои зикршуда танҳо зарфҳое, ки ба воситаи пешояндҳои арабии ب (би) - бо, في (фӣ) - дар ва عَنْ (ъан) - дар бораи, аз; сохта шудаанд, ба ҷашм мерасанд. Ин пешояндҳо бо дигар калимаҳо якҷоя омада, ҳиссаҷаҳои зарфиро ташкил намудаанд:

Барои эътироз ва нафрат аз ин таъддӣ дар ҳамаи Олмон, Англис ва Итолиё шарораи оташи таътили коргарон баланд шуд, ки анқариб ин ба оташи инқилоби иҷтимоӣ мубаддал хоҳад шуд [3, с.10].

Лекин мо – туркистониён умуман дар зарфи панҷоҳсола асорати ҳукумати мустабидаи рус мактаб ва мадориси кӯхнаи худро барбод дода, дорулимҳои нав кушода натавониста, билкулия аз илму маърифта маҳрум мондем [3, с.13].

Дар зарфи ду сола (и) инқилоб бародарони ўзбекамон филҷумла ба рӯзнома ошно шудаанд [3, с.13].

Пешоянди عَنْ (ъан) яке аз пешояндҳои серистеъмоли забони арабӣ буда, он вобаста ба мавқеаш дар ҷумла якҷанд маъноро ифода мекунад. Масалан, маънои луғавии он: дар бораи, аз; мебошад. Ҳангоми бо дигар калимаҳо якҷоя омадан аз маънои луғавии худ каме дур меафтад. Масалан, устод С. Айнӣ зарфи анқариб (عَنْ قَرِيب) –ро, ки ба воситаи пешоянди عَنْ (ъан) сохта шудааст, ба маънои ба наздикӣ, ба қарибӣ [4, с.980] дар мақолаи худ мавриди истифода қарор додаст.

Пешоянди (би- ب – бо, ба) низ бо дигар калимаҳо якҷо омада, зарфҳои арабӣ месозад. Он бо калимаи кулл (كُلٌّ) якҷоя омада, маънои пурра, саросар ва тамоманро ифода мекунад[4, с.1077].

Пешоянди дигаре, ки дар боло ишора шудааст, пешоянди (фӣ - في - дар) мебошад. Ин пешоянд ҳам яке аз пешояндҳои зарфсози забони арабӣ ба ҳисоб меравад. Он дар ҷумлаи овардашуда ба маъноҳои аз ҷумла, дар маҷмуъ ба қарб бурда шудааст.

Хулоса, дар мақолаҳои «Оташи инқилоб» ва «Танвири афкор» -и устод Садриддин Айнӣ шумораи зиёди калимаҳои ибораҳои умумистеъмомол, душворфаҳм ва

зарфҳои таркибии арабӣ ба назар расиданд, ки як қисмати онҳоро метавон ҳамчун иқтибосоти архаистӣ ном бурд. Илова бар ин, бояд ишора намуд, ки устод С. Айнӣ дар ибтидои фаъолияти публитсистии худ аз калимаю ибораҳои душворфаҳми арабӣ хеле зиёд истифода бурдааст. Ин равиши қорбасти калимаҳои арабӣ дар фаъолияти марбутаи ӯ дар солҳои 40-уми асри бист кам ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. Москва: Издательство «Русский язык», 1977. – 994 стр.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. - Душанбе: ДДТ, 1991. - 128 саҳ.
3. С. Айнӣ. Куллийёт, ҷилди 9. - Душанбе: “Ирфон”, 1969. 416 саҳ.
4. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ - тоҷикӣ. Душанбе: Эр - граф, 2010.-1564 саҳ.
5. Солеҳов Н., Саъдуллоев А. Муаммои назарияи публитсистика. (Маводи дарсӣ). - Душанбе: "Эр-граф", 2015. 184 с.
6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ҷилди 2). Душанбе – 2008: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008, 945 саҳ.
7. <http://kmt.tj/zaboni-tochiki-va-ravandi-chakhonigaroi>

КОРБАСТИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ С.АЙНӢ

Дар ин фишурда доир ба мавқеи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар публитсистикаи С. Айнӣ сухан меравад. Муҳаққиқ дар заминаи маводҳои дар даст дошта, баҳусус мақолаҳои «Оташи инқилоб» ва «Танвири афкор» мавқеи калимаҳои арабиро таҳлил намуда, нақш ва мавқеи онҳоро дар матн нишон додааст.

Аз маводи таҳқиқгардида маълум мешавад, ки бо гузашти замон ва рушду густариш ёфтани забони тоҷикӣ мавқеи қорбасти калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ то як андоза кам гардидааст. Бояд зикр намуд, ки дар таркиби луғавии тамоми забонҳои дунё калимаҳои бегона ба назар мерасанд, ки ин як роҳи бой гардонидани таркиби луғавии забонҳо ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқ бар он назар аст, ки дар мақолаҳои «Оташи инқилоб» ва «Танвири афкор» калимаҳои иқтибосии арабӣ хеле зиёд дида мешаванд, ки ин ҳолат дар мақолаҳои, ки устод С. Айнӣ дар солҳои 30- юм ва 40-ум навиштааст, он қадар ба назар намерасад.

Калидвожаҳо: публицистика, «Оташи инқилоб», «Танвири афкор», иқтибосоти арабӣ, душворфаҳм, умумиистеъмол, забони арабӣ, забони тоҷикӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ПУБЛИЦИСТИКЕ С. АЙНИ

В данной статье речь идет о месте заимствованных слов арабского языка в публицистике С. Айна. Автор на основе имеющихся данных, в частности статей «Огонь революции» и «Свет мысли» анализирует арабские слова и показывает их роль и место в тексте.

Из материалов статьи следует, что по происшествию времени, со становлением и развитием таджикского языка место и использование арабских заимствований в таджикском языке в какой то мере уменьшились.

Следует отметить, что в словарном запасе всех языков наблюдается использование иностранных слов, что является одним из способов обогащения словарного запаса языка.

Исследователь считает, что в статьях , «Огонь революции» и «Свет мысли» наблюдается использование большого количества арабских заимствованных слов, использование которых в меньшей степени замечалось в его статьях написанных в 30 и 40-тых годах.

Ключевые слова: публицистика, «Огонь революции», «Свет мысли», арабские слова, малопонятный, общеге пользование, арабский язык, таджикский язык.

ARABIC BORROWED WORDS IN AINI'S JOURNALISTIC ARTICLES.

This article deals with the place of Arabic borrowed words and expressionism S. Ayni's publicity works. The author of the article analyzes the Arabic words and shows their role and place in the text on the basis of the available data, particular in the articles "The Fire of the Revolution" and "The Light of Thought".

It should be noted that the use of foreign words is observed in the vocabulary of all languages, which is one of the ways to enrich the vocabulary of the language.

The researcher believes that in the articles "The Fire of Revolution" and "The Light of Thought" there is observed the use of a large number of Arabic borrowed words, the use of which was less noticed in his articles written in the 30s and 40s.

Keywords: journalism, "Fire of revolution", "Light of thought", Arabic words, incomprehensible, of common use, Arabic language, Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мухтори Мехроҷ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** muhtor.91@mail.ru. **Телефон:** (+992) 918-91-50-71.

Сведения об авторе: *Мухтори Мехродж* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры иностранных языков факультета журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** muhtor.91@mail.ru. **Телефон:** (+992) 918-91-50-71.

Information about the author: *Mukhtori Mehroj* – Tajik National University, assistant of foreign languages of faculty of journalism. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** muhtor.91@mail.ru. **Phone:** (+992) 918-91-50-71.

ТАБЛИҒ ВА ПУБЛИТСИСТИКА

Усмонова Н. К. – н.и.ф., дотсенти кафедраи матбуоти ДМТ

Журналистикаи тоҷик бо таъсири журналистикаи Россия ба майдон омад, зеро Осиёи Миёна аз нимаи дувуми асри XIX сар карда, дар таркиби Империяи рус воқеъ гардида буд. Ташаккули назарияи журналистикаи мо ва шаклгирии жанрҳои он дар муҳити Россия ва СССР сурат гирифтааст, бинобар ин истилоҳот ва мафҳумҳои ҳосси он имрӯз ҳам дар амалияи фаъолияти журналисти зоҳир мешавад. Яке аз нуқоти муҳими таълимоти зикршуда пропаганда будани воситаи ахбор аст, яъне матбуот ва дигар воситаҳои ахбор натавонанд хабар мерасонанд, балки дар заминаи таблиғ ҳам мекунад. Таблиғ нисбат ба хабаррасонӣ мақсади муҳимтари ВАО мебошад. Ленин вазифаи публитсистикаро «Навиштани таърихи замон» ҳисоб мекунад ва аз нигорандагон талаб дорад, ки он таърихро чунон нависанд, ки ба иштирокчиёни воқеа таъсир расонад, онҳоро ба ҳаракат оварад». Ана ҳамин маънои пропаганда аст.

Дар марҳалаҳои гуногуни инкишофи донишҳои илмӣ ва махсусан ҷанбаҳои назариявӣ-методии он то имрӯз дар масъалаи пропаганда низ муҳаққиқони амрикоиву аврупоӣ - Г. Лассвелл, В.Липпман, Т.Парсонс, Э. Бернейс, М.Чукас, О.Томпсон, Аронсон Э, Праткание Э.Р, Р.де Велде, русӣ - О. И. Бородина, С. Г. Кара-Мурза, Е.П. Прохоров, П.С. Гуревич, Е. В. Аргунова, Кареева С.Г., Некрасов С. В., Пинчук А.Н. ва тоҷик – И.К. Усмонов, А.А.Азимов, Ҷ. Муқим, М.Муродӣ, Р. Бобоҷониён, С.Н. Гулов, А. Қудбиддинов, Н.К. Усмонов ва дигарон иброи андеша намудаанд, ки қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Агар ба мазмуни истилоҳи «пропаганда» таваҷҷуҳ кунем, дар луғатҳои гуногун тафсир шудааст. Масалан дар Луғати энсиклопедии сотсиологӣ (аз лотинии propaganda - паҳнкунӣ) тафсирҳои зиёде дорад. Баъзеи онҳоро номбар мекунем: пропаганда — «...1 — системаи фаъолиятест, ки ба паҳн намудани дониш, арзишҳои бадеӣ ва дигар ахбор

бо мақсади ташаккули ақидаҳо, ҳолатҳои эмотсионалии муайян, таъсир расонидан ба рафтори иҷтимоии одамон; 2 — дар байни омма паҳн кардани идеологияи сиёсати синфҳо, партияҳо, давлатҳои алоҳида; 3 – воситаи идора кардани шуури омма» Дар Энциклопедияи нави фалсафӣ “Таблиғ” чунин маънидод мешавад, ки «паҳн кардан ва таҳлил намудани ақидаҳо ва афкорҳо бо мақсади таъсири мусбат ё манфӣ ба шунавандагон (дар ҳар таркиб – аз чанд нафар то омма ва ҳатто умуман ҷомеа) ва равона намудан ба самти дилхоҳ». Дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ “аз арабӣ غيبت буда, ба маълумоти касе расонидани ақидае, дар зехни умумӣ ҷойгир кардани фикре; таблиғ кардан даъват кардан бо роҳи фаҳмонидани ғоя ва ақидае, тарвич, ташвиқ” омадааст

Мухаққиқ М. Муродӣ дар китоби Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ “таблиғ”-ро чунин маънидод менамояд. “Таблиғ (аз лот. propagare) – таъсири ғоявӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, динӣ ва амсоли ин ба оммаи васеъ; паҳн кардан ва фаҳмонидани ин ё он ғоя, таълимот, дониш ва ғайра. Таблиғ аз ҷониби давлатҳо, ҳизбҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои фишор барои тағйир ва ё тақвияти диду назари мардум ба кор бурда мешавад”.

Ҳамин хел донишманд ба мафҳумҳои пропагандаи нағз ва пропагандаи бад он навъҳои таблиғро дар назар дорад, ки имрӯз ба номи таблиғ ва зидди таблиғ (пропаганда ва конторпропаганда) истифода мешаванд. Аммо ин ду мафҳум як маъно доранд, фақат фаҳмишҳои истифодакунандагонанашон гуногун аст. Яъне пропаганда ин барои як гурӯҳ ва айни масъала барои гурӯҳи дигар конторпропаганда ба ҳисоб меравад. Ин шакли ифодаёбии ҷаҳонбинии гуногун ва мавқеи гуногуни сиёсӣ дар мавриди пропаганда аст.

Ба ин таҳлили муқаддимагии вазъияти паҳншавии ахбор дар замони худ муайян кардани таъсири ахбор ба ақлу фаҳми оммаи гирандагон Эдвард Берней ба натиҷае мерасад, ки: «Ман дарк мекунам, ки вожаи «пропаганда» барои бисёриҳо маънии манфӣ дорад. Аммо, тарғибот хуб ё бад аст, дар ҳар сурат, танҳо аз он вобаста аст, ки он чиро маҳз васф мекунад ва инчунин ба эътимоднокии маълумоти паҳншуда.»

Асарҳои олимони дигари аврупоӣ Аронсон Э., Праткание Э. Р. «Эпоха пропаганды. Механизмы убеждения», Уолтер Липпман «Общественное мнение» ва дигарҳо низ ба ҳамин маъно така менамояд. Яъне пропаганда аз вазифаҳои асосии ВАО маҳсуб мешавад. Бинобар ин профессорон Усмонов И. К. ва Бобочонова Р. М. китоби нави худро «Системаи воситаҳои ахбори омма ва таблиғ» номгузорӣ карда, аз ҷумла зикр намудаанд: «Масъалаи умдатарин дар он аст, ки чаро ахбор ва таблиғро дар якҷоягӣ дидан лозим мешавад? Моҳият дар он аст, ки маҷалла, рӯзнома, радио, телевизион ва интернет василаҳои мебошанд, ки ба воситаи онҳо натавонанд ахбор паҳн карда мешавад, балки ҳамон ахборе паҳн мешавад, ки аз гуфтани он аксар вақт ҳадафи муайян дар назар аст. Ҳамин ҳадафи муайян маъноии таблиғро дорад, онро бояд қабул ё рад намуд».

Тафовути интерпритатсияи Бернейс аз фаҳмиши классикони марксизм-ленинизм дар масъалаи пропаганда танҳо дар он аст, ки олими англис ҷиҳати сиёсии масъаларо пурра нодида мегирад, дар ҳоле ки Маркс, Ленин ва дигарон онро дар мадди аввал мегузоранд. Донишманди аврупоӣ пропагандаро гоҳе ба ҳадди реклама мефарорад. Воқеан таҷрибаи имрӯзаи ВАО далолат мекунад, ки рекламаи ВАО ҳам аз мақсадҳои пропагандистӣ холи нест.

Чун перомуни таблиғ будан ё набудани воситаҳои ахбори омма дар матбуоти замони бозсозӣ ва дертар соҳибистиклолӣ баҳсҳои доманадор сурат гирифта, имрӯз истифодаи ин мафҳум нисбатан камтар ва аксаран ба маъноии манфӣ сурат мегирад, мо зарур донистем дар ин тадқиқ, ки хоставу нахоста ба проблемаи таблиғу зидди таблиғ рӯ ба рӯ мешавем, дар ҳошияи китобҳои номбаршудаи олимони аврупоӣ чанд сухан гӯем, зеро таҳқиқи ташаккули матбуот дар замони нав - соҳибистиклолӣ, таҳлили муҳтавои асарҳои публитсистии тадқиқшаванда бе дарки дурусти ин истилоҳ аз имкон берун аст. Дар он асарҳо натавонанд моҳияти таблиғ шарҳ дода мешавад, балки принципҳои истифодаи таблиғ низ зикр мешаванд.

Барои пропаганда муҳимтарин омили таъсиррасонӣ бовар кунондан аст. Аслан моҳияти худ пропаганда ба ақидае бовар кунондан ё ақидаеро рад кунондан аст ва ин кор устодони худро дорад. Масалан, дар публитсистикаи солҳои 20-уми асри ХХ –и тоҷик дар навиштаҳои устод С. Айнӣ, ки дар «Шуълаи инқилоб» ва «Овози тоҷик» чоп шудааст, дар мақолаҳои С. Ализода дар «Шуълаи инқилоб» дар баҳои «Овози тоҷик» дар хусуси номи забони мо ва ҳуруфи нави мо ин услуб хеле зиёд истифода шудааст. Солҳои 80-90-уми асри ХХ ҳам публитсистон ба ин услуб саҳт таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Ҳамин хел аз адабиёти таҳлилшудаи соҳаи пропаганда бармеояд, ки нияти ниҳони наشري матбуот аз пропаганда дар он аст, ки дар ҳамаи давру замон, дар ҳамаи кишварҳо сухангӯӣ мавқеи худро гузаронидан ва ҳақ будани худро исбот кардан меҳодад. Арзиши тичоратии наشري матбуот ин қимати иловагии воситаҳои ахбори омма аст, ки дар замони империализм ё ба истилоҳи нав сиёсати бозорӣ ба миён омад ва василаи рӯпӯш кардани мақсади аслии матбуот низ гардид. Ҳар замон мақсади нав ба нави таблиғотиро дар назди худ ва мубаллиғони хеш мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Абдулова В.Ф. Современная государственная пропаганда: теоретические и прикладные аспекты: автореф. дис. ... канд. полит. наук. Казань, 2007. 24 с.
2. Аронсон Э, Праткание Э.Р. Эпоха пропаганды. Механизмы убеждения. 2003.
3. Бернейс Э. Пропаганда / ;Пер.сангл.-И.Ющенко.-М.:Нипр о Publishing,2010.-17 бс
4. Гуревич П.С. Пропаганда в идеологической борьбе: Учеб. пособие для вузов. М.: Высш. шк., 1987. 263 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2005. 832 с.
6. Липпман У. Общественное мнение. – 1921. С.27 –201
7. Муродӣ М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ. – Душанбе: Аржанрг, 2016. – 480 с.
8. Муродӣ М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ. – Душанбе, 2017. – 122 с. С. 8
9. Скуленко М.И. Журналистика и пропаганда Киев,1987.
10. Раҳмон Э. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар остонаи асри 21. - Душанбе, матбуот, 2000. - 32. - С. 14
11. Социологический энциклопедический словарь / на русском, английском, немецком, французском и чешском языках; ред.-коорд. – акад. РАН Г.В. Осипов. М.: ИНФРА-М, 1998. 488 с.
12. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики. – М. 2002 С. 248
13. Усмонов И.К., Усмонова Н.К. Таърихи журналистикаи тоҷик .- Душанбе, 2020-250 С. с.172
14. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Т. III / Ин-т философии РАН; Нац. общ. науч. фонд; науч.-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. М.: Мысль, 2010. 692 с.

ТАБЛИҒ ВА ПУБЛИТСИСТИКА

Дар мақола мафҳуми “таблиғ” аз нигоҳи мазмун дар таъя ба луғатҳои гуногун тафсир гардидааст. Ҳамзамон таҳқиқи муҳаққиқони аврупоиву рус ва тоҷикро вобаста ба мақсад ва ҷойгоҳи “таблиғ” ба таҳлил гирифта, мавқеи онро дар публитсистика муайян мекунад.

Калидвожаҳо: таблиғ, публитсистика, интернет, иттилоот, идеология, журналистика .

ПРОПАГАНДА И ПУБЛИЦИСТИКА

В статье трактуется понятие «пропаганда» с точки зрения содержания на основе разных словарей. При этом анализируются исследования европейских, российских и таджикских исследователей на основе цели и роль «пропаганды» и определяется ее позиция в публицистике.

Ключевые слова: пропаганда, публицистика, интернет, информация, идеология, журналистика.

PROPAGANDA AND PUBLICISTICS

The article interprets the concept of “propaganda” from the point of view of content based on different dictionaries. At the same time, the studies of European, Russian and Tajik researchers are analyzed based on the purpose and role of “propaganda” and its position in journalism is determined.

Keywords: Propaganda, publicistics, Internet, information, ideology, journalism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усманова Наргис Кенчаровна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** narmin04@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-50-52-11.

Сведения об авторе: *Усманова Наргис Кучаровна* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент. кафедры печати. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** narmin04@mail.ru **Телефон:** (+992) 918-50-52-11.

Information about the author: *Usmanova Nargis Kucharovna* – Tajik National University, assistant Professor, Department of Printing. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** narmin04@mail.ru **Phone:** (+992) 918-50-52-11.

ТАҲАВВУЛОТИ БАЪЗЕ ЖАНРҲОИ ТАҲЛИЛӢ ВА ПУБЛИТСИСТӢ - БАДЕӢ ДАР РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Ализода А.Х. – н.и.ф., дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонии ДМТ

Муҳаққиқон профессор Қутбиддинов А. ва дотсент Раҳмонова Чамила дар китобашон “Ҳосияти публицистика” овардаанд, ки жанрҳои ахборӣ воқиф менамоянд, ки жанрҳои таҳлилӣ идрок ва жанрҳои публицистӣ - бадеӣ ба як рухдоди реалӣ шакл мебахшанд... Жанрҳо аз оғоз то имрӯз сарҳадҳои ҳамдигарро убури менамоянд. Жанрҳои навро дар шоҳаҳо тавлид месозанд. Имрӯзҳо жанрҳои нав ба нави шартиву маҷозӣ ба миён омада истодаанд. Ҳисоби дақиқи онҳо муайян нест. Агар дар замони Шуравӣ ҳудуди бист жанр таъкид мегашт, пас имрӯз ин шумора аз панҷоҳ адад зиёд аст. Касе тавонад, чизеро ба унвони жанр мешиносаду ном мебарад” [3, с. 46]

Дар хусуси жанрҳои публицистӣ-бадеӣ ва паҳлуҳои гуногуни онҳо муҳаққиқон Смирнов В.В., Лебедева Т. В., Олейник В.П., Ҷ. Муқим, А. Саъдуллоев, С. Гулов., Муродӣ М., Д. Давронов., Хочазод С., А. Азимов., Ҳамидиён И. фикру андешаҳои худро баён доштаанд.

Азбаски аз байни жанрҳои таҳлилӣ ва публицистӣ-бадеӣ аз ҳама зиёд дар нутқи радиои ва композитсияи радиои тағйирот, таҳаввулот ва тағайирот ба назар мерасад, мо мавзӯи маърузаамонро доир ба жанрҳои номбурда маҳдуд намудем.

Нутқи радиои

Нутқи радиои жанрест, ки дар худ имконоти таҳлили публицистиро фароҳам меоварад, ба муаллиф барои ифодаи мавқеъ, нуктаи назар, муносибат ба ҳодисаву воқеаҳои муҳими муосир имкон медиҳад. Ҳамвора он фазои эҳсосоти шахсиро фароҳам месозад.

Дар ин жанр воситаҳои нутқи бадеӣ нақши бузург мебаранд. Нутқи радиои ҳамон вақт таъсирбахш аст, агар суҳанвар дар бораи шунавандагонаш тасаввурот дошта бошад ва манфиатҳои онҳоро дарк кунад.

Вазифаи нутқи радиои ба муҳокимаи умум во гузоштани масъалаи муҳими иҷтимоӣ мебошад, ки муаллиф бо ақлу заковати худ дар шакли публицистика баён

мекунад. Мақсади он ба афкори одамон таъсир расондан, онҳоро ба чизе бовар кунонидан ва ба ҳамфикри худ табдил додан аст.

Таърих шоҳиди он аст, ки нутқи радиои хангоми хурӯҷҳои иҷтимоӣ, табаддулотҳо дар ҷомеа таъсирбахш аст. Маҳз дар ҳамин вазъият нутқи буррову гузаро, ки қодир аст одамонро ба ваҳдату ягонагӣ даъват намояд, таъсирашро нишон медиҳад.

Бино ба назари муҳаққиқи соҳаи радио В. Смирнов зери мафҳуми жанри “нутқи радиои” баромади оммавии суҳанварон, пешвоёни сиёсӣ ходимони ҷамъиятиву сиёсӣ ва адибон фаҳмида мешавад: “- Дар жанри «нутқи радиои» дар баробари номҳои баъзе жанрҳои дигар дар радио ба мисли («нома», «муҳбирнома») шарҳи махсусро тақозо мекунад, зеро онро аксар вақт бо истилоҳи баромади публитсистӣ дар назди микрофон «сухани радиои», «мурочиати радиои», вобаста бо тарзу усули муошират ба шунавандагон ишора мекунад. Аммо ҳама гуна кор дар студияро (диктор, рӯзноманигор, барандаи барнома, меҳмон) ҳамеша баромад дар назди микрофон ҳисобидан мумкин аст. Ҳар як амали шифоҳӣ дар студия суҳанронии радиои ё ин ки нутқи радиои мебошад. Умуман, жанри “нутқи радиои” ҳамчун баромади публитсистии оратории оммавии лидери сиёсӣ ва ходими бузурги ҷамъиятӣ ё нависанда фаҳмида мешавад.” [11, с. 167-168]

Намунаҳои нутқи радиои:

Эмомалӣ Раҳмон. Мурочиатнома ба ҳамватанони хориҷи хоки Тоҷикистон. 16-январӣ соли 1994. Барномаи «Хоки Ватан». 1994, 21- январ.

- «Ҳама муштоқи дидори шумоянд ва бовар доранд, ки шумо имрӯзу фардо боз хоҳед гашт, дасти бародарони худ хоҳед гирифт ва Ватани ниёғони хешро обод, чароғи хонаи падариро равшан хоҳед кард...

Мо, ҳар азизеро, ки ёди Ватан мекунад, «хуш омадӣ!» мегӯем ва барои ӯ ҳама шароитеро, ки бародарону хоҳарони ӯ аз он дар ҷумҳурӣ бархурдоранд, муҳайё месозем. Мо бовар дорем, ки ҳисси беолоиши ватанхоҳии шумо боло хоҳад гирифт ва шумо он омилҳоро, ки метавонанд пеши роҳи шуморо бигиранд, обрӯмандона рафъ хоҳед кард. Карам намову фуруд о, ки хона хонаи туст.

Азизон, тоҷикон як Ватан доранд, вазифаи ҳамаи мост, ки онро азиз дорем ва ободаш кунем.

Ба Ватан баргардед. Аммо мо ба шумо кӯҳи тилло ваъда намекунем. Ҳамин қадар мегӯем, ки як бурида ноне ки дорем, якҷоя меҳӯрем, як қатра обе, ки дорем, якҷоя менӯшем. Паҳлуи ҳамдигар истода, Ватани вайроншудаомонро обод мекунем, иқтисоди харобгаштаомонро барқарор менамоем.

Ман ба шумо мурочиат мекунам: халқи азизам, падару модарон, хоҳару бародарон ва фарзандон! Шуморо хонаатон, заминатон, боғатон, мактабатон интизор аст! Шумо тоҷику тоҷикистониед, Тоҷикистон шуморо интизор аст.”

Мурочиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон

Ҳамватанони гиромӣ!

Падарону модарони арҷманд!

Бародарону хоҳарон ва фарзандони азиз!

Ман ба ҳар кадоми шумо дар айёме мурочиат менамоем, ки мардуми сарбаланди тоҷик ва кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон боз як соли бунёдкориву созандагиро сипарӣ карда, бо нияти нек ва нақшаҳои бузург ба сӯйи ояндаи обод қадамҳои устувор мегузоранд ва дар арсаи ҷаҳон мақоми шоистаи худро беш аз пеш таҳким мебахшанд.

Имрӯз Тоҷикистон ба хоҳири соҳтмони неругоҳи Роғун монанди ҷавони қавипайкар ва диловари қариб бистсолаест, ки ба мисли Фарҳоди кӯҳкан синаи кӯҳи хороро мешикофад, пеши дарёи шӯху саркаши Вахшро мебандад, кишвари худ ва минтақаро чароғистон мегардонад. Муҳимтар аз ҳама, ман имрӯз дида истодаам, ки халқи сарбаланди тоҷик ва ҳар як фарди баору номус зарурат ва аҳаммияти ин иншооти

сарнавиштсозро бо тамоми ҳастӣ дарк менамояд. Ва ин, албатта, ба роҳбарияти давлат, инчунин бинокорон неруви илҳоми тоза мебахшад.

Ман ба ҳайси Раиси Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон ҳамватанони бурунмарзии худ ва кулли тоҷикону форсизабонони ҷаҳонро, ки Тоҷикистонро Ватани аҷдоии хеш медонанд, даъват менамоям, ки ин иншооти тақдирсози хонаи умедашон – Тоҷикистонро дастгирӣ карда, дар бунёди ин кохи нур саҳмгузор бошанд!

Ман ба тамоми ҳамватанони азизамон, ба ҳар як шахси бонангу номус, некиродаву хайрхоҳ ва ба ҳамаи онҳое, ки нияти дастгирии ин иқдоми хайри моро доранд, мурочиат карда, мехоҳам бо итминони комил изҳор намоям, ки бо бунёди Роғун мо имрӯзу фардои ободи Тоҷикистони азизамон ва зиндагии пурсаодати фарзандону набераҳоямонро месозем!

Зеро Роғун манбаи адонашавандаи нур аст, ки Тоҷикистонро дар оғӯши Шарқи куҳан ба ахтари ҳамешатобон табдил хоҳад дод!

Роғун – ободиву сарсабзии имрӯзу фардои Тоҷикистон, тараққиёти бесобиқаи саноату кишоварзӣ ва муҳимтар аз ҳама, рӯшноиву гармии шабонарӯзии ҳар хонадони мардуми мо мебошад!

Роғун - воситаи муҳимтарини баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, омили таконбахши рушди маорифу тандурустӣ, илму фарҳанг ва фаъолияти пурсамару бардавоми бемористону ятимхонаҳо, хонаҳои пиронсолон ва дигар иншооти муҳими иҷтимоӣ мебошад!

Имрӯз фурсати ватанхоҳиву ватандорӣ ворисони тамаддуни поксиришти ориёӣ, меросдорони Рӯдакиву Фирдавсӣ, Хайёму Ибни Сино, Носири Хусраву Мавлавӣ, Саъдиву Ҳофиз, Ҷомиву Камоли Хучандӣ ва ҳазорон фарзонаҳои миллат расидааст!

Имрӯз вақти озмоиши руҳи бешикасти авлоди Спитамену Деваштич, Абӯмуслиму Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалику Восеъ ва ҳазорон родмардони ин миллати фарзона омадааст!

Бинобар ин, ба ҳар кадоми шумо – падарону модарони азиз, бародарону хоҳарон ва фарзандони меҳрубон, мурочиат карда, мегӯям:

Миллати азизу тоҷдори ман! Имрӯз вақти исбот кардани тоҷдорӣ расидааст!

Миллати арҷманду сарбаланди ман! Имрӯз замони нишон додани нангу номус ва ғайрату Ҳиммат фаро расидааст!

Миллати Ҳимматбаланду номдори ман! Ҳоло фурсати ҳифзи номи некат омадааст!

Ва бо изҳори итминони комил ба азму иродаи оҳанини миллати сарфарозамон ба даргоҳи Худои поку лоязол дуо мекунам, ки дар ин кори хайру савоб ба мардуми тоҷик зӯру тавони тоза, кушоиши қор ва фатҳу нусрат ато фармояд!

Аз Мурочиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 05.01.2010.

Радиокомпозиция

Таърихи пайдоиш. Радиокомпозиция ба радио бо роҳи ғайримуқаррарӣ – аз сахнаи эстрада омадааст. Баъдтар бо васеъ шудани имконияти сабти овоз дар радио боз як жанри дигаре, ки бо эстрада саҳт алоқамандӣ дошт – навъи нигориши типӣ “ревью”. Ревю (аз фр. *Revue* – муоина, мушоҳида. 1. Як навъи намоишҳои театри ё эстради, ки аз чанд сахна аз ҷиҳати мавзӯ ва нишонаи дигар муттаҳидгардида иборат аст ва дар таркиби он унсурҳои мусиқӣ, эстрадаи сирк бештар ба назар мерасад. 2. Тамошои сабуки дилхушкунанда. [7, с.195].

Дар солҳои 20–уми асри XX дар шабҳои адабии шаҳри Москва актёри ҷавон – бадеихон (чтец) Вениамин Яхонтов машҳур гашта буд. Консертҳои ӯ бештар хусусияти монографӣ доштанд: Пушкин, Маяковский, Блок. Ӯ баъди қироати ҳар шеър қарсақзаниро дӯст намедошт, бинобар ин композицияҳои худро тарзе таҳия карда буд, ки дар он ягон номери консертӣ набошад, яъне мисли симфония яқлукт, пуршуқух сохта шуда буданд. Ба талаботи рӯз шеърхониҳои худро бо хабарҳои рӯзномаҳо омехта месохт.

Аз соли 1925 сар карда композиция чун жанр ба барномаҳои эстрада ва радио дохил карда шуд.

Композитсияҳои замони Истиқлол

Дар соли 2022 дар радиои «Тоҷикистон» ва шабакаҳои он композицияҳои зерин садо додаанд: Радиои "Тоҷикистон" (14- адад), Шабакаи "Овози тоҷик" (8 адад), Шабакаи "Садои Душанбе" (7 адад), Шабакаи "Фарҳанг" (8 адад).

Дар семоҳаи аввали соли 2023, Радиои "Тоҷикистон": (3 адад), Шабакаи "Овози тоҷик" (2 адад), Шабакаи "Садои Душанбе" (5 адад), Шабакаи "Фарҳанг" (5 адад), Идораи мусиқӣ (4- адад).

АДАБИЁТ

1. Ализода А.Х. Нақши баранда дар барномаҳои радио ва телевизион (Дастури таълимӣ) - Душанбе: Балоғат. 2019.- 280 с.
2. Қутбиддинов А., Раҳмонова Ҷ. Хосияти публитсистиқа. — Душанбе: - Душанбе, 2018. - 46 с.
3. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи милли тоҷик 2009 С. 195. 111
4. Раҷабалӣ Қудратзода. Бар фарози қуллаҳо. -Душанбе: Русская литература. 2019. - 304 с.
5. Смирнов В.В. Жанры радиожурналистики: Учебное пособие для вузов. -М.: Аспект Пресс. 2002.-288 с.

ТАҲАВВУЛОТИ БАЪЗЕ ЖАНРҲОИ ТАҲЛИЛӢ ВА ПУБЛИТСИСТӢ - БАДЕӢ ДАР РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Дар фишурда таърихи таъсис, ташаккул ва рушди яке аз жанрҳои хеле кам омӯхташудаи журналистикаи радио - нутқи радиои вазифаҳои нутқи радиои воситаҳои нутқи бадеӣ мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор гирифтааст. Дар қисмати дуюми мақола дигар жанри радиои, ки ба тайғироту таҳаввулоти зиёд дучор гардидааст яъне, композицияи радиои ба риштаи таҳқиқу кашаида шудааст.

Калидвожаҳо: журналистикаи радио, нутқи радиои, сухани радиои, воситаҳои ифоданоки забон, махсусияти кори публитсист дар эфери мустақим.

ЭВОЛЮЦИЯ НЕКОТОРЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ И ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В РАДИО «ТАДЖИКИСТАН»

В данной статье рассматривается история появления и развития одного из малоизученных жанров радиожурналистики – радиоречь. В данной статье также рассматривается история появления другого малоизученного жанра радиожурналистики радиоконпозиции.

Ключевые слова: цель и предмет радиоречи, важнейшие выразительные средства языка, особенности работы публициста в прямом эфире, использование языковых выразительных средств.

THE EVOLUTION OF SOME ANALYTICAL AND ARTISTIC – JOURNALISTIC GENRES IN RADIO «TADJIKISTAN»

This article examines the history of the emergence and development of one of the little-studied field of radio-journalism **radio-talk** This article examines history of development yet another little-studied genre of radio-journalism **radio-composition**

Keywords: This article examines history of development yet another little-studied genre of radio-journalism radio-composition radio-talk, radio-composition, speech, influence of radio-talks to the listeners.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ализода Абдурашид Хӯҷамқул* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** alizoda50@mail.ru **Телефон:** (+992) 900-90-04-32.

Сведения об авторе: *Ализода Абдурашид Худжамкул* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** alizoda50@mail.ru **Телефон:** (+992) 900-90-04-32.

Information about the author: *Alizoda Abdurashid Khujamkul* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** alizoda50@mail.ru **Phone:** (+992) 900-90-04-32.

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҶИИ ЗАБОНҶОИ ОЛМОНӢ ВА ФАРОНСАВӢ ИСТИЛОҶОТИ ДАҶОНПИЗИШКӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

*Назаров Т.А. – н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии
забонҳои олмонӣ ва фаронсавии ДМТ*

Ташаккули истилоҳоти илмии форсии тоҷикӣ, ки аз замонҳои хеле қадим сарчашма мегирад, дар осори қадимтарини илмии тоҷикӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Таълифи бархе аз ин осор, ки бо амри тақдир дар амон мондааст, то ба мо расидааст.

Бояд хотиррасон намуд, ки услуби нигориши осори илмии қадимтарини форсии тоҷикӣ «Донишнома» - и Ҳаким Майсарӣ, «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тибб»- и Абубакр Робеъ ибни Ахавайнии Бухорӣ, «Китоб-ул-абния-ан-ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Муваффақи Ҳиравӣ, «Рағшиносӣ» ва ё «Рисола дар набз»- и Абуалӣ ибни Сино, «Китоб-ус-сайдана»- и Абурайҳони Берунӣ ва «Захираи Хоразмшохӣ»- и Саид Исмоили Ҷурҷонӣ, ки то ба замони мо расидаанд, басе содаву равшан ва то андозае шабеҳи ҳамдигаранд.

Бештари истилоҳоти мазкур дар истилоҳсозиву истилоҳгузини тиббии даҳонпизишкӣ нақши муассир доранд.

Мавриди зикр аст, ки луғати махсуси забонҳои ба истилоҳ рушдёфта бинобар сабаби ворид шудани луғатҳои гуногуни соҳавӣ пурра карда шудааст ва аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамаҷонибаи онҳо дар замони муосир ба мақсад мувофиқ аст. Ҳамин тариқ, рушди илм бо такмили низоми истилоҳот мунтазам идома ёфта, баробари таҳаввулоти самти илмӣ боз ҳам мукамалтар мешавад. Худи мафҳуми «истилоҳ» дар адабиёти махсус ҳамчун моли илм, технология, сиёсат, яъне воситаи ифодаи мафҳумҳои самтҳои гуногуни илм маънидод карда шудааст.

Дар забоншиносӣ тоҷик «Луғати терминҳои забоншиносӣ» ба қалами шодравон Худойод Хусейнов ва Кимӣ Шукuroва тааллуқ дошта, соли 1983 дар нашриёти «Маориф» чоп шудааст ва ҳамон тавре ки мурағибон нигоштаанд, «ин таҷрибаи аввалин буд».

Аз нимаи дуҷуми садаи бистум дар илми забоншиносӣ истилоҳу мафҳумҳои таксономияи лингвистӣ ва метаксономияи лингвистӣ роиҷ гардид, ки тибқи он таснифоти муайяни низоми забон чи дар сатҳи лингвистика ва чи дар сатҳи металингвистика, аз ҷумла дар низоми истилоҳоти илмӣ ба назар гирифта мешавад [Бобомуродов Ш., Мухторов З. Душанбе, 2016, 6-7].

Истилоҳоти тиббӣ калимаҳои махсус буда, дар фаъолияти касбии мутахассисони соҳаи тиб серистеъмоланд. Тиб илмест оид ба табобати инсон, ки дорои ҳазорҳо калимаву ибораҳо аз истилоҳоти соҳаҳои дахлдори дигар илмҳо (биология, химия, физика, микробиология, радиология, генетика, антропология, психология, шабакаи интернетӣ ва ғайра мебошад. Таҷҳизотҳои муосири тиббӣ бо сарчашмаҳои зеҳнӣ ба таври истисноӣ мувофиқ буда, гуногунии консепсияҳои илмии ҷудоғонае онҳоро инъикос менамояд.

Таърихи омӯзиши истилоҳоти соҳаи тиб дар забони тоҷикӣ, асосан, аз даврони Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино оғоз меёбад. Қобилияти илмии Ибни Сино, пеш аз ҳама, дар илми тиб зухур ёфтааст. Бесабаб нест, ки ўро дар қатори бузургони ин илм, ба монанди Букрот, Ҷолинус ном мебаранд. Ин олими фарзонаи тоҷик, ки шуҳрати ҷаҳонӣ дорад, таснифотеро анҷом додааст, ки он асоси таҳқиқоти минбаъда гардидааст. «Қонун-фи-т-тибб» ба муаллифи худ, Абуалӣ ибни Сино шуҳрати ҷаҳонӣ овардааст. Дар ин асари бисёрчилда, ки дар таърихи илми тиб ҳамто надорад, таҷрибаи тиббии халқҳои тоҷик, ҳинду араб, Юнони қадим ҷамъбаст шудааст. Абуалӣ ибни Сино тақрибан дар соли 1023 китоби мукаммали тиббии хешро бо номи «Китоб-

уш-шифо» навиштааст, ки маҷмуи пурраи донишҳои тиббию фалсафии он замонро дар бар мегирад.

Фонди луғавии байналмилалӣ истилоҳоти тиббӣ, алалхусус луғатномаи дандон, иқтибосоти лотинӣ ва юнонии қадим мебошанд. Масалан: лот. *cavum dentis* – тоҷикӣ. ҷойи, ковокии дандон; олмонӣ - *Zahnhöhle*, лот. *dens caninus* – тоҷикӣ – дандон, олмонӣ - *Eckzahn*, лот. *radix dentis*, тоҷикӣ. решаи дандон, олмонӣ – *Zahnwurzel* ва ғ.

Таъкид намудан ба маврид аст, ки дар бораи дандонҳо, миқдори дандон, анвоъ ва тарзи ҷойгирии онҳо дар осори Аҳмади Ахавайнӣ «Ҳидоят-ул-муттааллимин-фит-тиб» истилоҳоти бештаре оварда шудааст. Муаллиф ҳар як истилоҳи роҷеъ ба соҳаи даҳонпизишкиро возеҳу равшан эзоҳ додааст.

Истилоҳоти баромадашон юнонию лотинӣ, яъне унсурҳои сохтори истилоҳоте, ки дар системаи истилоҳот маънои махсус доранд ва барои ташаккули истилоҳоти сохташуда хидмат мекунанд, дар истилоҳоти тиббӣ нақши махсус доранд: *my* - мушакҳо, *chol* - сафеда, *card* - дил, *alg* - дард, *ectomia* - бартарафсозӣ, *arthr* - бугумҳо, *gastr* - меъда ва ғайра; пешояндҳо: *an* - не, *hyper*- боло, *hypo* - поён, *dys*- вайроншавӣ ва ғайраҳо.; пасвандҳо: *itis* - илтиҳоб, *oma* - омос, *osis* - *iasis*-раванди музмин. Ҷиҳати мусбати унсурҳои забонии юнонию лотинӣ барои истилоҳоти тиббӣ майли онҳо ба стандартизатсия мебошад.

На танҳо истилоҳоти соҳаи анатомия дар асоси моделҳои юнонӣ-лотинӣ, балки номҳои доруҳо (*Phlemoxinum*-фелмоксин), номҳои растаниҳо (ҷуворимакка - *Mays*) ва усулҳои табобат (*naturopathia*-натуропатия, табобат бо гиёҳҳо, аз лотинии *natura* «табиат» ва *rathia* юнониву лотинӣ «усули табобат») низ дар заминаи он сохта шудаанд.

пӯсти дандон - *Zahnhöhle*, *Pulpahöhle*, дандони хурд, премоляр - *Vormahlzahn*, *Vorbackzahn* *kleiner Backzahn* *Bikuspidat*, дандони калон моляр - *Backenzahn*, *Mahlzahn*, ковокии даҳон - *Mundzone*, *Mundhöhle*, канори дандон, ҳошияи дандон - *Zahnfleischrand*, *Zahnflieschsaum*, қатори алвеолярӣ - *Zahnfortsatz*, *Zahnfächerfortsatz*.

Ҳатман бояд қайд кард, ки дар забонҳои омӯхташаванда нобаробарии миқдори истилоҳоти синонимӣ вучуд доранд. Масалан, дар забони олмонӣ якчанд воҳидҳои истилоҳӣ барои ифодаи мафҳуми анатомии премоляр истифода мешаванд: *Vormahlzahn*, *Vorbackzahn* *kleiner Backzahn* *Bikuspidat*. Дар забони тоҷикӣ бошад, истифодаи ду ном роиҷ аст: премоляр, дандони хурд. Дар забони олмонӣ синонимҳо аз сабаби қобилияти васеи калимасозӣ доштан, доираи истеъмоли васеъ доранд. даккаҳӯрии дандон - *Plaque Zahnbelag*, дарди дандон - *Zahnschmerz* *Dentalgie*, кашиш, ихтилоҷ, рағкашӣ (судорог) ҳангоми дандоншиканӣ, варамкунии дандон, даккаҳӯрии дандон, лавҳаи дандон – *Zahnkrämpfe* (pl) *Zahnfraisien* (pl). афсараи дандон, ғилофаки дандон - *Zahnkrone*, гарданаи дандон - *Zahnals*, решаи дандон - *Zahnwurzel*, вора, милки дандон - *Zahnfleisch*, луоби даҳон, дандон - *Zahnschmelz*, устухони дандон - *Zahnbein*, пулпаи дандон - *Zahnmark* (syn. *Pulpa*), периодонт - *Wurzelhaut*, курсидандон - *Backenzahn*, пешдандон - *Schneidezahn*, ком - *Gaumen*, шохаҳои алвеолярӣ - *Zahnfächerfortsatz*, оби даҳон, луоб - *Speichel*, забон - *Zunge*, луобпардаи даҳон - *Mundschleimhaut*, пластинкаи дандон (эмбриона, чанин - *Zahnanlage*) ва ғайраҳо. *Unter dem Zahnschmelz befindet sich das weichere Zahnbein, welches das Zahnmark umschließt*

Дар натиҷаи таҳқиқот ба хулосае омадем, ки истилоҳоти тиббӣ маҷмуаи номҳои махсус (калимаҳо ва ибораҳо) мебошанд, ки мафҳумҳои тиббиро ҳамчун илм ва соҳаи фаъолияти касбӣ ифода мекунанд. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ ҳамчун ҷузъи таркибии истилоҳоти тиббӣ, системаи сохторӣ, мавзӯӣ, маъноии воҳидҳои истилоҳист, ки вазъи кунунии мафҳумҳои илмӣ як соҳаи мустақили тиббӣ - даҳонпизишкиро инъикос мекунанд. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ як навъи истилоҳоти тиббӣ буда, равияҳои умумии истилоҳоти тиббиро инъикос менамоянд ва инчунин дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хусусиятҳои умумиву фарқкунанда ва мушаххас доранд.

Дар раванди омӯзиши мавзӯ ба чунин натиҷа расидем, ки иқтибос ва истилоҳоти иқтибосӣ ки дар натиҷаи алоқаи забониву фарҳангии миллатҳо ба миён меояд, яке аз нақшҳои асосии бою ғанишавии таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад.

Бештари истилоҳоти иқтибосии ба забонҳои тоҷикиву олмонӣ воридгардида бо риояи қонуни қавоиди ин забонҳо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Истилоҳоти даҳонпизишкӣ бахши махсуси луғат буда, асоси забони илмро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти хусусиятҳои махсуси сохторӣ, маъноӣ ва услубӣ истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ фарқ карда, дар системаи луғавии забон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Истилоҳот дар рушди илм ва техника нақши муҳим мебозад ва барои муайян кардани самти рушди минбаъдаи назариявӣ онҳо низ қодир аст. Дар айни замон омӯзиш ва аҳамияти масъалаҳои назариявӣ ва амалии истилоҳот меафзояд, ки ин ба робитаи истилоҳот бо илми дахлдор вобаста аст: рушди илм бидуни ташаккули истилоҳот ва ташаккули истилоҳот бидуни пешрафти илмӣ ғайриимкон аст.

Таҳияи мафҳумҳои нави истилоҳот ба забони асл ва ҳам истифодаи забони хориҷӣ барои ҳалли мушаххаси мафҳуми «истилоҳ» равона шудааст. Дар забоншиносии муосир истилоҳ бо дарназардошти хусусиятҳои мақоми худ ҳамчун воҳиди махсуси луғавии соҳаи муайяни дониш ба ҳисоб меравад, ки барои номи дақиқи мафҳумҳои махсус пешбинӣ шудааст. Мавҷудияти бисёр таърифҳои мафҳуми «истилоҳ» бо фарқиятҳои муносибат ба функцияҳо ва хусусиятҳои истилоҳ алоқаманд аст. Истилоҳ унсури ҷудоғонаи системаи истилоҳиест, ки дар доираи он воқеиятро номбар мекунад ва ҳамзамон онро ҳамчун мафҳуми махсус муайян мекунад.

Истилоҳоти тиббӣ маҷмуаи номҳо (калимаҳо ва ибораҳо) мебошад, ки барои муайян кардани мафҳуми махсуси илмӣ дар системаи мафҳумҳои махсуси тиб ҳамчун соҳаи фаъолияти касбӣ хизмат мекунад. Ташкили системавии истилоҳоти тиббӣ инъикоси пайдарҳамии ғайрилингвистӣ ва мутобиқати забонҳо аст, ки дар муносибатҳои маъноӣ дар луғат ва хусусиятҳои моделҳои истилоҳӣ ифода меёбанд. Омӯзиши истилоҳоти тиббӣ аз аҳамияти иҷтимоии ин соҳаи дониши марбут ба ҳифз ва таҳкими саломатии инсон ва тамоми ҷомеа вобаста аст. Омӯзиши ташаккул ва рушди забони тиб, истилоҳоти он ба мо имкон медиҳад, ки роҳҳои рушди илми тиб, робитаи онро бо дигар илмҳо, техника ва таърихи ҷомеа дарк намоем. Як қатор масъалаҳои махсусан, дар истилоҳоти даҳонпизишкӣ мавҷуданд бо хусусиятҳои муносибатҳои семантикии воҳидҳои луғавӣ дар ин системаҳои истилоҳӣ, аз қабili синонимия, антонимия, полисемия ва монанди ин алоқаманданд.

Муҳаққиқон ва донишмандони соҳаи истилоҳот дар бобати чигунагии мафҳуми истилоҳ меёрҳо ва талаботи мухталифиро пешниҳод намудаанд. Мо низ дар робита ба ин масъала фикру андешаи худро иброз намуда, хатмӣ будани ҷунин талаботҳоро дар нисбати истилоҳ лозим ва зарур мешуморем:

Ягонагии маъно дар истилоҳот, яъне истилоҳ новобаста аз соҳа бояд маънии ягона дошта бошад;

Аниқу дақиқ будани истилоҳ, яъне аз нигоҳи сохтори дастури ғалат набошад;

Истилоҳ ҳар чи бештар бояд саҳеҳ ва кӯтоҳ бошад;

Аз нигоҳи савтиёт хушоҳанг бошад, яъне хушоҳангии тарзи талаффуз дар истилоҳот хеле муҳим аст.

Ба фикру андешаи мо номи бемориҳо, ҳолати табиӣ ва нотабии бадан, номи ашёву моддаҳо, гиёҳҳои растаниҳои шифобахш, дарахтон, анвои шириниҳо ва хӯрданиҳо, калимаҳои маъноӣ, ки номи амалҳо ва василаҳои даҳонпизишкиро ифода менамоянд, ҳамчун ҷузъи таркибиву ҷудонопазирии маҷмуи истилоҳоти тиббии даҳонпизишкӣ бояд мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода шаванд.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммадиев, М., Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. -271 с.
2. Назарзода, С. Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот. Душанбе, 2003. -148с.
3. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. Душанбе -2014. - 370с.

4. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1995. – 176 с.
5. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. - Душанбе: «Эр-граф» 2019. 196 с
6. Мирзо Ҳасани Султон. Мушкилоти забони илм ва истилоҳот. Душанбе: «Дониш», 2015. -324 с.
7. Лотте Д. С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов / Д. С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: Наука, 1969. –119 с.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д. С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: АН СССР, 1961. –158 с.

ИСТИЛОҲОТИ ДАҲОНПИЗИШКӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба истилоҳоти даҳонпизишкӣ, мавҷеи онҳо дар забоншиносии муосир, мушкилоти онҳо ва роҳи истифодаи онҳо рафтааст. Истилоҳоти тиббӣ калимаҳои махсус буда, дар фаъолияти касбии мутахассисони соҳаи тиб серистеъмоланд. Тиб илмест оид ба табобати инсон, ки дорои ҳазорҳо калимаву ибораҳо аз истилоҳоти соҳаҳои дахлдори дигар илмҳо (биология, химия, физика, микробиология, радиология, генетика, антропология, психология, шабакаи интернетӣ ва ғайра мебошад. Таҷҳизотҳои муосири тиббӣ бо сарчашмаҳои зехнӣ ба таври истисноӣ мувофиқ буда, гуногунии консепсияҳои илмии ҷудогонае онҳоро инъикос менамояд.

Калидвожаҳо: забон, калима, дандон, даҳон, муосир, мушкилот, тибб, табобат, касбӣ ва ғайраҳо.

СТОМАТОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ И ИХ ПОЛОЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье говорится об устных медицинских терминах, их положении в современном языкознании, проблемах и способах их использования. Медицинские термины являются специальными словами и широко используются в профессиональной деятельности медицинских специалистов. Медицина – наука о лечении человека, содержащая тысячи слов и фраз из терминов соответствующих областей других наук (биологии, химии, физики, микробиологии, радиологии, генетики, антропологии, психологии, Интернета и др.). Современное медицинское оборудование уникально совместимо с интеллектуальными источниками и отражает многообразие отдельных научных концепций.

Ключевые слова. язык, слово, зубы, рот, современность, проблемы, медицина, лечение, профессионализм и многое другое.

STOMATOLOGIE TERMS AND ITS POSITION IN MODERN LINGUISTICS

Annotation. This article talks about oral medical terms, their position in modern linguistics, problems and ways of using them. Medical terms are special words and are widely used in the professional activities of medical specialists. Medicine is the science of human treatment, containing thousands of words and phrases from terms from relevant fields of other sciences (biology, chemistry, physics, microbiology, radiology, genetics, anthropology, psychology, the Internet, etc.). Modern medical equipment is uniquely compatible with intellectual sources and reflects the diversity of individual scientific concepts.

Keywords. Language, words, teeth, mouth, modernity, problems, medicine, treatment, professionalism and much more.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назаров Тавакал Айниевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва

фаронсавӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: rais-1988@mail.ru Телефон: (+992) 900-05-05-25.

Сведения об авторе: *Назаров Тавакал Айниевич* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., дотцент, заведующий кафедры немецкого и французского языков. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17 E-mail: rais-1988@mail.ru Телефон: (+992) 900-05-05-25

Information about the authors: *Nasarov Tavakal Ainiewitsch* – Tajik National University, Head of the department of German and French languages. Address: 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17 E-mail: rais-1988@mail.ru Phone: (+992) 900-05-05-25.

ПАЙВАНДИ АДАБИИ САЪДӢ ВА ГӚТЕ

Абубакров Ш. Ҷ. – муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии ДМТ

Дар адабиётшиносии тоҷик охири солҳои панҷоҳро ибтидои тадқиқи пайвандҳои адабии Шарку Фарб, пеш аз ҳама Ачаму Урупо бояд донист. Нахустин муҳаққиқи шуҳрати ҷаҳонии адабиёти мо на мутахассисони тоҷик, балки бегонагон донандагони забонҳои Шарқ буданд ва лафзҳои урупоӣён барояшон ошно. «Мақолаҳои Б. Невская ва В. П. Демидчик аввалин навидҳое буданд дар боби тадқиқи пайванди Ачаму Урупо дар илми адабиётшиносии мо». Дар мақолаи дуюмӣ на танҳо аз хусуси тарҷумаҳои газалиёти Ҳофиз ба лаҳистонӣ, балки оиди нахустин тарғибгарони урупоӣ шоири мо маълумоти муфассале оварда шудааст, ки минбаъд дар асарҳои адабиётшиносони тоҷик, «аз ҷумла дар рисолаи номзоди Р. Деҳотӣ қариб ба пуррагӣ иқтибос шуда буд»

Пайванди маънавии Саъдӣ ба адабиёти Олмонро, пеш аз ҳама, асари арзишманди ӯ-«Гулистон», ки ҷун ҷолибтарин ва арзишмандтарин таълифоти ӯ эътироф шудааст, муайян менамояд. Таърихи ин ҳодисаи адабиёти омӯхта, ба ҳулоса омадем, ки Саъдӣ ба муҳити адабии Олмон, пеш аз ҳама, ба воситаи тарҷума ворид шуда, ин омил дар раванди пайвандҳои адабии тоҷику олмон, таъсири мутақобил ва дорои афзоишҳои адабиётҳои ин ду халқ муассир будааст.

Таърихи дарки осори Саъдӣ ва тафсиру таҳлили он дар муҳити адабии Олмон, бахусус афкори адабии он, равишҳо ва савияҳои гуногун доштааст, олмониён бо ҳаёт ва осори ин нобигаи олмонӣ бо таъхир шинос шудаанд ва ин ошноӣ ба охири асри ҳаҷдаҳ ва нимаи аввали асри нуздаҳ рост меояд. Ин ошноӣ низ ба воситаи тарҷума ва нашри мақолаҳои муҳаққиқони олмонӣ сурат гирифта, моҳиятан чандон ғанӣ ва пурмоя мебошад.

Саъдӣ ва Гёте асарҳое нафису беҳтарин офаридаанд, ки намоиши авзои иҷтимоӣ ва ахлоқии асрро ба таври комил медахад ва ҳам, аз ин рӯ, бисёре аз ҳикоятҳои дostonҳои дархӯри авзои умумии онҳо аз аср пардохта шудаанд. Ин суҳанон барҳақанд. «Гулистон» ва «Девони ғарбӣ- шарқӣ»-и Гёте фақат барои муосирони нависандаҳо нигошта нашудаанд. Саъдӣ ва Гёте раваншиносии олимаком буда, панду андарзо ва ҳикоятҳои дostonҳои асарҳояшон барои наслҳои ояндаи инсоният ҳам мӯлҷар карда будааст. «Гап дар сари он аст, ки мавзӯ ва матлабҳои умумиинсонӣ доранд ва хусусияти ҷовидонаи башарӣ касб кардаанд». Аз ин рӯ, аксарияти он фикру андешаҳо ҳаргиз кӯҳна намешаванд ва дарозумрии «Гулистон» ва «Девони ғарбӣ- шарқӣ»-и Гёте ҳам, зоҳиран, дар ҳамин аст. Масалан, ҳикояҳои «Гулистон» ва он воқеаҳое, ки дар онҳо тасвир шудааст, аз ҳаёти воқеӣ нақл менамояд. Нависанда ҳаёти инсонро дар натиҷаи таҳқиқи рӯзгору рӯҳияи ҳуди инсон ба тасвир гирифтааст. Аз ин ваҷҳ, «Гулистон» аз асарҳои қабилӣ «Калила ва Димна», «Тӯтинома», ки зиндагони ва руҳонияти одамонро бо роҳи тамсил ифода кардаанд, тафовут дорад.

Дар чанд маврид ҳам, ки Саъдӣ ҳикоеъти тамсилӣ овардааст, матлаби ӯ фақат ба воситаи онҳо ифода наёфтааст. Ин ҳам муҳокимаҳо чунин маънӣ дорад, ки «Гулистон» дар навъи худ дар адабиёти тоҷик собиқа надорад. Ба ин тариқа, «Гулистон» ҳамчун як навъи асари бадеӣ аз ихтирооти фикру зеҳни Саъдист. Дар асарҳои баъдина дар пайравии «Гулистон» як силсила асарҳо таълиф гардид, ки беҳтарини онҳо «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Хористон»-и Маҷдуддини Ҳофиз ва «Парешон»-и Ҳабиби Кони ва «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-Гёте мебошанд. Дар айни ҳол адиб, олим ва маорифпарвари намоёни ҳиндустон Алтоф Ҳусайни Холӣ дар «ҳаёти Саъдӣ» ном китобаш «Гулистон»-ро ба ин асарҳо муқоиса намуда гуфтааст: «Кутубе чанд ба тарзи «Гулистон» навишта шудааст, ки сетои онҳо қобили таваҷҷӯҳ аст: яқум, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, дуҷум, «Хористон»-и Маҷдуддини Ҳофиз ва, сеҷум, «Парешон»-и Ҳабиби Қонии Шерозӣ. Муқобилаи инҳо бо «Гулистон» монанди моҳу шамъ бо хуршед аст». Ин ҷо аз рӯйи, инсоф бояд иқрор шуд, ки ин се асар барои муосирони ҳамон мартабаву мақом ва аҳамиятро молик буданд, ки «Гулистон» барои ҳамзамонони Саъдӣ. Ин муаллифон мавзӯи «Гулистон»-ро тавсия доданд ва бо тақозои муҳити иҷтимоӣ, вазъи ахлоқӣ ва сабки адабии асри худ асарҳои оригиналӣ офариданд. Ин асарҳо, низ дар қатори «Гулистон» дар замони худ шухрати калон пайдо карда буданд, хонандаву эътиқотмандони бисёре доштаанд ва аз ҳикоеъту тамсилот ва панду андарзҳои ин китобҳо низ наслҳои баъдина зиёда масал задаанд.[5; 1999,11,12]

Солҳои ҳафтодуми асри бистро бояд давраи комилан нави таҳқиқ, тарҷума ва арзёбии ҳаёт ва осори шоири олмонӣ шинохт. Ҳарчанд мақолаҳо ва матнҳои дар ин давра ба чоп расида бештар хусусияти тақвимӣ доштанд, вале бо фарогирии мавод, таҳлил ва натиҷагирӣҳои судманд тафовут доштанд. Яъне умқи назар ва паҳноӣ фарогириӣ нисбат ба осори Гёте ба сӯйи беҳӣ тағйир ёфта буд. Хусусияти дигари фарқноки ин давра аз он иборат аст, ки ҳамзамон бо таълифотҳои донишмандони тоҷик, мақолаҳо ва гузоришоте, ки донишмандони эронӣ эҷод намуда буданд, баргардон ва нашр карда шуданд, ки бешак дар раванди шаклгирии афкори адабии тоҷик нисбат ба Гёте бевосита ёри расонидаанд.

Яке аз масъалаҳои бунёдии «Девон» вачҳи иштироки Гёте ва Ҳофиз, Гёте ва Саъдӣ, Гёте ва Мавлавӣ дар имтизочӣ ғарбию шарқӣ ва масоили ахлоқ аз дидгоҳҳои тозаӣ афкори адабии тоҷик дар шинохти Гёте ва рӯҳи ғарбию шарқии ӯ буд. Мақолаҳои Муҳаммад Ҳаддодӣ, Нусратхон Аҳмедов, Шарифҷон Тоҷибоев ва дигарон аз ҳамин хусус баҳс мекунад.[10; с.160]

Хушбахтона, дар ин зина афкори адабии тоҷик ба кашфи нуқтаҳои муҳим, ки Гётеро дар уручи андеша бо Ҳофиз, Саъдӣ ва Мавлавӣ ҳамрадиф дидаанд, даст ёфт. Дар ин биниш омезиши руҳи ғарбию шарқӣ, ҳамчунин вачҳи ихтилоф миёни Гёте ва ҳамтоёни шарқиаш ҷойгоҳи хос дорад.

АДАБИЁТ

1. Шарифов Н. Теологические взгляды И.В. Гёте в «Западно-Восточном диване» (Дар китоби Румӣ-Гёте: Муқолаҳои фарҳангӣ) -Хучанд, 2007. - с. 273
2. Шарифов Н. Теологические взгляды И.В. Гёте в «Западно-Восточном диване» (Дар китоби Румӣ-Гёте: Муқолаҳои фарҳангӣ) -Хучанд, 2007. - с. 273
3. Гёте. Девони Шарқӣ. Тарҷумаи Шучоуддини Шифо. -Техрон, 1328 (ш.). – с. 28-29
4. Гёте. Девони Шарқӣ. Тарҷумаи Шучоуддини Шифо. -Техрон, 1328 (ш.). – с. 29
5. Гёте И.В. Аз «Девони ғарбиву шарқӣ». -Хучанд, Нури маърифат, 2007. - 401 с.
6. Гёте И. В Девони Шарқӣ. Тарҷумаи Шучоуддини Шифо. -Техрон, 1328- 161с.
7. Гёте И.В. Ноқомҳои Вертери ҷавон. Шарҳе ба «Девони ғарбӣ ва шарқӣ», - Душанбе, «Адиб», 1996. – 185 с.
8. Гёте И.В. Девони ғарбӣ-шарқӣ. Тарҷума ва пешгуфтори Куруши Сафавӣ. Т., 1380 (ш.). - с. 1-40.
9. Гёте И.В. Ба Ҳофиз. Тарҷумаи С Ҳалимшо //Маориф ва маданият, 1959,12 декабр
10. Schmidt F. M.Über Rudruk's Reise von 1253 – 55.- Berlin, S.75.

ПАЙВАНДИ АДАБИИ САЪДӢ ВА ГЁТЕ

Дар фишурдаи мазкур сухан дар бораи пайванди адабии ду нобиғағони шарку ғарб Саъдӣ ва Гёте меравад. Саъдӣ ва Гёте асарҳое нафису беҳтарин офаридаанд, ки намоиши авзои иҷтимоӣ ва ахлоқии асрро ба таври комил медиҳад ва ҳам, аз ин рӯ, бисёре аз хикоёту дostonҳои онҳо дархӯри авзои умумии онҳо аз аср пардохта шудаанд.

Пайванди маънавии Саъдиро ба адабиёти Олмон, пеш аз ҳама, асари арзишманди ӯ-«Гулистан», ки чун ҷолибтарин ва арзишмандтарин таълифоти ӯ эътироф шудааст, муайян менамояд.

Калидвожаҳо: адабиёт, тадқиқот, тарҷума, пайванди адабӣ, муқолама, фарҳанг

ЛИТЕРАТУРНАЯ СВЯЗЬ СААДИ И ГЕТЕ

В данной статье речь идёт о литературной связи двух гениев Востока и Запада Саади и Гете. Саади и Гете создали самые изящные и лучшие произведения, прекрасно показывающие общественное и нравственное настроение века.

Духовная связь Саади с немецкой литературой определяется, прежде всего, его ценным произведением «Гулистан», признанным его самым интересным и ценным произведением.

Ключевые слова: литература, исследование, перевод, литературная связь, диалог, культура

LITERARY RELATIONSHIP BETWEEN SAADI AND GOETHE

This article is about the literary connection between two geniuses of the East and West, Saadi and Goethe. Saadi and Goethe created the most elegant and best works, perfectly showing the social and moral mood of the century, and therefore many stories associated with their general mood were written from the century.

Saadi's spiritual connection with German literature is determined, first of all, by his valuable work "Gulistan", recognized as his most interesting and valuable work.

Keywords: literature, research, translation, literary connection, dialogue, culture

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абубакров Шохин Ҷумаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** schohin_1988@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-58-84-70.

Сведения об авторе: *Абубакров Шохин Джумаевич* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** schohin_1988@mail.ru **Телефон:** (+992) 935-58-84-70.

Information about the authors: *Abubakrov shohin jumaevich* – Tajik national university, Senior of the department of German and French languages, **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** schohin_1988@mail.ru **Phone:** (+992) 935-58-84-70.

ТАФОВУТИ ПЕШОЯНДҶОИ ЗАБОНИ ФАРОНСАВИ БО ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Ибрагимов А. – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии ДМТ

Пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ яке аз хиссаҳои ёридиҳандаи нутқ мебошанд, ки дар байни аъзоёни ҷумла муносибатҳои гуногуни грамматикиро иҷро намуда, ҳамчун калимаҳои мустақилмаъно хизмат мекунанд.

Забоншинос Ч. Лайонз чунин мешуморад, ки агар забон ҳам флексия ва ҳам пешоянд дошта бошад, пас, аввали одатан вазифаи абстрактӣ ва дуюмӣ вазифаи

мушаххастарро ичро мекунад (4,322). Дар илми забоншиносӣ оид ба маънои пешояндҳо ақидаҳо гуногунанд. Бархе аз забоншиносон бар ин назаранд, ки пешояндҳо танҳо маънои грамматикӣ доранд, яъне вазифаи тобеъкунандаро байни калимаҳо ва аъзои ҷумла ба амал меоранд. Ба ақидаи баъзе забоншиносони дигар, пешояндҳо танҳо вазифаи синтаксисӣ дошта, аз маънои луғавӣ маҳруманд. Ба ин нуктаи назар, маънои пешояндҳо наметавонад луғавӣ бошад, яъне воқеияти объективиро бевосита инъикос менамоянд, зеро пешояндҳо равандҳо, предметҳо, аломатҳои воқеиятро номбар намекунад ва предметҳои берунзабониро не, балки калимаҳоро мепаївандад (7, 272).

Пешояндҳои à, de, dans ба монанди пешояндҳои забони тоҷикӣ вобаста ба мазмун ва мавқеашон бо пешояндҳои гуногун тарҷума мешаванд: – Додар, шумо магар, ба ман кор доред? – гуфта пурсид (1, 21). – Mon frère, avez-vous quelque chose à me demander ? (8, 63). ...дар вақти муайян ошашро тайёр мекунад... (1, 40). ...il prépare le pilaf à l'heure (8, 80).

Пешоянди ба дар забони тоҷикӣ аслан муносибатҳои масоҳагиро ифода карда, барои нишон додани предмет, шахс ва ё ҷой, ки амал ба сӯйи он равона шудааст, кор фармуда мешавад.

Муносибатҳои масоҳагӣ, ки ба воситаи пешоянди ба ифода мегарданд:

Ба сӯйи предмет ва ё ба ҷойе равона шудани амал:

– Як сари қадам ба ҳавлии ман биёед. – гуфт ӯ (1. 63).

– Je vous en prie de venir chez moi, dit-il (8. 103).

– Кори ман ин аст, ки шумо як сари қадам ба деҳаи Розмози тумани Вобканд рафта меоед (1. 63).

Je vous demande de faire un voyage dans le kichlak Rosmoze du district de Vabkent (8.104).

Дар вақти ба Галаосиё расидани ман, ки аз Бухоро як фарсах масофат дорад, аср шуда ба фуру рафтани офтоб як соат монда буд (1. 66).

Lorsque j'arrivai au kichlak Galia-Ossiyo, distant de huit kilomètre de Boukhara, la nuit tombait (8. 108).

Чи тавре, аз мисолҳои матни асл ва тарҷумаи онҳо дида мешавад, пешоянди ба дар забони фаронсавӣ бо пешояндҳои chez (chez moi), dans (dans le kichlak) ва артикли омехтаи au (au kichlak Galia-Ossiyo), ки аз пешоянди à ва артикли le таркиб ёфтаанд, тарҷума шудааст. Ҷумлаи аср шуда ба фуру рафтани офтоб як соат монда буда шакли la nuit tombait тарҷума шудааст. Вале тарҷумаи дурусти la nuit tombait шаб фаро расид мебошад.

Новобаста аз ин, пешоянди ба ва муодилҳои фаронсавии он ба ҷойе равона шудани амалро нишон медиҳанд.

Самт ва сӯйи амали равонашударо нишон дода, ба предмет расидани предмети дигарро мефаҳмонад:

Сартарош чор даҳан гап зада як бор покуро ба санг зада охир теғро мувофиқи табъаш тез кард... (1. 11).

Pendant ce temps, le coiffeur qui après trois ou quatre paroles, passait chaque fois son rasoir sur la pierre à aiguiser, acheva enfin de l'affûter et de l'aiguiser (8. 54).

дасти равшанолудаширо ба маҳсии худ молида пок карда, аз ошхона баромада рафт (1. 44).

se leva aussitôt de sa place, et, après avoir essuyé ses mains graisseuses sur son pantalon, continua son chemin (8. 85).

Дар ин мисолҳо пешоянди ба дар забони фаронсавӣ пешоянди sur-ро ҳамчун муодил (ба санг - sur la pierre, ба маҳсии худ - sur son pantalon) қабул кардааст. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки дар мисоли дуҷумла ибораи ба маҳсии худ ҳамчун sur son pantalon (ба шими худ) тарҷума шудааст. Пешоянди ба (sur) дар ин мисолҳо сӯйи амали равонашударо нишон дода, ба предмет расидани предмети дигарро мефаҳмонад

Нигаронидани амал ба дохили предмет ва ё ҷой:

Мо аз зина ба роҳрав фурумада аз он ҷо ба кӯча баромадем (1. 58).

Nous sortîmes dans la rue (8. 99).

Мо ба ҳавлии ӯ даромадем (1. 62).

Nous entrâmes dans la cour de sa maison (8. 103).

Ман баъд аз хондани хутба даҳлезии меҳмонхона рафта аз хурчин чойро оварда ба пеши Арбоб мондам ва ба Зарафшон фуру рафтано накл карда, ба самоворчи додани як қисми чойро ба вай часпондам (1. 75).

Après l'avoir lue, j'allai dans l'antichambre, sortis le thé du sac et le posai devant le maître, y ajoutant mon histoire : comment j'étais tombé dans le Zérafchan, comment j'avais été obligé de donner une partie du thé à l'aubergiste (8. 116).

Пешоянди ба дар ин чо нигаронида шудани амалро ба дохили чой, макон (ба кӯча, ба ҳавлии ӯ), нишон дода, дар забони фаронсавӣ бо пешоянди dans (dans la rue, dans la cour, dans l'antichambre, dans le Zérafchan) истифода шудааст.

Аммо саройбони қави ҳайкале, ки чӯбдасти ғафсу дарозеро ба даст дошт, касеро ба он чо намегузошт (1. 149).

Je ne parvins pas à pénétrer dans la cour du dépôt, car devant la porte se trouvait le concierge qui ne laissait entrer personne (8. 138).

Аз ин мисол аён мегардад, ки ҳангоми нигаронидани амал ба дохили предмет ва ё макони пешоянди ба на танҳо бо пешоянди dans, балки бо пешоянди à (à pénétrer) мавриди тарҷума қарор гирифтааст.

Равона шудани амал ва ё чой гирифтани предмет ба сатҳ ва ё ба болои чизе: ман рафта ба лаби суфачаи сартарошхонае, ки Қоришкамба он чо даромада буд, нишастам (1. 8). je m'assis sur le remblai devant la boutique de coiffeur où était entré Kori-Ichkamba (8. 51).

Қоришкамба ба сари дӯкони як чинифуруш поҳои худро ба замин овезон карда бар лаби суфачаи пеши он дӯкон нишастааст... (1. 14).

Là, enfin, j'aperçus Kori-Ichkamba, il était assis sur une petite soufa, devant le magasin d'un des marchands de porcelaine (8. 57).

Дар ҳамин вақт як нонфуруш, ки ба сараш як сабад ва ба дасташ як сабади дигар пури нон буд,... гузаштан гирифт (1. 14).

En ce moment passa un vendeur de galettes, portant le panier sur sa tête et criant à voix forte (8. 57).

Дар мисолҳои якум ва дуум пешоянди ба дар тарҷумаи фаронсавӣ бо пешоянди devant ва дар мисоли сеюм бо пешоянди sur ифода ёфтааст. Пешоянди ба ва муодилҳои он (devant, sur) равона шудани амал ва ё чой гирифтани предметро ба сатҳ ва ё ба болои чизе (ба лаби суфача - devant la boutique, ба сари дӯкон - devant le magasin, басараш - sur sa tête) нишон медиҳад.

Муносибатҳои ғайримасоҳагӣ, ки ба воситаи пешоянди ба ифода мегарданд:

Сӯй ва майли амал ба шахс:

– «Ман, – гуфт ӯ, – ба Насруллобои дегфуруш... даҳ сол ба тарзи шогирди хизмат кардам (1. 27).

– J'ai servi, dit-il, pendant dix ans chez Nasroulla – bai, « le marchand de chaudrons » (8. 69).

Як бача мушташро баланд бардошта ба сари ӯ маҳкам зад, аммо худаш «воҳ-воҳ дастакам» гӯён мушташро ба даҳонаш бурд... (1. 91).

Un garçon le frappa fortement de son poing sur la tête, mais aussitôt il porta sa main à sa bouche... (8. 132).

Чунонки аз ин мисолҳо аён мегардад, пешоянди ба муносибатҳои ғайримасоҳагиро ба монанди сӯй ва майли амал ба шахс (ба Насруллобои дег фуруш - chez Nasroulla – bai, ба сари ӯ - sur la tête, ба даҳонаш - à sa bouche) нишон дода, дар забони фаронсавӣ бо пешояндиҳои chez, sur ва à тарҷума гардидааст.

Хоҳиш, орзу, майл ва инчунин муносибати ин мақсад ва таъинотро ифода мекунад:

...пули онҳоро рӯзе чанд бор дар хариду фуруши худ кор фармуда, чаллонда, ба манфиати худ фоидаи барзиёд ёбед! (1. 17).

...vous voulez garder quelque temps l'argent afin de le faire fructifier... (8. 60).

– Ба ҳисоби аберааш як хӯрок гулқанд марҳамат кунед! – гуфт (1. 20).
– *Soyez assez aimable pour me donner un morceau de goulkande rose...* (8. 62).
Акнун мебоист ман ба зудӣ ба хонаи ӯ мерафтам (1. 34).
Il ne me restait plus qu'à me rendre chez lui et à le voir (8. 75).

Дар мисоли якум пешоянди ба бо пешоянди de ифода шуда, муносибати ин мақсадро ифода мекунад. Дар мисоли дуюм пешоянди ба хоҳишро ифода мекунад, вале ибораи ба ҳисоби аберааш дар тарҷума партофта шудааст. Дар мисоли сеюм бошад, ибораи ба зудӣ низ дар тарҷумаи забони фаронсавӣ истифода нашудааст.

Мувофиқат ва монандӣ доштан, инчунин ҳамроҳ будан:
агар риши калони гулии монанди алафи ганда дарав ба ҳам печидаашро... тарошида мепартофтанд, сару тани ин одам ба ишкамбаи ҳолӣ карданашудаи шутур монандӣ пайдо мекард (1. 9).

Si on avait pu couper ses cheveux trop longs, raser sa barbe épaisse, longue et large, et enlever ensuite tous ses habits, Kori-Ichkamba tout entier, aurait eu l'air d'un gigantesque estomac sorti d'un chameau fraîchement écorché... (8. 55).

Булбулон баъд аз қадре ором истода ба нағмасарои мо гӯш додан мувофиқи ҳавое, ки мо менавохтем, ба чаҳчаҳзани даромаданд (1. 28).
Les rossignols se mirent à écouter notre musique. L'ayant saisie, ils se mirent à nous suivre (8. 70).

Дар мисоли якум пешоянди ба бо пешоянди de (d' – пеш аз садонок) ифода ёфта, монандӣ доштан, ҳамшабеҳ буданро нишон медиҳад. Дар мисоли дуюм пешоянди ба дар забони фаронсавӣ бо пешоянди à тарҷума шуда, мувофиқат ва инчунин ҳамроҳ буданро ифода мекунад.

Тобиши дигари ин маъно нарх, андозаро фаҳмондан аст:

Охир, шумо аз ман хоҳиш карда будед, ки тоқияхотонро ба харидорҳои беруна ба нархи яккафурушӣ – бо нархи баланд фурухта диҳам (1. 17).

Vous voulez que je vende vos calottes à des acheteurs au prix de détail (8. 60).

Чи тавре, ки дар ин мисол дида мешавад, пешоянди ба маънои нархро мефаҳмонад ва дар тарҷумаи фаронсавӣ бо артикли омехтаи au (пешоянди à+артикли муайянии le) мавриди истифода қарор гирифтааст.

Предмети сабабгори амал ва ҳолатро нишон медиҳад:

Аммо ҳокимҳо ба ин суханони Қоришкамба танҳо механдиданд (1. 155).

Mais les Khakims se moquèrent de Kori-Ichcamba et rejetèrent sa plainte (8. 146).

– Дастори шумо ба сабаби ба замин афтодан аз хок ҳеч зарар намедид, – гуфт сартарош (1. 10).

– *Oh ! la poussière n'aurait fait aucun mal à votre turban, répondit le coiffeur* (8. 53).

Пешоянди ба дар мисоли аввал бо пешоянди de (de Kori-Ichcamba) ва дар мисоли дуюм бошад, бо пешоянди à (à votre turban) тарҷума шуда, предмети сабабгори амал ва ҳолатро нишон медиҳад

Пешоянди ба барои нишон додани воситаи иҷро ва тарзи амал кор фармуда мешавад:

Аз қисаи як-дуи онҳо намаки кӯфтаи ба латта баста баромад (1. 13).

On trouva chez deux d'entre eux de sel fin, noué dans un chiffon (8. 18).

Ба охистагӣ аз ҷояш хеста, лангон-лангон ба таги дар омада, даррокушод (1. 14).

Le Khalifa se leva avec précaution de sa place, s'en approcha en boitant, l'ouvrit, sortit le premier... (8. 18).

Дар мисоли якум пешоянди ба дар забони фаронсавӣ бо пешоянди dans ифода ёфтааст. Дар мисоли дуюм бошад, он бо ёрии пешоянди avec тарҷума гардидааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки пешоянди avec дар забони фаронсавӣ аслан бо пешоянди бо мувофиқ меояд.

Агар дар забони тоҷикӣ пешояндҳои аз, ба, дар серистеъмол бошанд, дар забони фаронсавӣ пешояндҳои à, de, dans он вазифаро иҷро мекунанд.

Аз рӯйи вазифаи аввалиндараҷаи худ пешояндҳои забони фаронсавӣ ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

- 1) локалӣ, яъне маконӣ (ки аксариятро дар бар мегирад): à, de, contre, dans, en, devant, derrière, entre, parmi, chez, pour, sous, vers, hors (камистеъмол аст);
- 2) замонӣ: après, avant, depuis, dès, durant, pendant;
- 3) муносибатҳои предметро ифодакунанда: sans, avec, envers, par;
- 4) муносибатҳои мантиқиро ифодакунанда: hormis, sauf, outre (истисно), malgré (муқобилгузорӣ), selon, suivant (мувофиқӣ).

Пешояндҳои à, de, dans дар забони фаронсавӣ серистеъмол буда, ба гурӯҳи пешояндҳои локалӣ (маконӣ) дохил мешаванд. Онҳо пешояндҳои қадимае мебошанд, ки аз забони лотинӣ сарчашма гирифтаанд.

Ҳангоми таҳлили ҷумлаҳо аён гардид, ки пешояндҳои ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони фаронсавӣ на як, балки якчанд муодил доранд, ё ин ки пешояндҳои забони фаронсавӣ баъзан дар тарҷума бо бандаки изофии –и ё бидуни пешоянд мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар ташаккули такомули пешояндҳои забони фаронсавӣ пешояндҳои забони лотинӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад, зеро бидуни онҳо моҳияти дигаргунӣ дар роҳи инкишофи пешояндҳои забони фаронсавӣ дарк кардан ғайриимкон аст.

Пешояндҳои серистеъмоил забони фаронсавӣ ва тоҷикӣ инҳо мебошанд:

А - ба, après – баъд аз, avant – пеш аз, avec – бо ҳамроҳи, chez – дар назди, concernant – дар (аз) хусуси, дар (аз) бобати, contre - зидди, dans - дар, de - аз, depuis –дар муддати, дар тулӣ, derrière – дар паси, dès - аз, devant –дар назди, en - дар, entre – дар байни, envers – бо муносибати, hormis– ба ғайр аз, hors– берун аз, jusque - то, malgré –нигоҳ накарда, moyennant – бо ёрии, nonobstant – назар ба, outre – аз болои, ғайр аз, par – ба воситаи, parmi - байни, pendant - муддати, pour - барои, près - назди, sans - бе, sauf –ба ғайр аз, selon – вобаста ба, мувофиқи, sous – дар зери, suivant - мувофиқ, sur – дар болои, touchant – дар (аз) хусуси ва ғайра.

Маълумоте, ки дар мақолаи мазкур дар хусуси тафовут ва монандии пешояндҳои забони фаронсавӣ бо забони тоҷикӣ таҳқиқ шуда, аст бо имкони баррасии минбаъдаи масъалаи мазкур дар оянда асос хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Марги судхӯр (қисса). – Душанбе, «Адиб», 2010, 220 с.
2. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Л., 1977.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1977 – 187 с
4. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. - М.:
5. Маҳмудов Д. Шоев М. Сангинов Ф. Забони фаронсавӣ (Морфология ва синтаксис). – Душанбе: Олами китоб, 2009. - 123с.
6. Махмадов Дж.Ш. К вопросу о способах выражения ирреальности в таджикском и английском языках// Вестник Таджикского национального университета. - 2017 - № 4/2. - С.57-60.
7. Сабанеева М.К., Щерба Г.М. Историческая грамматика французского языка / М.К. Сабанеева, Г.М. Щерба. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1990. - 272 с.
8. Sadridin Aini. La morte d'usurier. P., 1957.

ТАФОВУТИ ПЕШОЯНДҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БО ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Пешояндҳои асли дар забони тоҷикӣ як системаи мураккаби синтаксисро маъноиро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи сохти морфологиашон ба сода ва таркибӣ ҷудо мешаванд. Пешояндҳои аз, ба, дар ба гурӯҳи пешояндҳои аслии сода дохил мешаванд.

Дар забони фаронсавӣ низ пешояндҳо ба ду гурӯҳ, яъне сода ва таркибӣ тақсим мешаванд. Пешояндҳои à, de, dans ба гурӯҳи пешояндҳои сода ҳамроҳ мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ пешояндҳои гуногун мавҷуданд, ки ҳар яке аз онҳо хусусиятҳои хешро доро мебошанд. Тафовут ва монандии пешояндҳои забонҳои

муқоисашаванда ба он оварда расонид, ки мо онҳоро дар мақолаи мазкур таҳқиқ намуда ақидаҳои илмӣ ҳешро баён созем.

Калидвожаҳо: тафовут, монандӣ, пешоянд, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ.

РАЗЛИЧИЕ ПРЕЛОГОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА С ФРАНЦУЗСКИМ ЯЗЫКОМ

Исходные предлоги в таджикском языке образуют сложную систему синтаксиса и значения. По морфологическому строению они делятся на простые и сложные. Предлоги аз, ба, дар относятся к группе исходных простых предлогов.

Во французском языке предлоги также делятся на две группы: простые и составные. Предлоги à, de, dans входят в группу простых предлогов.

В таджикском и французском языках существуют разные предлогов, каждый из которых имеет свои особенности. Сходство и различие предлогов сопоставимых языков побудили нас исследовать их в этой статье и выразить наши научные взгляды.

Ключевые слова: сходство, различие, предлог, таджикский язык, французский язык.

SIMILARITY OF PREPOSITIONS OF THE TAJIK LANGUAGE WITH THE FRENCH LANGUAGE

The original prepositions in the tajik language form a complex system of syntax and meaning. According to the morphological structure, they are divided into simple and complex. The prepositions аз, ба, дар belong to the group of initial simple prepositions.

In french language, prepositions are also divided into two groups: simple and compound. The prepositions à, de, dans are included in the group of simple prepositions.

In tajik and french languages, there are different prepositions, each of which has its own characteristics. Differences and similar prepositions of comparable languages prompted us to explore them in this article and express our scientific views.

Keywords: similarity, difference, preposition, tajik language, french language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ибрагимов Акбаршоҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳӣ забони олмонӣ ва фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** akbarchoh@bk.ru

Сведения об авторе: *Ибрагимов Акбаршоҳ* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17 **E-mail:** akbarchoh@bk.ru

About the Authors: *Ibragimov Akbarshoh* – Tajik National University, assistant of the Department of German and French. **Address:** 734025 Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** akbarchoh@bk.ru

МОДАЛЬНЫЙ ГЛАГОЛ KÖNNEN В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.

Рузиматова М. М. – ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков ТНУ

Способом выражения модальности в таджикском и немецком языках считаются модальные глаголы, выражающие связь между субъектом и действием, то есть отношения, сообщаемого к действительности.

Модальность выражена с помощью грамматических и лексических средств. Категория модальности изучена в огромном количестве работ, однако самое распространенное определение модальности состоит в том, что данная категория раскрывает связь сообщения с точки зрения сообщаемого с реальностью.

М. М. Косымова об отношениях модальности и наклонения утверждает, что «модальные отношения имеют тесную связь с наклонениями глагола. Различные нюансы смысла модальности реализовываются как раз посредством наклонения глагола».

В. В. Виноградов, рассуждая о семантике глагола, отмечает, что она является более емкой и гибкой, чем у остальных грамматических категорий

Данное свойства глагола находится в прямой зависимости от специфики от грамматического строя глагола. По своему лексическому смыслу модальные глаголы многозначны. Т. А. Барбаш, в связи с этим отмечает, ассоциацию различных знаний модальных глаголов с их грамматическими категориями.

Конструкции с модальным глаголом тавонистан в таджикском языке с выражением возможности совершения действия и способы их передачи в немецком языке. Глагол тавонистан в современном таджикском языке относится модальных, глаголом по лексическим смыслом, выражающим возможность или невозможность совершения действия главного глагола.

С точки зрения функциональности модальный глагол тавонистан служебный, поскольку не обозначает действия, а только выражает модальные отношения между субъектом и действием.

Итак, модальный глагол тавонистан многозначен, образуя по причине своей многозначности различные семантические поля модальных смыслов с прочими средствами, выражающих модальность (см. Барбаш 1983, 200)

Неспрягаемые формы являются непредикативной формой подсистемы глагола, не имеющей лица, времени и наклонения. К данной подсистеме относятся инфинитив, причастия настоящего, настояще-будущего и прошедшего времени.

Примеры передачи подобной конструкциям на немецком языке. Ja, ich fühle und darin darf ich meinem Herzen trauen, dass sie darf ich, kann ich den Himmel in diesen Worten aussprechen?-dass zu mich liebt (J W Goethe) Die Leiden des Jungen Werthers) Оре, ман хис мекунам, ки дар ниҳонхонаи дилам бовар дорад, ки вай худоё ҷасорат пайдо карда метавонам, ки ин суҳанҳои ширину лаззатбахшро бигӯям, ӯ маро дӯст медорад. (Иохан Волфганг Гёте. Нокомиҳои Вертери ҷавон).

Грамматическая специфика модальных глаголов отражена в рамках категории лица и число, вопросительных и отрицательных форм, безличных предложением в их месте в структуре глагольных конструкций.

В таджикском языке категория лица и числа являются грамматической категорией, выраженной флективным способом, с помощью специальных глагольных окончаний одновременно выражающих лицо и числа. Таким образом, это категория с помощью личных глагольных окончаний имеют выражение модальном глаголе тавонистан. Личные окончания глагола –ам, -й, -ад, -ем, -анд, непосредственно примыкают к временным формам глагола-модификатора.

1. Дар ин кор ту ба ман нағз ёри дода метавонӣ. (Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро)

2. Моламон мусодира шуда бошад ҳам, як меҳмонро гуселонида метавонем. (Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро)

Примеры передачи на немецком языке. Ich dachte wahrscheinlich nicht dran, dass du von ähnlicher Meinung sein könntest. Und im Grunde hast du recht (J. W. Goethe. „Die Leiden des jungen Werthers) Шарҳе ба “Девони ғарбӣ ва шарқӣ“ Дар ҳақиқат ҳеҷ фикр накардаам, ки ту ҳам дорои чунин ақида буда метавонӣ. Аслан ҳақ ба ҷониби туст. (И.В.Тӯте Нокомиҳои Вертери ҷавон)

По результатам анализа грамматических особенностей модального глагола выступают как сложные модальные сказуемые морфологически-дефектные, функционально-служебные. Сочетаясь с глаголами, они не имеют спряжения по лицам и числам и используются в препозиции к главному глаголу, при этом модальный глагол может находиться в отдалении от главного глагола.

ЛИТЕРАТУРА

1. Косымова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи настри асри 11 – Душанбе; Ирфон 1976-137с
2. Барбаш Т.А. грамматика английского языка.- М. Высшая школа 1983 -200с
3. Будагов Р.А Введение в науку о языке. -М: уч. педг. из,1958-436с
4. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке М. наука 1975-725с
5. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. қисми 1-Душанбе; Дониш, 1985-385с
6. Ермолаева Л.С Система средств выражения модальности в современных германских языках. Автореферат к.ф.н. М.1964 с 1-5

ФЕЪЛИ МОДАЛИИ KÖNNEN ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Мақолаи зерин ба як қатор масъалаҳои умумии забоншиносӣ равона карда шудааст. Масъалаҳои ба миён гузошташуда имконият доранд, ки объекти шавку ҳаваси амиқи илмӣ гарданд. Дар натиҷаи таҳқиқот бо мақсади ба низом даровардани равандҳои грамматикӣ ҳулосаҳои забонӣ ва омӯзиши сатҳи забонӣ дар заминаи дигар забонҳо бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: категория, модалият, тасриф, маъно, сохт, имконият.

МОДАЛЬНЫЙ ГЛАГОЛ KÖNNEN В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Поднятые проблемы имеют возможность стать объектом более глубокого научного интереса. В результате исследования созданы в целях систематизации процессов и выводов грамматикализации пока не изученных разрядов языковых единиц, исследования уровня их грамматикализации на базе других языков.

Ключевые слова: Категория, модальность, наклонения семантика, конструкция, возможность.

MODAL VERB KÖNNEN IN THE TAJIK LANGUAGE AND WAYS OF USING THEM IN GERMAN

This Article touched a number of general linguistic and specific problems raised have the opportunity to become the object of deeper scientific interest. As a result of the study of systematizing the processes.

Keywords: category, modality, mood, semantics, construction, possibility.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рузиматова Марҷона Махсудҷоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 200-01-01-43.

Сведения об авторе: *Рузиматова Марҷона Махсудҷоновна* – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 200-01-01-43.

Information about the author: *Ruzimatova Marjona Machsudjonovna* – Tajik National University, assistant at the university department of German and French languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 200-01-01-43.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА ИДИОМАҶО ДАР ЗАБОНҶОИ МУҚОИСАВӢ

Талабов Т.С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавии ДМТ

Зарбулмасалу идиомаҳо аз ҷониби забоншиносони ҷи ватаниву ҷи хориҷӣ мавриди тадқиқи гусастарда қарор гирифтаанд. Масъалаи таърифи ягонаи ин истилоҳ дар ҳама давраи замон бахсталаб буд ва то ин дам дар сарчашмаҳо дарёфти як таърифи муайян дар бобати ин воҳидҳои забон душвор аст.

Дар адабиёти илмӣ таърифи истилоҳии зарбулмасалу идиома маъмул аст. Масъалаи таъриф ва таъини марзи зарбулмасалу идиомаҳои забони олмонӣ асосан дар қорҳои забоншиносони олмон ба монанди Ф. Зайлер, В. Мидер, Л. Рёрих, А. Д. Райхштейн, Х. Бургер, П. Гржибек, Б. Вотьяк мавриди таҳлилу тадқиқ гашта, умумият ва фарқи мафҳумҳои мазкур дар забонҳои гуногун то андозае муайян карда шудаанд. Аз тадқиқоти дар ин замина анҷом шуда бармеояд, ки дар байни зарбулмасалу идиома худуди катъӣ гузоштан душвор аст, зеро суханҳои маҷозӣ ҳам гоҳо ба маънои аслии худ меоянд ва ибораҳои рехтаи бемаҷоз бошанд, дар мавридҳои муайян маънои маҷозӣ пайдо карда метавонанд. Бесабаб нест, ки мутахассисон зарбулмасалу идиомаҳоро аксар вақт якҷоя қор мефармоянд ва онҳоро чун синоним қаламдод мекунанд.

Зарбулмасалу идиомаҳо аз рӯи аломатҳои муайян бо фразеологизмҳо рақобатдоранд. Ҳам зарбулмасал ва ҳам идиомаҳо аз ҷиҳати сохтор рехтаву устувор буда, ба худ маънои маҷозӣ касб карда, вирди забон гашта, дар қолабҳои рехтаи худ истеъмоли мешаванд. Вале иборати фразеологӣ воҳиди луғавӣ буда, мафҳумро мефаҳмонад ва аз ҷиҳати сохт ибора мебошад. Зарбулмасал бошад, жанри бадеист, фикри томо ифода мекунад ва аз ҷиҳати сохт чумла аст. Зарбулмасал чумлаи рехтаю суфтаи муъҷазест, ки маъноҳои амиқи ҳақимона дорад, тобишҳои гуногуни маҷозӣ мегирад ва дар нутқ ба таври тайёр истеъмоли мешавад.

Дар забоншиносии олмонӣ истилоҳ ва мафҳумҳои "Sprichwort" (зарбулмасал) ва "sprichwörtliche Idioma" (идиома) дар истифодаи илмӣ қарор доранд. Гурӯбандӣ ва шарҳи ин мафҳумҳоро дар забони олмонӣ забоншинос Фридрих Зайлер асос гузошта, дар паремиологияи забони олмонӣ асоси тадқиқоти лингвистии зарбулмасалу идиомаҳоро гузоштааст. [3,10; 13, 14; 11,12].

Ф. Зайлер дар таърифи зарбулмасал менависад: "Зарбулмасал ин гуфтори мустақили ҳикматонаву пандомез буда, шакли воло дорад ва вирди забони халқ аст (... im Volksmund umlaufende, in sich geschlossenen Sprüche von lehrhafter Tendenz und gehobener Form)" [7, 14].

Идиома, меғуяд Ф. Зайлер, ин ибораҳои устувор, ки дар адабиёти шифоҳӣ ва забони адабӣ истифода бурда мешаванд, ки онҳо ба сухан як тароват, ҳақиқат ва баъзан каме дуруштиро низ мебахшанд. Азбаски онҳо ба зарбулмасалҳо шабоҳат доранд ва вирди забони мардум мебошанд, унвони "sprichwörtliche Redensart"-ро гирифтаанд. (Man nennt sie, weil sie mit den Sprichwörtern verwandt und wie diese volksläufig sind, sprichwörtliche Redensarten) [7, 22].

Дертар ин таърифот барои дигар паремиологҳо мисли В. Мидер, Л. Рёрих, Х. Бургер барои тадқиқот чун асос хизмат намудааст.

Волфганг Мидер дар таърифи зарбулмасал (Sprichwort) гуфтааст: Зарбулмасалҳо ин чумлаҳои устувори ҳамагонӣ мебошанд, ки ягон қоида ё ҳикмати ҳаётро ифода менамоянд [8, 3].

Дар зери зарбулмасал Л. Рёрих чумлаи устуворро мефаҳмад, ки андешаи ба рафтори инсон таъсирбахшанда ё ба ягон тарзи рафтори муайян водорсозандаро ифода менамояд.

"Unter einem Sprichwort verstehen wir einen festgeprägten Satz, der eine unser Verhalten betreffende Einsicht oder eine Aufforderung zu einem bestimmten Verhalten

ausspricht". Ба ин таъриф Л. Рёрих вижагиҳои хоси зарбулмасал, мисли мукаммалӣ ва устувориҳои шакли онҳоро, илова кардааст [8, 15].

Муаллиф мафҳуми "идиома - Idioma"-ро синоними "ибораи мақол - sprichwörtliche Redensart" меҳисобад.

Фразеологҳои олмонӣ Л. Рёрих ва В. Мидер зарбулмасалу мақолҳоро дар асоси шакл, сохт ва вазифа аз ҳам ҷудо месозанд. [8,15].

Аз рӯи ақидаи эшон, зарбулмасал шакли ҷумлаи баохиррасидаи устувор ва ивазнашавандаро дорад. Мисол:

"Man wird so alt wie eine Kuh und lernt immer noch dazu". Бояд гуфт, ки дар забони олмонӣ дар радифи истилоҳи "Sprichwort" (зарбулмасал) истилоҳи "sprichwörtliche Redensart" васеъ истифода мешавад, ки шаклан ва мазмунан ибораҳои рехтаи феълро мемонанд: für jemanden die Kastanien aus dem Feuer holen - "кори душворро ба нафъи касе кардан"; jemandem ein X für ein U vormachen - „касоро фиреб додан". Л. Рёрих ва В. Мидер таъкид месозанд, ки барои ибораи устуворро ҳосил кардан, ин гуна воҳидҳо аввал бояд ба таркиби ҷумла дохил карда шаванд. Азбаски онҳо ибораи рехтаи феълӣ мебошанд, дар шахсу замон тағйир меёбанд, яъне ин ҳама бояд аввал мукаммал шавад. Дар ин бобат онҳо "ашёи хом"-и мукаммалнагардидаи забонӣ мебошанд. Бар хилофи зарбулмасалҳо "sprichwörtliche Redensart"-ҳо хусусияти рехтаву устувориро зоҳир наменамоянд. Ба онҳо вижагии пандуахлоқӣ хос набуда, ҳикматҳои хирадмандона нестанд. Танҳо баъди ба ҷумла мубаддал гаштан маънои тому мукаммал пайдо мекунанд" [8, 16].

Аз ин гуфтаҳо хулоса бармеояд, ки дар забони олмонӣ истилоҳи махсусе, ки мафҳуми тоҷикии идиома (ё русӣ -"идиома")-ро ифода менамуда бошад, мавҷуд нест.

Дар вақти нишон додани фарқияти зарбулмасалу идиомаҳо аз ҳамдигар А. Д. Райхштейн дараҷаи ҷамъбастшавии мазмуни онҳоро чун меъёри асосии гуруҳбандӣ муайян месозад. Ба ақидаи ӯ идиома (Idioma) ин ибораи гуфтугуи муқаррарӣ, ибораи халқӣ, ибораи ҳаматарафаи устувори нутқ; буда, танҳо мазмуни ҷузъиро ифода мекунад ва бар хилофи зарбулмасал, хулосаҳоро дар бораи робитаҳои қонунии (табиӣ) воқеиятро ифода намекунад. Мазмуни хоси идиома (Idioma) дар он зоҳир мегардад, ки он аз тарафи гӯянда дар муошират нисбат ба ҳолатҳои мушаххасу алоҳида истифода мешавад [1,73,77].

Масалан:

Mein Gott! Da hört sich alles auf. Da lachen ja die Hühner! Wie man's nimmt!

Нисбат ба мафҳум ва истилоҳи "sprichwörtliche Redensart", ки аз руи ақидаи фразеологҳои олмонӣ Л.Рёрих, В.Мидер, Ф.Зайлер ва пайравони онҳо барои номгирии ҳодисаҳои фразеологӣ мисли "Maulaffen feilhalten", für jemanden die Kastanien aus dem Feuer holen"; jemandem ein X für U vormachen ва амсоли онҳо хизмат менамоянд, мо нуқтаи назари дигаре дорем. Гумон меравад, ки германистони олмоние, ки тарафдорони ақидаи дар боло зикршуда мебошанд, ба иштибоҳе роҳ додаанд. Иштибоҳи эшон аз он иборат аст, ки ин ва ин гуна фразеологизмҳо:

а) чун идиома шакли ҷумларо надоранд.

б) чун идиома мазмун ва вазифаи панду ҳикматро ифода наменамоянд.

в) чун идиома натиҷаи эҷодиёти даҳонии халқ намебошанд.

Яқинан, онҳо воҳидҳои фразеологӣ феълӣ мебошанд, чунки маънои умумии онҳоро метавон бо як феъл ё ибораи феълӣ ифода кард:

Maulaffen feilhalten - даҳонялагӣ кардан, бекор гаштан; jemandem ein X für U vormachen - касро фиреб додан; für jemanden die Kastanien aus dem Feuer holen - кори душворро ба нафъи касе кардан. Бо таъбири дигар, ба онҳо ҳамаи хусусиятҳои феъл ё ибораи феълӣ хос аст. Ба фикри мо, маҳз дар асоси ҳамин хусусият забоншиноси маъруфи немис В.Флайшер дар гуруҳбандии худ онҳоро ба намуди ибораҳои фразеологӣ феълӣ (verbale Phaseologismen) маҳсуб мекунад (5, 160).

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикршуда мо ба хулосае омадем, ки мафҳум ва истилоҳи "sprichwörtliche Idiomen" (идиома) бештар моҳияти лингвистии чунин ҳодисаҳои фразеологиро мисли

"Aller Anfang ist schwer", "Оғози ҳар кор мушкил аст", "Ohne Fleiß - kein Preis". "Бе меҳнат роҳат нест", "Irren ist menschlich", "Хато кардан ба ҳар инсон хос аст." инъикос ва ифода менамояд.

Аз ин лиҳоз, мо пешниҳод менамоем, ки фразеологизмҳои гурӯҳи якумро бояд "festgeprägte phraseologische Einheiten" ё худ "festgeprägte Idiome" ном дод.

Ҳодисаҳои фразеологии гурӯҳи дуюмро бояд чун "sprichwörtliche Satzredensarten" (яъне идиома) шинохт. Асоси ин гуна иваз намудани номдихиро мо дар вижагиҳои зерини ҳодисаҳои фразеологии гуруҳи дуюм "Aller Anfang ist schwer" ва амсоли онҳо мебинем.

Аз ҷиҳати сохтори синтаксисӣ онҳо ҷумлаҳои яклухт ва том мебошанд, ки ин хусусият онҳоро ба зарбулмасал (Sprichwort) наздик месозад;

Ҷузъи якуми истилоҳи мазкур (sprichwörtlich) аз хеле наздик (аммо на якранга будани вижагиҳои маъноӣ функционалии онҳо бо зарбулмасал (Sprichwort) гувоҳӣ медиханд.

Дар аксар ҳолатҳои зиёд онҳо қофиядор мебошанд.

Аз ҷиҳати маъно ва мазмуни умумӣ онҳо тавсия, маслиҳат, огоҳкунӣ, ҷуръатбахшӣ, қайди ҳодиса ва ғайраро ифода менамоянд, ки ин гуна хусусият ба зарбулмасалҳо низ хос аст.

Истилоҳи sprichwörtliche Satzredensart монандии онҳоро бо зарбумасалҳо (Sprichwörter) танҳо аз ҷиҳати шаклу сохтор наздик месозад. Ҳардуи онҳо шакли ҷумларо доранд;

Аз гуфтаҳои болоӣ метавон ба хулоса омад, ки ҳангоми ин тарзи баррасии масъала моҳияти лингвистии (забонии) мафҳум ва ҳодисаҳои фразеологии мазкур ба инобат гирифта шуда, ба вазифаи муқаррарии онҳо амиқӣ ва муназзамӣ бахшида мешавад, ба таъбири дигар, мувофиқи тафриқасозии мо моҳияти ҳастии онҳо тавассути истилоҳҳои мутаносиби пурарзиш инъикос мегардад, дар натиҷа "ихтилофи" истилоҳӣ ва гуногунфаҳмии истилоҳӣ, ки то ин руз дар фразеологияи олмонӣ вучуд дорад, аз байн бардошта мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллозода Р. "Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айнӣ" / Р.
2. Абдуллозода. - Душанбе, 1958. - 102с
3. Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон институти забон ва адабиёти ба
4. номи Рӯдаки. "Зарбулмасалҳои машҳур", тартибдиҳанда Бозор Тилалов,
5. Муҳарири масъул Раҷаб Амонов. Нашриёти <<ДОНИШ>>. Душанбе - 1983с.
6. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ / В.Асрорӣ. Сталинобод: Нашриёти
7. давлатии Тоҷикистон, 1956. – 100 с.
8. "Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ " Нашриёти давлатии Тоҷикистон.
9. Зарбулмасал ва мақолҳо афоризмҳо. Олимшо Иқболов, - Душанбе 2015.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд "Дар зери гаҳрири М. Ш. Шукуров. В. А. Капранов, Р. Хршим, Н. А. Маъсумӣ - М.Сов.Энциклопедия, 1969. - Ҷилди 1, -952с.; Ҷилди 2.-949с.
11. Фозилов. Муллоҷон. "Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои
12. тоҷикию форсӣ. / М. Фозилов. – ҷ.3. – Душанбе: Нашри Камол 2014. – 640 с. қисми 1.
13. Фозилов. М. "Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо"
14. Шаҳронӣ, И. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон / И., Шаҳронӣ. – Душанбе. 2014. – 174 с.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА ИДИОМАҶО ДАР ЗАБОНҶОИ МУҚОИСАВӢ

Зарбулмасалу идиома матни мӯъҷазӣ аз нигоҳи грамматикӣ ва маъноӣ устувор мебошанд, ки дар онҳо бо образҳои равшан афкори умум, панду ҳикмат ва таҷрибаи чандинсолаи мардум ҳулоса шудаанд. Мардум дар гуфтори худ, кӯшиш менамоянд, ки дар мавридҳои муайян, барои тасдиқи фикру суханони хеш ва инчунин барои ороиши гуфтори худ аз зарбулмасалу идиомаҳои истифода намоянд. Дар осори тамаддуни халқҳои дунё зарбулмасалу идиомаҳои ҳамчун омилҳои ташаккули забону адабиёт ва фарҳанги миллии нақши муҳим дошта ва барои бою гани гардидани он мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, идиома, муқоиса, тарҷума, ифодашавӣ, умумият, фарқият, ибораҳои муоширатӣ, маҷоз, хушобурангӣ.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОСЛОВИЦ И ИДИОМ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ЯЗЫКЕ

Пословицы и поговорки представляют собой грамматически и семантически устойчивые лаконичные тексты, в которых яркими образами обобщаются общественное мнение, мудрость и опыт народа. В своей речи люди стараются использовать пословицы и поговорки в определенных случаях для подтверждения своих мыслей и слов, а также для украшения своей речи. Пословицы и поговорки играют важную роль в формировании национального языка, литературы и культуры в наследии народов мира и способствуют его обогащению.

Ключевые слова: пословицы, идиомы, сравнения, переводы, выражения, сходства, различия, разговорные выражения, метафоры, аллюзии.

THE HISTORY OF PROVERBS AND IDIOMS IN A COMPARATIVE LANGUAGE

Proverbs and sayings are grammatically and semantically stable laconic texts in which public opinion, wisdom and experience of the people are summarized in vivid images. In their speech, people try to use proverbs and sayings in certain cases to confirm their thoughts and words, as well as to decorate their speech. Proverbs and sayings play an important role in the formation of the national language, literature and culture in the heritage of the peoples of the world and contribute to its enrichment.

Keywords: proverbs, idioms, comparisons, translations, expressions, similarities, differences, colloquial expressions, metaphors, allusions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Талабов Тағаймурод Сайфович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** tagay75@mail.ru. **Телефон:** (+992) 987-45-58-55.

Сведения об авторе: *Талабов Тагаймурод Сайфович* – Таджикский национальный университет, дотцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** tagay75@mail.ru. **Телефон:** (+992) 987-45-58-55.

Information about the author: *Talabov Tagaymurod Sayfovich* – Tajik National University, dotsent of the Department of German and French languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** tagay75@mail.ru. **Phone:** (+992) 987-45-58-55.

АНТОНИМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИ

Эшонова Ш.Б. – ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков ТНУ

Данная статья посвящена анализу антонимов в немецком языке. Немецкий язык имеет богатый словарный запас, который используется, при описании чувств, предметов и явлений окружающего мира, при изложении требований и попытке что-то доказать. Для этого в речи используются антонимы, которые являются лексическими способами выражения категории противоположности в языке. Проблема языкового выражения категории противоположности поднималась в современной лингвистической науке в связи с понятием языковой антонимии (Копылова 1995; Косякова 1981; Львов 1985; Миллер 1981; Новиков 1974 и др.).

Общая характеристика антонимов. В языке противоположность находит отражение в антонимии. Антонимия – это тип семантических отношений лексических единиц, имеющих противоположное значение (антонимы) [2, с.35]. Будучи категорией лексико-семантической системы языка, антонимия представляет собой одну из реалий языковых: она свойственна всем языкам, а её единицы обнаруживают принципиально общую структуру противоположных значений и большое сходство в структурной и семантической классификации антонимов.

Противоположные видовые понятия, в отличие от противоречащих, определяют предел проявления качества, свойства, действия, определяемых тем или иным родовым понятием, они и образуют логическую модель антонимии.

М.Р. Львов считает, что логическая модель противоположности является необходимым, но недостаточным условием лексической антонимии: она становится в языке моделью антонимии только у слов, обозначающих качество, выражающих противонаправленность действия, состояния, свойств, признаков, а также у некоторых других лексических единиц. Учёт природы и особенностей семантики языковых единиц позволяет ограничивать антонимы от других противопоставленных слов, не образующих антонимии [3, с.9–12].

Антонимами могут быть признаны слова, которые противопоставлены по самому общему и существенному для их значения семантическому признаку. В качестве критериев выделения антонимов были выдвинуты следующие: возможность употребления слов в данном высказывании при противопоставлении, одинаковая сфера лексической сочетаемости.

Л.А. Булаховский отмечал, что “антонимы, в основном, относятся к выражению качеств, но возможны так же при названии действий и состояний отрицательного или отменяющего характера” [1, с.45]. Нельзя, однако, согласиться с тем, что “под антонимией понимают не простое противоположение, которое может быть выражено прибавлением отрицания (говорить – не говорить, белый – небелый), а противопоставления допускающих это значение выраженных различными корнями (сухой – мокрый, жизнь – смерть)” [1, с.45]. Достаточно отчётливо различаются две группы слов, значения которых являются антонимичными. Их различия обусловлены тем, как в значениях слов представлены членение различных отрезков действительности и соотношения выделяемых в них признаков. Членение различных частей “семантического пространства” основано на различных принципах. Любая часть его может быть представлена двояко: во-первых, путём выделения более или менее устойчивых отрезков этого пространства, приобретающих относительно самостоятельные характеристики. Во-вторых, путём антонимической поляризации, то есть установление двух полярных точек, характеристики которых взаимообусловлены. Для обозначения конкретных предметов и явлений в языке используется, главным образом, первый способ членения “семантического пространства”, а при выделении разнообразных качественных и оценочных признаков – второй способ.

Основную группу антонимов представляют слова, обозначающие определённые качества, само выделение которых возможно только как расчленение данных качеств при помощи противоположных друг другу значений. Антонимическая противопоставленность слов является в таком случае конструктивно необходимой для них. Особый тип антонимов представлен парами слов, между значениями которых “без остатка” распределена определённая семантическая область; член такой группы противопоставлены друг другу: присутствовать — отсутствовать, женатый — холостой.

Антонимы используются как яркое выразительное средство в художественной речи. Писатель видит жизнь в контрастах, и это свидетельствует не о противоречивости, а о цельности восприятия им действительности.

Функция противоположности может быть использована с разными стилистическими целями: для указания на предел проявления качества; для актуализации высказывания или усиления образа, впечатления; для утверждения двух противоположных свойств, качеств, действий; для признания некоего среднего, промежуточного качества, свойства и т.д. Антонимы — обозначения противоположных начал широко используются как стилистический приём обозначения противоречивой сущности явлений, диалектики жизни. “Сказать, что человек состоит из силы и слабости, из понимания и ослепления, из ничтожества и величия, — писал Д. Дидро, — это значит не осудить его, а определить его сущность”.

Антитеза раскрывает противоречивую сущность обозначаемого, несовместимость различных сторон предмета, явления или самих предметов и явлений. Эта стилистическая фигура усиливает выразительность за счет столкновения в одном контексте прямо противоположных понятий. Данное явление широко наблюдается в художественных произведениях.

Uns trennt das Schicksal, unsere Herzen bleiben einig. (F. Schiller)

Часто обращаются к антитезе публицисты, нередко в названиях литературных произведений, разного рода статей, заметок: “Париж днем и ночью” (А. Кулешова). Противопоставление усиливает эмоциональность речи. По принципу антитезы построены многие заглавия произведений: «Война и мир»; «Живые и мёртвые».

Явление антонимии лежит в основе оксюморона (от гр. *oxymoron* - остроумно-глупое) — яркого стилистического приёма образной речи, состоящего в создании нового понятия соединением контрастных по значению слов, раскрывающего противоречивость описываемого [4, с.246].

Er ließ nicht das Geringste von seiner starken schwachen Seite Vermuten. (Th. Fontane).

Антонимы-глаголы. Даже поверхностное наблюдение обнаруживает весьма неравномерное распределение антонимии по отдельным частям речи. Количественная неравномерность в распределении антонимии по частям речи, несомненно, имеет и какие-то качественные особенности антонимов в различных частях речи. В языке, безусловно, существует, например, определённая зависимость между словообразовательными особенностями слов, которые неодинаковы в разных частях речи, и способность слов вступать в антонимические отношения. Антонимы-глаголы выражают свою противоположность прежде всего через направленное качество. Это направленное качество выражается чаще всего через префиксацию [5, с.231]. Например,

ver- / auf-: verschließen / aufschließen, verdecken / aufdecken

ver- / er-: verkennen / erkennen, verblühen / erblühen

be- / ent-: bewässern / entwässern, beziehen / entziehen, begeistern / enttäuschen, bewaffnen / entwaffnen, beladen / entladen

er- / ent-: ermutigen / entmutigen

ab- / auf-: abladen / aufladen, absteigen / aufsteigen, aufblühen / abblühen, abrüsten / aufrüsten

unter- / über-: unterordnen / überordnen, untertreiben / übertreiben

Приставки, ent-, un-, miß- имеют способность передавать противоположное значение слову: billigen- missbilligen, gelingen – mißlingen, gefallen - mißfallen, behandeln -

mißhandeln, achten – mißachten, trauen – mißtrauen, billigen – mißbilligen. Приставка miß- выражает неудачу, невыполнение.

В языке противоположность находит отражение в антонимии. Антонимия – это тип семантических отношений лексических единиц, имеющих противоположное значение. Противоположные видовые понятия, в отличие от противоречащих, определяют предел проявления качества, свойства, действия, определяемых тем или иным родовым понятием, они и образуют логическую модель антонимии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булаховский, Л.А. Введение в языкознание / Л.А. Булаховский. — М.: Политиздат, 1953. – Ч.2, 458 с.
2. В.Н. Ярцева и др. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1995. – С. 576.
3. Львов, М.Р. Словарь антонимов русского языка / М.Р. Львов. — М.: Рус.язык, 1984. – 896 с.
4. Naer, N.M. Stilistik der deutschen Sprache / N.M. Naer. – М.: Vyssaja Skola, 2006. – S. 246.
5. Schippan, T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / T. Schippan. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1987. – S. 229–233

АНТОНИМҲО ҲАМЧУН ВОСИТАИ ИЗҲОРОТИ КАТЕГОРИЯИ ЗИДД

Луғати бойи забони немисӣ ҳангоми тавсифи ҳиссиёт, ашё ва ҳодисаҳои олами атроф, ҳангоми ба миён гузоштани талабҳо ва кӯшиши исботи чизе истифода мешавад. Барои ин дар нутқ антонимҳо истифода мешаванд, ки роҳҳои лексикии ифодаи категорияи муқобил дар забон мебошанд. Масъалаи ифодаи забонии категорияи муқобил дар илми забоншиносии муосир вобаста ба мафҳуми антонимияи забонӣ ба миён гузошта шудааст.

Калидвожаҳо: антонимҳо, муқобилфат, мафҳумҳои мушаххас, хусусияти маъноӣ, фазои маъноӣ, антитеза, симои услубӣ.

АНТОНИМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИ

Богатый словарный запас немецкого языка используется, при описании чувств, предметов и явлений окружающего мира, при изложении требований и попытке что-то доказать. Для этого в речи используются антонимы, которые являются лексическими способами выражения категории противоположности в языке. Проблема языкового выражения категории противоположности поднималась в современной лингвистической науке в связи с понятием языковой антонимии.

Ключевые слова: антонимы, противоположность, видовые понятия, семантический признак, семантического пространство, антитеза, стилистическая фигура.

ANTONYMS AS A MEANS OF EXPRESSING THE CATEGORY OF OPPOSITE

Annotation. The rich vocabulary of the German language is used when describing feelings, objects and phenomena of the surrounding world, when setting out demands and trying to prove something. To do this, antonyms are used in speech, which are lexical ways of expressing the category of opposites in language. The problem of linguistic expression of the category of opposition has been raised in modern linguistic science in connection with the concept of linguistic antonyms.

Keywords. Antonyms, opposition, specific concepts, semantic feature, semantic space, antithesis, stylistic figure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эпонова Шоира Боймуродовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** esonovasoira80@gmail.com **Телефон:** (+992) 987-10-90-04.

Сведения об авторе: *Эшонова Шоира Боймуродовна* – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** esonovasoira80@gmail.com **Телефон:** (+992) 987-10-90-04.

Information about the author: *Eshonova Shoira Boymurodovna* – Tajik National University, assistant at the university-wide department of German and French languages. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** esonovasoira80@gmail.com **Phone:** (+992) 987-10-90-04.

I. БАХШИ ИЛМҲОИ ЧОМЕАШИНОСӢ

ФАКУЛТЕТИ ТАЪРИХ

<i>Шоинбеков Ф.Н.</i> Роҷеъ ба чанд бозёфти бостоншиносӣ аз қарон	3
<i>Наҷотова Н.</i> Нуфузи фарҳанг ва забони форсӣ дар Ҳинд (асри XI)	6
<i>Неъмонов Б.З.</i> Репрессии в отношении государственных деятелей в советском Таджикистане в 20-30-е годы XX века	9
<i>Шарипов Ш.Ш.</i> Фарҳанги сулҳ ва эътибори ҷаҳони пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон	13
<i>Шарофуддинов С.С.</i> Тавсифи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик дар асрҳои IX-XIII дар осори академик В.В. Бартолд	16
<i>Гафурова Г.Дж., Ёдгорова Д.Д.</i> Исследования участников искандеркульской экспедиции о народном костюме таджиков верховьев зеравшана	20

ФАКУЛТЕТИ ФАЛСАФА

<i>Амондуллоев Б.С.</i> Баррасии масоили илми мантиқ дар «Эҳсо-ул-улум»-и Абунастри Форобӣ	24
<i>Элназаров М.Б.</i> Фалсафаи мафҳуми «худӣ» дар осору эҷоди М. Иқбол	27
<i>Муродова Н.С.</i> Нақши анъана ва рӯйовариҳои арзишӣ дар раванди модернизатсияи ҷомеа	31
<i>Нуралиева М.М.</i> Политическая реклама и политический пиар (pr) в избирательном процессе	35
<i>Таваллоев М.Т.</i> Вазифаҳои давлат дар ҷомеаи муосир	38
<i>Каримиён Қ.М.</i> Инъикоси ҷанбаҳои психологии таҳаммулпазирӣ дар афкори фалсафии мутафаккирони Шарқ	42
<i>Гулов Р.Б.</i> Қвотакунии ҷойҳои қорӣ дар самти бо қор таъмин намудани ҳатмқунандагони имконияти маҳдуддоштаи муассасаҳои таҳсилоти касбӣ	46
<i>Сангова С.С.</i> Ташаккули мафҳуми «коммуникатсия» дар соҳаи донишҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ	48
<i>Одинаев У.Ф.</i> Шабакаи интернет ва таъсири он ба раванди муосири инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ	51
<i>Искандарова М.Р. Саҳми академик Д.И. Фелдштейн дар бунёд ва рушди ҳадамоти психологӣ дар Тоҷикистон</i>	56
<i>Насриддинов Ҳ.Н.</i> Мафҳуми ҳулки неқу аз назари Имом Ғазоли	59

ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

<i>Миралиев Н.А.</i> Аломатҳои субъективии роҳзанӣ	63
<i>Шерзода Б.С.</i> Хусусиятҳои муомилоти ашӣи ғайриманқули дар оянда бунёдшаванда	67
<i>Амонзода Б.</i> Пардохти рентавӣ ҳамчун шартҳои муҳими шартномаи таъминоти яқумра ба саробонӣ	69
<i>Раҷабзода П.А.</i> Ҳифзи ишораҳои ҷуғрофӣ ҳамчун объекти моликияти зеҳнӣ	71

ФАКУЛТЕТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

<i>Анварӣ С.</i> Мафҳум ва мундариҷаи дипломатияи энергетикӣ дар замони муосир	76
<i>Олимов М.А.</i> Современная идеология в таджикстане: исследователи, направления, перспективы	78
<i>Пайвандов Х.Б.</i> Дурнамои муносибатҳои байналҳалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои муосир	83
<i>Салимов Ф.Н.</i> Трансформация региональной идентичности в центральной азии: от советского наследия к современным интеграционным процессам	86
<i>Гафурзода Ф.Дж.</i> Двустороннее и многостороннее сотрудничество Республики Таджикистан со странами центральной азии в гуманитарной сфере	91

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҶИ ФАЛСАФА

Остонакулов Т.Ш. Заминаҳои ташаккули плюрализми сиёсӣ дар Осиёи Миёна ... 97

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҶИ ПЕДАГОГИКА

<i>Мирализода А.М.</i> Истифодаи технологияи муосири педагогӣ барои арзёбии сатҳи салоҳияти касбии мутахассисони оянда	100
<i>Назирӣ Л.</i> Конститутсияи ҷумҳурии тоҷикистон кафили ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд	103
<i>Ахмедова М.С.</i> Маърифати ҳуқуқи донишҷӯён дар мактабҳои олии	106
<i>Тошзода С.Х.</i> Коммуникативная культура как неотъемлемый компонент профессиональной компетентности студентов	108
<i>Авғонова И.</i> Нақши зан – модар дар «Таҳзиб-ус-сибён»	112
<i>Бобохонова Ҳ.З.</i> ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии донишҷӯён дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ (англисӣ)	116
<i>Зокиров А.Р.</i> Ҷанбаҳои назариявӣ ва методии истифодаи тахтаҳои интерактивӣ дар раванди таълим	121
<i>Давлатова Ш.Н.</i> Право родителей на обучение и воспитание детей	123

II. БАҲШИ ИЛМҶОИ ФИЛОЛОГӢ

ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИЯ

<i>Мухторов З.М.</i> Оид ба забон дар низоми комюнингӣ иҷтимоӣ	127
<i>Камолзода Х.</i> Таснифоти маъноии вомвожаҳои насри ривоятӣ (аз матни «Самаки айёр»)	131
<i>Гулназарзода Ж.</i> Методҳои таснифоти маъноӣ	135
<i>Шарифзода Ф.</i> шинохт ва таснифи категорияи сифа дар феълҳо	139
<i>Назарова Э.</i> Ибораҳои маҷозӣ дар ғазалиёти абдурахмони ҷомӣ аз нигоҳи тарзи алоқа	142
<i>Мирзоёров Ф.Н.</i> Хусусиятҳои морфологии чистонҳои тоҷикӣ (дар заминаи «баёзи фолклори тоҷик»)	146
<i>Равшан Р.</i> Сурудҳои «алла» ва вижагиҳои он	149
<i>Ваҳҳобзода Р.</i> «Марши хуррият» – сароғози шеъри нави тоҷик	151
<i>Шарифзода Б.Б.</i> Ҳоконӣ – шоири субҳ	155
<i>Раҳмонов Ҳ.А.</i> Вижагиҳои бозтоби эстетикӣ воқеият дар адабиёти бадеӣ (мулоҳизоти назарӣ)	158
<i>Ши Сяюй.</i> Таърихи тарҷума бар маъноии равоии адабии халқҳои тоҷикӣ Чин дар асрҳои ХХ-ХХІ	162
<i>Қосимзода С.С.</i> Таҳаввули сабки шеъри форсии тоҷикӣ дар ибтидои асри ХХ ...	165
<i>Кабиров Ш.</i> Андар баёни ду фарзияи илмӣ	168
<i>Одиназода М.</i> Нақши калимасозии пасвандҳои -зор -истон, -сор дар Маснавии «Ирфон»-и Бедил	170
<i>Бобобеков А.М.</i> Таъсирпазирии шуарои пасин аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ	176
<i>Шукуров Г.Х.</i> Одоби муҳоварат аз дидгоҳи мутафаккирони форсу тоҷик	179
<i>Зоғакова Г.И.</i> Мақоми санъати муболиға дар ташаккули воҳидҳои фразеологии идиоматикӣ	181
<i>Акбарова Д.</i> Ҷойгоҳи Фирдавсӣ дар ҳифзи асолат ва такмили забони тоҷикӣ (дар мисоли вожаҳои мураккаби достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ)	184
<i>Сайдалиева М.Х.</i> Вижагиҳои шумора дар нутқи кӯдак	187
<i>Ҳафиззода Д.</i> Қисмати муҳочирон дар романи «шабе ки моҳ аргувонӣ буд»-и Соҳидаи Мирзо	189
<i>Ихромов Т.Т.</i> Нақши манзара дар сужасозии ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев	191

ФАКУЛТЕТИ ЗАБОНҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

<i>Мамадназаров А.</i> Вижагиҳои замон, сохтор ва маъноӣ шакли замони гузаштаи дури забони тоҷикӣ ва муодилоҳои он дар забони англисӣ	199
<i>Байзоев А.М.</i> Меъёри баҳогузорӣ ва сифати таҳсилот: адолат ва ҳавасмандӣ	202
<i>Абдулҳадов Ҷ.З.</i> Сифати китобҳои дарсиро беҳтар намоем	206
<i>Қосимов Ҷ.С.</i> Нигоҳе ба осори Ҳушанг ибтиҳоҷ соя (дар мисоли маснавиҳои ӯ)	209
<i>Раҳматуллоева З.А.</i> Ҳикояҳои Урмила Шириш	213
<i>Раҷабова М.Т.</i> Муламмаот ва рушду таҳаввули онҳо дар адабиёти арабизабони асри XII	216
<i>Нуриддинова Ш.И.</i> Тарҷумаи бадеӣ ва нақши он дар равобитаи адабӣ	220
<i>Каримова Д.Б.</i> Фиҳи мо фиҳи»-намунаи барҷастаи осори панду ахлоқӣ ва ирфонӣ дар эҷодиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ	223
<i>Замонов З.</i> Ташаккули истилоҳоти нави иҷтимоиву сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	227
<i>Ҷумаев Т.Б.</i> Хусусияти тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ дар забони фаронсавӣ	230
<i>Маҳмудов Д.О.</i> Ҷумлаҳои амрӣ дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони фаронсавӣ	233
<i>Маҳмадов Ҷ.Ш.</i> Забон ва тафаккур ҳамчун воситаи муошират ва табодули афкор (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ)	237
<i>Назиров Ш.Б.</i> Назаре ба пайдоиши этимологии якҷанд топонимҳои забони фаронсавӣ	240
<i>Собирова У.</i> Хусусиятҳои хосси ғӯйиши англисии амрикоӣ ва британиягӣ	242
<i>Диёрров Ш.А.</i> Роҳҳо ва заминаҳои тартиб ва ташкили лугатҳои тарҷумавӣ (дузабона)	246
<i>Ҳакимова С.Ш.</i> Вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои таъйинӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ (дар асоси асари тарҷумашудаи «Пирамард ва баҳр»-и эрнест хемингвей)	249
<i>Назарова М.Р.</i> Хусусиятҳои маъноии калимаҳои туфайлӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	252
<i>Маҳмудзода М.Б.</i> Аъзоҳои истисноӣ барои ислоҳ намудани нутқи персонаж	254
<i>Наврӯзшоев Б.Х.</i> Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар забони матбуоти даврӣ (дар асоси маводи рӯзномаҳои «the times» ва «international herald tribune»)	258
<i>Бобоев Л.С.</i> Маҷоз ва роҳҳои тарҷумаи он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	262
<i>Абдулфайзов С.</i> Мавқеи истилоҳоти дипломатии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ВАО	265
<i>Аминов Ҷ.Ҳ.</i> Мухтассоти феъли маҷҳул	269
<i>Худойдодова С.</i> Хуруфи атф дар «Китоб-ул-асном»-и Ибни Калбӣ	272

ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИЯИ РУС

<i>Абдуллоева Т.М.</i> Упражнения по развитию письменной речи при изучении лексики	276
<i>Абдурасулов З.А., Назарова Ф.И.</i> Различия в структуре многозначного слова русского и родного языка	279
<i>Атакуллаев У.И.</i> Перспективные методики обучения в системе высшего образования	284
<i>Ашмарина Л.В.</i> Семантизация коннотативных реалий	288
<i>Гарибова М.А.</i> Лексикологическое исследование глаголов речи в русском и таджикском языках	292
<i>Гулмирзоева З.У.</i> Лексемы-словосочетания в сфере ювелирного искусства и наименованиях декоративных украшений	295
<i>Дилрабои О.</i> Искусство и мистика в газелях Хафиза Ширази	299
<i>Ёрмухамедова М.</i> Этапы формирования грамматических навыков студентов	302

неязыковых вузов	
<i>Зайдова М.М.</i> Познавательная деятельность студентов в процессе обучения русского языка	306
<i>Зардиева С.Н.</i> Общие принципы и методы преподавания наречий и категории состояния на занятиях русского языка	309
<i>Курбанова П.М.</i> Коммуникативная компетенция - качество личности будущего специалиста	313
<i>Зафарзода С.З.</i> Дистанционное обучение и его роль в современном мире	317
<i>Мухаметов Г.Б.</i> Статус и состояние русского языка в современном Таджикистане	321
<i>Равшанзода М.</i> Источники пополнения лексики в терминосистемах	325
<i>Рузиева Л.Т.</i> Взаимосвязь понятий «эвфемизм» и «культура речи»	329
<i>Тозаева Ф.Б.</i> Модель «гость» в русском языковом менталитете	332
<i>Хабибова М.О.</i> Формирование коммуникативной компетенции и развитие речи студентов неязыковых факультетов на основе текста	336
<i>Хасанова Ш.Р.</i> Семантика глаголов информации в таджикском языке	339
<i>Хикматова Ф.К.</i> Переводческие трансформации на основе машинного перевода	343
<i>Ходжаева С.М.</i> Лингвистические основы понимания текста	347
<i>Шарипова С.С.</i> Семантика, валентность и передача глаголов движения с приставкой на таджикский язык (на примере приставки -за)	351
<i>Шосафарова Г.Г.</i> Некоторые трудности в обучении русскому языку студентов-таджиков	354
<i>Юлдошева Л.У.</i> Структурно-семантические модели паремий в русском языке	358
<i>Абдурахимова М.А.</i> Коммуникативная культура как неотъемлемый компонент профессиональной компетентности студентов	361

ФАКУЛТЕТИ ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Муродӣ М.Б.</i> Доир ба баъзе вижагҳои публитсистикаи саромадони матбуоти даврии тоҷик	366
<i>Муқимов М.А.</i> Лӯлигии иттилоотӣ	371
<i>Кучарова Н.А.</i> Инъикоси аҳамияти минтақавии НБО-и Роғун дар матбуоти даврӣ	374
<i>Гоибова Ф.М.</i> Вклад Сайид Ахмад-хана в защиту и развитие персидского языка и урду	378
<i>Самадова М.Т.</i> қолабҳои жанрии публитсистӣ дар осори тулқин хоча	381
<i>Раҳмонова Ҷ.М.</i> Баъзе хусусиятҳои назми публитсистӣ	384
<i>Мухтори М.</i> Мавқеи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар публитсистикаи С. Айнӣ ..	387
<i>Усмонова Н.К.</i> Таблиғ ва публитсистика	391
<i>Ализода А.Х.</i> Таҳаввулоти баъзе жанрҳои таҳлилӣ ва публитсистӣ - бадеӣ дар радиои «Тоҷикистон»	394

КАФЕДРАИ УМУМИДОНИШГОҲИИ ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА ФАРОНСАВӢ

<i>Назаров Т.А.</i> Истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва мавқеи он дар забоншиносии муосир	399
<i>Абубақров Ш. Ҷ.</i> Пайванди адабии Саъдӣ ва Гёте	403
<i>Ибрагимов А.</i> Тафовути пешояндҳои забони фаронсави бо забони тоҷикӣ	405
<i>Рузиматова М.М.</i> Модальный глагол können в таджикском языке и способы его использования в немецком языке	410
<i>Талабов Т.С.</i> Таърихи пайдоиши зарбулмасал ва идиомаҳо дар забонҳои муқоисавӣ	413
<i>Эшонов Ш.Б.</i> Антонимы как средство выражения категории противоположности	417

Ба матбаа 16.11.2024 супорида шуд. Ба чопаш
18.11.2024 имзо шуд. Коғазӣ офсет. Андозаи 60x84 1/16.
Љузъӣ чопӣ 70,8. Супориши № 18. Адади нашр 200 нусха.

Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои 14.